

4
р-92

РУСЧА
ИНТЕРНАЦИОНАЛ
СУЗЛАР ИЗОХЛИ
ЛУҒАТИ

АЛИМ УСМАНОВ
РЕНАТ ДАНИЯРОВ

ТОЛКОВЫЙ СЛОВАРЬ РУССКО-ИНТЕРНАЦИОНАЛЬНЫХ СЛОВ

ВТОРОЕ ИЗДАНИЕ,
ИСПРАВЛЕННОЕ И ДОПОЛНЕННОЕ

ИЗДАТЕЛЬСТВО «УЗБЕКИСТАН»
ТАШКЕНТ—1972

4
p-92

ОЛИМ УСМОН
РЕНАТ ДОНИЁРОВ

РУСЧА-ИНТЕРНАЦИОНАЛ СЎЗЛАР ИЗОҲЛИ ЛУҒАТИ

ТУЗАТИЛГАН ВА ТЎЛДИРИЛГАН
ИККИНЧИ НАШРИ

«ЎЗБЕКИСТОН» НАШРИЁТИ
ТОШКЕНТ-1972

Ушбу луғат кенг ўқувчилар оммаси учун мўлжалланган бўлиб, рус тилидан ва у орқали Европа тилларидан ўзлаштирилган русча-интернационал сўзларга қисқача изоҳ беришни мақсад қилиб қўяди.

Терминологик изоҳли луғат характериға эға бўлган бу асарға ижтимоий-сиёсий ва илмий-оммабоп адабиётларда ҳамда газета ва журнал саҳифаларида тез-тез учраб турадиган сўзлар, илмий, ихтисосий ва соҳавий терминлар киритилган.

Луғат ҳақидаги фикр, мулоҳаза ва истаклар «Ўзбекистон» нашриётининг справочниклар редакциясига юборилиши илтимос қилинади. Адрес: Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

БИРИНЧИ НАШРИГА ЕЗИЛГАН СЎЗ БОШИДАН

Бу лугат ўзбек тилининг кенг маънодаги изоҳли лугати эмас. Унинг вазифаси чекланган бўлиб, фақат рус тилидан ва рус тили орқали бошқа тиллардан ўзлаштирилган сўзларни, шунингдек, ўзбекча газета ва журналларда, илмий-оммабоп ва ижтимоий-сиёсий асарларда ҳамда марксизм-ленинизм классиклари асарларининг таржималарида учрайдиган русча-интернационал ва илмий-публицистик терминларнинггина ўз ичига олади ва уларга ўзбек тилида ўзлаштирилиши асосида изоҳ берилади. Шу билан бирга, изоҳ қилинаётган сўзларнинг этимологияси (келиб чиқиши) ҳақида ҳам баъзи маълумотлар бериб ўтилади.

Ўзбек китобхонларининг талаб ва эҳтиёжларини назарга олиб, одатда икки тилли лугатларда берилмайдиган бирон илмий, тарихий ёки ижтимоий-сиёсий тушунча билан алоқадор атоқли отлар (масалан, планеталарнинг номлари, мифологик номлар ёки *Антанта*, *Ватикан* типидagi сўзлар) ҳамда мустақил от сифатида тасаввур қилинадиган айрим русча ва ажнабий қисқартма сўзлар (масалан, ВОКС, НАТО, СЕАТО, ЮНЕСКО) ҳам лугатга киритилди. Шу билан бирга, булардан ташқари, сўнгги вақтларда матбуот саҳифаларида тез-тез учраб турадиган, бироқ ҳали русча-ўзбекча лугатларига эмас, ҳатто рус тилининг лугатларига ҳам кириб улгурмаган изоҳталаб янги-янги терминлар (масалан, *апартеид*, *гидропоника*, *космодром*, *микробиит* сингари сўзлар) ҳам лугатга киритилиб, уларга тегишли изоҳлар берилди.

Лугатда берилган сўз ва терминлар рус тилидан ва рус тили орқали қадимги юнон ва латин тилларидан ҳамда Европа ва қисман Шарқ халқлари тилларидан ўзлаштирилган сўзлар ва терминлардир. Бу сўз ва терминларнинг бир қисми соф русча ўзлаштирмалар бўлиб, қолган қисми эса халқаро, интернационал ёки интернационал характерга эга бўлган сўзлардир.

Тақдим қилинаётган лугат мутахассисларга эмас, балки кенг ўқувчилар оммасига, газетхон ва китобхонларга, хусусан, студентлар ва зиёлиларга мўлжалланган. Шунинг учун ҳам биринчи галда лугатхонларнинг эҳтиёжини қондириш мақсадида сўзларнинг маъноларини тўлароқ очиб беришга ва уларга берилган изоҳларни мумкин қадар соддалаштиришга ва ихчамлаштиришга, шу билан бирга, илмий терминларнинг туб моҳиятига путур етказмасликка ҳаракат қилинди.

Лугатни тузишда проф. Д. Н. Ушаков таҳрири остида нашр этилган тўрт томли «Толковый словарь русского языка» (Рус тилининг

изоҳли лугати, 1938—1940), СССР Фанлар академияси Рус тили институти томонидан нашр этилган тўрт томли «Словарь русского языка» (Рус тили лугати, 1957—1961), «Словарь иностранных слов» (Чет тиллардан кирган сўзлар лугати, 1954), уч томли «Энциклопедический словарь» (Энциклопедик лугат, 1955—1959), «Политический словарь» (Сиёсий лугат, 1956) ҳамда мавжуд русча-ўзбекча лугатлар ва рус тилидаги энциклопедиялардан фойдаланилди.

Лугатнинг қўлёзмаси ЎзССР ФА Тил ва адабиёт институтининг лугат ва терминология секторларида, шунингдек, Ўзбекистон Компартияси тарихи институтида ҳамда Самарқанд Давлат университетининг ўзбек тили ва адабиёти кафедраларида муҳокама қилинди.

Айрим олимлар ва лексикограф мутахассислар, жумладан, филология фанлари доктори Э. В. Севортян, филология фанлари доктори С. И. Иброҳимов, доцент М. А. Собиров, филология фанлари кандидatlари З. М. Маъруфов, А. Ҳ. Ҳожиев, Г. Н. Михайлов ҳамда С. Ф. Ақобиров, Н. Алҳамова, В. Раҳимов, С. Зуфаровлар Тил ва адабиёт институти дирекциясининг илтимосига кўра лугатнинг қўлёзмаси билан танишиб чиқиб, лугат юзасидан ўзларининг танқидий мулоҳазалари ва қимматли фикрларини билдирдилар.

Булардан ташқари, Тошкент Давлат университетининг доценти, атоқли лексикограф олим И. А. Киссен ҳам лугатнинг дастлабки қўлёзмасини лутфан қўлга олиб кўриб чиқди ва лугат ҳақида ёзган муфассал тақризида ўзининг мулоҳазаларини билдириб, қимматли фикрлар баён қилди.

Лугатни муҳокама қилиш маҳалида муҳокама қатнашчилари томонидан ҳамда тақризчилар томонидан айtilган фикр ва танқидий мулоҳазалар лугатни нашрга тайёрлаш процессида ҳисобга олинди.

Лугатни айрим фан соҳалари бўйича таҳрир қилишда ёки авторларга консультация беришда қуйидаги ўртоқлар қатнашди:

Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг академиги И. М. Мўминов (бош муҳаррир), иқтисод фанлари доктори О. М. Аминов (сиёсий иқтисод), фалсафа фанлари кандидати Ж. М. Бобоев (фалсафа), Тарих фанлари доктори М. Ғ. Ваҳобов (тарих), ЎзССР фанлар академиясининг академиги Қ. З. Зокиров (ботаника), ЎзССР Фанлар академиясининг академиги Т. З. Зоҳидов (зоология), санъатшунослик фанлари кандидати Ф. М. Қароматов (санъат), филология фанлари кандидати З. М. Маъруфов (лингвистика), ЎзССР Фанлар академиясининг академиги У. О. Орифов (физика), педагогика фанлари доктори С. Р. Ражабов (педагогика), техника фанлари доктори Ғ. Р. Раҳимов (электротехника, кибернетика), ЎзССР Фанлар академиясининг корреспондент аъзоси Ж. К. Саидов (қишлоқ хўжалиги), ЎзССР Фанлар академиясининг академиги О. С. Соҳлоқ (химия), филология фанлари доктори И. О. Султонов (адабиётшунослик), ЎзССР фанлар академиясининг мухбир аъзоси Ё. Х. Тўрақулов (медицина), ЎзССР Фанлар академиясининг мухбир аъзоси О. Э. Эшонов (ҳуқуқшунослик), ЎзССР Фанлар академиясининг академиги А. Ю. Юнусов (физиология), ЎзССР Фанлар академиясининг академиги М. Т. Ўрозбоев (техника), ЎзССР Фанлар академиясининг академиги Т. Н. Қориниёзий (математика, астрономия), геология-минералогия фанлари доктори И. Ҳ. Ҳамро-

боев (геология), география фанлари кандидати Ҳ. Ҳ. Ҳасанов (география).

Авторлар бу ўртоқларга, шунингдек, луғатнинг махсус редакторлари фалсафа фанлари кандидати С. Э. Азимов ҳамда Тил ва адабиёт институти луғат секторининг катта илмий ходими С. Ф. Ақобировга ўзларининг самимий ташаккурларини билдирдилар.

Луғатни тузиш ва таҳрир қилиш процессида жуда кўп қийинчиликларга дуч келинди. Авторлар ва редакторлар коллективи луғатни ўқувчиларга манзур қилиш ниятида бу қийинчиликларни қўлларидан келган қадар енгилга тиришдилар. Уларнинг бу қийинчиликларни қанчалик даражада енга олганликларини, ўз олдларига қўйган шарафли бу вазифани қайси даражада бажара олганликларини энди ўқувчининг ўзи айтсин.

Авторлар ва луғат редколлегияси ўқувчилардан луғат ҳақидаги фикр ва мулоҳазаларини билдирар, объектив баҳоларини берарлар, деб умид қилади. Бу эса луғатнинг кейинги нашрида унинг сифатини яхшилашга ёрдам беради.

1965 йил. Авторлар.

ИККИНЧИ НАШРИГА СЎЗ БОШИ

Ушбу луғатнинг 1965 йилда босилиб чиққан биринчи наشري тез орада тарқаб кетган эди. Ижтимоий-сиёсий ва илмий-оммавий адабиётларда, газета ва журналларда учрайдиган русча-интернационал сўзларни, илмий ва соҳавий терминларни қисқача изоҳлаб беришни ўз олдига мақсад қилиб қўйган бу луғат кенг ўқувчилар оммаси ўртасида хайрихоҳлик билан кутиб олинган эди. Демакки, луғат газета ва журнал ҳамда илмий-оммабоп адабиёт ўқийдиган, русча-интернационал сўзлар, илмий терминлар ҳақида қисқача маълумот олишни истаган ўқувчиларнинг эҳтиёжини, маълум даражада, қондира олган бўлса керак.

Луғат нашр қилингандан кейинги ўтган йиллар давомида ҳам социалистик ишлаб чиқаришнинг янада равнақ топиши, айниқса, фан ва техника революциясининг мислсиз суратда тобора тараққий этиб бориши, ўз навбатида, СССР халқларининг тилларини шу жумладан, ўзбек тилининг ҳам янгидан пайдо бўлаётган илмий тушунчаларни ифодаловчи янги-янги терминлар ва иборалар билан бойиш боришига сабабчи бўлмоқда. Натижада, сўнгги йилларда ҳатто ўзбек матбуоти — газета ва журнал саҳифаларида ҳам фан ва техниканинг турли соҳалари билан алоқадор, янгидан пайдо бўлган бионика, телепатия, лазер, мазер, ралли, реголит, синхрофазотрон, сополимерланиш, стеклопласт, нуклеин кислоталар, радиореле линияси сингари янги-янги илмий терминлар ва иборалар қўллана бошланди. Ҳайратомуз космик кемаларимизнинг Ойга учирилиши муносабати билан эса газета ва журнал саҳифаларида яқиндагина пайдо бўлган луноход, апоселений, периселений, селенология сўзлари ишлатила бошланди. Янгидан пайдо бўлган бунинг сингари юзлаб сўзлар ўзбекча луғатларда ҳали қайд этилган эмас.

Бу ҳол ўзбек матбуоти саҳифаларида пайдо бўла бошлаган бундай терминларни, шубҳасиз, газетхон, журналхон ва китобхонларнинг эҳтиёжини қондириш мақсадида қисқача бўлса-да изоҳ қилиб беришни тақозо қилади. Шунинг учун ҳам ушбу луғатнинг иккинчи наشريда ўқувчиларнинг эҳтиёжи ва ўсиб бораётган талаблари назарга олиниб, унинг характери бирмунча ўзгартирилди.

Шу муносабат билан луғатга биринчи галда изоҳталаб сўзлар ва илмий терминлар киритилиши, шунингдек, кундалик газета ва журналларда янгидан ишлатила бошлаган терминларни ҳам изоҳлаб бериш зарурлиги маъқул кўрилганидан луғатнинг сўзлик қисми-

ни жиддий ўзгартиришга тўғри келди. Чунончи, луғатнинг биринчи нашрида рус тилидан ўзлаштирилган сўзлар назарда тутилганлиги боисидан, изоҳталаб сўз ва терминлар билан бир қаторда, *патнис* (поднос), *самовар*, *каравот* (кровать), *адёл* (одеяло) типдаги сўзлар ҳам, шунингдек, русча ўзлаштира сўзлар сифатида *стол*, *стул*, *скамейка*, *столба* (столб) сингари сўзлар ҳам берилган эди. Луғатнинг характери ва вазифаси нуқтаи назаридан бу тўғри бўлган, албатта. Бироқ луғатнинг ушбу нашрида унинг белгиланган ҳажми ва ўқувчиларнинг эҳтиёж ва талаблари назарда тутилиб, бундай сўзлар қисқартирилди ва уларнинг ўрнига янги изоҳталаб сўзлар ва илмий терминлар киритилиб, тегишли изоҳлар берилди.

Луғатнинг структурасига ҳам баъзи ўзгартишлар киритилди. Чунончи, луғатнинг биринчи нашрида мавжуд бўлган, бош сўзларга берилган этимологик маълумотлар, илова қисмидаги «Ўзлаштирмалар ва интернационал терминлар таркибидаги юнонча, латинча ва русча элементлар» рўйхати ҳамда латин тили алфавити жадвали луғатнинг бу нашрига киритилмади. Луғатнинг тузилиши ва ундан фойдаланиш тўғрисидаги муқаддима қисми эса анча қисқартирилиб, ихчам ҳолга келтирилди.

Луғатнинг биринчи нашри чиққанидан кейин республика матбуотида, шунингдек, область газеталарида ҳам ушбу луғат ҳақида қатор тақризлар эълон қилинган эди. Уртоқлар ўз тақризларида русча-интернационал сўзларни изоҳлашга қаратилган бу типдаги янги луғатни зўр қониқиш ва мамнуният билан қарши олиб, луғат авторлари адресига илиқ сўзлар айтишлари билан бирга, йўл қўйилган камчиликларни ҳам кўрсатиб ўтган эдилар. Шунинг учун ҳам луғатни қайтадан нашрга тайёрлашда тақризчиларнинг ҳам фикр ва мулоҳазалари ҳамда уларнинг истаклари ҳисобга олинган ҳолда у қайтадан кўриб чиқилиб, бирмунча такомиллаштирилди, тақриزلарда кўрсатиб ўтилган камчиликлар мумкин қадар тузатилди.

Луғатнинг иккинчи нашри олдидан «Ўзбекистон» нашриётида ўтказилган муҳокамада ҳам ишнинг сифатини яхшилашга, айниқса, янги-янги терминлар ва изоҳталаб сўзларни луғатга кўпроқ киришишга қаратилган анча фикр ва мулоҳазалар билдирилган эди. Авторлар буларни ҳам ҳисобга олиб, луғатни яна қайтадан кўриб чиқдилар ва тегишли тузатишларни киритдилар. Фурсатдан фойдаланиб, бу ўринда авторлар матбуотда чиққан тақризчиларга ҳамда муҳокама қатнашчиларига ўзларининг самимий ташаккурларини изҳор қиладилар.

Олим Усмон,
Ренат Дониёров.

ЛУҒАТНИНГ ТУЗИЛИШИ ВА УНДАН ФОИДАЛАНИШ ТАРТИБИ ТУҒРИСИДА

1 §. Луғатда бош сўз қилиб олинган барча сўз ва терминлар алфавит сирасида берилди ва улар йирик қора ҳарфлар билан териблиб, ҳар қайсиси абзацдан бошланди.

2 §. Луғатда келтирилган сўз ёки термин кўп маъноли бўлса, у ҳолда бу маъноларнинг ҳар бири 1, 2, 3 ва шунинг каби арабча рақамлар билан кўрсатилди ва улар бир-биридан нуқта билан ажратилди.

3 §. Агар луғатда келтирилган бош сўз бошқа бирор сўз билан қўшилган ҳолатдагина ишлатиладиган бўлса, у ҳолда бош сўздан кейин икки нуқта қўйилиб, кетидан таркибида ўша сўз келган сўз бирикмаси берилди, масалан:

ДЕМИСЕЗОН: демисезон пальто...

ВАТМАН: ватман қоғози...

НУКЛЕИН: нуклеин кислоталар...

4 §. Зарур бўлган ўринларда таркибида бош сўз ишлатилган барқарор (турғун) сўз бирикмалари, составли терминлар ҳам мисол қилиб келтирилди. Луғатда улар ромба (◆) ишораси билан ажратиб, қора курсив билан берилди, масалан:

ДЕМОКРАТИК...

◆Демократик централизм — ...

5 §. Эр ёки аёл кишини англатиш жиҳатидан шахс англатиб келган отларнинг ҳар икки формаси ҳам луғатга киритилди. Бироқ бу хилдаги жинсга (родга) кўра фарқланувчи сўзларнинг ҳар иккала формаси ҳам бир ўринда, битта луғат мақоласида ёнма-ён берилиб, ҳар иккиси ҳам бир тарзда изоҳланди. Шу билан бирга, ҳар икки сўзнинг қайси бири эр, қайси бири аёл кишини ифодалаб келганлиги қавс ичида кўрсатилди, масалан:

АРТИСТ (эр),

АРТИСТКА (аёл)...

ЛАБОРАНТ (эр),

ЛАБОРАНТКА (аёл)...

СТЕНОГРАФИСТ (эр),

СТЕНОГРАФИСТКА (аёл)...

Лекин агар жинсга кўра фарқланувчи бундай сўзларнинг ҳар иккала формаси бошқа-бошқа маъноларни ифодалаб келган бўлса, бундай ҳолларда улар алоҳида-алоҳида берилди ва алоҳида изоҳланди, масалан:

МАШИНИСТ.. (механик)

МАШИНИСТКА... (машинкада ишловчи аёл).

6 §. Маъносидан иш-ҳаракат процесси англашиладиган *механизация, координация, дезинфекция* сингари терминлар адабий тилда икки хил формада ўзлаштирилиши ва қўлланишига кўра лугатда ҳам икки вариантда берилди, масалан:

МЕХАНИЗАЦИЯ, МЕХАНИЗАЦИЯЛАШ...

ДЕЗИНФЕКЦИЯ, ДЕЗИНФЕКЦИЯЛАШ...

КООРДИНАЦИЯ, КООРДИНАЦИЯЛАШ...

Бироқ буларни ўзбек тилида мавжуд бўлган ўзлаштирама *электр, автомат, стандарт* сингари сўзлар негизда ясалган *электрлаштириш* (электрификация), *автоматлаштириш* (автоматизация), *стандартлаш* (стандартизация) сўзлари билан аралаштирмаслик керак.

7 §. Иккита бош сўз сифатида келтирилган, бироқ айти бир маънони ифода қиладиган сўзларнинг бири изоҳланиб, иккинчиси (фонетик ўзгаришга учраган ёки сўзлашув тилига мансуб варианты) унга тенглаштирилди ва у изоҳланган сўзга — асосий эквивалентга ҳавола қилинади, масалан:

МАНТИҚРИС. қ. Монтекристо.

8 §. Аслида рус тилида ёки ажнабий тилларда сўзларнинг бош ҳарфларидан таркиб топган қисқартма сўзлар (мас., вуз, загс, дот, дзот, нэп, радар ва ш. к.) ўзбек тилида мустақил, яхлит сўзлар сифатида лугатга киритилиб, тегишли изоҳлар берилди.

9 §. Лугатда бош сўзларнинг ҳамма ҳарфлари йирик ҳарфлар билан терилгани учун атоқли отларнинг бош ҳарф билан ёзилганлигини билиб бўлмайдди. Шунга кўра, атоқли отларнинг бош ҳарф билан ёзилиши лугатда қуйидагича кўрсатилди:

а) лугатда келтирилган ва ёзувда бош ҳарф билан ёзиладиган сўзлар (атоқли отлар)дан кейин қавс ичида ушбу сўзнинг бош ҳарф билан ёзилиши кўрсатиб ўтилди, масалан:

АНТАНТА (бош ҳарф билан)...

ВЕНЕРА (бош ҳарф билан)...

ВАТИКАН (бош ҳарф билан)...

б) лугатда мустақил сўз сифатида келтирилган, бироқ барча ҳарфлари бош ҳарфлар билан ёзиладиган аббревиатуралар (ҳарфий қисқартма сўзлар), шу жумладан, ажнабий тиллардан кирган ана шундай аббревиатуралар қуйидагича кўрсатилди:

ВОКС (бош ҳарфлар билан)...

ЮНЕСКО (бош ҳарфлар билан)...

НАТО (бош ҳарфлар билан)...

10 §. Омонимлар, яъни бир хил талаффуз қилинадиган, бироқ бошқа-бошқа маъно билдирадиган сўзлар луғатда алоҳида-алоҳида берилди ва улар бир-биридан рим рақами билан ажратиб кўрсатилди, масалан:

БЛОК I...

БЛОК II...

ПАЛАТА I...

ПАЛАТА II...

ПАЛАТА III...

ЛИРА I...

ЛИРА II...

НОТА I...

НОТА II...

РЕАКЦИЯ I...

РЕАКЦИЯ II...

11 §. Омонимлар сингари бир хил ёзилиб, бир хил талаффуз этиладиган, бироқ бир ўринда от, иккинчи ўринда эса сифат маъносида қўлланиладиган шаклдош сўзлар (омоформалар) ҳам рим рақами билан ажратилиб, алоҳида-алоҳида берилди, масалан:

ИДЕАЛ I... (от)

ИДЕАЛ II... (сифат)

ОБЪЕКТИВ I... (от)

ОБЪЕКТИВ II... (сифат)

СТАНДАРТ I... (от)

СТАНДАРТ II... (сифат)

КОМПЛЕКС I... (от)

КОМПЛЕКС II... (сифат)

12 §. Шаклдош, бир хил ёзиладиган, лекин талаффузда, урғуда бир-биридан фарқ қиладиган сўзлар (омографлар) алоҳида-алоҳида берилса-да, бироқ рим рақамлари билан ажратилмади. Бундай ҳолларда уларнинг урғуларидаги тафовут кўрсатилди, масалан:

АКАДЕМИК... (от)

АКАДЕМИК... (сифат)

ОРГАН... (аъзо); (ташкилот)

ОРГАН... (музика асбоби)

БИОХИМИК... (от)

БИОХИМИК... (сифат)

13 §. Синоним (маънодош) сўзлар луғатда қуйидагича берилди:

1) агар синоним сўзлар маъно жиҳатидан бир-бирига айнан ўхшаса, у ҳолда изоҳ энг кўп истеъмол қилинадиган синонимга берилиб, кам ишлатиладиган ёки эскириб қолган синоним *сўз. айн. ўзи*. (... сўзнинг айнан ўзи) ишораси орқали унга ҳавола қилинади, масалан:

АВАНТЮРИЗМ. *Авантюристлик сўз. айн. ўзи.*

АГРОКИМЕ. *Агрохимия сўз. айн. ўзи.*

ЛОКАТОР. *Радиолокатор сўз. айн. ўзи.*

2) агар синоним сўзлар маъно жиҳатидан бир-бирига айнан ўхшамаса-да, бироқ уларнинг маънолари бир-бирига яқин бўлса, у ҳолда изоҳ серистеъмол синонимга берилиб, кам ишлатиладиган синоним қ. (қаранг) ишораси орқали унга ҳавола қилинади.

14 §. Антоним сўзлар лугатда мустақил сўзлар тарзида берилса-да, бироқ улар бир-бирига ҳавола қилинмади. Агар бундай ҳавола антоним сўзлардан бирининг ёки ҳар иккаласининг маъносини очиб беришга, изоҳлашга ёрдам берса, ундай ҳолда улар бир-бирларига ҳавола қилинади, масалан:

МАКСИМУМ...; акси — *минимум.*

МИНИМУМ...; акси — *максимум.*

МАКРОСКОПИК...; акси — *микроскопик.*

МИКРОСКОПИК...; акси — *макроскопик.*

15 §. Бир сўз иккинчи сўзнинг маъносини тўлароқ очиб беришга ёрдам берадиган ҳолатларда лугат мақолаларида шу сўзлар изоҳидан кейин белги (тақ.) қўйилиб, мазкур сўзлар бир-бирига таққосланиши лозимлиги ўқдирилди, масалан:

ВЕКТОР...; тақ. — *скаляр.*

СКАЛЯР...; тақ. — *вектор.*

16 §. Бош сўзларни лугатда бирлик ёки кўплик сон формасида беришда қуйидагиларга риоя қилинди:

1) отлар лугатда бош келишида, бирлик сон формасида берилган. Бироқ айрим сўзлар борки, улар ўзбек тилида ҳам кўпинча кўплик сон формасида қўлланилади. Шунга кўра, лугатда кўплик сонда фақат маълум соҳага оид тушунчаларни ифодаладиган ҳамда, одатда, кўплик формасида ишлатиладиган отлар берилди ва изоҳланди, масалан:

ИЗОТОПЛАР...

КАДРЛАР...

МАРСЛИҚЛАР...

ЦИТРУСЛАР...

ТРЕД-ЮНИОНЛАР...

ХИМИКАТЛАР...

2) рус тилидан кўплик сон формасида ўзлаштирилган сўзларнинг айримлари ўзбек тилида ҳам ўзларининг кўплик белгисини сақлайди. Лекин рус тилидаги кўплик формаси ўзбек тилида бирлик маъносида ўзлаштирилади. Шунга кўра бундай сўзлар лугатда ўзбек тилида ўзлашганича кўплик белгиси сақланган ҳолда берилди, масалан, *туфли*, *ясли* ва ш. к.

3) бошқа ҳолларда эса рус тилидан ўзлаштирилган бу хилдаги сўзларда кўплик белгиси (ы) ё тушиб қолади (масалан, *алимент*, *курс*), ёки а товушига алмашади (масалан: *консерва*, *сутка*). Лугатда ҳам худди шундай берилди.

17 §. Бош сўзни изоҳлаш жараёнида лугат мақолалари тексти ичида келтирилган русча-интернационал сўзларнинг айримлари изоҳталаб бўлса, у ҳолда ўша изоҳталаб сўз курсив билан берилди. Бу мазкур сўзга ҳавола қилинганликка ишора бўлиб, ўқувчига лугатнинг ўзиданоқ ўша сўзни қидириб топиб, маъносини тушуниб олиш имконини беради, масалан:

НУКЛЕОГЕНЕЗИС. Кимёвий элементлар, яъни табиатда мавжуд бўлган барча атом ядролари турлари — *нуклидлар* ҳосил бўлган жараёнлар мажмуи.

18 §. Ўзбек адабий тилида истеъмолда бўлган ёки унинг илмий терминологиясига мансуб қўшма ва мураккаб қисқартма сўзларнинг таркибий қисмлари ҳам лугатда бош сўз тариқасида берилди, масалан: авиа-, авто-, агро-, водо-, гео-, гидро-, микро-, мото-, радио-, теле-, тепло-, ультра-, фото- ва ш. к.

Аслида рус тилида, шунингдек, рус тили таъсири остида қисман ўзбек тилида ҳам қўшма ва мураккаб қисқартма сўзларнинг таркибий қисмлари бўлиб келадиган юнонча, латинча ва русча лексик элементлар анчагина бор. Лугатда таркибида мазкур элементлар мавжуд бўлган анчагина сўзлар келтирилиши билан бир қаторда, шу элементлардан баъзиларининг ўзбекча сўзлар билан қўшилиб келиши натижасида ҳосил бўлган гибрид (чатишма) сўзлар ҳам берилди, масалан:

АВТОПОЙГА...

РАДИОҚЎЗГҲ...

АЭРОМАЁҚ...

ТЕЛЕМАРКАЗ...

МИКРОУФИТЛАР...

УЛЬТРАБИНАФША...

РАДИОТУЛҚИН...

ФОТОМУХБИР...

19 §. Лугатда келтирилган сўзларга белги қўйишда қуйидагиларга амал қилинди:

1) зарурият туғилган ўринлардагина лугатда бош сўз бўлиб келган илмий, профессионал ёки махсус терминларга уларнинг қайси фанга ёки қайси соҳага тааллуқли эканлигини кўрсатувчи белги (помета) қўйилди. Масалан: *физ.* (физика), *тех.* (техника), *мат.* (математика), *геол.* (геология), *астр.* (астрономия), *мед.* (медицина), *фал.* (фалсафа), *дипл.* (дипломатия), *фарм.* (фармакология), *снт.* (санъат), *полигр.* (полиграфия), *денг.* (денгизчилик ишига оид), *спорт.* (физкультура ва спортга оид) ва ҳ. к.

2) бир неча маънога эга бўлган бош сўздан кейин қўйилган белги барча маъноларга тааллуқли эканлигини, арабча рақамдан кейин қўйилган белги эса ёлғиз бир (мазкур) маънога тааллуқли эканлигини билдиради, масалан:

СИНТАКСИС, *лингв.* 1... 2...

КВИНТЕТ, *муз.* 1... 2...

КОРРОЗИЯ... 1. *мед.*... 2. *тех.*... 3. *геол.*

ПРИЗМА. 1. *мат.*... 2. *физ.*...

3) бош сўзга ёки унинг айрим маъноларига қўйилган белгилар бир-биридан ҳеч қандай тиниш белгиси билан ажратилмайди. Бироқ

икки ва ундан ортиқ белгилар қатор келса (яъни сўз ўзининг терминологик характериини йўқотмаган ҳолда бир неча соҳада қўлланса), у ҳолда бу белгилар бир-биридан вергул билан ажратилади, масалан:

РЕЗОНАНС. 1. *физ., тех...*

ГРАММ-АТОМ, *хим., физ...*

4) агар махсус характерга эга бўлган сўз бир неча соҳада қўлланса ёки бу сўзнинг муайян тор бир доирада қўлланилишини аниқлаш қийин бўлса, ёки бирор чекланган соҳада қўлланиладиган сўзлар бўлса, бу ҳолда унинг ёнига *махс.* (махсус) белгиси қўйилади масалан:

БАЛЛАСТ. 1. *махс...*

ДЕГУСТАЦИЯ, *махс...*

5) бу белгиларнинг бир қисми сўзларни адабий тилда стилистик жиҳатдан ёки қўлланиш доираси нуқтан назаридан характерлаб беради. Шундай зарурият туғилган ҳолларда бош сўзларга уларни услуб жиҳатидан характерлаш учун стилистик белги қўйилди, масалан:

с. т. (сўзлашув тили)—бу белги айни бир сўзнинг сўзлашув тилига хослигини, яъни жонли тилда ишлатиладиганлигини кўрсатади. Шунинг учун ҳам у стилистик жиҳатдан содда, асосан жонли тилда қўлланиладиган, бироқ адабий тил нормаларидан четга чиқмайдиган сўзларга қўйилди, масалан:

КАРТИНА, *с. т.*

КИНО. 1... 2... *с. т.* 3. *с. т.*

ДОКТОРХОНА, *с. т.*

эск. (эскирган сўз)—бу белги айни бир сўзнинг ёки унинг бирор маъносини рус тилидаги сингарни ўзбек тилида ҳам эскирганлигини ёки истеъмолдан чиққанлигини кўрсатади. Шунинг учун ҳам у ҳозирги замон ўзбек тилида сўзлашувчилар учун архаик бўлиб туюладиган ёки истеъмолдан чиққан сўзларга қўйилади, масалан:

АЭРОПЛАН, *эск.* Самолёт.

ПАТЕНТ. 1... 2. *эск.* Савдо-сотик ёки ҳунар билан шуғулланиш учун берилган ҳужжат.

20 §. Техникавий сабабларга кўра сўзларнинг урғуси кўрсатилмади. Бироқ бир хил ёзилиб, талаффузда бир-биридан фарқ қилинадиган сўзларгагина урғу белгиси қўйилди (12 § га қаранг).

ШАРТЛИ ҚИСҚАРТМАЛАР РЎИХАТИ

авиа.— авиацияга онд
адаб.— адабиётшуносликка онд
анат.— анатомияга онд
антроп.— антропологияга онд
археол.— археологияга онд
архит.— архитектурага онд
астр.— астрономияга онд
биол.— биологияга онд
бот.— ботаникага онд
ва ш. к.— ва шунинг каби (лар)
ва ш. с.— ва шунинг сингари (лар)
ва ҳ. к.— ва ҳоказо (лар)
г.— грамм
га.— гектар
геогр.— географияга онд
геод.— геодезияга онд
геол.— геологияга онд
гидр.— гидрологияга ва гидротехникага онд
грам.— грамматикага онд
денг.— денгизга ва денгиз ишига онд
дипл.— дипломатияга онд
зоол.— зоологияга онд
й.— йил
кв.— квадрат
кг.— килограмм
км.— километр
кўчма.— кўчма (мажозий) маънода
лингв.— лингвистикага онд
л. м.— лугавий маъноси
лог.— логикага онд
м.— метр
мас.— масалан
мат.— математикага онд
махс.— махсус (бирор тор соҳага онд) термин
мед.— медицинага онд
мет.— метеорологияга онд
мин.— минералогияга онд
мм.— миллиметр
муз.— музикага онд

полигр.— полиграфияга оид
 радио.— радиога, радиотехникага оид
 см.— сантиметр
 снт.— санъатга оид
 спорт.— физкультура ва спортга оид
 с. т.— сўзлашув тилида (жонли тилда)
 сўз. айн. ўзи — сўзининг айнан ўзи
 тар.— тарихга оид; тарихий термин
 тақ.— таққосланг (қиёс қилинг)
 тех.— техникага оид
 т. й.— темир йўл ишларига оид
 фал.— фалсафага оид
 фарм.— фармакологияга оид
 физ.— физикага оид
 физиол.— физиологияга оид
 филол.— филологияга оид
 хим.— химияга оид
 шахм.— шахматга оид термин
 эк.— экономикага оид
 электр.— электрга, электротехникага оид
 эск.— эскирган сўз
 этн.— этнографияга оид
 юр.— юридик термин
 қ.— қаранг
 ҳарб.— ҳарбий термин

А

АБАЖУР. Еруғлик нуруни тўплаб, маълум бир томонга тушириш ва кўзни ёруғлик нуридан сақлаш учун лампага кийдириладиган қалпоқ; одатда металл, шиша, қоғоз ёки ипак матодан ясаллади.

АББАТ. 1. Католиклар монастрининг бошлиғи. 2. Францияда—католиклар черкови руҳонийларининг унвони.

АББАТЛИК. 1. Аббат унвони. 2. Католик монастири ва унинг тасарруфидаги мол-мулк ва ер-сувлар.

АББРЕВИАТУРА. 1. Сўз ёки сўз бирикмаларининг ёзувда ва оғзаки нутқда ишлатиладиган шартли қисқартмаси ёки улардан қисқартиб ясалган сўз, мас., *РТС* (ремонт-техника станцияси), *ЎзССР* (Ўзбекистон Совет Социалистик Республикаси), *БМТ* (Бирлашган Миллатлар Ташкилоти). 2. Сўзларнинг ёзувдаги шартли қисқартмаси, масалан: *ва ҳ. к.* (ва ҳоказолар), *ва ш. с.* (ва шунинг сингарилар), *ва ш. к.* (ва шунинг кабилар), *проф.* (профессор), *ўрт.* (ўртоқ).

АБЕРРАЦИЯ. 1. *физ.* Оптикий асбоблар орқали ҳосил қилинган тасвирнинг оптикий шиша нуқсонли туфайли етарли даражада аниқ бўлмаслиги ёки бузиб кўрсатилиши. 2. *астр.* Ернинг Кўёш атрофида айланиши натижасида юлдузларнинг сал ўрнидан силжиганга ўхшаб кўриниши.

АБЗАЦ. 1. Хат боши (текст бўлагининг биринчи сатрини бир оз очиқ жой қолдириб, ўнгга томон ичкарироқдан бошлаш), мас., абзацдан бошлаб ёзиш. 2. Бир хат бошидан иккинчи хат бошигача бўлган ораликдаги текст, мас., биринчи абзацини ўқиш.

АБИТУРИЕНТ. Ўрта мактабни тамомлаб, олий ўқув юртига кираётган шахс.

АБОНЕМЕНТ. Олдиндан тегишли ҳақ тўлаб, бирор нарсадан (мас., телефон, театрда ўлтириш ўрни ва бошқалардан) фойдаланиш ҳуқуқи ва шу ҳуқуқдан фойдаланиш учун берилган ҳужжат, мас., футбол ўйинлари учун олинган абонемент, кутубхона абонементи (СССР да кутубхона абонементи учун ҳақ тўланмайди) ва ш. к.

АБОНЕНТ. Абонементдан фойдаланувчи, абонементи бор шахс, мас., телефон тармоғи абоненти, кутубхона абоненти ва ш. к.

АБОРИГЕНЛАР. Маҳаллий аҳоли, бирор жой ёки мамлакатнинг туб аҳолиси, мас., Ўрта Осиё аборигенлари, Африка аборигенлари ва ҳ. к.

АБОРТ. Табиий ёки сунъий йўللар билан бола тушириш, бола олдириш.

АБРАЗИВ. Абразив материалларга оид, абразив материаллардан қилинган, абразив материаллар ишлаб чиқарадиган, мас., абразив асбоблар, Тошкент абразив заводи ва ш. к.

АБРАЗИВЛАР, АБРАЗИВ МАТЕРИАЛЛАР. Машинасозлик ва бошқа саноат тармоқларида металл, шиша, ёғоч, тери, резина, тоғ жинслари ва қимматбаҳо тошларга ҳамда бошқа нарсаларга ишлов бериш (жилолаш, сайқал, пардоз бериш, силлиқлаш) учун ишлатиладиган майда донали кристалл ёки порошок ҳолидаги жуда қаттиқ моддалар. Табiiй абразивларга олмос, жилвиртош (қайроққум), корунд, кварц (оқтош) ва бошқалар киради, синтети абразивларга эса электрокорунд ва бошқалар киради.

АБСЕНТЕИЗМ. Буржуа мамлакатларида — а) меҳнаткашларнинг антидемократик характердаги сайловлардан бош тортиши; б) систематик суратда мажлисларда иштирок этишдан бош тортиш.

АБСОЛЮТ I. фал. Идеалистик фалсафада — барча мавжудотнинг азалий ва абадий, ўзгармас бирламчи негизи (руҳ, идея); динда — яратувчи, худо, илоҳ. Диалектик материализм илмга зид бўлган бу метафизик тушунчани рад этади ва доимо ҳаракатланиб, ўзгариб турувчи моддий борлиқни бирдан-бир объектив реал ҳақиқат, деб билади.

АБСОЛЮТ II. 1. Бирор нарсага нисбат берилмаган, шакл-шубҳасиз, беқиёс, мутлақ, мас., абсолют температура, абсолют ҳақиқат, абсолют чемпион ва ш. к. **2.** Мутлақо, мас., абсолют тинчлик.

◆ **Абсолют баландлик, макс.** — бирор нуқтанинг, жойнинг денгиз сатҳидан баландлиги. **Абсолют кўпчилик** — овоз беришда қатнашувчиларнинг асосий кўпчилиги, яримдан кўпи. **Абсолют монархия** — қ. монархия. **Абсолют намлик, макс.** — бир куб метр ҳаводаги, тунроқдаги ёки бошқа нарсадаги сув буғи ёки намининг граммлар билан ifодаланган миқдори. **Абсолют ноль** — эришилиши мумкин бўлган энг паст (совуқ) температура ($-273, 16^{\circ}\text{C}$). **Абсолют температура** — абсолют нолдан бошлаб ҳисобланадиган температура, мас., Цельсий бўйича 16°C абсолют температура ҳисобида $16 + 273 = 289, 16^{\circ}$ бўлади. **Абсолют чемпион** — спортнинг бир ёки бир неча тури бўйича энг кўп очко тўплаб биринчилиқни олган спортчи. **Абсолют қиймат, мат.** — бирор соннинг плюс ёки минус ишораларисиз олинган қиймати, мас., -5 (манфий сон) ёки $+5$ (мусбат сон) нинг абсолют қиймати 5 нинг ўзидир. **Абсолют ҳақиқат, фал.** — объектив борлиқни тўлиқ, мукамал, ҳар томонлама билиш. Объектив борлиқ ва унинг онгда акс этиши масаласи диалектик материализм билиш назариясининг асосини ташкил этади. Шунга мувофиқ, диалектик материализм объектив ҳақиқатнинг мавжудлигини тасдиқлайди. Идеалистик фалсафа эса оламнинг онгдан ташқарида яшашини рад этиш билан бирга, объектив ҳақиқатни ҳам йўққа чиқармоқчи бўлади.

АБСОЛЮТИЗМ. Мутлақ ҳокимият, чексиз монархия, монархиянинг (подшонинг) чекланмаган ҳукмронлигига асосланган давлатни бошқариш формаси.

АБСТРАКТ. Абстрактлаштиришга асосланган, абстрактлаш (абстракция) йўли билан ҳосил қилинган, мавҳум (акси — *конкрет*), мас., абстракт тушунча, абстракт метод, қуруқ абстракт хулосалар ва ш. к.

АБСТРАКТЛАШ, АБСТРАКЛАШТИРИШ. Нарса, ҳодиса, воқеаларнинг муайян қонуниятларга асосланган муҳим хусусиятлари ва белгиларини аниқлаш учун уларнинг айрим жузъий томонларини фикран бир чеккага қўйиб туриб, фикр юритиш.

АБСТРАКТЛИК. Абстрактлаштиришга асосланганлик, абстракция йўли билан ҳосил қилинганлик, мас., фикрлашнинг абстрактлиги, назариянинг абстрактлиги ва ш. к.

АБСТРАКЦИОНИЗМ. Ҳозирги замон буржуа санъатидаги асосий йўналишлардан бири. Буржуа маданиятининг тушкунликка юз тутганлигини яққол кўрсатувчи бу оқим санъатда кишиларнинг типик образларини ва кишиларни ўраб олган реал ҳодисаларни акс эттиришдан воз кечади. Абстракционизм реал формаларни бутунлай бузади, образларни ҳеч ким тушунолмайдиган ажи-бужчи чизиклар, нуқталар, ҳажмлар билан тасвирлашга интилади. Абстракционизм совет санъатига бутунлай ётдир.

АБСТРАКЦИОНИСТ. Абстракционизм тарафдори, абстракционистик расмлар чизувчи рассом.

АБСТРАКЦИЯ. 1. Абстрактлаш *сўз. айн. ўзи*. 2. Мавҳум тушунча; абстрактлаштириш йўли билан ҳосил қилинган назарий умумлашма, назарий хулоса.

АВАНГАРД. 1. Олдинги сафда борувчи илғор отряд; бирор синф ёки ижтимоий гуруҳнинг етакчи, йўл бошловчи қисми, мас., партия — ишчилар синфининг авангардидир. 2. Ҳарбий юриш, ҳужум ёки чекиниш маҳалида асосий кучларнинг олдида борувчи ва уларнинг олд томондан хавфсизлигини таъминловчи аскарый қўшилма, қисм ёки бўлима, мас., отряд авангарди, кавалериячилар авангарди ва ҳ. к.

АВАНГАРДЛИК. Илғорлик, етакчилик, олдинги сафда бориш, мас., коммунистлар ишлаб чиқаришда авангардлик қилмоқда.

АВАНЗАЛ. Олдинги зал, катта залга кираверишдаги кичик зал ёки хона.

АВАНЛОЖА. Баъзи театрларда ложага кираверишдаги кичкина хонача.

АВАНС. 1. Маълум иш юзасидан олдиндан бериладиган пул ёки озиқ-овқат ва бошқалар. 2. Бирор иш юзасидан кейинчалик ҳисоб бериш шарти билан бериладиган пул.

АВАНСЦЕНА. Театр сахнасининг олдинги (томошабинларга яқин) қисми, сахна пардаси билан оркестр оралиғидаги жой.

АВАНТЮРА. Оммани алдашга, ҳийла-найранг ишлатишга асосланган қалтис иш, шубҳали ҳаракат, мавжуд куч, шаронт ва имкониятларни ҳисобга олмасдан, виждонсизлик билан таваккалга қилинган ва оқибати муваффақиятсизликка учраши муқаррар бўлган иш, мас., империалистларнинг ҳарбий авантюралари, империализм ҳар қандай авантюрага қодирдир.

АВАНТЮРИСТ, АВАНТЮРАЧИ. Авантюра билан шуғулланувчи, муттаҳам, қаллоб, мас., авантюристларнинг ҳийла-найранглари.

АВАНТЮРИСТИК. Оммани алдашга, ҳийла-найранг ишлатишга асосланган, мавжуд куч, шаронт ва имкониятларни ҳисобга олмай таваккалга қилинган, қалтис, мас., авантюристик ҳаракат, империалистларнинг авантюристик сўбатлари ва ҳ. к.

АВАНТЮРИСТЛИК. 1. Ҳийла-найранг, фирибгарлик, таваккалчилик йўли билан енгил муваффақиятга эришишга, фойда олишга, авантюраларга мойиллик. 2. Авантюрадан иборат хатти-ҳаракат.

АВАРИЯ. Кема, самолёт, машина, станок ва ҳоказоларнинг йўлда, ишлаб турган пайтда бузилиши, фалокатга учраши, фалокат, ҳалокат, мас., авария юз берди, душман кемаси аварияга учради ва ш. к.

АВЕСТА, АВЕСТО. Қадимги Озарбайжон, Ўрта Осиё ва Эрон халқларининг «муқаддас» диний асарлари тўплами.

АВИА. Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб: 1) «авиационный», яъни авиацион, авиацияга оид маъноларини билдиради, мас.: *авиабомба, авиазавод, авиаконструктор, авиамодель*; 2) «воздушный», яъни авиациянинг ҳаводаги фаолиятига алоқадорликни билдиради, мас.: *авиатранспорт, авиадесант, авиаразведка.*

АВИАБАЗА, АВИАЦИЯ БАЗАСИ. Авиация базаси, авиация қисмларига хизмат қиладиган қисмлар, омборлар ҳамда самолётларни ремонт қиладиган устахоналар жойлашган аэродром.

АВИАГОРИЗОНТ. Учувчига ҳақиқий горизонтни кўрсатадиган ва самолётнинг кўндалангига ҳамда узунасига қийшайишини ўлчашга имкон берадиган авиацион асбоб.

АВИАМОДЕЛИЗМ. Авиация техникасини амалий равишда ўрганиш учун самолёт ва планерларнинг моделларини ясаш.

АВИАМОДЕЛЧИ. Авиамоделизм билан шуғулланувчи киши.

АВИАМОДЕЛЬ. Самолёт, планер ва шулар сингари учиш аппаратларининг модели.

АВИАНОС. Аэродром тарзида ускуналанган, самолётларнинг учиб кета олиши ва келиб қўниши учун мосланган махсус ҳарбий кема.

АВИАСАНОАТ, АВИАЦИЯ САНОАТИ. Машинасозлик саноатининг самолётлар, авиация двигателлари, асбоблари ҳамда авиация учун зарур бўлган ускуналар ишлаб чиқарадиган тармоғи.

АВИАТОР. Авиация ва умуман учиш иши билан шуғулланувчи киши; учувчи.

АВИАТРАНСПОРТ, АВИАЦИЯ ТРАНСПОРТИ. 1. Самолётлар ташийдиган ҳарбий ҳаво кемаси. 2. Ҳаво транспорти, пассажир, юк, почта ташийдиган самолётлар.

АВИАТРАССА. Транспорт самолётларининг мунтазам қатнов йўли ва ер сатҳининг шу йўл остидаги зонаси, доираси.

АВИАЦИЯ. 1. Ҳаводан оғир учиш аппаратлари мажмуи; ҳаво флоти, мас., *ҳарбий авиация, гражданлар авиацияси*. 2. Ҳаводан оғир аппаратларда (самолёт, планер, вертолёт, автожир ва шунинг кабиларда) учиш назарияси ва практикасида баҳс этадиган фан.

АВИЕТКА. Бир ёки икки кишилик енгил моторли самолётнинг эскирган номи.

АВИТАМИНОЗ, мед. Витамин етишмаслиги орқасида пайдо бўладиган касаллик, мас., рахит, цинга ва ш. к.

АВРАЛ. Кемадаги ҳамма матрос ва хизматчиларнинг бирор ишни ёпирилиб бажариши, мас., кемани тозалаши.

АВРОРА (бош ҳарф билан). Қадимги Рим мифологиясида — инсонларга тонг ёруғлигини келтирувчи маъбуда (хотин образидаги худо).

«АВРОРА» (бош ҳарф билан). Болтиқ флотининг революцион крейсери, бу крейсер 1917 йил Октябрь қуроли қўзғолони маҳалида Муваққат буржуа ҳукуматининг энг сўнгги таянчи бўлмиш Қишки саройни штурм қилишда катта роль ўйнаган ва бу штурмга қақирувчи тарихий ўқ чиқариб сигнал берган эди. «Аврора» крейсери 1948 йил 17 ноябрда тарихий ва абадий ёдгорлик сифатида Нева дарёсига ўрнаштирилди ва Ленинграддаги нахимовчилар мактаби ихтиёрига берилди.

АВСТРОМАРКСИЗМ. Австрия социал-демократик партиясида ташкил топган оқим; ревизионизмнинг энг ашаддий бир тури. «Сўл» иборалар ва «марксистик» терминлар билан ўзининг асл қиёфасини ниқобловчи бу оқим марксистик назарияга ҳамда революцион ҳаракатга қарши курашади. Австромарксизм буржуача миллатчилик, космополитизм ғояларини ташвиқ этади, меҳнаткашларга хиёнат қилади.

АВТАРКИЯ. 1. Импералистик давлатларнинг агрессив, босқинчилик урушларига тайёрланиш мақсадида ўз хўжалигини мустақил суратда ривожлантиришга қаратилган сиёсати, мас., ГФР реваншчиларининг автаркия сиёсати. 2. Мамлакатнинг ўзи учун керакли бутун ашёни чет эллардан олмасдан, ўзи ишлаб чиқариши ва истеъмол қилиши.

АВТО... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб: 1) «автомобильный», яъни автомобилга оид маъносини билдиради, мас.: *автобаза, автозавод, автотранспорт, автопойга* ва ш. к; 2) «автоматический», яъни ўз-ўзидан ҳаракат қилувчи деган маънони билдиради, мас.: *автоплаг, авторучка* ва ш. к; 3) «сам», яъни ўз, ўзи томонидан бажарилганлигини билдиради, мас.: *автобиография, автопортрет, автограф* ва ш. к.

АВТОБАЗА. Ўзига қарашли автомобиллар билан пассажир ёки юк ташиш учун тузилган хўжалик ташкилоти ва унинг автомобиллари турадиган, ремонт қилинадиган ҳамда ёнилғи ва запас қисмлар билан таъминлайдиган жойи.

АВТОБЛОКИРОВА, *махс.* Поездлар қатновини йўлга солиб турадиган автоматик сигнализация системаси.

АВТОВАГОН. Мустақил юрдириш мосламасига эга бўлган, пассажирлар ташийдиган ўзинюрар вагон.

АВТОГЕН. Енувчи газ алангасида қизитиб улашга оид, шу учун белгиланган, мас., автоген усулида пайвандлаш, Тошкент автоген заводи ва ш. к.

АВТОГРАФ. 1. Бирор шахснинг ўз қўли билан ёзган хати ёки имзоси, дастхат. 2. Бирор авторнинг, ёзувчининг асл қўлёзмаси, ўз қўли билан ёзган нусхаси.

АВТОГРЕЙДЕР. Ер сурадиган ўзинюрар грейдер. Автогрейдер йўл, темир йўл, саноат қорхоналари, аэродром ва гидротехник иншоотлар қурилишида ер суриш, текислаш учун ишлатилади.

АВТОДРЕЗИНА. Темир йўл изида ички ёнишли двигатель ёрдами билан юрадиган дрезина.

АВТОИНСПЕКЦИЯ. Район ва шаҳар транспортининг ҳаракатини, улардан фойдаланиш қоидаларига риоя қилинишини назорат қилиб ва тартибга солиб туриш ва шу иш билан шуғулланувчи назорат органи.

АВТОКАР. Қорхоналар ичида юк ташиш учун ишлатиладиган ўзинюрар тележка.

АВТОКЛАВ. Атмосфера босимдан юқори бўлган босимда физикавий-кимёвий жараёнларни амалга оширадиган аппарат. Автоклав кимё, бинокорлик, озиқ-овқат саноатларида, медицинада (стерилизация қилишда) ишлатилади.

АВТОКРАТ. Чексиз ҳуқуқларга эга бўлган якка ҳоким, мустабид.

АВТОЛ. Автомобиль, трактор двигателларини ва бошқа машиналарни мойлаш учун ишлатиладиган, нефтдан олинадиган мой.

АВТОЛИЗ, биол. Ҳайвон ёки ўсимлик танасидаги моддаларнинг улардаги ферментлари таъсирида ўз-ўзидан чириб кетиши, парчаланishi.

АВТОМАТ. 1. Кишининг бевосита иштирокисиз, унинг назорати остида ички механизм ёрдами билан ўз-ўзидан ишлайдиган аппарат, машина ёки асбоб-ускуна, мас., телефон-автомат, автомат станок ва ҳ. к. 2. *ҳарб.* Пистолет-пулемёт, қўл пулемёти — автоматик отиш қуролининг бир тури.

АВТОМАТИК. Ўз-ўзидан ҳаракат қиладиган, ишлайдиган, мас., автоматик тормоз, автоматик телефон станцияси.

◆ **Автоматик линия.** Бирор маҳсулот ишлаб чиқаришда барча операцияларни маълум тартибда автоматик суратда бажарадиган машиналар системаси. Автоматик линия умумий бошқариш механизмига ва ишланаётган деталларни автоматик суратда бир иш жойидан, машинадан иккинчисига узатиб турадиган мосламаларга эга бўлади.

АВТОМАТИКА. 1. Фан ва техниканинг ишлаб чиқариш процессларини автоматлаштириш методлари ва воситаларини яратиш, такомиллаштириш билан шуғулланадиган соҳаси. 2. Саноат корхонаси ёки ҳўжаликнинг бирор соҳасидаги автоматик механизмлар, машиналар, асбоб-ускуналар мажмуи.

АВТОМАТЛАШТИРИШ. Ишлаб чиқариш процессида автоматлар қўлланishi—муайян ишларни автоматик суратда бажарадиган машина, аппарат, асбоб-ускуналар қўллашини жорий қилиш, мас., ишлаб чиқаришни автоматлаштириш, агрегатни бошқаришнинг автоматлаштириш ва ҳ. к.

АВТОМАТЧИ. 1. Автоматик машина, аппарат ёки станокда ишловчи ишчи. 2. Автомат—пистолет-пулемёт билан қуролланган жангчи.

АВТОМОБИЛИСТ. Автомобиль иши, спорт билан шуғулланувчи киши.

АВТОМОБИЛСОЗЛИК. Автомобиль саноати — машинасозликнинг автомобиль ва унинг қисмларини ишлаб чиқарадиган тармоғи.

АВТОМОБИЛЬ. Юк ёки пассажирлар ташиш учун ишлатиладиган ва ички ёнишли двигатель ёрдами билан ҳаракатланадиган машина, мас., енгил автомобиль, юк автомобили ва ш. к.

АВТОМОТРИСА. Ички ёнишли двигатель билан юрадиган темир йўл вағони.

АВТОНОМ. Автономияли, автономия ҳуқуқидан фойдаланувчи, сиёсий ва маъмурий жиҳатдан ўз-ўзини мустақил суратда идора қилувчи.

◆ **Автоном Совет Социалистик Республикаси (АССР)**—иттифоқчи республика составига кирадиган Совет социалистик давлати. АССР ўз конституциясига эга бўлиб, бу конституцияга мувофиқ

АССРда ҳар 4 йилда сайланадиган Олий Совет унинг олий давлат органи ҳисобланади. **Автоном область** — СССРда иттифоқчи республика составига кирадиган ва аҳолисининг миллий состави ҳамда турмуш хусусиятлари жиҳатидан фарқ қиладиган область. Унда ҳар 2 йилда сайланадиган Автоном область меҳнаткашлар депутатлари Совети — давлат ҳокимияти органи ҳисобланади.

АВТОНОМИЯ. Бирор давлат аҳолиси бир қисмининг сиёсий ва маъмурий жиҳатдан ўз-ўзини мустақил суратда идора қилиши.

◆ **Миллий-территориал автономия** — маълум бир миллий территория аҳолисининг ўз ички идора, бошқариш ишларини мустақил суратда ўзи ҳал қилиш ҳуқуқи. Буржуа давлатларининг ҳеч бири миллатларнинг ҳақиқий маънодаги тенг ҳуқуқли ва ўз-ўзини мустақил суратда бошқара олишлари негизда қурилмаган; меҳнаткашлар оммасини ва ўзлари босиб олган мамлакатларнинг халқларини эзишга, эксплуатация қилишга асосланган буржуа давлатларининг синфий характери ҳам бунга асло йўл қўймайди. Фақат Улуг Октябрь социалистик революциясигина ҳақиқий маънодаги автономияни амалга ошириш учун йўл очиб берди.

АВТОПЕРЕДВИЖКА. Далада тракторларни ремонт қилиш учун автомобилга ўрнатилган кўчма ремонт устaxonаси.

АВТОПИЛОТ. Учувчисиз ўзи учадиган, яъни радио орқали идора қилинадиган самолёт ва ш. к. ни автоматик суратда бошқариб борадиган аппаратура.

АВТОПЛУГ. Моторли ўзиюрар плуг.

АВТОПОЕЗД. Бир ёки бир неча прицеп ёхуд тележка уланган автомобиль.

АВТОПОРТРЕТ. Рассомнинг ўз қўли билан чизган ўз сурати, портрети.

АВТОПРИЦЕП. Автомобилга тиркаладиган арава прицеп.

АВТОР. Бирор илмий ёки адабий асарнинг яратувчиси, бирор лойиҳанинг тузувчиси ёхуд бирор ихтиронинг ижодчиси, муаллифи, мас., Ойбек — «Болалик» повестининг авторидир, китоб автори ва ш. к.

АВТОРАДИОГРАФИЯ. Тўқимада радиоактив нур бор-йўқлигини аниқлаш.

АВТОРДОШ, ҲАМАВТОР. Бирор киши билан биргаликда ёзилган асарга, ихтиро қилинган ишга шерик бўлган киши.

АВТОРЛИК. 1. Асарнинг авторга ондлиги, мас., бирор кишининг авторлигини аниқламоқ, авторлик даъво қилмоқ. 2. Авторга онд. авторлики, авторга тегишли, мас., авторлик ҳуқуқи.

АВТОРЕФЕРАТ. Илмий асарнинг шу асар автори ёзган қисқача мазмуни, мас., илмий даража олиш учун ёзилган диссертациянинг автореферати.

АВТОРЕФРИЖЕРАТОР. Музхона ўрнатилган махсус автомобиль; тез бузиладиган озиқ-овқат маҳсулотлари (гўшт, сут ва ш. к. лар) ташиш учун ишлатилади.

АВТОСАМОСВАЛ. Юкни ўзи бўшатадиган автомобиль.

АВТОСТОП, т. й. Йўл берклигини билдирувчи сигналга яқинлашиб келган поездни автоматик суратда тўхтатадиган мослама.

АВТОСТРАДА. Автомобиллар қатнови учун махсус қурилган ва ускуналанган қатта йўл. Бу йўлда чорраҳалар бўлмайди, ун

ҳеч қандай йўл кесиб ўтмайди. Ҳозирги Тошкент—Сирдарё бетон йўлини автострада, деб айтиш мумкин.

АВТОСУФОРГИЧ. Чорва молларига автоматик тарзда сув етказиб берадиган қурилма.

АВТОТЕЛЕЖКА. Яқин масофаларга (цеҳларда, товар станцияларида, вокзалларда ва ҳоказоларда) юк ташиш учун ишлатиладиган ўзиюрар аравача.

АВТОТРАНСПОРТ. Автомобиль транспорти — пассажир ва юк ташувчи автомашиналар мажмуи.

АВТОТРАНСФОРМАТОР. Электр токининг кучланишини пайсантирувчи асбоб, трансформатор.

АВТОЧАНА. Гилдираклар ўрнига чанасимон шасси ўрнатилган ва қорда юришга мўлжалланган автомобиль.

АВТОШИНА. Автомобиль гилдирагининг тўғинига ўрнатиладиган резинка шина.

АВТОШТУРМАН. Штурман (учувчи)га самолётнинг учиш йўлини белгилаш ва учиш пайтида ориентировка қилиш имконини берадиган аэронавигацион асбоб. У самолётнинг йўлини харитада чизиб кўрсатади ёхуд ёзиб беради.

АВТОЮКЛАГИЧ. Вагон, автомобиль ва ҳоказоларга юк ортиш ёхуд улардан юк тушириш, омборхоналарда, цеҳларда товарларни тахлаш, бир жойдан иккинчи жойга ташиш учун ишлатиладиган машина.

АГАР- АГАР, махс. Денгиз ўсимликларидан олинадиган шилим-шиқ модда. Микробиологияда микроорганизмларни кўпайтириш учун, кондитер саноатида (мас., мармелад тайёрлашда) бириктирувчи модда сифатида ишлатилади.

АГЕНТ. 1. Идора, корхона ёхуд муассаса томонидан маълум вазифани бажариш учун тайинлаб қўйилган вакил, мас., молия агенти. **2.** Махфий разведка ходими, айғоқчи, жосус, мас., капиталистик монополияларнинг ёлланма агентлари.

АГЕНТЛИК. 1. Мухбирлар ёрдамида мамлакатнинг сиёсий ва ижтимоий ҳаётига доир маълумотлар, хабарлар тўплаш ва тарқатиш билан шуғулланувчи муассаса, мас., Совет Иттифоқи Телеграф Агентлиги (ТАСС), Ўзбекистон Телеграф Агентлиги (ЎзТАГ). **2.** Бирор идора, корхона ёки муассасанинг топшириқларини бажарувчи ваколатхонаси, мас., аэропорт агентлиги. **3.** Агент иши, вазифаси, айғоқчилик, жосуслик.

◆ **Телеграф агентлиги** — ўз мухбирлари ёрдамида мамлакат ичкларисидаги иқтисодий-сиёсий, маданий ҳаётга оид хабарлар ва материаллар тўпловчи, улар билан матбуот органлари ва бошқаларни таъминлаб турувчи муассаса.

АГЕНТУРА. 1. Капиталистик мамлакатларда — ахборот тўпловчи ва кўпурувчилик ишларини олиб боровчи махфий разведка хизмати. **2.** Буржуа ҳукуматларининг жосуслари, диверсантлари.

АГИТ... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, «агитационный», яъни агитацион маъносини билдиради, мас., *агитбригада, агитколлектив, агитпункт* ва ш. к.

АГИТАТОР. Омма ўртасида агитация (ташвиқот) ишларини олиб боровчи шахс, ташвиқотчи.

АГИТАЦИЯ. Доклад ва суҳбатлар ўтказиш, митингларда сўз-

лаш, варақалар тарқатиш, радио, кино ва бошқалар орқали оммага сиёсий таъсир кўрсатиш, ташвиқот.

АГИТБРИГАДА. Агитаторлар бригадаси, агитация ишларини олиб боровчи бригада.

АГИТКОЛЛЕКТИВ. Совет Иттифоқи Коммунистик партияси бошланғич партия ташкилотлари қошида аҳоли ўртасида агитация ишларини олиб бориш мақсадида тузилган агитаторлар коллективи.

АГИТМАШИНА. Агитация (ташвиқот) ишларини олиб бориш учун махсус жиҳозланган автомобиль.

АГИТПОЕЗД. Оммавий-сиёсий ишлар олиб бориш мақсадида кўча агитпункт сифатида фойдаланиш учун жиҳозланган махсус поезд.

АГИТПУНКТ. Оммавий-сиёсий ишлар олиб бориш учун жамоатчилик асосида тузилган ташкилот ва шу ташкилот жойлашган бино, хона.

АГИТСАМОЛЕТ. 1. Паст учиб, кучли радиоускуна орқали агитация ишлари олиб борадиган махсус самолёт. 2. Умуман агитация мақсадларида ишлатиладиган ҳар қандай самолёт.

АГЛОПОРИТ. Созтупроқ билан ёқилғи аралашмасидан тайёрланган дончаларни юқори температурада қўпчитиш йўли билан тайёрланган бинокорлик материали.

АГНОСТИЦИЗМ. Объектив борлиқни ва унинг қонуниятларини билиш мумкинлигини инкор этадиган идеалистик фалсафий таълимот. Марксистик-материалистик фалсафа билиб бўлмайдиган нарсани йўқ, фақат фан тараққиётининг муайян босқичида ҳали билиб олинмаган, лекин албатта билиб олинадиган нарсалар бор, деб таълим беради. Тарихий тараққиёт практикаси, илмий башорат ва табиат кучларининг бўйсундирилиши агностицизмни бутунлай рад қилади.

АГРАР. Ер-сувга эгалик ва ер-сувдан фойдаланиш масалаларига доир.

◆ **Аграр масала.** Қишлоқда ер-сув, синфлар ва синфий кураш масаласи.

АГРАРИЙЛАР. 1. Ёриқ ер эгалари, помешчиклар. 2. Ёриқ ер эгалари манфаатини ҳимоя қилувчи, реакцион сиёсий партиялар аъзолари.

АГРЕГАТ. 1. *тех.* Бир неча машина ёки аппаратнинг қўшилишидан таркиб топган мураккаб машина ёки маълум бир ишни бажариш учун бирга қўшилган бир неча мустақил машина, мас., ер ҳайдаш агрегати (трактор, плуг, борона). 2. *тех.* Мураккаб машинанинг мустақил қисми, механизми. 3. Минералогияда — бирор тоғ жинсини ташкил этган минераллар мажмуи.

АГРЕССИВ. 1. Тажовузкор, агрессия сиёсатини қўлловчи; бошқа мамлакат территориясига бостириб кирувчи, мас., агрессив мамлакатлар, милитаристик агрессив доиралар ва ҳ. к. 2. Босқинчиликка, агрессияга асосланган, босқинчилик руҳи билан суғорилган, мас., Америка империалистларининг агрессив сиёсати.

АГРЕССИЯ. Ўзга давлат ерларини босиб олиш учун территориясига қуроли куч билан бостириб кириш, бир ёки бир неча империалистик давлатнинг бошқа бир давлатга унинг территориясини босиб олиш, йўқ қилиш ёки мустақилликдан маҳрум этиш, иқтисо-

дий ёхуд сиёсий жиҳатдан бўйсундириш, демократияни йўқ қилиш, реакцияни тартиблар ўрнатиш мақсадида босиб олиниши, тажовузкорлик.

АГРЕССОР. Босқинчи, тажовузкор, империалистик уруш оловини ёқувчи; босқинчилик урушини бошлаб юбурувчи.

АГРИКУЛЬТУРА. Агрокультура сўз. айн. ўзи.

АГРО... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, «агрономический» маъносини, яъни агрономияга оидлигини билдиради, мас.: *агробиология, агротехника, агрохимия* ва ш. к.

АГРОБИОЛОГИК. Агробиологияга оид, мас., агробиологик фанлар, агробиологик тадқиқотлар ва ҳ. к.

АГРОБИОЛОГИЯ. Ўсимлик ва ҳайвонлар ҳаётининг биологик қонуниятларини ўрганадиган фан. Бу фан қишлоқ хўжалигининг назарий асосларини ташкил этади ва назарияни практика билан, табиатни амалий суратда ўзгартириш билан боғлаш асосида ўсимлик ва ҳайвонлар организмнинг хусусиятларини ўрганади ҳамда уларнинг маҳсулдорлигини ошириш методларини ишлаб чиқади.

АГРОКИМЕ. Агрохимия сўз. айн. ўзи.

АГРОКУЛЬТУРА. Зироатчилик ишларини яхшилашга ва ернинг ҳосилдорлигини оширишга қаратилган чора ва тадбирлар системаси.

АГРОЛЕСОМЕЛИОРАТОР. Агролесомелиорация мутахассиси.

АГРОЛЕСОМЕЛИОРАЦИЯ. Қишлоқ хўжалик экинларидан систематик суратда юқори ҳосил олиш учун иқлимий шароитни яхшилаш, ернинг унумдорлигини ошириш, яроқсиз ерларни (дарактзор, бутазорларни) экин экишга мослаш мақсадида ўтказиладиган ўрмончилик ва мелиорация тадбирлари системаси (мас., иҳота ўрмонлари яратиш, бутазор ва дарактзорларни тозалаш, зовурларни тартибга солиш ва бошқалар); шунингдек, қишлоқ хўжалик экинларини, иншоотларини, алоқа йўлларини турли табиий офатлардан сақлаш усуллари.

АГРОМЕЛИОРАЦИЯ. Экин экиш учун яроқсиз ерларни, мас., ботқоқ, шўрхок ерларни яхшилаш тадбирлари.

АГРОМЕТЕОРОЛОГИЯ. Қишлоқ хўжалиги учун зарур бўлган иқлим ресурсларини, яъни ёруглик, намлик ва ҳоказоларни ўрганадиган фан.

АГРОМЕТЕОРОЛОГ. Агрометеорология мутахассиси.

АГРОМЕТЕОРОЛОГИК. Агрометеорологияга оид, мас., агрометеорологик кузатишлар.

АГРОМИНИМУМ, АГРОТЕХНИК МИНИМУМ. Энг зарур агротехника билимлари ва тадбирлари, қишлоқ хўжалик ишларида ҳамманинг билиши ва амалга оширилиши мажбурий бўлган энг зарур билим ва тадбирлар системаси.

АГРОНОМ. Агрономия мутахассиси, қишлоқ хўжалиги соҳасида ишловчи, қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришини уюштирувчи мутахассис, ташкилотчи.

АГРОНОМИЯ. Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришининг илмий асослари, қишлоқ хўжалигида систематик суратда юқори ҳосил етиштириш, ернинг ҳосилдорлигини узлуксиз равишда ошириб бориш, чорвачилик маҳсулдорлигини оширишга доир назарий ва практик билимлар йиғиндиси.

АГРОТАРҒИБОТ, АГРОПРОПАГАНДА. Агрономия, зоотехника ва ветеринария билимларини қишлоқ хўжалик ходимлари ўртасида кенг суратда тарғиб қилиш, тарқатиш.

АГРОТЕХНИК. Агротехника мутахассиси.

АГРОТЕХНИКА. Қишлоқ хўжалик экинларини экишдан тортиб то ҳосилни йиғиштириб олгунча бажариладиган ишлар мажмуи ва уларни бажариш техникаси (ерни экин экишга тайёрлаш ва уруғларга ишлов бериш, экинни парваришлаш, ҳосилни йиғиштириб олиш ва бу ишларнинг усуллари).

АГРОФИЗИКА. Қишлоқ хўжалигида ерга (тупроққа) ва ўсимликларга таъсир кўрсатишдан иборат физикавий методларни ўрганадиган фан.

АГРОХИМИЯ, АГРОКИМЕ. Юқори ҳосил етиштириш мақсадида ўсимликларни ўғитлаш, ўғитлардан тўғри фойдаланиш ва ўсимликларни зараркунандалардан сақловчи кимёвий воситалардан қўлланиш тўғрисидаги фан.

АДАЖИО, муз. 1. Шошмасдан, салмоқлаб (бирор музика асарини) ижро этиш темпи тўғрисида. 2. Шошмасдан, салмоқ билан ижро этиладиган музика асари ёки унинг бир қисми.

АДАМСИТ. Нафас олиш йўлларини заҳарлаб, аксиртирадиган заҳарловчи модда.

АДАПТАЦИЯ. 1. биол. Организмларнинг (мас., сезги органларининг) турли шароитларга мослашуви, мас., ёруғлиkning ўзгаришига мос равишда кўзнинг сезиш қобилиятида бўладиган ўзгариши. 2. Чет тилларни ўрганувчилар учун бирор текстни енгиллаштириш, осонлаштириш, соддалаштириш ва шундай текстнинг ўзи.

АДАПТЕР. Ёзиб олинган товушни тиклаб, кучайткич воситасида эшиттирадиган асбоб.

АДВОКАТ. Судда маълум ваколат асосида тарафлардан бирининг манфаатини, ҳуқуқини ҳимоя қилувчи, ёқловчи, шунингдек, ҳуқуқ масалалари юзасидан маслаҳат берувчи юрист.

АДВОКАТУРА. Аҳолига ҳуқуқ масалалари юзасидан хизмат, иш (маслаҳатлар бериш, аризалар ёзиб бериш, судда граждан ва жиноий ишлар бўйича гражданиларнинг манфаатларини ҳимоя қилиш ва ҳ. к.) мақсадида тузилган расмий адвокатлар уюшмаси, адвокатлар коллегияси.

АДЕКВАТ. Ҳар жиҳатдан тенг, мос келадиган, айнан бир, ўхшаш, мас., адекват тушунчалар.

АДМИРАЛ. Ҳарбий-денгиз флотининг олий командирларига бериладиган ҳарбий унвон ва шу унвонга эга бўлган шахс. СССР Ҳарбий-денгиз флотида адмираллик унвони, даражаларига кўра, қуйидагича бўлинади: контр-адмирал (адмираллик унвонининг энг кичик, қуйи даражаси), вице-адмирал (иккинчи даража адмираллик унвони), адмирал (учинчи даража адмираллик унвони), флот адмирал (адмираллик унвонининг энг юқори даражаси).

АДМИРАЛТЕЙСТВО. 1. эск. Кемалар қуриладиган, ремонт қилинадиган жой. 2. Чор Россиясида ва ҳозир Англияда флотни бошқариш органи, денгиз бошқармаси.

АДРЕНАЛИН. Буйрақусти безлари ишлаб чиқадиган гармон.

АДРЕС. 1. Бирор киши ёки ташкилот ўрнашган жойнинг ба-тафсил номи, мас., институт адреси. 2. Хат, посылка ва ш. к. юбо-риладиган жойнинг номи ва унн олувчи кишининг исми, фамилияси

кўрсатилган ёзув. 3. Бирор киши ёки ташкилот номига бирор маросим муносабати билан юборилган табрикнома.

◆ **Адрес столи ёки адрес бюроси.** Муайян шаҳарда яшайтган кишиларнинг адресларини қайд этиб борадиган ва уларнинг яшаш жойлари тўғрисида маълумот берадиган муассаса.

АДРЕСАНТ. Почта орқали хат, посылка ва ш. к. юборган киши ёки ташкилот

АДРЕСАТ. Номига почта орқали хат, посылка ва ш. к. юборилган киши ёки ташкилот.

АДСОРБЦИЯ. Суюқ ва қаттиқ модда юзасига бошиқа моддаларнинг ютилиши. Бунинг акси — *десорбция*.

АДЪЮНКТ. 1. Олий ҳарбий ўқув юртларининг аспиранти. 2. Эски Россияда ва ҳозир Ғарбий Европада — баъзи илмий муассасаларда ишловчи кичик илмий ходим.

АДЪЮТАНТ. Ҳарбий қисм бошлиғи ёки командир ҳузурида унинг топшириқларини бажариб турувчи ёхуд штабда маълум вазифаларни бажарувчи ҳарбий хизматчи, офицер.

АДЭКВАТ. Адекват *сўз. айн. ўзи.*

АЖИОТАЖ. Капиталистик мамлакатларда фойда олиш мақсадида биржада ёки бозорда қимматбаҳо қозғоғ ёки товарларнинг баҳосини сунъий равишда кўтариб ёки тушириб юбориш.

АЗИМУТ. 1. *астр.* Меридиан текислиги билан кузатилаётган осмон жисми орқали ўтган вертикал текислик ўртасидаги бурчак. 2. *ҳарб.* Ҳаракат йўналиши билан шимол томон йўналиши орасидаги бурчак.

АЗОТ. Менделеев даврий системасининг бешинчи группасига кирадиган кимёвий элемент, ҳавонинг асосий қисмини ташкил қиладиган рангсиз, мазасиз, ҳидсиз газ. Азот бирикма ҳолида барча ўсимлик ва ҳайвонлар организмда мавжуд. Саноатда азот суюқ ҳавони буглатиш йўли билан олинади. Эркин азот кам ишлатилади. Азот бирикмалари эса халқ хўжалигининг турли соҳаларида, мас., ўғит сифатида, портловчи моддалар тайёрлашда ишлатилади.

АЙСБЕРГ. Қутб денгизларида ва уларга туташ денгизларда сузиб юрадиган музтоғ (денгиз қирғоғидаги музликнинг парчала-нишидан ҳосил бўладиган, узунлиги 2 километрдан, баландлиги эса 100 метрдан ҳам ортқ келадиган жуда катта муз палахсаси).

АКАДЕМИЗМ. 1. Илмий тадқиқотларда ва ўқув юртларидаги машғулотларда қуруқ назарияга берилиб кетиш, назариянинг практикадан, турмушдан ажралиб қолиши. 2. XVII—XIX асрларда дворян ва буржуа рассомлар академиясида пайдо бўлган оқим. Академизм антик дунё ва Уйғониш даврининг классик услуб ҳамда қоидаларини сақлаш учун прогрессив, реалистик санъат тараққиётига қарши кураш олиб борган.

АКАДЕМИК. 1. Фанлар академиясининг ҳақиқий аъзоси, мас., ЎзССР Фанлар академиясининг академиги. 2. Маълум бир академияга сайланган олим, рассом, ёзувчи ва ш. к. ларнинг ун-вони, мас., академик Ойбек.

АКАДЕМЙК. 1. Академияга алоқадор, академия фаолияти билан боғлиқ бўлган. 2. Фан ёки санъатда *академизм* принцип-ларига амал қиладиган. 3. Ўқув юртларида ўқиш муддатига онд,

мас., академик йил (ўқиш йилининг бошидан охиригача бўлган вақт), академик соат (45 минут). 4. **Фан** ва санъатда намунали, ўрнатилган, мас., *академик театр*. 5. *кўчма*. Утаназарий, амалий аҳамиятга эга бўлмаган.

◆ **Академик театр** — СССРда — энг яхши, намуна, ўрнатилган давлат театрларига бериладиган фахрий ном, мас., Ҳамза номли Ленин ордени ўзбек Давлат академик драма театри.

АКАДЕМИЯ (юнонча Академеиа — Афина шаҳри ёнидаги дарахтзор номидан олинган; шу ерда файласуф Платон Академа деган афсонавий паҳлавон тўғрисида дарс берган). СССРда: 1. Илм-фан ва санъатни ривожлантириш учун тузилган олий илмий муассаса. СССР Фанлар академияси асосий илмий марказдир. Ундан ташқари, маълум соҳаларда иш олиб боровчи махсус фан академиялари (мас., СССР Архитектура академияси, СССР Медицина фанлари академияси) ҳамда бир қанча иттифоқчи республикаларда комплекс типдаги академиялар (мас., Украина ССР Фанлар академияси, Ўзбекистон ССР Фанлар академияси ва бошқалар) ташкил этилган. 2. Баъзи бир махсус олий ўқув юр்தларининг номи, мас., С. М. Киров номидаги ҳарбий медицина академияси (Ленинград). 3. Чет элларда илмий муассаса ва жамиятларнинг, хусусий ўқув юр்தлари ва ш. к. нинг номи.

АКАЦИЯ, *бот.* Дуккаклилар оиласига мансуб бир неча тур дарахт ва буталарнинг номи. Урта Осиёда бу ўсимликларнинг оқ гулли тури кенг тарқалган.

АКВАЛАНГ. Унча чуқур бўлмаган жойларда сузиш учун ишлатиладиган нафас олиш ва чиқариш аппарати.

АКВАРЕЛЬ. 1. Сувда эритиб (суюлтириб) ишлатиладиган бўёқ, мас., акварель билан чизиш, акварель билан чизилган портрет ва ҳ. к. 2. Шундай бўёқ билан ишланган расм (мас., аквареллар виставкаси (кўргазмаси)).

АКВАРИУМ. Балиқ ёки бошқа сув жониворларини ва сув ўсимликларини асраш ва кўпайтириш учун ясалган шиша идиш ёки ҳовуз. Аквариум зоопаркларда ва ботаника боғларида ҳамда ўқув юр்தларида илмий иш олиб бориш ёки халққа кўрсатиш мақсадларида ҳам қўрилади, уй ва биноларда эса кўпинча зийнат учун қўйилади.

АККОРД I. Музикада турли баландликдаги бир-бирига ҳамоҳанг бир неча товушнинг бирданига чалиниши, мас., фортепьянода бир йўла бир неча аккорд олиш.

АККОРД II. Ишбай, мас., аккорд иш (байлашиб олинган иш), аккорд ҳақ тўлаш (ишбай ҳақ тўлаш, яъни кунбай эмас, байлашиб олинган ишга ҳақ тўлаш).

АККРЕДИТИВ. 1. Омонат кассага қўйилган пулни бошқа исталган омонат кассадан олиш учун шу омонат касса томонидан бериладиган ҳужжат; банк ёки омонат кассалардан бирининг бирор киши ёки идорага маълум миқдордаги маблағни бериш ҳақида иккинчи касса ёки банкка юборган буйруғи ёзилган ҳужжат.

◆ **Аккредитив ёрлиқ** — бирор ҳукуматнинг чет мамлакат ҳукумати ҳузуридаги элчисига берган ишонч ёрлиғи.

АККУМУЛЯТОР. Электр ёки иссиқлик энергиясини кейинчалик фойдаланиш мақсадида тўплайдиган асбоб.

АКМЕИЗМ. 1912—1913 йилларда рус адабиётида пайдо бўлган ўта реакцион буржуа-дворян оқими. Акменстлар индивидуализм, формализм, «санъат—санъат учун» сингари реакцион назарияларини олға сурган эдилар.

АҚР. Англия ва Шимолий Америкада қўлланиладиган ва 4047 квадрат метрга тенг келадиган ер ўлчови.

АҚРИХИН. Хинин ўрнида ишлатиладиган безгак дори.

АКРОБАТ. Акробатика билан шуғулланувчи моҳир гимнастикачи; циркда энг қийин гимнастика машқларини жуда моҳирлик билан ижро этувчи артист; муаллақчи, симдорда ўйновчи дорбоз ва ш. к. лар.

АКРОБАТИКА. Гимнастика ва цирк санъатининг бир тури; сакраш, муаллақ туриш, симдорда юриш ҳамда турник ва бошқа снарядларда ўтказиладиган гимнастика машқларини жуда моҳирлик ва усталик билан ижро этиш санъати.

АКСИОМА. Ишотсиз қабул қилинадиган ҳол, ҳақиқат.

АКТ. Бирор ишни, юридик фактни тасдиқловчи расмий ҳужжат, мас., сулҳ тўғрисидаги акт, айблов акти.

АКТЕР. Спектакль ва кинофильмларда роль бажарувчи артист.

АКТИВ I. Бирор ташкилотнинг энг фаол, серғайрат, илғор қисми, мас., актив йиғилиши.

◆ **Хўжалик активи** — хўжалик органлари ходимларининг энг актив ва ташаббускор ходимлари.

АКТИВ II. Фаол, ғайратли (аксн — *пассив*), мас., совет хотин-қизлари коммунизм қуришда актив қатнашмоқдалар, актив мудофаа ва ш. к.

◆ **Актив сайлов ҳуқуқи** — қонун чиқарувчи органларга вакиллар, депутатлар сайлаш ҳуқуқи (қийс қилинг: пассив сайлов ҳуқуқи; қ. *Пассив*.)

АКТИВ III. Бухгалтерияда баланснинг даромад қисми — корхона ёки муассасанинг маълум бир муддатда ҳисобга олинган моддий бойликлари (мол-мулк, ашё ва бошқалари) ҳамда пуллари ва ундирилган маблағлари мажмуи.

АКТИВ IV. Актив (III)га оид, мас., банкнинг актив операциялари.

АКТИВИСТ (эр), **АКТИВИСТКА** (аёл). Бирор коллективнинг фаол аъзоси, жамоатчи, ташаббускор.

АКТИВЛАШТИРИШ. Янада актив қилиш, фаолиятини ошириш, жонлантириш, кучайтириш.

АКТИВЛИК. Фаоллик, ишчанлик; фаолият, мас., халқ оммасининг ижодий активлиги.

АКТИНИДЛАР, АКТИНОИДЛАР, *хим.* Электрон қобиғи активийга яқин бўлган II та радиоактив элементнинг умумий номи. Унга торий, протактиний, уран, нептуний, плутоний, америций, кюрый, берклий, калифорний, эйнштейний, фермий, менделеевий, нобелий, лоренций каби элементлар киради. Атом энергиясидан фойдаланиш йўлга қўйилгандан сўнг уран, торий, плутоний каби актиноидларнинг аҳамияти бениҳоя ошиб кетди.

АКТИНИЙ. Менделеев даврий системасининг учинчи группасига кирадиган элемент, туси оқ, нодир металл. Радиоактив элемент бўлганидан атом реакторларида қўлланилади.

АКТИНОГРАФ, *геофиз.* Қуёш нурланиши (радиацияси)ни ўлчайдиган ва автоматик равишда ёзиб борадиган асбоб.

АКТИНОМЕТР, *геофиз.* Қуёш нурланиши (радиацияси)ни ўлчайдиган асбоб.

АКТИНОМЕТРИЯ. Геофизиканинг Қуёш, олам фазоси ва Ернинг нурланиши (радиацияси) энергиясини ва унинг табиатини ўрганадиган бўлими.

АКТУАЛ. Ҳозирги кун учун энг зарур, муҳим, мас., актуал масала, актуал вазифалар.

АКУСТИКА. 1. Физиканинг товушлар ҳақидаги бўлими. 2. Бирор бинода, мас., театрда музика ёки ашула овозининг эшитилиш шароити ва хусусиятлари — овознинг яхши эшитилиш-эшитилмаслиги, мас., залнинг акустикаси яхши экан.

АКУШЕР. Ҳомиладор аёлларга, туғадиган ва туққан хотинларга ёрдам кўрсатувчи, маслаҳат берувчи мутахассис врач.

АКУШЕРҚА. Аёлларнинг ҳомиладорлик ва туғиш маҳалларида уларга мустақил равишда ёрдам бера оладиган ўрта маълумотли медицина ходими, доя.

АКУШЕРЛИК. 1. Медицина илмининг ҳомиладорларга, туққан ва туғадиган хотинларга тиббий ёрдам кўрсатиш ҳақидаги бўлими, мас., медицина техникумининг акушерлик бўлими. 2. Акушер иши, касби.

АКЦЕНТ. 1. Ўз она тили бўлмаган тилда гапирганда ўзгалик хусусиятлари — товушларни ғайри ихтиёрий равишда бузиб талаффуз этиш. 2. Урғу, сўз урғуси.

АКЦЕНТОЛОГИЯ, *лингв.* Тилшуносликнинг бирор тилдаги урғу системаси, унинг тараққиёти, хусусиятлари ва шу кабиларни ўргатувчи бўлими.

АКЦЕНТУАЦИЯ, *лингв.* Бирор тил ёки ёзма ёдгорликнинг урғу системаси.

АКЦИЗ, *эк.* Капиталистик мамлакатларда кенг истеъмол молларига (туз, гугурт, қанд, тамаки, вино ва шу кабиларга) ҳукумат томонидан солинадиган эгри солиқ. Акциз меҳнаткашларнинг моддий турмуш даражасига қаттиқ таъсир кўрсатади. Социалистик экономикада акциз қўлланмайди.

АКЦИОНЕР, **АКЦИЯДОР**. Капиталистик мамлакатларда акция эгаси ёки акциядорлар жамиятининг қатнашчиси.

◆ **Акционерлар (акциядорлар) жамияти** — капиталистик мамлакатларда пайчилардан (акциядорлардан) тўпланган маблағ асосига қурилган йирик капиталистик жамият.

АКЦИЯ. Капиталистик мамлакатларда — акциядорлар жамияти томонидан шу жамият капиталига ўз ҳиссасини қўшган пайчиларга бериладиган ҳужжат, қимматбаҳо қоғоз. Акция акциядорлар жамияти ишида қатнашиш ва олинган йиллик фойданинг маълум қисмини олиш ҳуқуқини беради. Акциядорлар корхона фойдасидан ўз ҳиссаларига (қўшган пайларига) тўғри келадиган қисмини оладилар.

АЛГЕБРА. Математиканинг миқдорлар устида, уларнинг сон қийматидан қатъий назар, бажариладиган амалларнинг умумий қонунлигини ўрганадиган бўлими.

АЛГЕБРАВИЙ, **АЛГЕБРАИК**. Алгебрага онд, мас., алгебравий сон алгебравий тенглама ва ш. к.

АЛГОРИТМ. Алгоритм *сўз. айн. ўзи.*

АЛГОРИФМ, *мат.* (X асрда яшаб, ижод этган буюк ўзбек олими ва математиги Ал-Хоразмий номидан келиб чиққан). Муайян масала ёки мисолни ечишнинг математик амаллари (усуллари) мажмуи, мас., сондан илдиз чиқариш алгоритми (яъни сондан илдиз чиқариш йўллари, тартиби).

АЛЕБАСТР. Пиширилган ва туйилган оқ гипс, ганч; бинокорликда кенг қўлланилади.

АЛИБИ, *юр.* Айбланувчининг жиноят содир бўлган вақтда бошқа жойда бўлиши; бу ҳол айбланувчининг айбдор эмаслигини тасдиқлайди.

АЛИЗАРИН, *махс.* Рўяннинг илдизидан ёки сунъий йўл билан олинадиган бўёқ модда. Газламаларни қизил, бинафша ва ёки пушти ранг қилиб бўйаш учун ализариндан фойдаланилади.

АЛИМЕНТ. Совет қонунин билан бир шахсдан иккинчи шахсга (мас., балоғатга етмаган болаларига ота-онадан, шунингдек, меҳнат қобилиятини йўқотган ва моддий жиҳатдан қийналган ота-она ва бошқа яқин қариндошдагиларига ўғил-қиздан) ундириб бериладиган маблағ, нафақа.

АЛКАЛОИДЛАР, *хим.* Асосан ўсимликлардан олинадиган азотли органик моддалар; уларнинг баъзилари (мас., атропин, морфин, хинин, кодин ва бошқалар) медицинада дори сифатида қўлланилади.

АЛКИМЕ. Алхимия *сўз. айн. ўзи.*

АЛКОГОЛИЗМ. Спиртли ичимликларни тез-тез ва ҳаддан ташқари кўп истеъмол қилиш, ичкиликбозлик натижасида юзага келадиган, оғир оқибатларга олиб борадиган касаллик.

АЛКОГОЛИК. Алкоголизмга, ичкиликбозлик касалига мубтало бўлган одам, ўтакетган пиянниста.

АЛКОГОЛИМЕТРИЯ, *махс.* Таркибида спирт бўлган суюқликлар (мас., вино, ароқ ва ҳ. к.) даги алкоголь миқдорини аниқлаш.

АЛКОГОЛЬ. 1. *хим.* Молекуласи таркибига кислород ва водород атомлари группаси кирадиган органик бирикмалар, спиртлар. 2. Спирт, умуман вино, спиртли ичимликлар. 3. Алкоголик *сўз. айн. ўзи.*

АЛЛЕЯ. Икки томонига дарахтлар ўтқазиладиган кўча ва боғлардаги йўл, хиебон.

АЛОЙ, **АЛОЭ**, *бот.* Тропик ва субтропик зоналарда ўсадиган қалин, чўзинчоқ баргли ўтсимон ўсимлик. Баргининг ширасидан турли дориворлар тайёрланади.

АЛФАВИТ. Бирор тилининг ёзув системасидаги маълум тартиб остига олинган ҳарфлар мажмуи, алифбо.

АЛХИМИК, **АЛКИМЕГАР**. Ўрта асрларда алхимияга берилган кимёгар.

АЛХИМИЯ, **АЛКИМЕ**. Ўрта асрларда ҳақиқатда табиатда бўлмаган қандайдир бир иқсир деб аталадиган модда ёрдами билан оддий металлларни олтин ёки кумушга айлантириш ҳақидаги мистик, афсонавий сохта илм.

АЛЬБОМ. 1. Расм чизиладиган, шеър ва хотиралар ёзиладиган дафтар. 2. Фотосуратлар, хат ёзилган оқриткалар сақланган ёки турли-туман маркалар ёпиштириладиган муқовали дафтар. 3. Қисқача изоҳлар билан ҳар хил расм, фотосурат, чизма ва ҳоказолар босилган китоб.

АЛЬКАД. Испания ва Латин Америкаси мамлакатларида — муниципалитет бошлиғи; маъмурий ва судьялик вазифаларини ба-жаради.

АЛЬМАНАХ. Турли авторларнинг, ёзувчиларнинг адабий ба-дий, тарихий, публицистик ва ҳоказо асарлари тўплами.

АЛЬПИНИАДА, спорт. Альпинистларнинг оммавий юрини.

АЛЬПИНИЗМ, спорт. (Альп тоғи номидан). Тоғ чўққиларига, музлик тоғларга чиқиш спорт.

АЛЬПИНИСТ, спорт. Альпинизм спорти билан шуғулланувчи киши.

АЛЬТ, муз. 1. Хотин-қизларнинг ёки болаларнинг ингичка, паст овози ва шу овоз билан ашула айтувчи. 2. Қамонча билан чалина-диган, скрипкадан каттароқ музика асбоби.

АЛЬТЕРАЦИЯ, муз. Овозни ярим тонга ёки бутун тонга пасай-тириш ёхуд кўтариш.

АЛЬТЕРНАТИВА. Мумкин бўлган икки хил йўл, икки хил имкониятдан бирини тандаб олиш зарурати.

АЛЬТИМЕТР, махс. Парвоздаги самолёт ва ҳоказонинг ердан баландлигини кўрсатадиган асбоб.

АЛЬТИНГ. Исландия парламенти.

АЛЬТУРИЗМ. Кишиларга яхшилик, эзгулик кўрсатиш, ғамхўр-лик қилиш; эгоизмнинг акси.

АЛЬФА. Юнон алифбеси биринчи ҳарфининг номи. Математик белги сифатида ва альфа-зарралар, альфа-нурлар каби сўзлар ясашда ишлатилади.

АЛЬФА-ЗАРРАЛАР, физ. Гелий атомининг ядроси.

АЛЬФА-НУРЛАР. Баъзи радиоактив моддаларнинг парчалани-шида ҳосил бўладиган, мусбат зарядланган α -зарралар, яъни гелий атомлари ядроларининг оқими.

АЛЬЯНС. Давлатлар ўртасида тузилган иттифоқ ёки баъзи бир ташкилотларнинг халқаро бирлашмаси, уюшмаси, мас., халқаро кооператив альянси.

АЛЮМИНИЙ Менделеев даврий системасининг учинчи груп-пасига кирадиган элемент, оқ-кулранг, қайишқоқ металл. Алюми-ний қотишмалари саноатнинг жуда кўп соҳаларида, мас., самолёт-созлик ва машинасозликда, электротехникада, уй-рўзғор буюмлари ясашда ишлатилади. Алюминийдан хром, марганец каби металллар ажратиб олишда, юқори температурада оксидланмайдиган пўлат ва чўян ҳосил қилишда фойдаланилади.

АМАЛЬГАМА, хим. Металлларнинг симобдаги қотишмаси.

АМБРАЗУРА, ҳарб. Ҳарбий истеҳком, қўрғон ёки окоп девори-дан милтиқ, пулемёт ва тўпнинг оғзини чиқариб отиш учун қилин-ган туйнук, шинак.

АМЕРИЦИЙ. Менделеев даврий системаси учинчи группаси-нинг актинидлар оиласига кирадиган элемент. Бу радиоактив эле-мент 1944 йилда сунъий йўл билан олинган.

АМИНОКИСЛОТА. Оддий оқсиллар парчаланишидан ҳосил бўлган маҳсулот; бир ёки бир неча аминогруппадан иборат орга-ник кислота.

АМБУЛАТОРИЯ. Узлари келган беморларни даволайдиган, шунингдек, уйлардаги касалларни даволаб турадиган шифо-хона.

АМЕБА, биол. Ҳаракат қилиш вақтида ўз танасининг шаклини ўзгартира оладиган энг содда, бир ҳужайрали жонивор.

АМЕБИАЗ, мед. Амёбалар пайдо қиладиган ичбуруғ касаллиги. Иқлими илиқ мамлакатларда учрайди.

АМЕРИКАНИЗМЛАР, лингв. АҚШдаги инглиз тилининг ўзига хос лексик ва фонетик хусусиятлари.

АММИАК, хим. Ўткир ҳидли рангсиз газ; совутиш техникасида, шунингдек, азот кислотаси ва азотли ўғитлар тайёрлашда ишлатилади, мас., аммиак селитраси (қ. аммоний).

АММОНИЙ, хим. Техникада ва қишлоқ хўжалигида кенг қўлланиладиган, кўпгина тузлар таркибига кирадиган азот ва водород атомларидан иборат группа; табиятда эркин ҳолатда учрамайди.

АМНИСТИЯ. Жазога ҳукм қилинганларнинг олий давлат ҳокимияти қарори билан қисман ёки батамом жазодан озод қилиниши, жиноятчиларнинг гуноҳини қисман ёки бутунлай кечирishi, афви умумий.

АМОРАЛИЗМ. 1. Ахлоқни инкор этиш, ахлоқий принцип, виждон ва номусдан юз ўгириш. 2. Бадахлоқлик, ахлоқи бузуқлик.

АМОРТИЗАТОР. Автомобиль, самолёт ва шу кабиларнинг ерга урилишидаги зарбни камайтирадиган мослама.

АМОРТИЗАЦИЯ I. эк. Машина, асбоб-ускуна, мулк, бино, иншоот ва ҳоказоларнинг эскира ва тўза боришига қараб, уларнинг баҳосини камайтира бориш, баҳосидан чегириб маҳсулот устига қўйиш ёки уларнинг эскирган, тўзган қисмини тиклаш харажатини қоплаш учун маблағ ажратиш ёки шунга лойиқ ҳақ тўлаш.

АМОРТИЗАЦИЯ II. тех. Автомобиль, самолёт ва ҳоказоларнинг ерга урилишидаги зарбни камайтириш, юмшатиш.

АМОРФ. Шаклланмаган, кристалланмаган, кристаллик тузилишга эга бўлмаган, мас., аморф моддалар.

АМПЕР (француз физиги Ампер исмидан). Электр токи кучининг ўлчов бирлиги.

АМПЕРМЕТР. Электр токи кучини ўлчайдиган асбоб.

АМПЕРСЕКУНД. Электр токининг кучи бир ампер бўлганда занжир орқали бир секундда ўтадиган электр миқдори; бу ўлчов бирлиги қўлон деб ҳам юритилади.

АМПЕРСОАТ. Электр миқдорининг ўлчов бирлиги. Электр токининг кучи бир ампер бўлганида занжир орқали бир соатда ўтган электрнинг миқдори 3600 амперсекундга тенг.

АМПЛИТУДА, физ. Тебранаувчи жисмнинг тебраниш кенглиги — унинг мувозанат ҳолатидан энг узоқ ҳолатигача бўлган масофа.

АМПЛУА. Артистнинг актёрлик қobiliятига мос келадиган роллар тури, мас., ижобий қаҳрамонлар амплуаси.

АМПУЛА. Ичига дори тўлатилган ва оғзи пайвандланган шиша найча; заҳарли ёки тез бузиладиган моддалар сақлаш учун қўлланилади.

АМПУТАЦИЯ. Қўл-оёқнинг носог қисмини хирургия йўли билан кесиб ташлаш.

АМФИБИЯ. 1. зоол. Ҳам сувда, ҳам қуруқликда яшай оладиган ҳайвонлар. 2. бот. Ҳам сувда, ҳам қуруқликда ўсишга мослашган ўсимликлар. 3. Сувдан ҳам, қуруқликдан ҳам уча оладиган, сувга ва қуруқликка қўна оладиган самолёт, сувда ва қуруқликда юри оладиган танк, машина ва ш. к.

АМФИТЕАТР. 1. Қадимги Юнонистон (Греция) ва Римда томошалар кўрсатилган очиқ бино ва унинг атрофидаги зинапояга ўхшаб кўтарилиб борадиган ўриндиқлар. 2. Ҳозирги замон театрларида ва концерт залларида партер орқасида ярим доира шаклида зинапояга ўхшаб кўтарилиб борадиган ўриндиқлар ва театرنинг шу ўриндиқлар жойлашган қисми.

АНАБАПТИЗМ. XVI асрда Германия, Англия, Нидерландияда юзага келган диний мазҳаб. Черков руҳонийларининг рутбаларини тан олмаган ва баъзи черков ақидаларини рад этган бу мазҳаб маълум даражада шаҳар камбағаллари ва ҳунармандларининг феодализм истибдодидан норозилигини ифодалаган эди.

АНАБИОЗ, биол. Баъзи тирик организмларда яшаш процессларининг маълум ноқулай шароитда вақтинча секинлашуви ёки тўхташи, мас., баъзи ҳашарот ва жониворларнинг қишда ухлаши.

АНАГАЛАКТИК. Галактикадан ташқари, мас., анагалактик туманликлар.

◆ **Анагалактик туманликлар** — галактикамиздан ташқаридаги юлдузлар системалари.

АНАЛИЗ. 1. Объектив ҳодиса ёки воқеаларни фикран таркибий қисмларга ажратиш ва уларнинг айрим томонларини, хусусиятларини ўрганиш йўли билан шу объектни илмий асосда тадқиқ қилиш методи ва шундай текширишнинг ўзи. Анализ билан синтез ҳар қандай мураккаб ҳодисаларни текширишнинг асосий усуллари. 2. Ҳар томонлама таҳлил қилиш, чуқур текшириш, мас., баъдий асарни анализ қилиш. 3. Модданинг состави (таркиби)ни аниқлаш, мас., кимёвий анализ, қоннинг анализи ва ш. к.

АНАЛИЗАТОР. 1. Анализ ишларида ишлатиладиган турли асбобларнинг номи, мас., газ анализатори. 2. *физиол.* Ташқи ва ички муҳитдан қабул қилиб олиннадиган сигналларни анализ қилувчи нерв системаси мажмуи — сезиш органлари, миянинг уларга мос қисми ва уларни бирлаштирувчи нерв йўллари.

АНАЛИТИК. Анализ қилиш ишлари билан шуғулланадиган мутахассис ёки анализ, таҳлил қилишга молик одам.

АНАЛИТИҚ. Анализ усулларига, таҳлил қилишга асосланган, мас., аналитик метод, аналитик геометрия, аналитик кимё ва ҳ. к.

◆ **Аналитик геометрия** — математиканинг координатларни қўлланиш асосида, алгебра методлари ёрдамида геометрик шакллари текшириш билан шуғулланадиган бўлими. Аналитик тиллар — гапда сўзлар ўзларининг ўзгариши (турланиши ва тусланиши) билан эмас, балки сўз тартиби, ёрдамчи сўзлар, интонация ва шу кабилар воситасида боғланадиган тиллар группаси. Аналитик тиллар синтетик тилларнинг аксидир. Инглиз, француз, испан, итальян ва бошқа бир қатор тиллар аналитик тиллар группасига киради. Аналитик химия, аналитик кимё — кимё моддаларининг кимёвий таркибини анализ йўли билан ўрганадиган бўлими.

АНАЛЬГИН, фарм. Оғриқни қолдирадиган, иссиқни туширадиган ва яллиғланишга қарши ишлатиладиган дори.

АНАМОРФИЗМ, геол. Ер қобиғининг чуқур зонасида юқори босим ва температура таъсири остида тоғ жинсларида юз берадиган ўзгаришлар, процесслар мажмуи.

АНАНАС, бот. 1. Тропик мамлакатларда ўсадиган ўтсимон ўсимлик. 2. Шу ўсимлиkning истеъмол қилинадиган йirik, чўзинчоқ, хушбўй ва ширали меваси.

АНАРХИЗМ. Марксизмга, илмий социализмга зид ўларoқ сиёсий курашнинг зарурлигини, ҳар қандай давлат ҳoқимиятини (шу жумладан, пролетариат диктатурасини), пролетар партиясининг раҳбарлик рoлини инкор этувчи реакцион майда буржуазия oқими.

АНАРХИСТ, АНАРХИЯЧИ. Анархизм тарафдори, анархистлар ташкилотининг аъзоси.

АНАРХИСТИК. Анархияга ва анархизмга oид, анархизм руҳи билан сўғорилган, мас., анархистик қарашлар.

АНАРХИЯ. 1. Ҳар қандай давлат ҳoқимиятини инкор этиш. 2. қўчма. Бошбошдоқлик, тартибсизлик, интизомсизлик.

◆ **Ишлаб чиқариш анархияси** — ижтимоий ишлаб чиқаришнинг капитализмга ҳос плансиз, стихияли ривожланиши. Ишлаб чиқариш анархияси ишлаб чиқариш воситаларига хусусий мулкчилик ҳукмронлиги билан, ишлаб чиқаришнинг ижтимоий характердалиги ва ўзлаштиришнинг хусусий капиталистик формаси ўртасидаги зиддиятлар билан бoғлиқдир. Капиталистик ишлаб чиқариш анархияси муқаррар суратда кризисларни келтириб чиқаради, ишсизликни авж тойдирди.

АНАРХО-СИНДИКАЛИЗМ. Халқаро касаба союзи ҳаракатида сиёсий ва гоъвий жиҳатдан батамом анархизм таъсирида бўлган реакцион оппортунистик майда буржуа oқими. Пролетариат манфатларига тамоман зид бўлган бу oқим сиёсий кураш олиб бoриш зарурлигини, пролетариат давлати ва пролетариат диктатурасини инкор қилади, синдикатларни (касаба союзларини) ишчиларнинг бирдан-бир ташкилоти деб ҳисоблайди, шу билан бирга, уларни революцион кураш йўлидан оздиради.

АНАТОКСИН. Қорақурт заҳрини ўлдирадиган дори.

АНАТОМ. Анатомия олими, мутахассиси.

АНАТОМИК. Анатомияга доир. Илмий-тадқиқот институтлари ва ўқув юртларида текшириш ва ўргатиш мақсадида ўликларни ёриш учун жиҳозланган махсус хона.

АНАТОМИЯ. Тирик организмнинг ички ва ташқи тузилишини ўрганадиган фан, мас., одам анатомияси, ҳайвонот анатомияси, ўсимликлар анатомияси ва ҳ. к.

◆ **Ўсимликлар анатомияси** — ботаниканинг бир бўлими; ўсимлик органлари ва тўқималарининг микроскопик тузилишини ўрганади.

АНАЭРОБЛАР, биол. Кислород бўлмаган жойларда яшай оладиган ва ўса оладиган организмлар; акси — *аэроблар*.

АНГАР. Самолётлар турадиган ва жорий ремонт қилинадиган ишшоот, махсус бино.

АНГИДРИД, хим. Кимёвий элементларнинг кислород билан бирикмаси.

АНГИДРИТ. Сувсиз кальций сульфат, туси oқ минерал.

АНГИНА, мед. Томоқ огриги, томоқ шиллиқ пардасининг яллиғланиши

АНДАНТЕ, муз. 1. Музыка асарларини мўътадил секин суратда ижро этишни билдирадиган ибора. 2. Шу темпда ижро этиладиган музыка асари ёки унинг бир қисми.

АНЕМИЯ. Камқонлик, камқонлик касали.

АНЕМО... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, мазкур сўзларнинг «ветер», яъни шамолга оидлигини билдиради, мас.: *анемограф, анемометр* ва ш. к.

АНЕМОГРАФ, мет. Шамол тезлигини автоматик равишда ўлчайдиган ва ёзиб борадиган асбоб.

АНЕМОМЕТР, мет. Шамол тезлигини ўлчайдиган асбоб.

АНЕРОИД. Ҳаво босимини ўлчайдиган металл барометр.

АНИМАЛИСТ. Асосан ҳайвонларни тасвирловчи рассом ёки ҳайкалтарош.

АНИМИЗМ. Ибтидоий халқларнинг табиатдаги ҳар бир нарсада жон, руҳ бор деб ишонишлари ва шу асосда табиат кучлари ҳамда ҳодисаларига сиғишишлари.

АНКЕТА. Бирор маълумот тўплаш, мас., бирор киши ҳақида маълумот олиш учун ундан саволларга жавоб ёзиб тўлдириладиган варақа.

АННЕКСИЯ. Бирор давлат томонидан бошқа бир давлат территориясини зўравонлик билан бутунилай ёки қисман босиб олиб, ўз давлатига қўшиш.

АННОТАЦИЯ. Бирор асар, китоб ёки мақоланинг аҳамияти, мазмунини ҳақидаги қисқача маълумот.

АНОД, физ. Мусбат зарядланган электрод. Акси — *катод*.

АНОМАЛИЯ. Нормадан четга чиқиш, нормага, умумий қоидаларга хилофлик, ғайри табиийлик, мас., боланинг ўсишидаги аномалия, магнит аномалияси.

АНОНИМ. 1. Асарда ёки хатда ўз исмини яширган, ўз исмини кўрсатмаган автор. 2. Автори кўрсатилмаган асар ёки хат.

АНОНИМҚА, АНОНИМ ХАТ. Автори номаълум, исмсиз хат, кимнинг ёзганлиги номаълум хат, «думалоқ» хат.

АНОРГАНИК. Ноорганик, органик бўлмаган, яъни таркиби ўсимлик ёки ҳайвонот дунёсига мансуб бўлмаган, мас., анорганик ўғит, анорганик химия ва ш. к.

АНОРМАЛ. Умумий нормадан четлашадиган, қоидадан ташқари, ғайри табиий, нормал бўлмаган, мас., анормал ҳодиса.

АНСАМБЛЬ. 1. Биргаликда томоша кўрсатадиган артистлар — ашулачилар, раққослар коллективи. 2. Ўзаро мос ва уйғун қисмларнинг бирикувидан ҳосил бўлган бир бутун нарса, мас., архитектура ансамбли.

АНТАГОНИЗМ. Қарама-қарши томонлардан бирининг йўқ қилиниши билангина ҳал этилиши, бартараф қилиниши мумкин бўлган зиддият, келиштириб бўлмайдиган қарама-қаршилик. Бу тушунча марксизмда синфий жамиятдаги муайян зиддиятларни, яъни бир-бирига душман, эксплуататор ва эксплуатация қилинувчи синфлар ўртасидаги келиштириб бўлмайдиган қарама-қаршиликларни ифодалаш учун қўлланилади; синфий антагонизм, айниқса, капитализм шароитида жуда кескин тус олади.

АНТАГОНИСТ. Мурасасиз душман.

АНТАГОНИСТИК. Антагонизм асосига қурилган, келиштириб, бартараф қилиб бўлмайдиган зиддиятлар билан тўлиб-тошган. Бир-бирига тамоман зид, бир-бирига ўтакетган даражада душман, мас., антагонистик жамият, антагонистик зиддият.

АНТАНТА (бош ҳарф билан). Империалистик давлатлар ўртасида тузилган баъзи иттифоқ ва блоklarнинг умумий номи, мас., учинчи Антанта юриши (Совет Иттифоқиға қарши).

АНТЕЙ (бош ҳарф билан). Қадимги юнон мифологиясида денгизлар худоси Посейдон ва ер маъбудаси Геянинг ўғли, енгилмас паҳлавон. Афсоналарға кўра, у бутун кучини она еридан олган эмиш, уни то ердан узиб олмагунча ҳеч ким ва ҳеч қандай куч енга олмаган эмиш.

АНТЕННА. Электромагнит тўлқинларини тарқатиш ёки уларни тутиш учун мосланган ўтказгич ёки ўтказгичлар системаси.

АНТИ... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, «противо», яъни бирор нарсаға қаршилиқ, душманлик, ётликни билдиради, мас.: *антикоммунизм, антидемократик, антибиотик, антифашист*.

АНТИБИОТИКЛАР, *фарм.* Баъзи микроорганизмлар ажратиб чиқарадиган органик моддалар. Антибиотиклар айрим бактерия ва микробларнинг ўсиш ва ривожланишиға йўл қўймайди ёки уларни қириб юборади, мас., пенициллин жуда кучли антибиотикдир.

АНТИГЕН, *биол.* Организмға ёт модда (ёт оқсиллар, бактериялар, ферментлар ва ҳ. к.). Организмға киритилган антиген (укол орқали) унда *антитана* ҳосил қилади.

АНТИГИГИЕНИК. Гигиена қоидаларига қарши, гигиенаға хилоф, мас., антигигиеник шаронт.

АНТИГУМАНИЗМ. Гуманизмға, инсонпарварликка зид иш кўриш, кишини хўрлаш, тақдирлаш, унинг инсоний ҳуқуқларини поймол қилиш.

АНТИГУМАНИСТИК. Антигуманизмға оид, гуманизмға, инсонпарварликка зид бўлган, мас., антигуманистик ахлоқий ақидалар.

АНТИДЕМОКРАТИК. Демократияға, халқ манфаатларига қарши қаратилган, мас., антидемократик империалистик сиёсат.

АНТИДИАЛЕКТИК. Диалектикаға қарши қаратилган, диалектика принципларига зид.

АНТИЗАРРАЛАР (акс зарралар), *физ.* Элементар зарраларға заряди ёки бошқа хусусияти билан қарши бўлган, унинг акси бўлган бошқа зарралар.

АНТИИМПЕРИАЛИСТИК. Империализмға қарши курашувчи, империализм зулмиға қарши қаратилган; империализмға душман, мас., антиимпериалистик ва демократик лагерь (бу лагерь ўз олдига империализмға зарба бериш, демократия ва социализм кучқудратини мустақкамлаш, тинчлик учун янги империалистик уруш оловини ёқувчиларға ҳамда империалистик реакцияға қарши кураш олиб бориш вазифасини қўяди).

АНТИК. Қадимги юнон ёки қадимги Рим ижтимоий тузумига, маданият ва санъатига доир, қадимги, мас., антик дунё (қадимги юнонлар ва римликлар дунёси, уларнинг маданияти ва санъати).

АНТИКОММУНИЗМ. Коммунистик ҳаракат ва коммунизм ғояларига қарши, одамға душманлик билан қарашға, уруш, эксплуатация, кишини тақдирлаш ва эзиш, демократик эркинликларни йўқ қилишға қаратилган идеология. Антикоммунизм империалистик

листик давлатлар сиёсатининг асосини ташкил этади. Бу идеология НАТО, СЕАТО, СЕНТО ва бошқа агрессив блокларнинг асосий қуролидир. Империалистик мамлакатларда коммунизм ғояларига қарши кураш олиб бориш учун минглаб махсус ташкилотлар тузилган. Буларнинг ҳаммасига Америка Қўшма Штатлари бошлиқ реакцион кучлар раҳбарлик қилмоқда.

АНТИКОММУНИСТИК. Антикоммунизмга онд, коммунистик ҳаракат ва ғояларга қарши қаратилган, мас., ғарб идеологларининг антикоммунистик юришлари.

АНТИМАРКСИСТИК. Марксизмга, марксистик принципларга қарши қаратилган, уларга хилоф бўлгач, мас., антимарксистик назариялар.

АНТИМАТЕРИАЛИСТИК. Материализмга, материализм принципларига қарши қаратилган, уларга хилоф бўлган, мас., антиматериалистик қарашлар.

АНТИМЕХАНИЗАТОР. Қишлоқ хўжалигини механизациялаштиришга қарши чиқувчи, қишлоқ хўжалигида эски усулларга ёпишиб олиб, техника воситаларини жорий этишга тўсқинлик қилувчи киши, техника душмани.

АНТИМИЛИТАРИЗМ. Милитаризм сиёсатига, уруш ва қуролланишга, империалистик агрессияга, янги уруш оловини ёқувчиларга қарши қаратилган оммавий халқаро ҳаракат.

АНТИМИЛИТАРИСТИК. Милитаризмга қарши бўлган, милитаризмга қарши курашувчи, мас., ишчилар синфининг антимилитаристик ҳаракати.

АНТИНЕЙТРОН, физ. Электриклиги жиҳатидан нейтрал бўлган зарра; унинг массаси нейтрон массасига тенг келади. 1956 йилда эксперименталь йўл билан кашф этилган.

АНТИПАРТИЯВИЙ. Партиянинг ғоявий ва ташкилий принципларига қарши бўлган, партиянинг ғоявий ва ташкилий принципларини қасддан бузадиган, мас., антипартиявий гуруҳ, антипартиявий фракциячилик кураши ва ш. к.

АНТИПАТИЯ. Бирор кишига, нарсага нисбатан нафрат, жirkаниш, ёқтирмаслик ҳисси, мас., Мирзакаримбой образига антипатия билдириш (Ойбекнинг «Қутлуғ қон» романидаги салбий образ).

АНТИПИРИН, фарм. Оғриқни қолдирадиган ва иссиқни туширадиган дори. Невралгия, грипп, ревматизм билан касалланганда қўлланади.

АНТИПОДЛАР. Ер шарининг қарама-қарши нуқталарида яшовчилар (бир-бирига нисбатан), мас., европаликлар Шимолий Америкада яшовчиларнинг антиподларидир.

АНТИПРОТОН, физ. Массаси протон массасига тенг бўлган, манфий зарядланган элементар зарра. 1955 йилда эксперименталь йўл билан кашф этилган.

АНТИСАНИТАРИЯ. Санитария талабларига, тозалик ва озодалик қондаларига хилоф шаронт, ифлослик.

АНТИСЕМИТ. Антисемитизм тарафдори, яҳудийларга душманлик кўзи билан қаровчи одам.

АНТИСЕМИТИЗМ. Яҳудийларга нисбатан душманлик — ирқий шовинизмнинг энг қабих формаларидан бири. Империалистик буржуазия ўзининг синфий ва ғоявий кураши мақсадлари учун анти-

семитизмни сунъий равишда авжга чиқариб, ундан кенг фойдаланади.

АНИСЕМИТИК. Антисемитизм руҳи билан сугорилган.

АНТИСЕПТИКА, *мед.* Микробларни ўлдирувчи кимёвий моддалар воситаси билан жараҳатларни йиринглашдан ва газак олишдан сақлаш.

АНТИТАНАЛАР, *биол.* Организмга *антигенлар* юборилганда (укол орқали) унда ҳосил бўладиган моддалар.

АНТИТАРИХИЙ. Тарихга, тарихийлик принципига зид келувчи.

АНТИТЕЗА. 1. *адаб.* Бир-бирига тере бўлган икки тушунча ёки образни қарама-қарши қилиб кўрсатишдан, таққослашдан иборат стилистик приём. 2. *Антитезис сўз. айн. ўзи.*

АНТИТЕЗИС, *фал., лог.* Тезисга қарама-қарши қўйилган, тезисга қарама-қарши бўлган ҳукм.

АНТИФАШИСТ. Фашизм душмани, фашизмга қарши курашувчи, фашизмга қарши курашда қатнашувчи.

АНТИЦИКЛОН, *мет.* Атмосфера босими баланд бўлиб, об-ҳаво барқарор бўлган доира. Акси — *циклон*.

АНТОЛОГИЯ. Турли ёзувчиларнинг, хусусан шоирларнинг танланган бадий асарлари тўплами, мас., ўзбек поэзиясининг антологияси.

АНТОНИМ, *лингв.* Қарама-қарши маънога эга бўлган сўзлар, мас., «иссиқ» ва «совуқ», «катта» ва «кичик», «баланд» ва «пасг», «чуқур» ва «саёз» кабилар антонимдир.

АНТОНОВКА. Кечпишар олма нави.

АНТРАКТ. Театр ва концертларда икки парда ёки бўлим ўрталлигидаги танаффус.

АНТРАЦИТ. Жуда зич, ялтироқ, қора рангли тошкўмир (тошкўмининг энг яхши навларидан бири).

АНТРЕПРЕНЁР. Буржуа жамиятида — хусусий театр эгаси.

АНТРОПО... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, мазкур сўзларнинг «человек», яъни одамга ондлигини билдиради, мас., *антропология, антропогенез, антропoidлар* ва ш. к.

АНТРОПОГЕНЕЗ. Антропологиянинг одамнинг келиб чиқишидан баҳс этадиган бўлими.

АНТРОПОИДЛАР. Тухуми қуриб кетган ва ҳозир ҳам яшаб келаётган одамсимон маймулар.

АНТРОПОЛОГ. Антропология олими, антропология мутахассиси.

АНТРОПОЛОГИК. Антропологияга онд, мас., антропологик қазилма, антропологик ишлар.

АНТРОПОЛОГИЯ. Одамнинг биологик хусусиятларини, турли ирқларнинг тузилиш белгиларини (бош суяги, бўйи, териси, сочининг ранги ва бошқаларни) ҳар томонлама ўрганадиган фан. Реакцион буржуа антропологлари биологик ва социал қонуниятларни бир-бирига қориштириб, империалистларнинг инсониятга қарши қаратилган ирқчилик сиёсатини идеологик жиҳатдан асослашга уринувчи евгеника, социал дарвинизм, ирқчилик сингари сохта назариялар ўйлаб чиқарганлар. Совет антропологияси буржуа антропологлари-нинг ирқчиликдан иборат уйдирмаларини қатъиян рад этади.

АНШЛАГ. Театр, цирк ва ш. к. да ўша кунги спектакль, концерт, лекцияларга билет қолмаганлигини билдирувчи эълон.

АНШЛЮС. Германиянинг Австрияни куч билан ўзига қўшиб олишга қаратилган империалистик сиёсати.

АПАРТЕИД. Бирор элат ёки миллатни сайлов ва умуман энг оддий гражданлик ҳуқуқларидан маҳрум этиш, ирқий ва миллий зулмнинг энг қабих кўринишларидан бири. Мас., Жанубий Африка республикасида апартеид европалик бўлмаган ерли халқларга, яъни негрлар ва ҳиндиларга қарши қаратилган давлат сиёсатига айлантириб юборилган. Чунончи, улар европаликларга нисбатан жуда кам иш ҳақи оладилар, забастовка қилиш ёки ерга эга бўлиш ҳуқуқларидан маҳрумдирлар, болалари эса мактабларда оқ танлилар билан биргаликда ўқишга ҳақлари йўқ ва ҳ. к.

АПАТИТ, мин. Кўпгина магматик жинсларнинг доимий таркибий қисми бўлган минерал. Асосан фосфат ўғитлари тайёрлаш учун ишлатилади.

АПАТРИД. Бир давлатнинг гражданлигини йўқотган, бироқ иккинчи бир давлатнинг граждани бўлишга улгурмаган шахс.

АПЕНДИКС. қ. Аппендикс.

АППЕНДИЦИТ. қ. Аппендицит.

АПЕЛЬСИН. 1. Жануб томонларда ўсадиган ҳамиша яшил цитрус дарахт. 2. Шу дарахтнинг ноксимон чўзинчоқ ёки юмалоқ сариқ, ёйишли серсув меваси.

АПОГЕЙ, астр. Ер атрофида эллиптик орбита бўйлаб айланувчи осмон jismlari (мас., Ой, сунъий йўлдош ва ҳ. к.)нинг Ер марказидан энг узоқ нуқтаси.

АПОЛИТИЗМ. 1. Сиёсатга ва сиёсий ҳаётга лоқайд муносабатда бўлиш. 2. «Партиясизлик», «нейтраллик» ниқоби остида сиёсат масалаларига сохтакорона бепарволик кўрсатиш. Баъзи буржуа идеологлари кенг халқ оммасини синфий курашдан чалғитиш мақсадида мана шундай бепарволикни тарғиб этади.

АПОПЛЕКСИЯ, мед. Бош миёя қон томирларининг ёрилиши ёки тўсилиши натижасида тўсатдан рўй берадиган оғир касаллик ҳолати. палаж.

АПОСЕЛЕНИЙ. Ой атрофида эллиптик орбита бўйича айланувчи осмон jismlari ёхуд сунъий йўлдошларнинг Ой марказидан энг узоқ нуқтаси.

АПОСТЕРИОРИ, фал., лог. Тажрибага, мавжуд фактларга асосланган, мас., апостериориявий билим. Акси — *априори*.

АПОСТРОФ, лингв. Талаффузда мавжуд, бироқ ёзувда ҳарфий белги билан кўрсатилмаган унлини ифодалаш учун сатр устига қўйиладиган вергулсимон белги, мас., рус тилида Жанна Д'Арк ёзилишидаги каби. Бу белги 1956 йилгача ҳозирги ўзбек ёзувида ҳам, одатда, сўзларнинг ёпиқ бўғинида келадиган арабча (айн) ва ҳамза ўрнида, (маълум, масъул сўзларидаги сингари) ишлатилар эди. Ҳозир эса бу белги ўрнида ажратиш белгиси (ъ) ёзилади, мас., маълум каби.

АППАРАТ. 1. Муайян бир ишни бажариш учун хизмат қиладиган асбоб, механизм, мас., телефон аппарати. 2. физиол. Маълум вазифани бажарувчи органлар мажмуи, мас., кўриш аппарати, эшитиш аппарати. 3. Бирор бошқарма ёки хўжалик соҳасига хизмат кўрсатувчи муассасалар мажмуи, мас., давлат аппарати. 4. *кўчма*. Шундай муассасаларнинг ходимлари.

АППАРАТУРА. Муайян иш бажарувчи аппаратлар ёки лаборатория, цех ва ш. к. нинг аппаратлари, асбоблари мажмуи, мас., автоматик бошқариш аппаратураси, химия аппаратураси ва ш. к.

АППАРАТЧИ. Аппарат (1-маъносида) лар иши устидан назорат қилиб, тўғрилаб турувчи ишчи. 2. Аппарат (3-маъносида) ходими, хизматчиси.

АППЕНДИКС, *анат.* Кўричакнинг чувалчангсимон ўсимтаси.

АППЕНДИЦИТ, *мед.* Аппендикс (кўричак)нинг яллиғланиши.

АППЛИКАЦИЯ. Мато, қозғоқ каби материалларга ҳар хил рангдаги мато парчалари, қозғоқлар ёпиштириш йўли билан бадний тасвир ҳосил қилиш усули, шунингдек, шундай йўл билан тайёрланган расмнинг ўзи.

АПРЕЛЬ. Календарь йилининг тўртинчи ойи.

АПРИОРИ, *фал., лог.* Таъриба ва фактларга асосланмаган мас., априори муҳокама. Акси — *апостериори*.

АПРОБАЦИЯ. 1. Қишлоқ хўжалигида энг яхши навларини ёруғликка ажратиш мақсадида экинларнинг сифатини аниқлаш. 2. Текшириш ва ўрганиш асосида расмий равишда маъқуллаш, мас., апробация қилинган илмий иш.

АПТЕКА. 1. Врачларнинг рецепти бўйича дори тайёрлаб берадиган, шунингдек, дори-дармон ва бошқа медицина товарларини сотадиган муассаса, дорихона. 2. *Аптечка сўз. айн. ўзи.*

АПТЕЧКА. Жароҳатланган кишиларга биринчи ёрдам кўрсатиш ёки енгил касалликлар билан оғриганда уйда ўзича даволашни учун тайёрлаб қўйилган энг зарур дори-дармонлар, мас., уйдаги аптечка, дала шийпонига қўйилган аптечка.

АР. Метрик системада 100 м² га тенг ер ўлчов бирлиги.

АРАКЧЕЕВЧИЛИҚ, АРАКЧЕЕВЧИЛИҚ РЕЖИМИ. 1. XIX асрнинг бошларида Россияда ҳарбий зўравонликка, шафқатсиз зулм ва ўзбошимчиликка асосланган ваҳшиёна реакция режим (рус подшоһаридан Павел ва Александр I замонида катта амалга миниб олиб, ҳарбий қишлоқлар тузиш ва солдат ҳамда крепостной деҳқонларга ҳаддан ташқари жабр-зулм қилиш билан ном чиқарган ўтакетган реакционер золим Аракчеев номидан олинган). 2. Ижтимоий ҳаётнинг маълум бир соҳасида бир тўда кишиларнинг ҳеч қандай танқидга йўл қўймайдиган ҳаддан ташқари ўзбошимчилиги, зўравонлик қилиши.

АРАХНОЛОГИЯ. Зоологиянинг ўргимчаксимонларни ўрганадиган бўлими.

АРБИТР. 1. Томонларнинг ўз хоҳишлари билан сайлаб қўйилган ҳакам, судья, мас., спорт мусобақаларида. 2. СССРда хўжалик идоралари ўртасидаги жанжалли масалаларни, чунончи, мулк жанжалини кўриб бартараф қиладиган лавозимли киши, воситачи судья.

АРБИТРАЖ. Ҳакамлар суди; бу судда жанжалли масалани томонларнинг розилиги билан сайланган арбитр ёки арбитрлар ҳал этади, мас., давлат арбитражи.

◆ **Давлат арбитражи** — давлат идоралари ва муассасалари ўртасидаги жанжалли масалаларни ҳал қилиб берувчи махсус ташкилот. **Халқаро арбитраж** — давлатлар ўртасидаги тортишувларни тинч йўл билан ҳал этиш усулларида бири; бунда торти-

шувли масалалар ҳар қайси томоннинг келишувига мувофиқ сайлаб қўйиладиган арбитраж органларга ҳавола қилинади.

АРГО, *лингв.* Бирор ижтимоий группа ўртасида ишлатиладиган шартли сўзлар, иборалар, жаргон.

АРГОН. Менделеев даврий системасининг нолинчи группасига кирадиган элемент, рангсиз ва ҳидсиз газ. Инерт газлар жумласидан. Электр лампочкаларини ва рақамларда ишлатиладиган найсимон асбобларни тўлдириш учун ишлатилади.

АРГОТИЗМ, *лингв.* Бирор аргодан адабий тилга қабул қилинган сўз.

АРЕАЛ. Бирор ҳайвон ёки ўсимлик тури, оиласи ёхуд зоти табиий суратда тарқалган жой.

АРЕНА. Цирк ўртасидаги қум ёки қипиқ тўкиб қўйилган, томоша кўрсатиладиган тўгарак жой, цирк майдони.

АРЕОГРАФИЯ, *астр.* Марс планетаси сатҳининг тавсифи.

АРЕОМЕТР, *физ.* Суюқликларнинг солиштирма оғирлигини ёки ҳар хил эритмаларнинг зичлигини ўлчайдиган асбоб.

АРЕОПАГ. Қадимда мустақил давлат бўлган Афина шаҳрида — олий суд ва сиёсий ҳокимият.

АРЕСТАНТ, *эск.* Қамоқдаги, қамоққа олинган киши.

АРИЕРГАРД, *қ.* Арьергард.

АРИОЗО, *муз.* Ариянинг бир тури. Тузилиш жиҳатидан арияга қараганда анча содда ва қисқа бўлади.

АРИСТОКРАТ. Аристократияга мансуб шахс, оқсуяк, зодагон, *қ.* Аристократия (1-маъноси).

АРИСТОКРАТИЗМ. Аристократларга, оқсуякларга хос сифатлар, феъл-атвор, юриш-туриш.

АРИСТОКРАТИК. 1. Аристократия (1-маъноси)га оид, аристократлардан иборат бўлган, мас., аристократик жамият, 2. Аристократларга, оқсуякларга хос, нозик, мас., аристократик дид, аристократик қилиқ. 3. Аристократиянинг ҳукмронлигига асосланган, мас., аристократик республика, давлатни аристократик бошқариш усули.

АРИСТОКРАТИЯ. 1. Синфий жамиятда ҳукмрон эксплуататорлар синфи вакилларида иборат имтиёзли юқори табақа, оқсуяклар, зодагонлар. 2. *кўчма*. Капиталистик мамлакатларда бирор синф ёки ижтимоий гуруҳнинг имтиёзли табақаси, мас., *молия аристократияси, ишчилар аристократияси*.

◆ **Ишчилар аристократияси** — капиталистик мамлакатларда ишчилар синфининг кўпроқ маош ва баъзи имтиёзлар билан алданиб, буржуазия идеологияси таъсирига берилган, ишчилар синфига хиёнат қилувчи имтиёзли қисми. **Молия аристократияси** — банкларга эгалик қилувчи капиталистлар гуруҳи; улар йирик саноат буржуазияси билан чатишиб кетиб, империализм даврида капиталистик монополияларда жуда катта роль ўйнайдилар.

АРИФМЕТИК. Арифметикага оид, мас., арифметик амаллар (тўрт амал).

АРИФМЕТИКА. Сонлар ҳақидаги фан. Сонлар устида бажариладиган энг содда амаллар ўрганилади.

АРИФМОГРАФ. Қўшиш, айириш, кўпайтириш, бўлиш каби арифметик амалларни механик усулда бажарадиган ҳисоб машинаси.

АРИФМОМЕТР. Арифметик амалларни механик усулда бажа-
радиган бежирим ҳисоб асбоби.

АРИЯ, муз. Кўпинча операда оркестр жўрлигида бир киши
томонидан ижро этиладиган куй ва шу куйга ёзилган музика асари,
мас., Гулсара арияси («Гулсара» операсидан).

АРК. 1. Архитектурада — тоқ, пештоқ. 2. Ҳушманзара иншоот
тарзига қурилган ҳашаматли дарвоза. 3. Хон ёки амирнинг саройи.

АРКТИКА (бош ҳарф билан). Ер шарининг Шимолий қутб
доирасидаги ва унинг яқинидаги ерлар (Шимолий Муз океани ва
ундаги ороллар, Европа, Осиё ва Америка қитъаларининг шимолий
қутб доирасидаги қисмлари).

АРМАДА. Кема, самолёт ёхуд танкларнинг биргаликда ҳаракат
қиладиган йирик қўшилмаси.

АРМАТУРА. 1. Машинанинг асосий қисмини ташкил этмайдиган
ёрдамчи деталлар мажмуи. Бунга манометр, термометр, пирометр
ва ш. с. киради. 2. Электр ёки водопровод киритиш ва ўрнат-
иш учун зарур буюмлар (лампаaning ўзи ва сими, трубалар бунга
кирмайди). 3. Темир бетон иншоотларнинг пўлат чивиклардан ясал-
ган синчлари, қобиргалари, шунингдек, иншоотларни мустаҳкамлаш
учун уларнинг ораларига қўйилган бирор материал.

АРМАТУРАЧИ. Арматура тайёрловчи, ўрнатувчи ишчи.

АРМИЯ. 1. Давлатнинг барча қуrolли кучлари йиғиндиси, мас.,
Совет Армияси, ҳаракатдаги армия (фронтдаги қўшинлар). 2. Қуруқ-
ликдаги қуrolли кучлар, мас., армия-деңгиз флоти ва ҳаво флоти.
3. Бир қанча корпус ёки дивизиядан ва турли хил қўшинлардан
тузилган оператив қўшилма. 4. *Қўйма.* Умумий белгилари жиҳатидан
бир-бирларига яқин бўлган ёки бир соҳада иш олиб борувчи киши-
ларнинг жуда катта гуруҳи, мас., рационализаторлар армияси, капи-
талистик мамлакатлардаги ишсизлар армияси ва ш. к.

◆ **Армия генерали** — Қуrolли кучларнинг қўмондонлик ёки
бошлиқ составига бериладиган генераллик унвонининг энг юқори
даражаси, шунингдек, шу унвонга эга бўлган шахс. Қизил армия,
Ишчи-деҳқон қизил армияси — Совет давлати армиясининг 1918
йили Халқ Комиссарлари Советининг қарори билан белгиланган
номи; 1946 йилдан Совет Армияси номи билан юритила бошланди.

АРСЕНАЛ. 1. Давлатнинг ҳарбий кучлари учун турли-туман
қуrolлар, асбоб-ускуналар ишлаб чиқарадиган, уларни ремонт қила-
диган ва асрайдиган корхона, аслаҳахона. 2. *Қўйма.* Жуда зўр
запас, хазина; восита ва имкониятлар манбаи, хазинаси, аслаҳахона.

АРТЕЗИАН. Чуқур сув сақловчи қатламларнинг ичида ва та-
биий босим остида бўлган, мас., артезиан сувлар.

◆ **Артезиан қудуги.** Суви отилиб чиқиб турадиган теран қудуқ.

АРТЕК (бош ҳарф билан). Қримда санаторий типигаги Бутун-
иттифоқ пионерлар лагери.

АРТЕЛЬ. Бирор касб эгаларининг биргалашиб, коллектив бў-
либ ишлаш учун тузилган бирлашмаси, мас., қишлоқ хўжалик ар-
тели (колхоз), пойафзалчилар артели ва ш. к.

АРТЕРИОСКЛЕРОЗ, мед. Артериялар (қон томирлари) девор-
ларининг эластиклиги пасайиб, мўртлашиб қолишидан иборат хроник
(сурункали) касаллик.

АРТЕРИЯ, анат. Юракдан аъзоларга қон тарқатадиган қон
томири.

Артикль, *лингв.* Баъзи тилларда, мас., инглиз, немис, француз тилларида отларнинг олдида қўйиладиган грамматик кўрсаткич; бу кўрсаткич отларнинг родда фарқланишини, белгилли ва белгисизликни билдиради.

Артикул, *лингв.* Бирор буюмнинг ёки товарнинг тури, хили.

Артикуляция, *лингв.* Нутқ органлари, мас., лаб, тил ва ҳоказоларнинг сўзлаш ёки бирор товушни талаффуз қилиш вақтидаги ҳаракати.

Артиллерия. 1. Тўп, миномёт ва ш. к. отиш қуроллари мажмуи, мас., оғир артиллерия, енгил артиллерия, зенит артиллерияси (осмондаги самолётларни отиб туширадиган артиллерия). 2. Ҳарбий қўшиннинг тўп, миномёт сингари қуроллари билан қуроллантирилган тури. 3. Шундай қуроллarning тузилиши ва уларни ишлатиш усуллари ҳақидаги фан.

Артиллериячи. Артиллерияда хизмат қилувчи аскар, тўпчи аскар.

Артист(эр), **Артистка** (аёл). Санъат асарларини (драматик асар, музика асарлари ва ҳ. к. ни) омма учун ижро этувчи профессионал ижрочи, мас., СССР халқ артисти, Ҳамза номли театр артисти, эстрада артисти ва ҳ. к.

АРФА, *муз.* Торлари бармоқ билан чертиб чалинадиган учбурчак шаклидаги чангсимон катта музика асбоби.

Архаизм. Эскирган, истеъмолдан чиқиб кетган сўз, ибора ёки грамматик форма, мас., адабиёт ва санъатдаги архаизм фактлари.

Архаик. Эскирган, истеъмолдан чиқиб кетган, мас., архаик сўз.

Архаиклаштириш. Адабиётда ва санъатда санъатнинг қадимги формаларига тақлид қилиш.

Архео... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, мазкур сўзларнинг қадимийликка оидлигини билдиради, мас., *археография*, *археология* ва ш. к.

Археология, *тар.* Тарих фанининг қадимги ёзма ёдгорликларини эълон қилиш усуллариини ишлаб чиқиш ва нашрга тайёрлаш билан шуғулланадиган ёрдамчи бўлими.

Археолог. Археология олими, мутахассиси.

Археологик. Археологияга оид, мас., археологик музей, археологик экспедиция.

Археология. Қадимий моддий маданият ёдгорликлари асосида кишилиқ жамиятининг тарихий ўтмишини, ҳаёти ва маданиятини ўрганувчи фан.

Архив. 1. Эски ҳужжатлар ва ёзма ёдгорликларини сақлаш, системага солиш ва ўрганиш билан шуғулланувчи муассаса. 2. Идора, муассаса ва ш. к. нинг тугалланган ва зарур бўлмайдиган ишлари, эскирган ҳужжатларини сақловчи бўлими. 3. Бирор муассаса ёки шахснинг фаолиятига доир бўлган хатлар, ҳужжатлар, қўлёзмалар, суратлар ва ҳоказолар мажмуи, тўплами, мас., Пушкин архиви, Ҳамза архиви.

Архивчи. Архив ходими, архивда ишловчи киши.

Архившунос. Архив ишлари бўйича мутахассис олим.

Архиепископ. Христиан церковларида бош епископ унвони ва бош епископнинг ўзи.

АРХИЕРЕЙ. Христиан черковларида юқори даражали руҳонийлар (епископ, архиепископ ва митрополит) учун умумий ном.

АРХИПЕЛАГ. Бир-бирига яқин бир тўп денгиз ороллари.

АРХИТЕКТНИКА. 1. Санъатда, хусусан архитектурада, бир бутуннинг айрим қисмлари ўртасидаги уйғунлик, мутаносиблик — асосий ва тобе элементларнинг бир-бирига монанд ва уйғунлашган ҳолда гўзал манзара ҳосил қилиши, 2. *геол. Тектоника сўз. айн. ўзи.*

3. Усимликлар тузилишининг мутаносиблигини ўрганадиган фан.

АРХИТЕКТОР. Архитектура мутахассиси, бино ва иншоотларни лойиҳаловчи ёки қурувчи мутахассис, меъмор.

АРХИТЕКТУРА. 1. Бинолар, иншоотлар қуриш ва безаш санъати, меъморчилик, мас., совет архитектураси. 2. Бинонинг стили, услуби, мас., Самарқанд архитектураси, шарқ архитектураси услубида қурилган бино.

АРШИН. 0,71 м га тенг узунлик ўлчов бирлиги.

АРЬЕРГАРД, *ҳарб.* Ҳарбий юриш, ҳужум ёки чекиниш маҳалида асосий кучларнинг кетидан боровчи ва уларнинг шу томондан ҳавфсизлигини таъминловчи аскарий қўшилма, қисм ёки бўлирма, мас., арьергарддаги пулемётчилар отряди.

АСБЕСТ. Утга чидамли, иссиқлик ва электр ўтказмайдиган толали минерал, тошпахта.

АСКЕТ. Аскетизм тарафдори, зоҳид, таркидунёчи.

АСКЕТИЗМ. 1. Диний-ахлоқий идеалга эришиш учун ҳамма дунёвий нарсалардан воз кечишни, зоҳидлиқни, таркидунёчилиқни тарғиб қилувчи диний-ахлоқий назария. 2. Эҳтиёжларни қондиришдан ўзини сақлаш, дунёвий ишлардан, бахт-саодатдан воз кечиш, зоҳидлик, таркидунёчилик.

АСКОРБИН: аскорбин кислота. Мазаси нордон, оқ кристалл-симон модда, С витамини. Цинга (зангла) каби касалликларга қарши ишлатиладиган дори.

АСПЕКТ. Нуқтаи назар, қараш (бирор нарса, воқеа, ҳодисани текшириш, ёритиш ва ҳоказоларда), мас., комик аспектда яратилган образ (адабиёт ва санъатда).

АСПИРАНТ (эр), **АСПИРАНТКА** (аёл). Олий ўқув юртларида мустақил равишда илмий ёки педагогик иш олиб боришга, бирор фан соҳасида фанлар кандидати деган илмий даража олишга тайёрланувчи шахс.

АСПИРАНТУРА. Олий ўқув юртларида ёки илмий-текшириш муассасаларида илмий кадрлар (фан кандидатлари) тайёрлаш усули ва шу илмий даражани олиш учун аспирантлар ўтадиган тайёргарлик системаси.

АСПИРИН, *фарм.* Иситмани, киши организмда кўтарилган ҳароратни туширадиган ва оғриқни босадиган дори.

АССАМБЛЕЯ. Бирор халқаро жамиятнинг ёки бир қанча давлат вакилларининг дипломатик ва бошқа характердаги ялпи мажлиси.

◆ **Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош Ассамблеяси** (**БМТ Бош Ассамблеяси**)—Бирлашган Миллатлар Ташкилоти составига кирадиган барча давлатларнинг вакилларидан тузилган асосий органлардан бири (1945 йилда ташкил этилган). Бош Ассамблея БМТ уставига мувофиқ турли халқаро масала ва ишларни муҳокама қилади ва улар юзасидан тавсияномалар беради.

Аммо бирор ошиғич чорани кўриш лозим бўлган тақдирда бу масалани Халфсизлик кенгаши ҳал этади.

АССЕНИЗАЦИЯ. Ахлатларни, нажасларни йўқотиш ва зарарсизлантириш юзасидан ўтказиладиган санитария тadbирлари.

АССИМИЛЯТОРЛИК. Ассимиляцияга оид, мас., ассимиляторлик сиёсати.

◆ **Ассимиляторлик сиёсати** — ҳукмрон миллатларнинг ўз тили, маданияти ва динини мазлум халқларга мажбуран сингдириш йўли билан уларнинг миллий хусусиятларини тамоман йўқотиб, у халқларни ўзига сингдириб юборишга қаратилган шовинистик сиёсати.

АССИМИЛЯЦИЯ. 1. биол. Организм фаолияти жараёнида органик моддаларнинг ўзлашиши, сингиши, ҳазм бўлиши; ўзлаштирилиши, сингдирилиши, ҳазм қилиниши; ассимиляция *диссимиляция* билан биргаликда жонли организмнинг асосий хусусиятини ташкил этувчи организмнинг модда алмашинуви рўёбга чиқаради. 2. Бир халқнинг иккинчи бир халқ урф-одатларини, маданияти ва тилини ўзлаштириши натижасида унга аралашиб, қўшилиб (бир бўлиб) кетиши. 3. лингв. Сўзларнинг талаффузда уларнинг таркибидаги икки товушнинг бир-бирига таъсир қилиши натижасида бир-бирига мувофиқлашуви, мослашуви, бир-бирига сингиб, ўхшаб кетиши, мас., *кетти* (кетди), *отка* (отга), *ўткан* (ўтган) сўзларидаги сингари.

АССИСТЕНТ. 1. Мутахассис ёрдамчиси, олий ўқув юртларида — лабораторияларда ва студентлар билан практик машғулот ўтказишда профессорга ёрдам қилувчи илмий ходим, профессор ёрдамчиси. 2. СССРдаги олий ўқув юртларида ўқишни тугатган ва дарс бериш ёхуд илмий иш қилишга қолдирилган кишиларга илмий кенгаш қарори билан бериладиган дастлабки илмий унвон.

АССОРТИМЕНТ. Ишлаб чиқариш ёки савдо корхоналарида белгиланган ёки энг зарур ранг-баранг ва ҳар хил нав моллар, товарлар.

АССОЦИАЦИЯ. Иттифоқ, уюшма; бирор соҳа кишиларининг ёки шу соҳага оид муассасаларнинг бирор умумий сиёсий, маданий ёки хўжалик мақсадига эришишни кузатиб, ихтиёрий равишда ўзаро келишиб тузган иттифоқи, уюшмаси, мас., демократ юристлар халқаро ассоциацияси.

АСТАТ. Менделеев даврий системаси еттинчи группасининг галлоидлар оиласига мансуб элемент.

АСТЕРОИДЛАР. Кичик планеталар — Қуёш системасининг Марс ва Юпитер оралигида ҳаракат қиладиган кичик планеталари.

АСТМА. Юрак ёки бронхининг яллиғланиши натижасида ҳосил бўладиган нафас қисси касали, зикнафас.

АСТРО... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, юлдузларга, осмон jismlарига оидликни билдиради, мас.: *астрономия*, *астрофизика* ва ш. к.

АСТРОБИОЛОГИЯ. Ердан бошқа сайёраларда (планеталарда) ўсимликлар ва ҳайвонлар ҳаётини ўрганадиган ва одамнинг космосда нормал яшашини таъминловчи шарт-шаронглар ишлаб чиқадиган фан.

АСТРОБОТАНИКА. Астрономиянинг планеталарни (биринчи галда Марс планетасини) қоплаган ўсимликларни ўрганадиган бўлими.

АСТРОГЕОГРАФИЯ. Ердаги табиий шаронти қуёш система-сидаги Венера, Марс, Ой планеталари билан таққослаб ўрганадиган фан. Бу ишлар астрономия ва физикавий география ютуқлари асосида амалга оширилади.

АСТРОГЕОЛОГИЯ. Ернинг геологик ҳаётини космик факторларга боғлаб ўрганадиган, шунингдек, ерсимон планеталар (Меркурий, Венера, Марс) ва Ойнинг тузилишини ва таркибини қиёсан текширадиган фан.

АСТРОГРАФ. Само ёритгичларини расмга оладиган астрономик асбоб (телескоп).

АСТРОЛЕТ. Планеталараро учиш кемаси.

АСТРОЛОГ. Астрология билан шугулланувчи шахс, мунажжим.

АСТРОЛОГИЯ. Қадим замонларда пайдо бўлган, юлдузларнинг ҳолатига қараб фол очишдан иборат сохта илм, илми нуҷум.

АСТРОЛЯБИЯ. Осмон ёритгичлари вазиятини ва ерни ўлчаш учун ишлатиладиган бурчак ўлчагич асбоб.

АСТРОМЕТРИЯ. Астрономиянинг осмон жисмларининг ҳолатини ва ҳаракатини аниқлайдиган ҳамда вақтни ўлчаш методларини ўрганадиган бўлими.

АСТРОНАВИГАЦИЯ. Ҳаво кемаси вазияти ва учиш йўлини осмон ёритгичлари вазиятига қараб аниқлаш назарияси ва практикаси.

АСТРОНАВТ. қ. Космонавт.

АСТРОНАВТИКА. қ. Космонавтика.

АСТРОНОМ. Астрономия олими, мутахассиси.

АСТРОНОМИК. Астрономияга оид, мас., астрономик рақам, астрономик кузатиш ва ҳ. к.

АСТРОНОМИЯ. Осмон жисмларининг (юлдузлар, планеталар, комета ва бошқаларнинг) ва кoinотнинг тузилиши, тараққиёти, ҳаракати ҳақидаги фан.

АСТРООРИЕНТАТОР. Самолёт, ракета, космик кема кабилар турган жойнинг географик координатини аниқлайдиган ва улар бортга ўрнатилган автоматик қурилма.

АСТРОРАДИОКОМПАС. Қуёшнинг радионурланишини қабул қилишга асосланиб ясалган радиокompас.

АСТРОРАДИОНАВИГАЦИЯ. Радионавигация системаси. Бунда қуёшни пеленглаштириш учун унинг радионурланиш усулидан фойдаланилади.

АСТРОФИЗИКА. Астрономиянинг осмон жисмларининг физик ҳолати ва кимёвий таркибини текширадиган бўлими.

АСФАЛЬТ. Кўча ва йўлларга ётқизиш учун ҳамда бинокорлик ва саноатда турли мақсадларда ишлатиладиган смоласимон қорамтир табиий ёки сунъий модда.

АСФАЛЬТОБЕТОН. Шағал, қум ва асфальт қоришмасидан иборат қурилиш материали. Йўл, аэродром, гидротехника қурилишларида ишлатилади.

АТАВИЗМ, биол. Ҳайвон ёки кишиларнинг қадимги наслларида мавжуд бўлган ва йўқолиб кетган белгиларнинг яна пайдо бўлиши.

АТАКА. Шиддатли ҳужум, қўшиннинг душманга қарши қилган қаттиқ ҳужуми, мас., умумий атака, ҳаво атакаси.

АТАМАН. 1. Эски Россияда казак қўшинлари ёки қишлоқларда тайинланадиган ёки сайлаб қўйиладиган бошлиқ. Атаман маъмурий, ҳарбий ва полиция ишларини бажарар эди. 2. Қўрбоши, мас., қароқчилар атамани.

АТЕИЗМ. Даҳрийлик, илмий далилларга асосланган худосизлик; ҳар қандай диний эътиқодларни рад этувчи қараш; атеизмнинг назарий асоси фалсафий материализмдир.

АТЕИСТ. Атеизм тарафдори, даҳрий, худосиз.

АТЕИСТИК. Атеизмга доир, мас., атеистик пропаганда.

АТЕЛЬЕ. Қийим тикадиган, радио, телевизор ва ш. к. тузатадиган ишхона, мас., модалар ательеси.

АТЛАС. 1. Альбом ёки китоб тарзида нашр этилган географик хариталар тўплами, мас., географик атлас, дунё атласи ва ш. к. 2. Альбом ёки китобтахлит тартибга солиб тўпланган чертёжлар, схемалар ёки расм ва суратлар (мас., ҳайвонот ёки ўсимликлар дунёсига доир расмлар, суратлар) мажмуи.

АТЛЕТИКА. Куч ва чаққонлик талаб қиладиган ва уларни ўстирадиган гимнастика машқлари, мас., енгил атлетика (чолиш, сакраш, сувда сузиш ва ш. к.), оғир атлетика (бокс, кураш, оғир нарсалар кўтариш ва ш. к.).

АТЛЕТИКАЧИ. Атлетика билан шуғулланувчи спортчи, атлет.

АТМОСФЕРА. 1. Ер шарини ва бошқа баъзи планеталарни ўраб турган газсимон қатлам ёки ҳаво қатлами. 2. Босим ўлчов бирлиги.

АТОМ. Кимёвий элементнинг энг майда зарраси; XX асргача у бўлимайди деб ҳисобланарди; ҳозирги замон физикасида атомнинг парчаланиши ва у мусбат зарядланган ядродан ҳамда ядро атрофида айланувчи манфий зарядланган электронлардан тузилган мураккаб система эканлиги аниқланди. Шунингдек, атом ядросининг ўзи ҳам мураккаб тузилишга эга; у протон ва нейтронлардан иборат.

♦ **Атом бомба, атом бомбаси** — атом ядроси энергиясидан фойдаланишга асосланган, бениҳоят зўр емириш кучига эга бўлган бомба.

Атом реактор, атом реактори, физ. — бошқарилувчи радиоактив реакция натижасида узлуксиз суратда атом энергияси олиш учун қурилган установка; бу установка уран ёки плутоний атом ядроларининг нейтронлар таъсири остида парчаланишидан ҳосил бўладиган занжир-реакциядан фойдаланишга асосланади. Атом реакторидан радиоактив изотоплар ҳосил қилишда ҳам фойдаланилади. **Атом энергия, атом энергияси** — атомларнинг ядроларида содир бўладиган реакция натижасида ажралиб чиқадиган энергия; бу энергия кимёвий реакция йўли билан олиннадиган энергиядан тахминан миллион марта ортиқдир. **Атом ядро, атом ядроси** — атомнинг мусбат зарядланган протондан ва зарядсиз нейтронлардан иборат марказий қисми. Атом ядросида қарийб бутун атом массаси жойлашган.

АТОМБОЗ. Атом бомбасини қўллаш, атом бомбаси билан васваса солиш, қўрқитиш тарафдори, мас., АҚШ атомбозлари.

АТОМИЗМ. Атомистика сўз. айн. ўзи.

АТОМИУМ. Темир молекуласи тузилишини ифодаловчи шарлардан иборат иншоот; атом даврининг симболи бўлган бу иншоот турли виставкалардан жой олиб келади.

АТОМИСТИКА. Материянинг тузилиши тўғрисидаги материалистик таълимот. Бу таълимотга кўра материя атомлардан тузилган.

АТОМШУНОС. Атом энергиясини ажратиш, ундан фойдаланиш бўйича мутахассис олим.

АТРИБУТ. 1. *фал.* Нарса ёки ҳодисанинг ундан ажратиб бўлмайдиган энг муҳим хусусияти, мас., ҳаракат — материянинг атрибутидир. 2. *лингв.* Аниқловчи, мас., қизил олма едим, менинг китобимни олиб кел, гапларидаги *қизил* ва *менинг* сўзлари атрибутдир.

АТРОПИН. Баъзи ўсимликлардан, мас., эшакмиядан олинадиган заҳарли модда, *алкалоид*.

АТТАШЕ. 1. Кичик дипломатик унвон. 2. Элчихона қошидаги дипломатик составда ишловчи мансабдор шахс. 3. Элчихонанинг бирор соҳа бўйича махсус маслаҳатчиси, мас., ҳарбий атташе, савдо атташеси.

АТТЕСТАТ. 1. Уқув юртини битирганлик ҳақидаги расмий ҳужжат, гувоҳнома, мас., етуклик аттестати (ўрта мактабни битирганлик ҳақидаги гувоҳнома). 2. Совет Армиясида ва флотда ҳарбий хизматчиларга командировка вақтида ва умуман қисмидан ташқари жойда бўлганида пул, озиқ-овқат, кийим ва ш. с. олиш учун ҳуқуқ берадиган ҳужжат.

АТТЕСТАЦИЯ. Бирор шахснинг, ходимнинг ишга лаёқати, маъласи ва билим даражасини аниқлаш, унинг фазилатлари, ахлоқи тўғрисида баҳо, характеристика бериш; шу асосда ишга тайинлаш ёки унвон бериш.

АТТРАКЦИОН. Томошабинларни қизиқтирадиган цирк ўйини (номери).

АУДИТОРИЯ. 1. Лекция, доклад ва ш. к. ўтказиладиган хона. 2. Лекция, доклад ва ш. к. тингловчилар мажмуи, мас., агитатор нутқи аудиторияни ҳаяжонга келтирмоғи керак.

АУДИФОН. Товушни кучайтириб берадиган, қулоғи оғир кишиларга мўлжалланган асбоб.

АУТ, спорт. Спорт ўйнида (мас., футбол, теннис, волейбол ва бошқа ўйинларда) тўп ёки шарнинг чегара чизигидан чиқиб кетиши.

АУТСАЙД, спорт., эск. Футбол ва хоккей командаларининг чекка ҳужумчиси.

АУТСАЙДЕР. 1. Монополистик бирлашмаларга (мас., картель, трест ва ҳ. к. ларга) қирмайдиган капиталистик корхона. 2. Мусобақаларда охириги ўринлардан бирини олган ёки эгаллаб турган спортчи ёхуд спорт командаси.

АФИША. Концерт, спектакль, кино, лекция ва ҳ. к. ҳақида кўринишли жойларга ёпиштириладиган эълон.

АФОРИЗМ. Ҳикматли сўз, мақолнамо, чуқур маъноли ихчам ибора, мас., «Агар душман таслим бўлмаса уни янчиб ташлайдилар» (М. Горький).

АФФИКС, лингв. Сўз ясовчи ёки сўз ўзгартирувчи қўшимча, мас., от+лар, от+лик.

АЦЕТАТ, хим. Сирка (уксус) кислотасининг тузи ёки эфири.

◆ Ацетат тола — вискозга яқин бўлган майин сунъий ипак тола. Унинг толаси ингичка ва пишиқ бўлиб, узоқ муддатга чидайди. Бу толадан тўқилган трикотаж буюмлар ультрабинафша нурларни ўтказиш хусусиятига ҳам эгадир.

АЦЕТИЛЕН. Углерод ва водород бирикмасидан иборат туссиз, заҳарли ёнувчи газ. Еритиш, металлнинг пайвандлаш, синтетик каучук олиш ва ҳ. к. мақсадларда ишлатилади.

АЦЕТИЛЦЕЛЛЮЛОЗА. Целлюлоза билан сирка кислотасининг мураккаб эфири; пахта момиғи ёхуд қоғозни сирка ангидриди ва туз кислотаси билан ишлаб олинади. Ундан фото ва киноплёнкалар, сунъий шойилар, пластмасслар, лаклар тайёрланади.

АЭРАРИЙ. Бевосита шамол ва қуёш нуридан ҳимоя қилинган, ҳаво ваннаси оладиган жой.

АЭРО... Асида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, «авиационный», «воздушный» маъноларини, яъни авиацияга, ҳавода учишга оидликини билдиради, мас.: *аэродром, аэропорт, аэроклуб* ва ш. к.

АЭРОБЛАР, биол. Фақат кислород бор жойлардагина яшай оладиган организмлар. Акси — *анаэроблар*.

АЭРОВОКЗАЛ. Аэропорт вокзали.

АЭРОДИНАМИКА. Ҳаво ва газларнинг ҳаракатини ҳамда ҳаво ва газ муҳитидаги қаттиқ jismlar ҳаракатига уларнинг таъсирини ўрганадиган фан.

АЭРОДРОМ. Самолётлар турадиган, келиб қўнадиган ва учиб кетадиган жой ва ундаги авиация хизмати учун ускуналанган маҳсус иншоотлар (вокзал, учувчи ва хизматчилар учун бинолар, мастерскойлар, ёнилғи омбори ва складлар, метеорология станцияси ва *ангарлар*) йиғиндиси.

АЭРОКЛУБ. СССРда авиация ва ҳавода учиш илмини пропаганда қилиш, авиамоделизм ва планеризмни ривожлантириш, қизиқувчи ёшларни авиация ишига тайёрлаш соҳасида иш олиб боровчи оммавий ташкилот.

АЭРОЛОГ. Аэрология мутахассиси.

АЭРОЛОГИК. Аэрологияга оид, мас., аэрологик кузатишлар.

АЭРОЛОГИЯ. Атмосфера юқори қатламларининг яъни тропосфера ва стратосферанинг физикавий, кимёвий ва бошқа хусусиятларини ўрганадиган илм.

АЭРОМАГНИТОМЕТР. Ҳавода учувчи аппаратларга ўришилган ва фойдали қазилмаларни аниқлашга имкон берадиган мослама.

АЭРОМАЕК. Қечаси ёки туманда самолётларга йўл кўрсатиб турадиган маҳсус маёқ.

АЭРОМЕТР. Газ моддаларининг зичлигини ва оғирлигини ўлчайдиган асбоб.

АЭРОМЕХАНИКА. Механиканинг газларнинг ҳаракати ва мувозанати ҳақидаги бўлими.

АЭРОНАВИГАЦИЯ, ҲАВО НАВИГАЦИЯСИ. Ҳаво кемаларини, мас., самолётни харита, компас, радио ва бошқа воситалар ёрдами билан белгиланган курс бўйича олиб бориш назарияси.

АЭРОНАВТ. Ҳаводан енгил учиш аппаратида учувчи киши, учувчи.

АЭРОНАВТИКА. Ҳаводан енгил аппаратларда, мас., дирижабль ва шу кабиларда учиш назарияси ва практикаси.

АЭРОПЛАН. қ. Самолёт.

АЭРОПОНИКА. Усимликларни (мас., гулларни) ерсиз ва субстратсиз, яъни ҳавода осилиб турган илдизларга озиқали эритма пуркаб ўстириш.

АЭРОПОРТ. 1. Ҳаво порти; ҳаво йўллари ўтадиган жойларга ўрнашган ва ҳаво транспортининг узлуксиз ишларини таъмин этувчи аэровокзал ва бошқа иншоотлари бўлган катта аэродром. 2. Ҳаво йўлларининг марказий пункти.

АЭРОСТАТ. Ҳаво шари, ҳаводан енгил учиниш аппарати (дирижабль ва шунинг кабилар).

АЭРОСТАТИКА. Ҳаво ва газларнинг мувозанат қонуниятларини ўрганадиган фан.

АЭРОСЪЕМКА, АЭРОФОТОСЪЕМКА. Ер сатҳини, жойларни самолётдан туриб суратга олиш ва шу усул билан олинган фотосуратлар. Улардан разведка мақсадларида ҳамда жойнинг планлари, хариталари тузиш учун фойдаланилади.

АЭРОТЕРАПИЯ, *мед.* Ҳаво терапияси, атмосфера ҳавоси ёрдамида даволаш (мас., ҳаво ваннаси ва ш. к.).

АЭРОФОР, *махс.* Ғаввосларга, яъни сув остига тушувчиларга ҳаво етказиб берадиган асбоб.

АЭРОФОТОСУРАТ. Самолётдан туриб олинган сурат.

АЭРОФОТОСЪЕМКА. Аэросъёмка *сўз. айн. ўзи.*

АЭРОЧАНА. Ҳаво парраги ёрдамида қорда юрадиган механик чана.

Б

БААС. Араб мамлакатларида «Араб уйғониш партияси» билан «Араб социалистик партияси»нинг бирлашувидан ташкил топган ва «Араб социалистик уйғониш партияси» деб ном олган майда буржуазиявий миллий партия. Бу партия «Бирлик, озодлик, социализм» шиори остида социалистик жамият қуриш ғоясини илғари сурса-да, аслида социализм билан коммунизмни бир-бирига қарши қўйиб, коммунистик назарияни араб миллатчилигининг душмани деб тушунтирди. Совет Иттифоқи ва социалистик давлатларнинг ёш мустақил давлатларга бераётган моддий-маънавий ёрдами таъсирида БААС партияси ичидан сўл революционер-ватанпарварлар оқими ажралиб чиқа бошлади. Партия ичидаги реакцияон миллатчилар гуруҳи эса араб халқларининг озодлик курашини умуммиллий-озодлик ҳаракати оқимидан ажратиб олишга уриндилар. 1970 йилдан айрим араб мамлакатлари (мас., Сирия)да баасчиларнинг ҳукуматдаги регионал раҳбарлиги ўзгара бошлади. Пировардида, баъзи янги ҳукуматлар барча араб мамлакатлари билан ҳамкорлик қилиш, араб бирлиги учун кураш, СССР ва социалистик мамлакатлар билан дўстликни мустаҳкамлаш сиёсатини юргизмоқдалар.

БАББИТ. Қалайи ёки қўргошинга мис, сурма ва бошқа металллар қўшиб олинадиган қотишма. Баббитдан автомобиль, трактор, самолёт ва бошқа машиналарнинг подшипникларига қўшиш учун фойдаланилади.

БАГАЖ. 1. Йўловчиларнинг ўзи олиб кетиш ёки поезд, пароход ва шунинг кабиларда юбориш учун жойлаб қўйган юки ва шу тартибда юк юбориш, мас., йўловчининг багажи, багаж қилиб юбормоқ ва ш. к. 2. *кўчма.* Билимлар запаси мас., ақлий багаж эгаси.

БАГАЖНИК. Велосипед, мотоцикл ва автомобилларнинг юк қўйиладиган жойи.

БАДМИНТОН. Теннисга ўхшаган спорт ўйини.

БАЗА. 1. Колоннанинг, устуннинг пастки йўғон қисми, оёғи, асоси. 2. Асос, негиз, мас., коммунизмнинг моддий-техника базаси. 3. Ҳаёт-мамот еки фаолиятнинг асосини, негизини ташкил этган моддий-техник бойликлар ва шароитлар мажмуи, мас., чорвачиликнинг ем-хашак базаси. 4. Армияни ёки экспедициялар, турли муассасалар ва ҳоказоларни зарур нарсалар билан таъминлаб туриш ёхуд уларга хизмат кўрсатиш учун махсус бинолар, складлар қурилган жой, территория, мас., авиация базаси, ҳарбий база ва ш. к. 5. Маданий-оқартув ишларининг бирор соҳасига хизмат кўрсатувчи муассаса, мас., туристлар базаси, экскурсиячилар базаси ва ҳ. к. 6. Мол, материаллар сақланадиган, олиб-бериб туриладиган жой, склад, омбор.

БАЗАЛЪТ, мин. Шишасимон вулканик тоғ жинси. Керамика, шиша саноатида ва қурилиш материали сифатида ишлатилади.

БАЗИС, эк. Жамият тараққиётининг муайян босқичидаги иқтисодий тузум, яъни жамиятнинг сиёсий, иқтисодий, ҳуқуқий тузилиши асосини ташкил этувчи ишлаб чиқариш муносабатлари мажмуаси.

БАЙДАРКА. Икки куракли эшкак билан ҳайдаладиган спорт қайиғи.

БАҚ. Суюқ моддалар, мас., сув, сут ва ҳ. к. сақлаш учун ишлатиладиган катта идиш.

БАКАЛАВР. Эски вақтларда Ғарбий Европа университетларида Англияда ҳозирги вақтда ҳам ўқитувчиларга бериладиган дастлабки илмий даража. Ҳозирги Францияда ва бошқа баъзи мамлакатларда — ўрта мактабни тугатган киши.

БАКЕЛИТ, хим. Фенол ва формалин бирикмасидан олинадиган сунъий смола. Бакелит идиш-товоқлар, изоляция материаллари тайёрлаш учун ишлатилади.

БАКТЕРИЕМИЯ. Қонда бактерияларнинг мавжуд бўлиши; баъзи инфекциян (юқумли) касалликларда учрайди.

БАКТЕРИОЗЛАР, биол. Усимликларда бактериялар туфайли пайдо бўладиган касалликлар.

БАКТЕРИОЛОГ. Бактериология олими, бактериология мутахассиси.

БАКТЕРИОЛОГИК. 1. Бактериологияга онд, мас., бактериологик лаборатория. 2. Юқумли касалликларни тарқатувчи бактерияларни қўлланишга онд, бактериологик бомба.

◆ **Бактериологик уруш, бактериология уруши** — турли касалликлар тарқатувчи бактерияларни ишлаб уруш қилиш, мас., АҚШ империалистлари Кореяда урушнинг шу қабиҳ формасини қўллаган эдилар.

БАКТЕРИОЛОГИЯ. Бактерияларни ва уларнинг тирик дунё ҳаётидаги ролини ўрганувчи фан.

БАКТЕРИОФАГ. Бактерияларни қирувчи биологик актив восита, модда.

БАКТЕРИЦИДЛАР. Одамлар, ҳайвонлар ва ўсимликларда касаллик қўзғатувчиларни, яъни бактерияларни қирадиган кимёвий воситалар. Хлор, азот оксидлари, оҳак, хлорпикрин, формалин кабилар шундай моддалардандир.

БАКТЕРИЯ. Фақат микроскоп билан кўриш мумкин бўлган, ўсимлик дунёсига мансуб жуда майда, кўпинча бир ҳужайрали организм. Бактериялар табиатда жуда кўп тарқалган. Улар чириш, ачиш процессларини юзага келтиради. Уларнинг баъзилари қишлоқ ҳўжалигида, кўнчилиқда ва бошқа соҳаларда фойдаланилади, баъзилари эса тиф, сил, вабо сингари касалликларнинг тарқалишига сабабчи бўлади.

БАЛ. Катта рақс кечаси, мас., янги йил бали.

БАЛАЛАЙКА. Учбурчак шаклидаги уч торли рус халқ музыка асоби.

БАЛАНС. 1. Бухгалтерияда — бирор корхона ёки ташкилотнинг маълум бир муддатдаги кирим билан чиқимни, даромад билан буромадини ўзаро қиёс қилиб чиқарилган якуни. 2. эк. Халқ ҳўжалигида ва умуман ҳўжалиқда, савдо ишларида бир-бирига боғлиқ соҳаларнинг ўзаро мувофиқ салмоғи.

◆ Савдо баланси — четга чиқарилган ва четдан мамлакатга киргизилган молларнинг бир-бирига нисбати.

БАЛАНСИР. *тех.* 1. Машиналарда, механизмларда — илгариллама-қайтма ҳаракат узатувчи икки елкали ричаг. 2. Соат механизмида маятник ўрнида ишлатиладиган асосий регулятор.

БАЛЕРИНА. Балетда бош ролларда чиқадиган раққоса; кенг маънода — балет артисткаси.

БАЛЕТ. Музыка жўрлигидаги ва мимик ҳаракатлардан иборат саҳна асари ва шу асар учун ёзилган музыка.

БАЛЕТМЕЙСТЕР. Балетда ва умуман саҳна асарида танцларни, рақс ўйинларини саҳнага қўювчи раҳбар, режиссёр.

БАЛКОН. 1. Кўп қаватли биноларнинг иккинчи ва ундан юқори қаватларида бинонинг сирт томонига туртиб чиққан панжарали осма айвонча. 2. Театрда иккинчи ва учинчи қаватдаги ўринлар.

БАЛЛ. 1. Табиий ҳодисаларнинг, мас., ер қимирлаш, шамол ва Ҳоказоларнинг кучини ёки даражасини ўлчаш учун қабул қилинган ўлчов бирлиги, мас., ер қимирлаш 5 баллга етди, бўроннинг кучи 6 баллга етди. 2. Ўқувчиларнинг имтиҳонда олган баҳоларини ифодаловчи рақам, мас., 4 имтиҳондан 18 балл олдим. 3. Спорт мусобақаларида эришилган натижалар баҳоси, мас., гимнастикачи турникда 9,65 балл натижа кўрсатди.

БАЛЛАДА. 1. Шеър билан ёзилган кичик қисса, мас., Ҳ. Олимжоннинг «Раксананинг кўз ёшлари» балладаси. 2. *муз.* Кўпинча бирор тарихий ҳодиса, қаҳрамонона кураш ёки халқ афсоналари темасида ёзилган баён мазмунидаги музыка асари.

БАЛЛАСТ. 1. *махс.* Кеманинг белгиланган қисми сув ботиб устувор туриши учун унинг тагига жойланган, учиш аппаратининг (самолётнинг) кўтариш кучини тўғрилаб туриш учун олинадиган оғир юк. 2. *кўчма.* Кераксиз, ортиқча юк. 3. Темир йўлда шпалларни ўрнатиш учун ётқизиладиган шағал, кўм.

БАЛЛИСТИК. Баллистикага оид, баллистика қонуниятларига асосланган, мас., баллистик ракета.

БАЛЛИСТИКА. 1. Назарий механиканинг горизонтга қия йўналишда отилган оғир жисмлар ҳаракатини ўрганадиган бўлими. 2. Артиллерия снарядлари, мина, бомба, ўқ ва шу кабиларнинг ҳаракатини ўрганадиган фан.

БАЛЛОН. 1. Бўғзи тор думалоқ шиша идиш. 2. Газни сиқик ҳолатда сақлайдиган металл идиш. 3. Автомобиль, мотоцикл сингари машиналарнинг ҳаво дамланадиган резина гилдираги, пневматик шина. 4. Аэростатнинг газ ўтказмайдиган қобиғи.

БАЛЬЗАМ. Баъзи ўсимликлардан олинадиган ва таркибда смола ҳамда эфир мойлари бўлган хушбўй модда. Бальзам техникада ва медицинада кўп ишлатилади.

БАЛЬЗАМИН, *бот.* Уйда ва далада ўсадиган, очик гулли бир йиллик ўтсимон ўсимликлар номи; хинагул.

БАЛЬЗАМЛАШ. Мумиёлаш, махсус моддалар ёрдами билан мурдани (жасадни) чиримайдиган қилиш.

БАЛЬНЕОЛОГ. Бальнеология олими, мутахассиси.

БАЛЬНЕОЛОГИК. Бальнеологияга оид, мас., бальнеологик курорт.

БАЛЬНЕОЛОГИЯ. Медицинанинг шифобахш минерал сув ва балчиқлар составини, физикавий ва кимёвий хусусиятларини, организмга таъсири ва улардан фойдаланиш йўллариини ўрганадиган бўлими.

БАЛЬНЕОТЕРАПИЯ, *мед.* Минерал сувлар, балчиқлар билан даволаш.

БАМБУК. Қамишсимон тропик ўсимлик. Мебель, енгил жиҳозлар тайёрлаш учун ишлатилади.

БАНАН, *бот.* Тропик мамлакатларда ўсадиган, меваси ширин дарахт.

БАНДА. Қуролланган босқинчилар, босмачилар, каллакесарлар тўдаси, шайқаси, мас., диверсантлар бандаси.

БАНДАЖ. 1. *мед.* Тананинг касал жойини нормал ҳолатда тутиб туриш учун танғиб боғлаб қўйиладиган махсус тасма. 2. *тех.* Паровоз ёки вагон гилдирагининг шинаси.

БАНДЕРОЛЬ. Қоғозга ўралиб почта билан юборилган газета, китоб, журнал ва шу кабилар ҳамда шу қоғознинг ўзи.

БАНДИТИЗМ, БАНДИТЛИК. Қуролланиб, якка ҳолда ёки шайқа билан ўғирлик, босқинчилик қилиш, одам ўлдириш ёки заркунандалик, қўпоровчилик ишлари билан шуғулланиш.

БАНДУРА, *муз.* Кўп торли, чертиб чалинадиган украин халқ музика асбоби.

БАНК. СССРда — халқ хўжалиги планига мувофиқ корхоналарнинг муттасил ишлаб туриши учун уларни маблағлар билан таъминлаб турадиган ҳамда корхоналар билан хўжалик органлари ўртасида муайян ҳужжатлар асосида пул ҳисобларини ташкил этиб, пул маблағларини тақсимлайдиган давлат муассасаси; капиталистик мамлакатларда — капитални тўплаб, катта фойда тўлаш шарти билан капиталистларга қарз берувчи судхўрлик муассасаси.

БАНКА. 1. Шиша ёки металлдан ясалган цилиндр идиш, мас., консерва банкаси, шиша банка. 2. *мед.* Органнинг касал ерида қонни юриштириш учун баданга қўйиладиган ноксимон стаканча, мас., банка қўйиш.

БАНКЕТ. Бирор воқеа (мас., юбилей ва шунинг кабилар) муносабати билан ўтказилган тантанали зиёфат.

БАНКИР. Капиталистик мамлакатларда — йирик акционер, банк эгаси ёки хусусий банкка шерик бўлган киши.

БАНКНОТЛАР. СССРда — Давлат банки томонидан чиқариладиган, реал товар-материал қимматига эга бўлган қоғоз пул. Капиталистик мамлакатларда — банк билетлари, эмиссион банклар томонидан чиқариладиган, муомалада пул ўрнига юрадиган кредит қоғози.

БАНКРОТ. Капиталистик жамиятда қарзини ҳам тўлашга қўрби етмай қолган, синган савдогар, капиталист.

БАНКРОТЛАШИШ. 1. Банкрот бўлиш, синиш, мас., савдогарнинг банкротлашиши. 2. *қўчма.* Мутлақо қодир эмаслик, ўпирилиш, ҳалокатга учраш, мас., агрессорлар сиёсатининг банкротлашуви.

БАПТИЗМ. Христиан дини мазҳабларидан бири. Баптизм христиан черковининг бир қатор қоида ва расм-русумларини рад этади, чунончи, кишиларнинг улғайгандан кейингина чўқинтирилишини талаб қилади.

БАР, физ. Босим ўлчов бирлиги.

БАРАБАН. 1. Икки томонига тери қопланган, уриб чалинадиган юғарасимон музикавий асбоб. 2. Турли машина ёки асбобларнинг ичи бўш цилиндр қисми.

БАРАК. Вақтинча яшаш учун қурилган енгил ёғоч уй, мас., Мирзачўлга биринчи бўлиб келган кишилар баракларда яшаган эдилар.

БАРЕЛЬЕФ, махс. Текис юзага бўрттириб ишланган архитектура безаги.

БАРЖА. Шатакка олиб юриладиган ёки ўзююар таги ясси юк кemasи.

БАРИ... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, бу сўзларнинг «тяжесть», «вес», яъни оғирликка ондлигини билдиради, мас.: *барисфера, барицентр* ва ш. к.

БАРИЙ. Менделеев даврий системасининг иккинчи группасига кирадиган элемент, юмшоқ, ялтироқ металл. Барий бирикмалари саноатда ва медицинада кенг қўлланади.

БАРИМАРКАЗ, махс. Оғир жисмларнинг геометрик маркази.

БАРИСФЕРА, геол. Ернинг оғир марказий ядроси.

БАРИТОН, муз. 1. Эркакларнинг тенор билан бас ўрталигидаги овози. 2. Шундай овоз билан ашула айтувчи киши. 3. Духовой оркестрнинг музика асбобларидан бири.

БАРКАРОЛА. 1. Венеция қайиқчиларининг сеvimли қўшиги. 2. Шу қўшиқ услубида яратилган музика асари.

БАРКАС. Кемаларни шатакка олиб портга келтирадиган ёки портда бошқа ишларни бажарадиган ёрдамчи кема.

БАРО... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, «тяжесть», «давление», яъни оғирлик, босим маъноларини билдиради, мас., *барограф, барометр* ва ҳ. к.

БАРОГРАФ. Ҳаво босимида рўй берадиган ўзгаришларни автоматик равишда ўлчаб ва ёзиб турадиган асбоб.

БАРОКАМЕРА. Ҳаво босимини сунъий тарзда ўзгартириб берадиган махсус бино. Барокамерада баландлик шароитларининг киши организмга таъсири ўрганилади, учувчилар, космонавтлар машқ қилади, авиадвигателлар, асбоблар ва ҳоказолар синаб кўрилади.

БАРОТРАВМА. Қулоқ, ўпка, бурун каби органларнинг атмосфера босими кескин ўзгариши (титраши) туфайли пайдо бўладиган

жароҳатлар. Айрим кишилар портлаш рўй берганда баротравма оладилар. Шунингдек, учувчилар, парашютчилар, кессончилар, гаввослар ҳам жароҳатланишлари мумкин.

БАРОККО. Архитектурада — XVII—XVIII асрларда расм бўлган серҳашам бадиний услуб.

БАРОМЕТР. Ҳаво босимини ўлчайдиган асбоб.

БАРОН. Ғарбий Европада феодализм даврида қиролнинг ёки йирик зодагонларнинг, аслзодаларнинг бевосита *вассали*, кейинчалик — дворянлар, зодагонларнинг графдан бир даража паст унвони, шунингдек, шу унвонга эга бўлган шахс.

БАРОНЕССА. Бароннинг хотини ёки қизи.

БАРОНЕТ. Англияда дворян унвони, шунингдек, шу унвонга эга бўлган шахс.

БАРОНЛИК. Бароннинг унвони.

БАРИКАДА. Кўча жангларида турли нарсалардан (мас., хода, ёғоч, дарахт ва тошлардан ёки қум, тупроқ солинган қоплардан) фойдаланиб ясалган сунъий тўсиқ, ғов; баррикадалар одагда меҳнаткашлар оммасининг революцион кураши, ишчилар синфининг буржуазияга қарши қўзғолонлари маҳалида қурилади ва фойдаланилади.

БАРХИТ. Бахмал, духоба, мас., чий бархит, бархит кўйлак, бархит дарпарда.

БАРШЧИНА. Россияда крепостной ҳуқуқ даврида деҳқонларнинг помещикларга ижара ҳақи тўлаш бараварида ўз кучи, отулови ва асбоблари билан помещик фойдасига бепул бажарадиган иши.

БАРЬЕР, спорт. Спорт ўйинларида, от пойгаларида ҳамда цирк номерларида сакраб ўтиш керак бўлган ғов, тўсиқ.

БАС, муз. 1. Эркакларнинг энг паст, йўгон овози. 2. Шу овоз билан ашула айтувчи киши. 3. Мисдан ясалган, пуфлаб чалинадиган йўгон овозли музика асбоби.

БАСКЕТБОЛ. Қарши команданинг тўр саватчага кўпроқ тўп тушириш учун курашидан иборат спорт ўйини.

БАСКЕТБОЛЧИ. Баскетбол ўйновчи.

БАССЕЙН. Катта сунъий сув ҳавзаси, мас., чўмилиш бассейни.

БАСТИЛИЯ. XIV—XVIII асрларда Парижда мавжуд бўлган, асосан сиёсий маҳбуслар сақлаб келинган қалъа ҳамда қамоқхона. Француз буржуа революциясини бошлаб берган халқ қўзғолони куни (1789 йилнинг 14 июли) Бастилия босиб олинди ва кейинроқ бузиб ташланди. 1880 йилдан бошлаб Бастилиянинг олинган куни Франциянинг миллий байрамига айланиб қолгандир.

БАТАЛИЯ, БАТАЛИЯ ЖАНРИ. Тасвирий санъатнинг бир тури; асосан ҳарбий воқеа-ҳодисаларни, жанг манзараларини тасвирлайди.

БАТАЛЬОН. Пиёда, танк, инженер, алоқа қўшинларида ва бошқаларда аскарий бўлинма, Уқчи (пиёдалар) батальони одатда 3 ўқчи ва бир пулемётчи ротадан ҳамда махсус бўлинмалардан тузилади.

БАТАРЕЯ 1. *ҳарб.* 1. Бир неча тўп ёки миномёт билан қуролланган артиллерия (тўпчилар ёки миномётчилар) бўлинмаси. 2. Бир неча тўп ёки миномёт ўрилатилган истеҳком, ундаги қурол ва жангчилар.

БАТАРЕЯ II. 1. *физ.* Электр токи берадиган бир неча гальваник элемент ёки аккумуляторлар тўлами. 2. Бир неча бир хил қисмлар ёки элементларнинг қўшиливидан таркиб топган қурилма, мослама, мас., иситиш системасининг батареяси.

БАТИМЕТРИЯ, *махс.* Сувнинг чуқурлигини ўлчаш.

БАТИНКА. Шнур боғлаб ёки тугма қадаб қўйиладиган пастак қўнжли оёқ кийими.

БАТИСТ. Пиштилган зигир ёғи пахта ипидан тўқиладиган газлама.

БАТИСТКАФ. Океаншунослик ёки бошқа илмий тадқиқотлар олиб бориш мақсадларида денгиз ва океан чуқурлигига тушириладиган, ўз-ўзидан бошқариладиган снаряд.

БАТИСФЕРА. Кемадан тросга боғлаб денгиз ёки океан чуқурликларига тушириладиган ва сув остида кузатиш ишларини олиб боришга мўлжалланган, аппаратура билан жиҳозланган махсус камера.

БАТОМЕТР. Денгиз, кўл ва океанларнинг турли чуқурликларидан лаборатория мақсадлари учун сув тортиб чиқарадиган асбоб.

БАТОН. Узунчоқ оқ булка нон.

БАТРАК. Помещчик ёки қулоқ хўжалигида ишловчи ёллайма ишчи, мас., Ҳамза яратган батрак Ғофир образи.

БАТРАХОЛОГИЯ. Зоологиянинг ҳам қуруқликда, ҳам сувда яшовчи ҳайвонларни ўрганувчи бўлими.

БАТТЕРФЛЯИ, *спорт*. Икки қўл ва икки оёқни бараварига ишлатиб сузиш усули.

БАЦИЛЛА, *биол.* Таёқча шаклидаги бактерия, мас., сил бациллалари.

БАЯН. Пардалари бирмунча мураккаб қилиб ясалган катта гармонь.

БЕГЕМОТ, *зоол.* Тропик Африка чучук сувларида яшайдиган, териси қалин йирик сут эмизувчи ҳайвон, сув оти.

БЕЗМЕН. Ричагли ёки пружинали тарози.

БЕЛИЛ (А). 1. Сиркорлик (бўёқчилик) ва рассомликда ишлатиладиган оқ минерал бўёқ. 2. Косметикада ва театрда грим қилиш учун ишлатиладиган, юзни оқартиришга хизмат қиладиган оқ рангли модда, тарангрўй.

БЕЛЛЕТРИСТИК. Беллетристикага оид, беллетристикадан иборат бўлган, мас., беллетристик роман.

БЕЛЛЕТРИСТИКА. 1. Прозанк бадий асарлар (роман, повесть, ҳикоя). 2. Ўқилиши енгил, соддароқ асарлар (классик адабий асарлардан фарқлаш учун ҳам беллетристика номи юритилади).

БЕЛЬЭТАЖ. Томоша залидаги бенуар ва амфитеатрдан юқориги ўринлар.

БЕМОЛЬ, *муз.* 1. Овознинг ярим тонга туширилиши кераклигини кўрсатадиган нота белгиси. 2. Ярим тон паст (нота белгисидан кейин). мас., ре бемоль.

БЕНЕФИС. Бирор артист, театр ходими ёки бир группа артистлар, театр ходимлари фойдасига қўйиладиган спектакль ёки концерт.

БЕНЕФИЦИАНТ. Шарафига, фойдасига бенефис берилаётган артист.

БЕНЗИН. Нефтни ҳайдаб олинадиган рангсиз, ёнувчи суяқлик.

БЕНЗО... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, «бензиновый» маъносини, яъни бензинга алоқадорликни билдиради, мас.: бензоколонка, бензобак, бензовоз ва ш. к.

БЕНЗОБАК. Самолёт, автомобиль, мотоцикл ва ш. к. нинг ёнилғи қуйиладиган идиши, баки.

БЕНЗОВОЗ. Бензин ташийдиган машина.

БЕНЗОЗАПРАВҚАЧИ. Самолёт, танк, автомобиль, трактор каби машиналарга ёнилғи етказиб берадиган махсус автомобиль.

БЕНЗОКОЛОНКА. Бензин колонкаси, автотранспорт воситаларини бензин билан таъминлаб турадиган насос установаки станция.

БЕНЗОЛ. Тошқўмир смоласидан ҳайдаш йўли билан олинadиган органик модда; ёнилғи сифатида бензинга қўшилади; кўпинча лак, бўёқ тайёрлашда қўлланилади.

БЕНИЛЮКС. Бельгия, Нидерландия (Голландия) ва Люксембург давлатларининг номидан қисқартиб ясалган сўз; бу ном учала давлатнинг ҳамкорлигинигина эмас, балки уларнинг ҳарбий-сиёсий иттифоқини ҳам ифодалайди. Бу иттифоқ учала мамлакатнинг ҳукуматлари 1944 йилда Лондонда эмиграциядалик маҳалида Америка монополияларининг ташаббуси билан тузилган. Бенилюкс мамлакатлари 1948 йилда Англия ва Франция билан биргаликда Ғарбий блокка қўшилиб, 1949 йилда агрессив Шимолий атлантик пактни имзоладилар.

БЕНУАР. Саҳна билан тенг баландликда жойлашган пастки лажалар.

БЕРДАНКА. Эски вақтларда ишлатилган биротар милтиқ.

БЕРЕТ(КА). Жияксиз юмшоқ бош кийими.

БЕРИ-БЕРИ, мед. Витамин В₁ етишмаслигидан келиб чиқадиган касаллик (авитаминоз).

БЕРИЛЛ. Ер қобиғида олти қиррали призма шаклида учрайдиган минерал. Айрим шаффоф турлари қимматбаҳо тош ҳисобланади (мас., аквамарин, зумрад). Бериллдан бериллий олинади.

БЕРИЛЛИЙ. Менделеев даврий системасининг иккинчи группасига кирадиган элемент, қаттиқ, қумушсимон оқ, енгил металл. Бериллий табиатда кам тарқалган. У рентген нуруни ўтказмайди, шунинг учун ҳам рентген нурларидан сақланишда ишлатилади. Пўлатга озроқ бериллий қўшилса, у жуда мустаҳкам бўлади.

БЕРКЛИЙ Менделеев даврий системаси учинчи группасининг актиноидлар оиласига мансуб кимёвий элемент. 1950 йилда кашф этилган бу элемент радиоактив ҳисобланади.

БЕРНШТЕЙНЧИЛИК. қ. Ревизионизм.

БЕРТОЛЕ: бертоле тузи, хим. Калий хлорат; садаф каби товланадиган оқ поршок. Медицинада дезинфекция учун ва техникада портловчи моддалар тайёрлаш учун қўлланилади.

БЕССЕМЕР. Бессемерлашга оид, бессемерлаш йўли билан олинadиган, мас., бессемер конвертори, бессемер пўлати ва ҳ. к.

◆ Бессемер конвертори — бессемерлаш процесси амалга ошириладиган махсус печь. Бессемер процесси — эритилган чўян орқали ҳаво ёки кислород ўтказиб, унинг ортиқча углеродини куйдириш

йўли билан чўндан пўлат ҳосил қилиш жараёни. **Бессемер пўлати**— бессемерлаш йўли билан ҳосил қилинган пўлат.

БЕССЕМЕРЛАШ, *тех.* Бессемер процесси воситасида пўлат олиш.

БЕТА. Юнон алифбесининг иккинчи ҳарфи бета-зарралар, бета-нурлар каби қўшма терминлар яшада ва математик белги сифатида қўлланади.

БЕТА-ЗАРРАЛАР, *физ.* Радиоактив парчаланишда ажраланиган катта энергияли электронлар.

БЕТА-НУРЛАР, *физ.* Радиоактив парчаланишда чиқадиган катта энергияли электронлар.

БЕТА-ПАРЧАЛАНИШ, *физ.* Атом ядросидан электрон билан нейтрино чиқиши натижасида нейтроннинг протонга айланиши ёки позитрон билан нейтрино чиқиши натижасида протоннинг нейтронга айланиши.

БЕТОН. Цемент, қум ва шағалли сувга қориб ҳосил қилинган қурилиш материали ва шу материалдан қилинган ишоот элементи.

БЕТОНЛАШ. Бетон билан мустаҳкамлаш, бетон ёрдамида маҳкамлаш, мас., поли бетонлаш (полга бетон ётқизиш).

БЕТОНҚОРГИЧ. Бетон қорадиган машина.

БЕТОННАСОС. Қорилган бетонларни трубалар орқали тегишли жойга етказиб берадиган машина.

БЕФСТРОГАН. Майда тўғралган гўштдан қилинган қайлалли овқат.

БИАТЛОН. 20 км га чангида юриш мусобақаси; бунда спортчилар маълум жойда тўхтаб туриб нишонга отиш машқини ҳам бажарадилар.

БИ... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, иккита предмет ёки икки хил белги мавжудлигини билдиради, мас.: *биметаллар, бином* ва ш. к.

БИБЛИОГРАФ. Библиография мутахассиси.

БИБЛИОГРАФИҚ. Библиографияга онд, мас., библиографик кўрсаткич.

БИБЛИОГРАФИЯ. 1. Босма асарларнинг систематик илмий рўйхати. 2. Шундай рўйхатлар тузиш усуллари билан шугулланувчи илмий соҳа. 3. Бирор масалага доир китоб, журнал ва мақола-лар рўйхати. 4. Газета ва журналларнинг янги чиққан китоблар ҳақида қисқача ахборот бериб борадиган махсус бўлими.

БИДОН. Сут, сув ва шунинг каби суюқ моддалар сақлангани қопқоқли тушука идиш.

БИЗНЕС. Капиталистик мамлакатларда фойда келтирадиган ҳар қандай иш (савдо-сотиқ, коммерция ҳ. к.), мас., АҚШ да уруш ҳам бизнесдир.

БИЗНЕСМЕН. Ҳар қандай ишдан фойда олишга, текин даромад топишга интилувчи корчалон, капиталист, мас., Америка бизнесменлари.

БИЛЕТ. 1. Бирор нарсадан фойдаланиш ҳуқуқини берадиган ҳужжат, мас., трамвай билети, театр билети ва ҳ. к. 2. Бирор ташкилотга, партияга ёхуд маълум бир вазифага мансубликни тасдиқловчи ҳужжат, мас., партия билети, комсомол билети, ДОСААФ

билети ва ҳ. к. 3. Имтиҳон саволлари ёзиб қўйилган қогоз, мас., биринчи билетга жавоб бериш.

БИЛЛИАРД. 1. Махсус столда шар соққаларни таёқ(кий) билан уриб, шу стол чети ва бурчакларидаги чуқурчаларга тушириш ўйини. 2. Шу ўйин ўйналадиган махсус стол.

БИЛЛИОН. Рус, француз ва американча ҳисоб бирликларида мингта миллионга (миллиардга), немис ва инглиз ҳисоб бирликларида миллионта миллионга (мингта миллиардга) тенг сон.

БИЛЬДАППАРАТ. Фототелеграф аппаратининг эски номи.

БИМЕТАЛЛАР. Икки хил металлдан ясалган буюм ёки нимфабрикатлар, мас., биметалл пластинка, биметалл сим ва ҳ. к.

БИМЕТАЛЛИЗМ, эк. Икки хил пул (асосан олтин ва кумуш пуллар) баравар юраверадиган пул системаси.

БИНОМ, мат. Ҳадлар деб аталадиган икки алгебраик ифода-нинг айирмаси ёки қўшилмаси, икки ҳад.

БИНТЛАШ. Бинт билан боғлаш, ярага бинт қўйиш.

БИО... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, «жизнь», «жизненный процесс», «биология» маъноларини, яъни ҳаётга, ҳаётий процессга, биологияга алоқадорликни билдиради, мас.: *биофизика, биохимия, биография, биосфера, биостанция* ва ш. к.

БИОБАРДОШЛИК. Материаллар ва буюмларнинг замбуруглар ва бактериялар таъсирига берилмаслик қобилияти.

БИОГЕОГРАФИЯ. Ер юзиде тарқалган ҳайвон ва ўсимликлар дунёсининг қандай тақсимланганлигидан баҳс этадиган фан.

БИОГЕОХИМИЯ, БИОГЕОКИМЕ. Геохимия фанининг биосферада содир бўладиган кимёвий жараёнларни ўрганадиган бўлими.

БИОГРАФ. Бирор шахснинг биографиясини тузувчи, ҳаёти, таржимаи ҳолини ёзувчи киши.

БИОГРАФИК. Биографияга, бирор кишининг таржимаи ҳолига доир, таржимаи ҳолга асосланган, таржимаи ҳолдан иборат бўлган, мас., биографик роман.

БИОКИМЕ. Биохимия *сўз. айн. ўзи.*

БИОКИБЕРНЕТИКА. Медицинанинг махсус машиналар ёрдамида касаллик аломатларини аниқлайдиган соҳаси.

БИОЛИТЛАР, геол. Организм қолдиқларидан ҳосил бўлган бирикмалар ва тоғ жинслари (кўмир, нефть ва бошқалар).

БИОЛОГ. Биология олим, мутахассиси.

БИОЛОГИК. Биологияга, тирик организмларнинг ҳаёти ва ўсишига доир, мас., биологик ҳодиса, биологик фанлар ва ш. к.

БИОЛОГИЯ. Тирик организмларнинг ҳаёти ва ўсиши, уларнинг қонуниятлари ҳақидаги фан; ҳайвонот, ўсимлик ва микроорганизмлар ҳақидаги илмларнинг умумий номи. Мичурин биология фанининг янги соҳасини — *агробиологияни* яратди. *

БИОМАССА. Ердаги жамии тирик организмлар мажмуи.

БИОМЕТРИЯ. Организмлар белгиларини ёппасига ўлчашда олинган маълумотларни математик ҳисоб-китоб қилиш усуллари мажмуи.

БИОМЕХАНИКА. Физиологиянинг ҳайвон ва одамларнинг ҳаракат органлари тузилиши, ўсиши ва фаолияти ҳақидаги бўлими.

БИОНИКА. Тирик системалар (организмлар)нинг тузилиши ва функцияси принципларини техникага тадбиқ этиш билан шугуллана-

диган фан. Кибернетиканинг бир бўлими бўлмиш бу фан биология билан техника фанларининг қўшилиувидан юзага келгандир. Айрим қўшларнинг училишида содир бўладиган жараёнларни самолёт ясаида татбиқ этиш, балиқлар ва дельфинларнинг сузиш системасини, радиолокация қобилиятини кемачиликда татбиқ этиш каби конкрет масалалар биониканинг текшириш объектидир.

БИОСИНТЕЗ, БИОЛОГИК СИНТЕЗ. Тирик ҳужайраларда моддаларнинг синтезланишидан иборат реакция.

БИОСТАНЦИЯ, БИОЛОГИК СТАНЦИЯ. Тирик организмларнинг ҳамда ўсимликларнинг ҳаёти ва ўсишини ўрганадиган ёхуд биология илмининг ўқитилишига ёрдам кўрсатадиган илмий муассаса.

БИОСФЕРА. Ер шарининг ҳаёт мавжуд бўлган жойлари. Биосферага ер қобиғи ва тагининг, ердаги сув ҳавзаларининг ва атмосферанинг ҳаёт мавжуд бўлган жойлари киради.

БИОТИН. Оқсиллар ва ёғлар алмашинувини тартибга солиб турадиган, ферментлар таркибига кирадиган органик модда, Н витамини. Помидор, соя (ловиянинг бир тури), хамиртуруш, тухум сариғи биотинга бойдир. У ҳайвон организмларининг жигари ва буйрағида концентрацияланади.

БИОТИТ, геол. Силикатлар группасига кирадиган, тоғ жинслари ҳосил қиладиган минерал.

БИОФИЗИК. Биофизика мутахассиси, олими.

БИОФИЗИК. Биофизикага оид, мас., биофизик ҳодиса.

БИОФИЗИКА. Биологиянинг тирик организмлардаги физикавий қонуниятларни ўрганадиган бўлими.

БИОФИЛЬТР, БИОЛОГИК ФИЛЬТР. Оқар сувларни сунъий йўл билан биологик жиҳатдан тозалаб берадиган қурилма.

БИОХИМИК, БИОКИМЕГАР. Биохимия олими, мутахассиси.

БИОХИМИК, БИОКИМЕВИЙ. Биохимияга оид, мас., биохимик фан, биохимик тадқиқотлар ва ш. к.

БИОХИМИЯ, БИОКИМЕ. Тирик организмларга хос кимёвий процессларни ўрганадиган фан.

БИОЦЕНОЗ. Яшаш шароити деярли бир хил бўлган, муайян территориядаги бир-бирига боғлиқ ўсимлик ва ҳайвон турларининг яшаш учун кураш ва ўзаро мослашиш жараёнида таркиб топган туркумлари. Маълум туркум юзага келтирадиган турлар ўртасида озиқ туфайли рўй берадиган муносабатлар асосида моддаларнинг айланиб юриши каби ҳоллар биоценозга мисол бўла олади.

БИПЛАН. Устма-уст икки қават қаноти бўлган самолёт; тақ — *моноплан*.

БИРЖА. 1. Капиталистик мамлакатларда қимматбаҳо қоғозлар (фонд биржаси) ва ҳар хил моллар (товар биржаси). 2. Кўрмас-савдо қилиб олинадиган ва сотиладиган бозор. Биржа спекуляцияни авжга миндиради.

◆ **Меҳнат биржаси** — капиталистик мамлакатларда ишсизларни рўйхатга олувчи ва уларни ёллашда ишчилар билан капиталистлар ўртасида воситачилик қилувчи муассаса. СССРда, бизнинг социалистик мамлакатимизда, ишсизлик бўлмагани сингари, меҳнат биржалари ҳам йўқ.

БИРИНЧИ ИНТЕРНАЦИОНАЛ. Пролетариатнинг 1864 йил 28 сентябрда Лондонда К. Маркс бошчилигида тузилган биринчи

халқаро бирдамлик ташкилоти. Бу ташкилот К. Маркс ва Ф. Энгельс раҳбарлигида Англия, Германия, Франция ҳамда Европа ва Американинг бошқа мамлакатлари ишчиларини бирлаштирди, турли мамлакат ишчиларининг капитализмга қарши сиёсий ва иқтисодий курашига раҳбарлик қилди. Биринчи Интернационал пролетариатнинг капиталистик тузумни қулатиш ва эксплуатацияни тағтомири билан тугатиш учун курашни ўз олдига асосий вазифа қилиб қўйган эди. Биринчи Интернационал фаолиятининг оламшумул-тарихий аҳамияти шундаки, у «Капиталга қарши революцион хуружларга тайёргарлик олиб бориш учун ишчиларнинг халқаро ташкилотига пойдевор қурди» (В. И. Ленин).

БИРКА. 1. Ушоқ молларнинг қулоғига қистириб қўйиладиган ёзувли тунука тугмача. 2. Бирор мол ёки юк устига осиб қўйилган ёзувли тахтача.

БИС. Яна, иккинчи марта (театр ёки концертда томошабинларнинг артистин, ижрочини яна, иккинчи марта ижро этишга ундовчи хитоби).

БИСКВИТ. 1. Ун ва шакар кўпиртирилган, тухумга қориб пиширилган печений. 2. Сир берилмаган, юзаси хира бўлган фарфор. Ҳайкалтарошликда кенг қўлланилади.

БИСУЛЬФАТЛАР, *хим.* Сульфат кислотанинг нордон тузлари; улардан бири — натрий бисульфат азот кислотасини олишда чиқинди сифатида ҳосил бўлади ва кимё саноатининг турли тармоқларида сульфат кислота ўрнида ишлатилади.

БИСУЛЬФИТЛАР, *хим.* Сульфит кислотанинг нордон тузлари; улардан бири фотографияда фиксаж сифатида ва матоларни оқартириш учун ишлатилади.

БИТУМЛАР, *хим.* Углерод билан водород бирикмаларидан иборат смоласимон ёпишқоқ моддаларнинг умумий номи. Озокерит, асфальт, нефть, гудрон табиий битумлардир; сунъий битумлар нефтни қайта ишлаш саноатининг чиқиндиларидан ҳосил қилинади.

БИФШТЕКС. Қовурилган мол гўштини қайлага солиб берилладиган овқат.

БЛАНК. Графаларини кейинчалик тўлғазиш учун маълум бир формада, босмахонада тайёрланган ҳисобот, анкета ва ш. к. варақаси.

БЛАНКИЗМ. XIX асрда Франция социалистик ҳаракатида пайдо бўлган оқим. Ленининг таъбири билан айтганда: «Бланкизм синфий курашни инкор этади. Исоният ёлланма қулликдан пролетариатнинг синфий кураши орқали эмас, балки озчиликни ташкил этган кичик интеллигентлар гуруҳининг фитна уюштириш йўли билан қутулади, деб ўйлайди».

БЛИНДАЖ, *ҳарб.* Йўғон ходалар, бетон ва тупроқ билан мустаҳкамланган қазилма ҳарбий истеҳком.

БЛИНТ, *махс.* Қитобларнинг муқовасига ўйма ёки бўрттирма қилиб бўёқсиз нақш солиш ёки ҳарф босиш ва шундай нақшларнинг ўзи.

БЛОК I. Ғалтак ва унинг ариқчасидан ўтказилган арқон ёки занжирдан иборат энг содда юк кўтарадиган машина.

БЛОК II. Иттифоқ, келишув; айрим давлатлар, сиёсий партиялар ёки бошқа ташкилотларнинг бирор умумий (сиёсий, ҳарбий

ва ҳ. к.) мақсадни қўзда тутиб, биргаликда ҳаракат қилиш учун тузган иттифоқи, келишуви, мас., *сиёсий блок*, *ҳарбий блок*.

◆ **Коммунистлар билан партиясизлар блоки** — СССР Олий Советига, иттифоқчи ва автоном республикаларнинг олий Советларига ҳамда меҳнаткашлар депутатларининг маҳаллий Советларига сайлов ўтказиш маҳалида депутатликка энг яхши, халқ манфаати учун садоқат билан ишловчи кишиларни сайлаш мақсадида коммунистлар билан партиясизлар тузган иттифоқ. Коммунистлар билан партиясизларнинг халқчил блоки совет халқлари маънавий-сиёсий бирлигининг ёрқин ифодасидир.

БЛОК... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, «блокировочный» маъносини, яъни блокировкага оидликни билдиради, мас., *блок-аппарат*, *блокпост* ва ш. к.

БЛОКАДА. Бирор давлатни ёки унинг айрим қисмини ҳарбий, сиёсий ёки иқтисодий жиҳатдан яккалаб, ажратиб қўйиш ёхуд қамал қилиш; блокада уюштирувчиларнинг маълум талабларини бажаришга ёки уларнинг қўйган шартларини қабул қилишга мажбур этиш мақсадида блокада қилинувчи давлатнинг ташқи давлатлар билан алоқасини зўравонлик билан узиб, тўхтатиб қўйиш, мас., сиёсий блокада, иқтисодий блокада, Ленинграднинг блокада қилиниши ва ш. к. Иккинчи жаҳон урушидан сўнг инглиз-америка империалистлари СССР ва халқ демократияси мамлакатларини иқтисодий блокада қилдилар, бироқ уларнинг бу сиёсати оқибатда блокада уюштирувчиларнинг ўзларига зарба бўлиб тушди, шунинг натижасида капиталистик мамлакатларнинг иқтисодий аҳволи янада ёғирлашди.

БЛОКИРОВКА, т. й. Поездлар ҳаракатини регулировка қилиб, йўлга солиб турадиган сигнал асбоблари системаси.

БЛОК-АППАРАТ, т. й. Темир йўлда блокировка системасини идора қиладиган аппарат.

БЛОКНОТ. Ён дафтарча, қўйини дафтарча.

БЛОКПОСТ, т. й. Темир йўл участкасида блокировка ускуналари билан жиҳозланган пункт. Блокпост семафор ва светофорларни бошқариш учун қурилади.

БЛУЗА. Кенг қўйлакка ўхшаган, тасмасиз, иш маҳалида кийиладиган эркакча ўстки кийим.

БЛЮМИНГ. Темир чигирлайдиган (ёядиган) кучли машина.

БОБРИК. Туки узун мовут, мас., бобрлик пальто.

БОЙКОТ. Капиталистик жамиятда сиёсий ва иқтисодий кураш усулларида бири — айрим шахс, ташкилот ёки давлат билан алоқани бутунлай ёки қисман тўхтатиш ёхуд маълум молларни сотиб олмай қўйиш, сайловлардан бош тортиш, ишчиларнинг коллектив равишда корхона эгасига ёлланишдан бош тортиши ва ҳ. к.

БОЙЛЕР. Сувни буг билан иситадиган қурилма; сув иситадиган асбоб.

БОКАЛ. Рюмка шаклидаги, лекин ундан каттароқ, вино ичиладиган идиш, қадах.

БОКС I. спорт. Маълум қондаларга рюя қилган ҳолда чарм қўлқоп кийиб муштлашиш спорти, мас., бокс бўйича шаҳар биринчилиги мусобақаси.

БОКС II. Даволаш муассасаларида баъзи юқумли касалликлар билан оғриган кишини алоҳида ётқизиш учун ажратилган бино ёки бинонинг бир қисми.

БОКСИТ, мин. Аммоний олинадиган энг яхши руда; гилсимон алюминий минералларидан иборат жинс, алюминий рудаси.

БОКСЧИ. Бокс билан шуғулланувчи спортчи.

БОЛТ, тех. Бир учида қалпоғи, иккинчи учида резъбаси бўлган металл стержень. Болт ва унинг резъбасига бураладиган гайка машина деталларини бир-бирига маҳкамлаш учун хизмат қилади.

БОЛЬШЕВИЗМ. Революцион пролетариат ҳаракатининг, революцион йўл билан капиталистик жамият ўрнига коммунистик жамият барпо этишнинг В. И. Ленин томонидан ишлаб чиқилган ва халқаро ишчилар синфи ҳаракати тажрибаларига асосланган назарияси ва тактикаси. «Большевизм сиёсий тафаккур оқими сифатида, сиёсий партия сифатида 1903 йилдан буён мавжуддир» (В. И. Ленин).

БОЛЬШЕВИК. Большевиклар партиясининг аъзоси, большевизм тарафдори, коммунист. Коммунистлар партияси дастлаб 1903 йилда II съездда РСДРП большевикларга ва меньшевикларга бўлингандан кейин Россия ишчи социал-демократик большевиклар партияси РСДРП(б), кейинчалик РКП(б), ВКП(б) деб аталган эди. XIX съезддан кейин (1952 йил) ВКП(б) КПСС деб атала бошланди.

БОЛЬШЕВИКЛАШТИРИШ. Большевиклар таъсирини кучайтириш, большевикча принципларни ёйиш; бирор ташкилотда большевикларнинг сонини кўпайтириш.

БОЛЬШЕВИСТИК. Большевизмга, большевикларга оид, большевикларга хос бўлган, мас., большевистик ғайрат билан ишлаш, большевистик партия, большевистик «Правда» (газета) ва ш. к.

БОМБА. Портлатувчи ёки ёндирувчи снаряд, мас., водород бомбаси, атом бомбаси ва ш. к.

БОМБАПАНА. Бомбадан ва артиллерия снарядларидан сақланадиган махсус жой.

БОМБАРДИМОНЧИ. 1. Бомбардимон қилувчи, мас., бомбардимончи авиация, бомбардимончи самолётлар ва ш. к. 2. Бомбардимон қиладиган авиация учувчиси, бомбардимон қиладиган самолёт учувчиси.

◆ **Бомбардимончи самолётлар** — душмanning қуруқлик ва сувдаги ҳарбий объектларини бомбардимон қиладиган самолётлар.

БОМБАРДИР. Футбол ўйинида энг кўп тўп киритган ўйинчи.

БОМБОМЕТ. Кемаларга ўринатилган ва сув остида жуда чуқур жойларда сузаётган душман кемаларини тўпга тутадиган махсус тўп.

БОМБАТУТҚИЧ, авиа. Самолётларда бомбалар осиб қўйиладиган мослама.

БОНЗА. 1. Европаликлар томонидан Ҳиндистон, Хитой, Корея ва Япониядаги будда руҳонийларига берилган ном. 2. II Интернационал бошлиқларига, реформачи профсоюзларнинг раҳбарларига нафрат билдириб берилган лақаб.

БОНИСТИКА. Тарих фанининг қоғоз пулларни ва бонларни тарихий ҳужжат сифатида ўрганадиган бўлими; қоғоз пулларни коллекция қилиш.

БОР. 1. Менделеев даврий системасининг учинчи группасига кирадиган элемент. Бор техникавий аҳамиятга эга бўлган баъзи қотишмалар таркибига киради. У пўлатни легирлаш учун ҳам ишлатилади. Бор ва унинг бирикмалари атомнинг парчаланишини бошқариш мақсадларида қўлланади. Бор тузлари қишлоқ хўжалигида микроўғит сифатида ишлатилади.

БОР II. Тиш даволашда ишлатиладиган пўлат парма.

БОРЖОМ. Шифобахш минерал сув.

БОРИДЛАР, *хим.* Бор элементининг металллар билан бирикмалари. Реактив двигателларнинг деталларини, газ турбиналарнинг айрим қисмларини тайёрлашда ишлатилади.

БОРМАШИНА. Тиш пармалайдиган машина.

БОРОНА. Ҳайдалган ерни текислайдиган ва кесакларни майдалайдиган қишлоқ хўжалик қуроли, сихмола.

БОРОНАЛАШ. Ҳайдалган ерни борона билан текислаш, молалаш.

БОРТ. Самолёт, машина, кема, космик кема ва ш. к. ларнинг ёни, ён девори.

БОРТИНЖЕНЕР. Самолёт иженери.

БОРТМЕХАНИК. Учувчининг самолёт ва унинг ускуна-аппаратларини ишга солиб, назорат қилиб турувчи масъул ёрдамчиси.

БОРТПРОВОДНИК. Граждан ҳаво флоти хизматчиси; самолётдаги пассажирларга хизмат кўрсатади.

БОТРАДИСТ. Самолёт радисти.

БОРШ. Лавлаги, карам ва бошқа сабзавотлар ҳамда гўшт солиб пишириладиган қайнатма суюқ овқат.

БОСС. 1. Капиталистик корхона хўжайини, муассаса ёки фирма бошлиғи. 2. АҚШда республикачилар ҳамда демократик партия маҳаллий ташкилотларининг лидерлари. Босслар йирик капитал манфаатини ёқлайдилар (чунки уларнинг ўзлари ҳам шундан манфаатдордирлар). Улар, айниқса, сайлов кампаниялари вақтида ўзлари хоҳлаган номзод ўтиши учун ҳар қандай қабих ишлардан ҳам тоймайдилар.

БОСТОН. 1. Костюмбоп юпқа, тоза жун мовут. 2. Карта ўйинининг бир тури. 3. Рақснинг бир тури, вазмин вальс.

БОТ. Эшаккли ёки моторли ўртача кема.

БОТАНИЗИРКА. Ботаник экскурсияларга борганда йиғилган ўсимликлар солинадиган металл қутича.

БОТЎНИК. Ботаника олими, мутахассиси.

БОТАНИК. Ботаникага доир, мас., ботаник география, ботаник бор ва ш. к.

БОТАНИКА. Ўсимликлар ҳақидаги фан.

БОТУЛИЗМ, *мед.* Айрим бактериялардан зарарланган колбаса, балиқ, консерва сингари озиқ-овқат маҳсулотларини истеъмол қилишдан келиб чиқадиган оғир заҳарланиш.

БОЦМАН. Денгиз флотда (кемаларда) ҳамма хўжалик ишлари, тартиб ва тозалик учун масъул ва шу иш бўйича ҳамма матросларга раҳбарлик қилувчи кичик командир.

БОЧКА. Одатда ёғочдан ясаладиган, суюқликлар асраш учун ишлатиладиган катта цилиндр идиш.

БОЯР. Москва Русида ҳукмрон синф вакиллариға, катта ер эгалари — феодалларға берилган олий унвон ва шу унвонни олган киши.

БРАК. 1. Ишлаб чиқаришда сифатсиз маҳсулот; бирор нуқсон, камчилиги бўлган маҳсулот, мас., бракка қарши кураш. 2. *кўчма*. Чиқит, бузук (яроқсиз) нарсa, мас., брак шиша.

БРАКОВКА. Ишлаб чиқаришда маҳсулотни сифатли ёки сифатсизга ажратиш, мас., товарларни браковка қилиш.

БРАНДСПОЙТ. 1. Ўт ўчириш шлангасининг сув пуркайдиган учлиги. 2. Кемаларда ўтни ўчириш, палубани ювиш, чучук сув олиб қўйиш ва ҳ. к. мақсадлар учун ишлатиладиган кўчма насосча.

БРАСС, спорт. Иккала қўлни ҳам сувдан чиқармай сузиш усули.

БРАУНИНГ. Автоматик тўппончаларнинг бир хили.

БРЕЗЕНТ. Сув ўтказмайдиган каноп мато.

БРЕКЦИЯ. Бир ёки бир неча жинсларнинг синиқларидан жипслашиб қотиб қолган тоғ жинси. Ҳозирги кунда совет ва Америка олимлари Ойдан келтирилган брекцияларнинг ҳам таркибинини тадқиқ қилиш шарафига муяссар бўлдилар.

БРИГАДА. 1. Бир неча полк, батальон ёки батареялардан, флотда эса бир неча турдаги ҳарбий кемалардан иборат ҳарбий қўшилма. 2. Муайян бир ишлаб чиқариш вазифасини бажарадиган коллектив, мас., пахтакор колхоз бригадаси, коммунистик меҳнат бригадаси ва ш. к. 3. с. т. Бригада (2-маъносида) бошлиғи, бригадир.

БРИДЖА. Почаси тор, ёни бир оз чиққан шим; отлиқлар, ҳозир физкультура ва спорт билан шуғулланувчилар ҳам кияди.

БРИКЕТ. Гишт шаклида прессланган ҳар хил нарсалар, мас., кўмио брикети, торф брикети ва ш. к.

БРИКЕТЛАШ. Фойдаланишда қулайлик учун майда материалларни, мас., руда, ёқилғи, металл ёхуд ёғоч чиқитларини пресслаш (қисилтириш) йўли билан брикетларға айлантириш, брикет тайёрлаш.

БРИЛЛИАНТ, БРИЛЬЯНТ. Тарашланган ва сайқал берилган олмос.

БРИНЗА. Қўй сутидан тайёрланган сир, пишлоқ.

БРИОЛОГИЯ. Ботаниканинг мох (йўсин)ларини ўрганадиган бўлими.

БРИЧКА. Тўрт гилдиракли узун арава.

БРОЙЛЕРЛАР. Йирик паррандачилик хўжаликларида махсус парваришлаб гўштға тайёрланган жўжалар.

БРОМ. Менделеев даврий системаси еттинчи группасининг галлоидлар оиласига кирадиган элемент. Бром қизғиш-қўнғир тусли, заҳарли ва ҳиди ўткир моддадир. У органик-синтетик моддалар олишда, фото ва кино саноатида, медицинада кенг қўлланилади.

БРОНЕ... Қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, «броневой» ва «бронированный» маъноларини, яъни брон (зирҳ)ға алоқадорлиқни, бронланганликни билдиради, мас.: *бронепоезд, бронетанк, бронемобиль, бронекатер*, *бронепоезд, бронетанк* ва ш. к.

БРОНЕАВТОМОБИЛЬ. Бронланган (зирҳли) ҳарбий автомобиль.

БРОНЕВИК. Бронеавтомобиль *сўз. айн. ўзи.*

БРОНЕБОЙКА. 1. Танкка қарши отадиган, ўқи зирҳни тешадиган қурол. 2. Зирҳни тешадиган ўқ.

БРОНЕКАТЕР. Бронланган, зирҳ билан қопланган ўртача ҳарбий кема.

БРОНЕПОЕЗД. Бронланган, зирҳли ҳарбий поезд.

БРОНЕБОЙЧИ. Зирҳни тешадиган қуролдан — бронебойкадан отувчи аскар.

БРОНЕНОС. Бронланган, усти зирҳ билан қопланган катта ҳарбий кема; ҳозир бу кема линкор (линейный корабль) номи билан аталади.

БРОНЕТАНК: бронетанк қўшинлари. Ҳозирги замон армияларининг танклардан ва ўзинорар артиллерия қурилмаларидан ташкил топган асосий турларидан бири.

БРОНЕТРАНСПОРТЕР. Жанг майдонига аскарлар ташийдиган ва разведка қиладиган зирҳли машина.

БРОНЗА. Миснинг бошқа металллар (қўрғошин, қалайи ва ҳ. к.) билан қотишмаси.

◆ **Бронза асри** — моддий маданият тарихида ҳали темир номаълум бўлган, ҳар хил буюмлар бронзадан ясалган давр.

БРОНХИТ. Бронхларнинг яллиғланиши.

БРОНХЛАР, *анат.* Кекирдакдан бошланиб ўпка ичида тармоқланиб кетган нафас олиш ва нафас чиқариш йўллари.

БРОНХОГРАФИЯ. Бронхларни — нафас олиш ва чиқариш йўллари рентгенологик текшириш методи, бронхлар рентгенографияси.

БРОНЬ. 1. Ҳарбий кема, танк, машина, поезд ва ҳоказолар устига қопланадиган, ўқ ўтказмайдиган пўлат плита, зирҳ. 2. Махсус ажратиб қўйилган, банд қилинган нарсалардан фойдаланиш ҳуқуқини берадиган ҳужжат, мас., темир йўл брони, уй-жой брони ва х. к.

БРОШЮРА. Кичик ҳажмдаги босма китоб, китобча, рисола.

БРУДЕР. Инкубаторда етиштирилган жўжаларни иситадиган асбоб.

БРУСТВЕР, *ҳарб.* Окоп лабига уйилган тупроқдан иборат истеҳком элементи.

БРУТТО. Молнинг, товарнинг қопи ёки жойланган идиши билан биргаликда оғирлиги, тақ.—*нетто.*

БРУЦЕЛЛЕЗ, *мед.* Уй ҳайвонларида (сигир, қўй, эчки ва баъзан отларда ҳам) учрайдиган юқумли касаллик, қораоқсоқ; уларнинг гўшти, сүти ёки қони орқали одамга ҳам юқади.

БУДДА, БУДДА ДИНИ. Буддизм *сўз. айн. ўзи.*

БУДДИСТ, БУДДАЧИ. Будда динининг издоши, будда динидаги одам.

БУДДИЗМ. Эрамиздан VI аср илгари Ҳиндистонда пайдо бўлган ва Ҳиндистон, Бирма, Таиланд, Цейлон, Мўғулистон, Япония ҳамда Хитойда кенг тарқалган будда дини. Буддизм ҳам бошқа динлар сингари реакцион роль ўйнайди, меҳнаткашларни эзиш ва асоратга солишда эксплуататор синфларга ёрдам беради.

БУДИЛЬНИК. Белгиланган вақтда жаранглаб уйғотадиган соат.

БУДКА. Қоровул ёки соқчи туриши учун кўпинча тахтаёғочдан ясаладиган кичик хона.

БУКНИИСТ. Эски ва нодир китоблар олиб сотувчи, саҳоф.

БУКНИСТИК. Эски ва нодир китоблар олиб сотадиган, мас., букнистик магазин.

БУКСИР. 1. Бир пароход ёки машина бошқа пароход ёки машинани шатакка олиб кетишида боғлаб қўйиладиган оддий ёки пўлат (сим) арқон, трос. 2. Шатакчи пароход ёки машина, бошқа кемаларни ёки машиналарни шатакка олиб, тортиб боровчи машина ёки пароход.

БУЛКА. 1. Маълум шаклга, қўпинча тўртбурчак шаклига солиб печда пиширилган ҳар қандай нон.

БУЛЬВАР. Катта кўча ўртасидаги, дарё ёки денгиз бўйидаги икки четига дарахт ўтқизилган кенг хиёбон; кўчабоғ.

◆ **Бульвар адабиёти** — буржуа адабиётида ғоясиз, бадний жихатдан паст, адаб доирасидан ташқари асарлар.

БУЛЬДОЗЕР. Ер суриш ва текислаш учун махсус кескич билан ускуналанган гусеничали трактор.

БУЛЬДОЗЕРЧИ. Бульдозерда ишловчи мутахассис.

БУЛЬОН. Гўшдан бошқа ҳеч нарса солмай тайёрланган қайнатма шўрва.

БУМАЗЕЙ. Пахта ипдан тўқилган, бир томони пахмоқ (патли) газлама.

БУМЕРАНГ. Қадимги Миср, Ҳиндистон, Жануби-Шарқий Осиё, Австралия халқларида тахтадан қилинган ўроқсимон қурол. Усталик билан отилган бумеранг нишонга тегмаса, айланиб-айланиб яна отилган жойга қайтиб келади.

БУНД. Умумяхудий, социал-демократик союз; Россиянинг гарбий губерналарида, Литва ва Польшада 1897 йилда юзага келган бу оппортунистик, майда буржуа миллатчи партия революцион ҳаракатнинг барча масалаларида меньшевистик позицияни ёқлаган. Бунд буржуазиянинг ишчилар синфи ичидаги жосуси эди. Октябрь революциясидан олдинроқ Бунд ўзининг контрреволюцион башарасини кўрсатди ва 1921 йилда тарқатиб юборилди.

БУНДЕСВЕР. Германия Федератив Республикаси армияси. Унинг раҳбар доиралари АҚШ ва империалистик давлатларнинг гижигжловчи билан мамлакатни фашистлаштириш, милитаризм ва реваншизм йўлига тушиб олдилар.

БУНДЕСРАТ. 1. Германия империясида (1871—1918 йиллар) — парламентнинг юқори палатаси, Германия составига кирган давлатларнинг империя кенгаши. 2. Австрияда—парламентнинг юқори палатаси; у республиканинг вилоятларидаги қонун таъсис этувчи органлари вакилларида иборатдир. 3. Германия Федератив Республикаси парламентининг юқори палатаси.

БУНДЕСТАГ. Германия Федератив Республикаси парламенти-нинг қўйи палатаси.

БУНДЧИ. Бунд эъзоси; Бунд тарафдори.

БУНКЕР. 1. Кема ва пароходларнинг кўмирхонаси. 2. Комбайн, пахта териш машинаси ва ҳоказоларнинг ўрилиб янчилган, териб олинган дон, пахта ва ҳоказолар тўпланадиган қисми.

БУНТ. Катта пахта ғарам.

БУРГОМИСТР. Гарбий Европадаги баъзи буржуа давлатларида ва эски Россияда шаҳар ҳокими, шаҳар бошқармасининг бошлиғи.

БУРЖУА. 1. Буржуазия синфининг вакили; хусусий мулкчи, эксплуататор, ишчилар синфининг душмани. 2. *Буржуазия сўз. айн.* ўзи, мас., буржуа революцияси, буржуа мамлакати, буржуа матбуоти ва ш. к.

БУРЖУАЗИЯ. Капиталистик жамиятнинг ҳоким синфи, капиталистлар, асосий ишлаб чиқариш воситаларига (фабрика, завод, темир йўл ва ҳоказоларга) эгалик қилувчилар, ёлланма меҳнатни эксплуатация қилиш ҳисобига яшовчи ва бойлик орттирувчи эксплуататорлар синфи. Синф сифатида феодал жамият негизига вужудга келган, буржуа революциялари туфайли ҳокимият тепасига чиқиб олган буржуазия ҳозир энг реакцион синфга—социализмнинг, демократиянинг, бутун дунё меҳнаткашларининг энг ашаддий душманига айланди. Марксизм-ленинизм классиклари буржуазия ҳокимиятининг социалистик революция туфайли муқаррар суратда емирилишини илмий асослаб бердилар. Октябрь революцияси ва халқ демократик республикаларида социализмнинг ғалаба қилганлиги ва ғалаба қилаётганлиги туфайли буржуазия синфи тугатилди.

◆ **Майда буржуазия** — унча катта бўлмаган ишлаб чиқариш воситаларига эга бўлган ва ёлланма меҳнатдан фойдаланадиган хусусий мулкчи.

БУРЛОҚЛАР. Қадимги вақтларда махсус арқонлар билан дарё оқимига қарши кема тортувчи ишчилар.

БУРМИСТР. Россияда крепостнойлик ҳуқуқи даврида помешчикларнинг хўжалигини бошқарувчи ва деҳқонлар устидан назорат қилиб турувчи гумаштаси.

БУССОЛЬ. 1. Бурчак ўлчайдиган геодезия асбоби. 2. *ҳарб.* Нишонга олиш учун ишлатиладиган компас, бурчак ўлчагич ва оптиквий асбоблар билан усқуналанган артиллерия асбоби.

БУТЕРБРОД. Устига ёки орасига ёғ суртилган, колбаса, сир ва ш. к. қўйилган бир кесик нон.

БУТИРОМЕТР. Сут таркибидagi ёғни аниқлайдиган асбоб.

БУТОБЕТОН. Таркибидa йирик-йирик, қингир-қийшиқ тошлар бўлган цемент билан бетон қоришмаси, қурилиш материали.

БУТСИ, спорт. Футбол ўйнида кийиладиган, тагчарми тишли ёки кўндаланг планкали махсус батинка.

БУФЕР. 1. Паровоз, вагон, автомобиль ва ҳоказолардаги қаттиқ урилиш зарбини ўзига оладиган пружинали лаппак. 2. Бир-бирига зид томонлар ўртасидаги қалқон, мас., буфер давлат.

БУФЕТ. 1. Идиш-товоқ, мева-чева, ичимлик ва ҳ. к. сақланадиган шкаф. 2. Ошхоналар, ресторанлар қошидаги енгил-елли овқатлар, закускалар сотиладиган жой.

БУХГАЛТЕР. Бухгалтерия мутахассиси, ҳисобчи.

БУХГАЛТЕРИЯ. 1. Ҳисоб-китоб назарияси ва практикаси. 2. Идора, муассаса ёки корхонанинг ҳисоб-китоб ишларини олиб борадиган бўлими. 3. Шу бўлим жойлашган хона.

БУХТА. Бўрон ва тўлқинлардан пана қўлтиқ (кемалар кириб туриши учун фойдаланилади), мас., Севастополь бухтаси.

БУШЕЛЬ. Англияда 36,368 литрга, Америкада 35,238 литрга барабар ҳажм ўлчов бирлиги.

БУШЛАТ. Матросларнинг икки барли қисқа форма кийими.

БЮДЖЕТ. Давлат, корхона, муассасанинг маълум муддат

учун белгиланган кирим-чиқим (даромад ва буромадлари) сметаси, мас., давлат бюджети, ҳарбий бюджет ва ҳ. к.

БЮЛЛЕТЕНЬ. 1. Бирор муҳим воқеа ёки бирор шахснинг соғлиғи ҳақидаги матбуотда эълон қилинадиган қисқача расмий ахборот. 2. Бирон муассасанинг вақт-вақти билан эълон қилиб турадиган нашри, мас., Техника терминологияси комитетининг бюллетенлари. 3. Сайлов бюллетени 4. с. т. Қасаллик варақасининг номи.

БЮРО. 1. Баъзи муассаса, ташкилот ва ҳоказоларнинг ижро ва раҳбарлик қиладиган ёки фармойиш берадиган органи ва шу органининг мажлиси, мас., район комсомол комитетининг бюроси, бюрода муҳокама қилиш ва ш. к. 2. Баъзи бир муассаса, ташкилот ёки уларнинг бўлимлари номи, мас., справка бюроси, конструкторлик бюроси ва ш. к.

◆ **Матбуот бюроси** — съезд, конференция, кенгаш маҳалларида ташкил этиладиган ва матбуот учун хизмат кўрсатадиган редакцион аппарат; матбуот агентликлари, телеграф, информация агентликлари ва бошқа ташкилотлар қошида тузилган ва матбуотни тегишли материал билан таъминлаб турувчи доимий бўлим, редакция.

БЮРОКРАТ. Ўз вазифасини формал бажариб, ишни барбод қилувчи, тўра, расмийчи, қоғозбоз.

БЮРОКРАТИК. Бюрократизмга оид, бюрократизмга хос бўлган, бюрократизмга асосланган, мас., бюрократик давлат тузуми, ишга бюрократик муносабатда бўлиш ва ҳ. к.

БЮРОКРАТИЗМ. 1. Синфий жамиятда мамлакатни оммадан ажраган ва омма тепасида турган ҳоким синфлар манфаатини ёқловчи имтиёзли шахслар, чиновниклар, тўралар орқали идора қилиш усули. 2. Ишга, ўз вазифасига формал қараш, ҳаётдан, кишилар манфаатидан ажралган ҳолда қуруқ расмийчилик билан иш кўриш, расмийчилик, қоғозбозлик, сансалорлик.

БЮРОКРАТЛАШИШ. Бюрократга айланиш, бюрократ бўлиб қолиш, бюрократ бўлиб кетиш, мас., бюрократлашишга қарши кураш.

БЮРОКРАТЛИҚ. 1. Бюрократизм *сўз. айн. ўзи*. 2. Бюрократларга хос хатти-ҳаракат, иш, тўрачилик, расмийчилик.

БЮСТ. Гавданинг кўкрак ёки белдан юқори қисми тасвирланган ҳайкал.

БУЛИС, тар. 1. *Волость сўз. айн. ўзи*. 2. Волостда сайлаб қўйилган мансабдор киши, волость оқсоқоли.

В

ВАГОН. Темир йўлларда одам ва юк ташиш учун ишлатиладиган берк арава.

ВАГОНЕТКА. Катта қурилишларда, ишлаб чиқариш корхоналарида, конларда юк ташийдиган усти очиқ вагонча.

ВАГОНОВАЖАТИЙ. Трамвай ҳайдовчи.

ВАГОНСОЗЛИК. Транспорт машинасозлигининг вагонлар ясайдиган тармоғи, мас., вагонсозлик заводи.

ВАГРАНКА, *тех.* Чўян эритадиган шахтасимон печь.

ВАЗА. 1. Дастурхонга мева, ширинлик солиб қўйиладиган идиш. 2. Гул қўйиладиган ёки уйларга, жамоат жойларига зийнат учун қўйиладиган нақшдор, чиройли идиш, кўза.

ВАЗЕЛИН. Нефтан олинадиган ва техникада ҳамда медицинада ишлатиладиган мой.

ВАКАНСИЯ. Муассаса ёки идорада, ёхуд ўқув юртида ҳеч ким тайинланмаган, банд қилинмаган вазифа, бўш ўрин.

ВАКАНТ. Банд қилинмаган, ҳеч ким тайинланмаган, бўш, мас., вакант вазифа — бўш ўрин.

ВАКУУМ. Ҳаво ёки газнинг берк идиш ичидаги сийраклашган ҳолати.

◆ **Вакуум аппаратлар** — атмосфера босимидан паст босим шароитида ишлайдиган кимёвий аппаратлар.

ВАКУУММЕТР, *махс.* Вакуумни ўлчайдиган асбоб.

ВАКЦИНА. Юқумли касалликларнинг олдини олиш мақсадида ва даволаш учун шу касалликларни юзага келтирувчи микроблардан тайёрланган эмдори.

ВАКЦИНАЦИЯ, ВАКЦИНАЛАШ. Вакцина билан эмлаш, вакцина иччириш.

ВАЛ, *тех.* Турли машина ва механизмларда суёқликда айланивчи ва унга боглиқ бўлган қисмларни ҳаракатлантирувчи ўқ, стержень.

ВАЛЕНТИ. Валентлик хоссасига оид, валентлик хусусиятига эга бўлган, мас., бир валентли, икки валентли ва ҳ. к.

ВАЛЕНТИК, *хим.* Бирор элемент атомининг нечта водород атоми билан ёки бир валентли бошқа элемент атомлари билан бирика олиш хоссасини кўрсатувчи сон. Элементлар валентлигининг ўлчов бирлиги қилиб водороднинг валентлиги қабул қилинган.

ВАЛЕРЬЯНКА. Валериана деб аталадиган кўп йиллик ўсимлик илдизидан олинадиган ва нерв системасини тинчлантириш учун ишлатиладиган дори.

ВАЛИДОЛ, *фарм.* Марказий нерв системасини тинчлантирадиган, томирларни кенгайтирадиган препарат.

ВАЛТОРНА, *муз.* Мисдан ясаладиган, пуфлаб чалинадиган музика асбоби.

ВАЛУН, *геол.* Юмалоқланган, силлиқланган тоғ жинслари ва айрим минералларнинг йирик парчалари.

ВАЛЬС. 1. Одатда жуфт-жуфт бўлиб, уч тактда бир айланиб равон, вазмин ўйналадиган майин рақс ва шу рақс музикаси. 2. Уч чоракли музика асари, мас., Глинканинг вальс-фантазияси.

ВАЛЮТА. 1. Бирор мамлакатда қабул қилинган пул системаси (мас., олтин, кумуш ёки қоғоз пул системаси) ва шу мамлакатнинг пул бирлиги (мас., сўм, доллар, франк ва ҳ. к.). 2. Умуман, чет мамлакат пули.

ВАНАДИЙ. Менделеев даврий системасининг бешинчи группасига кирадиган кимёвий элемент, кулранг, ялтироқ, қаттиқ ва қийин суёқланувчан металл. Ванадий, асосан, металлургияда қўлланилади; ундан махсус қотишмалар ва махсус пўлатлар тайёрлашда фойдаланилади.

ВАНДАЛ. Маданий ёдгорликларни ер билан яқсон қилувчи, жаҳолатпараст.

ВАНДАЛИЗМ. Маданий ёдгорликларни, моддий бойликларни ваҳшийларча хароб этиш, ер билан яксон қилиш.

ВАНИЛИН. *Ваниль* мевасидан синтетик йўл билан олинадиган хушбўй модда. Кондитер ва парфюмерия саноатида, медицинада ишлатилади.

ВАНИЛЬ, *бот.* 1. Тропик мамлакатларда ўсадиган ўсимлик. 2. Шу ўсимлиkning қуритилган хушбўй меваси (кондитер ва парфюмерия саноатида, медицинада қўлланилади).

ВАННА. 1. Чўмилиш учун махсус чўзинчоқ тос. 2. Шу тосда даволаниш мақсадларида чўмилиш ёки ювиниш, мас., ванна қабул қилиш. 3. Сувда, очик ҳавода ёки офтобда яланғоч ётиб даволаниш, баданини чиниқтириш. 4. *тех.* Ичидаги суяқликда турли процесслар рўй берадиган ҳар хил шакл ва катталиқдаги идишлар.

ВАРВАР (Шимолӣ Африкадаги қабилалардан бирининг номидан). Жоҳил, золим, ваҳший одам; маданият душмани, маданий ёдгорликларни ер билан яксон қилувчи, мас., фашист варварлар.

ВАРВАРИЗМ, *лингв.* Бошқа тилдан олинган, ўзлаштирувчи тилга хос бўлмаган сўз ёки иборат.

ВАРВАРЛИК. Жоҳиллик, ваҳшийлик, маданиятга душманлик, жаҳолатпарастлик.

ВАРИАНТ. План, лойиҳа ёки адабий-бадний асар, машина ва шу қабиларнинг бошқача ишланган тури, иккинчи хил ишланган нусхаси, мас., икки хил вариантда тузилган лойиҳа.

ВАССАЛ. 1. Урта асрларда — Ғарбий Европада маълум акт бўйича йирик феодалдан ер — мулк ва крепостной деҳқонлар олган, шу туфайли унга тобе бўлган кичикроқ феодал. 2. *кўчма.* Қарам, тобе одам ёки давлат, мас., Ғарбий Европадаги баъзи капиталистик мамлакатлар Америка Қўшма Штатларининг вассалларидир.

ВАТЕР. Ватермашина *сўз. айн. ўзи.*

ВАТЕРМАШИНА. Пахта, зигир, ипдан мато тўқийдиган машина.

ВАТЕРПАС. Юзанинг, сатҳнинг горизонталлигини кўрсатадиган асбоб, «шайтон».

ВАТЕРПОЛО. Сув полоси, сувда қарши томон дарвозасига тўп киритишдан иборат спорт ўйини.

ВАТИКАН (Римдаги Тибр дарёсининг ўнг қирғоғидаги бир тепалик номидан). Папанинг, яъни Рим католиклар черкови бошлиғининг Римдаги резиденцияси ва саройи; Рим католик черковининг диний-маъмурий ва ташкилий маркази. Ватикан 44 гектар ерга эга бўлган 1000 кишилик жуда кичкина «суверен давлат-шаҳарча» бўлиб, демократия ва социализмнинг ашаддий душманидир. Ватикан Улуғ Октябрь социалистик революциясининг дастлабки қуилариданоқ Совет давлатига қарши кураша бошлади. Совет Россиясига қарши уюштирилган қуроли интервенцияларда ҳамда империалистларнинг Советларга қарши уюштирган фитналарида актив қатнашди. Ватикан 1930 йилда СССРга қарши «салб юриш» эълон қилди. Америка Қўшма Штатлари ва Буюк Британиянинг империалистик сиёсатини актив суратда қўллаб-қувватлаб келаётган Ватикан ҳозирги вақтда империалистларнинг ёвуз ниятларига ва янги уруш оловини ёқувчиларга хизмат қилиб келмоқда. СССРга

қарши, демократик давлатларга ва бутун дунёдаги демократик кучларга қарши жон-жаҳди билан кураш олиб бормоқда.

БАТМАН: ватман қоғози. Чизмакашлик ва расмкашлик учун ишлатиладиган юқори навли қалин қоғоз.

БАТТ, физ. Электр қувватининг ўлчов бирлиги.

БАТТМЕТР, физ. Электр токи қувватини ўлчайдиган асбоб.

БАТТ-СЕКУНД, физ. 1 ватт қувватга эга бўлган электр токининг 1 секундда берадиган энергияси.

БАТТ-СОАТ, физ. 1 ватт қувватга эга бўлган электр токининг бир соатда берадиган энергияси; 1 ватт-соат=3600 ватт-секунд.

БАХТА. 1. Қорхона ва муассасаларда, завод, фабрика, колхоз ва совхозларда катта байрамлар, сиёсий-ижтимоий воқеалар шарафига ишлаб чиқариш планларини ошириб ва сифатли қилиб бажариш, энг юксак меҳнат кўрсаткичларига эришиш, ишлаб чиқариш процессларига прогрессив усуллари жорий этиш учун ғайратга ғайрат қўшиб, социалистик мусобақани авж олдириш формаларидан бири, мас., меҳнат вахтаси. 2. Кема хавфсизлигини таъминлаш учун ташкил этиладиган ва алоҳида ҳушёрлик талаб этадиган побонлик.

БАХТЕР. Бош қоровул; муассасада навбатчи қоровул.

ВЕГЕТАРИАН. Гўшсиз, фақат сабзавот, мева ёки сутдан тайёрланган, мас., вегетариан овқат.

ВЕГЕТАТИВ, биол. Ҳайвон ва ўсимликларнинг кўпайиши ва ўсишига оид, кўпайиши ва ўсиши учун хизмат қиладиган, мас., вегетатив орган.

ВЕГЕТАТИВ ОРГАН, биол. Ўсимликларнинг ўсиш ва озикланиш органлари, яъни илдизи, барги, танаси.

ВЕГЕТАЦИЯ. Ўсимликлардаги ҳаёт процесслари (кўкариш, ўсиш ва етилиш).

◆ **Вегетация даври** — ўсимликларнинг кўкариш, ўсиш ва етилиш даври.

ВЕДОМОСТЬ. 1. Бирор турдаги маълумотлар йиғиндиси, мас., кириш-чиқим ведомости, ҳисобот ведомости, иш ҳақи ведомости. 2. Ахборот, ахборотнома, мас., СССР Олий Советининг ведомостлари.

ВЕЗДЕХОД. Ҳар қандай оғир йўлда ҳам юра оладиган автомобил.

ВЕЙСМАНИЗМ (немис биолог А. Вейсман исмидан). Биологияда — дарвинизмга қарши реакцион идеалистик оқим. Вейсманизм ҳаёт ҳодисаларининг сабабларини билиб бўлмайд, жонли табиатда тасодифлар асосий ўринни эгаллайди, ҳаёт шароитлари тирик организмларнинг наслдан наслга ўтадиган хусусиятларини ўзгартира олмайди деган сохта назарияни олға суради, бинобарин, муҳитнинг таъсирини ва организм билан муҳитнинг бирлигини инкор этади.

ВЕКСЕЛЬ. Қарздорнинг қарз берган кишига қарзни белгиланган муддатда тўлаш тўғрисида берган ҳужжати.

ВЕКТОР, мат. Йўналишга ҳам эга бўлган катталиқ ва шу катталиқни ифодаловчи стрелкали кесма, тақ.— *скаляр*.

ВЕЛО... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, «велосипедный» маъносини, яъни велосипедга оидликни билдиради, мас.: *велоспорт, велодром*.

ВЕЛОДРОМ. Велосипед машқлари ва мусобақалари ўтказиладиган махсус майдон.

ВЕЛОСИПЕД. Педали оёқ билан айлантириладиган, икки ёки уч гилдиракли миниладиган машина.

ВЕЛОСПОРТ. Велосипед спорти, велосипедда юриш спорти, мас., турли йўللarda, шунингдек, велотрекда ўтказиладиган велосипед мусобақаси, пойгаси.

ВЕЛОТРЕК. Велосипед пойгаси ўтказиш учун қурилган махсус йўл.

ВЕЛЬВЕТ. Пахта толасидан тўқиладиган, бархитсимон маго.

ВЕЛЮР. Драп, бархит, бахмал каби материалларнинг энг яхши навларининг умумий номи.

ВЕНА, анат. Қонни юракка олиб келадиغان томир, кўктомир.

ВЕНЕРА I (бош ҳарф билан). Қадимги Рим мифологиясида севги ва гўзаллик маъбудаси (илоҳаси).

ВЕНЕРА II (бош ҳарф билан). Қуёш системасидаги 9 та катта планетадан бири, Ерга энг яқин, Қуёшдан ҳисобланганда иккинчи планета, Зухра. Венера шарқ томонга ўтганда кун ботгандан кейин, ғарб томонга ўтганда тонг маҳалида ярқираб кўринади. Шунинг учун халқ уни «Зухра юлдузи» деб атайд.

ВЕНЕРОЛОГ. Венерология мутахассиси.

ВЕНЕРОЛОГИК. Венерологияга, таносил касалликларига оид, мас., венерологик клиника.

ВЕНЕРОЛОГИЯ. Медицинанинг таносил касалликлари ҳақидаги бўлими.

ВЕНТИЛЯТОР. Ҳавони янгилайдиган, бинонинг ҳавосини янгиллаб, тозалаб турадиган асбоб, шамол парракли механизм.

ВЕНТИЛЯЦИЯ. Бинонинг ҳавосини янгиллаш, тозалаш учун қурилган мослама ёки мосламалар системаси.

ВЕНТИЛЬ, тех. Газ, ҳаво, сув йўлини очиб-ёпадиган жўмракнинг бир тури, мас., велосипед камерасининг вентили.

ВЕРАНДА. Очиқ ёки ойнавои пешайвон.

ВЕРМАХТ. Гитлерчилар диктатураси даврида немис-фашист армиясининг расмий номи, ундан илгари — рейхсвер. Улуғ Ватан урушида Совет Армияси вермахтни тор-мор қилди. Ҳозир Ғарбий Германияда немис-фашист вермахтининг бундесвер номи билан тикланиши АҚШ агрессив сиёсатининг асосий воситаларидан биридир.

ВЕРМИШЕЛЬ. Фабрикада тайёрланадиган ингичка угра.

ВЕРСТАК. Дурадгорлик, тунукасозлик, слесарлик ишларини бажариш учун ускуналанган махсус стол.

ВЕРСТКА, полигр. 1. Терилган материални саҳифаларга бўлиш, саҳифалаш, мас., китобни вёрстка қилиш, газетани вёрстка қилиш ва ш. к. 2. Тайёр бўлган саҳифалар, мас., вёрсткини ўқиш, вёрсткадаги хатони тузатиш ва ш. к.

ВЕРТИКАЛ. Вертикаль бўйлаб йўналган (йўналтирилган), тик, мас., вертикал чизиқ, вертикал ҳолат ва ш. к.

ВЕРТОЛЕТ. Осмонга тикка учиб чиқиб, ерга тикка қўнадиган ва осмонда муаллақ тура оладиган ҳаводан оғир учинш аппарати.

ВЕРТОЛЕТСОЗЛИК. Вертолётлар, вертолёт қисмлари ишлаб чиқариш ва саноатнинг вертолёт ишлаб чиқарадиган соҳаси.

ВЕРФЬ. 1. Кема ясайдиган ва ремонт қиладиган корхона, завод; одатда денгиз, дарё ёки кўл бўйида жойлашган бўлади. 2. Дирижаблар ясаладиган ва турадиган бино.

ВЕСТИБЮЛЬ. Катта биноларда, кўпинча жамоат тўпланадиган биноларда эшикдан кираверишдаги катта саҳн, мас., театр вестибюли.

ВЕТВРАЧ. Ветеринария врач, ветеринар, мол доктори.

ВETERАН. 1. Армияда кўп йил хизмат қилган, урушларда бўлган ҳарбий хизматчи, мас., иккинчи жаҳон уруши ветеранлари. 2. Бирор соҳада хизмат кўрсатган, кўп йил ишлаган киши, мас., революция ветеранлари, фан ветеранлари.

ВETERИНАР. Ветеринария врач, мол доктори.

ВETERИНАРИЯ. Ҳайвонларнинг касалликларини ўрганиш ва даволаш тўғрисидаги фанлар мажмуи.

ВЕТО. Тақиқлаш, ман қилиш: а) давлат ҳуқуқида — бир давлат органи чиқарган қарорнинг бошқа орган томонидан тўла ёки қисман бекор қилиниши; б) халқаро ҳуқуқда — «якдиллик принципи»га амал қиладиган, халқаро коллегиял органларда овозга қўйилган қарорга шу орган аъзоларидан бирининг қарши чиқиши. Бу ҳолда қарор қабул қилинмай қолади.

ВЕШАЛКА. Кийим осқич; кийим осиб қўйиладиган бўлма, кийим иладиган қозик.

ВЗВОД I. ҳарб. Рота, эскадрон ёки батарея составидаги кичик аскарый бўлинма.

ВЗВОД II. Қуролнинг тепкини отишга тайёр ҳолда тутиб турадиган қисми.

ВЗНОС. Бирор нарса учун тўланган пул, мас., аъзолик взноси.

ВИБАТОР, тех. Тебраинма ҳаракат ҳосил қиладиган асбоб, ускуна.

ВИБАЦИЯ. 1. *махс.* Эластик жисмларнинг тебраинма ҳаракати, диркиллаши, мас., кўприкнинг вибрацияси. 2. *муз.* Овознинг титраши, оҳангнинг титраб паст-баланд бўлиши.

ВИБРИОН, биол. Букик таёқчага ёки вергулга ўхшаган, споралар ҳосил қилмайдиган бактерия (мас., вабо вибриони).

ВИБРОГРАФ. Тебранаётган жисмнинг ҳаракатини қайд этадиган асбоб.

ВИБРОИЗОЛЯЦИЯ. Биноларни ва машиналарни механизмлар, транспорт ва ҳ. к. ҳаракатидан келиб чиқадиغان механикавий тебраниш (вибрация) дан сақлаш ёхуд шу мақсад учун барпо этилган конструктив воситалар.

ВИБРОМЕТР, тех. Механик тебранишларни, шунингдек, машина, бино, кўприк ва ш. к. нинг вибрациясини, титрашини ўлчаيدиган асбоб.

ВИВАРИЙ. Тажриба ўтказиладиган ёки намоёниш қилинмоқчи бўлинган ҳайвонлар сақланадиган жой.

ВИВЕСКА. Идора, корхона, муассаса ва ш. к. нинг номи ёзилиб, осиб қўйилган лавҳа.

ВИВИСЕКЦИЯ. Илмий мақсадлар учун тирик ҳайвонни, жонли организмни ёриб кўриш.

ВИГОВОР. Ножўя хатти-ҳаракати ёки ишга ёмон, совуққонлик билан қараганлиги учун жамоат ёки маъмурий йўл билан бериладиган жазо чораси, «ҳайфсан».

ВИДЕОКУЧАЙТИРГИЧ. Телевизион узатгичларда ва телевизорларда тасвир сигналларини (видеосигналларни) кучайтирадиган мослама.

ВИДЕОМАГНИТОЛА. Ҳам телевизор, ҳам магнитофон хусусиятларини ўзида муҳассамлаштирган аппарат.

ВИДЕОТЕЛЕФОН. Сўзлашувчилар бир-бирини кўриб гаплашадиган телефон.

ВИЗА. 1. Бир мамлакатга бориш ё ундан чиқиб кетиш ёки шу мамлакат орқали бошқа жойга ўтиш учун ўша мамлакат ҳукумати томонидан паспортга ёзилган ижозат. 2. Бошлиқ томонидан бирор ҳужжатга, мас., ариза, расмий хат ва ш. к. қўйилган белги, ёзув.

ВИЗИТ. Бирор ҳукумат арбоби ёки вакилининг иккинчи бир ҳукумат арбоби ёки вакили ҳузурига бирор муносабат билан расмий суратда кириб чиқиши ёки махсус бориши; ташриф.

◆ **Визит карточкаси** — ташриф буюрган киши ўзини танитиш мақсадида ўз исми, фамилияси, баъзан адреси ва вазифасини кўрсатиб, мезбонга берадиган карточкаси.

ВИКЛЮЧАТЕЛЬ. Электр токини ўчирадиган мослама.

ВИКТОРИНА. Саволларга жавоб бериш ўйини.

ВИЛКА. 1. Баъзи овқатларни санчиб олиб ейиш учун ишлатиладиган санчқи. 2. *тех.* Учи айри асбобларнинг номи, мас., велосипед вилкаси. 3. *шахм.* Аспнинг бир йўла 2 сипоҳга ҳужум қилиши.

ВИЛЛА. Революцияга қадар Россияда ва ҳозирги капиталистик мамлакатларда — шаҳардан ташқаридаги боғ-роғли ҳашаматли уй.

ВИЛТ. Бактериялар, замбуруғлар, вируслар ва ҳ. к. ташқи муҳит факторлари таъсирида пайдо бўладиган ўсимлик касаллиги. Бу касаллик билан зарарланган ўсимлик танаси ва барглари заҳаланиб сўлиб қолади. Вилт касаллиги пахта, картошка, маккажўхори ва бошқа қишлоқ ҳўжалик экинларига катта зарар келтиради.

ВИЛЬСОН: вильсон камераси. Зарядланган айрим микрозарралар (электрон, протон, альфа-нурлар ва ш. к.) изини кузатишга имкон берадиган ядровий физиканинг асосий асбобларидан бири. Вильсон камераси атом ядросини ва космик нурларни тадқиқ қилишда жуда катта роль ўйнамоқда.

ВИМПЕЛ. 1. Ҳарбий кема мачтасига ўрнатилган узун камбар, учи айри байроқ. Кеманинг қайси давлатга мансуб эканлигини билдиради. 2. Фабрика, завод ва корхоналарда меҳнатда намуна кўрсатган ишлаб чиқариш бригадаларига ёки айрим кишиларга бериладиган камбар байроқча. 3. *спорт.* Мусобақада қатнашувчи командалар алмашиб оладиган учбурчак байроқча. 4. Учиш аппаратидан чига бирор нарса жойлаб ташланадиган ғилофча, мас., Совет Иттифоқининг Ойга ташлаган вимпели.

ВИНЕГРЕТ. Картошка, резавор, лавлаг (асосан қизил лавлаг) ва шу сингарилардан тўграмча қилиб сирка, пахта ёғи ва ш. к. қўшиб тайёрланган яхна таом.

ВИНОЛ. Пахта ўринини босадиган сунъий хом ашё. Вискозга $\frac{1}{3}$ винол қўшилса, ундан тўқилган трикотаж буюмларнинг чидамлилиги қарийб уч марта ошади. У медицинада ҳам ишлатилади (мас., винол ипи билан тикилган жой тез битади, шу ип организмга сингиб кетади).

ВИНТ. 1. Спираль резьбали цилиндр деталь, маҳкамловчи қисм. 2. Кема ёки самолёт парраги, пропеллер.

ВИНТОВКА. Стволнинг каналида спирал сойи бўлган милтиқ.

ВИОЛОНЧЕЛЬ. Қамонча билан чалинадиган тўрт торли, бас-тенор регистрли катта музыка асбоби.

ВИРАЖ. Фотографияда олинган суратга маълум тус берадиган тузлар эритмаси.

ВИРУС. Юқумли касалликларни қўзғатадиган жуда ҳам майда, электрон микроскоп орқалигина кўринадиган микроорганизм, мас., грипп вируси, қизамиқ вируси.

ВИРУСОЛОГИЯ. Микробиологиянинг вирусларни ўрганадиган бўлими.

ВИСКОЗ, хим. Целлюлозани махсус йўл билан ишлаб олинadиган модда; сунъий тола тайёрлаш учун ишлатилади.

ВИСКОЗИМЕТР. Суяқликларнинг қовушоқлигини ўлчайдиган асбоб.

ВИСКОЗИН. Нефть мазутидан олинadиган ва машиналарни мойлаш учун ишлатилadиган шаффоф мой.

ВИСМУТ. Менделеев даврий системасининг бешинчи группасига кирадиган кимёвий элемент, оқиш-қизил, анча мўрт металл. У тез суяқланувчи қотишмалар таркибига киради. Бу қотишмалар полиграфия саноатида ва ёнғинга қарши кураш техникасида қўлланилади.

ВИСТАВКА. Саноат буюмлари (мас., машина, станок, аппарат ва ҳ. к.), қишлоқ хўжалик маҳсулотлари, санъат асарлари, китоблар, кўргазмалар қурол ва ҳоказоларни оммавий намоён қилиш, шунингдек, шу предмет ва нарсалар намоён қилиш учун қўйилган кўргазма.

ВИТАЛИЗМ. Биологияда диний, реакцион, идеалистик оқим. Витализм тарафдорлари организмда юз берадиган ҳаётий процесслар материя туфайли эмас, балки «жон» туфайлидир, деган фикр-ни олган сурадилар.

ВИТАМИН. Организмнинг нормал ҳаёт фаолияти учун зарур бўлган органик модда ҳамда шундай моддалардан тайёрланган дори.

ВИТРИНА. Турли нарсаларнинг, молларнинг кўргазма учун намунаси қўйилган ойнавон яшик, шкаф ёки дераза.

ВИЦЕ... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, ўзидан кейинги сўз билан ифодаланган лавозимли кишининг ўринбосари, ёрдамчиси эканлигини билдиради, мас.: *вице-адмирал, вице-президент* ва ш. к.

ВИЦЕ-АДМИРАЛ. Ҳарбий-денгиз флотининг қўмондонлик ёки бошлиқ составига берилadиган адмираллик унвонининг контр-адмиралдан юқори, адмиралдан қуйин даражаси, шунингдек, шу унвонга эга бўлган киши.

ВИЦЕ-ПРЕЗИДЕНТ. Президент ўринбосари, мас., Ўзбекистон Фанлар академиясининг вице-президенти.

ВИШКА, тех. Минорасимон қурилма ва унинг устига қурилган майдонча, мас., кузатиш вишкаси, бурғилаш вишкаси, парашют вишкаси ва ш. к.

ВОДЕВИЛЬ (Нормандиядаги де Вир дарёси бўйидаги Вал-вау деган водий номидан—XV асрда бу ерда шўх-шўх ашулалар ижро этилган). Кўпинча бир ёки икки пардадан иборат енгил комедия. Водевильда диалог лапарлар билан алмашиб келади.

ВОДОКАЧКА. Сув чиқарувчи насослар ўрнатилган бино.

ВОДОПРОВОД. Саноат ва маиший эҳтиёжлар учун сув етказиб бериш мақсадида қурилган сув қувурлари, насос станциялари ва ҳ. к. системаси.

ВОДОПРОВОДЧИ. Водопровод қурадиган ёки уни ремонт қиладиган ишчи.

ВОДОРОД. Менделеев даврий системасининг биринчи группасига кирадиган, рангсиз кимёвий элемент, ҳаётий зарур бўлган рангсиз ва ҳидсиз газ. Водород саноатда турли мақсадлар учун ишлатилади. Чунончи, водородни азот билан бириктириб, *аммиак* ҳосил қилинади; қийин эрийдиган металл ва қотишмаларни суюлтиришда фойдаланилади. Водород изотоплари водород бомба тайёрлашда ва атомдан тинч мақсадларда фойдаланишда қўлланилади.

ВОЕНКОМ. Ҳарбий комиссариат бошлиғи, ҳарбий комиссар.

ВОЕНКОМАТ. Ҳарбий комиссариат — СССРда ҳарбий хизматга лаёқатли кишиларни ҳисобга олиш, армия ва флотга навбатдаги чақириқни ўтказиш, кишиларни, транспортни мобилизация қилиш ишлари билан шуғулланадиган маҳаллий ҳарбий бошқарма (шаҳар, район, область ва ҳ. к. жойларда).

ВОЕНРУК. Ҳарбий раҳбар, ўқув юртларида ҳарбий хизматга чақирилиши керак бўлган кишилар билан ҳарбий машғулот олиб боровчи раҳбар.

ВОКАЛ, *муз.* Ашулага, ашулачиликка оид, ашула қилиб айтиш учун белгиланган.

◆ **Вокал музика** — чолғу асбоблари жўрлигида ёки чолғу асбобсиз ижро этиладиган ашула ва шу ашула музикаси. Вокал музика жанрига ашула, хор, гимн, речитатив, романс, баллада, ария ва ҳ. к. киради.

ВОКАЛИЗ, *муз.* Фақат оҳангдан иборат, сўзсиз, унли товушлар билан ижро этиладиган музика асари.

ВОКАЛИЗМ, *лингв.* Бирор тилнинг унли товушлар системаси.

ВОКЗАЛ (XVIII асрда Англияда сайил қиладиган боғ номидан). Темир йўл станциясида, кемалар, машиналар тўхтайдиган жойда, аэропортда пассажирлар учун қурилган бинолар.

ВОКС (*бош ҳарфлар билан*). Чет эллар билан илмий ва маданий алоқаларни кучайтиришга ёрдам беришни ўз олдига асосий вазифа қилиб қўйган жамоат ташкилоти. 1925 йилда ташкил топган.

ВОЛЕЙБОЛ. Қарши команда майдонига қўл билан уриб ва тўрдан ошириб кўпроқ тўп туширишдан иборат спорт ўйини.

ВОЛЕЙБОЛЧИ. Волейбол ўйновчи спортчи.

ВОЛНОВОД, *рад.* Радиотўлқинларни қисқа масофага, мас., антеннадан приёмникка узатиш учун хизмат қиладиган металл труба.

ВОЛОСТЬ, *тар.* Революциядан илгари Россияда ва СССРда районлаштиришга қадар (1929—30) — уезд составига кирган қуйи маъмурий-территориал бўлима.

ВОЛЬТ. Электр кучланишининг ўлчов бирлиги.

ВОЛЬТА. Юпқа ип газлама.

ВОЛЬТАЖ. Электр тармоғидаги вольтлар билан ифодаланган кучланиш.

ВОЛЬТАМЕТР. Электр токининг кучини электролиз вақтида ажраладиган модда миқдorigа қараб ўлчайдиган асбоб.

ВОЛЬТМЕТР. Электр токи кучланишини ўлчайдиган асбоб.

ВОЛЬФРАМ. Менделеев даврий системасининг олтинчи группасига кирадиган кимёвий элемент, оқиш-қулранг, оғир, жуда қийин суюқланадиган (3410°C да), ўта мустаҳкам металл. Вольфрам турли қотишмалар ва махсус пўлатлар тайёрлашда ишлатилади. Таркибида қарийб 20% вольфрам бўлган пўлат чўғланганда ҳам ўз мустаҳкамлигини йўқотмайди; бундай пўлатдан эса тезкесар асбоблар тайёрланади. Вольфрамдан электр лампочкаларининг тодалари ҳам ишланади.

ВОЛЮНТАРИЗМ. 1. *фал.* Оламнинг тараққиётида прода ҳал қилувчи роль ўйнайди, деб ҳисоблайдиган реакцион фалсафий таълимот. Бу таълимот табият ва жамият тараққиётидаги объектив қонуниятларни ва заруратларни рад этиб, бутун тараққиётни продага боғлайди. 2. Психологияда — психик фаолиятда ақлни эмас, балки иродани ҳал қилувчи фактор деб ҳисоблаш.

ВОЛЮНТАРИСТ. Волонтиризм тарафдори.

ВОНА. Корея Халқ Демократик Республикасида пул бирлиги.

ВОРОНКА. 1. Оғзи тор идишларга суюқликлар қуйиш ёки фильтрлаш учун ишлатиладиган найчали конус, асбоб. 2. Бомба, тўп снаряди ёки мина тушган жойда ҳосил бўлган чуқурлик.

ВОРОХООЧИСТИТЕЛЬ. Терилган ифлос пахтани тозалайдиган ёки кўрак чувийдиган машина.

ВОТУМ. Овоз бериш йўли билан ифодаланган фикр, қарор, мас., ишончсизлик вотуми.

ВРАЧ. Олий медицина билимни эгаллаган шахс — доктор.

ВТУЛКА, тех. Машина ёки бирор мосламанинг сербар ҳалқа шаклидаги қисми.

ВУЛКАН. Вулқон *сўз. айн. ўз.*

ВУЛКАНИЗАТОР. Вулканизация қилувчи ишчи.

ВУЛКАНИЗАЦИЯ. Каучукни олтингугурт, қурум ва бошқа материаллар қўшиб қизитиб, резинкага айлантириш процесси.

ВУЛКАНИТ, геол. Вулқондан отилиб чиққан тоғ жинси.

ВУЛЬГАР. 1. Дағал, қўпол. 2. Сийқа, бемаъни, одобдан ташқари, одобсиз, ахлоқсиз, мас., адабий меросга вульгар-социологик жиҳатдан ёндашиш.

ВУЛЬГАРИЗМ. Адабий тилда ишлатилган вульгар сўз ёки ибора.

ВУЛЬГАРЛАШТИРИШ. Таълимот, назария, тарих ва ш. к. ни ҳаддан ташқари соддалаштириб ва қўпол равишда бузиб, унинг туб моҳиятини, маъносини бошқача қилиб кўрсатиш.

ВУЛҚОН, ВУЛКАН 1. Оғзидан доимо ёки вақти-вақти билан иссиқ газ, буг, тоғ жинси парчалари ёки *лава* (қ.) отилиб чиқадиган конус шаклидаги тоғ; ёнартоғ.

ВУЛҚОН, ВУЛКАН II (бош ҳарф билан). Қадимги Рим мифологиясида олов ва оҳангарлик таңгриси.

Г

ГАБАРДИН. Юқори сифатли пальтобоп ёки костюмбоп тивит мато.

ГАБАРИТ. Нарсаларнинг, мас., машина, кўприк, бино, вагон ва ш. к. нинг энг сиртқи ўлчами, мас., стол габарити, станок габарити.

ГАВАНЬ. Денгиз, кўл ёки катта дарёларнинг қирғоғида шамол, тўлқин ва ҳоказолардан сақланган, кемалар туриши учун фойдаланиладиган табиий ёки сунъий сув ҳавзаси, портнинг ичкари қисми.

ГАДОЛИНИЙ. Менделеев даврий системаси учинчи группасининг лантанидлар оиласига кирадиган элемент. Бу металл шишаларни ва бошқа нарсаларни нейтрон нурларидан асрашга хизмат қилади.

ГАЗ I. (XVII асрда голланд олими Вань-Гельмонт томонидан ўйлаб топилган сўз. Юнонча chaos — тўс-тўполон сўздан олинган, деб тахмин қилинади). 1. Зарралари ўзаро бўш боғланган ва эркин кенгайиб бўшлиқни, ўзи турган идишни эгаллаб олишга ҳаракат қиладиган модда. 2. Иситиш, ёритиш энергияси ҳосил қилиш ва бошқа мақсадларда фойдаланиладиган газсимон, буғсимон ёнувчи моддаларнинг умумий номи. 3. Шундай моддалардан фойдаланиш асосига қурилган мослама, мас., уйга газ қурмоқ.

ГАЗ II. Жуда юпқа газлама, роҳатибадан.

ГАЗГОЛЬДЕР. қ. Газхона.

ГАЗЕТА. Ҳаётнинг турли соҳаларини акс эттирувчи, шунингдек, сиёсий, танқидий ва илмий-оммабоп мақолалар эълоп қилиб турувчи, одатда кундалик, катта варақларда босиладиган нәшр.

ГАЗИФИКАТОР. Газлаштириш мутахассиси.

ГАЗЛАШТИРИШ. 1. Уй, бино, корхона ва ҳ. к. ни иситиш, ёритиш ва бошқа мақсадларда ёнувчан газ билан таъминлаш, мас., квартираларни газлаштириш. 2. Сунъий йўл билан қаттиқ ёқилгиларни (тошкўмир, торф, ёғоч ва ҳ. к. ларни) ёнувчан газга айлантириш.

ГАЗЛАШ. Суяқликни газ билан тўйинтириш, мас., сувни газлаш.

ГАЗЛИФТ. Суяқликларни табиий газ воситасида юқорига чиқариб берадиган қурилма.

ГАЗНИҚОБ. *Противогаз* сўзининг эскирган номи.

ГАЗО... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, «газ», «газовый» маъноларини, яъни газга ондликни билдиради, мас.: *газомер, газометр* ва ш. к.

ГАЗОАНАЛИЗАТОР. Газ анализатори, газ таркибини аниқлайдиган асбоб.

ГАЗОБЕТОН. Қурилиш материали — цемент қорншмасини (эритмасини) кўпиртириб, унга алюминий порошоғи, рух, магний кабиларни қўшиб тайёрланадиган уячали бетонлар.

ГАЗОГЕНЕРАТОР. Қаттиқ ёки суяқ ёқилгиларни ёнувчан газга айлантирувчи махсус аппарат.

ГАЗОЛИН. Нефть газидан ёки нефтдан ҳайдаш йўли билан олинладиган мой. Ундан автомобиль ёки авиацион бензин олинади.

ГАЗОМЕР, ГАЗҮЛЧАК. Газ үлчагич, газопровод қурилмасыда маълум вақт ичида қанча газ сарф бўлишини ўлчайдиган асбоб, газ счётчиги.

ГАЗОМЕТР. Турли газларни тўплаш, сақлаш ва ўлчаш учун ишлатиладиган лаборатория асбоби.

ГАЗОМЕТ. Биринчи жаҳон урушида кимёвий мақсадларда ишлатилган, заҳарли газ моддалар отадиган қурол.

ГАЗОН. Парк, бульвар ва ш. к. жойларда ўти теп-текис қирқилган, чиройли манзара ҳосил қилган сунъий майсазор.

ГАЗОПРОВОД. Газ манбаидан бирор жойга газ етказиб бериш учун қурилган қувурлар, станциялар ва ҳ. к. лар системаси, мас., Бухоро — Урал газопроводи.

ГАЗОТУРБОВОЗ. Асосий двигатели газ турбинаси бўлган локомотив. Газотурбовоз фойдали иш коэффициентининг юқорилиги ва мутлақо сув сарф қилмаслиги билан паровоздан, жуда паст навли ёнилғи сарфлаши билан тепловоздан фарқ қилади.

ГАЗОТУРБОХОД. Асосий двигатели газ турбинаси бўлган ўзи-юрар кема. Газотурбоходдаги газ турбинаси фойдали иш коэффициентининг юқорилиги ва ҳоказо хусусиятлари билан кемаларни юргизадиган бошқа асосий двигателлардан фарқ қилиб туради.

ГАЗПАЙВАНДЛАШ. Ёнувчи газ аралашмаси алангасида металлларни пайванд қилиш.

ГАЗСУШИЛКА. Газ билан қиздириладиган сушилка.

ГАЗХОНА, ГАЗГОЛЬДЕР. Газларни сақлаш ва газ бериш учун қурилган мослама.

ГАЗЧИ. Газ саноатида ишловчи ишчи, мутахассис.

ГАЙДАМАКЛАР. 1. XVII—XVIII асрларда украин казак деҳқонлари ичидан поляк помещикларига қарши бош кўтариб чиққан кишилар. 2. 1918—1920 йиллардаги граждандар уруши маҳалида украин контрреволюционерлари томонидан тузилган ва Совет ҳокимиятига қарши курашган буржуа миллатчилари, қулоқлардан иборат банда. Улар халқ оммасини чалғитиш мақсадида тарихий гайдамаклар номидан фойдаланган эдилар. Меҳнаткашлар оммасининг кўмаги билан 20-йилларда Қизил Армия томонидан парчалаб ташланган.

ГАЙКА, тех. Ичида винт резьбаси бўлган болт, шпилька ва ҳ. к. га бураб солинадиган турли хилдаги деталь, маҳкамловчи қисм.

ГАЛАКТИКА (бош ҳарф билан), астр. Қуёшни ҳам ўз ичига олган юлдузлар системаси. Галактика бир неча хил юлдузлардан, юлдузлар тўплами ва туманликлардан иборат. «Сомон йўли» галактиканинг Қуёшдан жуда узоқ юлдузларидир.

ГАЛАНТЕРЕЯ. Кийиниш-тараниш учун керакли моллар, атторлик моллари (ип, тугма, тикув машиналарининг ниналари, тўғнағич, тароқ, лента, чўтка, портфель, камар, чамадон, ойна ва бошқалар) ва шундай моллар сотиладиган дукон.

ГАЛЕРЕЯ. 1. Қатор, саф-саф тизилган нарса, силсила; бирор нарсанинг тўплами, тизмаси, мас., образлар галереяси. 2. Томоша залларида — энг юқори ва энг арзон ўринлар.

ГАЛИФЕ (биринчи марта шундай шимни кийган француз кавалерия генерали Galliffet исмидан). Ени чиққан, почаси тор этик шим.

ГАЛЛИЙ. Менделеев даврий системасининг учинчи группасига кирадиган кимёвий элемент, кумушсимон оқ, қаттиқлиги ўртача бўлган металл. Галлий юқори температуралар ўлчанадиган термометрлар тайёрлашда, кислотага чидамли қотишма ҳосил қилишда, подшипниклар ишлаб чиқаришда, айрим шишалар ҳосил қилишда, фотоэлементлар ҳозирлашда кенг ишлатилади.

ГАЛЛИЦИЗМ, *лингв.* Бирор тилга француз тилидан қабул қилиб олинган сўз ёки иборалар.

ГАЛЛЮЦИНАЦИЯ. Миянинг чалғиши натижасида сохта сезгиларининг пайдо бўлиши, мас., йўқ нарсаларнинг кўз ўнгида пайдо бўлавериши.

ГАЛОГЕНЛАР, ГАЛОИДЛАР, *хим.* Менделеев даврий системасининг еттинчи группасига кирувчи элементлар. Унга фтор, хлор, бром, йод, астатлар киради. Галоидлар — электронга ўтамоий бўлганидан кучли оксидловчи ҳисобланади.

ГАЛСТУК. Қўйлак ёқаси остидан боғланадиган, бир учи кенгайиб борадиган лента шаклидаги бўйинбоғ.

◆ **Пионерлар галстуғи** ёки қизил **галстук** — пионерларнинг шу ташкилотга аъзолигини билдирадиган учбурчак шаклидаги бўйинбоғ.

ГАЛУРГИЯ. Кимёвий технологиянинг турли тузларни ҳосил қилиш йўлларини ишлаб чиқадиغان тармоғи.

ГАЛЬВАНИЗАЦИЯ, ГАЛВАНИЗАЦИЯЛАШ (Италия врачл Гальвани шарафига қўйилган ном). 1. Доимий электр (гальваник) токни бадандан ўтказиб даволаш. 2. *тех.* Электролиз усулида бир металл сиртини бошқа металл билан қоплаш.

ГАЛЬВАНИК. 1. Кимёвий реакциялар натижасида ҳосил бўладиган (электр токи тўғрисида); шундай токни ҳосил қилишга оид, мас., гальваник ток, гальваник элемент ва ҳ. к. 2. Гальванизацияга оид, мас., гальваник процесс.

ГАЛЬВАНОАКУСТИКА. 1. Даволаш мақсадида электр токида қизийдиган металл учлик билан организм тақималарини куйдириш. 2. Электр токи билан металлга ўйиб расм солиш.

ГАЛЬВАНОМЕТР. Паст кучли электр токини ўлчайдиган асбоб.

ГАЛЬВАНОСКОП. Электр занжирида ток мавжудлиги ва унинг йўналишини кўрсатадиган содда ва сезгир асбоб.

ГАМАҚ. Ўтириш ёки ётиш учун ёғочга ёхуд дарахтга боғлаб қўйиладиган осма тўр.

ГАМБИТ, *шахм.* Тезроқ ҳужумга ўтиш ёки қулай позицияга эга бўлиш мақсадида ўйиннинг бошида бирор синоҳни ёки пиёдаши қурбон қилиш.

ГАММА 1. 1. *муз.* Бир октава таркибидаги кўтарилиб ёки пасайиб борувчи товушлар сираси. 2. Рассомчиликда — муайян муносабатда жойлашган ранглар сираси, рангларнинг шартли тизмаси.

ГАММА II. Юнон алифбесининг учинчи ҳарфи. Гамма-нурлар, гамма-темир каби терминлар ясашда ва математик белги сифатида ишлатилади.

ГАММА-АППАРАТ. Радиоактив препаратлар тарқатадиган гамма-нурлар ёрдамида буюмларни ёритиб кўрсатадиган ёхуд ёмон сифатли шишаларни нурлантирадиган қурилма.

ГАММА-НУРЛАР, *физ.* Радиоактив элементларнинг парчаланishiда ҳосил бўладиган уч хил нурнинг бири. Гамма-нурлар элек-

тромагнит тўлқин хусусиятига эга ва деярли ҳамма жисмдан ўта олади.

ГАММА-СПЕКТРОСКОПИЯ. Ядровий физиканинг атомларнинг гамма нурланишини экспериментал ва назарий тадқиқ қиладиган бўлими.

ГАНГРЕНА. Қон айланишининг бузилиши натижасида биологик тўқима ёки аъзолардан бирининг ириши, nobud бўлиши.

ГАНГСТЕР. Америка Қўшма Штатларида бандитлар, босқинчилар шайқасининг қатнашчиси; умуман бандит, босқинчи. Полиция ва монополистик гуруҳлар гангстерлардан сайлов маҳалида сайловчиларга тазйиқ кўрсатиш, иш ташловчиларга, демократик ташкилотчиларга ва прогрессив арбобларга қарши босқинчиларча ҳужум уюштириш ишларида фойдаланадилар.

ГАНТЕЛЬ. Дастаннинг икки учига уланган икки чўян шардан иборат гимнастика ва оғир атлетика машқлари асбоби.

ГАРАЖ. Автомобиллар турадиган ва жорий ремонт қилинадиган жой, бино.

ГАРАНТИЯ. Қафолат, кафиллик; кафилини олиш, мас., телевизор олти ойга гарантия билан сотилади, яъни олти ой мобайнида бузилса, завод ўз ҳисобидан тузатиш кафилини олади; халқаро ва юридик муносабатларда — тузилган шартнома, битим ва ш. к. нинг бажарилишини таъминловчи шартлар, гаровлар.

ГАРАНТИЯЛАШ. 1. Гарантия бериш, кафиллик бериш, ишонтириш, мас., сотилган молнинг ёки бажарилган ишнинг сифати яхши эканлигини ишонтириб, кафиллигини ўз устига олиш. 2. Таъминлаш; ҳимоя қилиш, сақлаш, мас., СССР Конституцияси гражданиларнинг ҳамма ҳуқуқларининг амалга ошишини гарантиялайди.

ГАРДЕРОБ. 1. Кийим-кечак осиб қўйиладиган шкаф. 2. Муассаса ва театрларда кийимлар ечиб қўйиладиган ва сақлайдиган махсус бўлма, кийимхона.

ГАРМОНИК. 1. муз. Гармонияга онд, уйғун, ҳамоҳанг, мас., гармоник товушлар. 2. Ўзаро мувофиқлашган, мувофиқ, мас., гармоник ўсиш.

ГАРМОНИЯ. 1. Уйғунлик, ҳамоҳанглик; бир-бирига мос, мувофиқ келиш. 2. Музика назариясининг аккордлардан — паст-баланд овозларнинг ўзаро оҳангдошлигидан ва уларнинг тузилишидан баҳс этадиган бўлими. 3. Музикада — оҳанг, оҳангдошлик.

ГАРМОНИЯЛАШ. Музика асарининг турли қисмларини бир-бирига уйғунлаштириш, оҳангдош қилиш, гармония қоидалари асосида мослаштириш.

ГАРМОНЬ. Икки ёни кўндан буклама қилиб ясалган клавиатурали музика асбоби.

ГАРНИЗОН. Шаҳарда, аҳоли яшайдиган пунктда, қалъа, мустаҳкамланган район ёки мудофаа пунктида доимий ёки муваққат жойлашган ҳарбий қисмлар ва ҳарбий муассасалар мажмуи, мас., Тошкент гарнизони — Тошкент территориясида жойлашган ҳамма қўшинлар.

ГАРНИР. Гўшт ёки балиқ овқатларга қўшиб бериладиган, сабзавот, макарон, ёрма ва ш. к. дан алоҳида тайёрланган қайла.

ГАРНИТУР. Бирор мақсад учун белгиланган ва бир неча нарсадан тузилган тўплам, мас., ётоқхона гарнитури, кабинет гарнитури.

ГАРПУН. Найзадан ва узун арқондан иборат отиш асбоби; деңгиздаги тирик балиқлар ёхуд деңгиз ҳайвонларини овлаш мақсадида ишлатилади.

ГАСТРИТ, мед. Меъданинг яллиғланишидан иборат касаллик.

ГАСТРОГРАФ, мед. Ошқозон деворлари ҳаракатини ёзиб оладиган асбоб.

ГАСТРОЛЧИ, ГАСТРОЛЁР. Гастролга келган (кетган) артист ёки артистка.

ГАСТРОЛЬ. Театр, ансамбль ёки артистлар коллективининг ёки бир артистнинг бошқа бир шаҳарда, мамлакатда концерт, спектакль ва бошқалар билан чиқиши.

ГАСТРОНОМ. 1. Гастрономия магазини. 2. Озиқ-овқат шина-вандаси.

ГАСТРОНОМИЯ. Озиқ-овқат маҳсулотлари магазини.

ГАСТРОСКОП, мед. Меъда деворларини кўриш учун ишлатиладиган асбоб.

ГАУБИЦА. Стволи тўп стволидан қисқа, мортира стволидан узун бўлган артиллерия қуроли; душмanning гов орқасидаги кучларини говдан ошириб отиб тўпга тутати.

ГАУПТВАХТА. Ҳарбий қисмларнинг ички қамоқхонаси; интизомни бузган ҳарбий хизматчилар командир буйруғи билан қамаладиган жой.

ГАФНИЙ. Менделеев даврий системасининг тўртинчи группасига кирадиган элемент, кулранг, жуда қаттиқ, қийин суюқланувчан металл. Гафний радиотехника ва электроникада кенг миқёсда фойдаланилади.

ГВАРДИЯ. 1. Эски маҳалда — монарх, подшо, қирол, император ёки лашкарбошининг шахсий соқчилари, кейинроқ сараланган, чиниққан, энг яхши қўшинлар. СССРда гвардия унвони биринчи марга 1941 йилда жангларда мардлик кўрсатган бир неча ўқчи дивизияга берилган эди. 1941—45 йиллардаги Улуғ Ватан уруши даврида кўпгина ҳарбий қисмлар, қўшилмалар ҳамда кемалар жангларда мардлик кўрсатганлари учун бу унвонни олишга муяссар бўлган эдилар. 2. *кўчма.* Бирор соҳанинг чиниққан, хизмат кўрсатган кишилари, ўз ишига берилган, жонбоз курашчилар, мас., кекса большевиклар гвардияси.

◆ Оқ гвардия — СССРда 1918—1920 йиллардаги граждaнлар уруши маҳалида бош кўтарган контрреволюцион қўшинларнинг умумий номи — контрреволюцион буржуазия ва помещикларнинг чет эл интервенциялари, меньшевиклар ва эсерлар билан биргаликда Совет ҳокимиятига қарши курашган ва тор-мор келтирилган қуролли кучлари. Империалистлар уларнинг чет элларга қувилган қолдиқларидан Совет ҳокимиятига қарши қаратилган провокацион ва жосуслик ишларида фойдаландилар. Қизил гвардия — 1917 йилда чор ҳукумати ағдарилгач, Петроград ва бошқа шаҳарларда, мамлакатнинг саноат марказларида большевистик партия ташаббуси билан ва унинг раҳбарлиги остида тузилган қуролли отрядлар. Қизил гвардия Октябрь қуролли кўзғолонида ҳамда Совет ҳокимияти тузилган дастлабки ойларда Совет давлатини чет эл интервенциясидан ва ички контрреволюция (оқгвардиячилар) ҳужумидан ҳимоя қилишда катта роль ўйнади. Қизил Армия тузишда Қизил гвардия асос бўлди.

ГВАРДИЯЧИ. Гвардияга оид; гвардия номини олган қисмда хизмат қилувчи ёки хизмат қилган, мас., гвардиячи полк, гвардиячи лейтенант.

◆ **Оқгвардиячи** — Оқ гвардия қатнашчиси, контрреволюционер. **Қизилгвардиячи** — Қизил гвардия жангчиси, Қизил гвардия отрядлари қатнашчиси.

ГЕБРАИСТИКА. Қадимги яҳудий ёзуви ва тили ҳақидаги фан. **ГЕГЕЛЧИЛИК,** *фал.* Гегель фалсафаси ва шу фалсафа асосида пайдо бўлган реакцион идеалистик оқим.

ГЕГЕМОН *йўлбошчи,* бошқаларга йўл кўрсатиб, етакчилик қилиб ва уларни эргаштириб боровчи, мас., буржуа революциясида гегемон пролетариатдир.

ГЕГЕМОНИЯ. Устулик, йўлбошчилик; бир синф ёки давлатнинг бошқа синфлар ёки давлатларга нисбатан устулиги, йўлбошчилиги, мас., *пролетариат гегемонияси.*

ГЕГЕМОНЛИК. Гегемония *сўз. айн. ўзи,* мас., пролетариатнинг гегемонлик роли.

◆ **Пролетариат гегемонлиги,** пролетариат гегемонияси — революцион курашда пролетариат диктатурасини ўрнатиш ва коммунистик жамият қуришда пролетариатнинг шаҳар ва қишлоқ меҳнаткашлари оммасига йўлбошчилик қилиши.

ГЕЙЗЕР. Даврий суратда фонтандек отилиб турадиган иссиқ сувлар ва буғлар манбаи, булог; қайнар булок.

ГЕКСАХЛОРАН. Ҳашаротларни қирадиган, ўтакучли заҳардан иборат органик модда.

ГЕКСОГЕН. Қучли портловчи модда; капсула-детонаторларда, артиллерия снарядларида ишлатилади.

ГЕКТАР. Метрик ўлчов бирлиги системасида 10000 м² га тенг ер (сатҳ) ўлчови бирлиги.

ГЕКТО... Асида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, юз, юз марта маъносини билдиради, мас.: *гектометр, гектолитр* ва ш. к.

ГЕКТОВАТТ. 100 ваттга тенг бўлган қувват бирлиги.

ГЕКТОГРАФ. Машинкада ёки қўлда ёзилган текстни ёхуд иллюстрацияни оз нусхада кўпайтирадиган содда асбоб.

ГЕКТОГРАФИК. Гектографга оид, гектограф учун белгиланган, гектографда босилган, мас., гектографик сиёҳ.

ГЕКТОЛИТР. 100 литрга тенг ҳажм ўлчови бирлиги.

ГЕКТОМЕТР. 100 метрга тенг узунлик ўлчови бирлиги.

ГЕЛИЙ. Менделеев даврий системасининг нолинчи гуруппасига қирадиган кимёвий элемент, рангсиз, ҳидсиз газ. Инерт газлар жумласидан бўлган гелийнинг қайнаш температураси жуда паст (—269° да қайнайди); шунинг учун у паст температура ҳосил қилишда фойдаланилади. У рангдор реклама найларига тўлдириши мумкин. Шунингдек, гелий гази медицинада ва ғаввосликда ҳам кенг қўлланилади.

ГЕЛИО... Асида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб: 1) «солнечный» маъносини, яъни қуёшга оидликни билдиради, мас.: *гелиофизика*; 2) қуёш нуридан фойдаланишга оидликни билдиради, мас.: *гелиотехника, гелиотерапия* ва ш. к.

ГЕЛИОГРАВИЮРА. Фотомеханик ва кимёвий усул билан босма қилиш усули.

ГЕЛИОГРАФ. 1. Қуёш нури ёрдамида узоққа сигнал берадиган оптик асбоб. 2. *астр.* Қуёшни расмга оладиган телескоп. 3. *мет.* Қуёш нурланишининг қанча давом этишини автоматик сурагда қайд этиб турадиган асбоб.

ГЕЛИОГРАФИЯ. Астрономиянинг Қуёшни тадқиқ этиш билан шуғулланадиган бўлими.

ГЕЛИОМЕТР. Икки ёритгич ўртасидаги кичкина бурчакни, Қуёш, Ой ҳамда планеталарнинг кўринадиган диаметрларини ўлчайдиган асбоб.

ГЕЛИОТЕРАПИЯ, *мед.* Қуёш нури билан (қуёш ваннаси қабул қилиш йўли билан) даволаш.

ГЕЛИОТЕХНИКА. Техниканинг қуёш нури энергиясидан саноатда ва маиший эҳтиёжлар учун фойдаланиш йўлларини ўргатуви тармоғи.

ГЕЛИОФИЗИКА. Астрофизиканинг Қуёшда бўладиган ҳодисаларни ўрганадиган бўлими.

ГЕЛИОЦЕНТРИК. Атрофида планеталар айланадиган Қуёшни марказ деб қарайдиган, мас., оламнинг гелиоцентрик системаси.

◆ **Оламнинг гелиоцентрик системаси** — ҳамма планеталар, шу жумладан, Ер ҳам Қуёш атрофида айланади, деб ҳисобловчи назария; бу назария дунёнинг маркази Ер, деб ҳисобловчи, илмга зид назарияни — **оламнинг геоцентрик системаси** (қ. **Геоцентрик**)ни рад этади; улуғ поляк астрономи Н. Коперник (1473—1543) очган бу система илму фаннинг ундан кейинги асрларда ривож олишига жуда катта ижобий таъсир кўрсатди.

ГЕЛИОЭНЕРГЕТИКА. Ерга келиб етаётган қуёш нури энергиясини қайта ишлаш билан шуғулланадиган фан.

ГЕЛИОҚУРИЛМА. Бевосита қуёш нурини қабул қиладиган, ютадиган ва уни иссиқликка айлантирадиган қурилма. Гелиоқурилма, айниқса, Урта Осиё шаронтида халқ хўжалигига жуда катта фойда келтиради.

ГЕЛЬМИНТОЛОГИЯ. Паразит қуртларни, яъни гельминтларни ва одам, ҳайвон ҳамда ўсимликларда гельминтлар туғдирадиган касалликларни ўрганадиган фан.

ГЕЛЬМИНТОЗЛАР. Одам, ҳайвон ва ўсимликларда гельминтлар (паразитик қуртлар, гижжалар) туғдирадиган касалликлар.

ГЕЛЬМИНТЛАР. Кўпгина турлари оғир касалликларни келтириб чиқарадиган паразитик қуртлар.

ГЕМАТОГЕН. Гемоглобин, глицерин ва винодан тайёрланган дори; камқонлиқни даволашда ишлатилади.

ГЕМАТОЛОГИЯ, *мед.* Қонни, унинг таркибини ва хоссаларини ўрганадиган фан.

ГЕМОГЛОБИН, *биол.* Қонга қизил ранг берадиган модда; қизил қон шариклари таркибида бўлади ва бутун танани кислород билан таъминлаш учун хизмат қилади.

ГЕМОТЕРАПИЯ, *мед.* Қон қуйиб даволаш.

ГЕМОФИЛИЯ, *мед.* Қоннинг томирдан чиқиб ивимаслиги натижасида қон тўхтамаслик касаллиги.

ГЕНЕОЛОГИК. Генеологияга, келиб чиқишга онд, мас., тилларнинг генеологик классификацияси.

ГЕНЕАЛОГИЯ I. Насл-насаб тарихи, насабнома, шажара.

ГЕНЕАЛОГИЯ 11. 1. Тарих фанининг насл-насабни ўрганадиган бўлими, насабшунослик. 2. Ҳайвон ва ўсимликлар турларининг келиб чиқиши.

ГЕНЕЗИС. Келиб чиқиш, пайдо бўлиш; пайдо бўлиш ва таркиб топиш процесси.

ГЕНЕРАЛ. Қуrolли кучларнинг олий қўмондонлик ва бошлиқ составига бериладиган ҳарбий унвон ёки мансаб, шунингдек, шу унвонга эга бўлган киши. СССР қуrolли кучларида генераллик унвони даражаларига кўра қуйидагича бўлинади: генерал-майор, генерал-лейтенант, генерал-полковник, армия генерали.

ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОР. Революциягача Россияда бир ёки бир неча губернии ўз ичига олган маъмурий-территориал бўлимининг энг олий ҳарбий-маъмурий ҳуқуқларига эга бўлган ҳокими (беvosита подшонинг ўзига бўйсунган). Генерал-губернатор Англиянинг баъзи доминионларида ва Франциянинг мустамлакаларида ҳам мавжуддир.

ГЕНЕРАЛ-ЛЕЙТЕНАНТ. СССР қуrolли кучлари олий қўмондонлик ёки бошлиқ составига бериладиган, генерал-майордан юқори, генерал-полковникдан қуйи генераллик унвони ва шу унвонни олган киши.

ГЕНЕРАЛ-МАЙОР. СССР қуrolли кучлари олий қўмондонлик ёки бошлиқ составига бериладиган генераллик унвонининг энг кичик, қуйи даражаси ва шу унвонни олган киши.

ГЕНЕРАЛ-ПОЛКОВНИК. СССР қуrolли кучлари қўмондонлик ёки бошлиқ составига бериладиган генераллик унвонининг учинчи, генерал-лейтенантдан юқори, армия генералидан қуйи даражаси ва шу унвонни олган киши.

ГЕНЕРАЛИССИМУС. Энг олий ҳарбий унвон ва шу унвонни олган киши. Россияда А. Д. Меншиков, А. В. Суворов, А. С. Шенн генералиссимус унвонига эга бўлган эдилар.

ГЕНЕРАЛИТЕТ. Армиянинг олий қўмондонлари ҳайъати, генераллар.

ГЕНЕРАТОР. 1. Механик энергияни электр энергиясига айлантирадиган машина. 2. Бирор нарса ишлаб чиқарадиган турли асбобларнинг умумий номи, мас., ацетилен генератори. 3. Газогенератор *сўз. айн. ўзи*.

ГЕНЕТИКА. Биологиянинг ирсият (организмларнинг ўз белгилари ва ривожланиш хусусиятларини навбатдаги наслга ўтказиш хоссаси)ни ва ўзгарувчанлик қонуниятларини ўрганадиган муҳим тармоғи. Генетика илмининг амалий аҳамияти бениҳоя каттадир. Масалан, уй ҳайвонларида ва маданий ўсимликларда мавжуд бўлган ирсий белгиларни инсоният учун маъқул томонга ўзгартириш, янги маҳсул зотлар ва навларни яратиш ишлари ана шу фан томонидан аниқланган қонуиларга асосланади. Одамлардаги баъзи касалликлар ирсий касалликлар эканлиги аниқланаётган бир пайтда генетиканинг медицина соҳасида ҳам ўз ўрни борлигини кўрсатади.

ГЕНИАЛ. Мислсиз талантили, истеъдодли, мас., А. С. Пушкин — рус халқининг гениал шоири, Навоий — ўзбек халқининг гениал шоири ва ш. к. 2. Доҳиёна, энг юксак, мас., марксизм классикларининг гениал асарлари, коммунизм қуришининг гениал программаси ва ш. к.

ГЕНИЙ. Даҳо, мислсиз заковат, улкан талант, жуда зўр ижодий қобилият, истеъдод; шундай талант, истеъдод эгаси, доҳий, мас., Ленин кишилик жамиятининг генийсидир.

ГЕНЛАР, биол. Бирор белгининг ривожланишида ҳал қилувчи роль ўйнайдиган моддий ирсий факторлар. Генлар ДНК (дезоксирибонуклеин кислота) молекуласининг бир қисми ҳисобланадики, унда органик асослар муайян тартиб билан жойлашади.

ГЕНОТИП, биол. Организмнинг ирсий факторлар, яъни генлар системаси.

ГЕНОЦИД. Аҳолининг айрим ирқий ёки миллий гуруҳларини ирқчилик, миллатчилик ёки диний мулоҳазалар билан қириб ташлаш, империалистик буржуазиянинг инсониятга қарши энг ваҳшиёна ва оғир жинояти. Масалан, гитлерчи немис-фашист босқинчиларнинг поляк, чех, яҳудий ва бошқаларни қирғин қилганлиги, америка-инглиз интервенциячиларининг ўз озодлиги ва мустақиллиги учун курашган корейс халқини қирғин қилганлиги геноцид тусини олгандир.

ГЕО... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, «относящийся к земле, связанный с землей» маъноларини, яъни ерга оид, ерга боглиқ маъноларини билдиради, мас.: *география, геоботаника, геосфера* ва ш. к.

ГЕОБОТАНИК. Геоботаника мутахассиси.

ГЕОБОТАНИКА. Ботаниканинг ўсимликларнинг географик шароитларга қараб (мас., иқлим, ер, сув шароитлари ва ҳ. к.) ер юзида қандай тарқалганлигини ўрганадиган бўлими.

ГЕОГРАФ. 1. География олими, мутахассиси. 2. с. т. Географияни ўқитувчиси.

ГЕОГРАФИК. 1. Географияга оид, мас., географик харита, географик муҳит, географик журнал ва ш. к. 2. Табiiй шароитлари, ер сатҳининг тузилиши ёки ер юзидagi вазияти нуқтаи назаридан қаралган, мас., мамлакатнинг географик ҳолати, саноатнинг географик ҳолати, саноатнинг географик жойлашиши ва ш. к.

ГЕОГРАФИЯ. Ер шарни ва унинг сатҳини, иқлимини, жонли табиати ва аҳолисини, ишлаб чиқариш шароити ва ишлаб чиқариш тараққиётининг хусусиятларини ўрганадиган фан; бу фан ўзаро богланган табiiй география ва иқтисодий география фанларини ўз ичига олади.

ГЕОДЕЗИК. Геодезияга оид, мас., геодезик асбоб, геодезик чизик ва ш. к.

ГЕОДЕЗИСТ. Геодезия мутахассиси.

ГЕОДЕЗИЯ. Ернинг ўлчами (катта-кичиклиги) ва шаклини ўрганадиган (олий геодезия), план ва хариталар тузиш учун айрим ер майдонларини ўлчаш билан шугулланадиган (қ. *топография*) фан.

ГЕОКИМЕ. Геохимия сўз. айн. ўзи.

ГЕОЛОГ. Геология олими, мутахассиси.

ГЕОЛОГИК. 1. Геологияга оид, мас., геологик харита, геологик қидирув, геологик съёмка ва ш. к. 2. Ернинг, ер қобиғининг тарихига оид, мас., геологик давр, геологик процесс.

ГЕОЛОГИЯ. Ер қобиғининг тузилиши, состави ва тарихи (Ер пайдо бўлган вақтдан бошлаб то ҳозирги ҳолатигача унинг

тараққиёт босқичлари, унда бўлган ўзгаришлар) ҳамда фойдали қазилмаларни қидириш усуллари ҳақидаги фан.

ГЕОЛОГОРАЗВЕДКА. Геологик разведка, фойдали қазилмалар топиш мақсадида жойларда геологлар ўтказадиган разведка, қидириш.

ГЕОМАГНЕТИЗМ. Ер магнетизми.

ГЕОМЕТРИК. Геометрияга оид, мас., геометрик шакл, геометрик машк, геометрик аксиома.

ГЕОМЕТРИЯ. Математиканинг фазовий шакллари ва улардаги муносабатлар ҳақидаги бўлими.

ГЕОМОРФОЛОГИЯ. Физик географиянинг ер юзаси шакллари сиртқи белгилари, келиб чиқиши, тараққиёти ва географик тарқалиши ҳақидаги бўлими.

ГЕОПОНИКА. Экинларни ерда ундириб олишга асосланган азалий деҳқончилик. Тақ.— *Гидропоника*.

ГЕОСИЕСАТ. Имперализм даврида юзага келган ва ижтимоий-иқтисодий муносабатлар, давлатларнинг равиши фақат географик шарит билан белгиланади, деб даъво қилувчи сохта, реакцион назария. Бу назария имперализмнинг мустамлакалар босиб олишдан иборат реакцион ҳаракатини қўллаб-қувватлайди. Немис-фашистлари ана шу назарияни дастак қилиб олиб, Германия учун янги-янги ерлар керак, деб талаб қилган эдилар. Эндиликда ГФР реваншичлари геосиесатни ўзларининг ғоявий қуролига айлантириб олганлар.

ГЕОТЕРМИКА. Геофизиканинг Ер ичида содир бўладиган иссиқлик жараёнларини ўрганадиган бўлими.

ГЕОТЕХНОЛОГИЯ. Руда ҳосил бўлишининг табиий жараёнларини тадқиқ қилиш ва фойдали қазилмаларни шахтасиз қайта ишлаш каби масалалар мажмуи.

ГЕОФИЗИК. Геофизика мутахассиси.

ГЕОФИЗИК. Геофизикага оид, мас., геофизик обсерватория, қидирувнинг геофизик методи ва ш. к.

ГЕОФИЗИКА. Ер шарининг физикаси — ернинг қаттиқ, суюқ (океанлар), газ (атмосфера) қобиқларида бўладиган процессларни ўрганадиган фан.

ГЕОФОН. Ер қобиғида тарқаладиган товуш тўлқинларини қабул қилувчи асбоб.

ГЕОХИМИЯ, ГЕОКИМЕ. Кимёвий элементларнинг тарихини, келиб чиқишини ҳамда уларнинг Ер юзиде тарқалиш қонунларини ўрганадиган фан.

ГЕОЦЕНТРИК. Ер марказига алоқадор, мас., геоцентрик координатлар, оламнинг геоцентрик системаси ва ҳ. к.

◆ **Оламнинг геоцентрик системаси** — қадимги юнон астрономи ва географи Птоломейнинг Ер бутун оламнинг марказида бўлиб, ҳаракат этмайди, Ой, Қуёш, барча планеталар ва бошқа осмон жисмлари эса Ер атрофида айланади, деган нотўғри, илмга зид назарияси; бу назария XVI асрга қадар астрономиянинг асоси бўлиб келган. Улуғ поляк астрономи Н. Коперник очган оламнинг *гелиоцентрик системаси* (қ. *Гелиоцентрик*) назарияси бу назарияни рад этди.

ГЕРАЛЬДИКА. Тарих фанининг гербларни ўрганадиган тармоғи.

ГЕРБ. Бирор давлатнинг байроқ, печать, танга ва ҳоказоларга тушириладиган расмий белгиси, тамғаси.

ГЕРБАРИЙ. 1. Қурилган ўсимликлар коллекцияси. 2. Шундай коллекциялар тўплаш ва уларни ўрганиш билан шуғулланадиган илмий муассаса.

ГЕРБИЦИДЛАР. Боғчиликда, сабзавотлар ва ҳ. к. экинлар экилган жойларда бегона ўтларни йўқотадиган моддалар; гербицидлар одамга нисбатан юзлаб марта тез ўтоқ қилади.

ГЕРИАТРИЯ. Медицинанинг кекса кишилар касалликларини ва уларни даволаш йўлларини ўрганадиган бўлими.

ГЕРКУЛЕС. Паҳлавон, баҳодир (қадимги юнонларнинг афсонавий қахрамони номидан олинган).

GERМАНИЗМ, лингв. Немис тилидан қабул қилинган сўз ёки ибора.

GERМАНИЙ. Менделеев даврий системасининг тўртинчи группасига кирадиган элемент. кумушранг, мўрт металл. Германийдан электротехника ва радиотехникада ярим ўтказгич сифатида кенг миқёсда фойдаланилади.

GERМАНИСТИКА. Герман тиллари (швед, норвег, исланд, инглиз, голланд, немис ва ҳ. к.) ва маданиятини ўрганадиган илмлар мажмуи; герман филологияси.

GERМЕТИК. Зич қилиб бекитилган, ҳаво ёки суюқликни мутлақо ўтказмайдиган, мас., герметик идиш, печканинг герметик эшиги.

GERОНТОЛОГИЯ. Организмларнинг кексайиши, қариши тўғрисидаги таълимот.

GERПЕТОЛОГИЯ. Зоологиянинг судралиб юрувчи ҳайвонларни ўрганадиган бўлими.

GERЦ (немис физиги Г. Герц исмидан), *физ.* Тебраниш частотасининг ўлчов бирлиги.

GERЦОГ. Ғарбий Европада юқори табақа дворянларга, князларга бериладиган унвон ва шу унвонни олган киши.

GERЦОГЛИК. 1. Герцог қарамоғидаги феодал давлат. 2. Герцог унвони.

ГЕСТАПО. Гитлерчилар Германиясининг яширин сиёсий полицияси; фашизмга қарши бўлган эркин фикрли кишиларни қирғин қилиш ниятида майдонга келган гестапо иккинчи жаҳон уруши йилларида инсониятга қарши зўр жиноятлар қилди. Лекин 1946 йилда Халқаро ҳарбий трибунал гестапо жиноятчи ташкилот, деб чиқарган ҳукмига қарамай, АҚШ ва Ғарбий Германия тажовузорлари гестапода хизмат қилган каллакесарларни жавобгарликка тортиш ўрнига демократияга қарши курашга отлантирмоқдалар.

ГЕСТАПОЧИ. Гестапода хизмат қилувчи фашист.

ГЕТЕРОТОПИЯ. Тўқима ёки бирор органнинг ўз ўрнидан бошқа жойда ўсиб чиқиши (масалан, «ўғри тиш» — гетеротопик органдир).

ГЕТМАН. 1. XVI—XVII асрларда Украинада — казак қўшинларининг сайлаб қўйиладиган лашкарбошиси; XVI—XVIII асрларда Украина ҳокими. 2. XVI—XVIII асрларда Польша-Литва давлати ҳарбий кучларининг бош қўмондони.

ГЕТМАНЧИЛИК. 1. Украинада гетманлар ҳоким бўлган давр (XVI—XVIII асрлар). 2. 1918 йилда Украинада герман империя-

лизми томонидан қўйилган ва гетман деб эълон қилинган генерал Скоропадский давридаги контрреволюцион ҳарбий диктатура.

ГЕТТО. Урта асрларда Европада, ҳозир эса ирқий камситиш сиёсатини юргизаётган қатор капиталистик мамлакатларда бирор ирққа, динга ёхуд миллатга мансуб одамлар мажбуран жойлаштириладиган квартал, шаҳарнинг бирор чеккаси.

ГИББЕРЕЛЛИНЛАР. Юксак даражада биологик активликка эга бўлган ўстирувчи моддалар. Бир гектар узумзорга атиги бир печа ўн граммгина гиббереллин солинса, шу узум меvasи гиббереллин солинмай ўстирилган узум меvasига нисбатан уч-беш марта йирик бўлади; чой буталари эса иккинчи марта ҳосил беради ва ҳ. к.

ГИББОН. Жануби-шарқий Осиёда яшайдиган, танасининг тузилиши жиҳатидан одамсимон маймунларга яқин турган, лекин олдинги оёқлари жуда узун маймун.

ГИБРИД. Гибридлаш натижасида ҳосил қилинган юқори навли зот, дурагай.

ГИБРИДЛАШ. Дурагайлаш. гибрид (дурагай) олиш; турли жинс ёки тур ҳайвонларни ёки ўсимликларни бир-бирига чатиштириб, улардан юқори навли дурагай ҳайвон ёки дурагай ўсимлик ҳосил қилиш.

ГИГАНТ. Улкан, жуда катта, мас., гигант қурилишлар, гигант бинолар, гигант қадамлар.

ГИГАНТИЗМ, мед. Организм ёки унинг айрим аъзосининг ички секреция безлари нормал ишламаслиги натижасида ҳаддан ташқари ўсиб кетиши.

ГИГАНТОЗАВР. Динозаврлар группасидан насли қуриб кетган жуда катта (бўйи 35 метр) судралувчи ҳайвон.

ГИГИЕНА. 1. Медицинанинг киши организмга ташқи муҳит факторлари таъсирини ўрганадиган ва шу асосда турмуш шароитини соғломлаштириш, яхшилаш тadbирлари ва нормаларини ишлаб чиқадиغان бўлими. 2. Соғлиқни сақлаш ишларини йўлга қўйиш учун кўриладиган тadbирлар.

ГИГИЕНИК, ГИГИЕНАВИЙ, Гигиенага онд, гигиена қондаларига асосланган, гигиена талабларига жавоб берадиган, мас., гигиенавий гимнастика, гигиенавий шарт-шароит, гигиеник чоралар.

ГИГРОГРАФ. Хавонинг нисбий намлигини бетўхтов ўзи қайд этиб борадиган асбоб.

ГИГРОМЕТР. Ҳаводаги намликни ўлчайдиган асбоб.

ГИГРОСКОП. Ҳаво намлигининг ўзгаришини тахминан кўрсатиб турадиган асбоб.

ГИГРОСКОПИК. Намни осонгина тортиб оладиган, намга ўч, мас., гигроскопик пахта.

ГИД. Туристлар билан шаҳарнинг хушманзара, диққатга сазовор жойларига экскурсия ўтказишни ўзига касб қилиб олган киши.

ГИДРАВЛИК. 1. Гидравликага онд, мас., гидравлик текшириш, гидравлик босим, гидравлик жипслашиш. 2. Суюқлик босими остида ишлайдиган, мас., гидравлик двигатель, гидравлик пресс.

ГИДРАВЛИКА. Суюқликлар мувозанати ва ҳаракати қонунарини ўрганадиган ва уларни амалий ишларга (мас., сув иншоотларига, двигателларига) татбиқ этиш йўлларини белгилайдиган фан.

ГИДРИДЛАР, *хим.* Металларнинг водород билан бирикишидан ҳосил бўлган бирикмалар.

ГИДРО... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, «водяной», «водный» маъноларини, яъни сувга оидликни ифодалайди, мас.: *гидростанция, гидротехника* ва ш. к.

ГИДРОАВИАЦИЯ. Сувдан уча оладиган ва сувга қўна оладиган учиш аппаратлари.

ГИДРОАГРЕГАТ. Умумий вал билан бирлаштирилган гидравлик турбина ва электрогенератор; йирик ГЭС ларга ўрнатилади.

ГИДРОАКУСТИКА. Акустиканинг товушнинг сувда тарқалишини ўрганадиган бўлими.

ГИДРОАЭРОДРОМ. Гидросамолётлар қўнадиган ва учиб кетадиган сув аэродроми.

ГИДРОАЭРОНИЗАЦИЯ. Баландликдан (масалан, шалоладан, тўғондан) оқиб тушаётган сувнинг сочилишида рўй берадиган табиий жараёни сунъий йўл билан вужудга келтириш.

ГИДРОБИОЛОГ. Гидробиология мутахассиси, олими.

ГИДРОБИОЛОГИЯ. Биологиянинг сувда яшовчи организмлар фаолиятини ўрганадиган бўлими.

ГИДРОГЕНЕРАТОР. Сув турбинасини айлантирадиган электр генератори.

ГИДРОГЕОЛОГ. Гидрогеология мутахассиси, олими.

ГИДРОГЕОЛОГИК. Гидрогеологияга оид, мас., гидрогеологик тадқиқот.

ГИДРОГЕОЛОГИЯ. Геологиянинг ер ости сувларининг пайдо бўлиши, оқиши ва бошқа хусусиятларини ўрганадиган бўлими.

ГИДРОГРАФ. Гидрография мутахассиси, олими.

ГИДРОГРАФИК. 1. Гидрографияга оид, мас., гидрографик экспедиция, гидрографик ишлар ва ш. к. 2. Дарё, кўл, денгиз, океанларни чизиб ва ёзиб тасвирлашга доир, мас., гидрографик харита, гидрографик чертёж ва ш. к.

ГИДРОГРАФИЯ. Географиянинг ер юзасидаги сувларни ўрганадиган ва тасвирлайдиган бўлими.

ГИДРОДИНАМИК. Гидродинамикага, суюқликларнинг ҳаракатига оид, мас., гидродинамик текширишлар.

ГИДРОДИНАМИКА. Гидромеханиканинг (гидравликанинг) суюқликлар ва газлар ҳаркати, шунингдек, суюқликлар ва газларнинг нисбий ҳаракатида уларнинг йўлда учраган бошқа жисмлар билан ўзаро механик таъсирини ўрганадиган бўлими.

ГИДРОИЗОЛЯЦИЯ. Бино ёки иншоотларнинг айрим қисмларини сув, кислота, оҳак ва ҳоказолар таъсиридан ҳимоя қилиш.

ГИДРОИНКУБАТОР. Қайноқ сув билан иситиладиган инкубатор.

ГИДРОИНШООТЛАР, ГИДРОТЕХНИК ИНШООТЛАР. Табиий ва сунъий сув оқимларидан фойдаланиб, муайян мақсадлар учун қуриладиган иншоотлар, мас., каналлар, тўғонлар, гидроэлектростанциялар (ГЭС), сугориш иншоотлари ва ҳ. к.; кўпинча бу иншоотлар ягона комплекс ташкил қилади.

ГИДРОЛИЗ. I. Мураккаб моддаларнинг сув таъсири билан таркибий қисмларга ажралиши.

ГИДРОЛИЗ II. Мураккаб моддаларнинг сув таъсири билан

ажралишига онд, шу ҳодисадан фойдаланиш асосига қурилган, мас., гидролиз заводи.

ГИДРОЛОГ. Гидрология мутахассиси, олими.

ГИДРОЛОГИК. Гидрологияга онд, мас., гидрологик харита, гидрологик текшириш ва ш. к.

ГИДРОЛОГИЯ. Ер юзидаги сувларни ва табиатда сувнинг айланиши, яъни буғланиши, булутга айланиши, ёғиши, ерга сингиши, организмларга ўтиши, яна асл ҳолига қайтишини ўрганадиган фан.

ГИДРОЛОКАТОР. Гидролокация қурилмаси.

ГИДРОЛОКАЦИЯ. Сувда турган жисмнинг турган жойини уйдан қайтган товуш сигналлари воситаси билан аниқлаш. Сувусти ва сувости кемалари, қайиқлар, балиқлар турган жойни тез ва осон аниқлашда гидролокация жуда қўл келади.

ГИДРОМЕТАЛЛУРГИЯ. Металлургиянинг бир тармоғи: руда, руда концентратлари, саноат чиқиндилари ва бошқа маҳсулотлардан металллар ажратиб олиш усули.

ГИДРОМЕТЕОРОЛОГИЯ. Сувнинг атмосферада айланиш қонуниятларини ўрганадиган фан.

ГИДРОМЕТРИК. Гидрометрияга онд, мас., гидрометрик асбоб.

♦ **Гидрометрик станция** — сув сатҳи баландлигини, оқиш тезлигини, сарф бўлишини ўлчаш, аниқлаш мақсадида дарёга қурилган пункт.

ГИДРОМЕТРИЯ. Гидрологиянинг сув оқимининг тезлиги, сувнинг чуқурлиги, сарф бўлиши ва ҳоказолар ҳақидаги, шунингдек уларни ўлчаш методикаси билан шуғулланадиган бўлими.

ГИДРОМЕХАНИКА. Механиканинг суюқликларнинг мувозанати ва ҳаракати ҳамда уларнинг бошқа жисмлар билан ўзаро механик таъсирини ўрганадиган бўлими.

ГИДРОНАВТ. Сув остига батискафда туширилган ва тадқиқот олиб борадиган киши.

ГИДРОПОНИКА. Ўсимликларни тупроқсиз сунъий муҳитда намланган озуқа эритмаси ёрдамида ўстиришдан иборат агротехника усули. Бу усулда сабзавотларни, ўсимликларни ўстириш, озиклантириш ишлари батамом автоматлаштирилиши мумкин. Гидропоника усулида ўстирилган сабзавот ва бошқа ўсимликлар оддий усулда ўстирилган сабзавот ва бошқа ўсимликларга нисбатан 32—45% кўп ҳосил беради ва анча тез етилади.

ГИДРОПУЛЬТ. Ёнгинини ўчириш, деворларни оқлаш, дезинфекция қилиш ва ҳ. к. учун ишлатиладиган қўл насосли челақ.

ГИДРОСАМОЛЕТ. Сувга қўна оладиган ва сувдан кўтарилиб учиб кета оладиган самолёт.

ГИДРОСТАНЦИЯ. Гидроэлектростанция *сўз. айн. ўзи.*

ГИДРОСТАТИК. Гидростатикага, суюқликларнинг мувозанати-га онд, мас., гидростатик босим.

ГИДРОСТАТИКА. Гидромеханиканинг суюқликлар ва уларга ботирилган жисмлар мувозанати ҳақидаги бўлими.

ГИДРОСУЛЬФИТЛАР, *хим.* Сульфит кислотанинг нордон тузлари, мас., натрий гидросульфит тўқимачилик саноатида бўяш учун, кальций гидросульфит эса шакарпазликда оқловчи модда сифатида ишлатилади.

ГИДРОСФЕРА. Ер шарининг сув қатлами, ернинг жами сувлари (денгиз, океан, кўл, дарё ва ҳ. к.).

ГИДРОТЕРАПИЯ, *мед.* Сув билан даволаш, яъни ванналар, душлар ва ҳ. к. тариқасида сувдан даволаш учун фойдаланиш.

ГИДРОТЕХНИК. Гидротехника мутахассиси.

ГИДРОТЕХНИК. Гидротехникага онд, мас., *гидротехник иншоотлар, гидротехник ишлар.*

ГИДРОТЕХНИКА. 1. Сувдан ва сувнинг энергиясидан фойдаланиш ҳамда гидротехник иншоотлар қуриш йўли билан сув тошқини ва бошқа сув офатларига қарши кураш чораларини ўрганадиган фан. 2. Техниканинг шундай вазифаларни амалий суратда бажарадиган, яъни *гидроиншоотлар* қуриш ишлари билан шуғулланадиган соҳаси.

ГИДРОТУРБИНА. Сув оқими энергиясидан ҳаракатга келадиган двигатель.

ГИДРОУЗЕЛ. Бир қанча гидротехник иншоотлардан иборат бўлган иншоотлар комплекси, мас., биргаликда қурилган сув электростанциялар, каналлар ва ҳоказолар.

ГИДРОФИТЛАР, *бот.* Сув ўсимликлари.

ГИДРОФОН. Сувда тарқалаётган ёки пайдо бўлаётган товушларни қабул қилиб оладиган асбоб.

ГИДРОХИМИЯ, ГИДРОКИМЕ. Гидросферани ташкил қилган сувларнинг кимёвий таркиби ва уларни текшириш йўллари билан шуғулланадиган фан.

ГИДРОЭЛЕКТРОСТАНЦИЯ. Сув энергиясидан фойдаланиб ишлайдиган электр станция.

ГИДРОЭНЕРГЕТИК. Сув энергиясига онд, мас., гидроэнергетик ресурслар.

ГИДРОЭНЕРГЕТИКА. Фан ва техниканинг сув энергиясидан фойдаланиш ва, хусусан, электр энергияси ҳосил қилиш билан шуғуланувчи бўлими.

ГИЛЬДИЯ. 1. Ўрта асрларда Фарбий Европада — савдогар ва ҳўнармандлар уюммаси, ширкати. 2. Революциядан олдинги Россияда — савдогарларнинг қурбига кўра уч даражасидан ҳар бири: 1-гильдия савдогарлар, 2-гильдия савдогарлар, 3-гильдия савдогарлар.

ГИЛЬЗА. 1. Ўқнинг дори солинадиган, бир оғзи берк цилиндр трубка қисми; унинг иккинчи учига отиладиган қисми, яъни ўқнинг ўзи жойлаштирилади. 2. Папироснинг тамаки солинадиган қоғоз найчаси. 3. *тех.* Труба шаклидаги турли қисмларнинг номи.

ГИЛЬОТИНА (шундай машинани ўйлаб чиқарган француз доктори Гильотен исмидан). 1792 йилда Францияда буржуа революцияси даврида одам калласини кесиб ташлаш учун ясалган махсус машина.

ГИМН. Давлат бирлигининг ёки синфий бирлиkning ифодаси, симболи сифатида расмий суратда қабул қилинган тантанали куй, мас., Совет Иттифоқи Давлат гимни, Коммунистик партия гимни («Интернационал»), Ўзбекистон ССР гимни.

ГИМНАЗИСТ. Гимназия ўқувчиси.

ГИМНАЗИЯ. Революцияга қадар Россияда ўрта маълумот берадиган ўқув юрти; гимназия Фарбий Европадаги баъзи капиталистик мамлакатларда ҳозир ҳам бор.

ГИМНАСТЁРКА. Ҳарбий форма сифатида қабул қилинган тик ёки қайтарма ёқали устки кўйлак; гимнастёрка устидан, одатда, камар боғланади.

ГИМНАСТИКА. Организмни соғломлаштиришга, мустаҳкамлашга ёрдам қиладиган физкультура машқлари системаси.

ГИМНАСТИКАЧИ. Гимнастика билан шуғулланувчи киши, гимнастикага моҳир спортчи.

ГИНЕКОЛОГ. Гинекология мутахассиси, врач.

ГИНЕКОЛОГИК. Гинекологияга оид, мас., гинекологик операция, гинекологик касал.

ГИНЕКОЛОГИЯ. Аёллар организмнинг ўзига хос хусусиятларини, аёллар жинсий органларининг касалликларини ва уларни даволаш йўлларини ўрганадиган фан.

ГИПЕР... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, нормадан ортиқликни билдиради, мас.: *гипертония, гипербол* ва ш. к.

ГИПЕРБОЛА. 1. адаб. Муболаға. 2. мат. Конусни иккита ясов-чиси орқали ўтган текислик билан кесганда ҳосил бўлган эгри чизиқ.

ГИПЕРОНЛАР, физ. Протон ва нейтрон массасидан каттароқ массага эга бўлган беқарор (нотургун) элементар зарра.

ГИПЕРТОНИК. Гипертония касалига йўлиққан, қон босими ошиб кетган бемор.

ГИПЕРТОНИЯ. Қон босимининг ошиб кетишидан иборат касаллик.

ГИПНОЗ. 1. Ишонтириш, таъсир ўтказиш орқасида одам ва юқори умуртқали ҳайвонда юз берадиган уйқу ҳолати. 2. Шу йўл билан ухлатиш ва шу йўл билан ухлатилган киши иродасига таъсир кўрсатиш (даволаш мақсадларида).

ГИПНОЗЛАШ. Гипноз (1-матносида) *сўз. айн. ўзи.*

ГИПНОЗЧИ. Гипноз қилувчи киши; гипноз йўли билан даволовчи врач.

ГИПНОПЕДИЯ. Уйқу маҳалида билим эгаллаш йўлларини ўрганадиган фан.

ГИПНОТИЗМ. Гипноз ҳодисалари тўғрисидаги фан.

ГИПО... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, нормадан пасайганликни, камайганликни билдиради, мас.: *гипотония, гипофиз* ва ш. к.

ГИПОСУЛЬФИТ, хим. Тиосульфат кислота тузларидан бири, олтингугуртли бўёқ моддалари ишлаб чиқаришда чиқинди сифатида ҳосил бўлади. Бўёқ, қоғоз саноатида, газламаларни бўйашда, тери-ларни ошлашда, шунингдек, фотографияда кенг қўлланади.

ГИПОТЕЗА. 1. Фактлар, далиллар асосида ҳали исбот қилинмаган, лекин тўғрилиги эҳтимолга яқин ва исбот қилиниши зарур илмий фараз, фаразия. 2. *қўчма.* Тахмин, мўлжал.

ГИПОТЕНУЗА, мат. Тўғрибурчакли учбурчакнинг тўғри бурчак қаршисидаги томони.

ГИПОТЕРМИЯ. Сунъий совутиш йўли билан одам организм температурасини тушириш; баъзи операцияларда шундай қилинади.

ГИПОТОНИЯ, мед. Қон босимининг пасайиб кетишидан иборат касаллик.

ГИПОФИЗ, анат. Одам организмнинг ўсишига таъсир қиладиган ички секретция безларидан бири.

ГИПОЦЕНТР. Зилзиланинг ер сатҳидан анча чуқурликдаги маркази, зилзила ўчоги; тақ.— *эпицентр.*

ГИПС. 1. Кальций сульфат, оқ, баъзан сарғиш минерал. Пиширилган гипс (алебастр) бинокорликда, нақшкорликда, медицинада ишлатилади, янчилган хом гипс эса ўғит сифатида ишлатилади. 2. Шу минералдан ясалган нақш, ҳайкал ва ш. к. 3. *мед.* Синган, чиққан суякни қимирлатмай қўйиш учун шу минералдан қўйилган богич, тахтакач.

ГИПСЛАШ. 1. *мед.* Синган, чиққан суякни гипс билан тахтакачлаш, мас., қўлни гипслаш. 2. Қишлоқ хўжалигида ерни майдаланган хом гипс билан ўғитлаш.

ГИСТО., ГИСТИО... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, тана тўқималарига алоқадорликни билдиради, мас.: *гистология, гистогенез, гистография, гистозиз* ва ш. к.

ГИСТОГЕНЕЗ, *биол.* Ҳайвонлар ва одамларда тўқималарнинг вужудга келиш процесси.

ГИСТОГРАФИЯ, *мед.* Тўқималарнинг микроскопик тузилишини ёзув йўли билан ифодалаш.

ГИСТОЛИЗ, *биол.* Ҳайвонлар ва одамларда тўқима элементларнинг фагоцитлар ва ферментлар иштирокида парчаланиши ва ютилиши.

ГИСТОЛОГИЯ. Одам ва ҳайвонлар тўқималарини, ҳужайраларни, органларнинг нозик тузилишини, ҳужайранинг келиб чиқиш проблемаларини ўрганадиган фан.

ГИТАРА. Чертиб чалинадиган сим торли музика асбоби.

ГЛАВКА. Министрликлар, бошқармалар қошидаги айрим сапоат тармоқларига раҳбарлик қилувчи марказий идора, бошқарма.

ГЛАДИАТОР. Қадимги Римда — цирк майдонида йиртқич ҳайвонлар ёки бошқа курашчилар билан олишиш учун тайёрланган ҳарбий асир, қул.

ГЛАДИОЛУС. Чиройли йирик гулли ўтсиммон декоратив ўсимлик.

ГЛИССЕР. Таги ясси тезюар, парракли (пропеллерли) кема. Катта тезликда сув бетига кўтарилиб, сувда сирпаниб юради.

ГЛИЦЕРИН. Мойлардан олинадиган, сув ва спиртда эрийдиган, қиём сингари қуюқ, ширин модда. Медицина ва техникада ишлатилади.

ГЛОБАЛ. Ялпи, умумий, қамрови кенг, масалан, глобал ракета, глобал алоқа ва ҳ. к.

◆ **Глобал алоқа** — Ер юзидаги ҳар қандай икки нуқта ўртасида ўриштиладиган тез ва ишончли алоқа. **Глобал ракета** — қитъаларaro ракетанинг бир тури, космик тезликда Ер юзининг истаган жойига етиб бора олади.

ГЛОБУЛИНЛАР. Табиатда энг кўп тарқалган, ҳайвонлар ва ўсимликларга мансуб оқсиллар.

ГЛОБУС. Ер шари ёки осмон сферасининг ўз ўқи атрофида айланадиган модели.

ГЛЮКОЗА. Ўсимликларнинг мевасида бўладиган шираров модда, узун шираси. Медицинада қўлланилади.

ГНОСЕОЛОГИЯ. Билиш назарияси — билиш процесси, билимнинг манбаи, формаси ва тўғрилиги ҳақидаги фалсафий таълимот.

ГОЛ. Футбол, мотобол, хоккей ва ш. к. ўйинларда дарвозага киритилган тўп, шайба ҳисоби.

ГОЛЛАНДКА. Одатда кошнили хонаки печка.

ГОЛУБЦИ. Гўшт ёки бошқа нарсалар қиймасини карам бар-
гига ўраб, димлаб пишириладиган таом, карам дўлма.

ГОЛЬМИЙ. Менделеев даврий системаси учинчи группасининг
лантанидлар оиласига кирадиган кимёвий элемент, металл.

ГОЛЬФ. Коптокни кам таёқ тегизиб сунъий тўсиқлар орқали
чуқурчаларга тушириш ўйини. АҚШ ва Англияда кенг тар-
қалган.

ГОМИНДАН (л. м. — «Миллий партия»). Аслида Хитойнинг
миллий мустақиллиги учун кураш олиб бориш мақсадида 1912 йил-
да Сун Ят-сен томонидан ташкил қилинган партия. Гоминдан 1924—
1927 йилларда Хитой Компартияси билан биргаликда империализм-
га қарши миллий озодлик учун кураш олиб боради. Бироқ омма-
нинг революцион курашидан чўчиган миллий буржуазия 1927 йилда
Чан Кай-ши бошчилигида ва империалистик давлатларнинг ёрда-
ми билан контрреволюцион тўнтариш қилиб, буржуазия ва по-
мешчиклар диктатурасини тиклайди. Шу билан гоминдан Сун
Ят-сен васиятларига, Хитой халқига хиёнат қилиб, контрреволю-
цион буржуа-помешчиклар партиясига — Америка империалистла-
рининг агентурасига айланиб қолади. Хитой халқ озодлик армия-
сининг галабаси натижасида гоминданчилар тор-мор келтирилиб,
уларнинг қолдиқлари — Чан Кай-шиннинг гоминданчи тўдаси кон-
тинентал Хитойдан қувиб чиқарилиди.

ГОМИНДАНЧИ. Гоминдан партиясининг аъзоси, гоминдан та-
рафдори.

ГОНДОЛА. 1. Бир эшаккли, узун яеси қайиқ. 2. *авиа*. Дири-
жабль, аэроstat кабиларнинг одам турадиган ёки моторлар ўрна-
тилган остки қисми. 3. *т. й.* Юкларни тушириш учун ёилари очиб-
ёпиладиган қилиб ясалган вагон.

ГОНОРАР. Езувчилар, адабиётчилар, рассомлар ва ҳоказолар-
га шартнома бўйича бажарилган меҳнат эвазига бериладиган пул,
қалам ҳақи.

ГОПАК. Украин халқ рақси ва шу рақс музикаси.

ГОРЕЛКА. Сууюқлик ёки газни маълум мақсадда ёқиш учун
ишлатиладиган асбоб, мас., газ горелкаси.

ГОРИЗОНТ. Осмоннинг ер ёки сув сатҳи билан гўё учраш-
гандек бўлиб кўрнинадиган еридаги чизиқ, уфқ чизиги.

ГОРИЗОНТАЛ. Уфқ чизигига параллел бўлган, тик чизиққа
перпендикуляр бўлган, мас., горизонтал чизиқ, горизонтал юза ва
ш. к.

ГОРИЗОНТАЛЬ. 1. Уфқ чизигига параллел тўғри чизиқ. 2. *геод*.
Харитада бир баландликдаги нуқталарни бирлаштирувчи эгри
чизиқ.

ГОРИЛЛА. Ғарбий Африкада яшовчи энг йирик одамсиммон
маймун.

ГОРМОН. *физиол.* Ички секреция безларидан ажралиб чиқиб
қонга қўшиладиган модда.

ГОРН. Пуфлаб чалинадиган музика асбоби. Асосан сигнал
бериш (мас., пионер ёки ҳарбий лагерларда эрталаб туриш, туш-
лик қилиш, кечки овқат ейиш ва ухлашга чақириш) учун чали-
нади.

ГОРОДКИ, спорт. Чорси қилиб қизилган жойга чиллакларни турли шакллarda тузиб, майдончадан таёқ билан уриб чиқариш ойини.

ГОРЧИЦА. 1. Майда сариқ гулли ва меваги — қўзоқли ўтсимон ўсимлик, хантал. 2. Шу ўсимлигининг янчилган уруғи, шунингдек, ундан тайёрланган ачиқ овқат доривори.

ГОРЧИЧНИК. Горчица суртилган ва шамоллаганда сувга яшилган орқага, кўкракка қўйиладиган қоғоз (асосан бола-ларга).

ГОСПИТАЛЬ. Ҳарбийлар учун хизмат қиладиган касалхона.

ГОТИКА. Эрта асрларда Европада кенг тарқалган меъморчилик услуби.

ГОТОВАЛЬНА. Бир қутича чизмакашлик асбоблари мажмуи.

ГРАВИМЕТР. Ер тортиш кучини аниқлайдиган ва турли ер қатламларини аниқлашда ишлатиладиган геофизик асбоб.

ГРАВИМЕТРИЯ. Ер юзасининг турли нуқталарида оғирлик кучининг тақсимланишини ўрганадиган фан.

ГРАВИЮРА. Металл, ёгон, шиша ва бошқа қаттиқ нарсалар юзига ўйиб солинган нақш ва шу нақшдан қоғозга босилган сурат; умуман ўймакорлик, наққошлик.

ГРАДУС. 1. Температура ўлчов бирлиги, термометр шкаларидаги даражалар. 2. Доиранинг $1/360$ га тенг бурчак ўлчов бирлиги, даража. 3. Суюқ моддаларнинг зичлигини, шунингдек, спиртининг кучини ўлчаш бирлиги.

ГРАДУСНИК. Термометр сўз. айн. ўзи.

ГРАЖДАН. Бирор давлатнинг доимий аҳолисига мансуб бўлган, шу давлат қонунлари билан белгиланган барча ҳуқуқлардан фойдаланувчи ва шу қонунларда кўрсатилган барча вазифаларни бажарувчи киши.

◆ Граждан авиацияси — халқ хўжалиги эҳтиёжлари учун хизмат қиладиган авиация, мас., транспорт авиацияси, санитария авиацияси, қишлоқ хўжалиги авиацияси ва ҳ. к.

ГРАММ. Метрик системада асосий оғирлик ўлчов бирлиги; грамм 1 куб см сувнинг оғирлигига тенгдир.

ГРАММ-АТОМ, хим., физ. Кимёвий элементнинг оғирлиги жиҳатидан унинг атом оғирлигига тенг қилиб олинган миқдори ва шу миқдорни кўрсатувчи сон.

ГРАММ-МОЛЕКУЛА, хим., физ. Модданинг оғирлиги жиҳатидан унинг молекуляр оғирлигига тенг қилиб олинган миқдори ва шу миқдорни кўрсатувчи сон.

ГРАММ-ЭКВИВАЛЕНТ, хим., физ. Модданинг оғирлиги жиҳатидан унинг эквивалент оғирлигига тенг қилиб олинган миқдори ва шу миқдорни кўрсатувчи сон.

ГРАММАТИК. Грамматикага оид, мас., грамматик қондалар, тилининг грамматик қурилиши ва ш. к.

ГРАММАТИКА. Тилининг грамматик қурилиши, яъни тилдаги сўзларнинг тузилиши, таркиби, ўзгариши ва уларнинг гапта бири-киб келиши қондалари тўғрисидаги фан.

ГРАММОФОН. Махсус пластинкаларга ёзиб олинган музика, нутқ, информация ва шу кабиларни қайта эшиттирадиган музика аппарати.

ГРАМПЛАСТИНКА. Граммофон пластинкаси.

ГРАНАТ. 1. Портловчи модда билан тўлдирилган артиллерия снаряди. 2. Қўл билан отиладиган кичик портловчи снаряд. 3. спорт. Енгил атлетикада отиш учун ишлатиладиган снаряд.

ГРАНАТОМЕТ. Яқин масофаларга гранат отадиган қурол.

ГРАНАТОМЕТЧИ. Гранатомёт отувчи, шунингдек, қўл гранатларнинг иргитишга моҳир жангчи.

ГРАНИТ. Таркиби кварц, дала шпати ва слюдалардан иборат донадор, оқ кулранг, пушти ва қизил тусдаги қаттиқ тоғ жинси.

ГРАНКА. Ҳали саҳифаланмаган *набордан* қоғозга туширилган нусха ва шу набор тизиб қўйилган тахтача.

ГРАФ. Ғарбий Европада ва революциядан илгари Россияда дворянларнинг княздан қуйи, барондан юқори унвони ва шу унвонни олган дворян.

ГРАФА. 1. Диаграммаларда, жадвалларда, идора дафтарлари ва шунинг кабиларда икки тик чизиқ ўртасидаги маълумотлар ёзиладиган устун. 2. Текст, қонун ва ш. к. банди.

ГРАФИК I. 1. Турли миқдорлар ўртасидаги боғланишни чизиқлар воситасида тасвирлаш ва шундай тасвирнинг ўзи, мас., атмосфера босимининг ўзгаришлари графиги. 2. Бирор ишнинг бажариш нормалари ва муддатлари кўрсатилиб тузилган план, мас., иш графиги, график билан ишлаш.

ГРАФИК II. Графика (1-маъносида) соҳасида ишловчи расом.

ГРАФИК III. Графикага онд, мас., график санъат, сўзнинг график шакли ва ш. к.

ГРАФИКА. 1. Чизиқ ва чизиқчалар воситасида, бўёқ бермай расм чизиш санъати ва шу усулда чизилган расм. 2. *лингв.* Товуш ва бошқаларнинг ёзма ёки босма белгилари, ҳарфлар, шунингдек, жонли нутқини ёзма белгилар билан тасвирлаш, ёзиш.

ГРАФИН. Сув, вино ва ҳ. к. солиб қўйиладиган бўғзи узун ва тор шиша идиш.

ГРАФИНЯ. Графнинг хотини ёки қизи.

ГРАФИТ. Углерод турларидан бири, қора ёки тўқ кулранг металллар. Электротехникада, металлургияда, электрод, қалам ва ҳоказолар яшаш учун ишлатилади.

ГРАФИЛИК. 1. Граф унвони. 2. Феодал тузуми даврида граф тасарруфидagi ерлар. 3. Ҳозир Англия, Ирландия, Америка Қўшма Штатлари ва бошқа баъзи мамлакатларда йирик маъмурий-территориал бўлинма.

ГРАФОЛОГИЯ. Қўлёзмасига, дастхатига қараб гўё кишининг характери, хулқ-аъворини, ҳатто унинг ташқи қиёфасини таърифлаб бериш мумкин деган сохта назария.

ГРЕЙДЕР. Ер сурадиган, йўлларни текислайдиган тиркама машина.

ГРЕЛКА. Ичига иссиқ сув солиб, баданнинг оғриқ жойига қўйиладиган резинка ёки металл идиш.

ГРИМ. 1. Ижро этиладиган ролдаги образ қиёфасига кириш учун юзни бўяш, сунъий соқол, мўйлов қўйиш ва ш. к. лар. 2. Шу макет учун ишлатиладиган ҳар хил бўёқ, парик ва ҳ. к. лар.

ГРИПП. Нафас йўллариининг яллиғланиши ва иссиқликнинг ошиши билан характерланадиган юқумли касаллик.

ГРИФ. Китоб ва ҳужжатларга ёзилган махсус ёзув, мас., «мах-фий» грифи бўлган ҳужжат.

ГРОССМЕЙСТЕР. Шахмат усталарига бериладиган энг олий унвон. шунингдек, шу унвонга эга бўлган шахматчи.

ГРУППА. 1. Бир жойда ёки бир-бирига яқин бўлган бир неча киши, предмет ёхуд ҳайвон. 2. Бирор умумий белги, хусусият ва к. к. билан бирланган нарсалар, предметлар, ҳодисалар мажмуи. 3. Даре ўтин мақсадида бирлаштирилган бир неча киши.

ГРУППАВОЗЛИК. Коллектив фаолиятида бирликнинг йўқлиги, бир гурӯҳ кишиларининг коллективдан ажралиб, ўз манфаатлари учун коллектив ётаётган ишга солини, гурӯҳбозлик, тўлабозлик.

ГРУППАЛАШ. Группага бирлаштириш, таснифлаш.

ГУАШЬ. Ҳирароқ акварель бўёқлар, шунингдек, шу бўёқ билан яратилган расм.

ГУБНАЯ, г. т. Гаунтвахта.

ГУБЕРНА. Чор Россиясида ҳамда районлаштиришгача СССР-да — асосий маъмурий-территориал бўлима.

ГУБЕРНАТОР. 1. Чор Россиясида — губерна бошлиғи. 2. Англия, Франция ва бошқа батын империалистик давлатларнинг мустамлакаларида олий мансабдор киши. 3. Америка Қўшма Штатларининг айрим штатларида (вилоятларида) ҳамда Латин Америкасининг федерал республикаларида сайлаб қўйиладиган олий мансабдор шахс, штат бошлиғи. 4. Бельгия ва Испанияда — провинция (область) хокими.

ГУБЕРНАТОРЛИК. Губернатор мансаби, вазифаси.

ГУБЕРНИЯ. қ. Губерна.

ГУБКА. Кўн ҳужайрали тубан денгиз ҳайвони — булутнинг сувин яқин шимадиган, юзланиш учун ишлатиладиган гоах-го-вакми туб қисми.

ГУДОК. Сигнал берадиган турли механик ҳуштаклар номи, мас., машина гудоги, паровоз гудоги. 2. Шу ҳуштак ёки сиренанинг атайлаб берилган овози, мас., гудок эшитилди.

ГУДРОН. Нефть, кўмир қатрони ҳайдалгандан кейин қоладиган қора модда; техника воситаларини мойлаш, йўл қурилиши мақсадларида фойдаланилади.

ГУМАНИЗМ. 1. Инсонпарварлик, кишини қадрлаш, унга муҳаббат, ҳурмат билан қараш, мас., социалистик гуманизм, гуманизм гоёлари ва ш. к. 2. Уйғониш даврида (XIV—XVI асрларда) Ғарбий Европада илк буржуа маданиятида пайдо бўлган ва буржуазия дунёқарашини акс эттирган оқим, феодализм ва унинг идеологиясига қарши курашга, инсонни феодализм ва католицизм асоратидан озод қилишга қаратилган прогрессив ҳаракат.

ГУМАНИСТ. Гуманизм тарафдорлари; гуманизм руҳи билан сугорилган инсонпарвар одам.

ГУМАНИСТИК. Гуманизмга онд, гуманизм гоёлари билан сугорилган, инсонпарвар, мас., гуманистик адабиёт, гуманистик гоё ва ш. к.

ГУМАНИТАР. Ижтимоий фанларга онд, инсоният ва унинг маданиятини ўрганадиган, мас., гуманитар таълим, гуманитар фанлар (фалсафа, тарих, сиёсий иқтисод, филология ва бошқалар).

ГУМИН КИСЛОТАЛАР, *хим.* Туриб қолган органик моддаларнинг кам ҳаволи жойда секин-аста оксидланиб, бактериялар иштирокида чириши натижасида ҳосил бўладиган моддалар. Гумин кислоталар тупроқ структурасини яхшилайди, экинларнинг дуруст ўсишига ердам беради.

ГУСАР. Чор Россияси ва бошқа кўпгина мамлакатларнинг армияларидаги енгил кавалерияда — отлиқ аскарлар хизмат қилувчи ва венгер ҳарбий формаси кийовчи солдат ёки офицер.

Д

ДАДАИЗМ. 1914—1918 йилларда Фарбий Европа адабиёти ва санъатида юзага келган ўта формалистик оқим.

ДАКТИЛОГРАФИЯ. Ёзув машинасида ёзиш техникаси.

ДАКТИЛОЛОГИЯ. Қар-соқовларнинг бармоқ ишораси билан гапириш усули, бармоқ тили.

ДАКТИЛОСКОПИЯ. Одамларнинг бармоқларидан туширилган изларни ўрганиш. Жиноятчини аниқлашда унинг бармоқларидан туширилган ана шундай изларидан фойдаланилади.

ДАЛАЙ-ЛАМА. Тибет ҳокими ва ламаизм руҳонийларининг, Тибет черковининг бош руҳонийси.

ДАЛЬТОНИЗМ (ҳеч қандай рангин ажрата олмаган инглиз физиги Дальтон исмидан). Кўзнинг баъзи бир ранглари, кўпинча қизил ва кўк ранглари ажратолмай қолиши.

ДАМБА. Дарё четига ва умуман сув ҳавзалари қирғоғига тупроқ, шағал ва бетондан қурилган кўтарма, тўғон.

ДАМКА. Шашка ўйинида — рақиб майдоидаги энг охири қатордаги катакка чиққан ва орқага ёки олдинга қараб истаган катакка юриш ҳуқуқига эга бўлган шашка донаси.

ДАРВИНИЗМ (инглиз олими Ч. Дарвин исмидан). Жонли табиатнинг қонуниятлари — ўсимлик, ҳайвон турларининг келиб чиқиши ва табиий танланиш йўли билан ривожланиши ҳақидаги таълимот. Бу таълимот буюк инглиз олими Чарльз Дарвин томонидан унинг «Турларнинг табиий танланиш йўли билан келиб чиқиши» (1859) номли асарида таърифланган ва биология фанининг ундан кейинги ютуқлари асосида ривожлантирилган.

ДАРВИНИСТ, ДАРВИНШУНОС. Дарвинизм издоши.

ДАТА. Бирор воқеа содир бўлган йил, ой, кун, хат, ҳужжат, мақола ва ҳоказолар ёзилган сана (йил, ой, кун).

ДАУНИНГ-СТРИТ. Лондонда Англиянинг ташқи ишлар министрлиги ҳамда доминион ва мустамлака ишлари министрлигининг бинолари жойлашган кўча. Министрлар кабинетининг йиғилишлари кўпинча шу Даунинг-стритда бўлади. Даунинг-стрит мажозий (кўчма) маъносидан инглиз ташқи ишлар министрлигини, айрим ҳолларда эса умуман инглиз ҳукуматини, унинг империалистик ташқи сиёсатини англатади.

ДАЧА. Шаҳарликларнинг дам олиш, ёзда бориб туриш учун шаҳар теварагидаги хушманзара жойларда жойлашган уй-жойи ва шундай хушманзара жойларнинг ўзи.

ДАШНАҚЛАР. «Дашнақцупон» аъзолари.

ДАШНАҚЎТЮН (л. м.—«Ҳаракат иттифоқи»). XIX асрнинг 90-йилларида пайдо бўлган арман буржуа миллатчи контрреволюцион партияси; арман халқининг ва Совет ҳокимиятининг ашаддий душманлари бўлмиш дашнақлар Антанта интервентларининг ёрдами билан 1918 йилда Арманистонда капиталистлар ҳокимиятини ўрнатдилар ва уни Совет мамлакатига қарши курашда интервентлар ва оқгвардиячиларнинг суянч пунктига айлантирадилар; 1920 йилда исён кўтарган ишчи ва деҳқонлар Совет Армиясининг ёрдамида дашнақларни мамлакатдан қувиб чиқарди. Дашнақ қолдиқларининг қочқинлари Америка ва инглиз империализмининг очиқ-ошкор агентларидир.

ДВИГАТЕЛЬ. Энергиянинг бирор турини механик энергияга айлантирадиган машина, механизм.

ДВОРЯН. Дворянлар тоифасига мансуб шахс, аслзода.

ДВОРЯНЛАР. Аслзодалар — феодализм жамиятида, кейинроқ эса капиталистик жамиятда — помешчик ва мулкдорлардан, уларнинг авлодларидан ҳамда подшога яхши хизмат кўрсатиб, мартаба ортирган амалдорлардан иборат ҳукмрон, имтиёзли табақа.

ДВОРЯНЛИК. 1. Дворянлар табақасига мансублик. 2. Дворян уйвони.

ДЕ... (унлилардан олдин ДЕЗ...). Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг олдинги таркибий қисми бўлиб: 1) ажратиш, олиб ташлаш, бекор қилиш ва ҳ. к. маъноларни билдиради, мас., *дегазация*, *демобилизация* ва ш. к. 2) қуйи томон ҳаракат, пасайиш каби маъноларни билдиради, мас.: *деградация*.

ДЕБИТ. Муайян вақт бирлигида манбадан чиқадиغان сув, нефть, газ миқдори.

ДЕБИТОР. Бухгалтерияда — қарздор.

ДЕБЮТ. Артист (ашулачи, дирижёр, раққоса ва ҳ. к.) нинг биринчи марта сахнага чиқиши. 2. Шахмат ва шашкада ўйиннинг бошланиши.

ДЕБЮТАНТ. Биринчи марта сахнага чиқувчи артист.

ДЕВАЛЬВАЦИЯ, эк. Қиймати тушган пулларни қонун чиқариш йўли билан муомаладан чиқариш ва уни тўла қийматдор кредит билетлари билан алмаштириш (очиқ девальвация) ёки муомаладаги қогоз пулнинг расмий курсини тушириш (ёпиқ девальвация)дан иборат пул ислоҳоти.

ДЕВИЗ I. Асосий ғоя, программа ёки фаолиятдан кузатилган мақсадни ифодаловчи қисқа ибора ёки сўз, шнор. Коммунистик партиянинг девизи: «Бутун дунё пролетарлари, бирлашингиз!», пионерлар девизи: «Дойм тайёр!»

ДЕВИЗ II. Яширин имзо — ёпиқ конкурсга тақдим этилган асар, лойиҳа ва ш. к. ларга авторнинг ўз исми ва фамилияси ўрнида ёзиб қўйган белгиси, яширин имзоси.

ДЕГАЗАЦИЯ. 1. Дегазация аппарати. 2. Дегазация қилувчи киши. 3. Заҳарли моддаларни зарарсизлантирадиган модда (мас., хлорли оҳак).

ДЕГАЗАЦИЯ, ДЕГАЗАЦИЯЛАШ. Заҳарланган бирор жойни, кийим, қуролад ва ш. к. ни заҳарли моддалардан тозалаш.

ДЕГЕНЕРАЦИЯ. 1. Организмнинг биологик ва психик белгиларининг ёмонлашуви. 2. биол. Ҳайвон организмдаги органларнинг ёки тўқималарнинг бузилиш процесси.

ДЕГРАДАЦИЯ. Бирор нарса ёки ҳолатнинг тобора ёмонлашиб бориши, таназзулга учраши, инқирозга учраши; таназзул, инқироз.

ДЕГУСТАТОР. Дегустация бўйича мутахассис, чашначи.

ДЕГУСТАЦИЯ, махс. Вино, тамаки, чой сингари маҳсулотларни тайёрлаш маҳалида уларнинг сифатини мазасига қараб белгилаш.

ДЕДУКТИВ. Дедукцияга оид, дедукцияга асосланган, мас., дедуктив метод, дедуктив хулоса ва ш. к. Акси — *индуктив*.

ДЕДУКЦИЯ, лог. Логикада умумий ҳолатдан жузъий хулоса чиқариш. Акси — *индукция*.

ДЕЗАКТИВАЦИЯ. Объектни ёки танани, нарсаларни радиоактив чанглардан тозалаш.

ДЕЗЕРТИР. Дезертирлик қилган одам, қочоқ.

ДЕЗЕРТИРЛИК. 1. Ҳарбий бурчини ўташдан бош тортиш ниятида ўз ҳарбий қисмидан кетиб қолиш ёки чақириқ маҳалида хизматга боришдан бош тортиш. 2. Ўз вазифасини, давлат ва жамоат олдидаги бурчини бажаришдан бош тортиш.

ДЕЗИНСЕКЦИЯ, ДЕЗИНСЕКЦИЯЛАШ. Зарарли ҳашаротларни йўқотиш, тугатиш.

ДЕЗИНТЕГРАТОР, тех. Гипс, кўмир, тош кабиларни майдалаб аралаштирадиган машина.

ДЕЗИНФЕКЦИЯ, ДЕЗИНФЕКЦИЯЛАШ. Турли йўллار ва воситалар билан юқумли касалликлар тарқатувчи микробларни йўқ қилиш.

ДЕЗИНФОРМАЦИЯ. Нотўғри информация бериш, қасддан ёлгон хабар тарқатиб жамоатчиликни жалғитиш. Буржуа пропагандасининг матбуоти, радиоси ва бошқа органлари бу методдан тинчлик, демократия ва социализм лагерига туҳмат ёғдириш ҳамда империалистларнинг агрессив сиёсатларини пропаганда қилиш мақсадида кенг фойдаланади.

ДЕЗОРГАНИЗАТОРЛИК. Ишни, ташкилотни ва ундаги тартибни бузиш, издан чиқариш, бузгунчилик.

ДЕЗОРГАНИЗАЦИЯ. Бирор ишни, ташкилотни ва ундаги тартибни бузиш, издан чиқариш, бузгунчилик.

ДЕИЗМ, фал. Худони дунёни яратувчи сифатида тан олувчи, аммо унинг табиат тараққиётига аралашувини инкор этувчи диний-фалсафий таълимот.

ДЕЙТЕРИЙ. Водороднинг учта оғир изотопларидан бири; атом реакторларида атомнинг парчаланишини сусайтириш учун ишлатилади.

ДЕЙТРОНЛАР. Дейтерий ядролари.

ДЕКА... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, ўн, ўн марта каби маъноларни билдиради, мас.: *декалитр, декаметр* ва ш. к.

ДЕКАБРИСТЛАР. 1825 йилнинг декабрида чор самодержависига ва крепостнойликка қарши Россияда биринчи бўлиб қўзғолон кўтарган рус дворян революционерлари.

ДЕКАБРЬ. Календарь йилининг охири, ўн иккинчи ойи.

ДЕКАДА. 1. Ўн кунлик; ўн кун. 2. Бирор нарсага бағишланган ўн кун, мас., ўзбек адабиёти ва санъати декадаси.

ДЕКАДЕНТ. Декадентлик тарафдори.

ДЕКАДЕНТЛИК. Имперализм даври адабиёти ва санъатида инқирозга юз тутган антиреалистик реакцион буржуа оқим. Декадентлик «санъат — санъат учун» деган назарияни, санъатнинг гоясизлигини ва формализмни ташвиқ қилади.

ДЕКАЛИТР. 10 литрга тенг суюқлик ўлчови бирлиги.

ДЕКАМЕТР. 10 метрга тенг узунлик ўлчови бирлиги.

ДЕКАН. Университетларда ва олий ўқув юртларида факультет раҳбари.

ДЕКАНАТ. Университетларда ва олий ўқув юртларида — факультетнинг декан бошчилигидаги илмий-маъмурий бошқармаси.

ДЕКВАЛИФИКАЦИЯ. Квалификациясини, билим ёки тажрибасини йўқотиш.

ДЕКЛАМАЦИЯ. Шеър ёки прозаник асарларни ифодали ва таъсиричан қилиб ўқиб бериш санъати ва шундай ўқишнинг ўзи.

ДЕКЛАМАТОР. Декламация қилувчи, бадиий асарларни ифодали қилиб ўқувчи артист ёки ҳаваскор.

ДЕКЛАРАТИВ. Декларацияга онд, декларациядан иборат бўлган, декларация руҳида бўлган, тантанали, мас., декларатив баёнот.

ДЕКЛАРАЦИЯ. Бирор муҳим сиёсий масала юзасидан расмий суратда эълон қилинган баённома, ҳукумат ёки партия тантанали равишда эълон қилган асосий принциплар, қонуни-қоидалар.

◆ **Россия халқларига берилган ҳуқуқлар тўғрисида декларация.** 1. 1917 йил ноябрь ойида Совет ҳукумати томонидан эълон қилинган декларация. Бу декларация ленинча миллий сиёсатнинг принциплари: Россия халқларининг тенглиги ва суверенлиги; Россия халқларининг ҳатто ажралиб чиқиш ва мустақил давлат тузиш даражасигача ўз тақдирларини ўзлари белгилай олиш ҳуқуқлари баён этилган қонун кучидаги биринчи ҳужжат. 2. Бир ёки бир неча давлатнинг бирор халқаро масала юзасидан эълон қилган баённомаси, мас., Япония ҳақида 1945 йил эълон қилинган Потсдам декларацияси.

ДЕКОРАТИВ. Зийнат учун хизмат қиладиган, зийнатли, манзарали, мас., декоратив ўсимликлар, декоратив газламалар ва ш. к.

ДЕКОРАТОР. Декорация ясовчи мутахассис rassom.

ДЕКОРАЦИЯ. Саҳнада рўй, бераётган воқеа ўрнини акс эттирувчи безак ва жиҳозлар (дала, ўрмон, дарё, кўча, уй ва ш. к. лар тасвири).

ДЕКРЕТ I. Ҳукуматнинг, олий давлат органларининг қонуни кучига эга бўлган муҳим қарори, фармони, фармойиши. Улуғ Октябрь социалистик революциясининг дастлабки йилларида Совет ҳокимиятининг барча қонунилари декрет номи билан юритилар эди. Айниқса, ўша даврда Совет давлатининг В. И. Ленин имзоси билан эълон қилган сулҳ ҳақидаги, ер ҳақидаги декретлари жуда катта тарихий аҳамиятга эгадир.

ДЕКРЕТ II. Олий давлат органининг қарори (қ. *декрет*) билан жорий қилинган, белгиланган.

ДЕКРЕТ-ВАҚТ. СССР территориясида илгари қабул қилинган вақтга нисбатан бир соат олдинга сурилган минтақа (пояс) вақти.

ДЕКРЕТ-ОТПУСКА. СССРда аёлларга ҳомиладорлик вақтида ва туғиншдан кейин бериладиган 4 ойлик отпускаи.

ДЕКРЕТЛАШТИРИШ. Декрет чиқариш йўли билан қатъийлаштириш, қонуллаштириш.

ДЕКСТРИН. Крахмалдан тайёрланадиган елимшак модда.

ДЕЛЕГАТ. Бирор ташкилот, коллектив ва ш. к. томонидан сайланган вакил.

ДЕЛЕГАЦИЯ. Бирор муассаса, ташкилот ёки ҳукуматнинг сайлаб ёхуд белгилаб юборган вакиллари, делегатлари.

ДЕЛЬТА I. Дарёнинг тармоқланиб, ёйилиб кўлга ёки денгизга қуйиладиган жойи.

ДЕЛЬТА II. Юнон алифбесининг 4-ҳарфи номи. Дельта-нурлар, дельта-темир каби терминлар ясада ва математик белги сифатида қўлланади.

ДЕЛЬТА-НУРЛАР, физ. Моддалар орқали қосмик нурлар ёки радиоактив нурларнинг ўтиши натижасида уларнинг атомидан отилиб чиқадиган иккиламчи электронлар.

ДЕЛЬТА-ТЕМИР. Темирнинг 1401—1528° ўртасидаги структура ҳолати; бу ҳолатда темир углеродни яхши эритади.

ДЕЛЬФИН. Сут эмизувчи денгиз ҳайвони.

ДЕМАГОГ. Қуруқ ваъдалар бериш, хушомадгўйлик қилиш, лақиллатиш йўли билан оммаи ўзига мойил қилишга, омма ўртасида обрў қозонишга интилувчи одам.

ДЕМАГОГИК. Демагогияга асосланган, демагогия билан суғорилган, қуруқ, мас., демагогик ваъда, демагогик фикр ва ш. к.

ДЕМАГОГЛИК. Сафсата сотиб, ёлғон-яшиқ гаплар гапириб, қуруқ ваъдалар бериб лақиллатиш, мас., раҳбарнинг демагоглиги, демагогликка йўл тутиш ва ш. к.

ДЕМАГОГИЯ. Қуруқ ваъдалар бериш, хушомадгўйлик қилиш, лақиллатиш йўли билан меҳнаткашлар оммасини ўзига мойил қилиш усули: демагогия буржуазия партияларининг асосий иш методларидандир.

ДЕМАРКАЦИОН, ДЕМАРКАЦИЯВИИ. Чегарани аниқлаш, белгилашга оид, мас., демаркацион линия.

♦ **Демаркацион линия, демаркациявий линия.** 1. Урушувчи томонларнинг қўшинларини сулҳ маҳалида бир-биридан ажратиб турган муваққат чегара. 2. Енгилган давлат территориясининг ҳолиб давлатлар эгаллаб турган қисмлари ўртасидаги чегара.

ДЕМАРКАЦИЯ. Қўшин мамлакатлар ўртасидаги чегарани аниқлаш, белгилаш.

ДЕМИЛИТАРИЗАЦИЯ, ДЕМИЛИТАРЛАШТИРИШ. Халқаро шартнома асосида бирор давлатга мавжуд ҳарбий истеҳкомларни сақлашни ёки янгидан истеҳкомлар қуришни, қўшин сақлашни ҳамда қурол-яроғ ишлаб чиқаришни қисман ёки бутунлай ман этиш; қуролсизлаштириш.

ДЕМИСЕЗОН: демисезон пальто. Баҳорда ва кузда кийиладиган енгил пальто.

ДЕМОБИЛИЗАЦИЯ, ДЕМОБИЛИЗАЦИЯ ҚИЛИШ. 1. Қурулми кучларни, шунингдек, хўжаликнинг барча соҳаларини уруш ҳолатидан тинч ҳолатга кўчириш. 2. Ҳарбий хизматчиларни уруш тамом бўлиши ёки ҳарбий хизмат муддати тугаши муносабати билан заласга кўчириш ёки бўшатиш.

ДЕМОГРАФИЯ. Статистиканинг аҳолининг сонини, ўсишини, географик тарқалишини, синфий ва ижтимоий гуруҳлар бўйича

составини, ёши, жинси, миллати ва тили бўйича составини, маданий тараққиёти ва ҳ. к. ни текширадиган бўлими.

ДЕМОКРАТ. 1. Демократия тарафдори, халқпарвар, халқнинг сиёсий озодлиги учун курашувчи, мас., рус революцион демократлари. 2. Баъзи мамлакатларда демократик партия аъзоси.

ДЕМОКРАТИЗМ. Демократияни эътироф қилиш ва амалга ошириш, мас., *социалистик демократизм*.

ДЕМОКРАТИК. Демократия принципларига асосланган, демократияни амалга оширувчи, мас., демократик республика, демократик тузум ва ҳ. к.

◆ **Демократик централизм** — Совет Иттифоқи Коммунистик партияси тузилишининг асосий принципи, раҳбар органларининг пастдан юқоригача сайлаб қўйилиши, юқори ташкилотларнинг сайловчилар олдида вақт-вақти билан ҳисобот бериб туриши, озчиликнинг кўпчиликка бўйсунishi, юқори ташкилот қарорининг қуйи ташкилотлар томонидан сўзсиз бажарилишини таъминлашдан иборат принцип. **Демократик партия** — Америка Қўшма Штатларида — молия капитали магнатларининг республикачилар партияси билан бир қаторда империалистик агрессив сиёсат олиб бораётган реакцион партияси. Демократик партия иккинчи жаҳон урушидан сўнг республикачилар партияси билан реакцион блок тузиб, зўр бериб қуролланишга, СССРга ҳамда халқ демократияси мамлакатларига қарши империалистик уруш оловини ёқишга ва мамлакатни фашишлаштиришга урунмоқда.

ДЕМОКРАТИЯ (айни маъноси «халқ ҳокимияти» демакдир).

1. Ҳокимият халқнинг қўлида бўлган сиёсий тузум. Демократия ҳамisha синфий характерга эга бўлади ва ҳукмрон синфлар диктатурасининг сиёсий формасини ташкил этади; давлат ҳокимияти қайси синф қўлида бўлса, шу синф демократиянинг характерини белгилайди. 2. Барча коллектив аъзоларининг актив иштирокида раҳбарлик қилиш усули, мас., партия ички демократияси.

◆ **Социалистик демократия** — янги, олий типдаги ҳақиқий, чинакам халқчил ва изчил демократия бўлиб, бунда бутун ҳокимиятни халқнинг ўзи бошқаради. Меҳнаткашлар учун ҳақиқий демократияни фақат пролетариат диктатурасигина ўрната олади. Социалистик демократиянинг моҳияти шундаки, меҳнаткашлар сиёсий ҳокимиятгагина эмас, бутун ижтимоий бойликларга ҳам эгаллик қилади. Бунинг ёрқин ифодаси совет демократияси бўлиб, у айни маҳалда ишчилар синфи диктатурасининг формаси ҳамдир. Иккинчи жаҳон урушидан сўнг бир қанча мамлакатларда халқ демократияси вужудга келдики, уларда пролетар демократизми халқ демократияси формасида амалга оширилаётир. Халқ демократияси — жамиятнинг сиёсий тузум, пролетариат диктатураси формаларидан бири. Халқ демократияси конкрет тарихий шароитларда ё пролетариат билан деҳқонлар диктатурасининг ёки ишчилар синфи диктатурасининг функциясини бажаради. Кўпгина халқ демократияси мамлакатларида меҳнаткашларнинг ва зиёлиларнинг сиёсий партиялари ишчилар синфининг ва унинг марксни-ленинчи партиясининг раҳбарлик ролини эътироф этиб, социалистик қурилишда барабар иштирок этмоқдалар. Бу ҳол халқларнинг барча прогрессив кучларини бирлаштирувчи ягона халқ фронтини вужудга келтирди. Европа

ва Осиёдаги халқ демократияси мамлакатлари СССРнинг қардошларча интернационал ёрдами туфайли социализм қуришда улкан муваффақиятларни қўлга киритдилар. **Буржуа демократияси** — буржуазиянинг пролетариат устидан, меҳнаткашлар оммаси устидан ҳукмдорлиги формаси. Буржуа демократиясида халқнинг асосий кўпчилиги ҳақиқатда сиёсий ҳаётдан четда қолдирилади.

ДЕМОКРАТЛАШТИРИШ. Демократия принципларини ўриштиш, давлат, жамият, иттифоқ ва ҳоказоларни демократия, халқчиллик негизида қуриш, мас., касаба союзларни демократлаштириш, сайлов системасини демократлаштириш ва ҳ. к.

ДЕМОН. Христиан мифологиясида иблис, шайтон.

ДЕМОНТАЖ. Машина, аппарат, асбоб, иншоот ва шу каби ларни ремонт қилиш, бошқа жойга кўчириш каби мақсадларда қисмларга ажратиш.

ДЕМПИНГ, эк. Капиталистик мамлакатларда чет эл бозорларини эгаллаш ва ундан рақибларни сиқиб чиқариш мақсадида чет элларда молни ўз мамлакатидегига нисбатан анча паст нарх билан сотиш.

ДЕНАТУРАЛИЗАЦИЯ. Бирор давлатнинг граждандлигидан чиқиш.

ДЕНАТУРАТ. Денатурация қилинган, ичиб бўлмайдиган ҳолга келтирилган спирт; фақат техникада, ветеринарияда ишлатилади.

ДЕНАТУРАЦИЯ, хим. Турли нарсалар қўшиб спиртни ичиб бўлмайдиган қилиш.

ДЕНАЦИФИКАЦИЯ. Қрим ва Потсдам конференцияларида Германиянинг ижтимоий, сиёсий ва иқтисодий ҳаётдан фашизм қолдиқларини тамомла четлаштириш, национал-социалистлар партиясини тамомла йўқотиш тўғрисида қабул қилинган тadbир-чоралар ва уларнинг амалга оширилиши. Мазкур конференцияларнинг қарорларига мувофиқ, антифашист партиялар ва касаба союз вакилларида иборат махсус комиссиялар тузилган ва 520 минг каллакесар ўз вазифасидан бўшатилган бўлса ҳам, ғарбий давлатлар бу қарорларга амал қилмай, ўзларининг оккупацион зоналарида фашист каллакесарларни ҳар томонлама рағбатлантириб, юқори вазифаларга кўтармоқдалар.

ДЕНДРАРИЙ. Дендропарк сўз. айн. ўзи.

ДЕНДРОЛОГИЯ. Ботаниканинг дарахт ва буталарнинг турларини ўрганадиган бўлими.

ДЕНДРОПАРК. Турли ўсимлик ва дарахтлар коллекцияси экилган боғ ёки парк.

ДЕНОМИНАЦИЯ, эк. Қоғоз пулларнинг қийматини пасайтириб, номини ўзгартириш.

ДЕНОНСАЦИЯ, диплом. Бирор давлатнинг халқаро шартномаи бекор қилиши, шартнома ўз кучини йўқотганлиги тўғрисидаги ахбороти.

ДЕНСИМЕТР. 1. Сувдан оғир бўлган суяқ моддаларнинг зичлигини ўлчайдиган асбоб. 2. Фотопластинка, фотоплёнка ва ш. к. ларда қорайишнинг қалинлигини аниқлайдиган оптик асбоб.

ДЕНШИК. Чор Россияси армиясида офицернинг шахсий хизматида бўлган солдат, офицернинг югурдаги.

ДЕПАРТАМЕНТ. 1. Чор Россиясида ва баъзи капиталистик мамлакатларда — юқори давлат органлари (министрликлар, давлат

кенгаши, сенат ва бошқалар)нинг бўлими. 2. Америка Қўшма Штатлари ва Швейцарияда — министрлик, мас., *давлат департаменти*. 3. Францияда энг йирик маъмурий-территориал бўлима.

◆ **ДАВЛАТ департаменти** — Америка Қўшма Штатларида ташқи ишлар министрлигининг расмий номи. Унинг бошлиғи давлат секретари номи билан юритилади.

ДЕПО. Паровоз ва вагонлар турадиган, ремонт қилинадиган махсус транспорт корхонаси.

ДЕПОЗИТ, эк. Кредит муассасаларига, яъни банк, омонат касса ва ҳ. к. ларга сақлаш ёки фойдаланиш учун вақтинча қўйилган пул ёки қимматбаҳо қозғолар.

ДЕПРЕССИЯ I. эк. Капиталистик хўжалик системасида одатда кризисдан кейин рўй берадиган турғунлик, ҳаракатсизлик.

ДЕПРЕССИЯ II. геол., геогр. Қуруқликнинг океан сатҳидан паст қисми.

ДЕПУТАТ. Белгиланган тартибда бирор коллектив томонидан давлат органига вакил қилиб сайланган киши, мас., Ўзбекистон ССР Олий Совети депутати, меҳнаткашлар депутатларининг шаҳар Совети депутати ва ҳ. к.

ДЕПУТАТЛИК. Депутатга, депутат фаолиятига оид, мас., депутатлик мандати, депутатлик гувоҳномаси, депутатликка сайлаш, сайланиш.

ДЕРАТИЗАЦИЯ. Сичқон, каламуш каби кемирувчи ҳайвонларини қириш, йўқотиш чоралари системаси.

ДЕРИВАЦИЯ. 1. гидр. Сувин дарё ўзанидан бошқа томонга буриб, мас., канал бўйлаб оқизиш. 2. *ҳарб.* Тўп, милтиқ ва шунинг кабилардан отилган ўқининг ўз йўлидан огиши.

ДЕРМАТИН. Ип газламадан эластик модда билан қоплаб тайёрланадиган сунъий тери. Мебель ўришдигига ва ш. к. га қоплаш учун ишлатилади.

ДЕРМАТОЛОГ. Тери касалликлари врач, мутахассиси.

ДЕРМАТОЛОГИЯ. Медицинанинг тери касалликларини ўрганадиган бўлими.

ДЕСАНТ. Душман территориясида жанг олиб бориш мақсадида шу территорияга кемадан, самолётдан туширилган қўшин.

◆ **Десант тушириш** — душман территориясига қўшин тушириш.

ДЕСАНТЧИ. Десант қўшинлари жангчиси.

ДЕСЕРТ. Овқатдан кейин бериладиган ширин таом ёки конфет ва ш. к. лар.

ДЕСКВАМАЦИЯ. 1. мед. Териининг ығралаши, қуруқшаб қолиши. 2. *геол.* Ҳаво температурасининг кескин ўзгариб туриши (қунадузи иссиқ, кечаси совуқ бўлиши) натижасида тоғ жинсларининг иўст ташлаши ва қат-қат ажраллиши.

ДЕСОРБЦИЯ. Адсорбланган молекулалардан бир қисмининг газ фазасига яна қайтиб чиқиши. Бунинг акси — *адсорбция*.

ДЕСПОТ. Ҳуқуқи чекланмаган зolim ҳукмдор, подшо.

ДЕСПОТИЗМ. Ҳуқуқи чекланмаган ҳокимлик, зўравонлик, истибодод.

ДЕССИКАНТ, хим. Ҳосилни тез етилтирувчи кимёвий модда.

ДЕСЯТИНА. Россияда метр ўлчовлар системаси қабул қилин-

ганга қадар ишлатилган ер ўлчови бирлиги. Бир десятинна 2400 кв. сажегна ёки 1,09 гектарга барабар.

ДЕТАЛЛАШТИРИШ. Бирор масалани батафсил, ишдан игнасигача мукаммал ишлаб чиқиш ёки баён қилиш.

ДЕТАЛЬ. 1. Кичик тафсилот, айрим кичик бир ҳодиса, мас., деталигача (майда-чуйдасигача) текшириш. 2. Механизм ёки машинанинг қисми, мас., трактор деталлари, кран детали ва ш. к.

ДЕТЕКТИВ. 1. Фарбий Европа мамлакатларида яширин полиция агенти, айғоқчиси, жосуси. 2. Жосуслар саргузаштини ҳикоя қиладиган, бадий қиймати бўлмаган роман, повесть, ҳикоя ва ш. к. асарлар.

ДЕТЕКТОР. Детекторлаш учун ишлатиладиган асбоб.

ДЕТЕКТОРЛАШ. Мураккаб шаклдаги тўлқинларнинг ўзгармас ҳаракатидаги ёки бошқа бир частотадаги қисмини ажратиб олиш ҳодисаси, усули, мас., радиоприёмникларда юқори ва паст частоталардан таркиб топган мураккаб электромагнит тебранишларидан паст частотали (товуш частотали) қисмини ажратиб олиш усули.

ДЕТЕРМИНИЗМ, фал. Табиат ва жамиятдаги барча ҳодисаларнинг умумий объектив қонуниятлари борлигини ва улар бир-бирларига боғлиқ бўлиб, бир-бирини тақозо қилишини, бири иккинчисининг сабаби эканини эътироф этувчи назария.

ДЕТОНАТОР. 1. Портловчи моддани тутақтириш учун ишлатиладиган портлатгич, капсюль. 2. Ўзининг портлаши билан бошқа портловчи моддани портлатадиган, алаңалантирадиган портловчи модда.

ДЕТОНАЦИЯ. Портловчи модданинг ташқи сабаб билан жуда ҳам тез портлаши.

ДЕ-ФАКТО. Ҳақиқатда, амалда, факт сифатида, мас., де-факто эътироф қилиш, таниш — дипломатик муносабатларда бирор давлати ва унинг ҳуқуқларини шу давлат билан расмий дипломатик муносабат ўринамасданоқ эътироф қилиш, таниш. Акси — *де-юре*.

ДЕФЕКТ. Камчилик, нуқсон, пилат.

ДЕФЕКТОЛОГИЯ. Жисмоний ёки психикавий камчилиги бўлган болаларнинг ривожланиш қонуниятлари, уларни тарбиялаш ва ўқитиш масалаларидан баҳс этадиган фан.

ДЕФЕКТОСКОП. Ультратовуш, электр, магнит ва ш. к. лар ёрдамида металл буюмларнинг кўзга кўринмайдиган дефектларини, нуқсонларини аниқлайдиган асбоб.

ДЕФЕКТОСКОПИЯ. Материал ва буюмларнинг кўзга кўринмайдиган нуқсонларини аниқлаш усуллари мажмуи.

ДЕФИС, лингв. Жуфт ва қўшма сўзлар ўртасига, шунингдек, ёзувда сўзни бўлиб, бир сатрдан иккинчи сатрга кўчирганда қўйиладиган чиқиқча (-); дефис тире (—) дан калталиги билан фарқ қилади.

ДЕФИЦИТ. 1. Камчил, етишмайдиган, мас., дефицит моллар. 2. Даромадга ишбаган буромад (харажатнинг) ошиб кетиши.

ДЕФЛЯЦИЯ. 1. эк. Пулнинг қадрини ошириш мақсадида муомаладаги қоғоз пулларнинг миқдорини камайтириш. 2. геол. Шамол таъсирида тоғ жинсларининг емирилиши, силлиқланиши.

ДЕФОЛИАНТЛАР. Машина билан пахта теришдан олдин гўза барглари қовжиратиб тушириш учун сепиладиган кимёвий модда.

лар (кальций цианамиди, магний хлорати ва ҳ. к.). Бунинг натижасида ғўзада кўсакларнинг ўзи қолади ва машина билан пахта териш учун қулайлик туғилади.

ДЕФОЛИАЦИЯ. Ғўза баргини тўкиш ва кўсакларнинг тез очилишига имкон берадиган агротехника тадбири. Бу тадбир пахтани машина билан теришга қулай шаронт туғдиради.

ДЕФОРМАЦИЯ, геол. Ташқи куч таъсири остида қаттиқ жисмлар шаклининг ва ҳажмининг ўзгариши, масалан, чўзилиши, қисилиши, букилиши ва ҳ. к.

ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИЯ. 1. Марказий бошқармаларнинг баъзи вазифаларини маҳаллий органларга беришдан иборат идора усули. 2. Марказлаштирилган системани йўқотиш ёки кучсизлантириш.

ДЕЦИ... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг қисми бўлиб, ўндан бир улушни билдиради, мас: *дециметр, децилитр, дециграмм* ва ш. к.

ДЕЦИГРАММ. Граммининг ўндан бир қисмига (0,1 г) тенг оғирлик ўлчови бирлиги.

ДЕЦИЛИТР. Литрининг ўндан бир қисмига (0,1 л) тенг суюқлик ўлчови бирлиги.

ДЕЦИМЕТР. Метрининг ўндан бир қисмига (0,1 м) тенг узунлик ўлчови бирлиги.

ДЕШИФРОВКА, ДЕШИФРОВКА ҚИЛИШ. Шартли белгилар (шифрлар) билан ёзилган хат, ҳужжатларни аниқлаб ўқиш; нотаниш ёки унча ўрганилмаган ёзувларни ўқиб чиқариш.

ДЕ-ЮРЕ. Юридик жиҳатдан; расмий суратда, қонунан, мас., де-юре эътироф қилиш, таниш — халқаро муносабатларда бирор давлат ёки ҳукуматни расмий суратда таниш. Акси — *де-факто*.

ДЖАЗ, муз. Пуфлаб ва чертиб-уриб чалинадиган музика асбоблари мажмуидан иборат оркестр.

ДЖИНГОИЗМ. Англия империалистларининг ўтакетган миллатчилик, ашаддий реакцион шовинизми.

ДЖИП. Ўнқир-чўнқир жойларда ҳам юра оладиган автомобиль.

ДЗАИБАЦУ. Японияда беҳад бойликларга эгалик қилган, мамлакатнинг бутун иқтисодий ҳаётини бошқарган йирик монополистик уюшма. Иккинчи жаҳон урушининг охирида бу уюшма Япония трестларининг 70 процент капиталини қўлга киритган эди. Япония капитуляция бўлгандан кейин АҚШ ҳукумати Япон милитаризмининг таянчи бўлиб, агрессив сиёсат юритган дзайбацунин сўздагина бекор қилди, амалда эса уни сақлаб келмоқда.

ДЗОТ, ҳарб. (русча «дерево-земляная огневая точка» сўзларининг биринчи ҳарфларидан). Ўқ ва снарядлардан сақланиш учун қилинган мудофаа жойи.

ДЗЮ-ДО, спорт. Кураш турларидан бири (Япониядан тарқалган); биздаги *самбо* курашига ўхшайди.

ДИАБЕТ, мед. Қўн сийдирадиган бир қатор касалликларнинг умумий номи.

ДИАГНОЗ. Ҳар томонлама текшириб, беморнинг қандай касаллик билан оғирланганини аниқлаш, мас., диагноз белгилаш, диагноз қўйиш.

ДИАГНОСТ. Касални жуда тўғри ва муваффақиятли аниқловчи врач.

ДИАГНОСТИК. Диагнозга, диагностикага оид, мас., диагностик метод, диагностик маҳорат, клиниканинг диагностик бўлими.

ДИАГНОСТИКА. Медицинанинг касалликларнинг аломатларини, уларни аниқлаш йўллари ва принципларини ўрганадиган бўлими.

ДИАГОНАЛЬ. 1. *мат.* Кўп бурчакнинг ёнма-ён бўлмаган икки бурчагини ёки кўп ёқликнинг икки учини бирлаштирувчи тўғри чизик, мас., диагональ йўналиши, диагональ бўйлаб. 2. Қия йўлли қилиб тўқилган газлама, мас., диагональ шим.

ДИАГРАММА. 1. Турли миқдорлар ўртасидаги муносабатни кўрсатадиган чизма, график тасвир, мас., саноатнинг ўсиш диаграммаси, пахтачиликнинг ўсиш диаграммаси ва ш. к.

ДИАКРИТИК: диакритик белги, *лингв.* Ҳарфнинг устига ёки остига қўйиладиган белги, мас., «к» ҳарфининг диакритик белгиси йўқ, «қ» ҳарфининг диакритик белгиси унинг остидаги тўғарак чизикчадир.

ДИАЛЕКТ. Умумхалқ тилининг грамматик қурилиши ва асосий лугат фонди, маълум хусусиятларга эга бўлган маҳаллий тармоғи, шеvasи.

ДИАЛЕКТИЗМ. Бирор маҳаллий, территориал диалектга, шевага хос бўлган ва умумхалқ адабий тилига мансуб бўлмаган сўз ёки ибора.

ДИАЛЕКТИК. Диалектик фалсафа тарафдори, диалектик методни қўлланувчи.

ДИАЛЕКТИК. Диалектикага оид, диалектикага асосланган, мас., диалектик материализм, диалектик фалсафа ва ш. к.

ДИАЛЕКТИКА. 1. Табиат, кишилик жамияти ва тафаккур тараққиётининг умумий қонуниятлари тўғрисидаги фан, абадий ҳаракат қиладиган ва ўзгариб турадиган табиат ва жамият ҳодисаларини, улардаги зиддиятлар, қарама-қаршиликлар кураши, эскилик билан янгиллик ўртасидаги курашни очини йўли билан билишнинг илмий методи. «Диалектика тараққиёт тўғрисидаги энг муфассал, мазмунли бой ва чуқур таълимот»дир (Ленин). 2. Бирор нарсанинг ҳаракат, ривожланиш, тараққиёт процесси, мас., ҳодисалар диалектикаси, фалсафа диалектикаси, тил диалектикаси ва ш. к.

ДИАЛЕКТОЛОГ. Диалектология олими, мутахассиси.

ДИАЛЕКТОЛОГИК. Диалектологияга оид, мас., диалектологик экспедиция, диалектологик харита ва ш. к.

ДИАЛЕКТОЛОГИЯ. Умумхалқ миллий тилининг тармоқлари бўлиш диалектлар, шевалар ҳақидаги фан.

ДИАЛОГ. 1. Икки ёки бир неча шахс ўртасидаги гаплашув; драматик асарларда диалог баён қилишнинг асосий усулидир. 2. Икки ёки бир неча шахснинг гаплашуви формасида ёзилган адабий асар (мас., Платоннинг диалоглари, А. С. Пушкиннинг «Қитоб сотувчининг шоир билан мунозараси» номли асари ва бошқалар).

ДИАМАТ. Диалектик материализм *сўз. айн. ўзи.* қ **Материализм.**

ДИАМЕТР. 1. *мат.* Айлана ёки шарнинг икки нуқтасини марказ орқали бирлаштирувчи тўғри чизик кесмаси. 2. Ҳар қандай юмалоқ ёки унга яқин жисмнинг кўндаланг ўлчами.

ДИАПАЗОН. 1. *муз.* Бирор музика асбоби ёки ашуланининг энг паст ва энг юқори товушлари ўртасидаги барча товушлар мажмуи.

2. Бирор нарсанинг ҳажми, ўлчови доираси, даражаси ва ҳ. к. мас., билим диапазони.

ДИАПОЗИТИВ, *махс.* Проекцион фонарь орқали пардага тушириб кўрсатиш учун шаффоф плёнкага ёки шишага туширилган позитив фотосурат.

ДИАТОНИК: диатоник гамма, *муз.* Бутун ва ярим тонлардан иборат овозлар сираси.

ДИАФРАГМА. 1. *анат.* Кўкрак қафасини қорин бўшлиғидан ажратиб турадиган гўштдор парда. 2. Оптик асбобларда, фотоаппарат ва ҳ. к. ларда шуъланинг ўтишини камайтирадиган ёки кўпайтирадиган мослама.

ДИАХРОНИЯ, *лингв.* Тил ходисаларини тарихий тараққиёт нуқтан назаридан тадқиқ қилиш. Бунинг акси — *синхрония*.

ДИВАН. Ўлтириш ёки ётиш учун белгиланган мебель турларидан бири.

ДИВЕРСИЯ. Бирор мамлакатнинг ҳарбий ва ҳўжалик қудратига, ҳарбий ва давлат аҳамиятига эга бўлган объектларига путур етказиш мақсадида бошқа давлатларнинг агентлари томонидан олиб бориладиган кўпоровчилик ишлари.

ДИВЕРСИЯЧИ. Кўпоровчилик ишларини олиб борувчи одам.

ДИВИДЕНД, *эк.* Капиталистик жамиятда бирор шеркат аъзо-сининг ўзи қўшган ҳиссасига лойиқ оладиган фойдаси.

ДИВИЗИОН. 1. Артиллерияда, кавалерия ва бронетанк қисмларида аскарий бўлима. 2. Флотда — бир типдаги бир неча ҳарбий кемадан иборат қўшилма.

ДИВИЗИЯ. Бир неча полкдан ёки бригадadan иборат бўлган аскарий қўшилма, мас., ўқчи дивизия одатда 3 ўқчи полкдан, 1—2 артиллерия полки ҳамда алоқа, инженер қўшинлари қисмларидан ва бир қанча махсус бўлинмалардан тузилади.

ДИДАКТИЗМ. Насихатгўйлик, ўғит-насихатдан иборатлик, мас., дидактизм руҳидаги дoston.

ДИДАКТИК. Дидактика мутахассиси, таълимнинг умумий методларидан баъзе этувчи педагог олим.

ДИДАКТИҚ. 1. Дидактика (1) га онд, мас., дидактик метод. 2. Насихатгўй, ўғитчи, ибратомуз, панд-насихатчи (адабий асарлар ва жанрлар ҳақида), мас., Юсуф Хос Ҳожибнинг «Қутадғу билиғ» номли дидактик дostonи.

ДИДАКТИКА. 1. Педагогиканинг таълим ва унинг методлари ҳамда ташкилий формалари ҳақидаги бўлими. 2. Дидактизм *сўз айв.* ўзи.

ДИЕТА. Бемор ёки соғ одамнинг овқатланиш тартиби — соғлиқни сақлаш ёки тиклаш учун буюрилган овқат турлари ва уларни истеъмол қилиш тартиби, парҳез.

ДИЗЕЛЬ (немис инженери Дизель исмидан). Сууюқ ёнилғиларнинг огир хиллари билан ишлайдиган ички ёнишли двигатель.

ДИЗЕНТЕРИЯ, *мед.* Пўгон ичакнинг яллиғланишидан иборат огир юқумли касаллик, ичбуруғ, юракбуруғи.

ДИКТАНТ. Уқув-иларининг орфография бўйича билим даражасини ошириш ва текшириш мақсадида ўқитувчи айтиб турган текстни ёдаки ёзиш машқи ва шу ёздирилган текстнинг ўзи.

ДИКТАТ. 1. Халқаро ҳуқуқда бир давлатнинг бошқа давлат эъри, таъйиқи билан мажбурий суратда қабул қилган адолатсиз

шартномаси, битими. 2. Кучли империалистик мамлакатнинг бошқа бир мамлакатни ўз хоҳишига зўравонлик билан бўйсундириш сиёсати. Ҳозирги замонда Америка Қўшма Штатлари бошқа капиталистик ва қарам мамлакатларга нисбатан диктат сиёсатини юргизиб келмоқда.

ДИКТАТОР. 1. Чекланмаган ҳуқуқлардан фойдаланувчи ҳукмдор. 2. Бирор соҳада истаганича ҳокимлик, ҳукмронлик қилувчи одам.

ДИКТАТОРЛИК. Чекланмаган ҳуқуқлардан фойдаланишга асосланган ҳокимлик, ҳукмронлик.

ДИКТАТУРА. Синфий жамиятда ҳукмрон синф кучига таянувчи чекланмаган ҳокимият, мас., қулдорлик, феодализм ва капитализм жамиятида ҳукмрон эксплуататор синфларининг ҳеч нарсга ва ҳеч қандай қонуни билан чекланмаган, фақат кучга, зўравонликка асосланган диктатураси ўз синфий рақибларини эзишга, эксплуатация қилишга хизмат қилади. Пролетариат диктатураси социалистик революцияда галаба қозонган ишчилар синфининг ҳокимиятидир.

◆ **Пролетариат диктатураси** — пролетариатнинг капитализмдан коммунизмга ўтиш даврида буржуазия ҳокимиятини революцион йўл билан ағдариб ташлаш ва буржуа давлат аппаратини бузиб ташлаш натижасида ўрнатадиган давлат ҳокимияти, Совет ҳокимияти пролетариат диктатурасининг давлат формасидир.

ДИКТОР. Радио орқали эшиттириладиган мақола, хабар ва бошқа текстларни микрофон олдига ўқиб берувчи киши.

ДИКТОФОН. Огзаки нутқни ёзиб олиб эшиттирадиган асбоб.

ДИКЦИЯ. Сўз, бўғин ва товушларни талаффуз этиш хусусиятлари, мас., Каримнинг дикцияси яхши.

ДИЛАТОМЕТРИЯ. Модданинг қиздирилганда ва совутилганда ҳажми ўзгаришига асосланган текшириш методи.

ДИЛЕММА. 1. *лог.* Бир-бирига зид икки ҳолни ўз ичига олган фикр ёки ҳулоса. 2. Бир-бирига зид икки имкониятдан бирини тандаб олишдаги қийинлик, тараддуд.

ДИЛЕТАНТ. Махсус тайёрилиги бўлмайд, фан ёхуд санъатнинг бирор соҳасини эгаллашга қизиққан киши, ҳаваскор, ишқивоз.

ДИЛОГИЯ. 1. *адаб.* Мазмунан бир-бирига боғланган икки роман ёки икки повесть. 2. *муз.* Трилогияга ўхшаш, бироқ икки асардан иборат музикавий-саҳнавий асарлар туркуми.

ДИНА, физ. Абсолют ўлчовлар системасида куч ўлчов бирлиги.

ДИНАМИК. Овозни кучайтирувчи радиокарнай.

ДИНАМИК. 1. Динамикага оид, ҳаракат, куч таъсири билан боғлиқ бўлган, мас., динамик назария, динамик куч ва ш. к. 2. *кўчма.* Ҳаракатга, воқеа-ҳодисаларга бой, жўшқин, мас., Ғофир сингари динамик образ.

ДИНАМИКА. 1. Механиканинг жисмлар ҳаракатини ва куч билан ҳаракат ўртасидаги боғланишни ўрганадиган бўлими. 2. *кўчма.* Бирор ҳодиса, воқеа, процессда ёки музика, драма асарида жўшқинлик, ўзгариш, ўсиш, ҳаракат, мас., тараққиёт динамикаси, асарда динамика йўли (яъни асар ўлиқи).

ДИНАМИТ. Асосий таркибий қисми нитроглицериндан иборат кучли портловчи модда, тоғ ишларида, инженер қўшиларида қўлланилади.

ДИНАМО, ДИНАМО-МАШИНА. Ўзгармас ток генераторининг эскирган номи; ҳозир генератор номи билан юритадилар.

ДИНАМОМЕТР. Куч ўлчайдиган асбоб.

ДИНАС, тех. Ўтга чидамли материал; металл эритиш печлари учун ўтга чидамли ғиштлар тайёрланади.

ДИНАСТИЯ. Бирор уругдан, авлоддан тарқалган подшолар ёки хонлар насли, сулола.

ДИНОЗАВР. Мезозой эрасида яшаган, насли қуриб кетган, узунлиги 20 метр ва ундан ортиқ йирик судралувчи ҳайвон.

ДИОД. Икки электрод, яъни катод ва аноддан иборат электрон асбоб; ўзгарувчан токни ўзгармас токка айлантириш учун қўлланади.

ДИПКУРЬЕР, ДИПЛОМАТИК КУРЬЕР. Чет эллардаги элчиларга ва улардан хат-хабар ташувчи курьер.

ДИПЛОМ. 1. Олий ёки махсус ўрта ўқув юртини битирганлик ёхуд бирор илмий даража, илмий унвон олганлик ҳақидаги гувоҳнома. 2. Олий ўқув юртини битириб, шундай гувоҳнома олиш учун бажарилган иш, мас., дипломни ҳимоя қилиш. 3. Бирор ҳуқуқ ёки мукофот берилганлигини тасдиқловчи гувоҳнома, мас., виставка дипломи, чемпионлик дипломи ва ҳ. к.

ДИПЛОМАТ. Олий ўқув юртини тамомлаб чиқиш арафасида диплом иши ёзиб турган студент.

ДИПЛОМАТ. 1. Чет мамлакатлар билан расмий алоқа қилиш ёки музокара олиб бориш учун ҳукумат томонидан вакил қилиб тайинланган лавозимли киши. 2. Муомалага уста одам.

ДИПЛОМАТИЯ. Дипломатияга, давлатнинг ташқи сиёсатига, чет мамлакатлар билан алоқасига ёки дипломатларга оид, мас., дипломатик муносабатлар, дипломатик корпус.

◆ **Дипломатик корпус** — дипломатлар корпуси, бирор ҳукумат ҳузуридаги чет эл дипломатлари, дипломатия вакиллари ҳайъати.

ДИПЛОМАТИКА, махс. Манбашунослик илмининг тарихий ҳужжатларини, уларнинг ҳақиқатга қанчалик тўғри келишини, ёзилган санаси ва ш. к. ни белгилаш билан шуғулланадиган бўлими.

ДИПЛОМАТИЯ. Давлатнинг ташқи сиёсатини амалга ошириш, чет мамлакатлар билан алоқа қилиш соҳасидаги фаолияти.

ДИРЕКТИВ. Директива тарзидаги йўл-йўриқ, дастур бўлган, мас., директив план, директив кўрсатмалар ва ҳ. к.

◆ **Директив кўрсатмалар** — юқори органнинг ўз қарамоғидаги ташкилотларига берган раҳбарлик кўрсатмалари, йўл-йўриқлари.

ДИРЕКТОР. Қорхона, муассаса ёки ўқув юртининг бошлиғи, раҳбари, мас., завод директори, мактаб директори ва ш. к.

ДИРЕКТОРАТ. 1. Бирор йирик қорхонанинг бош директор раҳбарлигидаги директорлар коллегияси. 2. *Дирекция сўз. айн. ўзи.*

ДИРЕКТОРИЯ. Баъзи ҳукуматларнинг, мас., Франция буржуа революцияси (1795—1799) маҳалида Франциядаги ҳукуматнинг номи.

ДИРЕКЦИЯ. 1. Қорхона, муассаса ёки ўқув юртининг директор бошчилигидаги раҳбарлиги, мас., дирекция қарори. 2. Шулар жойлашган бино, мас., дирекцияда бўлдим.

ДИРИЖАБЛЬ. Ичига тўлғазилган газ (кўпинча водород ёки гелий) кучи билан кўтариллиб, мотор кучи билан юрадиган ҳаводан енгил учиниш аппарати, бошқариладиган аэростат.

ДИРИЖЕР. Оркестр ёки хорни, опера ёки балет спектаклларида эса музика ва барча ижрочиларни бошқарувчи раҳбар.

ДИС... унлилардан олдин **ДИЗ...** Аслида рус тилида олд қўшимча бўлиб, бўлиш, ажратиш ёки инкор маъносини билдиради, мас.: *дисгармония, дисквалификация* ва ш. к.

ДИСГАРМОНИЯ, муз. Гармониянинг, уйғунликнинг йўқлиги ёки бузилиши, гармониясизлик, оҳангдош эмаслик.

ДИСКА. 1. Енгил атлетика машқларида — қўл билан узоққа отиладиган гардиш, тўғарак лаппак. 2. *тех.* Турли механизмларнинг тўғарак қисми. 3. *ҳарб.* Автоматик милтиқ ва пулемётнинг ўқ жойланадиган айрим қисми. 4. Умуман тўғарак шаклидаги нарса, мас., Қуёш дискаи.

ДИСКВАЛИФИКАЦИЯ. 1. Маҳоратини йўқотганлиги ёки ишни эплай олмагани учун шу иш билан шуғулланишга нолайиқ деб ҳисоблаш. 2. *спорт.* Ўйин қоидаларини бузганлиги ёки судьялар, ўйинчилар билан қўпол муомалада бўлганлиги учун спортчини маълум давр ўйинда қатнашиш ҳуқуқидан маҳрум этиш.

ДИСКРИМИНАЦИЯ, ДИСКРИМИНАЦИЯ ҚИЛИШ. Бировнинг ҳуқуқини поймол қилиш, чеклаб қўйиш, ҳуқуқ жиҳатидан камситиш, таҳқирлаш, мас., халқаро муносабатларда — бирор давлатнинг ёки ўша давлат вакиллари ёхуд граждaнларининг ҳуқуқини бошқа давлатлариникига нисбатан камситиш, чеклаб қўйиш.

◆ **Ирқий дискриминация** — мустамлака ва қарам мамлакатлар ҳуқуқсизлиги, асоратда яшаши; империалистларнинг уларни асоратга солиши; капиталистик мамлакатларда майда миллатларни таҳқирлаш, элементар ҳуқуқлардан ҳам маҳрум этиш (мас., Америка Қўшма Штатларида негрларга нисбатан ирқий дискриминациянинг энг қабиҳ формаларини ишлатадилар).

ДИСКУССИЯ. Жанжалли ёки янги масалани тўғри ҳал этиш учун мажлисда ёки матбуот саҳифаларида ўтказиладиган мунозара, эркин фикр олишув; умуман — мунозара, тортишув.

ДИСЛОКАЦИЯ. 1. *ҳарб.* Ҳарбий қисмлар, ўқув юрлари ва шу кабиларнинг мамлакат территориясида жойланиши ёки жойлаштирилиши, мас., душман кучларининг дислокациясини аниқлаш. 2. *мед.* Сингап-чиққан суякларнинг силжиши.

ДИСПАНСЕР. Касалларни даволаш, касалликларнинг олдини олиш, уларнинг улғайиши ва тарқалишига йўл қўймаслик учун доимий кузатиш олиб бориш билан шуғулланадиган тиббий муассаса, мас., сил касалликлари диспансери. СССРда диспансерларга катта аҳамият берилади.

ДИСПАНСЕРИЗАЦИЯ. Диспансерлар томонидан олиб бориладиган чора-тадбирлар.

ДИСПЕПСИЯ, мед. Кўпинча болаларда учрайдиган ҳазм органлари касаллиги, ҳазм органлари ишининг бузилиши, ич кетиш.

ДИСПЕТЧЕР. Транспорт воситалари (мас., поезд, автомобиль, трамвай ва бошқалар) ҳаракатини ёки механизациялаштирилган корхонанинг иш жараёнини марказий бир жойдан туриб, турли алоқа воситалари (телефон, сигнализация ва ш. к.) ёрдами билан тартибга солиб, бошқариб турувчи ходим.

ДИСПЕТЧЕРЛАШТИРИШ. Информация ва бошқарув воситаларини қўллаш йўли билан энергетикага, ишлабчиқаришга, транс-

портга, таъминотга ва ҳоказоларга оид процессларни контроль қилишни ва бошқаришни марказлаштириш.

ДИСПОЗИЦИЯ, ҳарб. Жанг маҳалида ёки дам олиш вақтида қўшни ёки флотнинг жойланиши, жойлаштирилиши.

ДИСПРОЗИИ. Менделеев даврий системаси учинчи группасининг лантанидлар оиласига кирадиган элемент.

ДИСПОРЦИЯ. Пропорционаллигининг йўқлиги, бутун нарсга қисмларининг бир-бирига тўғри, мос келмаслиги, номутаносиблик, мас., халқ хўжалигининг ривожланиш суръатларида рўй берган диспропорция.

ДИСПУТ. 1. Қўйчилик, жамоатчилик ўртасида ўтказиладиган илмий мунозара. 2. Илмий даража олиш учун ёзилган асарни жамоатчилик олдиди, ўз аҳллари ўртасида ҳимоя қилиш.

ДИССЕРТАНТ. Илмий даража олиш учун ўз асарини (диссертациясини) фан аҳллари олдиди ёқловчи шахс.

ДИССЕРТАЦИЯ. Илмий даража олиш учун ёзилган ва бирор илмий советининг очиқ мажлисида ёқланадиган илмий-текшириш иши.

ДИССИМИЛЯЦИЯ. 1. биол. Организм фаолияти жараёнида мураккаб органик моддаларнинг ажралиши, ўзгариши. Акси — *ассимиляция*. 2. лингв. Пайдо бўлиш ўрни ёки усули жиҳатидан бир-бирига ўхшаш товушларнинг талаффуз жараёнида бир-бирига ўхшамай қолиши, улардан бирининг талаффузда бошқа бир товуш билан алмашинуви.

ДИССОНАНС, муз. Ҳамоҳангликнинг, уйғунлиқнинг бузилиши, уйғунсизлик.

ДИСТАНЦИЯ. 1. Масофа, оралиқ, мас., кетма-кет тизилиб бораётган машиналар ўртасидаги дистанция. 2. Темир йўл, оддий йўл ва сув йўлларига қарашли маъмурий техник участка.

ДИСТИЛЛЯЦИЯ. Буг ҳолига келтириб, яна совутиш йўли билан суюқлиқни тозалаш, соф суюқлик ҳосил қилиш.

ДИСТРОФИК. Дистрофия касалига дучор бўлган киши, озгин бола.

ДИСТРОФИЯ, мед. Тўқима ва аъзоларнинг ёки умуман организмнинг озиқланиши бузилганлигидан иборат касаллик, озгинлик.

ДИФТЕРИЯ, мед. Қўпича болаларда учрайдиган жуда юқумли ва оғир касаллик, мас., ҳиқилдоқ дифтерияси (бўгма).

ДИФТОНГ, лингв. Бир бўгинда икки уили товушининг бирикиб, қоришиб келиши, мас., немис тилидаги *au, ai, eu* товушлари дифтонгдир.

ДИФФЕРЕНЦИАЛ. 1. мат. Ўзгарувчан миқдорнинг чексиз кичик ихтиёрий ортмаси. 2. тех. Машина ва механизмларнинг турли қисмларга турлича айланиш имконини берадиган механизм.

ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ, ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯЛАШ. 1. Бир-биридан фарқ қилиш, табақалаш ёки табақаланиш, табақаларга, таркибий элементларга ажратиш ёки ажралиш. 2. мат. Дифференциални топиш, дифференциални ҳисоблаб чиқариш.

ДИФФУЗИЯ, физ. Бирор модда заррачаларининг бошқа модда орасига секин-аста силжиб, кириб бориши.

ДИЭЛЕКТРИК, физ. Электр токи ўтказмайдиган жисм, изолятор, мас., шиша, чинни диэлектриклардир.

ДИЭЛЕКТРИК Электр токи ўтказиш хусусиятига эга бўлмаган, мас., диэлектрик моддалар.

ДНЕВАЛЬНИЙ, ҳарб. Ҳарбий бўлимада ички тартибни сақлаш, ихтиёрига ажратилган нарсаларни қўриқлаш учун ажратилган навбатчи оддий аскар.

ДОГМА. Қандай конкрет шароитда тадбиқ этилиши мумкинлигини ҳисобга олмасдан, танқидий қараб-текшириб кўрмасдан чин ҳақиқат деб билиб, кўр-кўрона ишониб қабул қилинаверадиган ақида, қонун-қоида, формула.

ДОГМАТ. Догма сўз. айн. ўзи.

ДОГМАТИЗМ. Догмаларга, ақидаларга, эскирган, қотиб қолган назария ёки қондаларга ҳеч қандай танқидий қарамай, текширмай-нетмай, кўр-кўрона ишонинишга асосланган тафаккур, ақидапарастлик. Догматизм эскиликка, эскирган, қотиб қолган тартиб ёки қондаларга, ўзгармас ҳудоса ва формулаларга ёпишиб олувчи ва янгилликка, тараққиётга қарши курашувчи барча динлар, диний таълимот ва метафизик қарашлар ҳамда реакцион назариялар учун характерлидир. Марксизм ҳар қандай догматизмнинг душманидир, чунки конкрет тарихий шароитни ҳисобга олмайдиган ҳар қандай назария, қонун-қоида догмага айланади.

ДОГМАТИК I. Догматизм тарафдори, ақидапараст.

ДОГМАТИК II. Догмаларга, ақидаларга, ўзгармас, қотиб қолган қондаларга, формулаларга асосланган, мас., догматик қараш, догматик фикр, догматик назария ва ҳ. к.

ДОЗА. 1. *мед.* Беморга бир йўла ёки бир суткада қабул қилиш учун бериладиган ва беморнинг ёши, аҳволи, касалига қараб белгиланадиган дори миқдори. 2. Умуман, ўлчовли миқдор, мас., намакоб учун туз ва сув қандай дозаларда олинади, дегандаги каби.

ДОЗАТОР. Бирор модданинг муайян миқдорини ўлчайдиган асбоб, масалан, радиоактив нурланиш дозасини ўлчайдиган дозатор.

ДОЗИМЕТРИЯ. Радиоактив нурланиш дозасини ўлчаш методлари мажмуи; дозиметрик ўлчов ишлари махсус асбоблар — дозиметрлар ёрдамида амалга оширилади.

ДОЗОР. Катта қисмдан разведка, алоқа ёки соқчилик мақсадларида юборилган жангчилар, ҳарбий машиналар, кемалар группаси.

ДОК. Портларда кемаларнинг сувга ботиб турадиган қисmini сувдан чиқариб кўздан кечириш ва ремонт қилиш учун хизмат қиладиган иншоот; баъзан кемасозлик заводи ҳам док деб аталади.

ДОКЕРЛАР. Капиталистик мамлакатларда — портларда юк ташувчи, докларда ва кемасозлик корхоналарида ишловчи ишчилар.

ДОКЛАД. 1. Бирор тема юзасидан кўпчилик, жамоатчилик олдида берилган ахборот, мас., ҳисобот доклади. 2. Раҳбар ёки бошлиққа ёзма ё оғзаки тарзда берилган расмий ахборот.

ДОКТОР. 1. Докторлик диссертацияси ёқлаган кишига берилган олий илмий даража ва шу даражани олган киши, мас., тарих фанлари доктори ва ш. к. 2. с. т. Даволовчи врач.

ДОКТОРАНТ. Докторлик диссертациясини тайёрлаш учун илмий муассасага бирктиб қўйилган олим.

ДОКТОРАНТУРА. СССР фанлар академияси илмий-тадқиқот институтларида олий малакали илмий ходимлар, фан докторлари

тайёрлаш системаси. Бу система 50-йилларнинг охиригача амалда бўлган.

ДОКТОРХОНА, с. т. Амбулатория, поликлиника ёхуд даволаш пункти.

ДОКТРИНА. Сиёсий, фалсафий ёки бошқа хил таълимот, назария, сиёсий программа.

ДОЛЛАР. Америка Қўшма Штатлари, Канада ва Эфиопияда пул бирлиги.

◆ **Доллар зонаси** — Америка Қўшма Штатлари билан қатор капиталистик мамлакатлар ўртасида ўрнатилган валюта (пул) муносабатлари системаси. Бу система Америка пули — доллар билан мазкур зонага қирадиган мамлакатларнинг пуллари ўртасида муайян нисбат ўрнатади ва пул резервларини асосан АҚШ банкига марказлаштиради. Доллар зонасига АҚШ, Канада, Колумбия, Эквадор, Ганга, Либерия, Аляска каби мамлакатлар қиради. 1933 йилда стерлинг зонаси ўрнида пайдо бўлган доллар зонаси Америка империализмининг жаҳон пулига, ташқи бозорга, арзон хом-ашёларга эгалик қилиб олишига қулайликлар тугдиради.

ДОЛОМИТ, геол. (француз инженери Доломье исмидан). Кальций карбонат ва магний карбонатдан иборат тоғ жинси. Қурилиш материали ва бошқа мақсадлар учун ишлатилади.

ДОМИНАНТА. Асосий устун ғоя, асосий белги, асосий таркибий қисм.

ДОМИНИОНЛАР. Формал жиҳатдан Англия билан тенг ҳуқуқли, номига мустақил, амалда эса Буюк Британия империяси составига қирадиган ҳамда сиёсий ва иқтисодий жиҳатдан бутунлай ёки маълум даражада Англияга қарам бўлган мамлакатлар (Канада, Австралия Иттифоқи, Янги Зеландия ва Цейлон). Илгари доминион бўлган Ҳиндистон 1950 йилда, Покистон эса 1956 йилда мустақил республика деб эълон қилинди.

ДОМИНО. 28 донга холдор ясси соққалар билан ўйналадиган ўйин ва шундай соққаларнинг ўзи.

ДОМКРАТ, тех. Оғир нарсаларни, мас., автомобиль, вагонларни бир оз кўтарниш учун ишлатиладиган мослама.

ДОМНА, ДОМНА ПЕЧИ. Темир рудасидан чўян эритиш учун қурилган махсус нишоот, печь.

ДОМНАЧИ. Домна печини қурадиган ёки шу печда ишлайдиган мутахассис.

ДОМНА ШЛАГИ. қ. Шлак.

ДОМРА. Мандолинага ўхшаган, ёгондан ясалган, торан рус музика асбоби.

ДОНЖУАН (Гарбий Европа адабий асарларида учрайдиган, хотин-қизларни ўзига жалб қилувчи афсонавий қаҳрамон Дон-Жуан исмидан). Ўтакетган хотинбоз, хотинпараст.

ДОНКИХОТ (Дон-Кихот — испан ёзувчиси М. Сервантеснинг шу номдаги романининг қаҳрамони). Амалга ошириб бўлмайдиган, ҳаётдан узоқ идеаллар, орзулар ўйлаб чиқариб, ҳаёлий тўқинликлар билан курашиб, натижасиз ва кераксиз қаҳрамонликлар кўрсатиб юрувчи беғараз, ҳаёлпараст одам. Донкихот турмушдан ажралиб қолган хомхаёл одамларни кўрсатиш учун салбий ном бўлиб қолган.

ДОНОР. Қон берувчи; беморларнинг, уруш маҳалида эса ярадорларнинг томирига қуйиш, уларни даволаш учун ўз қонини берувчи одам.

ДОСААФ (русча Добровольное общество содействия Армии, Авиации и Флоту сўзларининг биринчи ҳарфларидан). СССР меҳнаткашларининг Совет Армияси, авиацияси ва флоти қудратини мустаҳкамлашга ёрдам берувчи оммавий кўнгилли ташкилоти. Бу жамият 1951 йилда учта мустақил жамиятнинг ДОСАРМ, ДОСАВ ва ДОСФЛОТнинг қўшиливи асосида ташкил топган.

ДОСКА. Бўр билан ёзиш учун ишлатиладиган кенг қора тахта ёки шунга ўхшатиб бошқа материалдан ясалган нарсас.

ДОТ, ҳарб. (русча «долговременная огневая точка» сўзларининг биринчи ҳарфларидан). Тош, темир-бетондан қурилган мустаҳкам истеҳком. Дот тўп, миномёт ва уларга хизмат қилувчи кишиларни ўқ, снаряд тегишидан сақлайди. Дот дзотга қараганда анча мустаҳкам бўлади.

ДОТАЦИЯ. Ташкилот ва корхоналарга уларнинг иқтисодий ва молиявий аҳволини яхшилаш (мас., зарарни қоплаш) ёки бирор бошқа мақсад учун давлат томонидан бериладиган қўшимча ёрдам, маблағ.

ДОЦЕНТ. 1. СССРда олий ўқув юртларининг муаллимларига олий аттестация комиссияси (ВАҚ) томонидан бериладиган илмий унвон ва шу унвонни олган киши. 2. Олий ўқув юртларида профессордан қўйи муаллимлик лавозими ва шу лавозимда ишловчи киши.

ДРАГА, тех. Олтин, платина, олмос ва шу каби сочма фойдали қазилмаларни кавлаб олиб қумдан, нағалдан тозалайдиган машина.

ДРАМА. 1. Автор нутқисиз, диалог шаклида ёзилган ва сахнага қўйиш учун мўлжалланган адабий асар, адабий-бадний асарларнинг уч туридан (эпос, лирика, драма) бири. 2. Худди шундай турдаги жиддий, лекин қаҳрамонлик темасида бўлмаган, комедия ва трагедиядан фарқ қиладиган асар.

ДРАМАЛАШТИРИШ. Бирор асарни (мас., роман ёки повестини) қайтадан ишлаб драма шаклига солиш, сахнага қўйиш учун мослаш.

ДРАМАТИЗМ. Воқеаларнинг драмага хос кескинлиги, жиддийлиги, ҳаяжонлиги (драмани комедиядан ажратадиган белгилар), мас., драматизм билан тўла пьеса.

ДРАМАТИК. 1. Драмага, сахна асарига онд, мас., драматик театр, драматик санъат ва ш. к. 2. Драматизм билан суғорилган, мас., драматик вазият.

ДРАМАТУРГ. Драматик асарлар яратувчи адиб, ёзувчи.

ДРАМАТУРГИЯ. 1. Драматик асарларнинг тузилиш принциплари ва усуллари ҳақидаги назария. 2. Драматик асарлар, бирор ёзувчининг, халқ ёки даврнинг драматик асарлари мажмуи, мас., Ҳамза драматургияси, Яшин драматургияси ва ш. к.

ДРАМАТУҒАРАК. Драматик тўғарак, драма тўғараги, театр ҳаваскорлари тўғараги.

ДРАП. Асосан устки кийимлар тикиладиган қалин, пишиқ жун газлама.

ДРЕЗИНА (шу машинани яратган немис инженери Драйс Зейербон исмидан). Темир йўл изида қўл ёки мотор кучи билан юргизиладиган тўрт гилдиракли тележка, арава.

ДРЕЙФ. 1. Кема ёки самолётнинг шамол ё оқим кучи таъсири остида ўз йўлидан оғиши, бирон томонга силжиши. 2. Денгизларда музининг шамол ё оқим кучи таъсиридаги қутилмаган ҳаракати.

ДРЕНАЖ, гидр. Заҳоб ерларни зовурлар қазиб ва қувурлар ўтказиб қуришиш ва шу мақсадда қурилган зовурлар, қувурлар системаси.

ДРИФТЕР. Тўр ташлаб балиқ тутиш учун мослаштирилган денгиз кемаси.

ДРУЖИНА. Бирор мақсадда, мас., жамоат тартибини сақлаш, безориларга қарши кураш, кўча ҳаракатини тартибга солиш ва ҳ. к. лар учун тузилган ихтиёрий группа, отряд.

◆ **Пионерлар дружинаси** — мактаб, болалар уйи, интернат, пионер лагерларида пионерларни бирлаштирувчи ташкилий форма.

ДУАЛИЗМ, фил. Дунёнинг негизида иккита мустақил бир-бирига зид ва ўзаро курашувчи сабаб, яъни моддий нарса ва идея бор, деб билувчи, материализм билан идеализмни қелиштиришга уринувчи фалсафий оқим. тақ. — *Монизм*.

ДУАЛИСТ. Дуализм тарафдори.

ДУАЛИСТИК. Дуализмга онд, дуализм принципларига асосланган, мас., дуалистик фалсафа, дуалистик дунёқараш ва ш. к.

ДУБЛЕТ. 1. Бир нарсанинг иккинчи нусхаси. Бир хил предметларнинг биттаси, мас., дублет терминлар — бир маънодаги иккита термин. 2. Қўшогиз ов милтигидан бир йўла икки ўқ узиш.

ДУБЛЕР. 1. Театрда бир ролни навбат билан ижро этувчи икки артистдан бири, *дубляж* қилинган фильмда — овоз берувчи артист. 2. Дублёр команда — футболда асосий командаларга ўйинчилар етиштириб берадиган иккинчи команда.

ДУБЛИКАТ. Бирор ҳужжатнинг асли билан баб-баравар юридик кучга эга бўлган иккинчи нусхаси, копияси.

ДУБЛЯЖ. Овозли фильмда иштирокчиларнинг сўзини бошқа тилга таржима қилиш ва фильмининг шундай варианты.

ДУМА. Чор Россиясида турли марказий ва маҳаллий органлар номи, мас., боярлар думаси, шаҳар думаси.

◆ **Давлат думаси** — сайлаб қўйиладиган, аммо халқ манфаатларига зид равишда эксплуататорларнинг манфаатини кўзлаб ин тутган қонуни чиқарувчи марказий орган; В. И. Ленин бошчилигидаги большевиклар шу думадан ҳам революцион ғояларни тарқатиш учун фойдаланган эдилар.

ДУМПЕР. Асосан қурилиш материалларини ташингга белгиланган машина.

ДУМПКАР, т. й. Ўзи юк туширадиган ва кўмир, руда каби сочилувчан юкларни ташинида ишлатиладиган вагон.

ДУРАЛЮМИН. Алюминийнинг мис, магний, марганец, кремний ва бошқа айрим элементлар билан қотнимаси. Авиасозлик саноатида кенг ишлатилади.

ДУСТ. Дезинфекция мақсадларида зараркундаларни ва зарарли ҳашаротларни, мас., қурт, қандала, бургя, пашша ва ш. к. ларни қиршиш, ўлдиршиш учун ишлатиладиган химёвий порошок, модда.

ДУХОВКА. Плитали печкага пинҳон қилиб ўрнатилган тунука қути. Унда қизиган ҳаво билан овқат пиширилади, сухари тайёрланади ва ҳ. к.

ДУШ. 1. Ювиниш учун сувни тепадан ёмғирга ўхшатиб сочиб берадиган асбоб. 2. *мед.* Шундай сув билан даволаш усули.

ДУЭЛЬ, тар. Икки шахснинг ор-номус талашиб маълум шартлар асосида яккама-якка қиличбозлик қилиши ёки тўппонча отишиши.

ДУЭТ. 1. Иккита музика асбоби ёки икки хил овоз (икки киши) мустақил равишда, бироқ биргаликда ижро этиши учун ёзилган музика асари. 2. Шундай асарнинг иккита ашулачи ёки иккита музикачи томонидан ижро этилиши.

ДЮОМ, с. т. Дюйм.

ДЮОМОВКА, с. т. Дюймовка.

ДЮЖИНА. 12 дона.

ДЮИМ. Эски Россияда ва ҳозир Англияда — футнинг 12 дан бири, 25,4 миллиметрга тенг узунлик ўлчови.

ДЮИМОВКА. Бир дюйм қалинлигидаги тахта.

ДЮКЕР. Дарё, канал остидан, тепанинг қиялик жойларидан, йўл остидан ўтказилган трубопровод.

ДУЖНА, с. т. Дюжина.

ДУМА, с. т. 1. Дума. 2. Дума аъзоси.

ДУМАХОНА, с. т. Шаҳар думаси, қ. Дума

Е

ЕВГЕНИКА. Биологик йўл билан «киши зотиини яхшилаш» тўғрисидаги буржуача сохта илм. АҚШ ва бошқа империалистик мамлакатларда кенг тарқалган бу «илм» империалистик мамлакатларда эксплуататор синфларнинг ҳукмронлигини ва ирқий дискриминацияни биологик жиҳатдан асослашга уринади.

ЕВГЕНИСТ. Евгеника тарафдори.

ЕВРАЗИЯ, қ. Евросийё.

ЕВРАТОМ (русча «Европейское сообщество по атомной энергии» сўзларидан ясалган).

ЕВРАТОМ. Атом энергияси соҳасида биргаликда текшириш олиб бориш ва ундан биргаликда фойдаланиш мақсадида Ғарбий Европадаги 6 мамлакат (Франция, Бельгия, Италия, Голландия, Люксембург ва Германия Федератив Республикаси) ўртасида тузилган, аслида агрессив бирлашма. Америка Қўшма Штатлари бу бирлашманинг аъзоси бўлмасада, уни ташкил этиш ва мустаҳкамлашда жонбозлик қилмоқда.

ЕВРОПИИ. Менделеев даврий системасининг учинчи группасига кирадиган, лантанидларга оид кимёвий элемент, табиатда кам учрайдиган подир металл. Ядровий техникада, махсус шишалар тайёрлашда қўлланилади.

ЕВРОСИЕ, ЕВРАЗИЯ. Европа ва Осиёни яхлит бир материк сифатида ифодалайдиган термин.

ЕПАРХИЯ. Епископ қарамоғидаги маъмурий черков округи.

ЕПИСКОП. Христиан черкови руҳонийларининг энг юқори унвони ва шу унвонни олган руҳоний.

ЕССЕНТУКИ. Шу номли шаҳарда ер остидан чиқадиған шифобахш минерал сув.

ЕФРЕЙТОР. Совет Армиясида аълочи солдатга бериладиган энг кичик командирлик унвони.

Ж

ЖАКТ (русча «жилишно-арендное кооперативное товарищество» сўзларининг биринчи ҳарфларидан). СССРда 1937 йилгача граждaнларнинг маҳаллий советлардан ижарага уй-жой олиш ёки туланган пай пули эвазига тузилган кооператив шеркати.

ЖАЛОН, *махс.* Ер ўлчаш маҳалида йўналишни кўрсатиб туриш учун ерга кўмиб қўйиладиган ёки қўлда ушлаб туриладиган узун таёқ.

ЖАНДАРМА. Жандармерия ходими.

ЖАНДАРМЕРИЯ. Буржуазия мамлакатларида ва революциядан илгари Россияда — давлат сиёсий полицияси. Жандармерия революцион ҳаракатни бўғиш учун хизмат қилади.

ЖАНР. Санъатнинг бирор соҳасида ўзининг мундарижаси ва услуби жиҳатидан яққол ажралиб турадиган ижодий асар тури, мас., адабиётда *эпос, лирика, драма.*

ЖАРГОН, *лингв.* Бирор ижтимоий гуруҳнинг ўзига хос дид ва талабларини ифодаловчи ҳамда ўзига хос сунъий, шартли сўз ва иборалари билан умумхалқ тилидан фарқ қилувчи нутқи (тили).

ЖЕНТЛЬМЕН. Англияда буржуа-аристократик доираларда жорий этилган адаб-ахлоқ қоидаларига риоя қилувчи буржуача одобли одам; бизда кўпинча сермулозамат, сертакаллуф одамга киноя билан ишлатилади.

ЖЕНЬШЕНЬ, *бот.* Илдизи медицинада кенг ишлатиладиган гиёҳ: Хитойда, Узоқ Шарқда ўсади.

ЖЕТОН. 1. Бирор тарихий воқеа муносабати билан ёки бирор тўғарак, жамият, бирлашма аъзосига бериладиган нишон, медаль. 2. Бирор ҳуқуқ берадиган металл тўғаракча, мас., пулга олиб, автоматга ташланадиган жетон (автомат магазинда, ошхонада).

ЖИВОПИСЬ. 1. Тасвирий санъатнинг реал воқеликдаги предмет ва ҳодисаларни бўёқлар ёрдамида акс эттирувчи тури; шу санъатга хос бўлган тасвирлаш услуби, мас., живопись билан шуғулланиш, живопись тўғараги ва ш. к. 2. Шу санъат турига оид асарлар, расмлар ва ҳ. к., мас., живопись виставкаси.

ЖИРОНДА. 1. XVIII асрнинг охирида Франция буржуа революцияси маҳалида пайдо бўлган ва йирик буржуазия томонига ўтиб олган контрреволюцион группа. 2. Контрреволюция билан тил бириктирадиган ҳар қандай сиёсий гуруҳ.

ЖОНГЛЕР. Бир неча предметни бир вақтнинг ўзида чаққонлик билан отиб-илиб ўйнайдиган цирк артисти, ҳуққабоз.

ЖОУЛЬ (инглиз физиги Жоуль исмидан). Электр тоқининг иш бирлиги.

ЖУНГЛИ. Ҳиндистоннинг Ҳимолай тоғлари этакларидаги ва бошқа тропик мамлакатлардаги ўтиб бўлмайдиган даражада қалин (таги ботқоқ) ўрмонлар, тўқайзорлар.

ЖУРНАЛ. 1. Сиёсий-илмий, бадний мақола, хабар, роман, повесть ва ҳоказолар босилиб турадиган даврий китобча, мас., «Коммунист» журнали, «Шарқ юлдузи» журнали ва ҳ. к. 2. Воқеа-ҳодисалар доимий қайд этиб туриладиган дафтар, мас., синф журнали, келиб-кетишни қайд этиш журнали, кема журнали ва ҳ. к.

ЖУРНАЛИСТ (эр). **ЖУРНАЛИСТКА** (аёл). Журналистика билан шуғуланувчи, матбуотда, газета, журналларда адабий ва ижтимоий-сиёсий ҳаётни ёритувчи профессионал адиб.

ЖУРНАЛИСТИК. Журналистикага оид, мас., журналистик фаолият.

ЖУРНАЛИСТИКА. 1. Газета, журналларда адабий ва ижтимоий-сиёсий ҳаётни ёритиш фаолияти. 2. Вақтли матбуот (барча журнал ва газеталар мажмуи), мас., СССР журналистикаси.

ЖУТ, *бот.* Жўқасимонлар оиласига кирадиган бир йиллик ўсимлик. Жут поясидан олинган толадан арқон, елкан ва ш. к. лар тўқилади.

ЖЮРИ. 1. Конкурсларда, виставкаларда тегишли мутахассислардан тузилган мукофот белгиловчи ҳайъат, комиссия. 2. Спорт ўйинларида — судья, ҳакам.

3

ЗАБАСТОВКА. Капиталистларни бирор иқтисодий ёки сиёсий талабни қондиришга мажбур этиш мақсадида корхона ишчиларининг ялписига иш ташлаши, ишни тўхтатиб қўйиши, иш ташлаш. Забастовка пролетариатнинг синфий кураши формаларидан бирidir.

ЗАБАСТОВКАЧИ. Забастовка иштирокчиси, иш ташловчи, стачкачи.

ЗАБОЙ. Конда, шахтада тошқўмир, руда ва ш. к. лар қазиб олинadиган жой.

ЗАБОЙЧИ. Кон ишчиси, конларда тошқўмир, руда ва ҳоказолар қазувчи ишчи.

ЗАВКОМ. Завод комитети, завод касаба союзлари ташкилотининг комитети.

ЗАВОД. 1. Йирик саноат корхонаси, мас., машинасозлик заводи, металлургия заводи, «Ташсельмаш» заводи. 2. Зотли отлар етиштирадиган ва кўпайтирадиган корхона, мас., Жиззахдаги Бүдённий номли от заводи.

ЗАВХОЗ. Корхона, муассаса, ташкилот ва ҳоказоларда хўжалик бўлими мудир.

ЗАГС (русча «запись актов гражданского состояния» сўзларининг биринчи ҳарфларидан). СССРда туғилиш, ўлиш, уйланиш, ажралиш (қўйди-чиқди), ўзига ўғил ёки қиз қилиб олиш, исм ва фамилияни ўзгартириш фактларини, ҳодисаларини қайд қилиб (рўйхатга олиб) боровчи ва шу ҳақда тегишли гувоҳнома берувчи муассаса.

ЗАЕМ. Аҳолидан қарз олиш тарзида давлат бюджетига маблағ тўплаш, жалб этиш формаси, мас., СССР Давлат заёмлари, заём облигациялари ва ҳ. к.

ЗАЖИГАЛКА. Ут ёқиш, папирос тутатиб олиш учун ишлатиладиган кичкина чўнтак асбоб.

ЗАЛ. Мажлис, суҳбат, концерт ва ш. к. ўтказиладиган катта хона, шунингдек, кенг меҳмонхона, мас., ўқиш зали, концерт зали, клуб зали.

ЗАЛП, *ҳарб.* Бир неча қуролдан бир йўла ўқ узиш, мас., артиллерия залпи.

ЗАМАЗКА. Тешик-ёриқларни, тирқишларни бекитиш учун ишлатиладиган, бўр ва алиф мойдан тайёрланган хамирсимон қоршма.

ЗАПАЛ, тех., ҳарб. Портловчи зарядни ўт олдирадиган восита, мас., пилта.

ЗАПАС. 1. Керак вақтда фойдаланиш учун гамлаб қўйилган, қўр қилинган материаллар, нарсалар, мас., ғалла запаси, пахта запаси, ш. к. 2. Ихтиёдаги бойлик, хазина, мас., рудалар запаси, олтин запаси, билим запаси (бирор кишининг билими) ва ш. к. 3. Ҳақиқий ҳарбий хизматдан бўшатилган ва зарурият туғилганда қайтадан армияга олинадиган граждандар, мас., запасдаги солдат, запасдаги офицер ва ҳ. к.

ЗАПОВЕДНИК. Нодир ёки маълум қийматга эга бўлган ўсимлик, ҳайвон ва жониворларни боқиш, ўрганиш ва кўпайтириш мақсадида ажратилган ер, ўрмонзор, кўл ва ҳоказо: қўриқхона. Бундай жойларда ов қилиш, дарахт кесиш ман этилади.

ЗАПРАВКА. Автомобиль, трактор, самолёт ва шу кабиларни ишга чиқиш олдида ёнилғи, мой, сув билан таъминлаш.

ЗАРЯД. 1. Электрланган жисмдаги электр миқдори, мас., манфий заряд, мусбат заряд ва ш. к. 2. Ўқ, снаряд ва шу кабилар ичидаги портловчи модда.

ЗАРЯДКА. 1. Енгил физкультура машқлари (эркин ҳаракат, юриш, чопиш, нафас олиш машқлари); одатда эрталаб уйқудан турганда ва иш ўртасида, танаффус маҳалларида ўтказилади. 2. Электрлаш, зарядлаш.

ЗАРЯДЛАШ. Заряд бериш, электрлаш, электр заряди бериш, мас., батареяни зарядлаш (батареяга заряд бериш).

ЗАСТАВА, ҳарб. Соқчилар отряди, чегарада соқчилик вазифасини ўтовчи аскарий бўлинма ва шу бўлинма жойлашган территория.

ЗАТВОР, тех., ҳарб. Турли машина, аппарат ва ш. к. ларда, шунингдек, ўқ отиш, қурол (милтик, тўп, тўппонча ва ҳ. к.)ларда очиб қўлловчи механизм.

ЗАЧЕТ, с. т. 1. Олий ва махсус ўрта ўқув юртларида асосан практик машғулотлар бўйича ўқувчиларнинг билимини синаш тури, синови. 2. с. т. Шундай синовдан ўтганликни билдирадиган баҳо, мас., зачёти олиш.

ЗАЯВКА. Бирор нарсага олдиндан берилган талабнома, мас., билет олиш учун заявка бериш.

ЗВЕНО I. 1. Социалистик қишлоқ хўжалигида — бригаданинг таркибий қисми, колхозда бригадага юкланган топшириқларнинг маълум бир қисmini бажариш учун ажратилган ва колхозчилардан бирининг бошчилигида иш қиладиган кичик бўлинмаси. 2. с. т. Звено бошлиғи, мас., звено келди, звено кўрсатма берди ва ҳ. к. 3. Энг кичик ташкилий бўлинма, мас., пионерлар отрядининг звеноси. 4. Бирор нарсанинг, бир бутуннинг таркибий қисми, бўлини, мас., ишлаб чиқаришнинг асосий звеноси.

ЗВЕНО II, ҳарб. 1. Одатда 2—5 самолётдан иборат авиация бўлинмаси. 2. Баъзи мамлакатларнинг армияларида икки ёки олти аскарларнинг энг кичик бўлинмаси.

ЗВОНОК. 1. Жиринглаб сигнал берадиган қўнғироқ ва турли асбоблар, мас., эшик звоноғи, электр звонок. 2. Қўнғироқ ва унга

ўхшаш асбоблар воситаси билан чиқарилган товуш, мас., учинчи дарсга звонок бўлди.

ЗЕВС (*бош ҳарф билан*). Қадимги Юнон мифологиясида — чақмоқ ва момақалдироқ худоси, барча худолар ва инсонларнинг отаси. Зеве қадимги римликлардаги Юпитерга тўғри келади.

ЗЕМЛЕСОС. Тупроқни лойқалатиб кучли насоси билан чиқариб ташлайдиган агрегат, машина.

ЗЕМЛЕЧЕРПАЛКА. Дарё, канал ва шунинг кабилар остидаги лой ва балчиқларни чиқариб ташлаб чуқур қиладиган машина.

ЗЕМЛЯНКА. Ерғўла, ерни чуқур қазиб ясалган турар жой, бошпана.

ЗЕМСНАРЯД. Землесос *сўз. айн. ўзи.*

ЗЕМСТВО, *тар.* Революциядан илгариги Россияда — ҳуқуқи анча чеклаб қўйилган маҳаллий муассаса. Земство фақат хўжалик ишларини бошқарган ва помещиклар манфаатини ҳимоя қилган.

ЗЕНИТ, *астр.* Осмоннинг кузатувчи тепасидаги энг баланд нуқтаси.

ЗЕНИТКА. Осмонга отадиган, самолёт ва шунинг кабиларни уриб туширадиган қурол, мас., зенит тўпи, зенит пулемёти.

ЗЕНИТЧИ. Зенит артиллерияда хизмат қилувчи, зенит тўпидан, қуролидан отувчи аскар.

ЗЕФИР. Қийимлик юпқа ва позик ип газлама.

ЗНАЧОК. Бирор ташилотга мансубликни, бирор ўқув юртини тамомлаганликни билдирадиган ёки маълум муносабат билан чиқариладиган, кўракка тақиладиган нишон, мас., пионер значоги, тинчлик значоги, фестиваль значоги.

ЗОДИАК, *астр.* Қуёш ўзининг йиллик ҳаракати йўлида босиб ўтадиган 12 бурж (юлдузлар туркуми).

◆ **Зодиак белгилари** — 12 бурждан ҳар бирисининг белгиси (улар кўпинча ҳайвонлар номи билан юритилади).

ЗОНА. Маълум чегаралар оралигида жойлашган ёки маълум хусусиятлар билан ажралиб турадиган территория, жой, район, мас., арктика зонаси, атомсиз зона ва ш. к.

ЗОНАЛ. Маълум зонага оид, маълум зона учун характерли, мас., пахтакорларнинг зонал кенгаши.

ЗОНД. 1. *мед.* Ички аъзоларнинг ҳолатини текшириш ва даволаш мақсадида ичга юбориладиган найга ўхшаш асбоб. 2. Атмосферанинг юқори қатламларини текшириш учун осмонга учуриладиган кичик ҳаво шари.

◆ **ЗОНТ, ЗОНТИК**. Қуёшдан, ёмғирдан сақланиш учун тараф бўлиб очиладиган ва ёпиладиган соявон.

ЗОО... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, ҳайвонлар оламига оидликни билдиради, мас.: *зоогеография*, *зоопарк* ва ш. к.

ЗООВЕТЕРИНАРИЯ. Қишлоқ хўжалик молларини урчитиш, боқиш ва даволашга оид, мас., зооветеринария тармоғи, зооветеринария талаблари, зооветеринария участкаси ва ш. к.

ЗООГЕОГРАФИК. Зоогеографияга оид, мас., зоогеографик тадқиқот, зоогеографик харита.

ЗООГЕОГРАФИЯ. Ер шаридаги ҳайвонларнинг тарқалишини ўрганадиган фан.

ЗООГИГИЕНА. Хайвонлар соғлиғини сақлаш тўғрисидаги илм

ЗООЛОГ. Зоология олими, мутахассиси.

ЗООЛОГИК. Зоологияга оид, мас., зоологик музей.

ЗООЛОГИЯ. Хайвонот оламини ўрганадиган фан.

ЗООМОРФИЗМ. Худоларни хайвонлар образида тасаввур қилиш, хайвонларга сиғиниш, хайвонпарастлик.

ЗООПАРК. Хайвонот боғи.

ЗООПАТОЛОГИЯ. Хайвонлар касалликлари ҳақидаги фан.

ЗООТЕХНИК I. Зоотехника мутахассиси.

ЗООТЕХНИК II. Зоотехникага, зоотехникликка оид, мас., зоотехник хизмат, зоотехник лаборатория ва ш. к.

ЗООТЕХНИКА. Чорвачиликни ривожлантириш, чорва молларини асраш, кўпайтириш ва улардан тўғри фойдаланиш ҳақидаги фан.

ЗУММЕР. Товуш сигнали берадиган электр асбоб, мас., телефон зуммери.

И

ИГЛОФИЛЬТР. Қурилиш ишларида ердан намни, захни қочириш учун ишлатиладиган найчалари бор фильтр.

ИГРЕК. 1. Латин алифбесининг охирги ҳарфидан олдинги «у» ҳарфи номи. 2. *мат.* Шу ҳарф билан кўрсатилган номаълум сон ёки ўзгарувчан миқдор, мас., $y^3 - 1 = 0$ тенгламадаги игрекни топмоқ. 3. *кўчма.* Номаълум ёки атайлаб исми яширинган шахснинг шартли ифодаси, мас., «игрек»нинг қилмишлари.

ИДЕАЛ I. Энг юксак ва олижаноб мақсад, энг юксак орзу ва тилак; ҳар жиҳатдан баркамол, намуна бўладиган, кўнгилдагидек нарса ёки одам. Меҳнаткашларнинг энг юксак идеали — коммунистик жамият қуришдир.

ИДЕАЛ II. Бекамикўст, ҳар жиҳатдан яхши, соз, кўнгилдагидек, мас., идеал образ, идеал фикр ва ш. к.

ИДЕАЛИЗМ, фал. Фалсафанинг асосий масаласини — тафаккурнинг борлиққа муносабати масаласини ҳал этишда материализмга қарама-қарши ўлароқ онг, идея, руҳни бирламчи, табиат, борлиқ, материяни эса иккиламчи деб ҳисобловчи, яъни бутун борлиқнинг негизи материя эмас, балки онг, идея, руҳ деб билувчи, онгнинг, идеянинг материя маҳсули эканлигини, иккиламчилигини инкор этувчи реакцион фалсафий оқим; идеализм дин билан чамбарчас боғланган ва ҳамisha реакцион синфларнинг идеологияси сифатида хизмат қилиб келади. Идеализм иккита асосий тармоққа бўлинади: *субъектив идеализм* ва *объектив идеализм*. Идеализмнинг ҳозирги замон формалари империализмнинг ҳозирги реакцион идеологиясини асослаб беришга хизмат қилаётир.

ИДЕАЛИСТ. 1. Идеализм тарафдори, идеалистик фалсафа издоши, материализм душмани. 2. Хаёлпараст; воқеликни идеаллаштирувчи одам.

ИДЕАЛИСТИК. Идеализмга доир, идеализмга хос ёки идеализмга асосланган, мас., идеалистик фалсафа, идеалистик дунёқараш ва ш. к.

ИДЕАЛЛАШТИРИШ. Бирор нарса, воқеа, ҳодиса ёки одамни идеал сифатида тасаввур этиш, идеал даражасига кўтариш, лд унда бўлмаган сифатларни, фазилатларни унга тақиб ҳаддан ташқари мақтаб юбориш, кўкларга кўтариш.

ИДЕОГРАММА, лингв. Ҳарфдан фарқли ўлароқ битта товушни эмас, балки бутун бир тушунчани ифодаловчи ёзув аломати, белгиси, мас., рақамлар, математик ишоралар ва бошқалар.

ИДЕОГРАФИЯ. Ҳарфларга эмас, балки *идеограммаларга* (қ.) асосланган ёзув системаси (мас., хитой пероглиф ёзуви, миср пероглифлари).

ИДЕОЛОГ. Бирор синф, ижтимоий-сиёсий тузум ёки оқим идеологиясининг, мафкурасининг ифодачиси, раҳбар намоёндаси, ҳимоячиси, мас., Маркс, Энгельс, Ленин ишчилар синфининг идеологлари; империализм идеологлари демократия ва социализм душманларидир.

ИДЕОЛОГИК. Идеологияга мансуб, идеологияга хос ёки бирор идеологияни ифодаловчи, унга хизмат қилувчи, мафкуравий, мас., марксистик партиянинг идеологик асослари, идеологик кураш ва ш. к.

ИДЕОЛОГИЯ. Идеялар мажмуи, мафкура — муайян бир синфнинг манфаатларини ҳимоя қилувчи сиёсий, ҳуқуқий, фалсафий, диний, бадний қарашлар системаси. Сиёсий қарашлар, фалсафа, санъат, дин — идеологиянинг формаларидир. Ҳар қандай идеология ижтимоий борлиқнинг, айни вақтда ҳукмрон бўлган иқтисодий тузумнинг инъикосидир. Синфий жамиятда идеология синфийдир, яъни у муайян бир синфнинг манфаатларини ифодалайди ва ҳимоя қилади. Идеология ижтимоий ҳаётда, жамият тарихида жуда катта роль ўйнайди. Революцион пролетариат идеологияси — марксизм-ленинизм революцион кучларининг буюк ғоявий қуролидир. Буржуа идеологияси эса, аксинча, реакцион характерга эга, яъни у ҳамиша демократия ва социализм идеяларига қарши курашда империалистик буржуазиянинг ғоявий қуроли бўлиб хизмат қилади.

ИДЕЯ. 1. Объектив борлиқни, воқеликни киши онгида акс эттирувчи, айни замонда кишининг объектив борлиққа, воқеликка муносабати ифодаловчи дунёқарашлари асосини ташкил этувчи тушунча, тасаввур. Идеалистик фалсафа идеяни борлиқдан, материядан ажратиб қўяди, уни илоҳийлаштиради, яъни идеалистлар учун идея — руҳ, ғодир. Материалистик фалсафа идеализмга қарама-қарши ўлароқ, идеяни тафаккурнинг маҳсули, воқеликнинг киши онгидаги инъикоси деб билади. Идеялар, яъни *идеология* синфий жамиятда доимо синфий характерга эга бўлади, бинобарин, ижтимоий синфларнинг манфаатларини ифода қилади; мас., марксизм-ленинизм идеялари, интернационализм идеялари, илмий коммунизм идеялари. 2. Бирор бадний, илмий ёки сиёсий асарнинг мазмуни, туб моҳиятини белгиловчи асосий фикр, ғоя, мас., романнинг идеяси (ғояси).

ИДИЛЛИЯ, адаб. Табиат манзаралари қўйнида яшовчи қишлоқ аҳолисининг тинч, осойишта ва идеаллаштирилган ҳаётини тасвирловчи кичик поэтик асар.

ИДИОМА, лингв. Одатда бошқа тилга сўзма-сўз таржима қилиб бўлмайдиган, фақат шу тилининг ўзига хос бўлган, маъноси тарки-

бидаги сўзларнинг маъносига боглиқ бўлмаган ихчам ибора, мас., атала маҳсум, аммамнинг бузоғи, юлдузни бенарвон уради ва ш. к.

ИДИОМАТИЗМ. Идиома *сўз. айн. ўзи.*

ИДИОМАТИКА, лингв. 1. Идиомалар ҳақидаги таълимот. 2. Бирор тилнинг идиомалари мажмуи.

ИЕЗУИТ. XIV асрда Римда ташкил этилган «Иусус жамияти» нинг аъзоси. Бошда халқ оммасининг революцион ҳаракатига ва янгидан туғилиб келаётган буржуазиянинг ислоҳий-сиёсий ҳаракатига қарши кураш қуроли сифатида вужудга келган иезуитлар ташкилоти эндиликда Ватиканнинг, АҚШ ва бошқа империалистик мамлакатларнинг тинчлик, демократия ва социализм лагерига қарши энг қабих қуролига айланди.

ИЕНА. Японияда пул бирлиги.

ИЕРАРХИЯ. Кичик мансабдагиларнинг юқори мансабдагиларга бўйсунуш тартиби, мас., эски вақтларда ҳар бир амалдор ўзидан катта амалдорга иерархия тартибиде бўйсунарди.

ИЕРОГЛИФЛАР. Қадимги мисрликларнинг ёзувида бутун бир тушунчани, ибора ёки сўзни ифодалаган белгилар, мас., ҳай-вонлар, кишилар, турли буюм, асбоб ва бошқа нарсаларнинг сурати, шакли; ҳозирги вақтда хитой, япон ва корейс ёзувларидаги белгилар ҳам иероглиф деб аталади.

ИЗВОШ, эск. Икки ёки тўрт ғирдиракли енгил арава, фойтун.

ИЗО... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, бир хил, тенг, барабар маъноларини, кимёда эса таркиби бир хил, аммо тузилиши бошқа-бошқа маъноларни билдиради, мас.: *изобарлар, изография, изомерлар* ва ш. к.

ИЗОБАРЛАР. 1. Географик хариталарда — муайян бир вақтда атмосфера босими бир хил бўлган жойларни бирлаштириб турган чизиқлар. 2. *физ.* Иссиқлик ҳодисалари диаграммаларида — доимий босим остида содир бўладиган боғланишларни тасвирловчи чизиқлар.

ИЗОБАТЛАР, геогр. Географик хариталарда — океан, денгиз ёхуд кўллارнинг бир хил чуқурликларини бирлаштирадиган чизиқлар.

ИЗОГРАФИЯ. Хат, қўлёзма, имзо ва шу кабилардан айнан ўзига ўхшаш нусха кўчириш.

ИЗОЛЯТОР 1. 1. Электр токини ўтказмайдиган модда, мас., чинни, шиша, каучук, резина ва ш. к. 2. Электр симини оснш, маҳкамлаш учун шундай материаллардан ясалган чиганоқ.

ИЗОЛЯТОР II. Қасалхона, казарма; лагерь, болалар уйи ва шунинг кабиларда — касали аниқланмаган ёки юқумли касаллик билан оғриган беморларни бошқалардан вақтинча ажратиб қўядиган хона.

ИЗОЛЯЦИОНИЗМ. Америка Қўшма Штатларида — буржуазиянинг ўтакетган реакция доираларида вужудга келган реакция сиёсий оқим. Дастлаб Европа ишларига аралашмасликни тарғиб қилган бу оқим кейинчалик Америка монополистик капиталининг империалистик агрессив сиёсатини ниқоблаш формаларидан бирига айланди.

ИЗОЛЯЦИЯ. 1. Бошқалардан ажратиб, яккалаб қўйиш; ҳеч кимга аралаштирмай қўйиш; эркин алоқа қилиш ҳуқуқидан маҳрум этиш. 2. Энергия манбаини, энергия йўлини сим, труба ва шу-

нинг кабиларни ёки хона, асбоб ва цунинг сингариларни (мас., холодильникни) электр, иссиқ, совуқ, нам, сув ва ҳ. к. ўтказмайдиган материал билан қоплаш. 3. Шундай қоплама қатлами, мас., изоляция куйибди.

ИЗОМЕРИЯ, *хим.* Кимёвий состави ва молекуляр оғирлиги бир, лекин тузилиши, физикавий ва кимёвий хусусиятлари бошқа-бошқа бир неча моддаларнинг мавжуд бўлиш ҳодисаси.

ИЗОМЕРЛАР, *хим.* Таркиби ва молекуляр оғирлиги бир хил бўлиб, молекулада атомларнинг бир-бирига нисбатан жойлашуви эса ҳар хил бўлган бирикмалар.

ИЗОМОРФ, *хим.* Изоморфизм хусусиятига эга бўлган, мас., изоморф моддалар.

ИЗОМОРФИЗМ, *хим.* Кимёвий составига кўра бир хил ва кристаллик хусусияти бир-бирига ўхшаш моддаларнинг эритмадан биргаликда кристалланиб ажралиб чиқиш хусусияти.

ИЗОТЕРМАЛАР. 1. *геогр.* Географик хариталарда — температураси бирдай бўлган жойларни бирлаштириб турган чизиқлар. 2. *физ.* Иссиқлик ҳодисалари диаграммаларида доимий температура остида содир бўладиган боғланишларни тасвирловчи чизиқлар.

ИЗОТЕРМИК. 1. Изотермага оид, мас., изотермик чизиқ. 2. Температураси ўзгармайдиган, температураси бирдай сақланадиган, мас., изотермик процесс, изотермик вагон ва ҳ. к.

ИЗОТОПЛАР, *хим.* Бирор кимёвий элемент атомларининг бир-биридан атом оғирлиги ва радиоактивлиги билан фарқ қиладиган турлари. Ҳар қайси элементнинг изотоплари Д. И. Менделеевнинг даврий системасида бир ўринда жойлашади; изотоплар атомларининг сиртки қобигидаги электронлар сонини бир хил, шунинг учун ҳам уларнинг кимёвий хоссалари деярли бир хил бўлади.

ИЗОХРОН, *физ.* Давомлилиги жиҳатидан тенг, бир хил вақт давом этадиган, мас., изохрон тебранишлар.

ИЗОХРОНЛИК, *физ.* Баб-баравар содир бўлиш, баравар давом этиш, мас., тебранишларнинг изохронлиги.

ИЗОХРОНЛАР. Харита ёки диаграммаларда сон кўрсаткичлари, мас., температура, босим, намлик даражалари ва ш. к. бирдай бўлган жойларни бирлаштирувчи чизиқ.

ИККИНЧИ ИНТЕРНАЦИОНАЛ. Социалистик партияларнинг 1889 йилда Ф. Энгельс ташаббуси билан ташкил этилган халқаро бирлашмаси. Иккинчи Интернационал дастлабки даврида Ф. Энгельс ҳаёлигида марксизмнинг кенг тарқалишига, ишчилар синфининг оммавий ташкилотлари юзага келиши ва улар ўртасида ўзаро алоқа ўрнатилишига катта ёрдам қилди. Ф. Энгельснинг вафотидан сўнг (1895) Иккинчи Интернационалда пайдо бўлган ва айниқса империализм даврида кучайган оппортунистик оқим деярли барча социал демократик партияларда ҳукмрон бўлиб олади. Оппортунистлар пролетариат диктатураси учун кураш олиб боришга қарши чиқадилар, синфий курашни сўндиришга қаратилган идеяларни пропаганда қиладилар. Биринчи жаҳон уруши йилларида Иккинчи Интернационал партияларнинг кўпчилиги ўз буржуазияси томонига, социал-шовинизм томонига ўтиб олади. Фақат рус большевиклар партияси оппортунистларга қарши шафқатсиз кураш олиб боради. Большевиклар партияси раҳбарлигида амалга ошган Улуғ Октябрь социалистик революцияси марксизмнинг реформизм устидан, лени

низмининг социал-демократизм ва Иккинчи Интернационал устидан қозонган галабасининг ёрқин далили бўлди. Ишчилар синфининг манфаатларига нисбатан яна ҳам қабих ҳоинлик йўлига ўтиб кетган Иккинчи Интернационал партиялари Италияда (1922), Германияда (1933) ва баъзи бошқа мамлакатларда фашизмнинг ҳокимият тепасига чиқишига, иккинчи жаҳон урушининг бошланишига ёрдам қилдилар.

ИКОНОГРАФИЯ. Бирор шахс, воқеа, сюжет ва ш. к. га тегишли тасвирларни ўрганиш ва тавсифлаш, шунингдек ўша тасвирларнинг ҳақиқат эканлигини аниқлаш.

ИКРА 1. Ўсимлик, қўзиқорин ва ҳоказолар қиймасидан тайёрланган қовурма овқат, мас., бақлажон икриси. 2. Балиқ увулдиригидан тайёрланган овқат.

ИКС. 1. Латин алифбесининг 24-ҳарфи «х» номи. 2. *мат.* Шу ҳарф билан ифода қилинадиган номаълум сон ёки ўзгарувчан миқдор, мас., $X^2 + PX + q = 0$ тенгламадаги иксни топиш. 3. *кўчма.* Номаълум ёки атайлаб исми яширилган шахснинг шартли ифодаси, мас., «х» ҳонимининг қилмишлари.

ИКС-НУРЛАР. Рентген нурлари *сўз. айн. ўзи. қ. Рентген.*

ИЛЛЮЗИОНИЗМ. 1. *фал.* Дунё ва бутун мавжудотни шунчаки бир кўзга кўринадиган ҳаёлий нарса деб ҳисобловчи ўтакетган субъектив идеалистик дунёқараш. 2. Циркда кўзбоғлогичлик.

ИЛЛЮЗИЯ 1. Борлиқни, воқеликни нотўғри идрок қилишдан ҳосил бўлган сохта тушунча. 2.. Хомхаёл, пуч, амалга ошириб бўлмайдиган ҳаёл, режа.

ИЛЛЮМИНАТОР I. Сув кемалари ёхуд космик кемаларнинг маҳкам бекиладиган, сув ёки ҳаво ўтказмайдиган тўғарак дарчаси.

ИЛЛЮМИНАТОР II. Иллюминациялар қиладиган киши.

ИЛЛЮМИНАЦИЯ. Катта байрам ва тантаналарда бино ва кўчаларни, майдонларни ранг-баранг чироқлар, ёниб турадиган ёзувлар билан безаш, ёритиш, чароғвоилик.

ИЛЛЮСТРАТОР. Китоб, журнал ва ҳ. к. текстига мослаб расм чизувчи расsom.

ИЛЛЮСТРАЦИЯ. Китоб, журнал ва ш. к. текстини тушунишга хизмат қиладиган расм.

ИМАЖИНИЗМ, адаб. XX аср бошларида рус поэзиясида пайдо бўлган ва гоявийликни инкор этиб, бир-бирига боғланмаган дабдабали образлар яратилишга ҳаракат қилган формалистик оқим. Имажинизм Октябрь революциясининг биринчи йилларидаёқ барҳам топди.

ИММИГРАНТ (эр), **ИММИГРАНТКА** (аёл). Доймий туриш, яшаш учун бирор мамлакатга кўчиб келган чет эл кишиси, тақ.— *эмигрант.*

ИММИГРАЦИЯ. Доймий туриш, яшаш учун бирор мамлакатга кўчиб келиш, тақ.— *эмиграция.*

ИММАНЕНТ. Бирор ҳодисанинг ички хусусиятларига хос, унинг ички табиатидан келиб чиқадиган, мас., капиталистик ишлаб чиқаришнинг имманент қонунилари, имманент сабаблар ва ш. к.

ИММУНИТЕТ. 1. *биол., мед.* Организмнинг юқумли касалликлар билан огримаслиги, мас., тугма иммунитет, сунъий иммунитет, иммунитет ҳосил қилмоқ. 2. *юр.* Давлат учун алоҳида мавқега эга

бўлган айрим шахсларни баъзи бир қонунлардан дархон қилиб қўйиш.

ИММУНОЛОГИЯ. Одамларнинг ёки ҳайвонларнинг юқумли касалликлар билан оғримаслиги ҳақидаги фан.

ИММУНОПРОФИЛАКТИКА. Муайян территориядаги аҳолида юқумли касалликларга қарши иммунитет тугдиришдан иборат чора-тадбирлар.

ИММУНОТЕРАПИЯ. Юқумли касаллик билан касалланган кишилар организмига зардоба (сыворотка) ёки вакцина юбориб даволаш.

ИММУНОХИМИЯ. Иммунология илмининг иммунитет ҳолисанинг биологик асосларини ўргатадиган тармоғи.

ИМПЕРАТОР. Қадимги Рим давлатида лашкарбошининг фахрий унвони, Август давридан (эрамиздан илгариги 27-йилдан) бошлаб давлат бошлиғининг унвони, кейинчалик — монархия давлатларида — монархнинг, империя бошлиғининг унвони ва шу унвонни олган киши.

ИМПЕРИАЛИЗМ. Капитализмнинг энг юқори ва охириги босқичи. Империализм даврида йирик капиталистик монополиялар ҳукмронлик қилади, бу даврда капитализмнинг барча зиддиятлари сўнгги даражасига етади, йирик капиталистик мамлакатлар ўртасида бозор ва хом ашё манбалари учун, ўзга территорияларни босиб олиш ва бошқа халқларни асоратга солиш, эксплуатация қилиш учун бўлган кураш энг авжига чиқади. Буларнинг ҳаммаси капитализмнинг ҳалокатини яқинлаштиради. Совет Иттифоқи бошлиқ жаҳон социалистик системасининг юзага келганлиги, меҳнаткашларнинг тобора революционлашуви, жаҳонда тинчлик, озодлик, демократия ва социализм учун курашнинг кенгайиб бориши, империализм лагеридаги зиддиятларнинг тобора авж олиши, мустамлакачилик системасининг емирилиши, империализмнинг чириётган ва ўлаётган капитализм эканлигидан, социалистик революция арафаси эканлигидан, жаҳон капиталистик системасининг пролетариат революцияси учун етилиб турганлигидан яққол далолат беради.

ИМПЕРИАЛИСТ. Империализм сиёсатини қўлловчи реакционер, йирик капиталист; демократия ва тараққиёт душмани.

ИМПЕРИАЛИСТИК. Империализмга оид, империализм сиёсатини қўлловчи, амалга оширувчи; империализм сиёсатини амалга оширишга қаратилган, демократия ва тараққиётга душман бўлган, мас., империалистик урушлар, империалистик мамлакатлар ва ҳ. к.

ИМПЕРИЯ. 1. Мустабид, император бошчилигидаги монархияли йирик давлат. 2. Мустамлакаларга эга бўлган ва қарам халқларни асоратга солиб, шафқатсиз эксплуатация қилувчи йирик агрессив империалистик давлат, мас., Буюк Британия империяси.

ИМПОРТ. Бирор мамлакатга чет эллардан мол ёки капитал киритиш ва шундай молларнинг ёки капиталнинг ўзи.

ИМПРЕСАРИО. Капиталистик мамлакатларда — хусусий театрлар, томошалар ташкил этадиган киши; бирор артистнинг гастролларини уюштирадиган ва ўша артист номидан иш кўрадиган шахс.

ИМПРЕССИОНИЗМ. Буржуа санъатида XIX асрнинг иккинчи ярмида пайдо бўлган ва унда гоявийлиқни, мазмунни инкор этиб, кишининг нозик ички кечинмаларини, кайфиятларини, таассуротларини воқелик ва ижтимоий ҳаёт билан боғламай тасвирлашга уринувчи оқим.

ИМПРЕССИОНИСТ. Импрессионизм тарафдори, маслакдоши.

ИМПРОВИЗАТОР. Олдиндан тайёрланмасдан шеър айтувчи, куй (музика асари) яратувчи ёки нутқ сўзловчи киши, бадихағўй.

ИМПРОВИЗАЦИЯ. Олдиндан тайёргарлик кўрмасдан, ижро этиш пайтининг ўзида шеър, куй, музикали пьеса ижод қилиш ёки нутқ сўзлаш ва шундай асарнинг ўзи, бадиха.

ИМПУЛЬС. 1. Бирор ишга отлантирган ички сабаб, туртки. 2. *физ.* Ҳаракат миқдори (жисм массаси ва тезлиги кўпайтмасига тенг).

◆ **Электр импульси** — занжирда электр токи кучининг ёки кучланишининг бир он сакраб ўзгариши.

ИМПУЛЬСЛИ. Электр импульслари билан боғлиқ бўлган, электр импульсига алоқадор, мас., импульсли генератор, импульсли радиолақа ва ш. к.

ИНВАЗИЯ, мед., биол. Одамлар, ҳайвонлар ва ўсимликларнинг ҳайвонот оламига мансуб паразитлардан касаллик юқтириши.

ИНВАЛИД. Касаллик, кексаллик ёхуд бирор шикаст оққасида тўла ёки қисман меҳнат қобилиятини йўқотган киши. СССРда барча инвалидлар давлат нафақаси билан таъминланади.

ИНВЕНТАРЛАШ. Қорхона, муассаса, хўжалик ва ш. к. нинг мол-мулкни, ускуна ва ашёларини ҳисоблаб, санаб, рўйхат қилиб чиқиш, уларнинг бор-йўқлигини, қандай ҳолатдалигини аниқлаш.

ИНВЕНТАРЬ. 1. Қорхона, муассаса, хўжаликнинг мол-мулки, асбоб-ускуна, ашё ва анжомлар. 2. Шу хилдаги мол-мулкнинг тўла ва аниқ рўйхати.

◆ **Жонли инвентарь** — от-уловлар, қорамол, парранда ва ш. к. лар. **Жонсиз инвентарь** — асбоб-ускуна, машина, ҳар хил анжом, ашёлар.

ИНВЕРСИЯ, лингв., адаб. Стилистик мақсадларда гапда сўзларнинг одатдаги тартибини бузиб, сўзларнинг ўринларини алмаштириш, мас.,

Сот менга агар қасдинг олгучи сўроғлабсан

(Фурқат).

Еки:

Ўчмай сўнгра Муқим, шамъи шабистоним менинг

(Муқимий).

ИНВЕРТОР, физ. Ўзгармас электр токини ўзгарувчан токка айлантираётган асбоб.

ИНВЕСТИЦИЯ, эк. Капиталистик мамлакатларда фойда олиш мақсадида шу мамлакатдаги ёки чет эллардаги бирор қорхонага капитал солиш. АҚШ, Англия каби империалистик мамлакатлар мустамлака ва қарам мамлакатларда шу йўл билан кўплаб бойлик тўпламоқдалар, бу мамлакатларнинг иқтисодий ҳаётига катта таъсир кўрсатмоқдалар.

ИНГАЛЯТОР. Ингаляция йўли билан даволашда ишлатиладиган асбоб, қурилма.

ИНГАЛЯЦИЯ, *мед.* Газ ёки буғ ҳолатидаги дориларни нафасга олиб даволаниш усули.

ИНГИБИТОР. 1. *хим.* Металларни атмосферавий ва ҳоказо таъсирлардан сақлайдиган модда. 2. *биол.* Организм ферментлари активлигига йўл қўймайдиган модда.

ИНДЕКС. 1. Бирор нарсанинг кўрсаткичи, рўйхати, мас., чиқаётган китоблар индекси, товарлар индекси ва ш. к. 2. *эк.* Бирор иқтисодий ҳодисанинг тадрижий ўзгаришларини процентлар билан кўрсатадиган рақам кўрсаткичи, мас., меҳнат унумдорлиги индекси, баҳо индекси ва ҳ. к. 3. *мат.* Белги остига қўйиладиган ҳарфий ёки сон кўрсаткич, мас., a_2, x_{11} .

ИНДИВИД. Индивидуум *сўз. айн. ўзи.*

ИНДИВИДУАЛ. Маълум бир шахсга хос, шахсий, мас., индивидуал хусусиятлар, индивидуал қилиқлар ва ҳ. к.

ИНДИВИДУАЛИЗМ. Шахсий манфаатларини жамият манфаатларига қарама-қарши ва ундан юқори қўйиш, худбинлик; хусусий мулкчилик идеологиясининг асосий принципларидан бири. Индивидуализм капиталистик тузумга хосдир, чунки капиталистик жамиятда бир-бирига зид ижтимоий синфлар, ишлаб чиқариш воситаларига хусусий мулкчилик қилиш, меҳнаткашларни эксплуатация этиш каби факторлар мавжуддир.

ИНДИВИДУАЛИСТ. Ўз манфаатларини жамият манфаатларидан юқори қўядиган, жамият манфаатларини менсимайдиган одам, худбин.

ИНДИВИДУАЛЛАШТИРИШ Индивидуал хусусиятларни эътиборга олиш, бирор шахс ёки кимса, зот (индивидуум) ни унинг ўзига хос хислат ва хусусиятларига қараб фарқлаш.

ИНДИВИДУУМ. 1. Ўзига мустақил ҳар бир тирик организм, жонивор ёки ўсимлик. 2. Айрим шахс, одам.

ИНДИЙ. Менделеев даврий системасининг учинчи группасига кирадиган кимёвий элемент, кумушсимон оқ, қаттиқлиги ўртача бўлган металл. Индий коррозиядан сақловчи қоплама сифатида фойдаланилади. Уни рангли металлларга қўшиб, коррозияга бардошли қотишмалар ҳосил қилиш мумкинки, бу қотишмалардан ҳар хил подшипниклар ишлаб чиқарилади.

ИНДИКАТОР. 1. *физ., тех.* Физикавий миқдорларни, мас., босим, нагрузка ва ҳоказоларнинг ўлчовини аниқлайдиган асбобларнинг умумий номи. 2. *хим.* Қимёвий процессларнинг хусусиятини, боришини кўрсатиш учун оз миқдорда қўйиладиган модда.

ИНДОЕВРОПЕИСТИКА, *лингв.* Ҳинд-европа тилларини тарихий қиёсий метод билан ўрганиш.

ИНДУКТИВ. 1. Индукция (1-маъносида)га оид; индукцияга асосланган, мас., индуктив метод, индуктив хулоса ва ш. к. 2. Индукция (2-маъносида)га оид, индукция орқали содир бўладиган, вужудга келадиган, мас., индуктив алоқа.

ИНДУКТОР. 1. *электр.* Қўл билан ҳаракатга келтириладиган, ўзгарувчан электр токи ҳосил қиладиган электр асбоб. 2. Электр генератор ёки динамомашинида магнит майдони ҳосил қиладиган магнит ёки электромагнит.

ИНДУКЦИОН. Индукция (2-маъносида)га оид; индукция туфайли пайдо бўлган, мас., индукцион ток, индукцион ғалтак ва ҳ. к.

ИНДУКЦИЯ. 1. *лог.* Жузъий ҳодисалардан натижа чиқариш,

айрим фактлардан умумий хулосаларга келиш. 2. *физ., электр.* Электр ўтказгичнинг магнит майдонидаги ҳаракати натижасида ёки ўтказгич атрофидаги магнит майдонининг ўзгариши натижасида ёки ўтказгичда электр ток ҳосил бўлиши. 3. *физиол.* Нерв системасида уйғониш ва тормозланиш процесслари ўртасидаги ўзаро алоқа: бунда бир процесснинг пайдо бўлиши иккинчи процесснинг ўсишига имкон туғдиради.

ИНДУСТРИЯ. Саноат.

◆ **Оғир индустрия, оғир саноат** — ишлаб чиқариш қуроллари ва воситалари ишлаб чиқарадиган саноат, мас., машинасозлик, металлургия, кимё саноати ва бошқалар. **Енгил индустрия, енгил саноат** — кенг истеъмол моллари, халқ истеъмол қиладиган буюмлар ишлаб чиқарадиган саноат.

ИНДУСТРАЛЛАШТИРИШ. Саноатлаштириш, мамлакатда йирик саноатни, даставвал, ишлаб чиқариш, айниқса, машинасозлик қуроллари ва воситалари ишлаб чиқарадиган соҳаларни тараққий эттириш; йирик машинасозлик техникасини халқ хўжалигига жорий қилиш. СССРда социалистик индустриялаш оғир саноатни ривожлантириш, халқ хўжалигининг барча соҳаларини ҳозирги замон илғор техникаси асосига кўчириш демакдир.

ИНЕРТ: инерт газлар. Менделеев даврий системасининг полинчи группасидаги элементларнинг умумий номи. Инерт газларни водород билан аралаштириб ҳаво шарларига, азот билан аралаштириб электр лампочкаларга тўлдириш мумкин. Гаввослар нафас оладиган ҳавога ҳам инерт газлар қўшилади.

ИНЕРЦИЯ, физ. Жисмларнинг тинч ёки ҳаракат ҳолатини сақлашга интилиш хусусияти, мас., югуриб кетаётган боланинг дарҳол тўхтаб олмаслиги.

ИНЖЕНЕР. Техниканинг бирор соҳаси бўйича олий техника маълумотиغا эга бўлган мутахассис.

ИНКАССАТОР. Асосан муассасалардан ташқарида пул йиғиш ва тўлашга вакил қилинган **сайёр кассир.**

ИНКАССО. Ваколат берувчининг топшириғи билан ва унинг ҳужжатиغا асосан банкдан пул олиш тартиби.

ИНКВИЗИТОР. Инквизиция судининг аъзоси.

ИНКВИЗИЦИЯ. Феодал зулмга ва католик черков асоратига қарши чиққан кишиларни суд қилиш учун XII аср бошларида католиклар черкови қошида тузилган суд-полиция ташкилоти. Бу ташкилот жосуслик, кишиларни шафқатсиз қийнаш ва махфий суд қилиш йўллари билан иш кўрган; «гуноҳ қилган» кишилар унинг ҳукми бўйича кўпинча ўтда куйдирилган, мас., Италия олими Джордано Бруно гулханда куйдириб ўлдирилган.

ИНКУБАТОР. Тухумдан сунъий равишда жўжа очирадиган аппарат.

ИНКУБАТОРИЯ. Инкубаторлар ўрнатилган махсус бино, инкубаторхона.

ИНКУБАЦИЯ. Инкубаторда жўжа очириш.

ИНСАЙД. спорт., эск. Футбол ёки хоккей ўйинида четки ҳужумчи билан марказий ҳужумчи ўртасидаги ҳужумчи.

ИНСПЕКТОР. Ишнинг тўғри боришини, қонун-қондаларнинг тўғри бажарилишини назорат қилиб боровчи ёки йўл-йўриқ кўрсатиб туриш мақсадида ишни доимий кузатиб боровчи лавозимли шахс,

мас., савдо инспектори, Халқ Контроли Комитети инспектори, халқ маорифи инспектори ва ш. к.

ИНСПЕКЦИЯ. Белгиланган қонун-қондаларнинг тўғри бажарилиши устидан назорат олиб боровчи муассаса, мас., санитария инспекцияси, савдо инспекцияси ва ҳ. к.

ИНСТИНКТ, биол. Ҳайвонлар организмининг ташқи ёки ички муҳитдаги ўзгаришларга қараб онгсиз суратда мақсадли ҳаракат қилишдан иборат табиий майли, табиий туйғуси.

ИНСТИТУТ. Баъзи олий ўқув юртлари ёки илмий-текшириш муассасаларининг номи, мас., педагогика институти, қишлоқ хўжалиги институти, биология илмий-текшириш институти ва ш. к.

ИНСТРУКТАЖ. 1. Инструкция бериш, йўл-йўриқ кўрсатиш. 2. Бош қўлланма, инструкция.

ИНСТРУКТИВ. Йўл-йўриқ белгилловчи, қўлланма, инструкция берадиган, мас., инструктив кенгаш, инструктив хат, инструктив суҳбат ва ш. к.

ИНСТРУКТОР. Инструкция берувчи, бирор ишни тўғри бажаришни йўлга қўйишни ўргатувчи, йўл-йўриқ кўрсатувчи киши.

ИНСТРУКЦИЯ. Бирор ишни амалга ошириш, бажариш тартиби ҳақидаги йўл-йўриқ, қўлланма, кўрсатма.

ИНСТРУМЕНТАЛ. Музыка асбоблари воситасида ижро этиладиган, музыка асбоблари билан ижро этиш учун белгиланган, мас., инструментал музыка, инструментал музыка асари ва ҳ. к.

ИНСТРУМЕНТОВКА, муз. Музыка асарини оркестрда ёки инструментал ансамблда ижро этиш учун мослаш.

ИНСУЛИН, мед. Меъдаости беги гормони, организмда углевод алмашувини тартибга солишда иштирок этади. Турли ҳайвонларнинг меъдаости безидан олинган инсулин диабет ва баъзи бошқа касалликларни даволашда ишлатилади.

ИНСУЛЬТ, мед. Бош миё қон томирларининг ёрилиши ёки тўсрилиши натижасида тўсатдан рўй берадиган оғир касаллик — ҳушдан кетиш, палаж бўлиб қолиш, апоплексия.

ИНСЦЕНИРОВКА. Саҳналаштирилган, саҳнабоп қилиб ўзгартирилган ва саҳнада қўйилган асар.

ИНТЕГРАЛ, мат. Олий математикада — чексиз кичик сонлар йиғиндиси сифатида қараладиган бутун миқдор.

ИНТЕГРАЛЛАШ, мат. Берилган функциянинг интегралини топиш, аниқлаш.

ИНТЕГРАЦИЯ. Айрим қисмларнинг, бўлақларнинг ёки элементларнинг бир-бирига қўшилиши, бир бутунга айланиши, яхлитланиши.

ИНТЕЛЛЕКТ. Ақл, идрок, заковат, ақлий, маънавий жиҳатдан етуклик даражаси.

ИНТЕЛЛЕКТУАЛ. Ақл, заковат эгасига онд, ақлий, маънавий, мас., интеллектуал қобилият, интеллектуал меҳнат ва ш. к.

ИНТЕЛЛИГЕНТ. Ўқимишли, заковатли, маданий киши, закий, зиёли.

ИНТЕЛЛИГЕНЦИЯ. Ақлий меҳнат билан шуғулланувчи кишилар (фан ва маданиятнинг турли соҳаларида ишловчи кишилар, инженерлар, техниклар, врачлар, ўқитувчилар, хизматчилар ва бошқалар) зиёлилар. Совет интеллигенцияси халқ оммаси ичидан етишиб чиққан ва халқ учун хизмат қилади.

ИНТЕЛЛИДЖЕНС-СЕРВИС. Англиянинг метрополияларида ҳам, мустамлакаларида ҳам, бошқа мамлакатларда ҳам кенг тармоқланган разведкаси. У асосан СССРга, халқ демократияси мамлакатларига қарши, миллий-озодлик ҳаракатларига қарши, Англиянинг ўзида эса ишчиларнинг революцион ҳаракатига қарши жосуслик ишлари олиб боради.

ИНТЕНДАНТ. Армияда интендантлик хизматини бажарувчи ҳарбий хизматчи.

ИНТЕНДАНТЛИК. 1. Қўшинни озиқ-овқат, кийим-кечак, от-улов, қурол ва ҳ. к. лар билан таъминлайдиган ҳарбий ташкилот
2. Интендантнинг иши, хизмати.

◆ **Интендантлик хизмати** — қўшинларни озиқ-овқат, кийим-кечак, от-улов, ўқ-дори, қурол ва ҳ. к. билан таъминлаш хизмати. СССРда 1935—42 йилларда интендантлик хизмати офицерларига 2 ва 1-рангли техник интендант, бригада интендант каби унвонлар берилган. 1942 йилдан бошлаб интендантлик хизмати офицерлари учун интендантлик хизмати капитани каби унвонлар жорий қилинган.

ИНТЕНСИВ. 1. Авжга минган, қизғин, жадал, тез, мас., интенсив ҳаракат, табиий ҳосил бўлган кўлда сувнинг интенсив кўпайиши ва ҳ. к. 2. Энг кўп маҳсул берадиган, серунум, сермаҳсул, мас., интенсив метод, интенсив хўжалик.

ИНТЕНСИВЛАШ. Қишлоқ хўжалигида — қўшимча ишлаб чиқариш воситалари ва меҳнат сарфлаб, ҳар бир ер майдони единицаси (бирлиги)дан олиннадиган маҳсулот миқдорини оширишдан иборат қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришини ривожлантириш системаси. Илгор фан ва техника, агрономия ютуқларини жорий қилиш, ишлаб чиқариш процессларини механизациялаштириш, электрлаштириш ва химизациялаш ҳисобига маҳсулотлар, чорва моллари, паррандаларни кўпайтириш, мелiorатив, ирригацион ишларни амалга ошириш, замонавий техника воситалари билан қўриқ ва бўз ерларни ўзлаштириш ва ҳ. к. тадбирларни амалга ошириш туфайли қишлоқ хўжалигини интенсивлаш мумкин. Интенсивлаш СССР қишлоқ хўжалигини янада ривожлантиришнинг бош йўлидир. Мамлакатимизда қишлоқ хўжалигини тез суръатлар билан интенсивлаш учун барча шароит мавжуддир. Қишлоқ хўжалигини интенсивлаш, деб таъкидланади КПСС Марказий Комитетининг декабрь Пленуми (1963)да, коммунизмнинг моддий-техника базасини яратишда муҳим роль ўйнайди.

ИНТЕНСИВЛИК. Авжга минганлик, қизғинлик, жадаллик, мас., меҳнатнинг интенсивлиги.

ИНТЕР... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, орасида, -аро каби маъноларни билдиради, мас.: *интернационал, интернационализм, интерференция* ва ш. к.

ИНТЕРВАЛ. 1. Бир предмет билан бошқа предмет ўртасидаги масофа, бўшлиқ, оралиқ. 2. Бир ҳодиса билан иккинчи ҳодиса ўртасидаги оралиқ, вақт, танаффус. 3. *муз., физ.* Бир вақтда ёки кетма-кет чиқарилган икки овознинг оралиғи.

ИНТЕРВЕНТ, ИНТЕРВЕНЦИЯЧИ. Агрессор, босқинчи, интервенция уюштирувчи ёки интервенция қатнашчиси.

ИНТЕРВЕНЦИЯ. Революцияни бўғиш, миллий-озодлик ҳаракатини бостириш, ўзга территорияларни босиб олиш, ўз ҳукмрон-

лигини ўрнатиш мақсадида бир ёки бир неча капиталистик давлатнинг бошқа бир давлат ички ишларига зўравонлик билан аралашуви, қуrol кучи билан бостириб кириши ва ш. к. лар. Интервенция иқтисодий, сиёсий ёки ҳарбий формада бўлиши мумкин. Импералистик давлатларнинг 1919—20 йилларда ёш Совет республикасига қарши уюштирган қуrollи интервенциялари, гитлерчилар Германияси билан фашистлар Италиясининг 1936—39 йилларда Испанияда амалга оширган интервенцияси, иккинчи жаҳон урушидан сўнг Грецияда Америка-Англия интервенцияси, шунингдек, Америка импералистларининг КХДР ва ВДР да уюштирган интервенциялари бунинг яққол мисолдир.

ИНТЕРВИДЕНИЕ. Венгрия, ГДР, Польша, Чехословакия ва СССР марказий телевиденияси ўртасида тузилган халқаро ташкилот. Бу ташкилот мазкур мамлакатлар ўртасида телевизион кўрсатувларни ўзаро алмаштириб туриш учун тузилган.

ИНТЕРВЬЮ. Матбуотда эълон қилиш, радиода эшиттириш ёхуд телевиденида кўрсатиш учун мухбирнинг бирор жамоат арбоби билан ўтказган суҳбати ва шу суҳбатнинг эълон қилинган тексти.

ИНТЕРЛЮДИЯ, муз. Музика асарининг биринчи қисмини иккинчи қисми билан ўзаро боғлайдиган кичик парча.

ИНТЕРМЕДИЯ. Драматик ёхуд опера спектакли пардалари ўртасида ижро этиладиган комедиявий кичик пьеса, одатда музика ва қўшиқ жўрлигида ижро этилади.

ИНТЕРНАТ. 1. Ўқув юрти қошидаги ўқувчилар ётоқхонаси. **2.** Ўқувчилар ётиб қолиб, тўла таъминот олиб ўқийдиган ўқув юрти, мас., музика интернат-мактаби, спорт интернат-мактаби ва ш. к.

ИНТЕРНАЦИОНАЛ I (бош ҳарф билан). Халқаро уюшма, мас., Биринчи интернационал, Иккинчи интернационал, Коммунистик интернационал.

ИНТЕРНАЦИОНАЛ II. 1. Интернационализм руҳидаги, интернационализм принципларига асосланган, мас., интернационал тарбия, интернационал бурч. **2.** Халқаро, халқлар ўртасидаги, халқлар ўртасида мавжуд бўлган, тарқалган, кўп халқлар учун умумий, муштарий, мас., интернационал конгресс, интернационал сўзлар ва ҳ. к.

«ИНТЕРНАЦИОНАЛ» (бош ҳарф билан). Пролетариатнинг халқаро революцион гимни (текстини француз ишчиси Э. Потье, музикасини эса П. Дегейтер ёзган). 1917 йилдан то 1944 йилгача Совет Иттифоқининг Давлат гимни эди. 1944 йилда Совет Иттифоқининг янги Давлат гимни қабул қилиниши муносабати билан «Интернационал» Совет Иттифоқи Коммунистик партиясининг гимни бўлиб қолди.

ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗМ. Буржуазия ҳукмронлигини қулатиш, империализмни тугатиш ва коммунизм қуриш учун курашда ишчилар ва барча меҳнаткашларнинг халқаро бирдамлиги ва ҳамкорлиги, барча халқларнинг, миллатларнинг озодлиги ва мустақиллигини, уларнинг тенг ҳуқуқлигини, халқлар дўстлиги ва ҳамкорлигини қаттиқ туриб ҳимоя қилиш, шовинизм ва ирқчиликка, буржуа миллатчилигига қарши кураш олиб бориш, кичик халқларга ёрдам кўрсатиш ва уларни қўллаб-қувватлаш. СССР ҳақиқий интер-

национализм ва халқлар ҳамкорлигининг ёрқин намунасидир. Совет Иттифоқи меҳнаткашларини интернационализм руҳида тарбиялаш, совет жамиятининг социализмдан аста-секин коммунизмга ўтиш даврида ҳам энг муҳим вазифалардан бири бўлиб қолади. Ишчилар синфи ва барча меҳнаткашларнинг интернационал бирдамлиги, ҳамкорлиги — мустаҳкам тинчлик, демократия ва социализм учун кураш ғалабасининг энг муҳим гаровидир.

ИНТЕРНАЦИОНАЛИСТ. Интернационализм тарафдори, интернационализм принциплари учун курашувчи.

ИНТЕРНАЦИОНАЛЛАШТИРИШ. Интернационал, яъни ҳамма халқлар учун умумий, муштарий деб эълон қилиш, мас., бирор территория, дарё, иншоот ва ҳ.к. дан барча давлатлар тенг ҳуқуқда фойдаланадиган қилиш.

ИНТЕРПЕЛЛЯЦИЯ. Парламентда депутатнинг маълум бир масала ёки, умуман, ҳукуматнинг тутган сиёсати юзасидан ҳукуматга ёки унинг айрим министрига жавоб талаб қилиб ёзма тарзда берган саволи.

ИНТЕРПОЛЯЦИЯ. 1. Асарга кўчирувчи ёки таржимон томонидан кейин қўшилган, асарда аслида бўлмаган сўз, ибора, текст. 2. *мат.* Бирор миқдорнинг бир неча маълум қийматларидан фойдаланиб, шулар ўртасидаги номаълум қийматни топиш.

ИНТЕРПРЕТАЦИЯЛАШ. Изоҳлаш, шарҳлаш, изоҳ бериш, талқин қилиш; бирор нарсанинг маъносини, туб моҳиятини очиб бериш, тушунтириш.

ИНТЕРФЕРЕНЦИЯ, физ. Товуш, ёруғлик ва ҳ. к. тўлқинларининг устма-уст келганда, қўшилганда бир-бирини кучайтириши ёки сусайтириши.

ИНТОКСИКАЦИЯ, мед. Организмнинг заҳарли моддалардан (токсинлардан) заҳарланиши.

ИНТОНАЦИЯ. 1. Сўзловчининг ҳис-туйғусини, нутқ предметига муносабатини, ички кечинмаларини ифодалайдиган талаффуз услуби. 2. *лингв.* Товушнинг ўзгаришидан, паст-баланд бўлиб туришидан иборат ритмик-мелодик нутқ тузилиши, оҳанг, мас., сўроқ интонацияси, хитоб интонацияси 3. *муз.* Ашулада ёки музикада товуш баландлигининг тўғри олиниши.

ИНТРИГА. 1. Бирор ғаразли мақсадга эришиниш учун қилинган яширин ҳаракат, фитна, ҳийла-найранг. 2. *адаб.* Роман ёки драмада воқеаларнинг кескинлиги ва чигаллиги билан ажралиб турадиган сюжет линияси.

ИНТУИЦИЯ. 1. Тажрибага асосланган ғайри ихтиёрий ҳис-зийраклик. 2. *фал.* Тажриба ёрдамида ташқари «бевосита муроқаба» йўли билан ҳақиқатни билиш мумкин деган ва илмий билишга душман бўлган идеалистик тушунича.

ИНФАРКТ. Муҳим органларнинг, мас., юракнинг қон томири ёрилиши ёки бекилиши натижасида шу органларнинг ириши ва унинг оғир оқибатларидан иборат касаллик.

ИНФЕКЦИЯ, мед. Касаллик уйғотувчи микроорганизмлар туфайли касалликнинг юқиши, юқтирилиши, юқум.

ИНФИЛЬТРАТ, мед. Яллиғланиш натижасида тўқималарда тўпланиб қолган ёт моддалар.

ИНФИЛЬТРАЦИЯ. Орган ёки тўқиманинг касалликка чали-

ниши туфайли ўзгариши, тўқимада турли моддаларнинг шимилиб тувланиши натижасида қотиб қолиши.

ИНФИНТИВ, *грамм.* Феълнинг поаниқ формаси, масдар, мас., читат — ўқимоқ, писать — ёзмоқ ва ш. к.

ИНФЛЯЦИЯ. Мамлакатда муомаладаги қоғоз пуллар сонининг талабдан ортиқ қўпайтириб юборилиши ва шунинг натижасида пулларнинг қадрсизланиши. Инфляция вақтида молларнинг нархи ошиб, меҳнаткашларнинг реал иш ҳақи камаяди, бундан капиталистлар бойлик орттириш, уруш ва зўр бериб қуролланиш харажатларини меҳнаткашларнинг елкасига ағдариш ва шу йўл билан кризис зарарларини қоплаш мақсадида фойдаландилар.

ИНФОРМАЦИОН. Информацияга, ахборотга оид, мас., информацион бюро, информацион бюллетень ва ш. к.

◆ Информацион билдириш — бирор масала ёки кенгаш, йиғилиш, пленум ҳақида берилган расмий ахборот.

ИНФОРМАЦИЯ, *тех.* Бирор ишнинг аҳволи ёки бирор аппаратнинг иши ҳақида берилган маълумот, ахборот.

ИНФРАТОВУШ, *физ.* Одам қулоғи эшитолмайдиган паст частотали товуш.

ИНФРАКЗИЛ, ИНФРАҚИЗИЛ НУРЛАР, *физ.* Спектрнинг қизил тусли қисмига ёndoш, кўзга кўринмайдиган нурлар.

ИНФУЗОРИЯЛАР, *зоол.* Фақат микроскопда кўринадиган, чучук ва шўр сувларда яшайдиган энг мукаммал бир ҳужайрали жониворлар.

ИНЪЕКЦИЯ, *мед.* Тери остига дори юбориш, укол.

ИОН, *физ.* Зарядланган, яъни нейтрал зарралардан бир ёки бир неча электрони ортиқлиги ёки етишмаслиги билан фарқ қиладиган атом ёки атомлар группаси.

ИОНИЗАТОР, *физ.* Ионизация ҳодисасини вужудга келтирувчи сабаб, манба (рентген нурлари, гамма-нурлар ва ҳ. к.).

ИОНИЗАЦИЯ, *физ.* Ионлар ҳосил қилиш, ионларнинг ҳосил бўлиши, ионлашув. Ионизация ҳодисаси кимёвий процесслар, газларни ультрабинафша ёки рентген нурлари билан ёритиш, радиоактив моддалар, юқори температура ва ҳоказолар таъсирида рўй беради.

ИОНОСФЕРА. Асмосферанинг Ер сиртидан 100—400 километр баландликдаги ион ёки эркин электронларга бой юқори қатлами.

ИППОДРОМ. Пойгалар ўтказиладиган махсус майдон, отчопар.

ИПРИТ, *хим.* (Бельгиядаги Ипр деган жой номидан). Теккан жойни яра қиладиган ва умуман заҳарлайдиган рангсиз, мойсимон заҳарли модда. Биринчи марта немис босқинчилари томонидан 1917 йилда Биринчи жаҳон уруши маҳалида ишлатилган.

ИРИДИЙ. Менделеев даврий системасининг саккизинчи группасига кирадиган кимёвий элемент, жуда қаттиқ, лекин мўрт, қушумсимон оқ платиनावий металл. Иридий турли қотишмалар таркибига киради.

ИРИС. Сут, шакар ва крахмалдан тайёрланадиган бир хил конфет.

ИРРАЦИОНАЛ. 1. *фал.* Қонуниятга эга бўлмаган, шунинг учун ақлдан ташқари, ақл етмайдиган, ақл билан билиб бўлмайдиган,

мантикий йўл билан тушуниб бўлмайдиган, мас., иррационал қараш.
2. *мат.* Бутун сон билан ўлчаб, ҳисоблаб, ифодалаб бўлмайдиган,
4 арифметик амалдан ташқари яна илдиздан чиқарилиши лозим бўлган, мас., иррационал сон, иррационал тенглама ва ш. к.

ИРРАЦИОНАЛИЗМ, *фал.* Борлиқнинг асосини иррационал, яъни ақл-идрок билан билиб бўлмайдиган, ҳеч қандай қонуниятга бўйсунмайдиган тасодифлар, кўр-кўрона этиқодлар ташкил қилади деб ҳисоблайдиган ва илмий-мантикий билишни инкор этадиган ўта-кетган реакцион идеалистик оқим.

ИРРИГАТОР. Ирригация мутахассиси.

ИРРИГАЦИЯ. Қишлоқ хўжалик мелiorациясининг далаларни, экин майдонларини суғориш, сувсиз ерларга сув чиқариш ишлари билан шуғулланадиган бўлими.

ИСТЕРИЯ, *мед.* Нерв (асаб) системаси заиф одамларда учрай-диган касаллик, жазава. Бу касаллик йиғлоқилик, бекордан-бекорга кулавериш, бақириб-қичқириш билан характерланиб, бунга киши психикасининг, сезишнинг бузилганлиги ва ҳ. к. таъсир қилади.

ИСТМАТ, ТАРИХИЙ МАТЕРИАЛИЗМ. қ. Материализм.

ИСТОРИЗМЛАР. Ўтмиш воқеа ва ҳодисаларни ифодалаб кел-ган, ўтмиш тарихни ўрганиш зарурияти билан ҳозир тилимизда ишлатиладиган эски сўзлар, мас., мингбоши, қози, волостной, дума, қарол, қулоқ ва ш. к.

ИСТОРИОГРАФ. Историография мутахассиси, олими.

ИСТОРИОГРАФИЯ. Тарихий билимларни, тарих фанининг та-раққиётини, тарих манбаларини ва тарихий библиографияни ўрга-надиган илм.

ИТАЛЬЯНЧА: итальянча забастовка. Забастовканинг (иш ташлашнинг) бир тури, бунда иш ташловчилар ишга келадилар, лекин ё бутунлай ишга тушмайдилар, ё ишлаётгандек бўлиб тура-дилар.

ИТТЕРБИЙ. Менделеев даврий системаси учинчи группасининг лантанидлар оиласига кирадиган элемент, металл.

ИТТРИЙ. Менделеев даврий системасининг учинчи группасига кирадиган кимёвий элемент, туси оқ, нодир металл; уран рудасидан олинади. Иттрийнинг айрим нодир металллар билан бирикмаси алю-миний қотишмаларини *легирлаш* (қ.) мақсадида ишлатилади.

ИУДУШКА (Салтиков-Шчедриннинг «Господа Головлёвы» — «Жаноб Головлёвлар» асари бош қаҳрамони номидан). Ўзининг му-нофиқлигини, муртадлигини ширин сўзлар билан ниқоблайдиган киши.

ИХТИОЗАВР, *махс.* Қадим замонларда яшаган ва ҳозирда йўқ бўлиб кетган катта денгиз ҳайвони (узунлиги 12 метргача борган).

ИХТИОЛ, *геол.* Таркибида қазилма балиқ қолдиқлари бўлган тоғ жинслари — сланецларни олтингугурт кислотаси билан ишлаб олинган ва ярага суртиш учун ишлатиладиган мойсимон доривор модда.

ИХТИОЛОГ. Ихтиология мутахассиси.

ИХТИОЛОГИЯ. Зоологиянинг балиқлар ҳақидаги бўлими.

ИШИАС, *мед.* Қуймиқ нервининг яллиғланишидан пайдо бўла-диган бел огриғи касаллиги.

ИЮЛЬ. Календарь йилининг еттинчи оyi.

ИЮНЬ. Календарь йилининг олтинчи оyi.

Й

ЙОГЛАР. Ҳиндистонда ўз фикри-хаёлига ботиш. ўз-ўзини мушоҳада қилиш ва қийнаш йўли билан «илоҳий куч» ларни эгаллаш мумкин, деб ҳисоблайдиган диний-фалсафий мистик таълимот тарафдорлари.

ЙОД. 1. Менделеев даврий системаси еттинчи группасининг галондлар оиласига кирадиган кимёвий элемент, тўқ бинафша ранг кристалл. У, асосан, медицинада ишлатилади. 2. Шу элементнинг спиртдаги эритмаси; медицинада ишлатилади.

ЙОДОФОРМ, *хим.* Лимонранг сариқ, ўткир ҳидли кристалл порошок, йод препарати. Медицинада дезинфекция мақсадларида ишлатилади.

К

КАБАРЕ. Буржуа мамлакатларидаги эстрадали кичик ресторан.

КАБЕЛЧИ. Кабель ишлаб чиқарувчи ёки кабель ётқизувчи ишчи.

КАБЕЛЬ. Бир-биридан изоляция қилинган ва қўرғошин, баъзан пўлат билан ўралган бир ёки бир неча симдан иборат сим ўрами, ер ёки сув остидан электр, телефон ёки телеграф линиялари ўтказиш учун ишлатилади.

КАБИНА. Матлум бир мақсад учун махсус жиҳозланган кичкина хонача, бўлма, мас., учувчи кабинаси, шофер кабинаси, телефон кабинаси ва бошқалар.

КАБИНЕТ. 1. Машғулотлар ўтказиш учун белгиланган ва жиҳозланган хона, мас., физика кабинети, адабиёт кабинети ва ш. к. 2. Лавозимли кишининг ишхонаси, мас., директор кабинети. 3. Баъзи мамлакатларда ҳукумат ҳайъати, ҳукумат.

КАБЛОГРАММА. Сувошти кабелли орқали юборилган телеграмма.

КАБОТАЖ. Муайян бир давлатнинг портлари ўртасидаги денгиз қирғоғидан узоқлашмай қатнайдиган кемалар, шундай кемалар қатнови.

КАВАЛЕР. Орденли, орден билан мукофотланган киши, мас., I даражали Суворов ордени кавалери, Олтин Юлдуз кавалери (Совет Иттифоқи Қаҳрамони) ва ш. к.

КАВАЛЕРИЯ. Отлиқ аскарлар, қўшиннинг ҳаракатчан турларидан бири.

КАВАТИНА, *муз.* Операда арияга қараганда кичикроқ лирик ашула.

КАДЕТ (русча «конституционная демократия» сўзларининг бош ҳарфлари талаффузидан пайдо бўлган). 1905 йилда ташкил топган конституцион-демократлар партиясининг аъзоси. Кадетлар Россия империалистик буржуазиясининг асосий партияси сифатида империалистик сиёсатни ёқлаган, контрреволюцион ҳаракатларга бошчилик қилган, революцияга, Совет ҳокимиятига қарши курашган эдилар.

КАДМИЙ. Менделеев даврий системасининг иккинчи группасига кирадиган кимёвий элемент, кумушсимон оқ, қайишқоқ

металл. Кадмий енгил қотишмалар тайёрлашда ва электротехникада ишлатилади. Шунингдек, ундан полиграфия саноатида (матбаа қотишмаларининг хизмат муддатини узайтириш мақсадида), металлургияда (темирнинг сиртини қоплаш мақсадида), атом реакторларида (радиоактив моддаларнинг парчаланиш тезлигини ошириш учун) кенг фойдаланилмоқда.

КАДР I. қ. Кадрлар.

КАДР II. 1. Кинолентага ёки фотоплёнкага олинган айрим сурат. 2. Кинофильмнинг бирор кўриниши, эпизоди.

КАДРЛАР. 1. Бирор муассаса, корхона, партия ёки касаба союз ташкилотининг тажрибакор ходимлари, кекса ишчи-хизматчилари. 2. Ҳарбий қисмларнинг доимий состави.

♦ **Кадрлар бўлими** — корхона ёки муассасанинг кадрлар тайёрлаш ва уларни жойлаштириш билан шуғулланадиган бўлими.

КАЗАРМА. 1. Ҳарбий қисмлар жойлаштириладиган бино. 2. Чор Россиясида ва ҳозирги капиталистик мамлакатларда ишчиларнинг умумий ётоқхонаси.

КАЗЕНН. Сут, сузма ва қурутда бўладиган оқсил модда. Казендан елим, лок, бўёқ ва ш. к. тайёрлаш учун фойдаланилади.

КАЗЕМАТ. 1. ҳарб. Артиллерия снарядларидан, бомбалардан ҳимоя қилиш учун ер остида ёки устида қурилган мудофаа ишшооти. 2. ҳарб., денг. Кемада ўртача калибрли тўплар ўрнатиладиган зирҳли жой. 3. Эски Россияда — сиёсий маҳбуслар якка-якка қамаб қўйиладиган камера.

КАЗИНО. Буржуа мамлакатларида қиморхона ва эстрадаси бор бўлган ресторан.

КАЙНОЗОЙ, КАЙНОЗОЙ ЭРАСИ. Ернинг геологик тарихида янги эра. Бу эра учламчи ва тўртламчи даврларга бўлинади. Ҳозирги геологик тарих тўртламчи даврга киради.

КАКАО. 1. Уруғидан шоколад тайёрланадиган тропик ўсимлик. 2. Шу ўсимлик уруғидан тайёрланадиган порошок. 3. Шу порошокдан тайёрланадиган ичимлик.

КАЛАМИНКА. Зигирпоя толасидан тўқилган пишиқ мато.

КАЛАЧ. Бугдой унidan пиширилган калава нон.

КАЛЕЙДОСКОП. Дурбинсимон оптик асбоб. Унинг ичига учта узун кўзгу учбурчак ҳосил қилиб ўрнатишган. Ҳайвонотни айлантирганда кўзгулар орасидаги ранг-баранг тош ёки шиша-чалар ойнада акс этиб турли-туман чиройли шакллар ҳосил бўлади.

КАЛЕНДАРЬ. 1. Йил давомида ой-кунини ҳисоблаш системаси. Календарлар кеча ва кундузнинг алмашилиб туриши, йил фаслларининг ўзгариши (йил календари), ой фазаларининг ўзгариши (ой календари) каби табиат ҳодисаларидан фойдаланиб тузилади. СССРда 1918 йил 14 февралдан бошлаб жорий этилган янги Григорий календари эски Юлий Цезарь календаридан 13-кун фарқ қилади. 2. Йилнинг барча ой-кунларини, дам олиш, байрам кунларини, муҳим ҳодисаларини ва бошқаларини кўрсатадиган китоб ёки жадвал, мас., столда турадиган календарь, колхозчи календарь ва ш. к.

КАЛИБР. 1. Милтиқ, тўп ва шу кабилар оғзининг (стволининг) диаметри, ўқ ёки снаряднинг диаметри. 2. Бир турдаги нарсанинг

ҳажми, шакли, катта-кичиклиги. 3. *тех.* Буюмларнинг катта-кичиклигини ўлчайдиган асбоб.

КАЛИЙ. Менделеев даврий системасининг биринчи группасига мансуб кимёвий элемент, кумушранг, юмшоқ, ишқорий металл. Калий бирикмалари, асосан, ўғит, портловчи модда сифатида ишлатилади.

КАЛИМАГ. Лангбейний минералидан олинадиган модда — кали-магнезия; ўғит сифатида ишлатилади

КАЛИФОРНИЙ. Менделеев даврий системаси учинчи группасининг актинидлар оиласига мансуб радиоактив кимёвий элемент (1950 йилда кашф этилган); узоқ яшовчан изотоплари бўлмаганлиги сабабли табиий шаронтларда Ерда учрамайди.

КАЛОРИМЕТР. Иссиқлик миқдорини ўлчайдиган асбоб.

КАЛОРИМЕТРИК. Калориметрияга оид, мас., калориметрик бомба.

КАЛОРИМЕТРИЯ. Физиканинг иссиқлик миқдорини ўлчаш билан шуғулланадиган бўлими.

КАЛОРИЯ. Иссиқлик миқдорининг ўлчов бирлиги.

КАЛОРИЯЛИ. Маълум калорияга эга бўлган, мас., калорияли овқат, калорияли ёқилғи ва ҳ. к.

КАЛОРИЯЛИЛИК. 1. Маълум миқдордаги ёқилғини ёққанда ҳосил бўладиган иссиқлиқнинг миқдори. 2. Маълум миқдордаги овқатнинг калория ҳисобида қанча энергия беришини кўрсатувчи сон.

КАЛЬКА. 1. Расм, чизма ва шунинг кабилардан нусха кўчириб олиш учун ишлатиладиган юпқа шаффоф қоғоз ёки газлама. 2. Шундай қоғозга кўчирилган газлама. 3. *лингв.* Бирор тилдан бошқа тилга тақлидан ёки сўзма-сўз таржима қилиб олинган сўз, термин ёки ибора, мас., «устқурма» сўзи русча «надстройкa» сўзининг калькасидир. Худди шунингдек, «рабочая сила» терминини ҳам русчадан ўзбекчага «ишчи кучи» деб калька йўли билан таржима қилиб олинган.

КАЛЬКУЛЯТОР. Калькуляция тузувчи ҳисобчи ходим.

КАЛЬКУЛЯЦИЯ. Мол, товар, маҳсулот, хизмат ва ҳоказоларнинг таннариhini ҳамда харид ва сотиш баҳосини ҳисоблаб чиқиш.

КАЛЬЦИЙ. Менделеев даврий системасининг иккинчи группасига кирадиган кимёвий элемент, кумушсимон оқ, ялтироқ металл. Кальций бирикмалари бинокорликда, металлургияда, қишлоқ хўжалигида, медицинада кўплаб ишлатилади.

КАЛЬЦИТ. Кальций карбонат, кварцдан кейин энг кўп тарқалган, оқ ёки рангсиз тиниқ минерал. Кальцит оптика асбоблари тайёрлаш учун ишлатилади.

КАМЕР. Унча кўп бўлмаган музика асбоблари ёки товуш учун, оркестр жўрлигисиз, хорсиз, мас., камер музика.

◆ **Камер музика** — кичикроқ ижрочилар состави (дуэт, трио ва ш. к.)га мўлжалланган музика асари.

КАМЕРА. 1. Махсус хона, бўлма, мас., багаж камераси, турма камераси, дезинфекция камераси. 2. *тех.* Машина, асбоб ёки иншоот ичидаги ёпиқ бўшлиқ, мас., сиқилган ҳаво камераси. 3. Велосипед, машина, копток ва ш. к. нинг ҳаво дамланадиган резинаси. 4. Фотография апаратининг пластинка ёки плёнка қўйиладиган ички қисми.

КАМЕРТОН, *физ., муз.* Қаттиқ жисмга урганда маълум бир

баландликда овоз чиқарадиган пўлат асбоб. Музыка асбобларини созлаш учун ишлатилади.

КАМЗУЛ. Эракларнинг енгисиз ёки энгли уст кийими.

КАМПАНИЯ. 1. Маълум ижтимоий-сиёсий ёки хўжалик вазифаларини, жамоатчилик ўртасида, ишлаб чиқаришда ўтказиладиган ишларни амалга ошириш учун қўриладиган тadbир-чоралар системаси, мас., сайлов кампанияси, экин кампанияси. 2. ҳарб. Маълум вақт ичида ўтказилган ва муайян стратегик мақсадни кўзда тутган ҳарбий операциялар, уруш-жанглар мажмуи, мас., Совет Армиясининг 1942—1943 йиллардаги қишки кампанияси.

КАМПАНИЯБОЗЛИК. Ишни бир кўламда, планли равишда олиб бормасдан бўшаштириб қўйиб, кампаниялар ўтказавериш.

КАМПИРАҚ. 1. Самоварнинг чойнак қўйиладиган қисми. 2. Конфорка *сғз. айн. ўзи.*

КАМФОРА. Рангсиз ёки оқ кристалллардан иборат ўткир ҳидли порошок. Техникада ва медицинада ишлатилади.

КАНАЛ. 1. Дарё, кўл ва денгизларни бир-бирига улаб кема қатновини ўрнатиш, шунингдек, сув билан таъминлаш, сугориш ва ҳоказо мақсадлар учун қурилган сунъий сув ўзани, мас., Волга-Дон канали, Катта Фарғона канали. 2. *тех.* Машина қисмларида найсимон йўл. 3. *анат.* Турли органларда найсимон йўл.

КАНАЛИЗАЦИЯ. Ахлатларни, ифлос ва кўлоб сувларни аҳоли яшайдиган жойлардан оқизиб чиқариб ташлаш учун ер тагидан ўтказилган қувурлар системаси.

КАНАТ. Йўғон каноп ёки сим арқон.

КАНДИДАТ. Уринга тайинланиш ёки бирор ташкилотга қабул қилиниш учун белгиланган киши.

◆ **Партия аъзолигига кандидат** — партия сафига кириш олдидан партия уставига белгиланган бир йиллик синов муддатини ўтиш учун қабул қилинган киши. **Фан кандидати** — СССРда диссертация ҳимоя қилган кишиларга бериладиган кичик илмий даража, мас., филология фанлари кандидати, техника фанлари кандидати ва ш. к.

КАНДИДАТЛИК. 1. Партия кандидатига оид, мас., кандидатлик стаж. 2. Фан кандидатига оид, мас., кандидатлик диссертацияси.

◆ **Кандидатлик минимуми** — фан кандидати деган илмий даражани олиш учун аспирантура орқали ёки мустақил равишда эгалланиши лозим бўлган билим ҳажми ва шу ҳажмда топшириладиган имтиҳонлар.

КАНДИДАТУРА. Бирор лавозимга тайинланиш, бирор органга сайлаш ёки бирор ташкилотга қабул қилиш учун номзоди кўрсатилган одам, номзод.

КАНИКУЛ. Уқув юртлари, мактаб, институт ва ҳ. к. да ўқувчиларга дам олиш учун бериладиган вақт, мас., қишки каникул, ёзги каникул.

КАНИФОЛЬ. Нинабаргли дарахтлар ширасидан олинадиган шишасимон мўрт модда. Саноатда елим ва изоляция материали сифатида ҳамда лок, сургуч ва ҳ. к. тайёрлаш учун қўлланилади, шунингдек, музыка асбобларининг камончасига суртиш учун ишлатилади.

КАНОНЕРКА. Бир неча тўп ўрнатилган зирҳли кичкина ҳарбий кема.

КАНТАТА. муз. Кўпинча оркестр жўрлигида хор ижро этадиган йирик музика асари.

КАНТОН. 1. Швейцария составидаги ҳар бир иттифоқчи территория. 2. Францияда ва Бельгияда кичик маъмурий-территориал бўлима.

КАНТЧИЛИК. фал. XVIII асрда немис файласуфи Кант ва унинг тарафдорлари томонидан яратилган идеалистик фалсафий оқим. Кантчилик нарсаларнинг онгдан мустақил равишда мавжудлигини эътироф қилади, лекин уларни билиб бўлмайди деб даъво қилади. Реакцион буржуазиянинг идеологлари ва уларга малайлик қилиб юрган ўнг социалистлар марксизм-ленинизмга қарши курашда кантчиликка суянадилар.

КАНЦЛЕР. Баъзи буржуа мамлакатларида олий давлат лавозими ёки олий мансабли амалдор, мас., Германияда 1945 йилгача бош министр, рейхс-канцлер, Англияда хазина канцлери — молия министри.

КАОЛИН. Оқ гил, чинни гил, оқ рангли, чўзилувчан минерал. Чинни ва кимёвий идишлар яшаш учун ва қоғоз саноатида ишлатилади.

КАПЕЛЛА. Чолғу асбоби жўрлигисиз ижро этиладиган ашула ва шундай ашулаларни ижро этувчи хор, мас., Ленинград Давлат академик капелласи, Ўзбекистон Давлат филармониясининг хор капелласи.

КАПЕЛЬМЕЙСТЕР. Хор ёки оркестрнинг раҳбари ва дирижёри.

КАПИЛЛЯР. 1. физ. Жуда ингичка найча, қил найча, тола найча. 2. анат. Энг майда қон томири, қилтомир. 3. Қилдек ингичка канал, мас., ўсимликда, тупроқда.

КАПИТАЛ. 1. Буржуазия жамиятида — капиталистлар қўлида марказлашган ва ишчиларни эксплуатация қилиш йўли билан қўшимча қиймат ҳосил қилиш ва уни ўзлаштириш қуроли бўлиб хизмат қиладиган воситалар мажмуи, мас., саноат капитали, молни капитали, банк капитали ва ш. к. 2. Капиталистлар, капитализм. 3. с. т. Катта маблағ, кўп пул, бойлик.

КАПИТАЛ II. 1. Асосли, катта, тўла, мас., капитал ремонт, капитал қурилиш ва ш. к. 2. Кўп меҳнат ёки пул талаб қиладиган, мас., капитал маблағлар.

КАПИТАЛИЗМ. Ишлаб чиқариш воситаларига хусусий мулкчилик қилишга ва ёлланган ишчиларнинг шу мулк эгалари — капиталистлар томонидан эксплуатация қилинишига асосланган ижтимоий тузум; ёлланган ишчининг ҳақ тўланмаган меҳнати (қўшимча қиймат)нинг капиталист томонидан ўзлаштирилиши капитализмнинг, капиталистик эксплуатациянинг туб моҳиятини ташкил қилади. Капитализм бир синфнинг иккинчи бир синф томонидан эксплуатация қилинишига асосланган энг сўнгги ижтимоий-иқтисодий тузумдир.

КАПИТАЛИСТ. Капитал эгаси, ишлаб чиқариш воситаларининг эгаси ва ёлланма ишчиларни эксплуатация қилувчи, эксплуататор, меҳнаткашларнинг ашаддий душмани.

КАПИТАЛИСТИК. Капитализмга ва капиталистларга оид, капитализм асосидаги, мас., капиталистик давлат, капиталистик тузум, жаҳон капиталистик системаси.

◆ **Капиталистик монополиялар** — энг кўп фойда олиш мақсадида саноат ва савдонинг муайян соҳасини ўз қўл остида бирлаштирган ва шу соҳада танҳо ҳукмронлик қилувчи йирик капиталистик бирлашмалар — картель, синдикат, трест ва ш. к. Капиталистик монополия эркин конкуренция негизида пужудга келади, аммо конкуренцияни бартараф қилмай, балки уни чуқурлаштиради, кескинлаштиради. Монополиялар ўртасидаги ва ичидаги рақобат капиталистик хўжаликдаги бошбошдоқликни, кризисларни кучайтиради, бу эса мамлакатнинг ўзидагина эмас, балки бошқа мамлакатларда ҳам, айниқса, мустамлака ва қарам мамлакатларда меҳнаткашларнинг эксплуатация қилинишини мислсиз кучайтиради. Монополистик буржуазия жамият организмидagi мараздир, дейилади КПСС Программасида. Капиталистик монополиялар ҳукмрон бўлган империализм (қ.) даврида синфий кураш ғоят кескин тус олади, мустамлакаларда ва қарам мамлакатларда миллий-озодлик ҳаракати авж олиб кетади. Капиталистик монополиялар, айниқса, АҚШ капиталистик монополиялари ҳозирги вақтда жон-жаҳдлари билан демократия ва тинчликка қарши курашмоқдалар, агрессив босқинчилик урушларини авж олдиришга урунмоқдалар. Аммо бу сиёсат Совет Иттифоқи бошчилигидаги тинчлик, демократия ва социализм кучларининг тобора кучайиб бораётган қақшатғич зарбасига учрамоқда.

КАПИТАЛЛАШТИРИШ, эк. Қўшимча қийматни капиталга айлантириш, капиталистик корхона, ер ва ш. к. қийматини улардан олинадиган йиллик даромадга қараб белгилаш.

КАПИТАН. 1. Совет Армиясида старший лейтенантдан юқори, майордан қуйи офицерлик унвони ва шу унвондаги офицер. Ҳарбий-Денгиз флотиди — младший ва старший офицерлар составига бериладиган унвон бўлиб, қуйидаги даражаларга бўлинади: капитан-лейтенант (армия капитанига тўғри келади), 3-ранг капитан, 2-ранг капитан ва 1-ранг капитан (армия майори, подполковниги ва полковнигига тўғри келади). 2. Қўпчилик ажнабий давлатларининг ва чор Россиясининг армия ва флотиди турли офицерлик унвонлари. 3. Пассажир ва савдо флотиди — кема экипажига бошчилик қилувчи киши. 4. Спорт командасининг бошлиғи.

КАПИТАН-ЛЕЙТЕНАНТ. СССР Ҳарбий-Денгиз флотиди старший лейтенант унвонидан юқори офицерлик унвони ва шу унвонга эга бўлган офицер.

КАПИТУЛЯЦИЯ. Таслим бўлиш, ғолиб томоннинг шартларини қабул қилиб, қаршилик кўрсатишни тўхтатиш.

КАПРАЛ. Баъзи мамлакатларининг армияларида ва рус армиясида XVII асрдан XIX асргача қуйи офицерлар составига бериладиган ҳарбий унвон ва шу унвонга эга бўлган киши.

КАПРОН. Сунъий толанинг хилларидан бири, шунингдек, шу толадан тўқилган газлама, пайпоқ ва ш. к.

КАПРОНИЛ. Капрон газламаларни ювадиган суюқлик.

КАПСУЛА. 1. Ютилидиган дориларнинг желатин, қоғоз ёки юпка материалдан қилинган ғилофчаси. 2. *анат.* Турли органларни ёки уларнинг айрим қисмларини ўраб олган парда.

КАПСЮЛЬ. Портловчи модда билан тўлдирилган ва портлатиш ишларида қўлланиладиган найча, шунингдек, ўқнинг пис-тони.

КАПЮШОН. Устки кийимнинг ёқасига бириктирилган, ёмғир, қор ва ш. к. дан сақлайдиган қалпоқ.

КАРАБИН. Оддий милтиқларга нисбатан стволи қисқартирилган милтиқ.

КАРАТ. Қимматбаҳо тошларни ўлчаш бирлиги, қирот: 0,2 грамм-га тенг.

КАРАВОТ. Етиш, ухлаш учун белгиланган уй жиҳози.

КАРАМЕЛЬ. 1. Шакар, крахмал қиёми ҳамда хушбўй ва рангли моддалар аралашмасидан тайёрланган конфет. Баъзан карамель ичида қиёми ҳам бўлади. 2. Кондитер маҳсулотларига ранг бериш учун ишлатиладиган қовурилган шакар. 3. Ундирилган арпа, буғдой ва ш. к. ни янчиб шакар билан бирга қовуриб тайёрланган маҳсулот. Пиво, вино ва ш. к. ларга ранг бериш учун ишлатилади.

КАРАНТИН. Юқумли касалликларнинг тарқалишига йўл қўймаслик учун шундай касалга дучор бўлган ёки шундай касалликлар тарқалган жойда бўлган одамларни вақтинча бошқалардан ажратиб, медицина назорати остига олиш, юқумли касалликлар билан зарарланган жойлардаги одамлар, ҳайвонлар, мол-товар ва юкларни чиқармай қўйиш.

КАРБИД, *хим.* Металлларнинг ёки баъзи металлондларнинг углерод билан бирикмасидан иборат жуда қаттиқ ва кристалл қотишмалар. Карбиддан қаттиқ нарсаларни кесувчи асбоблар, чархтошлар ва ш. к. тайёрланади.

КАРБО... , КАРБОН... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, мазкур сўзларнинг углерод бирикмаларига, кўмирга оидлигини билдиради, мас.: *карбурунд, карбонат, карбонизация* ва ш. к.

КАРБОЛ КИСЛОТА. *хим.* Тошкўмир смоласидан ва баъзан синтетик усул билан бензолдан олинадиган, игнасимон кристаллардан иборат рангсиз модда, фенол. Дезинфекция учун ва бошқа мақсадларда кенг ишлатилади.

КАРБОЛЕИН, *махс.* Қипиқ ёки кўмир хокасини қора мойга қориб тайёрланадиган сунъий ёқилғи.

КАРБОЛИТ, *махс.* Формалин ва карбол кислотада тайёрланган пластмасса. Тугма, соч тўғнағич сингари галантерея моллари, изолятор, машина қисмлари ва ҳоказолар учун ишлатилади.

КАРБОЛКА, *с. т.* Карбол кислота *сўз. айн. ўзи.*

КАРБОН I. *хим.* Углерод *сўз. айн. ўзи.*

КАРБОН II. КАРБОН ДАВРИ. Палеозой эрасининг тўртламчи, тошкўмир даври. Уша даврда ҳосил бўлган тошкўмир қатламларига кўра шундай аталган.

КАРБОНАТЛАР. 1. *хим.* Кўмир кислотаси тузлари (сода, ишқор ва ш. к.). 2. *хим., геол.* Таркибида углерод оксиди бўлган минераллар. 3. *махс.* Қора олмослар.

КАРБОНЛАШ. 1. *тех.* Алюминий саноатида — алюминий эритмасидан карбонат ангидрид таъсирида кристаллик алюминий гидроксид ҳосил қилиш. 2. Турли саноат тармоқларида карбонат ангидрид таъсирида рўй берадиган турли процесслар номи.

КАРБОРУНД. Кремний карбидидан, яъни кремнийнинг углерод билан бирикмасидан иборат жуда қаттиқ модда. Қайроқ, чархтош, жилвир ва ш. к. лар ясаш учун ишлатилади.

КАРБЮРАТОР. Ички ёниш двигателларда иш қоришмаси, яъни ёнилғи буғи билан ҳаво аралашмасини тайёрлаб берадиган асбоб, тайёрланган аралашма карбюратордан двигателнинг цилиндрига ўтади.

КАРБЮРАЦИЯ, тех. Ички ёниш двигателларда суюқ ёнилғи буғлари билан ҳаво аралашмасидан иборат иш аралашмасининг тайёрланиш процесси.

КАРДИНАЛ. Католиклар черковида руҳонийларнинг энг юқори унвони ва шу унвондаги руҳоний; кардиналлар коллегияси Рим папасини сайлайди.

КАРДИО... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, юракка оидликни билдиради, мас.: *кардиограмма, кардиограф, кардиология* ва ш. к.

КАРДИОГРАММА. Юрак уришининг кардиографда ёзиб олинган график тасвири.

КАРДИОГРАФ. Юрак уришини ёзиб оладиган асбоб.

КАРДИОГРАФИЯ. Юрак уришини кардиограф ёрдамида ёзиб олиш.

КАРДИОЛОГ. Юрак касалликлари бўйича мутахассис, врач.

КАРДИОЛОГИЯ. Медицинанинг юрак касалликларини ўрганадиган соҳаси.

КАРДИОСКЛЕРОЗ. Юрак мушагидаги бириктирувчи тўқиманинг ўсиб кетиши оқибатида келиб чиқадиган касаллик.

КАРДОН, с. т. Картон.

КАРЕТА. Тўрт гўлдиракли усти ёпиқ енгил арава.

КАРИКАТУРА. Бирор шахс, воқеа, ҳодиса ёки нарсанинг салбий томонларини, характерли хусусиятларини бўрттириб, кулгили ёки мазах қилиб кўрсатган ҳажвий расм. Карикатура сиёсий агитациянинг ўткир қуролларидан биридир.

КАРИКАТУРАЧИ. Карикатуралар, ҳажвий расмлар чизувчи rassom.

КАРКАС. Бино, иншоот ва шу кабиларнинг металл ёки ёғоч синчлари, қобиргалари.

КАРНАВАЛ. Оchiқ ҳавода, баъзан *маскарад* кийимларида ўтказиладиган оммавий сайил.

КАРНИЗ. 1. Шип, бўғот остидаги тахта ёки ёғоч безак, арақи. 2. Ойна, эшик тепасига қоқиладиган ва парда осиладиган дор.

КАРОТИН. Сабзи, помидор, тухум сариғи ва ш. к. да кўп бўладиган, деярли барча ўсимликлар таркибида учрайдиган сарғиш зарғалдоқ пигмент (бўёқ) берувчи модда. Каротин таркибида А витамини бўлади.

КАРСТ. Оҳақтош, доломит, гипс, ош тузи каби тоғ жинсларидан тузилган жойларда сувнинг таъсирида пайдо бўладиган турли бўшлиқ ва ғорлар мажмуи.

КАРТ. Мотоцикл мотори ўрнатилган ва кузови бўлмаган пойга автомобили.

КАРТА, ХАРИТА. Ер сатҳининг текисликдаги, мас., қоғоздаги шартли тасвири, мас., физикавий карта, сиёсий карта, диалектологик карта ва ш. к.

КАРТЕЛЬ. *Капиталистик монополияларнинг* асосий формаларидан бири — саноатнинг бирор соҳасида бир қанча йирик корхона

эгаларининг бозорда танҳо ҳукмронлик қилиш, баҳоларни ошириш ва кўп фойда олиш мақсадида ўзаро келишиб тузган бирлашмаси.

КАРТИНА, с. т. қ. *Кинокартина ва кинофильм.*

КАРТИНГ. 1. Двигателининг қуввати ўртача бўлган спорт микроавтомобили. 2. Шундай автомобиллар мусобақаси.

КАРТО... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, мазкур сўзларнинг картага, харитага ондлигини билдиради, мас.: *картограмма, картография* ва ш. к.

КАРТОГРАММА. Муайян территорияга онд статистик маълумотлар тасвирланган харита, мас., аҳолининг зичлиги картограммаси.

КАРТОГРАФ. Картография мутахассиси, географик хариталар тузувчи, чизувчи мутахассис.

КАРТОГРАФИК. Картографияга онд, географик хариталар (карталар) чиқариш билан шуғулланадиган, мас., картографик белги, картографик фабрика ва ҳ. к.

КАРТОГРАФИЯ. Географик хариталар ва уларни тузиш, чизиш усуллари ҳақидаги фан.

КАРТОН. Қалин, қаттиқ қоғоз.

КАРТотеКА. 1. Маълум бир нарсaga, соҳага онд маълумотлар ёзилган ва маълум тартибга солинган карточкалар мажмуи, мас., лугат картотекаси. 2. Шундай карточкалар сақланадиган яшик, жой, бўлим.

КАРТОЧКА. 1. Қалин қоғоздан ёки картондан тўғри тўртбурчак шаклида кесилган, бирор маълумот, хабар ва ҳ. к. ёзиб қўйиладиган варақча. 2. Маҳсулотлар беришни нормаллаштириш пайтида маҳсулот олишга ҳуқуқ берадиган бланка. 3. Фотосурат, фотокарточка, мас., *визит карточкаси*.

КАРОШКА. Серкрахмал сабзавот ўсимликларидан бири ва ва шу ўсимликининг ҳосили.

КАРУСЕЛЬ. Оммавий сайил, ўйин ва томоша жойларида, парк ва боғларда ўрнатиладиган отўйин — от, қайиқ, айиқ ва ҳ. к. шаклида ясалган ўриндиқли, доира бўйлаб айланадиган қурилма.

КАРЦИНОЛОГИЯ. Зоологиянинг қисқичбақасимонларни ўрганадиган бўлими.

КАРЬЕР. Очиқ усул билан кавлаб олинадиган саёз кон.

КАСКА. Мис, пўлат ва ҳ. к. дан ясалган ҳарбий қалпоқ, дубулға.

КАСКАД: гидроэлектростанциялар каскади. Сув оқими бўйлаб бир-биридан маълум масофада қурилган гидроэлектростанциялар группаси.

КАССА. 1. Корхона ва муассасаларнинг турли хил пул операцияларини амалга оширадиган, пул қабул қилиб оладиган ва тарқатадиган, билетлар сотадиган ва бошқа ишларни қиладиган бўлими. 2. Турли хил кредит муассасалари ва ташкилотларининг номи, мас., омонат касса, ўзаро ёрдам кассаси ва ш. к. 3. Пул қимматбаҳо қоғоз ва ҳоказолар сақланадиган пўлат сандиқ, шкаф.

КАССАЦИЯ. 1. Суд ҳукмидан норози бўлиб, ишни қайта кўриш тўғрисида берилган ариза, шикоят аризаси. 2. Шундай аризага кўра юқори суд органининг қуйи суд органи томонидан қонунга хилоф ёки нотўғри чиқарилган ҳукмини қайта кўриши ва

бекор қилиши. 3. Қонунга ёки сайлов қондасига хилоф равишда ўтказилган сайловни бекор қилиш.

КАССЕТА. 1. Фотография пластинкалари солиб қўйиладиган, ёруғлик ўтказмайдиган ясси қутича. 2. *авиа.* Самолётдан бомба ташлайдиган мослама.

КАССИР. Пул қабул қилиш ва тарқатиш, билет сотиш ва ҳозир ишларни бажарадиган лавозимли киши, касса ходими.

КАСТА. Ҳиндистонда ва баъзи Шарқ мамлакатларида — ўз аъзоларининг насаби, имтиёзли ҳуқуқи, урф-одатлари ва касбига кўра алоҳида табақага ажралган ижтимоий гуруҳ, табақа, тоифа. Қаста ижтимоий синфлар ўртасида меҳнат тақсимотининг пайдо бўлиши билан юзага келган. Қаста аъзолари фақат ўз табақасига мансуб кишилар билан никоҳга ўта олади ва бошқа қаста қонунарига бўйсунди. Халқларнинг қасталарга бўлиниши империалистик мамлакатлар томонидан ҳар томонлама қўллаб-қувватланади.

КАСТОРКА. Канакунжит уруғидан олинадиган мой. Сурғи дори сифатида ишлатилади.

КАТАЛИЗ, *хим.* Катализатор моддалар таъсирида кимёвий реакциянинг тезлашиши ёки сусайиши.

КАТАЛИЗАТОР, *хим.* Кимёвий реакцияни тезлаштирадиган ёки сусайтирадиган, лекин ўзи ўзгармай қоладиган модда.

КАТАЛОГ. 1. Бир турдаги нарсаларнинг маълум тартибда системалаштириб тузилган рўйхати, мас., алфавит тартибда тузилган каталог. 2. Бирор фанга доир термин, ном, формула ва ш. к. рўйхати, мас., юлдузлар каталоги. 3. Шундай рўйхатлардан тузилган китоб, мас., станоклар каталоги.

КАТАПУЛЬТА. 1. Кемадан самолёт учуриш учун қурилган мослама. 2. Тез учар самолётлар, космик кемадар аварияга учраган маҳалда учувчини, космонавтни самолётдан, космик кемадан ажратиб юборадиган мослама.

КАТАРАКТА, *мед.* Кўз гавҳарининг хиралашиб қолиши. Катаракта кўзнинг ожиз ёки тамоман кўр бўлиб қолишига олиб келади.

КАТЕГОРИЯ. 1. *фил.* Воқеий борлиқнинг энг умумий ҳодисалари ва улар ўртасидаги боғланишларни ифодаловчи умумий тушунча, мас., замон категорияси, сабабият категорияси ва ш. к. 2. Илмий терминологияда — предметларнинг даражасини ёки умумий белгисини билдирадиган тушунча, мас., грамматик категориялар. 3. Даража, туркум, гуруҳ.

КАТЕР. Кўпинча яқин масофаларга қатнайдиган эшакли ёки моторли кичикроқ кема, мас., соқчи катер.

КАТОД, *физ.* Манфий зарядланган электрод, аноднинг акси.

КАТОЛИК I. Католиклар мазҳабидаги киши. қ. *Католизм.*

КАТОЛИК II. Католиклар мазҳабидаги кишига, католиклик мазҳабига оид, мас., католик партиялар.

◆ **Католик партиялар** — Ватикан билан қаттиқ боғланган ва иккинчи жаҳон урушидан сўнг Европадаги бир қанча капиталистик мамлакатларда ҳокимият тепасига чиқиб олган реакция буржуа партиялар (мас., Италияда христиан-демократик партия, Австрияда «халқ партияси», Ғарбий Германияда «христиан-демократик» ва «христиан-социал» союзлар ва бошқалар).

КАТОЛИЦИЗМ. Христиан динининг Рим папаси бошчилигидаги католиклар мазҳаби ва унинг Римдаги черков ташкилоти. Католицизм доимо реакция ва ҳукмрон эксплуататор синфларнинг таянчи, илм-фаннинг ашаддий душмани, жаҳолатнинг қайнаб-тошган макони бўлиб келди. Ҳозирги вақтда католицизм бутунлай инглиз-америка империализмининг хизматига ўтиб, жон-жаҳди билан тинчлик, демократия ва социализм кучларига қарши кураш олиб бормоқда.

КАТОРГА. Чор Россиясида ва буржуа мамлакатларида сургун қилиш, жуда оғир шароитда ишлатиш ва қамашдан иборат жазо чораси ва шундай жазо жойининг ўзи.

КАТЮША. Автомобилга ўрнатилган стволсиз миномётга халқ берган ном.

КАУЧУК. Баъзи ўсимликларнинг, мас., кўксағизининг ширасидан олинадиган ёки сунъий йўллар билан тайёрланадиган эластик модда. Резинка тайёрлаш учун ишлатилади.

КАФЕ. Кофе, чой, енгил-елпи овқатлар бериладиган кичик ресторан.

КАФЕДРА. 1. Олий ўқув юртларида бир ёки бир неча яқин фанлар бўйича иш олиб боровчи профессорлар, муаллимлар ва илмий ходимлар бирлашмаси, шунингдек, шу бирлашма жойлашган хона. 2. Минбар.

КАФЕЛЬ. Чиннига ўхшатиб ишланган раигли ёки нақшли сопол плитка, қошини. Печка, пол, девор ва ҳ. к. ларга қоплаш учун ишлатилади.

КАФЕ-РЕСТОРАН. Каттароқ кафе.

КАФЕТЕРИЯ. Озиқ-овқатни автоматик ёхуд ярим автоматик тарзда берадиган махсус кафе, умуман жуда тез овқатланиш мумкин бўлган кичикроқ кафе.

КАША. Ермадан тайёрланган қуюқ овқат, бўтқа.

КАШЕМИР (Осиё жанубидаги Қашмир мамлакати номидан). Жуи ёки нимжун майин газлама, кашмири.

КАШНЕ. Бўйинга ўрайдиган камбар, узун рўмол, шарф.

КАШТАН, бот. 1. Қора қайинлар oilасига мансуб дарахт. 2. Шу дарахтнинг ейиладиган меваси — ёнғоғи.

КАЮТА. Пароход ва кемада экипаж ва пассажирлар учун ҳар бир алоҳида бўлма.

КАЮТ-КОМПАНИЯ. Пароход ва кемада командирлар сости ёки пассажирлар овқатланадиган, дам оладиган умумий хона.

КВАДРАНТ. 1. мат. Доиранинг тўртдан бир қисми, чорағи. 2. ҳарб. Артиллерияда нишонни аниқ белгилаш учун ишлатиладиган бурчак ўлчаш асбоби.

КВАДРАТ, мат. 1. Ҳамма томони барабар тўғри тўртбурчак ва шундай шаклдаги нарса. 2. Бир сонни ўз-ўзига кўпайтиришдан ҳосил бўлган сон, мас., 2 нинг квадрати (2^2) 4 га тенг.

КВАДРАТУРА. Квадрат бирлиги билан ўлчанадиган сатҳ, мас., уйнинг квадратураси.

КВАДРИЛЬОН. Мингта триллион.

КВАНТ. Ҳқтин-ўқтин импульс равишда отилиб чиқиб турадиган энергиянинг энг кичик миқдори.

◆ **Квант механикаси** — физиканинг микрообъектлар, яъни электронлар, протонлар, нейтронлар, атомлар, молекулалар ҳаракатини ўрганадиган бўлими.

КВАРТАЛ. Йилнинг тўртдан бири, чораги, уч ой, мас., биринчи квартал (январь, февраль ва март), иккинчи квартал (апрель, май ва июнь), учинчи квартал (июль, август ва сентябрь), тўртинчи квартал (октябрь, ноябрь ва декабрь ойлари).

КВАРТАЛ, муз. 1. Тўрт овоз ёки тўрт соз ижро этадиган музика асари, мас., Бетховен кватрети. 2. Шундай асарларни ижро этадиган тўрт хонанда ёки созандадан иборат ансамбль.

КВАТИРА. 1. Одатда бир неча уй, ошхона, даҳлиз ва ш. к. лардан иборат алоҳида яшаш жойи, мас., уч хонали квартира. 2. ҳарб. Қўшинларнинг қароргоҳи.

КВАРЦ, геол. Тиниқ, рангсиз, оқ, баъзан бошқа ранглардаги кристаллик ёки аморф минерал, мас., қум — кристалл кварцдир.

КВАРЦИТ, геол. Асосан кварц ва жуда оз миқдорда бошқа минераллардан иборат тоғ жинси. Бинокорликда, металлургияда, бинокорлик саноатида ишлатилади.

КВАС. Сули нонидан ёки унидан тайёрланадиган нордон ичимлик.

КВИНТА, муз. 1. Диатоник гамманинг бешинчи пардаси ва биринчи парда билан бешинчи парда оралиғи. 2. Скрипка ва баъзи бошқа музика асбобларининг энг ингичка тори.

КВИНТЕТ, муз. 1. Беш овоз ёки беш соз ижро этадиган музика асари, мас., Шумен квинтети. 2. Шундай асарларни ижро этадиган беш хонанда ёки созандадан иборат ансамбль.

КВИНТИЛЬОН. Мингта квадрильон.

КВИНТЭССЕНЦИЯ. Бирор нарсанинг туб негизи, моҳияти, мағзи.

КВИТАНЦИЯ. Пул ёки бирор бошқа қимматбаҳо нарса қабул қилиб олинганлиги тўғрисида берилган расмий ҳужжат.

КВИСЛИНГЛАР. Хонлар, ватан хонилари (гитлерчиларнинг 1940 йилда Норвегияда қилган босқинчилик ҳужуми маҳалида ўз ватанига хонлик қилиб, мамлакатнинг немис-фашист босқинчилари томонидан оккупация этилишига ёрдам қилган Норвегия фашистлари офицери Квислинг исмидан олинган).

КВОРУМ. Мажлис қарорларини қонуний деб топиш учун қатнашуви лозим бўлган кўпчилик. Кворум қарор, қонун ёки устав билан белгиланади.

КЕКС. Одатда майиз солиб пишириладиган ширин нон.

КЕМПИНГ. Автомобилда саёҳат қилувчи туристларга мўлжалланган лагерь, база.

КЕНАС, с. т. Князь.

КЕНГУРУ, зоол. Австралияда яшайдиган, думи ва орқа оёқлари узун, қопчиқли сутэмар ҳайвон.

КЕПКА. Эркакларнинг козирёкли бош кийими.

КЕРАМИК. Керамикага онд, керамика ишлаб чиқарадиган, мас., керамик буюмлар (чинни, сопол, қошин ва ш. к.).

КЕРАМИКА. 1. Табiiй лойдан гишт, чинни ва сопол идиш, нақшли, нафис буюмлар ишлаб чиқарувчи саноат тармоғи. 2. Шундай буюмларнинг ўзи.

КЕРАТИТ. Кўз мугуз пардасининг яллиғланиши.

КЕРАТОПЛАСТИКА. Қўз қорачиғини кўчириб ўтказиш операцияси; кўзга оқ тушганда ана шундай операция қилинади.

КЕРОСИН. Нефтдан ҳайдаш йўли билан олинадиган ўткир хидли суюқ ёнилғи. Баъзи двигателларда ва рўзгорда кенг ишлатилади.

КЕССОН. Сув остида ёки серсув грунтда нормал ишлаш учун маълум жой ажратадиган қурилма; бу жойнинг суви, одатда ҳаво билан қисштирилади.

◆ **Кессон касаллиги** — ҳаво босими кучли бўлган муҳитдан ҳаво босими пастроқ муҳитга тез чиқиш оқибатида келиб чиқадиган касаллик. Кессондан, ғаввослар скафандрдан тез чиққанда ёхуд самолёт кабинасининг герметиклиги (зичлиги) бузилганда шундай касаллик содир бўлади. Бунинг сабаби қонда ва организм тўқималарида газ (асосан азот) пуфакчаларининг пайдо бўлишидир.

КЕФИР. Махсус томизғи билан ивитиб ҳозирланган қатиқ.

КИБЕРНЕТИКА. Турли механик, электр, электрон, физиологик ва бошқа процессларни автоматик равишда бошқариш ва назорат қилишнинг математик методларга асосланган умумий назарияси. Фаннинг бу янги тармоғи ишлаб чиқариш процессларини ва халқ хўжалигини планлаштириш жараёнларини максимал суратда автоматлаштиришга интилиш асосида майдонга келди.

КИЛО, с. т. Килограмм.

КИЛО... Аслида рус тилида қўшма сўзларининг таркибий қисми бўлиб, минг, минг марта деган маъноларни билдиради, мас.: *килограмм, киловатт, километр* ва ш. к.

КИЛОВАТТ. Электр қувватининг 1000 ваттга ёки 1,36 от кучига тенг ўлчов бирлиги.

КИЛОВАТТ-СОАТ. Электр токи бажарган ишнинг минг ватт-соатга тенг ўлчов бирлиги.

КИЛОВОЛЬТ. Электр кучланишининг 1000 вольтга тенг ўлчов бирлиги.

КИЛОГЕРЦ. Тебраниш частотасининг 1000 герцга тенг ўлчов бирлиги.

КИЛОГРАММ. Метрик системада 1000 граммга тенг оғирлик ўлчов бирлиги.

КИЛОМЕТР. Метрик системада минг метрга тенг узунлик ўлчов бирлиги.

КИЛОМЕТРАЖ. Километрлар билан ифодаланган узунлик, масофа.

КИМЕ Химия *сўз. айн. ўзи.*

КИМЕВИЙ. Химиявий *сўз. айн. ўзи.*

КИМЕГАР. Химик *сўз. айн. ўзи.*

КИНЕМАТИКА. Назарий механиканинг жисмлар ҳаракатини юзага келтирган кучларга қараб эмас, балки геометрик нуқтан назардан текширадиган бўлими.

КИНЕМАТОГРАФ. Киноаппарат *сўз. айн. ўзи*

КИНЕМАТОГРАФИК. Кинематографияга оид, мас., кинематографик лента.

КИНЕМАТОГРАФИСТ. Кинематография ходими.

КИНЕМАТОГРАФИЯ. Кинокартиналар (фильмлар) ишлаб чиқариш ва уларни экранда кўрсатиш санъати ва саноати.

КИНЕСКОП. Телевидениеда тасвирни қабул қилиб олувчи электрон нур трубка (телевизор трубкаси).

КИНЕТИК. 1. Кинетикага оид, мас., кинетик назария. 2. Ҳаракатга оид, мас., кинетик энергия.

КИНЕТИКА. Назарий механиканинг динамика ва статикани ўз ичига олган бўлими.

КИНО. 1. Кинематография *сўз. айн. ўзи*. 2. с. т. Кинотеатр. 3. с. т. Кинофильм.

КИНО... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, кинога, кинематографияга оидликни билдиради, мас.: *киноактёр, киномеханик, кинотеатр, кинофильм, киношинаванда* ва ш. к.

КИНОАКТЕР (эр), **КИНОАКТРИСА** (аёл). Кино артисти (артисткаси).

КИНОАППАРАТ. Ҳаракатдаги объектларни киноплёнкага тушириб олиш, шунингдек, экранда ҳаракат этадиган тасвир ҳосил қилиш учун белгиланган аппарат.

КИНОАППАРАТУРА. Кинематографияда ишлатиладиган расм олувчи, овозни ёзиб олувчи, проекцион ва ҳ. к. машина ҳамда станоклар мажмуи.

КИНОАРТИСТ. Киноактёр *сўз. айн. ўзи*.

КИНОАТЕЛЪЕ. Кинофабриканинг фильмларни суратга оладиган қисми.

КИНОБУДКА. Киноаппарат жойлаштирилган ва шу ердан туриб кинокартина қўйишга мослаштирилган хона.

КИНОДРАМАТУРГ. Сценариялар ёзувчи драматург.

КИНОДРАМАТУРГИЯ. 1. Киносценариялар мажмуи. 2. Киносценариялар тузиш, яратиш назарияси.

КИНОЖУРНАЛ. Кундалик ҳаётни, муҳим воқеаларни кўрсатадиган қисқа метражли фильм.

КИНОКАРТИНА. Кинофильм *сўз. айн. ўзи*.

КИНОКОМЕДИЯ. Кулгили кинофильм.

КИНОЛАШТИРИШ. 1. Кино тармоқларини ривожлантириш, бирор территорияда етарли миқдорда кинотеатр қуриш, кўчма кинолар ўрнатиш, шу йўл билан аҳолига кинофильмлар кўрсатиш ишини йўлга қўйиш, мас., қишлоқларни кинолаштириш. 2. Кинофильмлар кўрсатиш учун мослаш, жиҳозлаш, мас., клубни кинолаштириш.

КИНОЛЕНИННОМА. Бутун дунё меҳнаткашлари доҳийси В. И. Ленин тугилган куннинг 100 йиллиги муносабати билан кинематографияда доҳийнинг революцион фаолияти, ижодий ва ҳаётий йўли, Совет ҳокимиятини ўрнатишда ва мустаҳкамлашдаги фаолияти ҳақида яратилган, бадний, ҳужжатли ва ҳ. к. фильмлар мажмуи.

КИНОЛЕНТА. Кинофильмнинг бир нусхаси.

КИНОЛОГИЯ. Зоологиянинг итлар ҳақидаги бўлими.

КИНОМЕХАНИК Кинофильмлар кўрсатувчи механик.

КИНООПЕРАТОР. Кинофильмларни суратга олувчи мутахассис.

КИНООЧЕРК. Очерк тарзидаги кинофильм.

КИНОПЕРЕДВИЖКА. Кўчма киноустановка.

КИНОПЛЕНКА. Кинофильмлар олинадиган махсус лента.

КИНОПРОКАТ. Кинофильмларни экранда кўрсатиш учун чи-

қариш ва уларни маълум вақт фойдаланиш учун кинотеатрларга, клубларга, ўқув юртлари ва бошқа жойларга бериш ва шу иш билан шуғулланувчи махсус муассаса.

КИНОРЕЖИССЕР. Фильмни қўювчи режиссёр, кинокартина режиссёри.

КИНОСАНОАТ, КИНО САНОАТИ. Саноатнинг киноплёнка, кино материаллари, кино ускуналари ишлаб чиқарадиган тармоғи.

КИНОСАНЪАТ, КИНО САНЪАТИ. Кинематография воситасида баъдий образлар яратиш ва уларни экранда кўрсатиш санъати.

КИНОСЕАНС. Кинофильмни бир марта кўрсатиш вақти.

КИНОСТУДИЯ. 1. Кино артистлари тайёрлайдиган махсус мактаб. 2. Кинофильмлар ишлаб чиқарадиган фабрика, мас., «Ўзбекфильм» киностудияси.

КИНОСЦЕНАРИЙ. Кинофильм сценарияси — кинофильмнинг муфассал мазмунини ва ундаги айрим моментларнинг саҳнага қўйилишини ўз ичига олган адабий асар.

КИНОСЪЕМКА. Кино учун сурат олиш, кинофильм ва унинг айрим қисмларини суратга олиш процесси.

КИНОТОМОШАБИНЛАР. Кинофильмларни кўрувчи, томоша қилувчи кишилар.

КИНОТЕАТР. Томошабинларга кинофильмлар кўрсатиладиган бино.

КИНОТРИЛОГИЯ. Мазмунан бир-бирига боғланган уч асарни ёхуд битта йирик асарни уч қисмга бўлиб экранга олинган кинофильм.

КИНОУСТАНОВКА. Кинофильм кўрсатиш учун зарур бўлган аппарат, асбоб-анжомлар.

КИНОФЕСТИВАЛЬ. Вақти-вақти билан ёки бирор муносабат билан ўтказиладиган кинофильмлар кўриғи.

КИНОФИЛЬМ. Экранда кўрсатиш учун чиқарилган кинематографик асар, кинокартина.

КИНОХРОНИКА. Кундалик ҳаётдаги воқеаларни қисқа метражли фильмлар тарзида акс эттириш ва шундай кинофильмнинг ўзи.

КИНОШУНОСЛИК. Кино санъати ҳақидаги илм.

КИОСКА. Газета, журнал, китоб ва ш. к. нарсалар сотиладиган кичик савдо дўкони.

КИРЗА. Оёқ кийими ва бошқа нарсалар тикиш учун тери ўрнида ишлатиладиган пишиқ сунъий материал, мас., кирза этик.

КИСЕЛЬ. Мева шарбати ва сутга крахмал қўшиб тайёрланидиган дирилдоқ суяқ таом.

КИСЛОРОД. Менделеев даврий системасининг олтинчи группасига кирадиган кимёвий элемент, рангсиз, мазасиз, ҳидсиз ва ёнишга ёрдам берадиган газ. У табиатда кўп тарқалган бўлиб, тирик организмларда, тоғ жинслари ва минералларда бириккан ҳолда учрайди. Кислород металлургия ва кимё саноатида турли жараёнларни тезлатиш мақсадида, медицинада (касалларга нафас олиш учун), суяқ кислород эса реактив двигателларда, портлатиш ишларида кенг қўлланади.

КИСЛОТАЛАР. хим. Таркибида водород бўлган ва шу водород ўринини бирор металл эгаллаганда туз ҳосил қиладиган нордон кимёвий бирикмалар.

КИТ. Денгизда яшовчи энг катта сут эмизувчи, балиқсимон хайвон.

КИТЕЛЬ. Тик ёқали, якка барли куртка.

КЛАВИАТУРА. 1. Клавишли музыка асбобларининг клавишлари мажмуи, мас., рояль клавиатураси, баян клавиатураси ва ҳ. к. 2. Турли клавишли механизмларнинг клавишлари мажмуи, мас., ёзув машинкасининг клавиатураси.

КЛАВИШ. 1. Пианино, рояль, гармонь ва ш. к. музыка асбобларининг овоз ҳосил қилиш учун бармоқ билан босиладиган тугмачаси. 2. Ёзув машинкаси, телефон аппарати ва шу кабиларнинг бармоқ билан босиладиган тугмаси

КЛАПАН. 1. *тех.* Турли машина ва механизмларнинг ҳаво, буғ, сув йўлини очиб-ёпиб турадиган қисми. 2. *муз.* Пуфлаб чалинадиган музыка асбобларининг овоз тонини ўзгартирадиган, очилиб-ёпиладиган пардаси, тили. 3. *анат.* Юрак ва вена томирларининг қон йўлини очиб-ёпиб турадиган қисми.

КЛАРНЕТ, *муз.* Ёғочдан ясалган, пуфлаб чалинадиган, цилиндрли найи бўлган ва клавишли сурнайсимон музыка асбоби.

КЛАСС. Бирор даража ёки разрядга эга бўлган, мас., 1-класс ҳарбий кема, 3-класс шофёри ва ш. к.

КЛАССИК I. 1. Ижоди халқнинг шон-шўҳрати ва ифтихорига айланган, намуна, ўрнак бўладиган ёзувчи, олим, композитор ва ш. к., мас., марксизм-ленинизм классиклари, рус классиклари, ўзбек классиклари ва ҳ. к. 2. Классицизм тарафдори, издоши.

КЛАССИК II. Халқнинг шон-шўҳрати ва ифтихорига айланган, намуна, ўрнак бўладиган, бебаҳо, мас., классик асар, классик музыка, классик шоир.

КЛАССИФИКАЦИЯ, КЛАССИФИКАЦИЯЛАШ. Таснифлаш, туркумлаш — нарсаларни, воқеа, ҳодиса ёки тушунчаларни уларнинг ўзига хос белгилари ва хусусиятларига кўра турли категорияларга, синфларга, навларга, туркум, тур ва ҳоказоларга ажратиш.

КЛАССИЦИЗМ. 1. Адабиётда ва санъатда антик дунё сюжетларига ва формаларига тақлид қилувчи оқим. XVII—XIX асрларда пайдо бўлган. 2. Қадимги юнон ва латин тилларини ҳамда маданиятини ўргатишга асосланган ўқитиш системаси.

КЛЕЁНКА. Бир ёки ҳар икки томони сув ўтказмайдиган маҳсус модда билан қопланган мато.

КЛЕРИКАЛ. I. 1. Руҳонийларга мансуб бўлган киши. 2. Клерикализм тарафдори, клерикаллар партиясининг аъзоси.

КЛЕРИКАЛ II. Руҳонийлар идеологиясини, клерикализмин ёқловчи, мас., клерикал буржуазия.

◆ **Клерикал партиялар** — капиталистик мамлакатларда — черков ва руҳонийлар таъсири ва ҳукмронлигини кучайтиришга уринувчи реакцион сиёсий партиялар. Клерикал партиялар Ватикан ва америка-инглиз империалистларининг агентурасидир, тинчлик, демократия ва социализмнинг ашаддий душманидир. Клерикал католик партиялар Италия, Германия, Австрия ва бошқа мамлакатларда фашизмнинг ҳокимият тепасига чиқиб олишига ёрдам кўрсатади. Клерикаллар черковдан ва унинг кенг тармоқли аппаратидагина фойдаланиб қолмай, ўзининг касаба союз, ёшлар, хотин-қизлар ташкилотлари ва бошқа ташкилотларини тузиб, ишчилар синфи-

нинг сафларини, меҳнаткашлар сафларини ажратишга урнимоқда, АҚШ монополистлари бошчилигидаги империализм ва реакция лагерига хизмат қилмоқда, тинчлик ва демократияга қарши кураш олиб бормоқда.

КЛЕРИКАЛИЗМ. Капиталистик мамлакатларда ижтимоий-сиёсий ва маданий ҳаётда черков ва руҳонийларнинг таъсирини кучайтиришга, уларнинг ҳукмронлигини ўрнатишга уринувчи энг реакцион сиёсий оқим, *клерикал партиялар* нинг ғоявий қуроли.

КЛИЕНТ. 1. Ўз ишини адвокатга, нотариусга топширган киши. 2. Мижоз (донмий даволанувчи, заказчи ва ш. к.).

КЛИМАТОТЕРАПИЯ. Шифобахш иқлим шароитларидан фойдаланиб даволаш, даволаниш.

КЛИНИКА. Беморларни даволаш билан бирга, илмий-текшириш ва ўқув тажриба ишлари ҳам олиб борадиган даволаш муассасаси, шифохонаси.

КЛИНИЦИСТ. Клиникада даволаш ишлари билан бирга илмий-текшириш ишлари ҳам олиб боровчи врач.

КЛИНКЕР. Сув шимимайдиган, ўтга чидамли, жуда қаттиқ пишиқ гишт.

КЛИПСА. Махсус қистирғичли ҳалқа.

КЛИШЕ. Босмахонада қоғозга тушириш учун металл, ёғоч ёки тошга туширилган сурат, расм, чертёж ва ш. к.

КЛУБ. 1. СССРда ва халқ демократияси мамлакатларида меҳнаткашларнинг сиёсий онгини, маданияти ва умумий савиясини ошириш учун, уларни коммунистик руҳда тарбиялаш, дам олиш ва ҳордиқ чиқариш учун хизмат қиладиган сиёсий-оқартув муассасаси, шунингдек, шу муассаса жойлашган бино. 2. Маълум бир ижтимоий гуруҳ, касбадаги кишиларнинг дам олиш, кўнгил очиш ва машғулотлар ўтказиш учун тузган ташкилот ва шу ташкилот жойлашган бино, мас., танца клуби, спорт клублари ва ҳ. к.

КНОПКА. 1. Қоғоз, мато ва ш. к. ларни маҳкамлаш учун ишлатиладиган тугмачали босма михча. 2. Турли механизмларда (мас., электр қўнғироқда) токни улаш учун бармоқ билан босиладиган тугма.

КНЯЗЬ. 1. Қадимги Русда аскар бошлиғи ва вилоят ҳокими. 2. Революциядан олдинги Россияда мерос тариқасида ўтиб келган ёки алоҳида хизматлари учун подшо амри билан берилган фахрий унвон, шунингдек, шу унвонга эга бўлган шахс.

КАОЛИЦИОН. Каолиция асосида тузилган, каолицияга кирадиган, каолицияда иштирок этадиган.

◆ Каолицион ҳукумат — ўзаро маълум бир битимга келган, турли партия вакилларида тузилган ҳукумат.

КАОЛИЦИЯ. Партиялар ёки давлатларнинг бирор умумий мақсадга эришмоқ учун тузган иттифоқи.

КОБАЛЬТ. 1. Менделеев даврий системасининг саккизинчи группасига кирадиган кимёвий элемент, қаттиқ ва мўрт, ялтироқ, кулранг металл. У махсус пўлатлар ва қаттиқ қотишмалар тайёрлашда ишлатилади. Кобальт бирикмалари кўк тусли шишалар тайёрлашда қўлланилади. 2. Шу металл бирикмаларидан олинган қўнғир-кўк бўёқ.

КОВРИН. махс. Гилам, поёндоз ва дарпардаларни ювиш учун ишлатиладиган, куядан сақлайдиган хушбўй суяқлик.

КОВЕРКОТ. Устки кийим (мас., костюм, китель, макинтош ва ш. к.) тикиладиган жун ёки нимжун мато.

КОД. Махфий маълумотлар бериш учун ишлаб чиқилган шартли белгилар ёки сигналлар системаси.

КОДЕИН. мед. Иўтал дори сифатида ишлатиладиган оқ кристалл порошок.

КОДЕКС. 1. Системага солинган қонулар мажмуаси, мас., меҳнат қонулари кодекси, жиноий ишлар тўғрисидаги қонулар кодекси ва ш. к. 2. Қоида; урф-одатлар, мас., коммунизм қурувчисининг ахлоқ кодекси.

КОДИФИКАЦИЯ. Маълум бир давр ичида чиқарилган ва амалда жорий бўлган қонуларни тўплаб тартибга солиш, системалаштириш.

КОЗИРЕК. Фуражка, кепка ва ш. к. ларининг соябони.

КОЙКА. 1. Кемада — осма тўшак. 2. Қасалхона, ётоқхона ва ҳ. к. ларда бир кишилик оддий каравот, жой.

КОКАИН. мед. Кока деб аталадиган қалин баргли бута ўсимлигининг баргидан олинадиган наркотик модда.

КОКС. Ҳавосиз қиздириш йўли билан тошкўмир, торф, нефть қолдиқлари ва ш.к. лардан ҳосил қилинадиган ёқилғи.

КОКСЛАШ. Тошкўмир, торф ва ҳ. к. ларни коксга айлантириш.

КОКТЕЙЛЬ. Турли спиртли ичимликларни шакар ёки бирор ширинлик билан аралаштириб тайёрланган ичгулик.

КОЛБА. Кимёвий реакцияларни амалга ошириш учун ишлатиладиган турли шаклдаги шиша идиш.

КОЛЕНКОР. Крахмалланган оқ ёки рангли пишиқ сурп. Астарлик учун ва китоб муқоваларини мустаҳкамлашда ишлатилади.

КОЛЛАБОРАЦИОНИЗМ. Иккинчи жаҳон уруши маҳалида ўз ватанини сотган кишиларнинг босқинчилар билан ҳамкорлиги.

КОЛЛАБОРАЦИОНЧИ. Иккинчи жаҳон уруши маҳалида босқинчи фашистлар эгаллаб олган жойларда улар билан ҳамкорлик қилган сотқин, хоин.

КОЛЛЕГИАЛЛИК. Қоллектив раҳбарлик усули, раҳбар ходимларнинг ўзаро кенгашиб, бамаслаҳат раҳбарлик қилиш формаси.

КОЛЛЕГИАЛ. Коллектив, бамаслаҳат раҳбарлик қилишга асосланган, мас., коллегиял муассаса.

КОЛЛЕГИЯ. 1. Бирга, бамаслаҳат иш кўрувчи орган ташкил этган раҳбар ходимлар группаси, мас., министрлик ҳузуридаги коллегия, редакция коллегияси. 2. Бир касб кишилари группаси, мас., адвокатлар коллегияси. 3. Россияда XVIII асрда марказий ҳукумат идораларининг номи, мас., ташқи ишлар коллегияси. 4. Ғарбий Европада на революциядан олдинги Россияда — баъзи ўқув юр்தларининг номи.

КОЛЛЕДЖ. Англияда, унинг доминиолари ҳамда мустамлакаларида ва Америка Қўшма Штатларида илмий муассаса, шунингдек, ўрта ёки олий ўқув юрти.

КОЛЛЕЖ. Францияда ва баъзи бошқа мамлакатларда ўрта ўқув юрти.

КОЛЛЕКТИВ I. 1. Умумий манфаатлар, умумий мақсадлар йўлида бирлашган кишилар группаси, гуруҳи, мас., бадний ҳавас-

корлар коллективи. 2. Бирор корхона, муассаса ёхуд ташкилотда бирга ишлайдиган кишилар мажмуи, мас., институт коллективи.

КОЛЛЕКТИВ II. 1. Бирга уюшган кишиларга онд, қарашли, умумий, мас., коллектив хўжалик. 2. Коллективчилик принципларига асосланган, мас., коллектив меҳнат.

КОЛЛЕКТИВИЗМ, КОЛЛЕКТИВЧИЛИК. Меҳнаткашларнинг шахсий манфаатларини ижтимоий манфаатларга онгли равишда бўйсундиришга асосланган биродарона ҳамкорлик принципи.

КОЛЛЕКТИВЛАШИШ. Коллективга бирлашиш, коллективлаштириш йўлидан бориш.

КОЛЛЕКТИВЛАШТИРИШ. Майда деҳқон хўжаликларини йирик социалистик хўжаликка — колхозга бирлаштиришдан иборат социалистик қайта қуриш йўли. Коллективлаштириш В. И. Лениннинг кооперация плани асосида амалга оширилди. Коллективлаштириш туфайли Совет Иттифоқининг деҳқонлари тамомилан янги, эксплуатациядан озод колхоз деҳқонларига айландилар.

КОЛЛЕКТИВЛИК. Меҳнатда, бирор нарсага эгаллик қилишда ҳамкорлик, биродарлик.

КОЛЛЕКТОР I. Турли канал ва трубалардан оқиб келган газ ёки сувларни тўплаб, бошқа томонга оқизадиган, чиқазиб ташлайдиган катта канал ёки труба.

КОЛЛЕКТОР II. Динамо-машинанинг ўзгарувчан токни ўзгармас токка айлантирувчи қисми.

КОЛЛЕКЦИЯ. Маълум бир системада тартибга солинган ва илмий, бадний ёки тарихий жиҳатдан аҳамиятга эга бўлган бир турдаги нарсалар (китоб, почта маркаси, танга, минерал, пул ва ш. к. лар) тўплами.

КОЛЛЕКЦИЯЧИ. Коллекциялар, нодир нарсалар, нодир санъат асарлари ва ҳоказолар тўпловчи.

КОЛЛОДИЙ. Целлюлоза эфирлари аралашмасининг спирт билан эфир аралашмасидаги эритмаси — қуюқ елимшак модда. Медицинада ва фотографияда ишлатилади.

КОЛЛОИДЛАР, хим. Кристаллашмайдиган, лойқасимон эритма ҳосил қиладиган моддалар, мас., оқсил, крахмал, елим ва ш. к.

КОЛЛОКВИУМ. 1. Ўқувчиларнинг билим даражасини аниқлаш ва ошириш мақсадида ўтказиладиган суҳбат, имтиҳоннинг бир тури. 2. Илмий кенгаш.

КОЛОНИЯ. 1. Бирор мамлакат ёки шаҳарга бошқа мамлакатдан кўчиб келган жамоа, мас., чор Россиясидаги немис колониялари. 2. Бирор мақсадда, мас., даволаш, ахлоқ тузатиш учун тузилган жой, мас., кар-соқовлар колонияси, болалар меҳнат тарбияси колонияси ва ш. к.

КОЛОНКА. Узун цилиндр шаклидаги қурилма, сув иситадиган печь, асбоб ва ш. к., мас., водопровод колонкаси, бензин колонкаси, газ колонкаси ва ш. к.

КОЛОННА. Кетма-кет саф тартиб бораётган кишилар, машиналар, мас., намоёнчилик колоннаси, автомобиллар колоннаси.

КОЛОНТИТУЛ, полигр. Ҳар бетнинг устки ҳошиясига териб қўйилган ёзув. Унда китобнинг ёки асарнинг номи, авторнинг фамилияси кўрсатилади ёки луғатда шу бетдаги биринчи ва охириги сўз кўрсатилади ва ш. к.

КОЛОНЦИФР, полигр. Китоб, журнал бетларига қўйилган тартиб рақами.

КОЛЮРИТ. 1. Расм, мозаика ва ҳ. к. ларнинг муайян яхлитлик ҳосил қилувчи бўёқлари уйғунлиги. 2. *кўчма*. Бирор нарсанинг, мас., адабий асар, давр, жой ва шу кабиларнинг ўзига хос белги ва хусусиятлари мажмуи.

КОЛХОЗ. Меҳнаткаш деҳқонларнинг биргалашиб ишлаши асосига қурилган ихтиёрий социалистик коллектив хўжалик. «Колхоз тузуми — совет социалистик жамиятининг ажралмас қисмидир. В. И. Ленин белгилаб берган, тарихан синалган, деҳқонларнинг хусусиятларига мос келадиган бу тузум — деҳқонларнинг коммунизмга тобора ўта бориш йўлидир. Колхоз тузумининг иқтисодий жиҳатдан равнақ топиши колхоз мулкнинг умумхалқ мулки билан тобора яқинлашуви учун, кейинчалик эса умумхалқ мулки билан қўшилиб, ягона коммунистик мулкни ташкил этиш учун ҳам шаронт яратиб беради» («КПСС Программаси»).

КОЛЧЕДАН. Металлларнинг олтингугурт, маргимуш ёки селен билан бирикувидан ҳосил бўлган минералларнинг умумий номи.

КОЛЯСКА. 1. Тўрт гилдиракли, рессорли арава, извош. 2. Чақалоқ болалар араваси. 3. Махсус мақсад учун мўлжалланган аравача, мас., мотоцикл коляскаси.

КОМАНДА. 1. *ҳарб*. Командир берган қисқа оғзаки буйруқ, мас., «Смирно!» деган команда берилди. 2. Алоҳида кичик ҳарбий қисм, мас., алоқачилар командаси, разведкачилар командаси ва ш. к. 3. Кеманинг шахсий состави, экипаж. 4. Капитан раҳбарлигидаги спортчилар группаси, мас., футбол командаси, волейбол командаси ва ш. к.

КОМАНДАРМ. Армия командири.

КОМАНДИР. 1. Ҳарбий қисм, бўлинма, кема ва шу кабиларнинг бошлиғи, мас., взвод командири, танк командири, кема командири ва ш. к. 2. *кўчма*. Раҳбар ходим, мас., ишлаб чиқариш командирлари.

КОМАНДИРОВКА. Хизмат топшириғи билан хизмат жойидан бошқа жойга бориш.

КОМАНДОР. 1. Спорт пойгасининг, масалан, автомобиль, мотоциклет, от ва ҳоказолар пойгасининг раҳбари. 2. Италияда — экономика, фан, маданият, давлат олдидagi хизматлари учун бериладиган фахрий унвон, шунингдек, шу унвонга эга бўлган киши.

КОМБАЙН. Бир йўла бир неча машиналарнинг ишини бажарадиган мураккаб машина, мас., галла ўриш комбайни, картошка кавловчи комбайн, кўмир комбайни ва ш. к.

КОМБАЙНСОЗЛИК. Машинасозлиқнинг комбайнлар, комбайн қисмлари ишлаб чиқарадиган соҳаси.

КОМБАЙНЧИ. Қишлоқ хўжалигида комбайн ҳайдовчи киши.

КОМБАТ. Батальон командири.

КОМБЕДЛАР (русча «комитет бедноты» сўзларининг биринчи бўғинидан ясалган). 1918 йилда синфий кураш кескинлашган маҳалда қишлоқларда галлани тақсимлаш, қулоқлардан ортиқча галлаларни тортиб олиб озиқ-овқат органларига топшириш сингари ишларни бажариш учун тузилган қишлоқ камбағаллар комитети.

Комбедлар пролетариат диктатурасининг қишлоқлардаги муҳим таянчи бўлган эди.

КОМБИНАТ. Ишлаб чиқаришни марказлаштириш формаларидан бири — турли ишлаб чиқариш соҳаларига доир, бир-бирига узвий боғланган саноат корхоналарининг бирлашмаси, мас., Тошкент тўқимачилик комбинати.

КОМБИНАЦИЯ. 1. Маълум предметларнинг уйғун, ўзаро мос бирикмаси, мас., товушлар комбинацияси. 2. *қўйма*. Бирор мақсадга эришиш учун қўрилган тadbир, чора, йўл, найрағи ва ҳ. к. 3. Спорт ўйинларида маълум бир мақсадга эришиш учун кўзда тутилган бир неча юриш, ҳаракат, ғалабага олиб келадиган ҳаракат. 4. Хотин-қизларнинг кўйлак ичидан кийиладиган узун ич кийими. 5. Болаларнинг ёзда киядиган кўйлакча билан иштончаси ёки лифчик билан иштончаси бириктириб тикилган кийими.

КОМБИНЕЗОН. Курткаси ва чолвори бир қилиб тикилган иш кийими.

КОМБРИГ. Бригада командири.

КОМВЗВОД. Взвод командири.

КОМДИВ. Дивизия командири.

КОМЕДИЯ. Кишиларнинг ҳаёти ва характерларидаги нуқсонларни, ўтмиш сарқитлари ва ш. к. ни масхара қилувчи, улар устидан кулувчи кувноқ, хушчақчақ, ҳажвий драматик асар.

КОМЕДИЯЛИ. Комедияга оид, комедияга хос бўлган, кулгилли, ҳажвий, мас., комедияли ситуация.

КОМЕНДАНТ. 1. Қалъада ёки мустаҳкамланган районда ҳамма қўшинлар бошлиғи. 2. Шаҳар ёки ҳарбий лагерларда гарнизон хизматиининг бажарилиши, ҳарбий қисмлардан ташқарида ҳарбийларнинг тартиб-интизоми ҳамда гарнизон бошлиғи буйруқларининг ҳарбий хизматчилар томонидан қандай бажарилаётганлиги устидан назорат олиб боровчи ҳарбий бошлиқ. 3. Темир йўл станцияларида ва сув йўлларида (порт ва пристанларда) ҳарбийлар ва ҳарбий юкларнинг станция ёки порт орқали ўтишини тартибга солиб ва кузатиб турувчи ҳарбий хизматчи. 4. Баъзи бир давлат ва жамоат муассасаларида, ётоқхоналарда, идора ёки театр биноларида соқчиллик ва ҳўжалик ишларини бошқариб боровчи ходим.

КОМЕНДАТУРА, ҳарб. Комендант бошқармаси ва шу бошқарма биноси.

КОМЕНДОР. Ҳарбий кема тўнчиси, тўпчи матрос.

КОМЕТА, астр. Думли юлдуз — марказида анча ёруғ қуюқ массаси — ядроси ва дум шаклида ёруқ йўли бўлган туманликдан иборат осмон жисми.

КОМИЗМ. 1. Кишилар ҳаётидаги, воқеа-ҳодисалардаги ғалати, қизиқ, ҳажвга сазовор томонлар. 2. Қизиқчилик, қизиқчиликка мойиллик.

КОМИК. Кулгилли, ҳажвий ролларни ижро этувчи актёр, қизиқчи.

КОМИКС. Дастлаб — юмористик суратлар серияси; кейинчалик — асосан саргузашт характеридаги воқеаларни, текстни суратда акс эттириш. Комикслар аслида Америка Қўшма Штатларида пайдо бўлди ва бошқа жойларга тарқалди.

КОМИНТЕРН (бош ҳарф билан). Коммунистик интернационал.

КОМИССАР. 1. СССРда: 1) Ҳарбий комиссарлик бошлиғи;

2) 1917—1946 йилларда халқ комиссарликларига бошчилик қилган ҳукумат аъзоси, мас., Ташқи ишлар комиссари; 3) 1918—1942 йиллар ўртасида бўлган айрим даврларда партия ва ҳукуматнинг армияда, ҳарбий қисмларнинг сиёсий, жанговар ва моддий-техника аҳволига, жанговар вазифаларнинг бажарилишига командир билан баб-бара-вар жавобгар бўлган алоҳида вакили, мас., Фурманов Чапаев дивизиясининг комиссари эди; 4) 1935—1942 йилларда армия сиёсий ходимларининг унвони ва шу унвонга эга бўлган шахс, мас., полк комиссари. 2. Чет элларда ва XVIII—XIX асрларда Россияда — полиция вазифаларини бажарган амалдор, пристав.

◆ **Ҳарбий комиссар** — ҳарбий, комиссарлик бошлиғи. **Халқ Комиссари** — СССРда 1917—1946 йилларда Халқ Комиссарлигини бошқарган ҳукумат аъзоси, мас., Ташқи Ишлар Халқ Комиссари, Ички Ишлар Халқ Комиссари ва ҳ. к.

КОМИССАРЛИК, КОМИССАРИАТ. СССРда — Комиссар бошлиқ бўлган муассаса, мас., *Халқ комиссарлиги, Ҳарбий комиссарлик.*

◆ **Халқ комиссарлиги** — халқ хўжалигининг ёки давлат ҳаётининг бирор тармоғига раҳбарлик қилган давлат органи. 1946 йилда министрликка айлантирилган. **Ҳарбий комиссарлик, ҳарбий комиссариат** — ҳарбий хизмат ўташи лозим бўлган шахсларни ҳисобга олиш, армияга чақириш ва ҳ. к. ишларни бажарадиган давлат ташкилоти.

КОМИССИОН: комиссион магазин. Аҳолининг эҳтиёжидан ортиқ ёки кераксиз нарсаларни қабул қилиб олиб, сотиб берадиган махсус магазин.

КОМИССИЯ. 1. Муайян ваколатларга эга бўлган ва бир неча кишидан тузилган доимий ёки муваққат орган, мас., сайлов комиссияси, ревизия комиссияси. 2. Маълум вазифаларни бажарадиган давлат бошқармаси, мас., ЎзССР Давлат план комиссияси. 3. Аҳолидан маълум ҳақ олиб, бирор нарсасини сотиб бериш учун қабул қилиш.

КОМИТАТ. Венгрияда йирик маъмурий-территориал бўлинма.

КОМИТЕТ. 1. Муайян функцияларни бажарадиган давлат органи, мас., радио ва телевидение комитети. 2. Сайлаб қўйиладиган раҳбарий орган, мас., партия комитети, комсомол комитети ва ш. к.

КОММЕНТАРИЯ. Бирор воқеа-ҳодисани ёхуд текстни, китобни тушунтириш, изоҳлаш, изоҳ, шарҳ.

КОММЕНТАТОР. Изоҳловчи, бирор масалани, ёзилган текстни изоҳлаб берувчи, шарҳловчи, мас., халқаро масалалар бўйича комментатор суҳбати.

КОММЕРСАНТ. Коммерция (савдо) билан шуғулланувчи киши, савдогар.

КОММЕРЦИЯ. Буржуа жамиятида — савдо, савдо-сотиқ иши.

КОММУНА. 1. Мулкни ва меҳнатни умумлаштириш асосида бирликда ишлаш учун бирлашган кишилар коллективи, жамоаси. 2. Францияда, шунингдек, баъзи бошқа мамлакатларда ўзининг ички ишларини ўзи бошқарадиган қуйи маъмурий-территориал бўлинма.

◆ **Париж коммунаси** — Париж ишчиларининг 1871 йилда француз буржуазиясига қарши кураши натижасида ўрнатилган, 1871 йилнинг 18 мартдан 28 майгача ҳукм сурган революцион

ҳукумати. Париж коммунаси гарчи унча мустаҳкам ва абадий бўлмасада, биринчи пролетариат диктатураси эди.

КОММУНАЛ. Шаҳар хўжалигига оид, шаҳар хўжалиги билан алоқадор, мас., коммунал қурилиш, коммунал банк.

◆ **Коммунал хўжалик** — маҳаллий ҳукумат органларининг қарамоғидаги шаҳар ва саноат ўчоқлари хўжалиги; коммунал хўжаликка уй-жой фонди, шаҳар транспорти, водопровод, канализация, ҳаммом ва сартарошхоналар ҳамда энергетика хўжалиги ва ободончилик ишлари киради.

КОММУНАР. 1. Париж коммунасининг иштирокчиси. 2. Коммуна (2-маъносида) аъзоси.

КОММУНИЗМ. 1. Кишилик жамияти тарихида аввалги барча формациялардан тамоман фарқ қиладиган энг юқори ижтимоий-иқтисодий формация, пролетар революцияси орқали капитализм ўрнида барпо бўладиган ижтимоий тузум. Коммунизм ишлаб чиқариш воситалари умумхалқ мулки бўлган, жамиятнинг барча аъзолари ҳар жиҳатдан тенг бўлган синфсиз ижтимоий тузум бўлиб, бу тузумда «ҳар кимдан қобилиятига яраша, ҳар кимга эҳтиёжига яраша» деган буюк принцип амалга ошади. Коммунизм — эркин ва англи меҳнаткашларнинг юксак даражада уюшган жамиятидир, бу жамиятда ижтимоий ўз-ўзини бошқариш қарор топади, жамият бахт-саодати йўлида меҳнат қилиш ҳамма учун биринчи ҳаётий эҳтиёж, англандан зарурият бўлиб қолади, ҳар бир кишининг қобилияти унинг халққа энг кўп фойда келтиришини кўзлаб ишга солинади. Кишилик тарихининг бу янги даврида кишининг киши томонидан эксплуатация қилиниши ва унинг иқтисодий негизи бўлган хусусий мулкчилик батамом битирилади, ишлаб чиқариш воситаларига ягона коммунистик мулкчилик барпо қилинади, синфий тафовутлар тамоман тугатилади ҳамда коммунизмнинг бутун дунёда ғалаба қозониши билан давлат барҳам топади. Шаҳар билан қишлоқ ўртасидаги тафовутлар, ақлий меҳнат билан жисмоний меҳнат ўртасидаги тафовутлар йўқолади. Коммунистик жамият ўз тараққиётида икки босқичдан ўтади: биринчи, қуйи босқич — социализм ва иккинчи, олий босқич — коммунизм. 2. Коммунистик жамият қуришнинг Маркс — Энгельс — Ленин томонидан яратилган илмий назарияси.

КОММУНИКАЦИЯ. Алоқа йўллари — одатда армиянинг ўз базалари билан алоқа қилиш йўллари.

КОММУНИСТ. Коммунистик партия аъзоси.

КОММУНИСТИК. 1. Коммунизм жамиятига оид, мас., коммунистик қурилиш. 2. Коммунизм принципларига асосланган, мас., коммунистик жамият. 3. Коммунизм ғояларига асосланган, уларга амал қилувчи, мас., коммунистик партия, коммунистик тарбия ва ш. к.

КОММУНИСТИК ИНТЕРНАЦИОНАЛ (Коминтерн, Учинчи Интернационал). Жаҳон коммунистик партиялар ва коммунистик ташкилотларининг халқаро революцион ташкилоти, 1919 йилдан 1943 йилгача жаҳон ишчилар ҳаракатига раҳбарлик қилиб келган марказий орган. Коммунистик Интернационал 1919 йилда ташкил топди, ўзининг иш фаолиятида марксизм-ленинизм назарияларига амал қилди ва жаҳон ишчилар синфининг революцион ҳаракатидаги тарихий тажрибаларга суяниди, жаҳон революцион ҳаракатининг ривожланишида, оппортунизмга қарши, фашизм

ва реакцияга қарши курашда жуда катта роль ўйнади. Айрим мамлакатларда коммунистик партияларнинг ва уларнинг раҳбар кадрларининг ўсганлиги ва сиёсий жиҳатдан етуқлигини назарга олиб, Коммунистик Интернационалнинг Ижроия Комитети 1943 йил 15 майда Коммунистик Интернационални тарқатиш ҳақида қарор қабул қилади.

КОММУНИСТИК ПАРТИЯ. Янги типдаги сиёсий партия, чинакам революцион партия, «пролетариатнинг синфий бирлигининг энг олий формаси» (Ленин). Коммунистик партия ишчилар синфининг капитализмни ағдариб ташлаш, *пролетариат диктатурасини* барпо этиш ва мустаҳкамлаш, коммунистик жамият қуриш учун курашдаги асосий раҳбар кучдир. Совет Иттифоқи Коммунистик партияси (КПСС) Коммунистик партияларнинг классик намунасидир. КПСС СССР ишчилар синфи, колхозчи деҳқонлари ва интеллигенциясининг илғор, энг онгли қисмини ихтиёрий асосларда бирлаштирувчи жанговар, синалган авангардидир. В. И. Ленин ишчилар синфининг илғор отряди сифатида асос солган Коммунистик партия шонли кураш йўлини босиб ўтиб, ишчилар синфини ва меҳнаткаш деҳқонларини Улуғ Октябрь социалистик революциясининг ғалабасига, СССРда пролетариат диктатурасининг ўрнатилишига олиб келди. Коммунистик партия раҳбарлиги остида Совет Иттифоқида эксплуататор синфлар тугатилди, совет жамиятининг маънавий ва сиёсий бирлиги таркиб топилиши ва мустаҳкамланди, социализм тўла ва узил-кесил ғалаба қилди. Коммунистик партия эндиликда бутун совет халқининг партияси бўлиб қолди. КПСС халқ учун яшайди ва халққа хизмат қилади, совет халқининг буюк яратувчилиқ фаолиятига, унинг пировард мақсадга — коммунизм ғалабасига эришиш йўлидаги курашига илмий асосда, марксизм-ленинизм асосида раҳбарлик қилади. КПСС ўзининг бутун фаолиятида марксча-ленинча таълимотга, шу таълимот асосида ишлаб чиқилган, партиянинг коммунистик жамият қуриш давридаги асосий вазифаларини белгилаб берган программага амал қилади. КПСС ўз ишини партия турмушининг ленинча нормаларига, коллектив раҳбарлик принципіга оғишмай амал қилиш, партия ички демократиясини, коммунистларнинг активлиги ва ташаббускорлигини, танқид ва ўз-ўзини танқидни ҳар томонлама ривожлантириш асосига қуради. Партия сафларининг гоявий ва ташкилий бирлиги, монолитлиги, барча коммунистларнинг юксак онгли итизими — КПСС ҳаётининг бузилмас қонунидир. Фракциячилик ва группабозлиқнинг ҳар қандай кўриниши КПССга ётдир. КПСС марксизм-ленинизмни ижодий ривожлантира бориб, революцион назарияга мутлақо ёт бўлган ревизионизм ва догматизмнинг ҳар қандай кўринишларига қарши қатъий курашади. Совет Иттифоқи Коммунистик партияси — халқаро коммунистик ва ишчи ҳаракатининг ажралмас, таркибий қисмидир. У пролетар интернационализмининг синалган марксча-ленинча принципларида қаттиқ туради, бутун халқаро коммунистик ва ишчи ҳаракатининг бирлигини, барча мамлакатлардаги коммунистларнинг буюк армияси билан қардошларча алоқаларни мустаҳкамлашга актив кўмаклашади.

КОММУТАТОР. 1. *физ.* Электр занжирларини узиб-улаб турадиган ёки электр токининг йўналишини ўзгартирадиган асбоб. 2. Телефон аппаратларини узиб-улаб турадиган қурилма, ускуна.

КОМОД. Кийим-кечак, рўзгор буюмлари ва ҳ. к. лар солиб қўйиладиган яшикли пастак жовон.

КОМПАНИЯ. 1. Бир тўда улфатлар, жўралар ёки шериклар. 2. эк. Капиталистик савдо ёки саноат бирлашмаларининг бир тури.

КОМПАРТИЯ. Қоммунистик партия.

КОМПАС. Уфқ томонларини кўрсатиш учун хизмат қиладиган асбоб, қибланома.

КОМПЕНСАЦИЯ. 1. Фойдаланилмаган отпускаи, берилмай қолган иш кийими ва ш. к. учун ишчи-хизматчиларга бериладиган қўшимча ҳақ ва умуман бирор нарса эвазига тўланадиган ҳақ. 2. мед. Организмда бузилган мувозанатининг бирмунча тикланиши, нуқсон ўрнининг бирмунча тўлдирилиши. 3. тех. Аниқ асбоблар ишида ташқи таъсир (температура, ҳаво босими ва ҳ. к.) остида рўй берадиган оғишларни йўқотиш.

КОМПЕТЕНТ. Тўла ҳуқуққа эга бўлган, ҳақ-ҳуқуқли, мас., компетент органлар.

КОМПЕТЕНЦИЯ. Ҳуқуқ, вазифа, иш доираси, мас., бу иш бизнинг идорамиз компетенциясига кирмайди.

КОМПИЛЯТИВ. Компильацияга онд, компильацияга асосланган, кўчирма, мас., компильатив асар, компильатив мақола ва ш. к.

КОМПИЛЯЦИЯ. 1. Мустақил равишда текширмай ўзгаларнинг асарларин асосида ёки улардан кўчириб ёзилган асар. 2. Шундай асарлар ёзиш билан шуғулланиш.

КОМПЛЕКС I. Бир бутунлик ташкил этувчи нарсалар ёки воқеалар мажмуи, мас., қишлоқ хўжалик ишлари комплекси.

КОМПЛЕКС II. Бир-бирига боғлиқ бўлган, бир-бирига боғлиқ равишда, мас., пахтачиликни комплекс механизациялаш.

◆ **Комплекс бригадалар**— 1) турли касбдаги хизматчилардан иборат ишлаб чиқариш бригадалари; 2) илғор ишчилардан, олим ва инженер-техник ходимлардан иборат ижодий ҳамкорлик бригадалари; рационализаторлар ва ихтирочилар бригадалари. **Комплекс механизация**— фақат асосий иш операцияларидан эмас, ёрдамчи иш операцияларидан ҳам қўл меҳнатини сиқиштириб чиқариш. **Комплекс механизация** ишлаб чиқаришнинг поток методини тақомиллаштиради, автоматлаштиришга ўтиш учун шарт-шароит яратиб беради. **Комплекс механизация** ва ишлаб чиқаришнинг автоматлаштириш — коммунизм моддий-техника базасини яратишнинг асосидир. **Пахта комплекси**— пахтачилик ва ижтимоий ишлаб чиқаришнинг пахтачилик билан боғлиқ бўлган соҳалари мажмуи.

КОМПЛЕКТ. Бир бутунни ташкил этган нарсаларнинг тўлиқ тўплами, йиғиндиси, мас., дурадгорлик асбоблари комплекти.

КОМПЛЕКТЛАШ. Бирор нарсанинг комплектини тузиш, бутлаш, ростлаш, тўлдириш.

КОМПОЗИТОР. Музыка асарлари ёзувчи, бастакор.

КОМПОЗИЦИЯ. 1. Адабий, бадий асарлар қисмларининг тузилиши, таркиби ва ўзаро нисбати, мас., роман композицияси, расм композицияси ва ш. к. 2. Музыка асари, мас., радиодан композиция, яъни музыка асари эшитиш. 3. Темаси ва сюжети бир-бирига яқин адабий ҳамда музикавий асарларни бирлаштириб ҳосил қилинган асар, мас., адабий-музикавий композиция. 4. Маълум бир тузилишдаги, бирликдаги тасвир асари, мас., расмнинг эскиз ва композиция-

сини чизиш. 5. Музыка асарлари яратиш назарияси, музыка асарларини яратиш иши, мас., композиция классси. 6. спорт. Шахмат ва шашкада масала ёки масалалар тузиш.

КОМПОНЕНТ. Таркибий қисм, мас., қўшма сўз компонентлари.

КОМПОЛК. Полк командири.

КОМПОСТ. Ўт, пўчоқ, органик чиқинди ва чириндилар билан тупроқ, торф аралашмасидан ҳосил бўладиган органик ўғит.

КОМПОСТЕР. Пассажирларнинг билети, банк чеки ва ҳ. к. хужжатларга тешик-тешик белги (мас., поезднинг жўнаш вақти, номери ва ш. к. лар) қўядиган асбоб.

КОМПОСТЕРЛАШ. Компостер билан белги қўйиш, мас., поезд билетини компостерлаш.

КОМПОТ. Қуруқ ёки ҳўл мевадан қайнатиб тайёрланган шприн ичгулик.

КОМПРАДОР: компрадор буржуазия. Мустамлака ва қарам мамлакатларда чет эл капитали билан қаттиқ боғланган маҳаллий йприк буржуазия. Компрадор буржуазия чет эл капиталининг мазкур мамлакатларда мустақкам ўрнашиб олишига кўмаклашади ва маҳаллий саноатнинг ривожланишига тўсқинлик қилади.

КОМПРАДОРЛАР. Чет эл капитали билан маҳаллий бозор ўртасида воситачилик қилувчи ерли савдогарлар. Компрадорлар қарам ва мустамлака мамлакатларга чет эл капиталининг мустакам ўрнашиб олишига йўл очиб беради, маҳаллий саноатнинг ривожланишига ғов солади.

КОМПРЕСС. Шикастланган жойга, сувга ёки дорига ҳўллаб ёхуд қуруқ ҳолда босилган ва танғиб боғланган латта, пахта, боғ.

КОМПРЕССОР. Ҳаво, газ ва буғни сиқиб дамлаш учун белгиланган машина.

КОМПРОМИСС. Бир-бирига ён бериш асосида ўзаро бир қарорга, битимга келишиш, мурса.

КОМРОТА. Рота командири.

КОМСОМОЛ. I. Бутуниттифоқ Ленинчи Коммунистик Ёшлар Союзи, совет ёшларининг оммавий ташкилоти, Коммунистик партиянинг актив ёрдамчиси ва резерви. «Коммунистик Ёшлар Союзи ёшларни коммунизм руҳида тарбиялашда, уларни янги жамиятни қуришга жалб қилишда, коммунизм даврида яшайдиган, ишлайдиган, жамоат ишларини бошқарадиган ҳар томонлама етук кишилар авлодини тайёрлашда партияга ёрдам беради. Партия ёшларни совет халқининг коммунизм учун курашида яратувчи, ижодкор куч деб билади. Комсомол ҳаётнинг барча соҳаларида янада кўпроқ ташаббус ва ғайрат кўрсатиш, ёшларнинг активлигини ва меҳнат соҳасида қаҳрамонлигини ривожлантириш керак. Ёшларни Ватанга, халққа, Коммунистик партияга ва коммунизм ишига чексиз садоқат руҳида, жамиятнинг бахт-саодати учун меҳнат қилишга ва ҳар қандай қийинчиликларни енгишга доимо тайёр туриш руҳида тарбиялаш, йигит ва қизларнинг умумий маълумотини ва техника билимларини ошириш масалалари комсомол ташкилотларининг диққат марказида туриш керак. Комсомолнинг муқаддас бурчи — ёшларни социалистик Ватанни ҳимоя қилишга тайёрлашдан, ҳар қандай душманнынг ҳужумига қатъий зарба бера оладиган

фидокор ватанпарварларни тарбиялаб етиштиришдан иборат. Комсомол ёшларни коммунистик ахлоқнинг принцип ва нормаларига қатъий риоя қилиш руҳида тарбиялайди. Комсомол мактабда ва пионер ташкилотида олиб борадиган иши билан хушчақчақ, меҳнат-севар, жисмоний ва маънавий соғлом авлодни тарбиялашда актив иштирок қилиши лозим» («КПСС Программаси»).

КОМСОМОЛ II. Бутуниттифоқ Ленинчи Коммунистик Ёшлар Союзининг аъзоси.

КОМСОМОЛИЯ. Комсомоллар. Бутуниттифоқ Ленинчи Коммунистик Ёшлар Союзининг аъзолари.

КОМСОРГ. Комсомол ташкилотчиси — бошланғич комсомол ташкилоти ёки комсомол группасининг бошлиғи.

КОМФОРТ I. Манший қулайликлар мажмун ва умуман қулайлик.

КОМФОРТ II. Комфортабел *сўз. айн. ўз.*

КОМФОРТАБЕЛ. Ҳар жиҳатдан қулай, шинам, мас., комфортабел квартира, комфортабел самолёт ва ш. к.

КОМХОЗ. 1. Коммунал хўжалик. **2.** Коммунал хўжалик бўлими.

КОНВЕЙЕР. Завод, фабрика, шахта ва ҳоказоларда ишланаятган материални ёки йиғилаётган буюмни бир иш жойидан иккинчи иш жойига тадрижий равишда етказиб туриш учун тўхтовсиз айланиб турадиган лентасимон махсус қурилма.

КОНВЕНТ. Баъзи мамлакатларда алоҳида ваколатга эга бўлган ва сайланиб қўйиладиган давлат органи.

КОНВЕНЦИЯ. Давлатлар ўртасида халқаро муносабатларга доир махсус масалалар юзасидан тузилган шартнома, мас., почта-телеграф конвенцияси, темир йўл конвенцияси ва ш. к.

КОНВЕРСИЯ. 1. Мавжуд давлат заёмларининг шартларини ўзгартириш, мас., процентини камайтириш, ютуқ муддатини ўзгартириш ва ҳ. к. **2.** Қўмирини ёнувчи газга айлантириш усули.

КОНВЕРТ. 1. Тўртбурчак шаклида ясалган, ичига хат, ҳужжат ва ҳ. к. нарсалар солиб юбориладиган махсус пакет. **2.** Чақалоқ болалар учун шу шеклда тайёрланган йўргак.

КОНВЕРТОПЛАН. Ҳам самолёт, ҳам вертолёт. Бу учини аппарати вертикал кўтарилади ва қўнади, махсус парраклари бўлганидан ҳавода «осилиб туради», яъни вертолётга айланади; горизонтал бўйича самолёт сингари учади.

КОНВЕРТОР, тех. 1. Чўяни пўлатга айлантириш учун белгиланган печларнинг бир тури, қ. *Бессемерлаш, бессемер процесси, бессемер конвертори*. **2.** Токни ўзгартирувчи асбоб.

КОНВОИР. Кемаларни ёки кемалар карвонини қўриқлаб, кузатиб борувчи ҳарбий кема (ёки самолёт).

КОНВОЙ. 1. ҳарб. Қўриқлаб ёки кузатиб борувчи соқчилар отряди. **2.** *денг., авиа.* Қўриқчи кемалар ёки самолётлар отряди.

КОНГЛОМЕРАТ, 1. Турли-туман қисмларнинг ва предметларнинг механик қўшилмасидан иборат нарса, қурама. **2.** *геол.* Ҳар хил тош ва қум доналарининг лой, оҳак ва ш. к. воситасида маҳкам бирикувидан ҳосил бўлган қурама тоғ жинси.

КОНГРЕСС. 1. Муҳим сиёсий, илмий ва бошқа масалалар юзасидан ўтказиладиган халқаро съезд, кенгаш, мас., тинчлик тарафдорларининг жаҳон конгресси, физиологларнинг халқаро кон-

гресси ва ш. к. 2. Америка Қўшма Штатларида, Латин Америкаси мамлакатларининг кўпчилигида ва баъзи бошқа давлатларда — парламент. 3. Чет элларда баъзи ташкилотларнинг номи, мас., Ҳиндистон миллий конгресси. Ишлаб чиқариш касаба союзлари конгресси (АҚШда).

КОНГРЕССМЕН. Конгресс аъзоси.

КОНДЕНСАТОР. 1. Электр токи тўплайдиган асбоб. 2. Ишлатилган буғни совутиб, сувга айлантирадиган аппарат.

КОНДЕНСАЦИОН. Конденсацияга оид, конденсация учун хизмат қиладиган, конденсация йўли билан олинган, мас., конденсацион мослама, конденсацион сув ва ҳ. к.

КОНДЕНСАЦИЯ. 1. Буғ ёки газларнинг суяқ ҳолатга ўтиши. 2. Буғ ёки газларни суяқ ҳолатга ўтказиш.

КОНДИТЕР. Шакарпазликка, ширинликлар тайёрлашга ёки улар билан савдо қилишга оид, мас., кондитер моллари, кондитер магазини ва ш. к.

КОНДОМИНАТ. Бирор территорияни, икки ёки бир неча давлатларни биргаликда бошқариш.

КОНДУКТОР. 1. Темир йўл транспортида — поездларни кузатиб боровчи, поезд ҳаракатининг хавфсизлигини ва юкларнинг сақланиши устидан назорат қилиб боровчи темир йўл ходими. 2. Автобус, троллейбус, грамвай ва ш. к. шаҳар транспортларида йўловчиларнинг билетларини текшириб, тартиб сақлаб, кузатиб боровчи ҳамда билет сотувчи ходим. 3. *тех.* Турли станок ва қурилмаларда ишлов берадиган асбобни тўғри йўналтириш учун хизмат қиладиган асбоб.

КОНКА. Трамвай пайдо бўлгунга қадар от қўшиб юритилган шаҳар транспорти ва шу транспорт қатнаган темир йўл.

КОНКРЕТ. Реал мавжуд бўлган, белгили, аниқ, равшан, яққол, амалий (акси — *абстракт*), мас., конкрет факт, конкрет топшириқ, конкрет раҳбарлик ва ш. к.

КОНКРЕТЛАШТИРИШ. Конкрет, реал ҳолида олиш, аниқ қилиш, равшан белгилаш, белгил қилиш, аниқ — яққол қилиб кўрсатиш, таърифлаш, амалий тус бериш.

КОНКРЕТЛИК. Реал мавжудлик, аниқлик, равшанлик, яққоллик, мас., ҳақиқатнинг конкретлиги, раҳбарлиқнинг конкретлиги ва ш. к.

КОНКУРЕНТ. Конкуренция қилувчи, конкуренцияда қатнашувчи, рақобатчи.

КОНКУРЕНЦИЯ. Хом ашё манбаларини ва базаларни эгаллаш, энг кўп фойда олиш ва ш. к. лар учун капиталистлар ва капиталистик мамлакатлар ўртасида олиб бориладиган ўзаро кураш, рақобат.

КОНКУРС. Қатнашувчилардан ёки тақдим қилинган асарлардан энг яхшилари аждатиб, тинлаб олиш мақсадида ўтказиладиган мусобақа, мас., ҳаваскорлар конкурси, ўқув юртига конкурс билан ўқувчилар олиш.

КОНСЕРВА. Бузилмайдиган қилиб ишлаб герметик ёпиқ банкаларга солинган озиқ-овқат маҳсулот, мас., гўшт консерваси, балиқ консерваси, сут консерваси, бодринг консерваси.

КОНСЕРВАЛАШ. 1. Консервага айлантириш, консерва қилиш, мас., балиқни консервалаш. 2. *махс.* Махсус ишлов бериб ёки махсус шaroит вужудга келтириб бузилишдан, чиршиш ва ғиршидан сақлаш.

КОНСЕРВАТИВ. Консерватизм руҳи билан суғорилган, эски, қолиб кетган тартибларни, эскилик сарқитларини сақлашга интилувчи, эскиликни ёқловчи, ҳар қандай янгилikka душман, жаҳолатпараст, жоҳил, мутаассиб, қолюқ мас., консерватив одам, консерватив қарашлар.

◆ **Консерватив партия, консерваторлар партияси** — йирик инглиз буржуазияси ва ердор аристократларнинг реакцион сиёсий партияси.

КОНСЕРВАТИЗМ. Эскиликка, эски тузумга, эски, қолиб кетган тартибларга ёпишиб олини, уларни сақлаб қолишга интилини, қаттиқ ҳимоя қилиш ёки қайтадан тиклашга уриниш, сиёсий ҳаёт, фан, санъат ва адабиёт соҳасида ҳар қандай янгиллик ва илгор фикрларга қарши чиқиш, мутаассиблик, жаҳолатпарастлик, жоҳиллик, жаҳолат.

КОНСЕРВАТОР. 1. Консерватизм маслагидаги, эски, қолиб кетган тартибларни сақлашга интилувчи одам; консерватизм тарафдори, сиёсий ҳаёт, адабиёт, санъат, фан ва бошқа соҳаларда прогресс ва янгилликларга қаршилик кўрсатувчи, жаҳолатпараст, жоҳил, мутаассиб. 2. Реакцион инглиз консерватив партиясининг аъзоси.

КОНСЕРВАТОРИЯ. Юқори малакали хонанда ва созандалар, композиторлар, дирижёрлар етиштирадиган олий музика мактаби.

КОНСЕРВАЦИЯ. Корхона ва шу кабиларининг ишини улардаги ускунани қўзғатмай ва бузилишдан сақлаш чораларини кўриб вақтинча тўхтатиб қўйиш, қурилишни вақтинча тўхтатиш, станок ва шу кабиларни ишлатилмай турган вақтда техник чораларини кўриб сақлаш.

КОНСИЛИУМ. Қасалликни аниқлаш қийин бўлган ҳолларда унинг характерици, сабабларини аниқлаш ҳамда даволаш чораларини белгилаш учун чақирилган врачлар кенгаши.

КОНСОЛИДАЦИЯ. 1. Бириктириш, жипслаштириш, мустаҳкамлаш. 2. Бирикиш, жипслашиш, мустаҳкамланиш.

КОНСОНАНС, муз. Бир неча товушларининг гармоник уйғунлиги, оҳангдорлик. Акси — *диссонанс*.

КОНСОНАНТИЗМ, лингв. Бирор тилнинг ундош товушлар системаси.

КОНСОРЦИУМ, эк. Бир неча банкнинг, банкирларнинг маълум молия операцияларини ўтказиш мақсадида тузган монополистик бирлашмаси, капиталистик монополиянинг бир тури.

КОНСПЕКТ. Китоб, мақола, лекция ва ш. к. нинг қисқача ёзиб олинган мазмуни.

КОНСПЕКТИВ. Конспект характериға эга бўлган, асосий мазмунларинигина акс эттириб қисқа, ихчам ёзилган, мас., конспектив обзор.

КОНСПЕКТЛАШ. Китоб, мақола ва ш. к. нинг мазмунини конспект тарзида ёзиб олиш.

КОНСПИРАТИВ. Конспирация билан боғлиқ бўлган, яширин, махфий, мас., конспиратив ташкилот, конспиратив квартира ва ш. к.

КОНСПИРАТОР. Конспирацияни уюштирувчи, конспирация иштирокчиси.

КОНСПИРАЦИЯ. Нолегал, яъни яширин ташкилотларнинг ўз ишини сир тутиш ва аъзоларини яшириш учун қўллаган усуллари, чора-тадбирлари.

КОНСТИТУЦИОН, КОНСТИТУЦИЯВИЙ. Конституцияга оид, конституцияга асосланган, мас., конституцион партия, конституцион қонун, конституцион тузум, давлатни конституцион усулда бошқариш.

◆ **Конституцион монархия** — ҳуқуқи конституция билан бир қадар чекланган монарх ҳокимияти.

КОНСТИТУЦИЯ I. Давлатнинг ижтимоий ва давлат тузилишини, сайлов системасини, давлат органларининг тузилиши ва уларнинг ишини, граждандарнинг асосий ҳуқуқлари ва бурчларини белгилаб берувчи асосий қонуни. СССР ва халқ демократияси мамлакатларининг конституциялари халқ иродасини ифода қилади, шу билан буржуа конституцияларидан тубдан фарқ қилади.

КОНСТИТУЦИЯ II, физиол., мед. Организмнинг тузилиши, тахлити, мас., одам конституцияси.

КОНСТРУКТИВ I. Конструкцияга, тузилишга оид, мас., бинонинг конструктив хусусияти. 2. Бирор нарсага асос қилиб бўладиган, амалий, мас., конструктив таклиф.

КОНСТРУКТОР. Машина, механизм, иншоот ва уларнинг айрим қисмлари конструкциясини (тузилишини), лойиҳасини тузувчи мутахассис, инженер.

КОНСТРУКЦИЯ. Иншоот, машина, лойиҳа, бадний асар ва ҳоказоларнинг тузилиши.

КОНСУЛ. Бирор давлатнинг бошқа бир давлат шаҳри ёки районидаги расмий доимий вакили. Консул ўз давлати ва ўз мамлакати граждандарининг маъмурий-ҳуқуқий ва иқтисодий манфаатларини ҳимоя қилади.

◆ **Бош консул** — бирор давлатнинг бошқа бир мамлакат марказидаги энг катта консули.

КОНСУЛЛИК. 1. Консул лавозими, иши, вазифаси. 2. Бирор давлатнинг бошқа бир мамлакат шаҳар ва районларидаги консул бошлиқ вакиллиги, ваколатхона.

КОНСУЛХОНА. Консуллик (2-маъносида) *сўз. айн. ўзи.*

КОНСУЛЬТАНТ. Ўз ихтисоси бўйича консультация, маслаҳат берувчи, йўл-йўриқ кўрсатувчи ва ўз ихтисосига доир масалалар юзасидан хулосалар чиқарувчи, таклифлар киритувчи лавозимли ёки махсус қақирилган мутахассис.

КОНСУЛЬТАТИВ. Маслаҳат берувчи, маслаҳат ҳуқуқига эга бўлган, мас., консультатив орган, консультатив шартнома ва ш. к.

КОНСУЛЬТАЦИЯ. 1. Бирор соҳа мутахассисининг ёки билимдон, олим кишининг маслаҳати, кенгаши. 2. Аҳолига ҳаётий масалалар юзасидан тегишли мутахассисларнинг маслаҳати, йўл-йўриғи тарзида ёрдам кўрсатувчи муассасалар, номи мас., юридик консультация.

◆ **Болалар консультацияси** — ҳомиладор ва болали хотинларга кенгаш бериб турадиган, бевосита даволаш иши билан ҳам шуғулланадиган амбулатория.

КОНТАКТ. 1. *электр.* Электр занжирида икки ўтказгичнинг бир-бирига тегиб туриши, бирикиши, шунингдек, шу бириккан жой. 2. Бевосита алоқа, боғланиш.

КОНТЕЙНЕР. Темир йўл ёки автомобилда юкни ўрамасдан жойлаб ташниш учун белгиланган махсус яшик.

КОНТЕКСТ. Текстнинг мазмунан тугал парчаси. Контекст унга кирган ҳар бир айрим сўзнинг маъносини реаллаштиради

КОНТИНГЕНТ. Бирор соҳага, группага, категорияга мансуб кишилар мажмуи, бирор коллектив, муассаса, ташкилот, корхона, армия ва ҳ. к. составидаги кишилар, мас., ўқувчилар контингенти.

КОНТИНЕНТ. Ер юзини ташкил этган қуруқликнинг океанлар билан қуршалган катта бўлакларидан ҳар бири, қитъа: Евросиё (Европа ва Осиё), Шимолий Америка, Жанубий Америка, Африка, Австралия, Антрактида.

КОНТИНЕНТАЛ. Континентга, қитъага оид, континентда жойлашган, континентга, қитъага хос бўлган, мас., континентал мамлакатлар, континентал иқлим.

КОНТОРА. Корхона, муассасаларнинг маъмурий-канцелярия ишларини олиб борадиган бўлими ёки хўжалик, молия ишларини бажарадиган мустақил муассасаларнинг умумий номи ва шу бўлим ёки муассасалар жойлашган бино, мас., завод контораси, нотариал контора.

КОНТР... КОНТРА... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, сўзнинг иккинчи қисмида ифодаланган нарсага, тушунчага, қарама-қаршиликни, қарама-қарши тушунча, ҳаракат ва ш. к. ни билдиради, мас.: *контратака, контрразведка, контрреволюция.*

КОНТРАБАНДА. 1. Давлат чегарасидан гайри қонуний равишда яширинча, бож тўламай мол-товар ўтказиш ёки тақиқланган мол-товар ва бошқа қимматбаҳо нарсаларни ўтказиш. 2. Шундай йўл билан ўтказилган мол-товар ва бошқа қимматбаҳо нарсаларнинг ўзи.

КОНТРАБАС, *муз.* Тикка туриб чалинадиган катта ҳажмли, қил торли музика асбоби.

КОНТРАГЕНТ. Шартнома билан ўз зиммасига бирор мажбурият олган киши ёки ташкилот.

КОНТР-АДМИРАЛ. СССР ва кўпчилик давлатларнинг ҳарбий-денгиз флотларида энг қуйи адмираллик унвони ва шу унвонга эга бўлган киши.

КОНТРАКТ. Томонларнинг келишуви асосида тузилган шартнома, битим.

КОНТРАКТАЦИЯ. 1. Тайёрлаш ташкилотлари билан колхозлар, колхозчилар ва якка хўжаликлар ўртасида маҳсулот тайёрлаш мақсадида олдиндан тузилган шартнома. 2. Маълум шарт-шароитлар билан бирор нарсадан маълум муддат фойдаланиш ёки шундай нарсани олиб туриш тўғрисида тузилган контракт, шартнома.

КОНТРАМАРКА. 1. Томоша жойларига бепул кириш учун ҳуқуқ берадиган қоғоз, талон. 2. Томоша залидан вақтинча чиқиш маҳалида қўлга бериладиган ва қайтиб кириш ҳуқуқини берадиган билет, талон.

КОНТРАСТ 1. Кўзга ташланадиган кескин фарқ, айирма, қарама-қаршилик. 2. Рассомлик ва фотографияда — предметнинг кескин фарқ қиладиган ёруғ ва қоронғи жойлари.

КОНТРАСТ II. 1. Кескин фарқ қиладиган, фарқи яққол кўзга ташланадиган, мас., контраст ранглар. 2. Рассомлик ва фотографияда — қоронғи ва ёруғ (тўқ ва оч) жойлари бир-биридан кескин фарқ қиладиган, мас., контраст сурат.

◆ **Контраст қоғоз** — суратни жуда аниқ ва равшан туширадиган фотоқоғоз.

КОНРАТАКА, КОНТРХУЖУМ. Душман ҳужумини қайтариш, эгаллаб турган территориядан суриб чиқариш мақсадида мудофаадаги томоннинг шиддатли қарши атакиси, ҳужуми.

КОНТРИБУЦИЯ. 1. Урушда енгилган давлатнинг енгган давлатга тўлайдиган товони. 2. Уруш маҳалида душман томонидан босиб олинган территория аҳолисига солинадиган мажбурий солиқ.

КОНТРМАНЕВР. Душман манёвrigа қарши қилинган манёвр.

КОНТРОЛ. Назоратга, текширишга оид, назоратни амалга оширадиган, назорат ёки текшириш учун хизмат қиладиган, мас., контрол органлар, контрол иш, контрол рақамлар ва ҳ. к.

КОНТРОЛЕР. Контроллик вазифасида турган киши, контроллик қилувчи, текширувчи, назоратчи.

КОНТРОЛЬ. Текшириш ёки назорат олиб бориш, мас., иш сифатини контроль қилиш, қуролсизланишни халқаро контроль остига олиш ва ш. к. 2. Ташкилот ва корхоналарнинг ишини текшириб, тафтиш қилиб турадиган муассаса, иш сифатини текширувчи бўлим, мас., халқ контроли, техника контроли.

КОНТРАЗВЕДКА. Душман разведкасига, жосусларга, диверсантларга қарши кураш олиб боровчи махсус ташкилот.

КОНТРЕВОЛЮЦИОН. Контрреволюцияга оид, аксилинқилобий, мас., контрреволюцион ҳаракат, контрреволюцион ташкилот, контрреволюцион жиноят ва ш. к.

КОНТРЕВОЛЮЦИОНЕР. Контрреволюция қатнашчиси ёки тарафдори, аксилинқилобчи.

КОНТРЕВОЛЮЦИЯ, АКСИЛИНҚИЛОБ. Эксплуатациячи синфларнинг кучайиб бораётган революцияга қарши ёки ғалаба қозонган революцияни ва унинг самараларини йўқ қилиш учун, эски тузум ва эски тартибларни тиклаш учун кураши. Энг қабих қора реакциянинг намоёндалари ва илҳомчилари — америка-инглиз империалистлари ҳаминша халқ демократияси ғалаба қилган мамлакатларда контрреволюцион фитналарнинг бош ташкилотчилари бўлиб келганлар. Уларнинг бу фитналари меҳнаткашларнинг сезгирлиги туфайли барбод бўлиб келмоқда ва бундан кейин ҳам барбод бўлажак. АҚШнинг 1961 йилда Кубага қарши уюштирган контрреволюциясига Куба революцион кучлари томонидан берилган зарба бунинг ёрқин далилидир.

КОНТУЗИЯ. Тўсатдан етган зарбдан, мас., снаряд, бомба портлаши, тоғ, уй ва бошқаларнинг қулаши, ер қимирлаши ва, умуман даҳшатли шовқин-сурон ва шунинг кабилардан жароҳатланмай, ярадор бўлмай оғир шикаст топиш.

КОНТУР. 1. Предметнинг ташқи кўриниши. 2. *электр, радио.* Епик электр занжири.

КОНУС. *мат.* Тўғри бурчакли учбурчакнинг катет атрофидан айланишидан ҳосил бўладиган геометрик шакл; шу шаклдаги нэр-салар, механизмлар.

КОНФЕДЕРАЦИЯ 1. Бир неча давлатнинг ўз мустақиллигини сақлагани ҳолда муайян мақсадларни кузатиб тузган ўзаро иттифоқи, бирлашмаси. 2. Бир қанча ташкилотлар бирлашмаси, иттифоқи, мас., Умум италян меҳнат конфедерацияси (Италия прогрессив касаба союзулари бирлашмаси).

КОНФЕРАНСЬЕ. Эстрада томошаларини, концертларни олиб борувчи, концерт программасини эълон қилувчи ва ўйин ораларида ўзи ҳам айрим мустақил номерларни ижро этувчи артист.

КОНФЕРЕНЦ-ЗАЛ. Тантанали мажлислар, конференциялар, кенгашлар ўтказиладиган зал.

КОНФЕРЕНЦИЯ. Бирор давлат ёки партия, жамоатчилик ва олимлар вакилларининг баъзи бир масалани ҳал қилиши ёки муҳокама этиш учун йиғилиши, мажлиси.

◆ **Матбуот конференцияси** — давлат ёки жамоат арбобларининг бирор масалани ёритиш ёки бирор масала юзасидан ахборот бериш мақсадида матбуот вакиллари билан учрашуви.

КОНФЕТ. Шакар ва бошқа маҳсулотлардан тайёрланадиган турли шакл ва катталиқдаги кондитер маҳсулоти.

КОНФЕТТИ. Майда-майда, рангли чиройли қоғоз парчалари; балл маҳалида, маскарадларда, турли базмларда кишилар бир-бирига сепишишади.

КОНФИСКАЦИЯ, КОНФИСКАЦИЯ ҚИЛИШ. Хусусий кишиларга қарашли мол-мулкларни батамом ёки қисман давлат ихтиёрига ўтказиш, мусодара қилиш.

КОНФЛИКТ. 1. Қарама-қарши томонларнинг, фикр, куч ва ҳоказоларининг тўқнашуви, жиддий келишмовчилик, кескин низо. 2. Халқаро мунособатларда — баъзан қуролли тўқнашувларгача олиб келадиган жанжал, можаро, мас., чегара конфликти.

КОНФОРКА. 1. Кампирак *сўз. айн. ўзи*. 2. Кострюлка, қозон, товоқ ва ҳоказоларга олов тегиши учун печка плитасидан ўйилган жой, шунингдек, шу ўйилган жойни бекитадиган тўғарак қопқоқ.

КОНЦЕНТРАТ. 1. Пиширишга тайёр қилиб қўйилган қуруқ масаллиқ. 2. Чорва молларига бериладиган кучли озуқа, ем. 3. Фойдали қазилмани бойитиш йўли билан ҳосил бўлган маҳсулот, қ. *концентрация* (4-маъносид).

КОНЦЕНТРАЦИОН: концентрацион лагерь. Капиталистик мамлакатларда ҳарбий асирлар, революция арбоблари ва умуман прогрессив кишилар қамаладиган махсус лагерь, немис-фашист босқинчилари прогрессив кишиларни йўқ қилиш учун концентрацион лагерлардан фойдаланган эдилар.

КОНЦЕНТРАЦИЯ. 1. Бир жойга тўплаш, йиғиш; тўпланиш, йиғилиш. 2. *эк.* Қўшимча қийматнинг капиталга айланиши натижасида ишлаб чиқариш воситаларининг тобора кўп миқдорда йирик монополиялар қўлида тўпланиб бориши. 3. *хим.* Маълум ҳажмдаги суюқликда эритилган модда миқдори ва шунга кўра эригманинڭ қуюқ-суюқлиги. 4. Қончиликда — фойдали қазилмалардаги бекорчи моддаларни чиқариб ташлаб, керакли қисмини ажрата бориш йўли билан бойитиш. 5. Фойдали қазилмалар ва улар таркибидаги баъзи кимёвий элементларнинг табиий равишда қўлланиши, сараланиши.

КОНЦЕПЦИЯ. Қараш, фикрлаш, фикр юритиш системаси, факт ва ҳодисаларни тушуниш, англаш усули.

КОНЦЕРНА. эк. Капиталистик монополияларнинг асосий формаларидан бири — хўжалиkning турли соҳаларидаги бир қатор савдо-саноат корхоналарнинг умумий молиявий раҳбарликдаги монополистик бирлашмаси.

КОНЦЕРТ. 1. Маълум программа бўйича омма олдида музика асарлари, балет, эстрада ва ҳ. к. ларни ижро этиш, мас., халқ чолғу асбоблари концерти, симфоник концерт ва ш. к. 2. Оркестр жўрлигида бир чолғу асбоби ёки якка ашулачи ижро этиши учун ёзилган музика асари, мас., скрипка учун концерт, фортепиано учун концерт ва ш. к.

КОНЦЕРТМЕИСТЕР. 1. Оркестрда ижрочилар группасининг бошлиғи (биринчи скрипкачи, биринчи альтчи ва ҳ. к.). 2. Ашулачиларни тайёрловчи, машқ қилдирувчи пианист.

КОНЦЕССИЯ. 1. Бирор давлатга ёки муниципал, яъни ўз-ўзини мустақил идора қилувчи шаҳар, қишлоқ бошқармасига қарашли саноат корхоналарини, ўрмон, кон, ер ости бойликларини ишга солиш ёки янги корхоналар қуриш учун ер участкаларини маълум шартлар билан айрим капиталистларга ёки капиталистик монополияларга ижарага бериш. Капиталистик концессиялар қарам мамлакатларни иқтисодий ва сиёсий жиҳатдан асоратга солиш усулларидан биридир. 2. Шу асосда қурилган корхона.

КОНЦЛАГЕРЬ. Концентрацион лагерь (қ. Концентрацион).

КОНЬКИ. Яхмалак отиш учун оёқ кийими остига боғлаб олинadиган тигли ёки гилдиракли (роликли) спорт асбоби.

КОНЪЮКТИВИТ, мед. Микроблар таъсирида ёхуд жароҳатланмиш натижасида кўз шиллиқ пардасининг яллиғланиши.

КОНЪЮКТУРА. Бузилган ёхуд ўқиб бўлмайдиган текстни тузатиш ёки тиклаш. Бунда бузилган текст сақланиб қолган қисми билан солиштирилади, тарихий фонетика, морфологик ва синтактик маълумотлар, автор стилининг хусусиятлари эътиборга олинади. 2. Туғилган ва бирор ишнинг боришига таъсир кўрсатиши мумкин бўлган вазият, аҳвол.

КООПЕРАТИВ I. 1. Кооперация сўз. айн. ўзи. 2. с. т. Кооперация магазини.

КООПЕРАТИВ II. Кооперацияга онд, кооперация асосига қурилган, мас., кооператив шеркат, кооператив корхона, кооператив савдо.

◆ Кооператив колхоз мулки — СССРда социалистик мулк эгаллигининг бир тури — айрим колхозларнинг, кооператив бирлашмаларнинг мулки.

КООПЕРАТИВЛАШТИРИШ. 1. Кооперация асосларида бирлаштириш. 2. Кооперация ишларига жалб қилиш.

КООПЕРАТОР. Кооперация (2-маъносида) қатнашчиси. 2. Кооперация (3-маъносида) ходими.

КООПЕРАЦИЯ. 1. Кишиларнинг бир меҳнат процессида ёки бир-бирига боғлиқ бўлган турли меҳнат процессларида бирга иштирок этишлари асосида меҳнатни ташкил этиш формаси. 2. Пайчилардан тушган маблағ асосида тузилган савдо-сотиқ, ишлаб чиқариш ва ҳ. к. жамиятлар, мас., уй-жой қурувчилар кооперацияси, ҳунармандчилик кооперацияси ва ш. к. 3. с. т. Кооператив магазин, кооператив.

КООПАЦИЯ. Бирор орган (асосан сайлаб қўйиладиган орган) составининг қўшимча сайлов ўтказмай тўлдирилиши.

КООРДИНАТ, махс. Нуқтанинг текислик ёки фазодаги вазиятини белгилловчи миқдор, мас., географик координатлар, астрономик координатлар ва ш. к.

КООРДИНАЦИЯ, КООРДИНАЦИЯЛАШ. Иш, ҳаракат, фаолият ва ш. к. ларни бир-бирига мувофиқлаштириш, мослаштириш.

КОПИРКА. Кўчирғич қоғоз, мас., копирка қўйиб актни икки нусха ёзмоқ.

КОРДЕБАЛЕТ. Группали рақсларни ижро этувчи раққосалар ва раққослар коллективи, ўзига хос балет хори.

КОРДИАМИН. Марказий нерв системасини, нафас олишни ва юрак фаолиятини уйғотадиган дори.

КОРДОДРОМ. Корд (махсус пишиқ ип) билан боғланган авто ва авиамоделлар мусобақаси ўтказадиган жой.

КОРНЕТ. Пуфлаб чалинадиган музика асбобларидан бири.

КОРОБКА, тех. Турли механизм, асбоб ва ш. к. лар жойлаштирилган қутининг номи, мас., тезликлар коробкаси, компас коробкаси ва ҳ. к.

КОРОНКА, мед. 1. Тишнинг сиртқи қисми. 2. Сунъий тиш қопламаси, мас., олтин коронка, пластмасса коронка.

КОРОНОГРАФ. Қуёш тўла тутилганда унинг тожини расмга туширадиган телескоп.

КОРПОРАЦИЯ. Иттифоқ, бирлашма, бирор касб ёки табақага мансуб кишилар уюшмаси.

КОРПУС. 1. тех. Механизм, асбоб, аппарат, бино, иншоот ва ш. к. ларнинг асосини ташкил қилган деталь, мас., соат корпуси, радио корпуси, дазмол корпуси, бино корпуси ва ш. к. 2. ҳарб. Бир неча дивизия ёки бригадadan иборат йирик ҳарбий қўшилма. 3. Бирор махсус иш билан машғул бўлган мутахассислар ҳайъати, мас., дипломатик корпус, офицерлар корпуси ва ш. к.

КОРПУСКУЛА. Физикада материя зарраларининг умумий номи.

КОРРЕКТОР. Босмахона ёки нашриётда корректура ўқиш иши билан шуғулланувчи киши.

КОРРЕКТУРА. 1. Терилган текстдаги хатоларни тузатиш. 2. Хатоларни тузатиш учун бостириб олинган нусха.

КОРРОЗИЯ. 1. мед. Киши органларининг, мас., шиллиқ парда, суяк, бўғим ва бошқа органларнинг яраланиши натижасида ёки ўткир моддалар таъсирида емирилиши. 2. тех. Металлларнинг кимёвий ёки электрокимёвий таъсири остида емирилиши, чириши, мас., занглаш — коррозиянинг бир туридир. 3. геол. Сув ва ҳаво таъсирида тоғ жинсларининг ўзгариши.

КОРРУПЦИЯ. Капиталистик мамлакатларда давлат арбоблари ва сийсий арбобларнинг пулга сотилиши, порахўрлиги.

КОРТ, спорт. Теннис ўйини майдончаси.

КОРТЕС. Испанияда парламент. Фашизм диктатураси шароитида кортес Франко амри билан иш кўрадиган чиновниклар тўдасига айланиб қолган.

КОСЕКАНС, мат. Тўғрибурчакли учбурчакда гипотенузанинг тор бурчак қаршисидаги катетга нисбати, қўшимча бурчакнинг сеқанси.

КОСИЛКА. Ўт, ғалла ва ҳ. к. ларни ўрадиган қишлоқ хўжалик машинаси, ўроқмашина.

КОСИНУС, *мат.* Тўғрибурчакли учбурчакда тор бурчакка ёпишган катетнинг гипотенузага нисбати, қўшимча бурчакнинг синуси.

КОСМЕТИК. Косметикага оид, мас., косметик моллар.

КОСМЕТИКА. 1. Қишининг ташқи кўринишини яхшилаш мақсадида терини парваришлаш ва даволаш чоралари. 2. Қишининг юзига ёки танасига гўзаллик ва тиниқлик берувчи воситалар (упаэлик ва ш. к. лар).

КОСМИК. Космосга, коинотга, жаҳон фазосига ва уни ўрганишга оид, шу мақсад учун белгиланган, мас., космик нурлар, совет космик кемалари очган биринчи космик йўллар.

◆ **Космик кема** — космосда учиш учун белгиланган, автоматик равишда ёки *космонавт* томонидан бошқариладиган мураккаб учиш аппарати.

КОСМИК НУРЛАР. Олам фазосидан келадиган шиддатли зарралар ва *гамма-нурлар* оқими.

КОСМО... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, мазкур сўзларнинг космосга (коинотга) оидлигини билдиради. мас.: *космогония*, *космография*, *космовидения*, *космология* ва ш. к.

КОСМОВИДЕНИЯ, КОСМОВИДЕНИЕ. Космик кемага ёки Ерининг сунъий йўлдошига ўриятилган телемарказ ва унинг эшиттиришлари. Бундай телемарказлар туфайли фазога учган космонавтларнинг космик кема ичида ҳаракатини, қай аҳволда ишлашини, яшашини, организмдаги ўзгаришларини, шунингдек, космик кема аппаратураси ҳамда механизмларнинг ишини кузатиш мумкин бўлди. Космовидения сеанслари орқали жаҳоннинг жуда кўп кишилари космосга парвоз этган космонавтларни учиб юрган пайтда кўриш шарафига муяссар бўлдилар. Космовидениядан жаҳон телемарказларини бирлаштириш учун фойдаланиш кўзда тутилмоқда.

КОСМОГОНИЯ. Астрономиянинг осмон jismlарининг ва улар системасининг пайдо бўлиши, тараққиётини баҳс этадиган бўлими.

КОСМОГРАФИЯ. Астрономия ва табиий география ҳақида умумий маълумот берувчи ўқув предмети.

КОСМОДРОМ. Сунъий йўлдошлар, планеталараро автоматик станциялар, космик кемалар учириш учун махсус жиҳозланган жой.

КОСМОЛОГИЯ. Чексиз коинотни ягона бир система деб қаровчи астрономиянинг шу системани ўрганадиган бўлими.

КОСМОНАВТ (эр), КОСМОНАВТКА (аёл). Космик кемада учган ёки учаётган учувчи, космик кема экипажининг аъзоси. Ғарбий Европада ва Америкада бу сўз ўрнида «астронавт» сўзи ишлатилади.

КОСМОНАВТИКА. Космик фазода учиш аппаратларини, мас., космик кемаларни учириш ҳақидаги фан. Бу фан космик фазони ўрганиш ва ўзлаштиришни мақсад қилиб қўяди. Ғарбий Европа ва Америкада бу сўз ўрнида «астронавтика» сўзи ишлатилади.

КОСМОПОЛИТ. Космополитизм тарафдори, ватанпарварлик ҳиссини йўқотган, ўз ватани манфаатларидан йироқлашган, ўз халқига ёт бўлиб кетган одам.

КОСМОПОЛИТИЗМ. «Киши дунё гражданидир» деган сохта шior остида ватанпарварликни, миллий ва маданий традицияларни,

халқларнинг ўз миллий суверенитети ва мустақиллигини инкор этувчи реакцион буржуа назария; ҳозирги вақтда космополитизм бутун дунёда ўз ҳукмронлигини ўрнатишга уринаётган Америка империализмининг идеологик қуролига айланиб қолди. Космополитизм — АҚШ империалистларининг ҳукмронлигини таъминловчи қурол сифатида «бутун дунё ҳукумати» барпо қилиш керак, деган реакцион талабларни олдинга суради. Америка империалистлари ва уларнинг агентлари халқларнинг ўз давлат мустақиллиги ва миллий суверенитети учун, ўз маданияти, тили ва миллий традициялари учун курашга бўлган иродасини заифлаштириш мақсадида бу реакцион идеологияни яна ҳам қаттиқроқ пропаганда қилаётирлар.

КОСМОС. Ягона бир системани ташкил этган бутун жаҳон, олам, кoinот. Буюк совет олими К. Э. Циолковский жаҳонда биринчи бўлиб космосга учининг, космонавтиканинг назариясини яратди. Совет фани ва техникасининг мислсиз тараққиёти туфайли, совет олимлари, инженер-техниклари ва ишчиларининг мислсиз меҳнати туфайли 1957 йилнинг 4 октябрида Совет Иттифоқида Ернинг биринчи сунъий йўлдоши учирилди. 1957 йил 3 ноябрда тарихда биринчи марта жонли мавжудот — Лайка лақабли ит космос бўйлаб сафар қилди. Булардан ташқари, 1958 йилнинг 15 майида учинчи ва ундан кейин тўртинчи, бешинчи йўлдошларнинг космосга учиб, Ерга қайтиб келиши космосга одам чиқариш мумкинлигини исботлади. 1961 йилнинг 12 апрели космосни эгаллашда тарихий кун бўлиб қолди. Шу кунни космонавт Ю. А. Гагарин тушган «Восток-1» кемаси космосга йўл олди. У космосда бир ярим соатча парвоз қилиб, Ер юзини бир марта айланиб чиқди. Бу жаҳон тарихида одамнинг космосга қилган биринчи сафари эди. Ю. А. Гагариннинг парвозидан кейин кўплаб совет ва Америка космонавт-учувчилари космосга парвоз қилиб, мураккаб илмий-техникавий вазифаларни бажардилар. Космосга учиб Ернинг шаклини аниқлаш, Ер магнетизмининг чуқурроқ ўрганиш, космик нурланишни чуқурроқ текшириш ва ш. к. учун имконият яратади.

КОСТЮМ. 1. Пиджак, шим ва баъзан жилеткадан (эркакларда) ёки жакет ҳамда юбкадан (аёлларда) иборат устки кийим. 2. Умуман кийим, уст-бош, кийим-бош.

КОСТЮМЕР. Спектакль учун костюмлар, кийим-бошлар тайёрловчи театр ходими.

КОТАНГЕС, мат. Тўғрибурчакли учбурчакда бурчакка ёпишган катетнинг шу бурчак қаршисидagi катетга нисбати, қўшимча бурчакнинг тангенеси.

КОТЛОВАН. Пойдевор қуриш учун қазилган чуқур.

КОФЕ. 1. Уруғидан махсус ичимлик тайёрланадиган тропик ўсимлик, қаҳва дарахти. 2. Шу дарахтнинг уруғи ва ундан тайёрланган порошок. 3. Шу порошокдан тайёрланган ичгулик, қаҳва.

КОФЕНИ. Кофе уруғи ёки чой баргидан олинадиган алколоид, дори сифатида ишлатилади.

КОЧЕГАРҚА. Буг қозонининг ўтхонаси жойлашган хона, жой.

КОЭФФИЦИЕНТ. 1. мат. Бирор математик ифоданинг ўзгармас ёки маълум кўпайтувчиси. 2. физ. Бирор физикавий хоссани миқдор жиҳатидан кўрсатадиган сон, мас., фойдали иш коэффиценти, кенгайиш коэффиценти ва ш. к.

КРАН I. Жўмрак, мас., водопровод крани.

КРАН II. Кўтаргич машина, оғир юкларни кўтарадиган ва уларни бир жойдан иккинчи жойга олиб қўядиган машина. мас., кўчма кран, минорали кран.

КРАНИОЛОГИЯ. Антропология ва зоологиянинг кишилар ва ҳайвонлар калла суягини ўрганадиган бўлими.

КРАНЧИ. Кранда ишловчи ишчи.

КРАТЕР, геол. Вулқоннинг воронкасимон оғзи.

КРАХМАЛ. 1. Кўпчилик ўсимликларда *фотосинтез* натижасида ҳосил бўладиган углевод. 2. Баъзи ўсимликлардан олинадиган там-сиз оқ порошок, охор. Озиқ-овқат, кимё ва тўқимачилик саноатида ишлатилади.

КРАХМАЛЛАШ. Кийим-кечакни, газламаларни қаттиқ ва силлиқ қилиш учун крахмал эритмасига ботириш, охорлаш.

КРЕДИТ I. Бухгалтерия ишида — крим-чиқим дафтарининг чиқимлар, унадиган пуллар ёзиладиган ўнг томони, тақ — *дебет*.

КРЕДИТ. 1. Қарзга мол-товар бериш, қарзга берилган мол, мас., қисқа муддатли кредит, узоқ муддатли кредит, кредитга телевизор олиш ва ҳ. к. 2. Бирор мақсад учун ажратилган маблағ, мас., қурилиш учун ажратилган кредит.

КРЕЙСЕР. Кучли артиллерия қуроллари ўрнатилган ва тор-педа ҳамда миналар билан қуроллантирилган тезюрар катта ҳар-бий кема.

КРЕМ. 1. Қаймоқ, сут, мой, тухум ва қиёмдан тайёрланадиган ишолдасимон ширинлик, пирог, торт ва ҳоказоларни безаш учун, шунингдек, таом сифатида ишлатилади. 2. Ёғупаларнинг бир тури. 3. Этик, ботинка ва ҳоказоларга суртиладиган мой.

КРЕМАТОРИЙ. Кремация қиладиган бино ёки печь.

КРЕМАЦИЯ. Жасадни махсус печда куйдириш.

КРЕМЛЪ. Қадимги Русь шаҳарларида — ички шаҳар қалъаси, мас., Москва Кремли.

КРЕМНИЙ. Менделеев даврий системасининг тўртинчи груп-пасига кирадиган кимёвий элемент, углерод группасига мансуб металлмас. Кремний қатор кремний органик бирикмалар синтезида иштирок этади, ўтга чидамли ҳар хил қотишмалар ва махсус пў-латлар олишда ишлатилади. Унинг айрим бирикмалари ярим ўт-казгичлар техникасида ҳам қўлланилади.

◆ **Кремний фотоэлемент** — Қуёш нуридан электр ток ҳосил қилиб берувчи кремнийли батареялар мажмуи.

КРЕПДЕШИН. Пишиқ ва юпка шойи газлама.

КРЕПОСТНИК, КРЕПОСТНОЙЧИ. Крепостной ҳуқуқ тараф-дори, крепостной ҳуқуқни ҳимоя қилувчи реакционер, помещчик.

КРЕПОСТНОЙ. 1. Помещчикнинг ўзига қарашли деҳқонларга, уларнинг меҳнати ва мол-мулкига чексиз эгалик қилишга асослан-ган, мас., крепостной хўжалик. 2. Шундай ҳуқуққа асосан по-мещчикка қарам бўлган (деҳқонлар, деҳқонлардан чиққан киши-лар тўғрисида), мас., крепостной деҳқонлар.

◆ **Крепостной ҳуқуқ** — помещчикларнинг ўзига қарашли деҳ-қонларга, уларнинг меҳнати ва мол-мулкига чексиз эгалик қилиш ҳуқуқи. Крепостной ҳуқуқ 1861 йилда бекор қилинган.

КРЕПОСТНОЙЛИК. 1. Деҳқонларнинг помещчикларга крепост-ной қарамлиги ва шафқатсиз эксплуатация қилинишига асосланган

ижтимоий тузум. 2. Крепостникларга хос қарашлар, фикрлар, хатти-ҳаракатлар.

КРЕСТ. 1. Бут, хоч. Христианларнинг ўзаро кесишган, узун ва қисқа стерженлардан иборат сифниш предмети ва белгиси. 2. Шу предмет ишораси. (чўқинганда ўнг қўлни пешонага, кўкракка ва икки елкага олиб бориш). 3. Шу предмет шаклидаги орден, мас., революциягача Россияда. 4. Умуман кесишган икки нарсаси ёки чизиқ.

◆ **Қизил Крест** (Мусулмон давлатларида — Қизил Яримой) — дунёнинг кўпчилиги мамлакатларида мавжуд бўлган ва уруш маҳалларида касал ва ярадорларга уларнинг қайси давлатга мансублигидан қатъий назар, ёрдам кўрсатувчи кўнгилли жамият. Тинчлик маҳалларида Қизил Крест жамиятлари табиий офатга дучор бўлганларга ёрдам кўрсатади ҳамда медицина-санитария кадрлари тайёрлаш билан шуғулланади. СССРда 1925 йилда Қизил Крест ва Қизил Яримой жамиятлари союзи тузилди. Унинг вазифаси кенг меҳнаткашлар оммасини мамлакатнинг санитария муҳофафасини мустаҳкамлаш ишига жалб қилиш ҳамда уруш ва табиий офат натижасида зарар кўрганларга ёрдам уюштиришдан иборатдир.

КРЕТОН. Мебелларга қоплаш учун ишлатиладиган қалин, гулдор ип газлама.

КРИЗИС. 1. Огир аҳвол, танг аҳвол, танглик, мас., иқтисодий кризис, сиёсий кризис, ҳукумат кризиси. 2. *мед.* Қасаллиқнинг кескинлашган пайти.

◆ **Ҳукумат кризиси** — буржуа мамлакатларида бир ҳукуматнинг истеъфо бериб, унинг ўрнига иккинчи ҳукумат ҳали тузилмаган бир пайтдаги вазият. **Иқтисодий кризис** — капиталистик жамиятда аҳолининг харид қобилиятига нисбатан ортқича мол ишлаб чиқарилиши ва бозорнинг касод бўлиши. Кризислар капиталистик ҳўжалиқни изидан чиқариб, ишсизликни авж олдиради, меҳнаткашлар оммасини қашшоқлаштиради. Иқтисодий кризисларнинг асосий сабаби капитализмнинг қарама-қаршилигида, яъни ишлаб чиқариш ижтимоий, характерга эга бўлган ҳолда, маҳсулотни хусусий мулкдорлар ўзлаштириб олишидир. Шунинг учун зўр бериб қуролланиш, янги жаҳон урушини бошлаб юбориш каби тадбирлар капитализмни кризисдан ҳалос қила олмайди. СССРда ва халқ демократик мамлакатларида ишлаб чиқариш план асосига қурилган, шунинг учун кризис йўқ ва бўлиши ҳам мумкин эмас.

КРИМИНАЛ. Жиноий, мас., криминал (жиноий) иш.

КРИМИНАЛИСТ. Криминалистика мутахассиси.

КРИМИНАЛИСТИКА, *юр.* Ҳуқуқ илмининг жиноятларни текшириш, аниқлаш ва очиш методикаси, тактикаси ва усуллари билан шуғулланадиган бўлими.

КРИМИНОЛОГИЯ, *юр.* Жиноятларни ижтимоий ҳодиса сифатида ўрганадиган фан.

КРИТЕРИЯ. Бирор нарсага баҳо беришда, бирор нарса тўғрисида фикр юритишда ва шунинг каби ҳолларда асос қилиб олинган ўлчов, белги, мезон.

КРОЛЬ. Қўлни навбатма-навбат сувдан чиқариб сузиш. Кроль энг тез сузиш усули ҳисобланади.

КРИПТОН. Менделеев даврий системасининг нолинчи группасига кирадиган кимёвий элемент, инерт газ. Электр лампочкалари ва рекламаларда ишлатиладиган найсимон асбобларни тўлдириш учун ишлатилади.

КРИСТАЛЛ. Атомлари табиий равишда маълум тартибда жойлашиб, тўғри кўпёқли шакл олган қаттиқ жисм, мас., муз кристаллари.

КРИСТАЛЛАНИШ. Кристалл ҳосил бўлиш процесси; кристаллга айланиш, кристалл шаклига кириш.

КРИСТАЛЛОГРАФИЯ. Кристалларнинг пайдо бўлиши, тузилиши, таркиби, хоссаси ва ҳоказолардан баҳс этадиган фан.

КРИТИК. критик температура. Газлар суyoқликка айланадиган температура.

КРОН. Чехословакия, Исландия, Дания, Норвегия, Швеция каби мамлакатларининг пул бирлиги.

КРОНГЛАС. Оптик асбоблар учун ишлатиладиган махсус шиша.

КРОНЦИРКУЛЬ. 1. *тех.* Деталларнинг сиртқи ўлчамларини ўлчайдиган асбоб. 2. Кичкина айланалар чизадиган махсус циркуль. 3. Винт ёрдамида катта-кичик қилиб очиладиган, циркуль шаклидаги чизмакашлик асбоби.

КРОСС. Чопиш, югуриш, мотоцикл пойгаси, чанғи отиш ва ҳоказолар бўйича йўлсиз, паст-баланд жойларда ўтказиладиган мусобақа, пойга.

КРОССВОРД. Квадратларга бўлинган шаклларни ҳарфлар билан тўлдириб, ўйланган сўзларни топишдан иборат жумбоқ, топишмоқнинг бир тури.

КРЮШОН. Шарбат ҳамда оқ винога ром ёки коньяк қўшиб тайёрланган ичимлик, крyшонга баъзан ҳўл мева ҳам солинади.

КСЕНОН. Менделеев даврий системасининг нолинчи группасига кирадиган кимёвий элемент, инерт газ. Электровакуум техникасида ва электр лампочкаларини тўлдиришда фойдаланилади.

КСИЛОГРАФИЯ. Егочга ўйма нақш солиш, шундай нақшнинг ўзи ва ундан босилган нусха.

КСИЛОФОН, *муз.* Тор ўрнида пластинкалари бўлган чангсимон музика асбоби.

КУБ. 1. 1. Ҳамма томони тенг квадратдан иборат олтиёқли геометрик шакл. 2. *мат.* Бирор соннинг ёки алгебрнк ифоданинг учинчи даражаси, n ikki марта ўз-ўзига кўпайтмаси, мас., 3. нинг куби $3 \times 3 \times 3 = 27$ ёки $3^3 = 27$. 3. *с. т.* Бир куб метрга барабар ҳажм ўлчови.

КУБ II. *с. т.* Сув ва бошқа суyoқликларни қайнатиш ёки ҳайдаш учун ишлатиладиган ёпиқ идиш.

КУБАНКА. 1. Бугдойнинг бир нави. 2. Тепаси ясси, қулоқчинсиз пастак телпак.

КУБАТУРА. Бирор нарсанинг кубометрларда ифодаланган ҳажми, мас., уйнинг кубатураси.

КУБИЗМ. Буржуа санъатида, хусусан рассомликда нарсаларни содда геометрик шакллар комбинацияси тарзида тасвирлашдан иборат тушкун, формалистик оқим.

КУБИК. 1. *с. т.* Бир куб сантиметрга тенг ҳажм ўлчов бирлиги. 2. Олти ёнга расм, ҳарф ва шунинг кабилар туширилган ва маълум тартибда терилганда бир бутун тасвир, сўз ва ш. к. ҳосил қиладиган

куб шаклидаги ёғочлардан иборат болалар ўйини. 3. 1943 йилгача Совет Армиясида ўрта командирлар составининг унвон белгиси.

КУБОК. Спорт мусобақаларида ғолиб командага ёки спортчига мукофот тариқасида бериладиган ваза шаклидаги идиш.

КУБОМЕТР. Бир куб метр, мас., бир кубометр тахта, ўн кубометр ўтин ва ш. к.

КУЗОВ. Автомашина, вагон, арава ва ш. к. ларнинг одам ўтирадиган ёки юк ортиладиган қисми.

КУ-КЛУКС-КЛАН. Америка Қўшма Штатларида — террорчи фашистлар ташкилоти. Бу ташкилот негрларни, шунингдек, ишчилар ҳаракатининг кўзга кўринган арбобларини таъқиб ва қувғин остига олиш, судсиз, бошқасиз оломон қилиш каби ишлари билан Америка буржуазиясига хизмат қилади.

КУЛИНАР. Кулинария мутахассиси, уста ошпаз, пазанда.

КУЛИНАРИЯ. Овқат пишириш санъати, пазандалик.

КУЛОН. Электр миқдорининг ўлчов бирлиги.

КУЛУАР. Театрлар, парламент ва ш. к. жойларда дам олиш ёки ғайри расмий учрашув ўтказиш мумкин бўлган ён зал, коридор.

КУЛЬМИНАЦИОН. Энг юқори нуқтасига, авжига етган, чиққан, қизиган, доли-зарб, мас., кульминацион нуқта.

КУЛЬМИНАЦИЯ. Энг юқори нуқтага кўтарилиш, авжига чиқиш, энг юксак, қизиган пайт, доли-зарб, мас., «Қутлуг қон» романининг кульминацияси, иш кульминацияси ва ш. к.

КУЛЬТИВАТОР. Ҳайдалган ерни юмшатиш, бегона ўтларни йўқотиш ва қатор ораларини ишлаш учун хизмат қиладиган қишлоқ хўжалик машинаси.

КУЛЬТИВАЦИЯ. Ернинг қатор ораларини культиватор билан ишлаш, мас., ғўзани культивация қилиш, ғўза биринчи культивациядан чиқди.

КУЛЬТПОХОД. Театр, кино, музей ва ҳ. к. ларга коллектив бўлиб бориш, маданий юриш.

КУПЕ. Вагонда бир неча пассажир ўтирадиган айрим хона, мас., икки кишилик купе, тўрт кишилик купе.

КУПЛЕТ. 1. Шеър, қўшиқ банди. 2. Эстрадада, водевилда ижро этиладиган, актуал темадаги ҳажвий қўшиқ.

КУПОРОС. хим. Баъзи сульфат кислота тузларининг техникада қўлланиладиган номи, мас., мис купороси (тўтиё).

КУРАНТ. Занг урадиган минора соати, мас., Кремль куранти, Тошкент куранти.

КУРОРТ. Табиий шароити жиҳатидан даволаниш учун қулай жой ва шундай жойдаги даволаниш муассасаси.

КУРОРТШУНОС, КУРОРТОЛОГ. Курортология мутахассиси.

КУРОРТШУНОСЛИК, КУРОРТОЛОГИЯ. Жойларнинг шифобахш хусусиятларини ва улардан даволаш мақсадларида фойдаланиш йўллариини ўрганадиган илм.

КУРС I. Баъзи бир ўқув юртларининг номи, мас., машинисткалар курси, стенография курси ва ш. к.

КУРС II. 1. Юқори мактабда бирор фаннинг ёки фаннинг бир қисмининг системали баёни ва шу баёни ўз ичига олган дарслик, мас., партия тарихи курси, одам анатомияси курси ва ш. к. 2. Юқори мактабларда ўқиш йили босқичи, мас., биринчи курсга қабул қилиш, иккинчи курсга ўтиш ва ш. к. 3. Бир ўқув йилидаги сту-

дентлар состави, мас., учинчи курс студентлари. 4. СССРда — қоғоз пул ва қимматбаҳо қоғозларнинг махсус давлат норматив аклари билан белгиланиб қўйиладиган қиймати, мас., совет сўмининг барқарор курси. 5. Капиталистик мамлакатларда — валюта ва процентли қоғозларнинг биржадаги қиймати.

КУРС III. Самолёт, кема ва шу кабиларнинг олган, тутган йўли, йўналиши, мас., самолёт курсини ўзгартирди.

КУРСАНТ. 1. Курс ўқувчиси, мас., техника билим юрти курсанти. 2. Ҳарбий мактабда тарбияланувчи, ҳарбий мактаб ўқувчиси.

КУРСИВ, полигр. Ёзма хатга ўхшаш босма ҳарф ва шундай ҳарфлар билан босилган текст.

КУРСОВКА. Курортда ётоқ олмасдан қатнаб даволаниш ва овқатланишгагина ҳуқуқ берадиган ҳужжат.

КУРТАЖ. Капиталистик мамлакатларда биржа даллолларига ёки коммерция ишларидаги воситачиларга бериладиган ҳақ, ширинкома.

КУРТКА. Эркакларнинг буткул тугмалаб қўйиладиган қисқа уст кийими.

КУРЧАТОВИЙ. Менделеев даврий системасининг тўртинчи группасига кирадиган кимёвий элемент. Бу элемент буюк физик-олим И. В. Курчатов номи билан аталади.

КУРЬЕР. 1. Муассасада хат, иш қоғози ва ҳ. к. ни тарқатиб юрувчи хизматчи, хат ташувчи. 2. Бирор муҳим топшириқни тез етказиб бериш учун юборилган вакил, чопар.

◆ **Курьер поезда** — узоқ масофаларга қатнайидиган, кам тўхтайдиган ва энг тез юрадиган пассажир поездаи.

КУЧЕР. Извош ҳайдовчи, извошчи.

КУШЕТКА. Орқа суянчиги йўқ диван, юмшоқ узун курси.

КЮРИЙ. Менделеев даврий системаси учинчи группасининг актинидлар оиласига кирадиган кимёвий элемент. 1944 йилда сунъий йўл билан кашф этилган бу элемент номи буюк физик-олимлар — П. Кюри ва М. Склодовская-Кюрилар хотирасини абадийлаштиргандир.

Л

ЛАБИРИНТ. 1. Қадимги Юнистонда эгри-бугри ва чалкаш йўлаклари бўлган кўп хонали афсонавий катта қаср. 2. Парк ёки боғда киши юрса адашиб қоладиган йўлкалар, аллеялар. 3. *мед.* Қулоқнинг ички чиганоқсимон қисми.

ЛАБОРАНТ (эр), ЛАБОРАНТКА (аёл). 1. Лаборатория ёки илмий муассасада ишлайдиган илмий-техник ходим. 2. Профессор ёки ўқитувчининг лаборатория машғулотида маҳалида керакли асбоб, препарат ва ҳ. к. лар ҳозирлаб берувчи ёрдамчиси.

ЛАБОРАТОРИЯ. 1. Илмий текширишлар, тажрибалар, амалий дарс машғулотида ишлатиш учун тегишли аппарат ва асбоб-ускуналар билан жиҳозланган махсус муассаса ёки бўлим ва улар жойлашган бино ёки хона. 2. Ёзувчи, рассом ва ш. к. ларнинг ижодий фаолият соҳаси, мас., ёзувчининг ижодий лабораторияси.

ЛАБРАДОР, геол. Дала шпатага мансуб кўкиш, яшил тусда товланадиган минерал. Турли безак буюмлар тайёрлаш ва биноларни безашда ишлатилади.

ЛАБРАДОРИТ, *геол.* Асосан лабрадордан иборат қора ёки қўнғир рангли тоғ жинси. Турли безак буюмлари тайёрлаш, биюларнинг деворларини қоплаш ва ш. к. учун ишлатилади. В. И. Ленин мавзолейининг ички деворлари лабрадорит билан қопланган.

ЛАВА I. Вулқонлардан, ёнартоғлардан отилиб чиқадиган, эриган тоғ жинслари (магма).

ЛАВА II. Шахтада кўмир қатлами ёппасига қазиладиган жой.

ЛАВР: лавр гулчамбари. Дафна гулчамбари, дафна (лавр) дарахтининг новдалари ва баргларида қилинган гулчамбар — га-лаба, шон-шуҳрат рамзи; абсолют чемпион номини олган кишиларга юксак мукофот сифатида берилади.

ЛАВСАН. Нефть маҳсулотларини қайта ишлаб олинадиган синтетик тола. Механикавий хоссаси юқори, намни сингдирмайдиган бу толада кийим-кечак, изоляция материаллари, техникавий буюмлар тайёрланади.

ЛАГ, *махс.* Кеманинг тезлигини ёки босиб ўтган йўлини ўлчайдиган навигацион асбоб.

ЛАГЕРЬ. 1. Ҳарбий қисмларнинг аҳоли яшайдиган жойдан ташқаридаги вақтли қароргоҳи. 2. Умуман вақтли қароргоҳ, мас., туристлар лагери, альпинистлар лагери ва ш. к. 3. Ҳарбий асирлар, махбуслар қамаладиган жой. 4. *қўчма.* Ижтимоий-сиёсий ҳаммаслак тўда, ҳаммаслак кишилар; оқим, йўналиш, мас., тинчлик тарафдорлари лагери, социализм ва демократия лагери ва ш. к. 5. Пионер лагери *сўз. айн. ўзи.*

◆ **Пионер лагери** — совет корхоналари ва муассасалари, касба союз ва комсомол ташкилотлари томонидан ўқувчилар учун кўпинча ёзда ташкил этиладиган тарбиявий ҳамда соғломлаштириш муассасаси. Бутуниттифоқ пионерлар лагери «Артек»дир.

ЛАГТИНГ. Норвегияда — парламент (стортинг)нинг юқори палатаси.

ЛАГУНА, *геогр.* Денгиз тўлқини суриб келиб тўдалаган қум, шағал ва ш. к. лар туфайли денгиздан ажралиб қолган саёз кўрфаз ёки кўл.

ЛАД, *муз.* Турли баландликдаги товушларнинг ўзаро алоқа системаси.

ЛАЗАРЕТ. Ҳарбий қисм қошидаги кичкина касалхона.

ЛАЗЕР. Оптикавий генератор — муайян частотага эга бўлган жуда қисқа ва кучли ёруғлик боғлами пайдо қиладиган манба.

ЛАЗУРИТ. Турли безаклар ишланадиган кўк рангли минерал, ложувард.

ЛАЗУРЬ. Ҳаво ранг бўёқ, зангор бўёқ.

ЛАЙНЕР. Бир йўлда қатнайдиган, пассажир ёки юк ташийдиган тезюар йирик кема ёки самолёт, мас., Тошкентдан ҳар куни бир неча ҳаво лайнери турли шаҳарларга йўл олади.

ЛАК. Турли смолаларнинг спирт ёки скипидарда эритилишидан ҳосил бўладиган ва буюмларни ялтиратиш ҳамда бузилишдан сақлаш учун уларнинг сиртига суртиладиган суюқлик.

ЛАКТАЦИЯ, *физиол.* 1. Кўкрак ёки сут безларидан сут келиш даври. 2. Эмизиш даври.

ЛАКТОЗА, *махс.* Сутэмизувчи ҳайвонлар сут таркибидаги шакар модда, сут шакари.

ЛАКТОМЕТР. Сутнинг солиштирма оғирлигини аниқлайдиган асбоб.

ЛАКТОСКОП. Сут таркибидаги ёғнинг миқдорини аниқлайдиган асбоб.

ЛАМА. Тибет ва Мўғулистонда будда дини руҳонийси.

ЛАМАИЗМ. Буддизмнинг (будда динининг) Тибет ва Мўғулистонда тарқалган бир мазҳаби.

ЛАМАРКИЗМ. Жонли табиатнинг эволюцион ривожланиши тўғрисидаги назария, француз табиатшуноси Ж. Б. Ламарк (1744—1829) таълимоти.

ЛАМПА. 1. Турли ёритиш асбобларининг умумий номи, мас., керосин лампа, электр лампа, стол лампаси ва ш. к. 2. Ишлаб чиқаришнинг турли соҳаларида, турли қурилмаларда ишлатиладиган махсус асбоб, мас., электрон лампа, радиоприёмник лампаси ва ш. к.

ЛАМПАС. Ҳарбийлар шимининг икки ён чоки бўйлаб тикилган энли рангдор ҳошия.

ЛАМПОЧКА. Чўгланма толаси электр токидан қизиб ёруғлик ҳосил қиладиган шиша баллон шаклидаги ёритиш асбоби.

ЛАНДТАГ. Германия, Австрия каби мамлакатларда айрим областларнинг ва вилоятларнинг сайлаб қўйиладиган маҳаллий идора органи.

ЛАНДШАФТ, геогр. Рельефи, тупроғи, иқлим хусусиятлари, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси, одам ва унинг хўжалик фаолияти ўзаро боғланган ва яхлит бир манзарани ташкил этган жой.

ЛАНДШАФТШУНОСЛИК. Физикавий географиянинг географик ландшафтларни ўрганадиган тармоғи.

ЛАНОЛИН. Қўй терисини ювганда ҳосил бўладиган сарғиш қуюқ мой. Совун, техника мойлари ва пардоз моллари тайёрлаш учун ишлатилади.

ЛАНТАН. Менделеев даврий системасининг учинчи группасига кирувчи кимёвий элемент, туси оқ, нодир металл. Лантан электр токини яхши ўтказди. Унинг бирикмалари эмаль (сир) ва оптик шиша тайёрлашда ишлатилади.

ЛАНТАНИДЛАР, ЛАНТАНОИДЛАР. *хим.* Кимёвий хоссалари жиҳатидан лантанга яқин бўлган 14 та элементнинг умумий номи. Бунга церий, празеодим, неодим, прометий, самарий, европий, гадолиний, тербий, диспрозий, гольмий, эрбий, тулий, иттербий ва лютецийлар кирази. Лантанидлар доим бирга моноцит минерали таркибида бўлади. Улар асосан монацит қумидан ҳамда хлоридларни электролиз қилиш ва бошқа усуллар билан олинади. Лантанидларнинг баъзилари ядро реакторларида, температурага чидамли пўлат тайёрлашда, рангли шишалар ишлаб чиқаришда, чинниларга бўёқ беришда ва катализаторлар сифатида ишлатилади.

ЛАНЦЕТ. Хирургия операциялари, эмлаш, қон оқишиш ва ш. к. лар учун ишлатиладиган дудама ништар.

ЛАРИНГИТ, мед. Ҳиқилдоқ шиллиқ пардасининг яллиғланиши.

ЛАРИНГО.... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, мазкур сўзларнинг ҳиқилдоққа ондлигини билдиради, мас.: *ларингология, ларингоскоп* ва ш. к.

ЛАРИНГОЛОГИЯ. Медицинанинг ҳиқилдоқ анатомияси, физиологияси ва касалликларини ўрганадиган бўлими.

ЛАРИНГОСКОП. Ҳақилдоқни текширадиган, узун банди ясси кўзгудан иборат асбоб.

ЛАРИНГОСКОПИЯ. Ҳақилдоқни турли асбоблар, мас., ларингоскоп ёрдамида текшириш.

ЛАРИНГОФОН. Телефони бўлган махсус шлём ёрдамида вевосита томоққа ўрнатиладиган микрофон. Ларингофон шовқин ўта кучли бўлган вақтда, масалан, танк, самолёт ва ҳоказоларда қўлланилади.

ЛАСТА, спорт. Сузишни тезлаштириш учун оёққа кийиладиган, резинадан ясалган мослама.

ЛАСТИК I. Астарбоп ип газлама, ип товар.

ЛАСТИК II. Резинка ип қўшиб тўқилган чўзилувчи тасма.

ЛАТИНИЗМ. Латин тилига хос бўлган сўз ёки ибора.

ЛАТИНЛАШТИРИШ. 1. Латин маданиятини киритиш, снигдириш. 2. Бирор алифбени латин алифбеси билан алмаштириш, латин алифбесига кўчириш; алифбени латин алифбеси асосида қуриш.

ЛАТИФУНДИЯ. Пирик хусусий ер-мулк. Латифундияда ёлланма қишлоқ хўжалик ишчиларини капиталистик эксплуатация қилиш билан бирга, уларни қулларча ва крепостнойларча эксплуатация қилиш формалари ҳам сақланган. Ҳозир латифундиялар қолоқ мустамлака мамлакатларда сақланиб қолган, шунингдек, тараққий қилган қатор капиталистик мамлакатларда, чунончи, АҚШ, Англия, Италияда мавжуд.

ЛАТУНЬ. Миснинг рух билан қотишмаси; техникада кенг қўлланилади.

ЛАУРЕАТ. Фан, техника, санъат ва адабиёт соҳасида жуда катта хизматлари учун бериладиган унвон ва шу унвонни олишга сазовор бўлган киши, мас., Ленин мукофоти лауреати, «Халқлар ўртасида тинчликни мустаҳкамлаш учун» Халқаро Ленин мукофоти лауреати, фестивал лауреати ва ш. к.

ЛАФЕТ. Артиллерия тўпи ўрнатилган станок.

ЛЕБЕДКА, тех. Юк ва оғир нарсаларни кўтарадиган машина.

ЛЕВ. Болгария Халқ Республикасида пул бирлиги.

ЛЕГАЛ. Қонун билан рухсат этилган, ошкор ишлашга йўл қўйилган, мас., легал партия, легал матбуот, «легал марксизм» ва ш. к.

◆ **«Легал марксизм»**—XIX асрнинг 90-йилларида рус буржуа интеллигенцияси ўртасида пайдо бўлган ва ишчилар ҳаракатини ҳамда марксизмнинг қондаларини буржуазия манфаатларига бўйсундиришга интилган оқим.

ЛЕГАТО, муз. Бир овоздан иккинчи овозга тўхтовсиз, уйғун ва силлиқ ўтиш (музика асарларини ижро этиш ҳақида). Акси — *стакатто*.

ЛЕГИОН. Баъзи чет мамлакатларда махсус ҳарбий қисмларнинг номи.

◆ **Ажнабий легион**—Франция, Испания ва бошқа баъзи мамлакатларда — кўпинча мустамлакаларда ишлатиш мақсадида ўз синфидан алоқаси тамоман узилган, манший бузуқлик йўлига кириб кетган элементлардан ҳамда чет эллик малайлардан тузилган ҳарбий қўшилма. Америка легиони — АҚШда революцион кайфиятдаги солдатларга қарши курашиш учун 1919 йилда офицерлар

томонидан ташкил этилган фашизмга тарафдор ташкилот. Америка легиони Америка монополияларининг паноҳида кучли ташкилотга айланган. У забастовкаларга халал бериш, негрларни таҳқирлаш, прогрессив арбобларга суиқасд уюштириш каби қабих ишларни олиб боради.

ЛЕГИРЛАШ, *хим.* Металларга ёхуд металл қотишмаларга уларнинг физикавий, кимёвий хоссаларини ошириш мақсадида бошқа металлларни, кўпинча металлмасларни қўшиш. Масалан, пўлатни легирлаш учун хром, никель, титан, бор, алюминий каби металллар ишлатилади.

ЛЕГИСЛАТУРА. 1. Буржуа ҳуқуқида — қонун чиқарувчи органнинг қонун билан белгиланган фаолият даври, ваколат муддати (сайлангандан келаси сайловгача бўлган давр). 2. Англия ва унинг доминионларида, АҚШ штатларида қонун таъсис этувчи органларнинг мажмуи.

ЛЕГИТИМАЦИЯ. 1. *юр.* Бирор ҳуқуқнинг ёки ваколатнинг қонуний эканлигини эътироф этиш ёки тасдиқлаш, шунингдек, бу ҳуқуқни ёки ваколатни тасдиқловчи ҳужжат. 2. Буржуа қонуналарида — никоҳсиз эр-хотиндан туғилган болаларни расмийлаштириш.

ЛЕГИТИМИЗМ. XIX—XX асрларда Ғарбий Европада (асосан Францияда) давлат тузилишининг асосий принципи ҳокимиятнинг наслдан наслга мерос бўлиб ўтишидир, деб қараган реакцион сиёсий оқим.

ЛЕДЕРИН. Ип газламадан тайёрланган, асосан муқовасозликда ишлатиладиган сунъий материал.

ЛЕЙБОРИСТ. Лейбористлар партиясининг аъзоси.

◆ **Лейбористлар партияси** — реформачи, мурасасоз, реакцион инглиз «ишчи» партияси. Бу партия ишчилар синфи ўртасида буржуа идеологиясини тарқатади, Англия ва Америка Қўшма Штатлари империалистларининг агентлари сифатида иш кўради.

ЛЕЙКА. 1. 1. Ўсимлик ёки гулларга сув сепиш учун белгиланган тешик-тешик жўмракли челақча. 2. Қайиқ ичига кириб қолган сувни чиқариш учун ишлатиладиган чўмич.

ЛЕЙКА. II. Камбар плёнкали фотоаппаратнинг бир тури.

ЛЕЙКЕМИЯ, *мед.* Оқ қон таначаларининг кўпайиб кетишидан иборат касаллик; оққонлик касали.

ЛЕЙКОПЛАСТИР. Сарик мум, канифоль ва сувсиз ланолиндан таркиб топган ва терига тез ёпишиб қоладиган каучукавий пластирь, юпқа, ёпишқоқ материя. Тери жароҳатланганда ташқи таъсирдан эҳтиёт қилиш, синган қўл ёки оёқни ўраб боғлаб қўйилган боғич (перевязка)ни маҳкам тутиб туриш ва ҳоказо мақсадларда ишлатилади.

ЛЕЙКОЦИТЛАР, *физиол.* Оқ қон таначалари — қоннинг таркибий қисмларидан бири. Соғлом одамнинг 1 мм³ қонда 6—8 мингтагача лейкоцит бўлади; тақ.— *эритроцитлар*.

ЛЕЙКОЦИТОЗ, *мед.* Қонда лейкоцитларнинг — оқ қон таначаларининг кўпайиши.

ЛЕЙТЕНАНТ. Совет Армиясининг кичик офицерларига бериладиган, младший лейтенантдан юқори, старший лейтенантдан қуйи унвон ва шу унвонга эга бўлган офицер. 2. Чет эл армиялари ва флотларида турли офицерлик унвонлари.

◆ **Младший лейтенант** — лейтенантдан қуйи офицерлик ун-

вони ва шу унвонга эга бўлган офицер. **Старший лейтенант** — лейтенантдан юқори, капитандан қуйи унвон ва шу унвонга эга бўлган офицер.

ЛЕЙТМОТИВ. 1. Музыка асарининг бошидан охиригача такрорланиб борадиган асосий куй темаси. 2. *кўчма*. Қайта-қайта такрорланадиган ва таъкидланадиган асосий фикр, мас., «Бўрондан кучли» романининг лейтмотиви.

ЛЕК. Албания Халқ Республикасида пул бирлиги.

ЛЕКСИК, ЛЕКСИКАВИЙ. Лексикага, тилнинг луғавий составига оид, мас., тилнинг лексик бойлиги

ЛЕКСИКА. 1. Бирор тилнинг луғат состави, сўз бойлиги, тилдаги барча сўзлар мажму мас., ўзбек тили лексикаси. 2. Бирор фаолият, иш, касб-ҳунар доирасида ишлатиладиган сўзлар мажмуи; бирор автор асарининг сўз бойлиги, мас., касб-ҳунар лексикаси, Навоий лексикаси, Ойбек лексикаси ва ш. к.

ЛЕКСИКОГРАФИЯ. Луғатшунослик, луғат тузиш назарияси ва практикаси.

ЛЕКСИКОЛОГ. Лексикология бўйича мутахассис.

ЛЕКСИКОЛОГИЯ. Тилнинг лексикаси, луғат состави ҳақидаги фан. Лексикология сўзларнинг маъносини ўрганувчи *семасиология*га ва сўзларнинг келиб чиқишини ўрганувчи *этимология*га бўлинади.

ЛЕКСИКОН. Бирор киши, асар ёки тилнинг сўз ва иборалари доираси, луғат бойлиги.

ЛЕКТОР. Лекция ўқувчи киши.

ЛЕКТОРИЯ, ЛЕКТОРИЙ. 1. Оммавий лекциялар ташкил қилиш иши билан шуғулланувчи муассаса. 2. Оммавий лекциялар ўтказиладиган, ўқиладиган бино.

ЛЕКЦИЯ. 1. Олий ўқув юртида ёки омма олдида бирор тема юзасидан оғзаки баён тарзида ўтказиладиган дарс ёки машғулот; шу дарс ёки машғулотда тингланган оғзаки баённинг ўзи, мас., лекция ўқимоқ, лекцияга қатнашмоқ. 2. Шундай баённинг ёзма ёки босма тексти, мас., лекция нусхалари.

ЛЕММА, *мат.* Бир ёки бир неча теоремани исботлаш учун керак бўлган ёрдамчи теорема.

ЛЕНД-ЛИЗ. АҚШ конгресси томонидан 1941 йилда Иккинчи жаҳон урушида Германияга қарши урушган иттифоқчи мамлакатларга қурол, хом ашё, озиқ-овқат ва ҳоказоларни қарзга ёки ижарага бериш тўғрисида қабул қилинган қонун. Ленд-лиз Америка монополияларининг беҳисоб бойлик тўплаб олишига ва бошқа давлатларни иқтисодий ҳамда сиёсий қарам қилиб олишига катта ёрдам берди.

ЛЕНДЛОРД. Англияда фермерларга ижарага ер берадиган йирик ер эгаси.

ЛЕНИНИЗМ. Ленин таълимоти — империализм ва пролетар революцияси даврининг шароитларини ҳисобга олиб, Ленин томонидан конкретлаштирилган ва ривожлантирилган марксизм. қ. *Марксизм-ленинизм*.

ЛЕНИННОМА. Бутун дунё меҳнаткашлари доҳийси В. И. Ленин тугилган куннинг 100 йиллиги муносабати билан санъатда, бадий адабиётда, кинематографияда, матбуот саҳифаларида В. И. Лениннинг революцион фаолияти, ижодий ва ҳаётий йўли, Совет

ҳокимиятини ўрнатишда ва мустаҳкамлашдаги роли ҳақида яратилган ҳикоя, очерк, лавҳа сингари асарлар мажмуи.

ЛЕНТА. 1. Безак, пардоз ва ҳоказолар учун ишлатиладиган энсиз узун мато, тасма ва шундай матодан тайёрланган нарсa, мас., шойи лента, қизил лента, орден лентаси. 2. Техника ёки бошқа эҳтиёжлар учун ишлатиладиган энсиз узун тасма, мас., изоляция лентаси, телеграф лентаси, машинка лентаси ва ш. к. 3. Баъзи механизм ҳамда транспорт мосламаларининг доим ҳаракат қилиб турадиган тасмаси, мас., конвейер лентаси, транспортёр лентаси.

ЛЕСОВОЗ. Ёғоч ва тахта ташийдиган кема, автомашина ва ш. к.

ЛЕСОМЕЛИОРАТОР. Лесомелиорация бўйича мутахассис.

ЛЕСОМЕЛИОРАЦИЯ. Ўрмон мелиорацияси — экин экиш учун яроқсиз ерларга дарахт ўтказиб экинбоп қилиш, шу йўл билан ернинг иқлимий ва бошқа шароитларини яхшилаш, унумдорлигини ошириш тadbирлари.

ЛЕСОХИМИЯ. Ёғочни ва унинг таркибидаги моддаларни кимёвий усулда ишлаш ва улардан смола, спирт, скипидар ва ш. к. лар тайёрлаш билан шуғулланувчи саноат тармоғи.

ЛЕСС, геол. Лой, карбонат ва кварц зарралардан тузилган бўш, сарғиш тупроқ, согтупроқ.

ЛЕТАРГИК. Летаргия туфайли рўй берган, мас., летаргик уйқу. летаргик ҳолат ва ш. к.

ЛЕТАРГИЯ, мед. Кишини ташқи таъсирни сезмайдиган қилиб қўядиган узоқ уйқуа ўхшаш касаллик, сакта касаллиги.

ЛЕТУЧКА. 1. Редакцияларда ўтказиладиган қисқа мажлис. 2. Қолхоз ва совхозларда машина, трактор, комбайн ва ш. к. ларга техника ёрдами кўрсатадиган, автомобилга ўрнатилган кўчма установка.

ЛЕЯ. Руминия Халқ Республикасида пул бирлиги.

ЛИАНА, бот. Асосан тропик ва субтропик ўрмонларда тарқалган чирмовиқ ўсимликларнинг умумий номи.

ЛИБЕРАЛ I. 1. Либерализм тарафдори. 2. Либераллар партияси-нинг аъзоси. 3. Муросасоз, муросасозлик қилувчи, ўринсиз раҳмдиллик кўрсатувчи.

ЛИБЕРАЛ II. 1. Либерализмга онд, либерализмни ёқловчи, ифодаловчи, мас., либерал помещиклар, либерал партия ва ш. к. 2. Либерализм (2-маъносида) га онд, муросасозликдан, келишувчиликдан иборат бўлган, мас., бирор нарсага либерал муносабатда бўлиш.

◆ Либерал партия, либераллар партияси — инглиз буржуазиясининг либерал шиорлар билан ниқобланган реакцион партияси. Либераллар ўзларининг пролетариатнинг революцион курашига қарши қаратилган реакцион сиёсатини ҳар хил сафсаталар, ёлгон ваъдалар, сохта революцион гаплар билан ниқоблаб, ишчиларни синфий кураш йўлидан чалғитишга, шу йўл билан революцияни бўғишга уринадилар. Аслида уларнинг тутган йўли консерваторлар партиясининг йўлидан фарқ қилмайди.

ЛИБЕРАЛИЗМ. 1. Саноат буржуазиясининг юксалиши ва ҳокимият учун дворянларга қарши кураш даврида пайдо бўлган ва доимо капиталистик тузумни ҳимоя қилиб келган буржуа сиёсий

оқими. Бошда буржуа-парламент тузумини ва буржуа демократияни ёқлаган либераллар капитализмнинг умумий кризиси даврида, айниқса, империализм ва пролетар революциялари даврида реакционлашиб, очиқдан-очиқ контрреволюцион лагерга ўтиб кетади. 2. Мурасозлик, келишувчилик, ўринсиз раҳмдиллик кўрсатиш, ён босиш, мас., мактабларда ўқувчиларнинг билим даражаларини белгилаб баҳо қўйишда либерализмга йўл қўйилмаслиги керак.

ЛИБЕРАЛЛИК. 1. Либерализм сўз. айн. йзи. 2. Либералларга хос хусусият, хатти-ҳаракат мас., либераллик қилиш.

ЛИБРЕТТО. 1. Опера ёки музикали асарининг сўз тексти. 2. Балет ёки кинофильм сценариясининг плани.

ЛИГА. Кишилар, ташкилотлар ёки давлатларнинг ижтимоий-сиёсий иттифоқи, бирлашмаси, уюшмаси.

◆ Мусулмонлар лигаси — Покистоннинг князлари, помещик-буржуа сардорлари манфаатини ҳимоя қилувчи реакцион сиёсий ташкилот. Халқларни мустақиллик ва демократия учун курашдан четлатиш, уларни чалғитиш мақсадида зўр бериб реакцион панисломизм назариясини пропаганда қилаётган Мусулмонлар лигаси Покистонда ҳукмрон партиядир.

ЛИГАТУРА. 1. Олтинни, кумушни қаттиқроқ қилиш учун уларга қўшилган мис ёки қалай. 2. Икки ёки ундан ортиқ ҳарфни тасвирловчи бир ёзув белгиси.

ЛИГРОИН. Нефтдан ҳайдаш йўли билан олинадиган, бензиндан оғир, керосиндан енгил маҳсулот. Лигроин трактор учун ёнилғи сифатида, шунингдек, каучук, асфальт, мой ва шу кабиларни эритиш учун ҳам ишлатилади.

ЛИДЕР. 1. Бирор сиёсий партия ёки ташкилотнинг раҳбари, йўлбошчиси. 2. Спорт мусобақаларида олдинда боровчи киши, етакчи, мас., турнир лидери, велосипед пойгаси лидери.

ЛИЗИМЕТР, махс. Сувининг ер қатламига қанчалик чуқур сингганлигини, ер қатламидан сингиб ўтган намликнинг миқдорини ўлчайдиган асбоб.

ЛИЗОЛ. Қизғиш, қўнғир, шаффоф, суяк мой. Дезинфекция учун ишлатилади.

ЛИЗОФОРМ, хим. Формалинли калий совунининг спиртдаги эритмаси. Дезинфекция учун ишлатилади.

ЛИКВИДАТОР. Ликвидаторлик тарафдори.

ЛИКВИДАТОРЛИК. 1908—1912 йилларда РСДРПда реакцион меньшевистик оқим. Ликвидаторлар революцион курашни ва бу курашда пролетариатнинг авангардлик ролини инкор этдилар, пролетариатнинг революцион партиясини тугатишни талаб қилдилар. 1912 йилда РСДРПнинг VI Прага Умумроссия конференциясида ликвидаторлар партиядан чиқарилди.

ЛИКЕР. Спирт, шакар шарбати ва мева ёки резавор эссенцияси аралашмасидан тайёрланадиган ширин, ўткир спиртли ичимлик.

ЛИЛИПУТ (Ж. Свифтнинг «Гулливернинг саёҳати» номли китобида тасвир этилган афсонавий Лилипутия мамлакатида яшовчи митти одамлар номидан). Нормал ўсмаган пак-пакана одам, жуда нақанз киши, митти.

ЛИМАН, геогр. Дарё этакларида, дарёнинг денгизга қўйиладиган жойида денгиз сувининг тошиши натижасида пайдо бўлган

кўрфаз. Лиман сувида одатда шифобахш балчиқ ва тузлар тўпланиб қолади.

ЛИМИТ. Бирор нарсанинг чекланган нормаси, фойдаланиш учун белгиланган муайян миқдори, мас., товар киритиш ва чиқариш лимити, кредит лимити ва ш. к.

ЛИМИТЛАШ. Бирор нарсадан фойдаланиш миқдорини, муайян нормасини белгилаш.

ЛИМНОЛОГИЯ. Гидрологиянинг ички сувларни, мас., кўл, ҳавза ва ҳ. к. ларни ўрганадиган бўлими, кўлушунослик.

ЛИМОН. Жануб томонларда ўсадиган доним яшил субтропик ўсимлик ва унинг нордон меvasи.

ЛИМОНАД. Лимон ёки бошқа меваларнинг шарбатидан тайёрланадиган ширин ичимлик.

ЛИМОНАРИЯ. Лимонлар ўстириладиган махсус теплица, иссиқхона.

ЛИМУЗИН. Кузови ёпиқ енгил автомобиль, шунингдек, енгил автомобилнинг ёпиқ кузови.

ЛИМФА. Одам ва ҳайвон гавдасидаги барча тўқима ва ҳужайралараро бўшлиқларни тўлдириб турувчи ва тўқима билан қон ўртасида модда алмашинувиini таъминловчи шаффоф суюқлик.

ЛИМФАТИК. Лимфага оид, мас., лимфатик безлар.

◆ Лимфатик тугунлар — томирларни тўлдириб турувчи рангсиз суюқлик.

ЛИНГВИСТ. Лингвистика мутахассиси, тилшунос.

ЛИНГВИСТИКА. Тил ҳақидаги фан, тилшунослик.

ЛИНЕЙКА. 1. Тўғри чизиқ чизиш, ўлчаш ва ҳисоблаш мақсадларида ишлатиладиган, миллиметр ва сантиметрларга бўлинган планка, чизғич. 2. Пионер линейкаси *сўз. айн. ўзи.*

◆ Пионер линейкаси — пионерларнинг саф бўлган ҳолда ўтказиладиган тантанали йиғилиши.

ЛИНЗА. Қавариқ ёки ботиқ юзалар билан ўралган шаффоф жисм, шиша. Бинокль, фотоаппарат, телескоп ва ш. к. оптика асбобларига қўйилади.

ЛИНИЯ. 1. Телеграф ва телефон алоқаси учун ўрнатилган ёки электр узатувчи сим, кабель ва ш. к. системаси, мас., Тошкент — Москва телеграф линияси, юқори вольтли электр линияси. 2. Мудофаа ёки ўт очиш нуқталаридан иборат система, мас., мудофаа линияси, фронт линияси. 3. Темир йўл ёки трамвай йўли, изи, мас., трамвай линияси. 4. қ. *Демаркация линияси, демаркацион линия.*

ЛИНКОР. Катта калибрли артиллерия қуроллари билан қуроллантирилган зерҳли катта ҳарбий кема.

ЛИНОЛЕУМ. Нам ва иссиқлик ўтказмайдиган клеёнкасимон қалин материал. Полга тўшаш ёки деворга қоплаш учун ишлатилади.

ЛИНОТИП, типогр. Ҳарфларни териб, бир йўла сатр-сатр ҳолда қуйиб чиқарадиган босмахона машинаси.

ЛИНТЕР. 1. Чигитда қолган пахталарни тозалаб оладиган машина. 2. Шундай машинада чиқарилган пахта.

ЛИНЧ: Линч суди (XVIII асрда яшаган америкалик ирқчи плантатор Чарльз Линч исмидан). Америка фашистлари ва ирқпарастларининг, хусусан, ку-клукс-кланининг негрларни ҳамда прогрес-

сив арбобларни ҳеч қандай судсиз ва терговсиз ваҳшийларча жазолаши, ўзбошимчилик билан оломонга, тошбўронга олиши. Америка ҳукумат маъмурлари ва полицияси бу ваҳшийликка кенг йўл қўйган.

ЛИПОИДЛАР. Протоплазманинг структурали қисмини ташкил қиладиган ва унинг ҳар хил моддаларга нисбатан ўтказувчанлигини тартибга солиб турадиган ёғсимон модда.

ЛИРА 1. 1. Қадимги Юнистонда торли музика асбоби. 2. Украин ва белорусларнинг камонча билан чалинадиган музика асбоби.

ЛИРА II. Италияда ва Туркияда пул бирлиги.

ЛИРИЗМ. 1. Бирор асардаги лириклик, лирик хусусиятлар. 2. Лирик кайфият, лирик руҳий ҳолат; ҳиссиёт.

ЛИРИК I. Лирик асарлар ёзувчи шоир.

ЛИРИК II 1. Лирикага оид, лирикага хос хусусиятларга эга бўлган ҳис ва туйғуларни, кечинмаларни ифодаловчи; ёқимли, мас., Ҳамид Олимжоннинг лирик шеърлари. 2. *муз.* Ёқимли, майин (овоз тўғрисида), мас., лирик сопрано, лирик овоз.

ЛИРИКА. 1. Поэзиянинг шоирнинг ҳис-туйғуларини ва кечинмаларини ифодаловчи бир тури. 2. Шундай асарлар мажмуи, мас., Пушкин лирикаси, Навоий лирикаси ва Ҳ. К.

ЛИРИК-ДРАМАТИК. 1. Лирика ва драма элементларини ўз ичига олган, лирика ва драма руҳида ёзилган, мас., лирик-драматик поэма. 2. *муз.* Лирик ва драматик товушлар ўртасидаги, мас., лирик-драматик сопрано.

ЛИРИК-ЭПИК. Лирика ва эпос элементларини ўз ичига олган, лирика ва эпос руҳида ёзилган, мас., лирик-эпик жанр.

ЛИСТ. 1. Полиграфияда — босилган текстнинг ўлчов бирлиги. 2. Тахталанган, ёйилган материалнинг ҳар бир тахтаси, мас., пўлат листи, 5 лист пўлат олдим ва ш. к.

◆ **Автор листи** — 40 минг ҳарфий белгидан иборат ўлчов бирлиги. **Босма лист** — 16 бет.

ЛИСТАЖ, полигр. 1. Тахтақоғоз миқдори. 2. Автор листи ёки босма лист ҳисобидаги ҳажм ўлчови.

ЛИТЕР. Поездда, пароходда ва бошқа транспорт воситаларида бепул ёки арзон билет олиш учун бериладиган ва маълум ҳарф билан белгиланган гувоҳнома.

ЛИТЕРА, типогр. Металл, баъзан ёғоч ёки пластмассада тайёрланган, дўмбоқ ҳарф ёки белгиси бўлган тўрт қиррали набор materiali.

ЛИТИЙ. Менделеев даврий системасининг биричи группасига кирадиган кимёвий элемент, кумушсимон оқ, енгил ишқорий металл. Кейинги вақтларда амалий аҳамияти ошиб бораётган бу металлдан енгил ва мустаҳкам қотишмалар олинмоқда. Литий бирикмалари эмаль (сир) ва махсус шишалар тайёрлашда ҳамда медицинада кенг қўлланади.

ЛИТО... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, мазкур сўзларнинг тошга оидлигини билдиради, мас., *литография, литология, литогенез* ва ш. к.

ЛИТОГЕНЕЗ. Чўкинди тоғ жинслари пайдо бўлиши процессларининг мажмуи.

ЛИТОГРАФИЯ. 1. Тошбосма, тошбосма билан босиш усули. 2. Шу усулда босилган асар. 3. Шу усулда китоб ва ш. к. босадиган корхона ёки цех, тошбосмахона.

ЛИТОЛОГИЯ. геол. Геологиянинг чўкинди тоғ жинсларининг состави, ҳосил бўлиш шароитлари, ўзгариш процессларини ва бошқа хусусиятларини ўрганадиган соҳаси.

ЛИТОСФЕРА. Ер шарининг асосан силикат бирикмалардан тuzилган энг устки қаттиқ қатлами, ер пўстлоғи.

ЛИТР. 1000 куб сантиметрга барабар суюқлик ўлчов бирлиги.

ЛИТРАЖ. Бирор нарсанинг литр ҳисобидаги сифми, ҳажми, мас., машина бакиннг литражи.

ЛИФТ. Кўп қаватли биноларда ва шаҳарларда одам ва юкларни юқорига олиб чиқадиган ва пастга олиб тушадиган машина.

ЛИХЕНОЛОГИЯ. Ботаниканинг қурбақаўтларни (лишайникларни) ўрганадиган бўлими.

ЛИЦЕЙ. Баъзи Ғарбий Европа мамлакатларида ўрта ўқув юрти, ўрта мактаб. Революцияга қадар Россияда баъзи имтиёзли ўрта ва олий ўқув юртларининг номи.

ЛИЦЕНЗИЯ, эк. Товарларни чиқаришга ёки киритишга берилган рухсат, шунингдек, шу рухсатни тасдиқловчи ҳужжат.

ЛОББИЛАР. АҚШнинг парламент органлари орқасида туриб ҳаракат қилувчи, йирик банклар ва монополиялар томонидан ёлланган агентлар. Улар пора бериш, турли ҳийла-найранглар ишлатиш ва тўғридан-тўғри сотиб олиш йўли билан ўз хўжайинларига мос келадиган қонунларни парламентга «киритадилар», давлат органларига ўз одамларининг сайланишига ҳаракат қиладилар ва ҳ. к.

ЛОГАРИФМ. мат. Асос деб аталадиган муайян сонни даражага кўтарганда берилган сонни ҳосил қиладиган даража кўрсаткичи, мас., асос 10 бўлса, 100 нинг логарифми 2 бўлади.

ЛОГИКА. Мантиқ илми — тафаккур қонунлари ва фикрлаш формалари ҳақидаги фан.

ЛОГОПЕДИЯ. Тил заифлиги, мас., дудуқлик ва талаффуздаги бошқа камчиликлар ҳамда уларни даволаш усуллари тўғрисидаги фан.

ЛОЖА. Томоша залида деворга тиркаб ёки ўйиб ясалган бир неча кишилик алоҳида жой.

ЛОК. Лак сўз. айн. ўзи

ЛОКАТОР. Радиолокатор сўз. айн. ўзи.

ЛОКАУТ. Ишчиларни оммавий суратда ишдан бўшатиш ёки корхонани ёпиб қўйиш — буржуазиянинг ишчилар синфига қарши кураш формаларидан бири.

ЛОКОМОБИЛЬ. Буғ қозони, двигатели ва бошқа установкакалардан иборат кўчма ёки стационар (бир жойда турадиган) агрегат. Локомобиль кичкина электростанцияларда, узоқ жойлардаги корхоналарда, қишлоқ хўжалигида, йўл қурилиш ва бошқаларда қўлланилади.

ЛОКОМОТИВ. Темир йўл изидан юрадиган ва ўзига тиркалган вагонларни тортиб борадиган машиналарнинг — паровоз, электровоз, тепловоз ва газотурбовознинг умумий номи.

ЛОМ (талаффузи «лўм»). Бир ёки ҳар иккала учи ўткир оғир металл стержендан иборат асбоб, мисранг.

ЛОМБАРД. Қимматбаҳо молларни гаровга олиб қарз берувчи кредит муассасаси. СССРда ломбардлар мол-мулкни сақлаш учун ҳам қабул қилади.

ЛОРД. 1. Англияда — юқори табақа дворянларнинг наслдан-наслга ўтиб бораверадиган унвони ва шу унвон эгаси. 2. Баъзи бир инглиз давлат лавозимидаги олий мансаб эгаларига бериладиган унвон, мас., *лорд-канцлер*, *лорд-мэр* ва ш. к.

ЛОРД-КАНЦЛЕР. Англияда — лордлар палатасининг раиси ва олий суд мансабидаги киши.

ЛОРД-МЭР. Лондонда ва баъзи бошқа йирик инглиз шаҳарларида шаҳар бошлиғи.

ЛОРЕНЦИЙ. Менделеев даврий системаси учинчи группасининг актинидлар оиласига кирадиган, сунъий йўл билан кашф этилган кимёвий элемент.

ЛОТ I. Кема бортидан тушириладиган ва денгиз, океан чуқурлигини ўлчайдиган асбоб.

ЛОТ II. Россияда метрик система қабул қилинмасдан илгари қўлланилган ва 12,8 г га тенг оғирлик ўлчов бирлиги.

ЛОТЕРЕЯ. Билетлар воситаси билан буюм ёки пул ютиш ўйини.

ЛОТИНИЗМ. Латинизм. *сўз. айн. ўзи.*

ЛОТИНЛАШТИРИШ. Латинлаштириш *сўз. айн. ўзи.*

ЛОТО. Рақамли ёки суратли соққалардан ва карталардан иборат ўйин. Ўйновчилардан бири халтадан соққа олиб, рақамнинг эълон қилади, кишининг картасида шу рақам бўлса, у бекитади, ким олдин ўз картасидаги ҳамма рақамларни бекитса, шу ютади.

ЛОТОҚ. 1. Чакана савдо аравачаси, кўчма дўкончаси. 2. Олтин ва бошқа фойдали минералларни қумдан ювиб олиш учун ишлатиладиган махсус ёғоч ёки темир тоғора.

ЛОЦИЯ. 1. Кема юргизиш илмининг сув кемалари ва ҳаво кемалари (аэроляция) ҳаракати хавфсизлигини таъминлаш билан шуғулланувчи бўлими. 2. Маълум сув объекти, ҳаво трассасининг физикавий-географик хусусиятлари кўрсатиб берилган навигацион қўлланма; унда барча бекатларга, портларга, хавфли бўлган жойларга қўйилган белгиларга ва ҳоказоларга характеристика берилади.

ЛОЦМАН. Маълум бир участка доирасида кемаларга, пароходларга йўл кўрсатувчи, уларни шу доирадан олиб ўтувчи, шу жойнинг шароитини жуда яхши билган мутахассис.

ЛОЯЛЛИК. Қонун-қондага риоя қилишлик, содиқлик, мас., лоялликка риоя қилиш.

ЛУБ. 1. Ўсимликларнинг органик моддалари алмашинуви учун хизмат қиладиган ички пўстлоғи. Баъзи ўсимликларнинг узун толали лубидан арқон, чипта ва бошқалар тўқиш учун фойдаланилади. 2. *махс.* Қаноп, зигир ва шу кабиларнинг ип тайёрлаш учун ишлатиладиган толаси.

ЛУДДИТЛАР (XVIII асрда норозилик тарзида тўқиш дастгоҳини синдириб ташлаган Лудд деган киши исмидан). XVIII аср охирларида ва XIX аср бошларида Англия ишчи ва ҳунармандларининг машиналарга қарши ҳаракати иштирокчилари. Англия саноатида машиналарнинг пайдо бўлиши ҳунармандларнинг синияшга, ишчиларнинг эксплуатация қилинишининг кучайишига олиб

келди. Бундай фалокатнинг асосий сабабига тушуниб етмаган ишчи ва ҳунармандлар машиналарни синдира бошлаган эдилар.

ЛУНАТИЗМ. Уйқу ичида беихтиёр баъзи ишларни қилиш, мас., кечаси уйқусираб юриш ва ш. к. ларга сабаб бўладиган асабий касаллик.

ЛУНОХОД. Ой заминига қўндирилган ва Ойнинг физикавий-кимёвий таркибини, механикавий хусусиятларини, шунингдек, Ой юзасининг тузилиши тўғрисида катта ҳажмда маълумотлар олиш. Ой ландшафтининг телевизион тасвирини Ерга юбориб туриш имконига эга бўлган аппаратларнинг умумий номи.

ЛУПА. Катта қилиб кўрсатадиган икки томони қавариқ линза, заррабин.

ЛЮИЗИТ. Терига қаттиқ таъсир кўрсатадиган ўткир заҳарловчи модда.

ЛЮК. Қопқоқли туйнук, мас., саҳна полидаги люк.

ЛЮКС I. физ. Еритилганлик даражасининг ўлчов бирлиги.

ЛЮКС II. Алоҳида жиҳозланган, ҳашаматли дабдабали магазин, меҳмонхона номери, купе, каюталарни ҳамда зийнатли буюмларни ва энг аъло нарсаларни белгилаш учун ишлатиладиган сўз, мас. люкс-магазин, люкс-папирос.

ЛЮМЕН. физ. Нур оқимининг ўлчов бирлиги.

ЛЮМИНАЛ, фарм. Уйқу келтирадиган, тинчлантирадиган оқ кристалл модда; уйқу дори.

ЛЮМИНЕСЦЕНЦИЯ. Баъзи моддаларнинг совуқлайин нурланиши, нур сочиши.

ЛЮМПЕН-ПРОЛЕТАРИАТ. Капиталистик жамиятда — синфий қиёфасини йўқотган, разолатга тушган саёқлар, яланг оёқлар, қашшоқлар.

ЛЮСТРА. Бир неча лампочкали ёки шамли осма чирог, чилчирог, қандил.

ЛЮТЕРАНЛИК (шу мазҳаб асосчиси Мартин Лютер исмидан). Лютеранлар мазҳаби, христиан динининг мазҳабларидан бири.

ЛЮТЕЦИЙ. Менделеев даврий системасининг учинчи группасига кирадиган, лантанидлар оиласига мансуб кимёвий элемент, металл.

ЛЯПИС. Қумуш нитрит, кристаллик сарғиш оқ модда. Медицинада куйдириш учун ишлатилади.

М

МАЗЗОЛЕЙ. Қабр устига қурилган монументал архитектура ишшооти, мақбара.

◆ **Ленин мавзолейи** — халқларнинг буюк доҳийси В. И. Лениннинг Москва Қизил майдонидаги мақбараси. 1924 йилнинг 27 январида қурилган. Умумхалқ байрамларида, катта тантаналарда меҳнаткашларнинг колонналари Қизил майдондан, ана шу мавзолей ёнидан ўтади.

МАВРЛАР. Қадимда ва ўрта асрларда — Шимолий Африканинг туб аҳолисига (Миср бунга кирмайди) ва Шимолий Африкани эгаллаб олган арабларга европаликлар томонидан берилган ном.

МАГАЗИН. 1. Чакана савдо корхонаси, шунингдек шундай савдо учун жиҳозланган жой, мас., озиқ-овқат магазини, саноат моллари магазини ва ш. к. 2. *махс.* Механизм ва аппаратларнинг, мас., автомат станок, қурол ва ҳ. к. нинг бир хил нарсалар жойланадиган қутиси, мас., фотоаппарат магазини, милтиқ магазини ва ш. к. 3. *тех.* Электротехник ўлчаш учун ишлатиладиган ёрдамчи аппарат, мас., қаршилик магазини.

МАГИСТР. 1. Баъзи чет мамлакатларда ва эски Россияда илмий даража, шунингдек, шу даражага эга бўлган киши. 2. Ўрта аср руҳонийси ёки рицарлар жамоаси бошлигининг унвони.

МАГИСТРАЛЬ. 1. Энг серқатнов, машина ва ш. к. лар кўп ўтадиган кенг, катта марказий кўча; асосий темир йўл ёки сув йўли, мас., шаҳар магистрали, темир йўл магистрали ва ш. к. 2. Телеграф, телефон, электр, канализация ёки водопроводнинг асосий линияси, бош йўли.

МАГИСТРАНТ. Баъзи чет мамлакатларда ва эски Россияда магистр даражасини олиш учун диссертация тайёрлаган киши.

МАГИСТРАТ. 1. Баъзи буржуа мамлакатларида шаҳар бошқармаси ва шу бошқарма жойлашган бино, муниципалитет. 2. Россияда XVIII—XIX асрларда шаҳардаги маъмурий-суд ишлари билан шуғулланувчи шаҳар бошқармаси. 3. Францияда — суд ходими, судья; Англияда — судья, шаҳар бошқармасининг аъзоси.

МАГИСТРАТУРА. Буржуа давлатларида ва эски Россияда суд ходимлари мажмуи, ҳамма судьялар, мас., прокуратура магистратураси.

МАГМА. Ер шари ичидаги чўгсимон эриган суюқ модда. Енар тоғлардан отилиб чиқиб совуган мағмадан вулканик тоғ жинслари ва минераллар пайдо бўлади.

МАГНАТ. 1. Катта ер эгаси, феодал. 2. Йирик капиталист, банкир, мас., доллар магнатлари, нефть магнатлари.

МАГНЕЗИТ. Магнит карбонат, оқ ёки сарғиш рангли ўтга чидамли минерал. Магнезит металлургия печлари қурилишида ишлатилади.

МАГНЕЗИЯ. Магний оксиди, магнезитни қиздириб олинadиган оқ енгил порошок. Медицинада ва техникада ўтга чидамли гиштлар тайёрлаш учун ишлатилади.

МАГНЕТИЗМ. 1. Магнит ҳодисалари ва jismlарнинг магнит хоссалари ҳақидаги таълимот. 2. Магнитнинг, шунингдек, электр токли ўтказгичнинг ёки электр зарядининг jismlарни ўзига тортиш ёки ўзидан итариш хусусияти.

МАГНЕТО. Паст қучланишли электр токи ишлаб чиқарадиган ва уни юқори қучланишли электр токига айлантирадиган электромагнит асбоб. Ички ёнишли двигатель цилиндрларида учқун ҳосил қилиб ёнлагани ёқиш учун ишлатилади.

МАГНИЙ. Менделеев даврий системасининг иккинчи группасига мансуб кимёвий элемент, кумушсимон оқ, ялтироқ ишқорий металл. Унинг қотишмалари металлургия, тўқимачилик саноатида, бинокорликда кенг қўлланилади.

МАГНИТ 1. Темир, пўлат ва бошқа баъзи jismlарни ўзига тортиш ёки ўзидан итариш хусусиятига эга бўлган jisм.

МАГНИТ II. Магнитга оид, магнит хоссаларига доир.

◆ **Магнит аномалияси.** Ер магнетизми ҳодисасининг ҳамма жойдагидан кўра ўзгача бўлиши. Бу ҳол магнит темир рудасининг кўп бўлишига боғлиқдир.

МАГНИТЛАШ. Бирор жисмга магнитлик хусусиятини ўтказиш, мас., темирни магнитлаш.

МАГНИТОГРАММА. Ер магнит майдони ўзгаришларининг магнитограф ёрдамыда график тарзда ёзиб олинган тасвири.

МАГНИТОГРАФ. Ер магнит майдонининг ўзгаришларини қайд этиб турадиган асбоб.

МАГНИТОЛА. Бир ғилоф (футляр) га жойлаштирилган, блоки ва овоз чиқарувчи системаси умумий бўлган радиоприёмник ва магнитофон.

МАГНИТОМЕТР. Магнит майдонининг кучланганлигини ўлчайдиган асбоб.

МАГНИТООПТИКА. Оптиканинг бир бўлими — магнит майдонига жойлаштирилган жисмнинг нур тарқатиш, нур ютиш ва нур таркалиш билан боғлиқ бўлган ҳодисаларни ўрганади.

МАГНИТОФОН. Овозни электромагнит усул билан ёзиб олиб эшиттирадиган аппарат.

МАГНОЛИТ. Магнезия цементи, ёғоч қипиғи, асбест ва ш. к. лардан иборат сунъий қурилиш материали.

МАГНОЛИЯ. Катта-катта ва хушбўй гулли, донм яшил бута ёки дарахт. Зийнат учун ўстирилади.

МАДАМ. Францияда, эски Россияда ва баъзи бошқа мамлакатларда турмушга чиққан аёлларга мурожаатда хоним маъносида ишлатиладиган сўз (кўпинча фамилияга қўшиб айтилади).

МАДЕМУАЗЕЛЬ. Францияда, эски Россияда ва баъзи бошқа мамлакатларда эрга чиқмаган қизларга мурожаатда хоним қиз деган маънода ишлатиладиган сўз (одатда фамилияга ёки исмга қўшиб айтилади).

МАЕВКА. 1. Революциядан илгари Россияда халқаро пролетар байрами Биринчи май куни меҳнаткашларнинг шаҳардан ташқарида яширин суратда ўтказган революцион йиғилиши ва намоёниши. 2. Баҳор маҳалида шаҳардан ташқарида ўтказиладиган сайр, наврозлик.

МАЕК. 1. Денгиз қирғоғига, оролга ўрнатилган ва кемаларга йўл кўрсатиб турадиган, сигнал воситалари билан жиҳозланган минора. 2. *кўчма.* Йўл кўрсатиб турадиган, намуна бўладиган нарса, мас., Ўзбекистон Шарқдаги маёқдир.

МАЖОР, муз. Орада бир парда ташлаб кўтарилиб борувчи уч парда асосига қурилган оҳанг тузилиши. Мажор қувноқлик, кўтаринкилик билан характерланади. Акси — *минор*.

МАЗЕР. Молекуляр генератор — муайян частотадаги микротўлқинли электромагнит нурланишнинг кучли дастасини (боғламини) юзага келтирадиган манба.

МАЗОК, мед. Микроскопда текшириб кўриш учун ойнага суркалган юпқа қон, балғам ва ш. к. қатлами.

МАЗУРКА. Жуфт-жуфт бўлиб, донра шаклида ўйналадиган полякча рақс ва шу рақс учун ёзилган музыка асари.

МАЗУТ. Нефтдан бензин, керосин ва газолин олингандан кейин қоладиган мой қолдиқ, қорамой.

МАЙ. Календарь йилнинг бешинчи ойна.

◆ **Биринчи май, Биринчи май байрами** — меҳнаткашларнинг халқаро ҳамкорлик байрами. 1889 йилда II Интернационал конгресси томонидан таъсис этилган.

МАЙОР. 1. Совет Армиясида капитандан юқори, подполковникдан қуйи офицерлик унвони ва шу унвонга эга бўлган офицер. 2. Бир қанча чет мамлакат армияларида офицерлик мансаби.

МАЙОРАТ. Эски Россияда ва ҳозир баъзи капиталистик мамлакатларда феодализм замонидан қолган мерос олиш тартиби. Бу тартибга кўра мерос, ер-мулк фақат катта ўғилга, уруғлардан ёши катта кишига тегади. Шу тартибда мерос қилиб олинган мулкнинг ўзи ҳам майорат деб аталади.

МАКАКА. Осиё ва Африкада яшовчи кичик (бўйи 60 сантиметрча) маймун. Одамга тез ўрганади.

МАКАЛАТУРА. қ. Макулатура.

МАКЕТ. 1. Мавжуд ёки лойиҳалаштирилган бино, завод, кема, установка, машина ва ҳоказонинг кичрайтиб ясалган нусхаси, модели. 2. Спектакль декорацияларининг (баъзан роль ўйновчилар фигуралари билан биргаликда) кичик масштабда ясалган лойиҳаси. 3. *полигр.* Босиб чиқариладиган китоб, журнал ёки газетада текст ва иллюстратив материалларнинг қандай жойлаштирилиши кўрсатилган хомаки нусхаси, андазаси; бирор китоб ёки унинг муқовасининг хомаки нусхаси.

МАКИАВЕЛЛИЗМ (Флоренция республикасининг ёзувчиси ва сиёсий арбоби Макиавелли исмидан). Буржуа-дворянлар жамиятига хос бўлган, ўз мақсадига эришмоқ учун маккорлик, риекорлик, хонилик, сотқинлик ва ўлдиришлардан ҳам тортинмасликка асосланган сиёсат. Бу сиёсат империалистик, фашистик давлатларда кенг қўлланилади.

МАКИНТОШ (шундай газлама ихтиро этган Шотландия кимёгари Макинтош исмидан). Сув ўтмайдиган газламадан тикилган енгил кенг пальто.

МАКРО... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, «катта», «йирик», «катта ҳажмдаги» деган маъноларни билдиради (акси — микро...), мас.: макроклимат, макрорельеф, макроструктура ва ҳ. к.

МАКРОКЛИМАТ, МАКРОИҚЛИМ. Ер юзасидаги катта территория иқлими; тақ.— *Микроклимат.*

МАКРОРЕЛЬЕФ. Ер юзи тузилишининг умумий характерини аниқлашга имкон берадиган йирик рельеф формалари, мас., тоғлик ер, катта водий ва ш. к.

МАКРОКОСМОС. Олам, кoinот, космос, тақ.— *Микрокосмос.*

МАКРОСКОПИҚ, махс. Қуrolланмаган кўз билан кўриб бўладиган, йирик; қуrolланмаган кўз билан бажариладиган, мас., макроскопик процесс, макроскопик кузатиш ва ш. к. Акси — *микроскопик.*

МАКРОСТРУКТУРА. Қаттиқ jismlарнинг қуrolланмаган кўз билан кўриб бўладиган ёки сал катталаштиргандаёқ кўринаверади-ган тузилиши; тақ.— *Микроструктура.*

МАКРОФОТОСЪЕМКА. Оддий (қуrolланмаган) кўз билан кўриб бўладиган объектларнинг тузилишини суратга олиш. Минералларни, тоғ jismlарини, машина деталларини, палеонтологик ва ботаник объектларни суратга туширишда қўлланилади.

МАКСИМ, Максимка сўз. айн. ўзи.

МАКСИМАЛ. Энг кўп, энг катта, энг юқори. Акси — *минимал*.

◆ **Максимал қиймат** — математикада ўзгарувчан миқдорнинг энг катта қиймати. **Максимал термометр** — муайян вақт ичидаги энг юқори температуранинг қайд этадиган асбоби.

МАКСИМАЛИЗМ. 1. Ҳаддан ташқари, чеки йўқ талаблар қўйиш; ҳаддан ташқариллик. 2. Эсерлар орасидаги энг сўл ярим анархистик террорчи оқим.

МАКСИМКА, МАКСИМ (шу пулемёт ихтирочиси Максимов исмидан). Станокка ўрнатилган автоматик пулемёт.

МАКСИМУМ. Энг кўп миқдор, энг юқори даража, энг катта қиймат, мас., максимум ёғин март ва апрель ойларида бўлади; бунга максимум беш соат вақт кетади. Акси — *минимум*.

МАКУЛАТУРА. Чикинди, қийқим ёки ишлатилган қоғозлар.

МАЛАХИТ. Тўқ яшил рангли минерал. Турли зийнат буюмлари тайёрлаш учун, шунингдек, мис олиш учун хом ашё сифатида ишлатилади.

МАЛЬТУСЧИЛИК. Инглиз буржуа иқтисодчиси Мальтус (1766—1834) томонидан эксплуататор синфлар манфаатини кўзлаб туқилган ва капитализм шаронтида аҳолининг, меҳнаткашлар оммасининг қашшоқланиши, ишсизлик капиталистик жамиятга хос бўлган шафқатсиз эксплуатация натижаси эмас, балки аҳолининг жуда тез кўпайиши натижаси деб даъво қилувчи реакцион таълимот. Мальтусчилар меҳнаткашларнинг моддий турмушининг яхшилаш чораси сифатида уларга уйланишдан, бола-чақа қилишдан сақланишни ёки туғилишни вақтинча камайтиришни тавсия қиладилар. Ҳозирги замон мальтусчилари — америка ва инглиз реакцион олимлари бу назарияга яна ҳам агрессив тус бериб, империалистларнинг мустамлакачилик сиёсатини, халқларни асоратга солиш ва уларни тўғридан-тўғри қириб юбориш сиёсатини, урушларни сурбетларча оқламоқдалар.

МАМОНТ. Ер геологик тарихининг муз даврида яшаган, ҳозирда насли қуриб кетган филсимон жуда катта ҳайвон.

МАНДАРИН I. 1. Жанубда ўсадиган донм яшил цитрус ўсимлиги. 2. Шу ўсимлиkning апельсинга ўхшаш нордон меваси.

МАНДАРИН II. Феодализм давридаги Хитойнинг олий даражали амалдорларига европаликлар томонидан берилган ном.

МАНДАТ. 1. Кўрсатувчининг ваколатини тасдиқловчи расмий ҳужжат, мас., депутат мандати. 2. Германия ёки Отоманлар империясининг собиқ мустамлакаларига ҳукмронлик қилиш учун 1914—1918 йиллардаги жаҳон урушида ғолиб чиққан давлатларга Миллатлар Иттифоқи томонидан берилган ҳуқуқ.

МАНДОЛИНА. Нохин билан қимтиб чалинадиган тўрт қўшторли музыка асбоби.

МАНЁВР. 1. Уруш ҳаракатлари зонасида қўшин ёки флотнинг душманга зарба бериш мақсадида энг қулай вазиятни эгаллаш учун қиладиган ҳаракатлари мажмуи. 2. Пирик ҳарбий қисмларнинг, қўшинларнинг ёки флотнинг жанг шаронтига яқин шаронтда ўтказадиган тактик машғулотлари, машқлари. 3. Темир йўл вагонларининг составга тиркаш ёки айириш учун уларни станцияда у ёқдан-бу ёққа кўчириб юриш.

МАНЕЖ. 1. Ўт ўргатиладиган ва чавандозлик машғулотлари ўтказиладиган махсус жой, бино. 2. Пирк майдони.

МАНЕРА. Адабий ва бадий асарлар яратиш ёки ижро этишда санъаткорга хос услуб, ижод қилиш йўсини.

МАНЖЕТ. 1. Енгинг тикиб ёки тугмалаб қўйиладиган алоҳида уч қисми. 2. *тех.* Поршенли насосларнинг ва жўмракларнинг суюқлик ёки газ оқиб кетишига йўл қўймайдиган чарм қисми.

МАНИКЮР. Қўл бармоқлари ва тирноқларга пардоз бериш.

МАНИЛОВЧИЛИК (Н. В. Гоголнинг «Ўлик жонлар» асарининг қаҳрамони исмидан). Қуруқ ҳаёлпарастлик, ҳаётга лоқайд қараш, лоқайдлик; хотиржамлик, бегамлик, бепарволик.

МАНИПУЛЯТОР. 1. Телеграф сигналларини берадиган мураккаб аппарат. 2. *тех.* Диспетчер пунктларида, бошқариш пултларида — мураккаб ишлаб чиқариш ва контрол процессларини идора қиладиган асбоб.

МАНИПУЛЯЦИЯ. Қўл билан ишланадиган ва жуда аниқлик талаб этадиган ишлар — мураккаб ҳаракатлар.

МАНИФЕСТ. 1. Бирор муҳим воқеа ёки кўриладиган тадбирлар ҳақида аҳолига қарата тантанали суратда эълон қилинган давлат мурожаатномаси. 2. Сиёсий партияларнинг, жамоат ташкилотларининг ўз қарашларини, программаларини ва қарорларини баён қилиб чиқарган мурожаатномаси, мас., «Коммунистик партия манифести». 3. Бирор адабий ёки бадий группанинг ижод принциплари баён қилинган мурожаатнома, мас., футуристлар манифести.

МАНИФЕСТАЦИЯ. Намойиш; хайрихоҳлик, ҳамкорлик, бирдамлик ёки норозилик билдириш учун уюштирилган очиқ оммавий намоёиш, мас., фашистларга қарши уюштирилган манифестациялар.

МАНИЯ, *мед.* Жиннилик ва ваҳшийликка айланадиган оғир савдодийлик касали.

МАНОМЕТР. Епиқ бўшлиқдаги, мас., труба ичидаги газ ёки суюқликнинг босимини ўлчайдиган асбоб.

МАНПАСИ. Шаффоф обаки, ширинликнинг бир тури.

МАНТИКРИС. қ. *Монтекристо.*

МАНТО. Хотин-қизларнинг кўпинча мўйнадан тикиладиган кенг пальтоси.

МАНТИЯ. Ер қобиғи билан Ер ядроси ўртасида жойлашган оралиқ қатлам.

МАНУФАКТУРА. 1. Капиталистик ишлаб чиқаришнинг ҳозирги йирик индустрия асосига қурилган формасидан олдинги кустар саноат техникасига асосланган формаси. 2. Газлама.

МАРАФОН: Марафон югуриши, *спорт.* (Бу ном Афинадан 40 километрча узоқ бўлган Марафон қишлоғи номидан олинган. Эраминдан илгари V асрда юнон қўшинларининг эронликлар устидан ғалаба қозонганлиги тўғрисида шу қишлоқдан пойтахтга, яъни Афинага бир солдат пиёда югуриб келиб хабар етказган ва ўша заҳоти ўлган). Энг узоқ масофага — 42 километр 195 метрга югуриш спорти.

МАРГАНЕЦ. Менделеев даврий системасининг еттинчи группасига кирадиган кимёвий элемент, кулранг, темирсимон тусли металл. Пўлатга оз миқдорда қўшилган марганец унинг қаттиқлигини, мустаҳкамлигини ошириб юборади. Темир йўл рельслари, тош майдалайдиган тегирмон тошлари, ҳар хил асбоб ва станокларнинг

қисмлари ана шундай пўлатдан тайёрланади. Марганец турли қотқималар таркибига ҳам киради.

МАРГАНЦОВКА. Қалий перманганат, тўқ бинафша, кристаллик модда. Кимё лабораторияларида ва медицинада ишлатилади.

МАРГАРИН. Мол ёғи, ўсимлик мойи ва бошқа баъзи бир моддалар аралашмасидан тайёрланадиган ёғ.

МАРЕОГРАФ. Очиқ денгизда ва қирғоқдаги станцияларда сув сатҳининг ўзгаришларини автоматик суратда қайд этиб турадиган асбоб.

МАРИНА. Денгиз манзаралари тасвирланган расм.

МАРИНИСТ. Денгиз манзараларини тасвирловчи rassom.

МАРКА 1. 1. Почта ҳақи ёки бошқа бирор давлат йиғимининг тўланганлигини билдирадиган, нархи кўрсатилган, кўпинча суратли қоғоз парчаси. 2. Товар ва буюмларга қўйилган фабрика ёки завод белгиси, тамгаси. 3. Буюмнинг, молнинг, материалнинг нави, тури, мас., юқори маркали пўлат.

МАРКА II. Германия ва Финляндияда пул бирлиги.

МАРКИЗ. Ғарбий Европанинг баъзи мамлакатларида граф билан герцог оралиғидаги дворянлик унвони ва шу унвонга эга бўлган киши.

МАРКИЗЕТ. Жуда ингичка йиғирилган ипдан тўқилган юпқа, пачиқ газлама.

МАРКИРЛАШ, МАРКИРОВКА. Буюм ёки буюм солинган тойга маҳсулотнинг техникавий характеристикаси ва тайёрловчи ҳақида маълумот берувчи белги қўйиш.

МАРКСИЗМ, Маркс-Энгельс таълимоти; қ. — *Марксизм-ленинизм.*

МАРКСИЗМ-ЛЕНИНИЗМ. Табиат ва жамият тараққиёти қонунлари ҳақидаги, эзилган ва эксплуатация қилинувчи омманинг революцияси ҳақидаги, социализмнинг галабаси ва коммунистик жамият қуриш тўғрисидаги Маркс — Энгельс — Ленин таълимоти, ишчилар синфи ва унинг Коммунистик партиясининг идеологияси. Марксизм-ленинизм ишчилар синфи ва барча меҳнаткашларнинг туб манфаатлари ифодасидир, чинакам илмий, энг илғор ва изчил революцион дунёқарашдир. Марксизм-ленинизмнинг таркибий қисмлари: марксистик фалсафа — диалектик материализм, тарихий материализм, сиёсий иқтисод ва илмий коммунизм назариясидир. Коммунистик партия Маркс — Энгельс — Лениннинг ғолибона таълимотига амал қилиб Совет мамлакатининг ишчилар синфи ва барча меҳнаткашларини Улуг Октябрь социалистик революциясининг галабасига олиб келди ва СССРда социализм қурилишини таъминлаб, марксизм-ленинизм таълимотини янги тарихий шароитда ижодий ривожлантириб, совет халқини муваффақият билан коммунизм сари олиб бораётир. Марксизм-ленинизм бутун дунё халқлари онига тобора чуқур сингиб бормоқда. Унинг ҳаётий кучи Европа, Осиё ва Америка қитъасидаги бир қанча мамлакатларда халқ-демократия тузумининг юзага келиши, мустақамланишида, жаҳон коммунистик ҳаракатининг тобора ўсиб боришида, мустамлака ва қарам мамлакатлардаги миллий-озодлик ҳаракатининг кучайишида намоён бўлмоқда.

МАРКСИСТ. Марксизм издоши, марксизм тарафдори.

МАРКСИСТИК. Марксизмга ва марксистга онд, марксизмга,

марксистга хос бўлган, марксизм принципларига асосланган ва уларни ифодалайдиган, мас., марксистик партия, марксистик фалсафий материализм, жамият ҳодисаларига марксистик ёндашш ва ш. к.

◆ **Марксистик фалсафа** — Марксизм-ленинизмнинг фалсафий таълимоти — *диалектик материализм, тарихий материализм* (қ. *Материализм*).

МАРКСЧА-ЛЕНИНЧА. Марксизм-ленинизмга оид, марксизм-ленинизм принципларига асосланган, марксизм-ленинизм ифода қиладиган, мас., марксча-ленинча дунёқараш, марксча-ленинча назария ва ш. к.

МАРКСЧИ-ЛЕНИНЧИ. Марксизм-ленинизм издошлари; марксизм-ленинизм ғояларини қувватловчи, марксизм-ленинизм принципларини тинмай амалга оширувчи, коммунист.

МАРМЕЛАД. Мева шираси, картошка, шинни ва шакар аралашмасидан тайёрланган ширинлик, кондитер маҳсулоти.

МАРС (бош ҳарф билан) I. Қадимги Рим мифологиясида — уруш худоси.

МАРС (бош ҳарф билан) II. Қуёш системасининг Қуёшдан ҳисоблаганда тўртинчи планетаси, осмонда қизғиш рангли ёруғ юлдуз сингари кўринади, шунинг учун халқда Миррих юлдузи деб аталади.

МАРСЕЛЬЕЗА. Француз буржуа революцияси даврида (1792 йилда) ёзилган, кейинчалик Франциянинг миллий гимни бўлиб қолган революцион қўшиқ.

МАРТ. Календарь йилининг учинчи ойи.

МАРТЕН I. МАРТЕН ПЕЧИ. Мартен пўлати ҳосил қилинадиган печь.

МАРТЕН II. МАРТЕН ПУЛАТ. Мартен печида ҳосил қилинган пўлат.

МАРШ. 1. Бир ритмда саф тортиб юриш усули, мас., майдондан меҳнаткашларнинг колонналари тантанали марш қилиб ўтмоқдалар. 2. *ҳарб.* Қўшиннинг, ҳарбий қисмларнинг тартиб билан бир жойдан иккинчи жойга юриши; ҳарбий сафар; 3. *муз.* Юриш учун ёзилган аниқ ритмли музыка асари, мас., жўшқин, тантанали марш.

МАРШАЛ. 1. Алоҳида хизматлари учун олий қўмондонлик составидаги кишига СССР Олий Совети Президиумининг фармони билан бериладиган ҳарбий унвон ва шу унвонга эга бўлган киши, мас., Совет Иттифоқи Маршали, артиллерия маршали, бош авиация маршали ва ш. к. 2. Баъзи мамлакатлар армияларида олий ҳарбий унвон ва шу унвонга эга бўлган киши.

МАРШРУТ. 1. Белгиланган ва қўниш, тўхташ жойлари тайин қатнов ёки сафар йўли, мас., саёҳат маршрути, учаш маршрути. 5-маршрутдаги трамвай, 2. Маршрутли поезд *сғз. айн. ўзи.*

◆ **Маршрутли поезд** — состави ва юки белгиланган манзилга қадар ўзгармай борадиган товар (юк) поезда.

МАСКА. 1. Юзга кийиладиган, одам ёки ҳайвон башараси тасвирланган ниқоб; ўзини танитмаслик учун юзга тутиладиган, фақат икки кўзни паналамайдиган ниқоб. 2. Шундай ниқоб кийган одам, мас., қора маска ғолиб чиқди. 3. Қиличбозлик ва ш. к. мусобақаларда юзга тутиладиган қалқон; ниқоб. 4. Противогазнинг юзга тутиладиган, бошга кийиладиган қисми.

МАСҚАРАД. Ҳар хил ниқобларда, ажиб, қизиқ-қизиқ кийимларда ўтказиладиган бал, завқли базм-томоша кечасы.

МАСҚИРОВКА. ҳарб. Душман кўзини чалғитиш, ундан аскар, ҳарбий куч, қурол ва объектларни яшириш учун кўриладиган чоратadbирлар мажмуи.

МАСОНЛИК. XVIII асрда Англияда пайдо бўлган ва кейинчалик бошқа мамлакатларга ҳам ёйилган мистик диний-фалсафий оқим. Масонлик «ахлоқни камолотга етказиш»ни мақсад қилиб қўяди ва шу билан бирга ишчиларнинг революцион ҳаракатига қарши чиқади.

МАССА, физ. Материяга хос вазминликни, инерцияни белгилайдиган миқдор, материянинг энг муҳим физикавий хоссаларидан бири.

МАССАЖ. Даволаш ёки косметика мақсадларида терини, баданни ишқалаш, уқалаш, силаш.

МАССИВ. 1. Тоғлик ерларнинг баланд жойларидаги бир-бирига ўхшаш яхлит қисмлари, мас., Тяньшань массиви, Помир массиви ва ш. к. Географик хусусиятлари ўхшаш, умумий манзараси бир тусдаги яхлит ерлар, кенг масофага чўзилган яхлит ер майдони, мас., ўрмон массивлари (катта ўрмонзорлар). 3. Кенг, яхлит ер майдонини ишғол қилган, архитектураси жиҳатидан бир бутунлиқни ташкил этган турар жой, мас., Чилонзор массиви (Тошкентда).

МАССОВИК. Парк, санаторий, лагерь ва ҳ. к. жойларда оммавий ўйинлар уюштирувчи ходим.

МАСТЕР. 1. Цех, смена ва ҳоказоларда маъмурий ҳамда техникавий раҳбарлик ишларини олиб боровчи мутахассис, мас., смена мастери, цех мастери ва ш. к. 2. Атоқли спортчиларга, шахматчиларга бериладиган унвон ва шу унвонга эга бўлган спортчи, мас., хизмат кўрсатган спорт мастери.

МАСТЕРОВОЙ. Ёски вақтларда фабрика-завод ишчиси.

МАСШТАБ. Чертёж, план ёки харитадаги чизик узунлигининг маъкур чизик билан кўрсатилаётган ҳақиқий узунликка (масофага) нисбати, мас., масштаб: 1:500.000—1 сантиметрда 50 километр, яъни 1 сантиметр узунлигидаги чизик ҳақиқатда 50 километрга тенг демакдир.

МАТАДОР. Буқа билан олишиш ўйинида буқани маҳв этувчи бош курашчи.

МАТЕМАТИКА. «Объектив дунёнинг фазовий формалари ва миқдорий муносабатларини» (Энгельс) ўрганадиган фан.

МАТЕРИАЛ. 1. Бирор мақсад учун ишлатиладиган нарсa, предмет, хом ашё ва ҳоказолар, мас., қурилмиш материаллари, яра боғлайдиган материал ва ш. к. 2. Асос ёки далил бўлиб хизмат қиладиган маълумот, хабар, манба ва ҳоказолар, мас., доклад учун материал, илмий тадқиқот учун материал ва ш. к. 3. Газлама, газмол, мас., костюмлик материал, пальтобоп материал ва ш. к.

МАТЕРИАЛИЗМ. Фалсафада икки энг асосий оқимнинг бири — тафаккур билан борлиқ муносабати проблемасини том маънода тўғри ва илмий ҳал қилиб берувчи ягона оқим. Материализм идеализмга қарама-қарши ўлароқ материянинг руҳга нисбатан бирламчилигини, объектив дунёнинг онгга, тафаккурга боғлиқ

бўлмаган ҳолда мавжудлигини эътироф этади ва бу билан идеализмдан тубдан ажралиб туради. Материализм дунё ўз табиати билан моддийдир ва бизнинг онгимизга боғлиқ бўлмаган ҳолда ва ундан ташқарида мавжуддир, дунёни билиш мумкин, билиш жараёни материяни сезишдан бошланади, руҳ, онг ҳосила нарса, бинобарин, у табиатга, материяга нисбатан иккиламчидир деб ўртади. Маркс — Энгельс — Ленин яратган диалектик материализм ва тарихий материализм илмий коммунизмнинг асосидир, марксчиленинчи партияларнинг дунёқарашидир, жамиятнинг реакцион ва умри тугаб бораётган кучларига қарши курашувчи илғор ижтимоий синфларнинг дунёқарашидир.

◆ **Диалектик материализм** — марксистик партиянинг К. Маркс ва Ф. Энгельс томонидан яратилган ҳамда В. И. Ленин ва унинг шогирдлари томонидан ижодий ривожлантирилган дунёқараши — энг илғор, чинакам илмий революцион дунёқараши. Бу дунёқарашнинг диалектик материализм деб аталишининг сабаби шундаки, унинг табиат ҳодисаларига ёндашиш, бу ҳодисаларни билиш, англаш методи диалектик бўлиб, объектив борлиқ, дунё ҳодисаларини талқин қилиши ва назарияси материалистикдир. Тарихий материализм — кишилик жамияти тараққиётининг умумий қонуниятлари ҳақидаги марксча-ленинча фан; ижтимоий ҳаёт ва жамият тарихига татбиқ этилган диалектик материализм.

МАТЕРИАЛИСТ. Материализм тарафдори, материализм издоши; материализм позицияларидаги киши.

МАТЕРИАЛИСТИК. Материализмга онд, хос, материалистларча, материализм принципларига асосланган, материализм позициясида турган, мас., материалистик фалсафа, табиатни материалистик асосда тушуниш ва ш. к.

МАТЕРИЯ, фал. Киши онгидан ташқарида ва унга боғлиқ бўлмаган ҳолда мавжуд бўлган ва онгининг ўзи инъикос этган объект борлиқ. Материя бирламчи, чунки у бизнинг сезгиларимиз, тасаввурларимиз ва онгимизнинг манбандир, онг эса иккиламчидир, чунки у материянинг инъикосидир.

МАТРИАРХАТ. Ижтимоий жамиятнинг она томондан қариндошликка асосланган ва хотинлар онла бошлиғи ҳамда ижтимоий ҳаётда раҳбарлик ролини ўйнаган ибтидоний босқичи.

МАТРИЦА. 1. *тех.* Босмахона ҳарфи ёки белгиси қўйиладиган, таंगा зарб қилинадиган ва умуман материалга босиб ёки зарб билан бирор шакл бериш учун белгиланган ўйма қолип. 2. *полигр.* Терилган текстнинг акси бўлган ва босма қолип қўйиб олиш учун хизмат қиладиган картон форма.

МАТРОС. Ҳарбий-денгиз флотининг оддий аскарлари, гражданденгиз флотида кема командасининг аъзоси.

МАТРОСКА. 1. Матросларнинг кенг қайтарма ёқали махсус устки кўйлаги. 2. Хотинлар ёки болаларнинг шу хилда тикилган кўйлаги.

МАТЧ. Шахмат ёки спортнинг бошқа бир тури бўйича икки рақиб ёки икки команда ўртасида ўтказиладиган мусобақа, мас., шахмат матчи, футбол матчи, матч-реванш (қ. *Реванш II*), матч-турнир (қ. *Турнир*) ва ш. к.

МАУЗЕР. Автоматик тўппончанинг бир тури.

МАХИЗМ (Австрия физиги ва файласуфи Э. Мах исмидан). XIX асрнинг охирида фалсафада ва назарий физикада пайдо бўлган реакция субъектив-идеалистик оқим. «Идеализмнинг бир тури бўлган махизм, объектив қараганда, реакция қуролидир, реакцияни амалга оширувчидир» (Ленин).

МАХОВИК, тех. Ўз салмоғи билан валнинг бир текис айланишини таъминлайдиган оғир ғилдирак.

МАХОРҚА. Тамаки ўсимлигининг барги ва майдаланган ювдаларидан тайёрланган паст навли чекимлик.

МАЧТА. 1. Кеманинг елканлар осиб қўйиладиган, кузатиш, сигнализация ва бошқа мақсадлар учун хизмат қиладиган металл ёки ёғоч устуни, дори, минораси. 2. тех. Дирижаблларнинг механизация воситасида тўхташи ва кўтарилиб кетмаслиги учун боғлаб қўядиган қурилма, минора. 3. тех. Умуман сим тортиш ва бошқа мақсадлар учун қилинган баланд, минорасимон қурилма, мас., телестудия мачтаси, радио мачтаси ва ш. к.

МАШИНА. 1. Бир турдаги энергияни бошқа турга айлантирувчи ва бирор фойдали иш бажарувчи механизм ёки механизмлар мажмуи. 2. Бирор механизм ёрдамида ҳаракатга келтириладиган транспорт воситаси, асосан автомобиллар.

◆ **Ҳисоблаш машиналари** — ҳисоблаш ишларини автоматлаштирадиган машиналар (арифмометр, ҳисобий-аналитик машина, ҳисобий-электрон машиналар ва бошқалар). Ҳисоблаш машиналари ўзининг универсаллиги ва аниқ ҳисоб қилиши билан муҳим аҳамиятга эгадир.

МАШИНАЛАШТИРИШ. Ишлаб чиқаришда машиналар, машина ускуналари қўлланиш, мас., қишлоқ хўжалигини машиналаштириш.

МАШИНАСОЗЛИК. Машиналар, машина асбоб-ускуналари ишлаб чиқариш, мас., машинасозлик саноати, машинасозлик заводи ва ш. к.

МАШИНАШУНОСЛИК. Машина ва механизмлар тавсифи ва ва назарияси.

МАШИНИСТ. Баъзи машиналарни бошқарувчи, юргизувчи, ҳайдовчи ишчи, мас., экскаватор машинисти.

МАШИНИСТКА. Машинада, ёзув машинкасида ишловчи аёл.

МАШИНҚА. 1. Ҳарфлар босадиган тугмачаларига бармоқ билан уриб хат ёзиш учун белгиланган қўл машина. 2. Турли ишлар учун белгиланган кичкина механик асбоб, мас., соч оладиган машинка, қўй югини оладиган машинка ва ш. к.

МАЯК. Маёқ *сўз. айн. ўзи.*

МАЯТНИК. 1. Юқори учи қўзғалмас қилиб маҳкамланган, пастки учига оғир юк осилган тебранувчи стержень, мас., соат маятниги. 2. Қўл ва чўнтак соатларининг ўз ўқи атрофида турли йўналишларда бир хилда айланиб соат юришини ростлаб турувчи ғилдиракчаси.

МЕБЕЛЬ. Диван, стол, стул, шифоньер ва ш. к. уй жиҳозлари.

МЕГАГЕРЦ. 1 миллион герцга тенг частота ўлчов бирлиги.

МЕГАФОН. Овозни кучайтирувчи карнай.

МЕДАЛЬ. Алоҳида хизматлари ёки муваффақиятлари учун бериладиган, сурат ва ёзувлар зарб қилинган металл доира ёки пластинка шаклидаги нишон белгиси.

МЕДАЛЬОН. Бўйинга тақиб юриладиган, юмалоқ ёки чўзиқ-роқ ясси қутича шаклидаги зийнат буюми, мас., ичига сурат солиб қўйилган медальон.

МЕДИАНА, мат. Учбурчакнинг бирор бурчагидан шу бурчак қаршисидаги томоннинг ўртасига туширилган тўғри чизиқ.

МЕДИАТОР, муз. Суякдан ёки целлулоиддан қилинган, бир учи ўткир, юпқа пластинка, нохин.

МЕДИКАМЕНТ. Даволовчи восита, дори-дармон.

МЕДИЦИНА. Медицина институти — олий малакали медицина мутахассслари, врачлар тайёрлайдиган олий ўқув юрти ва шу ўқув юрти жойлашган бино.

МЕДИЦИНА. Қасалликлар, уларнинг олдини олиш ва даволаш ҳақидаги фанларнинг мажмуи.

МЕДУЗА, зоол. Сезувчи, қисувчи ва овқат қамраб олувчи чангали бўлган шилимшиқ денгиз ҳайвони.

МЕЗОСФЕРА. Атмосферанинг 40—80 километр баландликдаги қатлами.

МЕЛАНОМАЛАР, мед. Пигмент тўқимасидан ўсиб чиққан ёмон сифатли ўсмалар; кўпинча терида пайдо бўлган ҳоллардан, кўзининг тўр ва томир пардаларидан ҳосил бўлади.

МЕЛАНХОЛИК. Меланхолия билан изтиробланидиган, хафаконликка дучор бўлган киши.

МЕЛАНХОЛИЯ. Бекордан-бекорга диққат бўлиш, руҳий тушқунлик, ғамгинлик, хафагарчиликдан иборат руҳий касаллик.

МЕЛИОРАТИВ. Мелиорацияга онд, мас., мелиоратив ишлар, мелиоратив тадбирлар ва ҳ. к.

МЕЛИОРАТОР. Мелиорация мутахассиси.

МЕЛИОРАЦИЯ. Ернинг табиий шаронтларини тубдан яхшилаб, деҳқончиликка мослаш, унумдорлигини ошириш тадбирлари системаси (ботқоқларни қуришти, сув чиқариш, суғориш системаларини яхшилаш, дарахт ўтказиш ва ш. к.).

МЕЛОДЕКЛАМАЦИЯ. Музика жўрлигида бадний ўқиш.

МЕЛОДИКА. 1. Оҳанглар, мелодиялар тўғрисидаги илм.
2. Бирор композиторнинг, халқ музика ижодининг ёки музика асари ёхуд жанрининг ўзига хос мелодик воситалари мажмуи; бирор музика асарининг мелодик тузилиши.

МЕЛОДИЯ. Яхлит музика асари ҳосил қиладиган овозларнинг маълум тартибдаги кетма-кетлиги, куй, оҳанг.

МЕЛОДРАМА. Воқеаларни ниҳоятда бўрттириб, ҳаяжонли қилиб тасвирлайдиган, насиҳатомуз драматик жанр; шу жанрдаги асар.

МЕМБРАНА, физ., тех. Тебранма ҳаракат қила оладиган юпқа пардача, металл пластинка, мас., телефон мембранаси, микрофон мембранаси ва ш. к.

МЕМОРАНДУМ. Халқаро муносабатларда — бирор ҳукуматнинг дипломатик йўл билан муҳокама қилиниши лозим бўлган масалалар юзасидан ўз нуқтаи назарини баён қилиб ёзган номаси; меморандум баъзан нотага илова қилиниб, унда нотада баён этилган фикрлар тўлароқ асослаб берилади.

МЕМОРИАЛ. Хотира, ёдгорлик учун қўйилган.

◆ **Мемориал доска** — ёдгорлик лавҳаси, бирор атоқли кишининг, муҳим воқеанинг хотираси учун қўйилган ёзувли тахта, лавҳа.

МЕМУАР, адаб. Бирор шахс ёки ёзувчининг ўз кўзи билан кўрган ёки қатнашган ўтмиш воқеаларга онд хотиралари, эсдаликлари тавридаги алабий асар, ёдном.

МЕНДЕЛЕЕВИЙ. Менделеев даврий системаси учинчи группасининг активидлар оиласига кирадиган кимёвий элемент. 1955 йилда сунъий йўл билан кашф этилган ва радиоактив бўлган бу элемент Д. И. Менделеев хотирасини абадийлаштиради.

МЕНЗУРКА. Суюқликларнинг ҳажмини аниқ ўлчаш учун ишлатиладиган, чизиқчалар билан бўлинган стакан ёки рюмка.

МЕНИНГИТ, мед. Мия юмшоқ пардасининг яллиғланиши.

МЕНТОЛ. Уткир яллиғ ҳидли шаффоф кристаллик модда. Медицинада, парфюмерияда ва кондитер саноатида ишлатилади.

МЕНЬШЕВИЗМ. Россия социал-демократик ишчилар партиясининг II съезди (1903) да РСДРП нинг иккига, яъни большевикларга ва меньшевикларга ажралиши натижасида Ленин «Искра» сизга қарши оппортунистлардан ташкил топган ўта реакцион оппортунистик оқим; революцияга қадар Россияда буржуазиянинг ишчилар ҳаракатидаги агентураси, халқаро оппортунизм тармоқларидан бири бўлиб келди. Улуғ Октябрь социалистик революцияси арафасида меньшевиклар эсерлар сингари контрреволюцион буржуазия лагерига ўтиб кетадилар ва капиталистик тузумни сақлаб қолишга жон-жаҳди билан уринган контрреволюцион буржуа партиясизга айланадилар. Меньшевизмнинг қолдиқлари совет халқининг ашадий душманларига ва жаҳон империализмнинг хизматиға ўтиб, жосуслар ва диверсантлар шайкасига айланиб кетадилар. Меньшевизмнинг қолдиқларини КПСС ва Совет ҳокимияти ўз вақтида фойш қилиб тор-мор келтирган эди.

МЕНЬШЕВИК. Меньшевизм тарафдори, антимарксистик, оппортунистик партия аъзоси.

МЕРГЕЛЬ, геол. Оҳактош ва гилдан иборат чўкинди тоғ жинси; асосан пемент ва ўғит тайёрлаш учун ишлатилади.

МЕРИДИАН, геогр. Ер шарининг қутблари орқали экваторини тўғри бурчак остида кесиб ўтган фаразий чизиқ.

МЕРИНОС. 1. Ингичка, оқ, майин юнгли қўй зоти, шунингдек, шу зотли қўй. 2. Шундай қўйининг юнги ёки шу юнгдан тўқилган мата.

МЕРКАНТИЛИЗМ. 1. Савдо капиталининг манфаатларини акс эттирадиган иқтисодий таълимот ва иқтисодий сиёсат. Меркантилизм тарафдорлари мамлакатда фаровонлик саноатни ривожлантиришга эмас, балки чет мамлакатлардан келтирилган молдан чегга кўпроқ мол чиқариб сотишга боғлиқ деб ҳисоблайдилар. 2. қўчма. Фойдаларастлик, манфаатпарастлик, таъмагирлик.

МЕРКУРИЙ I (бош ҳарф билан). Қадимги Рим мифологиясида фасоҳат, тижорат ва сафар худоси.

МЕРКУРИЙ II (бош ҳарф билан). Қуёш системасининг Қуёшга энг яқин, энг кичик планетаси, Уторуд.

МЕСТҚОМ. 1. Қасаба союз ташкилотининг маҳаллий комитети, маҳаллий комитет. 2. Маҳаллий комитет бошлиғи.

МЕТАГАЛАКТИКА, *астр.* Галактикалар мажмуи. Метагалактика ҳозирги замон телескоплари орқали кўриб бўладиган миллиардга яқин галактикани ҳам ўз ичига олади.

МЕТАЛЛ. Ўзига хос товланиш, чўзилувчанлик, иссиқ ва электр ўтказиш хусусиятларига эга бўлган оддий кимёвий элемент ёки қотишма.

◆ **Қора металллар** — чўян, пўлат, темир. **Рангли металллар** — мис, рух, қўрғошин, никель, қалайн ва ш. к.

МЕТАЛЛАШ. Бирор буюм, нарса ёки материалнинг сиртини зарраларга айлантирилган металл пуркаб қоплаш.

МЕТАЛЛО... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, «металл», «металлический» маъноларини, яъни металлга оидликни билдиради, мас.: *металлография, металлофизика* ва ш. к.

МЕТАЛЛОГЕНИЯ. Фойдали қазилмалар тўғрисидаги илмнинг ер қобиғида руда конларининг пайдо бўлиш ва жойлашиш қонунларини ўрганадиган бўлими.

МЕТАЛЛОГРАФИЯ. Металл ва қотишмаларнинг ички тузилишини ва физикавий хусусиятларини ўрганадиган фан.

МЕТАЛЛОИДЛАР. Металлмаслар *сўз. айн. ўзи.*

МЕТАЛЛОКЕРАМИКА. Металлургиянинг металл кукун (по-рошок) лардан буюмлар тайёрлаш масалалари билан шугулланадиган тармоғи.

МЕТАЛЛООПТИКА. Оптиканинг металлларнинг оптикавий хос-саларини ўрганадиган бўлими.

МЕТАЛЛОФИЗИКА. Физиканинг металллар ва уларнинг қотишмалари тузилиши ва хусусиятлари ҳақидаги бўлими.

МЕТАЛЛУРГИЯ. 1. Саноат усулида металл ишлаб чиқариш ҳақидаги фан. 2. Оғир саноатнинг рудалардан металл ишлаб чиқариш ва уларнинг дастлабки ишлови билан шугулланадиган тармоғи.

МЕТАЛЛМАСЛАР, НОМЕТАЛЛАР. Металллар жумласига кирмайдиган элементлар, металлоидлар, мас., кислород, фосфор, олтин-гургурт ва ш. к.

МЕТАЛЛШУНОСЛИК. Металлларнинг хусусияти, тузилиши ва уларнинг ўзгариш қонунилари ҳақидаги фан.

МЕТАМОРФИЗМ, *геол.* Тоғ жинсларининг кимёвий ва физикавий сабаблар таъсири остида ўзгаришлари.

МЕТАМОРФОЗА, *биол.* Ўсимлик органлари шакли ва тузилишининг тарихий ривожланиш процессида ўзгариши ёки ҳайвонларнинг бир тараққиёт босқичидан иккинчи тараққиёт босқичига ўтиши билан ташқи кўриниши ва яшаш тарзининг ўзгариши, мас., ўсимлик илдизлари ва шохларининг метаморфозаси, итбалиқнинг қурбақа бўлиш метаморфозаси.

МЕТАН. Углерод билан водород бирикмасидан иборат туссиз газ. Саноат ва рўзғорда ёнилғи сифатида, кимё саноатида ҳам ашё сифатида ишлатилади.

МЕТАСТАЗ, *мед.* Касаллик қўзғотган микроб ёки ўсма (шиш) хужайрасининг жойлашган манбандан қон ва лимфа йўли орқали бошқа органларга ҳам тарқалиши.

МЕТАТЕЗА, *лингв.* Сўз таркибидаги айрим товушларининг талаффузда ўрин алмаштириши, мас., ёмғир—ёғмир, тупроқ—турпоқ ва ҳ. к.

МЕТАФИЗИК. Метафизика тарафдори, метафизика принципларини ёқловчи, метафизика методларини қўлловчи.

МЕТАФИЗИКА. Фалсафада — диалектикага қарама-қарши, илмга зид билиш методи; метафизика табиат ва жамият ҳодисаларини ривожланишда ва бир-бирига боғланган ҳолда олиб текширмасдан, бир-биридан узилган ва айрим-айрим ҳолда, тургун ва ўзгармас ҳолда олиб текширади ва ҳодисаларнинг ички қарама-қаршиликларини инкор этади. Метафизика консерватив ва реакцион идеологияни асослаш учун хизмат қилади.

МЕТАФОРА, адаб. Сўз ёки иборани кўча маънода, яъни ўхшатиш, қиёс қилиш учун ишлатиш, шунингдек, шу тарзда ишлатилган сўз ёки ибора, мас., тўлқинларнинг ҳайқариши, майсаларнинг шивирлаши каби.

МЕТЕОР. Космик фазодан Ер атмосферасига шиддат билан учиб келадиган, чўғдек қизиб ёрқин из қолдирадиган жисм, «учар юлдуз».

МЕТЕОРИТ. Планеталараро фазодан ерга келиб тушган тош, космик (космосга мансуб) жисм.

МЕТЕОРОГРАФ. Атмосферанинг юқори қатламларидаги ҳавонинг температурасини, босимини, намлигини автоматик суратда қайд этиб турадиган асбоб.

МЕТЕОРОЛОГИК. Метеорологияга оид, мас., метеорологик станция, метеорологик кузатиш ва ш. к.

МЕТЕОРОЛОГИЯ. 1. Атмосфера ва унинг тузилиши, хусусиятлари ва унда бўладиган ўзгаришлар ҳақидаги фан. 2. Об-ҳаво ва уни олдиндан аниқлаш методларини ўрганадиган фан.

МЕТИЗАЦИЯ, биол. Ҳайвонларнинг зотини, ўсимликларнинг навини яхшилаш мақсадида уларнинг турли зот ёки навларини ўзаро чатиштириш.

МЕТИЛ, хим. Кўпгина органик бирикмалар таркибига кирадиган, бир углерод атоми ва уч водород атомидан иборат группа.

МЕТИЛЕН, хим. Кўпгина органик бирикмалар таркибига кирадиган, бир углерод атоми ва икки водород атомидан иборат группа.

МЕТИС. 1. *биол.* Метизация қилингандан кейин пайдо бўлган ҳайвон ёки ўсимлик. 2. Турли ирққа мансуб ота-онадан тугилган бола, таркаган киши.

МЕТОД. 1. Табиат ҳодисаларини ва ижтимоий ҳаётни билиш, ўрганиш усули, мас., диалектик метод, қиёсий метод, экспериментал метод ва ш. к. 2. Бирор ишни бажариш, амалга ошириш усули. йўли ёки усул ва йўллар системаси, мас., ишлаб чиқаришнинг илғор методлари, таълим методи, ленинча ишontiриш ва тушунтириш методи ва ш. к.

МЕТОДИКА. 1. Педагогика фанининг ўқитиш қондалари ва методларидан баҳс этадиган бўлими, мас., она тили методикаси, арифметика методикаси ва ш. к. 2. Бирор нарсани амалий суратда бажариш усули ва йўлларининг мажмуи, мас., илмий тадқиқот методикаси.

МЕТОДИСТ. Методика мутахассиси, методика ўқитувчиси.

МЕТОДОЛОГ. Методология мутахассиси.

МЕТОДОЛОГИК. Методологияга оид, мас., методологик анализ, методологик кўрсатмалар ва ш. к.

МЕТОДОЛОГИЯ. Умуман илмий метод ҳақидаги, хусусан,

айрим фанларнинг методлари ҳақидаги таълимот, мас., марксизм-ленинизм методологияси, тарих методологияси, адабиёт методологияси ва ш. к.

МЕТОНИМИЯ, адаб. Бирор предмет ёки ҳодиса номини бирор боғлаиш, ўхшашлик асосида бошқа сўз ёки ибора билан алмаштириш, шунингдек, шу тарзда ишлатиладиган сўз ёки ибора, мас., «пул» ўрнига «чўнтак», «Ойбек асарларини ўқидим» ўрнига «Ойбекни ўқидим», «озик-овқат мўл» ўрнига «дастурхон тўкин» ва ҳ. к.

МЕТР. 1. Метрик ўлчовлар системасида 100 сантиметрга барабар узунлик ўлчов бирлиги. 2. Шундай узунликдаги газ-чўп.

МЕТРАЖ. 1. Бирор нарсанинг метр билан ифодаланган узунлиги, мас., кинолента метражи, газлама метражи ва ҳ. к. 2. Бинонинг, уйнинг квадрат метр билан ифодаланган ҳажми, мас., хонанинг метражи.

МЕТРАНПАЖ. Босмахонада вёрстка қилувчи, терилган текстни саҳифаловчи ходим.

МЕТРИКА I. Туғилган ой-кун, йил қайд этиладиган дафтардан кўчириб берилган гувоҳнома; туғилганлик ҳақидаги гувоҳнома.

♦ **Метрика дафтари** — гражданлик акти ҳолатлари (туғилиш, никоҳ, ўлим) қайд этиладиган дафтар.

МЕТРИКА II. адаб. Шеърнинг вазни, ўлчови ҳақидаги таълимот ва шеърӣ вазнининг ўзи.

МЕТРО. *Метрополитен* сўзининг қисқартирилган шакли.

МЕТРОЛОГИЯ. Ўлчовлар ва улардан фойдаланиш ҳақидаги илм.

МЕТРОПОЛИТЕН. Асосан ер остида қурилган шаҳар электр темир йўли.

МЕТРОПОЛИЯ. Ўзга мамлакатларни босиб олиб, ўз мустамлакасига айлантирган ва уларни эксплуатация қилаётган империалистик давлат (мустамлакаларга эга бўлган капиталистик давлат ўз мустамлакаларига нисбатан шундай ном билан аталади).

МЕХАНИЗАЦИЯ, МЕХАНИЗАЦИЯЛАШ. Машиналаштириш, ишлаб чиқариш процессларини машина ва механизмлар билан қуроллантириш; қўл меҳнатини тўла ёки қисман машина ва механизмлар билан алмаштириш, мас., қишлоқ хўжалигини механизациялаш.

МЕХАНИЗМ. 1. Машина, асбоб ва шу кабиларнинг ички тузилиши, ички аппарати, мас., соат механизми. 2. Бирор ишни бажарадиган машина, мас., ер қазииш механизми. 3. Бирор процесс давомида рўй берадиган ҳодисалар мажмуи, мас., фикрлаш механизми. 4. Ички тузилиш, система, мас., давлат механизми.

МЕХАНИК. 1. Механика мутахассиси. 2. Машиналарни назорат қилиб борувчи, эксплуатация қилувчи, ишга солувчи мутахассис.

МЕХАНИК, МЕХАНИКАВИЙ. 1. Механикага оид, механика фанини ўрганадиган, мас., механик ҳаракат, материалнинг механик хусусияти ва ш. к. 2. Механизмлар ёрдамида ҳаракат қиладиган, мас., механик курак, механик юк ортгич ва ҳ. к. 3. Механизм ва машиналарга оид, механизм ва машиналар билан қуролланган.

МЕХАНИК-ҲАЙДОВЧИ. Пахта териш машинасини ҳайдовчи мутахассис, механик.

МЕХАНИКА. 1. Физиканинг жисмлар ҳаракатини ўрганадиган бўлими; *статика, кинематика* ва *динамика*га бўлинади. 2. Техниканинг жисмлар ҳаракати ҳақидаги таълимотини амалга тадбиқ этиш билан шуғулланадиган соҳаси.

◆ **Иншоот механикаси** — механиканинг бино, иншоотлар ва уларнинг қисмларини ҳисоблаш тўғрисидаги бўлими

МЕХАНИСТ. Механицизм тарафдори.

МЕХАНИЦИЗМ. Оламдаги хилма-хил ҳодисаларни бир турдаги оддий зарраларнинг механик ҳаракатидангина иборат деб билувчи, ривожланишининг мураккаб қонуниятларини механиканинг оддий қонуниларидангина иборат деб қаровчи идеалистик, антидиалектик фалсафий оқим.

МЕХАНОТЕРАПИЯ. Айрим касалликларни махсус аппаратлар ёрдамида жисмоний машқ қилдириб даволаш.

МЕЦЕНАТ. Буржуа-дворянлар жамиятида фан ва санъатга ҳомийлик қилувчи давлатманд киши.

МЕШЧАН. 1. Шаҳар майда буржуазиясига мансуб майда ҳунарманд, майда савдогар. 2. Ўз шахсий манфаатлари, хусусий мулкчилик дарди билан ўралашиб қолган шахс; шахсий манфаатидан бошқа нарсани билмайдиган, ўз шахсий манфаатидан нарига ўтмайдиган, фикри тор одам.

◆ **Мешчанлар табақаси** — чор Россиясида шаҳарлардаги майда савдогарлар, косиб ва ҳунармандлар ҳамда паст даражадаги хизматчилар ва ш. к. дан таркиб топган табақа.

МИГРАЦИЯ. 1. Мамлакат аҳолисини шу мамлакатнинг ўзидан бир жойдан бошқа жойга кўчириш (ички миграция) ёки бошқа мамлакатга кўчириш (халқаро миграция). 2. Ҳайвон ва қушларнинг бир географик муҳитдан иккинчи географик муҳитга ўтиши, мас., қаргаларнинг ёзда учиб юриши.

МИГРЕНЬ, мед. Кўпинча бошнинг бир томонини қаттиқ оғритадиган асабий касаллик.

МИЗАНСЦЕНА. Спектакль давомида декорация ва артистларнинг спектаклнинг айрим пайтларига мос жойлашуви.

МИКАДО. Япон императорининг номи.

МИКРО... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб: 1) жуда майда, жуда кичик маъноларини билдиради (акси — макро), мас.: *микроорганизм, микрорайон* ва ш. к.; 2) жуда кичик предмет, ўлчам ва ҳ. к. ларни ўрганиш, ўлчашга алоқадорликни билдиради, мас.: *микробиология, микрометр* ва ш. к.; 3) иккинчи қисм билан ифодаланган ўлчов бирлигининг миллиондан бир улушини билдиради, мас.: *микрофарада, микроампер* ва ш. к.

МИКРОАМПЕР. Ампернинг миллиондан бирига тенг бўлган электр ўлчов бирлиги.

МИКРОБ. Микроскоп орқалигина кўринадиган бир ҳужайрали жуда кичик организм, бактерия. Кўпчилик микроблар ачиш, чириш ва органик моддаларнинг бузилишига, юқумли касалликларнинг келиб чиқишига сабаб бўлади.

МИКРОБИОЛОГИЯ. Биологиянинг микроорганизмларнинг тузилиши, ўсиш тарихи, ўзгариши, систематикаси, физиология ва биокимёсини ўрганадиган бўлими.

МИКРОЗАРРАЛАР. Фақат электрон микроскопларда кўриб бўладиган жуда майда зарралар.

МИКРОИҚЛИМ. Территорияси унча катта бўлмаган жойнинг шу жойдаги ўрмон-дала, ботқоқлик ва ҳоказолар билан боғлиқ бўлган ўзига хос иқлими; тақ.— *Макроиқлим*.

МИКРОКИНОСЪЕМКА. Микрообъектларни, ҳодиса ва процессларни микроскоп ёрдамида киносъемка қилиш; биологияда, ботаникада, кимёда, металлографияда қўлланилади.

МИКРОКОСМОС. Оддий кўз билан кўриб бўлмайдиган, олам — атом, электрон ва ҳоказолар олами; тақ.— *Макрокосмос*.

МИКРОМЕТР. Машина қисмларининг ўлчамларини жуда аниқлик билан ўлчайдиган асбоб.

МИКРОМЕТРИЯ. Физиканинг узунлик ўлчамларини аниқ ўлчаш билан шуғулланидиган бўлими.

МИКРОН. Метрининг миллиондан бир улуши.

МИКРООРГАНИЗМ. Қуролланмаган кўз билан кўриб бўлмайдиган ўсимлик ёки ҳайвон организми; микроб.

МИКРОРАЙОН. Ўзига мустақил энг кичик район, мас., телефон тармоғининг микрорайони, қишлоқ хўжалик микрорайони, шаҳардаги микрорайонлар.

МИКРОСКОП. Қуролланмаган кўз билан кўриб бўлмайдиган, жуда майда нарсаларни катта қилиб кўрсатадиган оптик асбоб.

МИКРОСКОПИҚ. 1. Микроскопга онд, микроскоп ёрдамида қилинадиган, мас., микроскопик анализ, микроскопик текшириш ва ш. к. 2. Жуда кичик, фақат микроскопда кўринадиган, мас., микроскопик тўқима. Акс — *макроскопик*.

МИКРОСКОПИЯ. Микроскопнинг тузилиши, қўлланилиши ва микроскопик препаратлар тайёрлаш усулларини ўрганадиган амалий фан; бирор нарсани микроскоп воситасида текшириш, ўрганиш.

МИКРОСТРУКТУРА. Қаттиқ моддаларнинг микроскоп орқалигина кўринадиган тузилиши; тақ.— *Макроструктура*.

МИКРОФАРАДА, физ. Фараданинг миллиондан бир бўлагига тенг электр сизими ўлчов бирлиги.

МИКРОФЛОРА. Бирор жойнинг оддий кўз билан кўриб бўлмайдиган ўсимликлар мажмуи.

МИКРОФОН. Товушни узоқ масофага узатиш ёки кучайтириш учун товуш тўлқинларини электромагнит тўлқинларига айлантирадиган асбоб.

МИКРОЭЛЕМЕНТЛАР. Ўсимлик ва ҳайвонлар организмда жуда кам миқдорда (процентнинг юздан бир, мингдан бир улушлари миқдорида, ҳатто ундан ҳам кам) бўладиган кимёвий элементлар, мас., мис, рух, кобальт, молибден, марганец ва ш. к.

МИКРОЎГИТЛАР. Таркибида микроэлементлар бўлган ўғитлар. Микроўғитлар нўхат, маккажўхори, қанд лавлаги каби экинларнинг, шунингдек, пахтанинг ҳосилдорлигини оширади.

МИКСТУРА. Турли моддалар аралашмасидан тайёрланган суяқ дори.

МИЛИТАРИЗАЦИЯ, МИЛИТАРЛАШТИРИШ. Милитаризм сиёсатини юргизиш, ҳарбийлаштириш, империалистик давлатларнинг тинчликсевар мамлакатларни босиб олиш мақсадида тинч даврда бутун иқтисодий, сиёсий ва ижтимоий ҳаётини босқинчилик, агрессив уруш сиёсатига бўйсундириш, ҳарбий ташкилот методларини гражданлик муносабатлари соҳасига кўчириш.

МИЛИТАРИЗМ. Империалистик давлатларнинг зўр бериб қуролланиш ва *агрессив* урушга тайёрланиш сиёсати. Милитаризм тажовузкор ҳарбийларнинг ҳукмронлигини ўрнатиш ва мамлакатнинг бугун иқтисодий-сиёсий ва ижтимоий ҳаётини империалистик уруш мақсадларига бўйсундириш учун кенг йўл очиб беради, давлат бюджетининг ҳарбий харажатлар қисмини жуда ҳам ошириб, империалистик давлатларни милитаристик ҳарбий-полиция давлатига айлантириб юборади, бу эса меҳнаткашларнинг аҳволини кун сайин ёмонлаштиради.

МИЛИТАРИСТ. Милитаризм тарафдори, милитаризм сиёсатини амалга оширувчи.

МИЛИЦИЯ. 1. СССРда жамоат тартибини сақлаш ва жамоат хавфсизлигини ҳимоя қилиш, социалистик мулк, граждaнларнинг шахсий хавфсизлиги ва мулкни сақлаш вазифаларини бажарувчи маъмурий идора. 2. Умуман милиция ходимлари, милиционерлар.

МИЛЛИ... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, минг марта кичик, мингдан бир улуш деган маъноларни билдиради, мас.: *миллиметр, миллиграмм* ва ш. к.

МИЛЛИАРД. Мингта миллион (1.000.000.000).

МИЛЛИАРДЕР. Капиталистик мамлакатларда меҳнаткашлар бойлигини ўзлаштириш ҳисобига миллиард сўмлаб бойлик тўплаган капиталист.

МИЛЛИГРАММ. Граммнинг мингдан бир бўлагига тенг оғирлик ўлчов бирлиги.

МИЛЛИМЕТР. Метрнинг мингдан бир бўлагига тенг узунлик ўлчов бирлиги.

МИЛЛИОН. Мингта минг (1.000.000).

МИЛЛИОНЕР. 1. Миллион ёки бир неча миллион сўмга тенг келадиган бойлик эгаси. 2. Бойлиги, даромади миллионлаб ҳисобланадиган колхоз тўғрисида. 3. Миллион ёки бир неча миллион километр учган учувчи тўғрисида.

МИЛЛИПОР. Қалинлиги 0,15 миллиметрдан ошмайдиган тўқимачилик материали.

МИЛЬ. Турли давлатларда турлича бўлган масофа ўлчов бирлиги; географик миль — 7420 метрга, денгиз мили эса — 1852 метрга тенг.

МИЛЯ. қ. Миль.

МИМИКА. Юз мушакларининг ички туйғу ва кайфиятларни ифодалайдиган ҳаракатлари, шунингдек, шу ҳаракатлардан фойдаланиш санъати.

МИМИКРИЯ, биол. Баъзи ҳайвонларнинг ва ўсимликларнинг ўзлари яшаган муҳитдаги нарсалардан ажратиб бўлмайдиган ранг, тус ва шакли. Мимикрия — ҳайвон ва ўсимликларнинг табиий ҳимоя воситасидир.

МИМОЗА, бот. Жануб томонларда ўсадиган дуккакдилар оиласига мансуб ўт, бута, дарахт ва ш. к. Баъзи турларига қўл текканда барги шалпайиб тушади.

МИНА. 1. Ер ёки сув остига кўмиб қўйиладиган портловчи снаряд, мас., танкка қарши мина, пиёда аскарларга қарши мина ва ш. к. 2. Миномётдан отиладиган снаряд. 3. *Торпеда сўз. айн. ўзи.*

МИНАЧИ. 1. Миналовчи ёки жойларни миналардан тозаловчи мутахассис, офицер, солдат. 2. Ҳарбий кеманинг мина отувчи қуролини бошқарувчи матрос, офицер.

МИНЕРАЛ I. Ер қобиғи таркибида учрайдиган табиий кимёвий элемент ёки уларнинг бирикмалари. Минералларнинг кўпчилиги қаттиқ моддалардир; суюқ ҳолатдагилари: соф табиий симоб, сув, нефть ва бошқалар.

МИНЕРАЛ II. Минералларга оид; минералларга мансуб, минераллардан иборат бўлган, мас., минерал сув, минерал ўғит ва ш. к.

МИНЕРАЛЛАШИШ. 1. Органик моддаларнинг минералларга, минерал бирикмаларга айланиши. 2. Бирор нарсанинг минерал тузлар билан тўйиниши, бойиши ёки тўйинтирилиши, бойитилиши.

МИНЕРАЛОГИЯ. Минераллар, уларнинг келиб чиқиши, тузилиши, состави ва ўзгаришлари ҳақидаги фан.

МИНИАТЮРА. 1. Урта аср қўлёзма асарларида, китобларида бўёқлар билан чизилган нафис лавҳалар ва суратлар. 2. Жуда майда ва нафис, чиройли қилиб чизилган расм. 3. Металл ёки фил суягига кичкина қилиб ишланган жуда нафис нақш. 4. Кичик адабий ёки музика асари, мас., миниатюра театри, Шуберт миниатюраси ва ҳ. к.

МИНИАТЮРАЧИ, МИНИАТЮРИСТ. Миниатюра чизувчи расм-сом.

МИНИМАЛ. Энг кичик, энг кам, энг қисқа, мас., вақтни минимал сарфлаш (акси — *максимал*).

◆ **Минимал термометр** — маълум вақтда рўй берган энг паст температуранинг қайд этадиган термометр.

МИНИМУМ. Бирор нарсанинг энг кам ё энг зарур миқдори ёки энг қуйи даражаси, мас., *агротехника минимуми, программа-минимум* ва ш. к. Акси — *максимум*.

МИНИСТР. 1. Министрликка бош бўлиб турган олий лавозимли киши, ҳукумат аъзоси. 2. Баъзи марказий идораларга, бошқарма ва давлат комитетларига бошчилик қилувчи ҳукумат аъзоларига бериладиган унвон.

◆ **Бош Министр** — ҳукумат бошлиғи, министрлар совети ёки министрлар кабинетининг раиси. **Министрлар кабинети** — 1. Қорё Халқ Демократик Республикаси ҳукуматиинг номи. 2. Баъзи давлатларда ҳукуматнинг гайри расмий номи.

МИНИСТРЛИК. 1. Давлат бошқармасининг министр бошчилигида айрим соҳаларда раҳбарлик қилиб турувчи органи ва шу орган жойлашган бино, мас., СССР Ташқи Ишлар министрлиги, ЎзССР Маданият министрлиги ва ш. к. 2. Министр лавозими, унвони. 3. Буржуа парламентаризми системасида министрлар состави, ҳукумат.

МИНОМЕТ. Мина отадиган қурол, мас., реактив миномёт.

МИНОМЕТЧИ. Миномётлар билан қуролланган ҳарбий қисмларда ва бўлинмаларда хизмат қилувчи солдат ёки офицер; миномёт отувчи.

МИНОНОС (эскадра миноноси, эсминс). *Торпеда* отувчи қуроллар билан қуроллантирилган ҳарбий кема. Минонослар душман кемаларига торпеда отади, эскадра кемаларини ва соқчи кемаларни душман эсминслари, сув ости кемалари ва торпеда катерларининг ҳужумидан сақлайди.

МИНОР, муз. Бир парда оша пасайиб борувчи уч пардадан иборат товушлар сираси. Минор ғамгинлик, ҳазинликни ифодалайди. Акси — *мажор*.

МИНУС. 1. мат. Айриш аломатини ёки сонларнинг манфий эканлигини билдирадиган белги (—). 2. Икки сон ўртасида келганда иккинчи соннинг биринчи сондан айрилиши кераклигини билдирадиган ишора, мас., $6-2=4$. 3. мат. Манфий сон. 4. Нулдан паст температурани билдиради, мас., бугун ҳаво минус 15 даража бўлди. 5. Мактаб практикасида ўқувчилар билими ва хулқининг бирор баҳога нисбатан паст эканлигини билдириш учун ишлатилади, мас., Карим тарихдан минус 4 баҳо олди.

МИНУТ. 1. Соатнинг $1/60$ қисмига тенг вақт ўлчов бирлиги; бир минут — 60 секунд. 2. Бурчак ёки ёй градусининг 60 дан бир бўлаги ёки айлананинг 21600 дан бир бўлаги ўлчов бирлиги. Езувда рақамнинг ўнг томонига, устга қўйилган белги билан кўрсатилади, мас., $75^{\circ}56'$.

МИО... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, мушакка оидликни билдиради, мас.: *миокард*, *миограмма*, *миограф*, *миология* ва ш. к.

МИОГРАММА, мед. Мускул қисқаришларининг миографда ёзиб олинган график тасвири.

МИОГРАФ, мед. Мускул қисқаришларини график тарзда ёзиб оладиган асбоб.

МИОКАРД, анат. Юрак мускули, гўшти.

МИОКАРДИТ, мед. Юрак мускулининг (миокарднинг) яллиғланиши.

МИОЛОГИЯ, анат. Анатомиянинг мускуллар ҳақидаги бўлими.

МИСС. Англия ва Америкада турмушга чиқмаган қизларга мурожаатда «ойимқиз» маъносида қўлланиладиган сўз. Одатда фамилияга ёки исмга қўшиб айтилади.

МИССИОНЕР. Буржуа мамлакатларида черков томонидан, одатда ҳукумат ёрдамида мустамлака ёки қарам мамлакатга бошқа диндаги халқлар ўртасида диний ташвиқот юргизиш учун юборилган киши. Эксплуататор синфлар ўз мамлакатларининг ва асоратга солинган ўзга мамлакатларнинг халқлари устидан ҳукмронликларини мустаҳкамлашда миссионерлардан фойдаланиб келдилар. Шу билан бирга, миссионерлар империалистларнинг жосуслик агентурасига ҳам айлантирилган.

МИССИС. Англия ва Америкада турмушга чиққан аёлларга мурожаатда «хоним» маъносида ишлатиладиган сўз. Одатда фамилияга ёки исмга қўшиб айтилади.

МИССИЯ. 1. Бирор давлатнинг иккинчи бир давлат ҳукумати ҳузуридаги кичик элчи бошлиқ доимий вакилиги. 2. Бирор давлатнинг махсус топшириқлар билан чет элга юборилган пакиллари, делегацияси, мас., савдо миссияси, ҳарбий миссия ва ш. к.

МИСТЕР. Инглиз ва америкаликларда мурожаатда «жаноб» маъносида ишлатиладиган сўз. Исм ёки фамилияга қўшиб айтилади.

МИСТИК. Мистика тарафдори, бирор диний-мистик оқим мухлиси, мутасаввуф, тасаввуфчи.

МИСТИКА, Ғайри табиий оламга, илоҳлар ва илоҳий куч-

ларга, одамнинг илоҳлар билан бевосита алоқа қила олишига ишонишдан иборат диний эътиқод, тасаввуф.

МИТИНГ. Бирор муҳим воқеага, кўпинча сиёсий масалаларга бағишлаб ўтказиладиган оммавий йиғилиш, мас., уруш оловини ёқувчиларга қарши норозилик митинги.

МИТРОПОЛИТ. Католик ва православ черковида епископларнинг руҳонийлик уивони ва шу уивонга эга бўлган руҳоний, шунингдек *митрополия* (қ.) нинг бошлиғи.

МИТРОПОЛИЯ. Митрополит бошчилиқ қиладиган черковга қарашли маъмурий округ, шунингдек, шу округдаги бош шаҳар.

МИФИК. Мифларга оид, мифлардан иборат бўлган, мас., мифик ривоят.

МИФЛАР. Қадимги дунё халқларининг дунё ва табиат ҳодисалари, уларнинг пайдо бўлиши ҳақидаги, худолар ва қаҳрамонлар ҳақидаги ривоятлари, афсоналари; бу афсоналарда қадимги халқларнинг дунё ва худолар ҳақидаги ибтидоий тасаввурлари акс этган.

МИФОЛОГИЯ. Бирор халқнинг *мифлари* (қ.), афсоналари мажмуи, мас., юнон мифологияси, шарқ мифологияси ва ш. к.

МИЧМАН. 1. СССР Ҳарбий-Денгиз флотида старшиналар саставига бериладиган юқори уивон ва шу уивонга эга бўлган киши. 2. Чор Россияси Ҳарбий-денгиз флотида офицерларга берилган энг кичик уивон ва шу уивонга эга бўлган киши.

МИЧУРИНЧИ. Улуғ совет олими И. В. Мичурин (1855—1935) асослаб берган биология ва қишлоқ хўжалигида илғор материалистик методларни қўлловчи, И. В. Мичурин таълимотининг издоши, тарафдори.

МНЕМОНИКА. Керакли факт ва маълумотларни ёдлашга, эслашга ёрдам берадиган усуллар мажмуи. Мнемоника хотирани кучайтирмайди, фақат хотирага келтиришга ёрдам беради.

МНЕМОТЕХНИКА. 1. *Мнемоника сўз. айн. ўзи.* 2. Циркда, эстрада томошаларида — маълум шифр ёрдамида предметлар номини топиш.

МОБИЛИЗАЦИЯ. 1. Уруш муносабати билан запасдаги ҳарбий хизматчиларни ҳақиқий ҳарбий хизматга чақириш; қуроли кучларини ва халқ хўжалигининг барча тармоқларини тинч ҳолатдан ҳарбий ҳолатга ўтказиш. 2. *қўчма.* Муҳим топшириқни бажариш учун аҳолини, саноатни сафарбар қилиш.

МОДА. Маълум ижтимоий группа, кишилар ўртасидаги уларнинг таъбига, дидига мос расм-одат, кийим-кечак ва ш. к., мас., мода бўйича кийиниш, модага қараб соч олдириш, сезон модаси, модалар журнали ва ҳ. к.

МОДЕЛИЗМ, *тех.* Машина, механизм, иншоот ва ҳоказоларнинг моделини ясаш ва синаш.

МОДЕЛЬ. 1. Бирор нарсанинг айнан ўзича ёки кичрайтиб, ёхуд катталаштириб ясалган нусхаси, намунаси, мас., аёллар кўйлагининг модели, машина модели ва ҳ. к. 2. *тех.* Қўймачиликда форма тайёрлаш учун ёғоч ёки металлдан ясалган қолип.

МОДЕРН. XIX асрнинг охири ва XX асрнинг бошларида архитектурада, манзаравий (декоратив) ва тасвирий санъатда пайдо бўлган йўналиш. Бу йўналиш тарафдорлари тарихий ўзлаштиришдан холи бўлган ва техникавий янгиликларни қўллашдан иборат

янги стилини яратишга уриндилар; айрим ҳолларда эса стилизацияга, ясама жимжимадор услубларга ҳам мурожаат қилиб турдилар.

МОДЕРНИЗАЦИЯ, МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ. Машина, станок, кема ва шу кабиларнинг конструкциясига техниканинг энг сўнгги ютуқлари асосида янгилик киритиш, замонавийлаштириш.

МОДЕРНИЗМ. Буржуа санъати ва адабиётида империализм даврида авж олган, реализмга қарши бўлган тушқун оқимларнинг умумий номи.

МОДИФИКАТОР. 1. Машинанинг ишини, ҳаракатини ўзгарирадиган асбоб. 2. Чўянга қўшилганда унинг механик хоссаларини яхшилайдиган модда.

МОДИФИКАЦИЯ. 1. Предмет ёки ҳодисанинг асли моҳиятини сақлагани ҳолда тури ва шаклининг ўзгариши, турланиши ёки уларни ўзгартириш, турлаш. 2. Шу тарзда тури ва шакли ўзгарган янги ҳодиса, мас., қор, дўл, қиров музнинг модификацияларидир.

МОДУЛЬ, 1. физ., тех. Баъзи муҳим коэффициентларнинг номи, мас., эластиклик модули, сиқилиш модули ва ш. к. 2. мат. Бир системадаги логарифмани иккинчи системадаги логарифмага айлантирадиган ўзгармас кўпайтувчи.

МОДУЛЯТОР, тех. Товушни кинолентага ёзиб оладиган асбоб.

МОДУЛЯЦИЯ. 1. муз. Бир пардадан иккинчи пардага ўтиш; созини ўзгартириш. 2. физ. Юқори частотали тебраниш параметрларидан бирининг паст частотали тебраниш таъсири остида ўзгариши. Бундай модуляция радиотелефон алоқаларини амалга оширишда рўй беради. 3. Овозли кинода — товуш тўлқинлари таъсири остида ҳосил бўлган электр тўлқинларини нурга айлантириб туриб товушни кинолентага ёзиб олиш учун зарур бўлган нурдастага айлантириш.

МОЗАИКА. 1. Ранг-баранг кошин, шиша, мармар, тош, ёғоч, металл ва шу кабиларни бир-бирига зич қилиб ёпиштириб ясалган сурат ёки нақш; шундай нарсаларнинг ўзи, мас., Самарқанддаги Ғўри Мир мозаикаси. 2. Шундай сурат ёки нақш ясаш санъати, кошнкорлик.

МОЛЕКУЛА. Модданинг шу модда асосий кимёвий хусусиятларига эга бўлган энг кичик зарраси; молекула ўзаро кимёвий боғланган бир хил ёки турли хил атомлардан иборат бўлади.

МОЛЕКУЛАВИЙ, МОЛЕКУЛЯР. Молекулага доир, молекуларни ўрганишга оид, мас., молекуляр оғирлик, молекуляр физика, молекуляр назария ва ш. к.

МОЛИБДЕН. Менделеев даврий системасининг олтинчи группасига кирадиган кимёвий элемент, кумушранг, 2622°С да суюқландиган кукундан иборат металл. Молибденга темир аралаштириб ферромолибден олинаднки, у махсус пўлатлар тайёрлашда ишлатилади. Озгина молибден қўшилган пўлат жуда мустаҳкам, коррозияга чидамли ва эластик бўлиб қолади. Молибдендан тайёрланадиган тунука радиотехникада ишлатилади. Молибден турли қотишмалар таркибига ҳам киради.

МОЛНИЯ. 1. Жуда тез етиб борадиган, телеграмма. 2. Еқа, чўнтак ва ш. к. ларга тутиладиган занжирсимон ёпқич.

МОЛЛЮСКА, биол. Скелетсиз, чиғаноқ билан қопланган юмшоқ танли умуртқасиз жонивор.

МОЛОТИЛКА. Ҳар хил қишлоқ хўжалик маҳсулотларини янчадиган машина.

МОНАРХ. *Монархия* бошлиғи, монархия тепасида мутлақ ҳоким бўлиб турган қирол, подшо ёки император, ҳокими мутлақ.

МОНАРХИЗМ. 1. Давлатни идора қилишнинг бирдан-бир усули монархиядир, деб билувчи реакцион сиёсий оқим. 2. *Монархия сўз. айн. ўзи.*

МОНАРХИЯ. Яккаҳокимиятчилик, ҳокимият тепасида монарх, қирол, подшо, император турган усул-идора, давлат тузуми.

◆ **Абсолют монархия** — ҳокимият бус-бутун монарх қўлида бўлган тузум. **Конституцион монархия** — монарх ҳокимияти, унинг ҳуқуқлари конституция билан чекланган тузум.

МОНАСТИРЬ. 1. Ўзига хос черков — хўжалик ташкилоти, ўз ер-мулки ва капиталига эга бўлган монархлар ёки монах аёлларнинг диний жамоаси. 2. Шу жамоага қарашли черков; уй-жой бинолари ва ерлар.

МОНАХ. Христианларда — таркидунё қилиб монастирда яшовчи диний жамоанинг аъзоси, роҳиб.

◆ **Монах ордени** — катологик монахларнинг муайян уставга амал қилувчи ва Рим папаси бошчилигидаги диний-монархия марказини қўллаб-қувватловчи ташкилоти; бу ташкилот ўрта асрларда пайдо бўлган. Ватикан ва империалистик давлатлар тинчлик ва демократия кучларига қарши курашда бу орденининг мавжуд ташкилотларидан фойдаланадилар.

МОНИЗМ, фал. Олам ва ундаги ҳодисаларнинг асоси битта, яъни ё материя (материализм тарафдорлари) ёки руҳ (идеализм тарафдорлари) деб ҳисобловчи фалсафий система; тақ.— *Дуализм*

МОНО... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, бир, якка-ягона деган маъноларни билдиради, мас.: *монограмма, монография, монокультура, монотип* ва ш. к.

МОНОГРАФИЯ. Бир масалани ёки темани ҳар томонлама текширишга бағишланган илмий асар, мас., Ойбек ижоди ҳақидаги монография.

МОНОКУЛЬТУРА. Қишлоқ хўжалигида — бир жойда нуқул бир экинни экавериш. Монокультура ерининг кимёвий ва физикавий хусусиятларини ёмонлаштиради, ҳосилдорликни камайтиради. Бунга йўл қўймаслик учун алмашлаб экиш жорий қилинади.

МОНОЛИТ. Яхлит, бир бутун, метиндек мустаҳкам, мас., монолит коллектив, ленинчи партиянинг монолит бирлиги ва ш. к.

МОНОЛОГ. Драматик ва бошқа асарлар қатнашчисининг бошқаларга, ўзига ёхуд томошабинларга қаратилган нутқи.

МОНОМЕР. Полимер молекуласи занжирида кўп марта такрорланадиган ва полимерга айлана оладиган кичик молекулали оддийроқ структура.

МОНОМЕТАЛЛИЗМ, эк. Фақат бир хил пул (олтин ёки кумуш пул) юрадиган пул системаси.

МОНОПЛАН. Бир қават ясси қанотли самолёт.

МОНОПОЛИСТ. 1. Йирик капиталист, монополиячи, монополистик капитал намояндаси. 2. Бирор соҳани танҳо монополия қилиб эгаллаб олган, савдо ва ишлаб чиқариш соҳаларида ёки бошқа бирор соҳада жуда катта ҳуқуқларга эга бўлган одам, ташкилот ёки давлат.

МОНОПОЛИЯ. 1. Савдо ёки ишлаб чиқаришнинг бирор соҳасида бир кишининг ёхуд бир гуруҳ кишиларнинг ёнки давлатнинг танҳо ўзида бўлган ҳуқуқ, мас., ташқи савдо монополияси, давлат монополияси ва ҳ. к. 2. Хўжаликнинг бирор соҳасига якка ҳукмронлик қилиш, энг кўп фойда олиш мақсадида капитални концентрациялаш асосида юзага келган йирик капиталистик бирлашма, *капиталистик монополия*.

МОНОТЕИЗМ. Фақат биттагина худога сизинувчи, уни эътироф этувчи диний эътиқод формаси, бир худолилик.

МОНОТИП, типогр. Ҳар қайси ҳарфни айрим-айрим қўйиб тарадиган машина.

МОНТАЖ 1. Машина, ускуна, бино, иншоот ва шу кабиларнинг ёки бутун бир корхонанинг айрим-айрим қисмларини маълум бир план ёки чертёж асосида жой-жойига қўйиб ўрнатиш, йиғиб тайёр ҳолга келтириш.

МОНТАЖ II. Пьеса ёки бошқа бирор адабий асарнинг, фильм ёки музика асарларининг айрим эпизод ва парчаларини ажратиб олиб, улардан бир бутун асар яратиш ва шу йўл билан яратилган асарнинг ўзи мас., адабий монтаж, музикавий монтаж ва ш. к.

МОНТЕКРИСТО (француз ёзувчиси А. Дюманинг «Граф Монте-Кристо» номли романи қаҳрамони исмидан). Кичик калибрли милтиқ ёки тўппонча системаларидан бири ва шу системадаги милтиқ ёки тўппонча.

МОНТЕР. Электр ўтказувчи ва тузатувчи мутахассис, электромонтёр.

МОНУМЕНТ. Бирор тарихий воқеа ёки атоқли шахс шарафига қурилган ҳашаматли ёдгорлик — иншоот ёки катта ҳайкал.

МОНУМЕНТАЛ. 1. Ҳашаматлилиги билан зўр таассурот қолдирувчи, ҳайбатли, улугвор, маҳобатли, муҳташам, мас., монументал бино. 2. Мазмунан чуқур, мукаммал, мас., монументал тадқиқот. 3. Санъатда — ўзининг муҳташамлиги, улугворлиги билан ажралиб турадиган, улкан умумлашма формалар билан ифодаланган, мас., монументал ҳайкал, монументал сурат ва ш. к.

МОРАТОРИЯ, МОРАТОРИЙ, эк. Уруш, кризис, табиий офат ва ҳ. к. сабабли ҳар хил тўловлар ва қарзларнинг тўлов муддатини ҳукумат томонидан маълум вақтга узайтириш, чўзиб бериш.

МОРЕНАЛАР, геол. Муз билан сурилиб келган ҳар хил тошлар, қум ва лойқалардан иборат жинслар.

МОРЖ. Қозиқ тишли сутэмизувчи йирик денгиз ҳайвони. Морж асосан Шимолий муз океанида ва унга қўшилидиган денгизларда яшайди.

МОРЗЕ (шу аппарат ихтирочиси исмидан). Ўзи ёзиб оладиган, электромагнитли, сигнални қабул қилиб олувчи ва узатувчи аппарат: 1837 йилда физик Морзе томонидан ихтиро қилинган.

◆ **Морзе алифбеси** — ҳарф ва рақамлари нуқта ва чизикчалардан иборат шартли телеграф белгилари системаси.

МОРС. Мева ёки резаворлар шарбатидан тайёрланган совуқ ичимлик.

МОРТИРА. Стволи гаубица стволдан калта бўлган артиллерия қуроли; душмanning гов орқасидаги кучларини говдан ошириб отиб тўпга тутати.

МОРФЕМА, лингв. Лексик ёки грамматик маънога эга бўлган сўз қисми, ўзак, аффикс ёки олд қўшимча.

МОРФИЙ. Қўнкор ширасидан олинадиган ва оғриқни бостириш учун ишлатиладиган наркотик дори.

МОРФИНИЗМ. Морфий истеъмол қилаверишдан иборат касаллик, бангилик.

МОРФОГЕНЕЗ. Турли органлар, тўқималар, ҳужайраларнинг шаклланиши, дивожланиши.

МОРФОЛОГИК. Морфологияга оид, морфологияга алоқадор, мас., морфологик анализ, сўзнинг морфологик состави ва ш. к.

МОРФОЛОГИЯ. 1. Тилда сўзларнинг ўзгариш формалари системаси ва грамматиканинг сўз формаларининг ясалиш усуллари ҳамда сўз ясаш қондалари ҳақидаги бўлими. 2. Организмлар, органлар ва тупроқнинг тузилишини, шаклини ҳамда уларни ўрганадиган фан, мас., экспериментал морфология, қиёсий морфология, ўсимлик морфологияси, ер морфологияси ва ш. к.

МОТЕЛЬ. Автомобилчилар учун меҳмонхона.

МОТИВ. 1. Сюжетнинг таркибий қисми, бирор санъат асарининг темаси, мавзуи. 2. Музикада — куй, мақом, оҳанг.

МОТО... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, 1) «моторный», яъни моторли маъносини билдиради, мас., *мотовоз*, *мотодрезина* ва ш. к.; 2) «моторизованный», яъни моторлаштирилган маъносини билдиради, мас.: *мотопехота*; 3) «мотоциклетный», яъни мотоциклга алоқадорликни билдиради, мас.: *мотобол*, *мотодром*, *мотоспорт*, *мотопойга* ва ш. к.

МОТОБОЛ, спорт. Мотоциклда тўп ўйини. Футбол ўйини қондалари билан ўйналади.

МОТОВОЗ. Ички ёнишли двигатель билан юрадиган камқувват локомотив; товар станцияларида ва қурилишларда ишлатилади.

МОТОДРЕЗИНА. Моторли дрезина, мотор кучи билан юрадиган дрезина.

МОТОДРОМ. Мотоцикл машқи ва мусобақалари ўтказиладиган, шунингдек, мотоцикллар синаладиган махсус майдон.

МОТОПИЕДАЛАР, ҳарб. Моторлаштирилган пиёда аскарлар, юриш маҳалларида автомобиль, транспортёр, мотоцикл ва ҳ. к. лардан фойдаланувчи пиёда қўшинлар.

МОТОПОЙГА. Мотоцикллар пойгаси, мусобақаси.

МОТОР. Энергиянинг бирор турини механик энергияга айлантириб берадиган машина, двигатель.

МОТОРЛАШТИРИШ. 1. Машина ва ҳоказоларга мотор ўрнатиш, мотор қўйиш. 2. ҳарб. Қўшинларни механик транспорт воситалари билан таъминлаш.

МОТОРОЛЛЕР. Мотоциклнинг гилдираклари кичик тури. Унинг эгари билан бошқариш механизми ўртасидаги очиқ жойга оёқ қўйилади; мотоциклда эса ҳайдовчининг оёқлари икки ёнда туради.

МОТОРСОЗЛИК. Мотор ишлаб чиқариш ва саноатнинг турли моторлар ишлаб чиқарадиган тармоғи.

МОТОСПОРТ. Мотоцикл спорти.

МОТОЦИКЛ. Ички ёнишли двигатель кучи билан юрадиган ва релсыз йўлларда минаядиган икки гилдиракли машина.

МУЗА. Қадимги юнон мифологиясида — санъат, адабиёт ва илму фanning 9 маъбудасидан ҳар бири: Урания — астрономия ҳомийси, Каллиопа — фасоҳат, нотиклик ҳомийси, Клио — тарих ҳомийси, Мельпомена — трагедия ҳомийси, Полигимния — лирик поэзия ҳомийси, Талия — комедия ҳомийси, Эрато — поэзия ҳомийси, Терпсихора — рақс ва хор ҳомийси, Евтерпа — музыка ҳомийси.

МУЗЕЙ. Санъат асарларини, тарихий, техника, илмий-табiiй экспонат ва ҳоказоларни тўпловчи, асровчи, ўрганувчи ва намоиш қилувчи муассаса.

МУЗИКА. 1. Воқеликни овозли бadiий образ орқали акс эттирадиган санъат, мас., вокал музыка, симфоник музыка ва ш. к. 2. Шундай санъат асари ёки бирор композиторнинг, халқнинг шундай асарлари мажмуи, мас., С. Юдаков музыкаси, ўзбек халқ музыкаси ва ш. к. 2. Чолғу асбоби, оркестри, мас., торли музыка, миллий музыка ва ҳ. к.

МУЗИКАЧИ. 1. Музыка мутахассиси. 2. Музыка чалувчи, чолғучи, созанда.

МУЗИКАШУНОСЛИҚ. Музыка назарияси ва тарихидан, халқларнинг музыка маданияtidан баҳс этадиган илм.

МУЛЬТИПЛИКАЦИОН. Мультипликацияга доир, мультипликация усули билан ишланган, мас., мультипликацион фильм, мультипликацион стёмка ва ш. к.

МУЛЬТИПЛИКАЦИЯ. 1. Ҳаракатларнинг кетма-кет келадиган айрим ҳолатлари тасвирларини бирин-кетин суратга олиш йўли билан кинофильм тайёрлаш. 2. Шу услда тайёрланган кинофильм.

МУЛЬТФИЛЬМ, МУЛЬТИПЛИКАЦИОН ФИЛЬМ. Мультипликация усули билан суратга олинган кинофильм.

МУЛЬЧЛАШ. Тупроққа қоғоз, гўнг, кўмир кукуни, сомон, торф ва бошқа чиқиндилар сепиш. Мульчлаш натижасида ернинг ҳосилдорлиги беҳад ошиб кетади.

МУНДИР. Ҳарбийларнинг ёки оддий граждaнларнинг парад форма кийими.

МУНИЦИПАЛ. Муниципалитетга оид, қарашлик; маҳаллий бошқармага доир, мас., муниципал сайловлар.

МУНИЦИПАЛИТЕТ. Буржуа мамлакатларида маҳаллий бошқармаларнинг сайлаб қўйиладиган, ўз-ўзини идора қилувчи шаҳар ёки қишлоқ бошқармаси ва шу бошқарма биноси.

МУСКАТ. Узуми ҳушбўй ток ва шу узумдан тайёрланган вино.

МУСКУЛ. 1. Одам ёки ҳайвоннинг қисқариш хусусиятига эга бўлган ва органлари ҳаракатга келтирадиган тўқимаси, мушаги. 2. с. т. Асосан қўл ва оёқларнинг бўртиб чиқиб турган гўшти.

МУСКУЛАТУРА. Организмдаги мускуллар (мушаклар) мажмуи.

МУССОН. Даврий суратда йўналишини ўзгартириб турадиган, яъни қишда қуруқликдан денгизга томон, ёзда эса денгиздан қишлоққа томон эсадиган шамол.

МУТАНЛАР. Мутация натижасида ҳосил бўлган ўсимлик ёки жонли мавжудот турлари.

МУТАЦИЯ. Ўсимликда ва жонли мавжудотда ҳаёт шароити-

нинг ўзгариш таъсири остида янги биологик белги ҳамда хусусиятларнинг пайдо бўлиши.

МУФТА. 1. *тех.* Машина ва механизмларнинг валларини ва трубаларни уловчи қисм. 2. Хотин-қизларнинг қишда икки томондан икки қўлни тиқиб юрадиган, одатда қундуз пальто билан бир хил қўл кийими.

МУШКЕТ. Катта калибрли қадимий пилта милтиқ.

МУШТУК. 1. Папироснинг чекиш маҳалида оғизда турадиган қисми. 2. Папирос тиқиб қўйиладиган найча. 3. Пуфлама музика асбобларининг оғизга олиб ёки лабларни тегизиб чалинадиган қисми. 4. *тех.* Турли машина ва механизмларнинг най шаклидаги қисми.

МЭР. Баъзи буржуа мамлакатларда, мас., Англия, АҚШ ва Францияда муниципалитет бошлиғи, шаҳар бошлиғи.

МЮЗИК-ХОЛЛ. Эстрада типдаги театр — эстрада, цирк, рақс ва музикавий жанрларни бирлаштирган эстрада театри.

Н

НАВИГАЦИЯ. 1. Кемалар қатнови, кемалар юриши; денгизда кема юргизиш. 2. Маълум сув йўлларида (денгиз, дарё ва бошқаларда) кемалар қатнайдиган мавсум. 3. Кемаларни юргизиш ҳақидаги фаннинг кемани белгиланган йўлдан тўғри ва хавф-хатарсиз юргизиш, кеманинг йўлини ва турган жойини аниқлаш усуллари билан шугулланадиган бўлими.

НАВИГРАФ. Учиш аппаратларида босиб ўтилган масофани, учуш тезлигини, шамол тезлиги ва йўналишини қайд этиб борадиган асбоб.

НАВОДКА, ҳарб. Мўлжалга олиш, тўп стволини мўлжалга тўғрилаш.

НАГАН. Айланма барабанли еттиотар тўппонча.

НАГРУЗКА. 1. Иш ҳажми, миқдори, иш билан бандлик, таъмин этилганлик даражаси, мас., ўқув йилидаги нагрузка, нагрузкам кўп, нагрузкам оз ва ҳ. к. 2. Аппарат, машина ва ш. к. нинг иш билан бандлик, таъмин этилганлик даражаси, мас., моторнинг максимал нагрузка билан ишлаши. 3. Механизм, машина ва ш. к. ларга ёки уларнинг айрим қисмига таъсир этаётган кучларнинг, юқининг мажмуи, мас., паровоз ўқининг нагрузкаси.

НАКАЗ. Сайловчиларнинг ўзлари сайлаган депутатга ёки органга берган топшириқлари, талаб ва истаклари.

НАКЛАДНОЙ. Ташиладиган юк ва топшириладиган товарнинг ҳужжати.

НАПАЛМА, ҳарб. Ўт олдирувчи бомбалар, огнемётлар учун тайёрланган дирилдоқ бензинли махсус аралашма.

НАРЕЗКА, тех. Цилиндр, конус ёки милтиқ, пулемёт стволлари ва шунинг қабилар ичидаги бурама ариқча, резьба.

НАРЗАН. Таркибида карбонат ангидрид бўлган шифобахш минерал сув.

НАРКОГИПНОЗ. Беморга гипноз қилиш олдидан уйқу келтирувчи дори бериш.

НАРКОЗ. 1. *мед.* Беҳуш қилиш, сунъий равишда ухлатиш ёки бирор аъзони оғриқ сезмайдиган қилиш (мас., операция маҳалларида оғриқ сезмайдиган қилиш мақсадида). 2. Наркотик модда; қ. *Наркотик*.

НАРКОТИК I. Кишини беҳуш қиладиган ҳамда вақтинча оғриқ сездирмайдиган заҳарли модда (морфин, афъюн, кокаин, на-ша, қорадори ва бошқалар).

НАРКОТИК II. Беҳуш (оғриқ сезмайдиган) қиладиган, оғриқни қолдирадиган, мас., наркотик ҳолат, наркотик модда ва ш. к.

НАРОДНИК. Народниклик тарафдори.

НАРОДНИКЛИК. XIX асринг иккинчи ярмида Россияда радикал интеллигенция ўртасида пайдо бўлган майда буржуа ижтимоий-сиёсий ҳаракати. Народниклар деҳқонларни асосий революцион куч деб ҳисоблаб, революцияда ишчилар синфининг раҳбарлик ролини инкор этган эдилар.

НАРТА. Шимолда буғу ёки ит қўшиладиган узун чана.

НАРЯД. 1. Бирор ишни бажариш учун бериладиган ёзма ёки оғзаки фармойиш, буйруқ ва шу фармойиш расмийлаштирилган ҳужжат. 2. Бирор нарсани (товар, юк ва ҳ. к. ни) олиш ёки бериш тўғрисидаги ҳужжат. 3. ҳарб. Ҳарбий хизматчилар бажарадиган бирор иш, топшириқ. 4. ҳарб. Шундай иш бажарадиган бўлинма, группа.

НАСОС. Суюқлик, газ ва ш. к. ларни сўриб оладиган, чиқарадиган машина.

НАСТУРЦИЯ, бот. Пирик-йирик зарғалдоқ гулли декоратив ўсимлик, лотин чечаги. Унинг зиравор қўшиб сиркаланган куртакларини ейиш мумкин.

НАТО (бош ҳарфлар билан). АҚШ паноҳида империалистик давлатлар томонидан тузилган, асосан СССР ва халқ демократияси мамлакатларига қарши қаратилган агрессив ҳарбий блок.

НАТРИЙ. Менделеев даврий системасининг биринчи группасига кирадиган кимёвий элемент, кумушсимон оқ, юмшоқ, ишқорий металл. Натрий органик моддаларни синтез қилишда, мас., каучук ҳосил қилишда катализатор сифатида, натрий пероксид олишда ишлатилади.

НАТУРА. 1. эк. Пул ўрнига тўланадиган мол, маҳсулот, мас., натура билан ҳақ тўлаш. 2. снт. Расмга, кинога олиш ва ш. к. учун объект бўлган табиий манзара, нарса, одам ва шунинг кабилар.

◆ **Натурадан расм чизиш** — мавжуд нарса (объект)нинг ўзига қараб (хаёлдан эмас) расм чизиш.

НАТУРАЛ. 1. Натура (1-маъносида) билан бериладиган ёки олинадиган, мас., натурал даромад, натурал солиқ. 2. Табиий, асл, мас., жисмнинг натурал катталиги — жисмнинг ўз, асл катталиги.

◆ **Натурал ҳўжалик** — бозорга чиқариб сотиш учун эмас, балки ўз аъзоларининг эҳтиёжи учун маҳсулот ишлаб чиқарадиган ҳўжалик.

НАТУРАЛИЗАЦИЯ. Ажнабийларни ёки граждн бўлмаган кишини давлат гражднлигига қабул қилиш; бошқа давлат гражднлигига ўтиш.

НАТУРАЛИЗМ. 1. Буржуа санъати ва адабиётида — ижтимоий тараққиёт қонуналарини рад қилувчи, табиат қонуналарини механик равишда жамиятга кўчирувчи оқим, реализмнинг зиди. Воқеликни тасвирлашда воқеа ва ҳодисаларнинг туб моҳиятини очиб бериш ва типиклик ўрнига нуқул сиртқи томонларга эътибор

бериш, нарса ва ҳодисаларни сиртдан юзакигина тасвирлаш натурализм учун характерлидир. 2. Рус адабиётидаги реалистик оқимнинг дастлабки номи.

НАТУРАЛИСТ. 1. Табиатшунос, табиатни ўрганувчи киши, олим. 2. Санъат ва адабиётда натурализм издоши, натурализм оқимининг намояндаси.

НАТУРАЛИСТИК. Натурализмга оид, мас., натуралистик фалсафа, натуралистик адабий оқим ва ш. к.

НАТУРФАЛСАФА. Табиат фалсафаси. Бу таълимот тажрибаларга таянувчи фанларга эмас, балки қуруқ фаразияларга, ҳаёлий принципларга асосланиб, табиат тўғрисида тугал билимлар системаси яратишга уринади.

НАТУРШИК. Расмини тушириш, ҳайкалини ясаш учун расом ёки ҳайкалтарош олдида ўтирувчи киши.

НАТИЮРМОРТ. Тасвирий санъатда — уй жиҳозлари, гул, мева ёки ов қилинган илвасин, қуш, балиқ ва ш. к. лар тасвирланган расм, сурат ва шундай расм, сурат объекти.

НАУТОФОН. Маёқ, тўлқинтўсар, дамба кабиларга ўрнатилган, туман пайдо бўлганда ёки умуман ҳаво бузуқ вақтида овозли сигнал бериб турадиган аппарат.

НАФТАЛИН. Ўткир ҳидли оқ кристаллик модда. Техникада, кимё саноатида ва куядори сифатида ишлатилади.

НАФТЕНЛАР. Нефть таркибида бўладиган углеводородлар.

НАФТОЛ. Нафталиндан олинадиган ва бўёқлар ҳосил қилиш учун ишлатиладиган кимёвий бирикма.

НАЦИЗМ. Фашизмнинг Германиядаги кўриниши, немис фашизми; қ. *Национал-социалистлар ва фашизм.*

НАЦИОНАЛИЗАЦИЯ. Айрим шахсларга ёки бирлашмаларга қарашли хусусий мулкни — ишлаб чиқариш қуроллари ва воситаларини, фабрика, заводлар ва банкларини, ер ва бошқаларни давлат мулкига айлантириш, давлат ихтиёрига олиш, миллийлаштириш. Капиталистик мамлакатларда национализация эксплуатацияга асосланган ижтимоий тузумни ўзгартирмайди. Чунки бунда национализация қилинган мулк капиталистлар синфи ихтиёрида қолаверади. Улуғ Октябрь социалистик революциясидан сўнг Совет Иттифоқида ўтказилган национализация натижасида барча ишлаб чиқариш қуроллари ва воситалари умумхалқ мулкига, умумхалқ бойлигига айланди.

«НАЦИОНАЛ-СОЦИАЛИСТЛАР». Нацистлар, гитлерчилар 1933 йилда Германияда ўтакетган террористик диктатура ўрнатган немис фашистлари партияси. Омман алдаш учун улар ўзларини шундай ном билан атар эдилар. Бу партия жаҳонда ўз ҳукмронлигини ўрнатиш мақсадида иккинчи жаҳон урушини бошлаб юборган эди. Совет Армияси гитлерчиларни тор-мор келтириб, жаҳон маданиятини ҳалокатдан сақлаб қолди. Аммо Ғарбий Германияда герман монополистлари Америка империалистларининг ёрдамида фашизмни қайтадан тиклашга уринмоқдалар.

НАЦИСТЛАР. Немис фашистлари, гитлерчилар. қ. *Национал-социалистлар ва фашизм.*

НАШАТИР. Оқ рангли кристаллик модда, новшадил. Техника, қишлоқ хўжалиги ва медицинада ишлатилади.

◆ **Нашатир спирт** — сувда эритилган аммиак, тиниқ, туссиз, ўткир ҳидли суюқлиқ. Медицинада ишлатилади.

НЕВРАЛГИЯ, *мед.* Нерв системасининг бирор жойи касалланишидан келиб чиқадиган қаттиқ оғриқ.

НЕВРАСТЕНИЯ, *мед.* Нерв системасининг бузилиши натижасида пайдо бўладиган асабий касаллик. Бу касалга йўлиққан киши тез чарчайди, сал нарсага асабийлашади, боши оғрийди ва ҳ. к.

НЕВРИТ, *мед.* Нервнинг шикастланиши, совуқ қотиши ёки юқумли касаллик билан оғриш натижасида яллиғланиши.

НЕВРОЗ, *мед.* Марказий нерв системасининг касаллиги. Бу касаллик натижасида ички аъзолар функциясининг навбатланиш процесси бузилади ва ҳ. к.

НЕВРОЛОГИЯ. Одам ва ҳайвонлар нерв системасининг ўсиши, тузилиши ва функциясини, шунингдек нерв тўқималарининг биокимёвий составини ўрганадиган илмлар мажмуи.

НЕВРОПАТОЛОГ. Невропатология мутахассиси, нерв касалликлари врач.

НЕВРОПАТОЛОГИЯ. Нерв системасининг касалликлари ва уларни даволаш усуллари тўғрисидаги фан.

НЕВРОТИК. Неврозга оид, невроз касаллигидан далолат берадиган, мас., невротик ҳолат, невротик симптомлар ва ҳ. к.

НЕГАТИВ. Оқ нарса қора, қора нарса эса оқ бўлиб тушадиган фото пластинкаси ёки плёнкаси ва уларга туширилган суратнинг ўзи.

НЕГАТИВИЗМ, *мед.* Психик касалликларга йўлиққан кишиларнинг ҳар қандай ташқи таъсирга ўринсиз қаршилиқ кўрсатиши.

НЕГУС (л. м.— шоҳаншоҳ). Эфиопия (Ҳабашистон) императорларининг XIX аср охирида таъсис этилган унвони.

НЕЙЛОН. Фенолдан олинадиган сунъий тола ва ундан тўқилган нарса (мас., пайпоқ, ич-кийимлар). Нейлон табиий ипак ва жундан енгил, икки баробар пишиқ, иссиққа чидамлироқ бўлади, техниканинг турли соҳаларида ҳам ишлатилади.

НЕЙРОН. Нерв ҳужайраси ва ундан тармоқланиб кетган барча ўсимталар.

НЕЙРОФИЗИОЛОГИЯ. Физиологиянинг одам ва ҳайвонлар нерв системаси функцияларини ўрганадиган бўлими.

НЕЙРОХИРУРГИЯ. Хирургиянинг марказий ҳамда сиртқи нерв системаси касалликларини даволаш билан шуғулланадиган бўлими.

НЕЙТРАЛ. 1. Уруш қатнашчиларининг бирортасига ҳам қўшилмайдиган, бетараф, мас., нейтрал давлатлар. 2. Халқаро битимга асосан ҳарбий тўқнашувлар ва ҳарбий куч тўплаш ман этилган, мас., нейтрал территория. 3. *махс.* Организмга на зарар, на фойда кўрсатадиган (дори-дармон тўғрисида). 4. *хим.* Кислотали реакция ҳам, ишқорли реакция ҳам бермайдиган, мас., нейтрал эритма. 5. Умуман бетараф, холис.

НЕЙТРАЛИЗМ. Бошқа давлатлар ва давлатлар группаси билан муносабатда бетарафлик (нейтраллик)ни асос қилиб олишдан иборат сиёсат. Бетараф давлатларнинг халқаро муносабат соҳасидаги сиёсати халқларнинг тинчлик ва қуролсизланиш учун, янги жаҳон уруши хавфига қарши умумий курашида прогрессив аҳамиятга эга бўлади.

НЕЙТРАЛЛАШТИРИШ, НЕЙТРАЛЛАШ. 1. Айрим синф, ижтимоий гуруҳ ёки давлатнинг бошқа синф, гуруҳ ёки давлатларнинг ҳал қилувчи тўқнашувлари маҳалида бетараф қолишига, аралашмаслигига қаратилган сиёсат. 2. Халқаро ҳуқуқда — ҳарбий мақсадларда фойдаланмаслик учун бирор территория ёки райони бетараф деб эълон қилиш. 3. *хим.* Ишқор таъсирида кислота-лик хусусиятини ёки кислота таъсирида ишқорлик хусусиятини йўқотиш.

НЕЙТРАЛЛИК. 1. Бошқаларнинг низо ва тортишувларига аралашмаслик. 2. Халқаро ҳуқуқда — бошқа мамлакатлар ўртасидаги урушга аралашмаслик, уларга нисбатан бетарафлик сиёсатини тутиш.

НЕЙТРОН. *физ.* Атомлар ядросининг таркибий қисмидаги электр зарядилан ҳоли бўлган зарра.

НЕКРОЛОГ. Бирор шахснинг вафоти муносабати билан унинг ҳаёти ва фаолиятига бағишлаб ёзилган мақола, таъзиянома.

НЕО... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, янги, кўриниши қисман ўзгарган, янги тарихий шароитга мослашган маъноларини билдиради, мас., *неофашизм, неореализм* ва ш. к.

НЕОГЕН, НЕОГЕН ДАВРИ. Ер тарихи учламчи даврининг иккинчи ярми. Бу замонда юзага келган ётқизиклар, геологик қатламлар нефтга энг бой қатламлардир.

НЕОДИМ. Менделеев даврий системаси учинчи группасининг лантанидлар оиласига кирадиган кимёвий элемент, кумушсимон оқ металл. Неодим бирикмалари, асосан, шиша ва чинни ишлаб чиқаришда қўлланилади.

НЕОЛИТ, НЕОЛИТ ДАВРИ. Тош асрининг янги, энг сўнгги даври. Бу даврда сопол идишлар ишлаб чиқарила бошланган, деҳқончилик ва чорвачилик таркиб топган.

НЕОЛОГИЗМ, *лингв.* Тилда пайдо бўлган янги сўз ва иборалар, мас., колхоз, партия, совет, ишлаб чиқариш ва ш. к.

НЕОН. Менделеев даврий системасининг нолинчи группасига мансуб кимёвий элемент, рангсиз ва ҳидсиз инерт газ. У газ тўлдирилган фотоэлементларда, неон лампаларини тўлдиришда фойдаланилади.

◆ **НЕОН ЛАМПА** — неон тўлдирилган найчадан, трубкадан иборат лампа. Сигналлар бериш, реклама ва телевиденида ишлатилади.

НЕОРЕЛИЗМ, НАВРЕАЛИЗМ. Ҳозирги замон инглиз-америка буржуазия фалсафасида кенг тарқалган реакцион оқимлардан бири. Субъектив идеализмнинг ниқобланган формаси бўлган бу оқим табиатшуносликдан олинган хулосаларни сохталаштиришга ҳаракат қилади.

НЕОФАШИЗМ. Империалистик давлатлар томонидан иккинчи жаҳон урушидан кейин қайтадан тикланаётган фашизм.

НЕОФАШИСТ. Неофашизм тарафдори.

НЕПТУН I (*бош ҳарф билан*). Қадимги Рим мифологиясида — денгизлар худоси.

НЕПТУН II (*бош ҳарф билан*). Қуёш системасининг Қуёшдан ҳисоблаганда саккинчи планетаси.

НЕПТУНИЙ. Менделеев даврий системасининг учинчи группа-

сига кирадиган кимёвий элемент, кумушсимон металл. Сунъий йўл билан, яъни атом ядросини парчалаш йўли билан олинган бу элемент радиоактив парчаланиш давомида *плутоний*га айланади.

НЕРВ, анат., физиол. 1. Бош мия ва орқа миядан барча органларга ва улардан бош мия ва орқа мияга ташқи таъсирдан ҳосил бўлган сигналларни узатувчи асаб томирлари. 2. Кишининг кайфиятини белгилловчи ана шу асаб томирлари системаси, мас., нерви мустаҳкам одам.

◆ **Нерв системаси** — одам ва ҳайвонларнинг организм билан ташқи муҳит ўртасидаги, шунингдек, турли аъзо ўртасидаги ўзаро боғланишини амалга оширувчи, шунинг билан барча органларнинг нормал ишини таъминловчи ва координация қилувчи органлари системаси.

НЕТТО. Товарнинг соф (қоп, идиш ва ш. к. дан ташқари) оғирлиги; тақ. — *Брутто*.

НЕФРИТ I. Яшил ёки оқ рангли минерал. Нақшвонликда ишлатилади.

НЕФРИТ II. Бўйрак яллиғланиши касаллиги.

НЕФТЕБАЗА, НЕФТЬ БАЗАСИ. Нефть маҳсулотлари — бензин, керосин, лигроин ва ш. к. ёнилғи моддалар базаси, омбори.

НЕФТЕВОЗ. Нефть ташийдиган кема ёки автомобиль.

НЕФТЕПРОВОД. Нефть ёки унинг маҳсулотларини узоқ масофага етказиш учун белгиланган қувурлар системаси.

НЕФТЬ. Қора ёки қўнғир, ўзига хос ҳидли, сувдан енгил мойсимон минерал суюқлик. Ёнилғи сифатида ишлатилади. Удан бензин, керосин, лигроин, вазелин ва ҳ. к. маҳсулотлар олинади.

НИВЕЛИР, геод. Нивелировка қилишда ишлатиладиган геодезик асбоб.

НИВЕЛИРОВКА, геод. Ернинг паст-баландлигини бирор нуқтага нисбатан аниқлаш.

НИГИЛИЗМ. Ижтимоий норма ва принципларни, қонуни-қоидаларни инкор қилиш. Ҳозир бу сўз ўтмишнинг маданий меросини инкор этиш маъносига ҳам ишлатилади.

НИГРОЗИН. Қўқимтир-кўкиш сунъий органик бўёқ. Тери бўяш ва лок тайёрлаш учун ишлатилади.

НИГРОЛ. Нефть қолдигидан олинadиган, автомобиль, трактор ва ҳоказоларнинг двигателларига суртиш учун ишлатиладиган мой.

НИКЕЛИН. 1. Никель, мис ва марганец қотишмаси. Реостатлар ясашда ишлатилади. 2. Никель рудаларидан бири, никель билан маргимуш бирикмаси.

НИКЕЛЛАШ. Металл ашёларнинг сиртига никель югуртириш. Никель металлни занглаш ва ейилишдан сақлайди, ашёнинг сиртига чиройли тус беради.

НИКЕЛЬ. Менделеев даврий системасининг саккизинчи группасига кирадиган кимёвий элемент, кумушранг, ялтироқ металл. У махсус пўлатлар ва қотишмалар тайёрлашда ишлатилади. Озгина никель қўшилган пўлат ўтга чидамли, коррозияга бардошли бўлиб қолади.

НИКОТИН (XVI асрда Францияга биринчи марта тамаки олиб келган француз элчиси Никот исмидан). Тамаки таркибида бўладиган наркотик модда.

НИОБИЙ. Менделеев даврий системасининг бешинчи группасига кирадиган кимёвий элемент, кулранг, ялтироқ, қаттиқ ва қийин суюқланувчан металл. У металлургияда (махсус пўлат олишда) қўлланилади, газларни ютувчан бўлганидан вакуум техникасида ҳам ишлатилади.

НИППЕЛЬ. Труба, шланга ва шунинг кабиларни герметик улайдиган ёки бекитадиган деталь, мас., велосипед камерасининг ниппели.

НИТРАТЛАР, *хим.* Азот кислотаси (нитрат кислота)нинг тузлари; халқ хўжалигининг турли соҳаларида, жумладан, азотли ўғитлар олиш, портловчи моддалар тайёрлаш, турли бўёқлар, юқори полимер моддалар олишда ишлатилади.

НИТРАЦИЯ. Пахта, глицерин, бензол кабиларни азот кислотаси ёки азот ва олтингугурт кислотаси аралашмаси билан ишлаш процесси. Нитрация натижасида пироксилини, нитроглицерин, киноплёнка, лок ва ҳ. к. лар олинади.

НИТРИДЛАР, *хим.* Азотнинг бошқа элементлар билан (қўпинча металллар билан) ҳосил қилган бирикмалари.

НИТРИТЛАР, *хим.* Азотли кислота (нитрит кислота)нинг тузлари. Нитритларнинг қўпчилиги сувда эрийди. Улар, асосан, органик синтезда қўлланилади.

НИТР(О)... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, «азот», «азотный» маъноларини, яъни азотга оидлигини билдиради, мас.: *нитробензол, нитроглицерин, нитрофоска* ва ш. к.

НИТРОБЕНЗОЛ, *хим.* Бензолни ўткир сульфат ва нитрат кислоталари аралашмаси билан ишлаш (қ. *нитрация*) натижасида ҳосил бўладиган, ачиққ бодом ҳидига эга бўлган оч сариқ мойсимон заҳарли суюқлик. Парфюмерияда ва анилин бўёқлар ишлаб чиқаришда қўлланилади.

НИТРОГЛИЦЕРИН, *хим.* Глицерин билан азот кислотасидан ҳосил бўладиган мураккаб эфир, оғир қуюқ мой. Портловчи модда ҳамда дори сифатида ишлатилади.

НИТРОН. Жун ўрнида ишлатиладиган пишиқ сунъий тола ва ундан тўқилган нарса. Хоссаси жиҳатидан табний жунга яқинлашади, ёруғликка чидамли, ўтда ёнмайди.

НИТРОФОСКА. Қонцентрлаштирилган мураккаб ўғит. Таркибига азот, фосфор ва калий киради.

НОБЕЛИЙ. Менделеев даврий системаси учинчи группасининг актинидлар оиласига кирадиган, сунъий йўл билан кашф этилган кимёвий элемент.

НОВАТОР. Саноатда, қишлоқ хўжалигида, фан ва техника соҳаларида — дадиллик билан янгилик ижод қилувчи; янги, прогрессив идеялар ижодчиси, мас., ишлаб чиқариш новаторлари.

НОВАТОРЛИК. Новатор (новаторлар) фаолияти; янгилик киритиш, янгилик яратиш, мас., техника соҳасидаги новаторлик, поэзия соҳасидаги новаторлик ва ш. к.

НОВЕЛЛА I. Адабиётда кичик эпик форма, қисқа повесть, қисқанамо ҳикоя. Новеллада иштирок этувчилар романдагига нисбатан анча кам бўлади ва ҳикоя одатда битта воқеа устида боради.

НОВЕЛЛА II. Қонунлар тўпламига, устав ва ҳоказоларга кейинчалик киритилган қўшимчалар.

НОВЕЛЛАНОВИС, НОВЕЛЛАЧИ. Новеллалар ёзувчи адиб.
НОЗОЛОГИЯ. Патологиянинг касалликлар тўғрисидаги бўлими

НОКАУТ, спорт. Боксда рақибнинг қаттиқ зарбадан 10 секундгача ўрнидан туролмайдиган қилиб қўйилган ҳолати. Нокаут қилинган рақиб енгилган ҳисобланади.

НОКДАУН, спорт. Боксда рақибнинг зарбдан йиқилган, лекин 10 секунд давомида ўрнидан туриб жангни давом эттирадиган ҳолати.

НОКТЮРН. 1. Кичик ҳажмли лирик музика асари. 2. Кечани ва кечки манзараларни тасвирловчи расм.

НОЛЕГАЛ. Революциядан бурунги Россияда ва чет мамлакатларда — қонуни билан рухсат этилмаган; ғайри қонуний, яширин ҳолатда (подпольеда) бўлган, мас., нолегал газета, нолегал матбаа ва ш. к.

НОЛЬ. 1. Миқдорнинг йўқлигини билдирадиган, «0» билан ифодаланадиган рақам белгиси (ҳар қандай рақамнинг ўнг томонига қўшиб ёзилганда унинг ўн марта ошганлигини кўрсатади). 2. Температурани ҳисоблашда совуқ билан иссиқ ўртасидаги шартли чегара мас., ноль градус, нолдан паст, нолдан юқори.

НОМЕНКЛАТУРА. 1. Фан, техника, санъат ва ҳоказоларнинг бирор соҳасида қўлланиладиган номлар, терминлар, систематик категориялар рўйхати, мас., географик номенклатура. 2. Раҳбар ташкилот томонидан тайинланадиган лавозимлар рўйхати, мас., мактаб директорлари Маориф министрлигининг номенклатурасига киради.

НОМЕР. 1. Бир хил предметларнинг тартиб рақами, мас., уй номери, билет номери, облигация номери ва ш. к. 2. Машина, велосипед, мотоцикл ва шунинг кабиларда уларнинг қайд этилганлигини ёки белгисини кўрсатадиган рақамлар ёзилган тунука тахтача. 3. Кийим-кечак ва пойафзалнинг катта-кичиклигини билдириш учун ишлатиладиган ўлчов ифодаси, мас., 40-номерли этик, 56-номерли шляпа ва ҳ. к. 4. Меҳмонхона, ҳаммом ва ш. к. да айрим хона. 5. Томошанинг, концертнинг алоҳида ижро этиладиган ҳар бир ўйини, мас., конференсье галдаги номерни эълон қилди. 6. ҳарб. Тўпчилар, пулемётчилар расчётида хизмат қилувчи жангчи.

НОМИНАЛ I. 1. Пул, заём облигациялари, акциялар ва шунинг кабиларнинг устига ёзиб қўйилган қиймати. 2. Белгиланган нарх, товарнинг преysкуралтда кўрсатилган ёки унинг устига ёзиб қўйилган баҳоси, нархи.

НОМИНАЛ II. Белгиланган, ёзиб кўрсатилган (нарх, баҳо ҳақида), мас., номинал баҳо.

◆ **Номинал иш ҳақи** — пул билан кўрсатилган иш ҳақи, пул тариқасида бериладиган иш ҳақи; тақ.— *Реал иш ҳақи* (қ. *Реал*).

НОМОГРАММА, мат. Геометрик миқдорларнинг турли ҳисоблашларда қўлланиладиган чизма ифодаси. Бундай чизма ёрдами билан тенгламага кирган номаълум миқдорнинг қиймати ҳеч қандай ҳисоб қилмасдан топилади.

НОМОГРАФИЯ, мат. Математиканинг номограммалар чизиш назарий ва амалий методларини умумлаштирган бўлими.

НОНОРМАЛ. Анормал сўз. айн. *нзц.*

НОНПАРЕЛЬ, *типогр.* Петитдан кичик босмахона шрифти.

НООБЪЕКТИВ. Объектив эмас, ҳақиқий аҳволни, ҳақиқатни акс эттирмайдиган, ғаразли, мас., нообъектив баҳо, нообъектив муносабат ва ш. к.

НООРГАНИК, *Анорганик сўз. айн. ўзи.*

НОРЕАЛ. Реал эмас, амалга ошириб, бажариб бўлмайдиган, ҳаётий эмас, мас., нореал план, нореал таклиф ва ҳ. к.

НОРМА. 1. Бирор нарсанинг, ишнинг белгиланган миқдори, меъёри, ўлчов ёки размери (ўлчам), мас., кундалик иш нормаси. 2. Қўпчилик томонидан эътироф этилган, ҳамма учун умумий бўлган, қонун ҳукмига кирган қонда, тартиб ёки бир нарсанинг меъёри, ўлчови, чегараси, мас., ахлоқ нормалари, адабий тил нормалари ва ш. к. 3. *полигр.* Ҳар бир босма листнинг биринчи бетига дастда авторнинг фамилиясини ва китобнинг номини кўрсатадиган ёзув.

НОРМАЛ. 1. Нормадаги, нормага сиғадиган, норма доирасидаги, нормага мувофиқ; табиий, мўътадил; оддий, мас., нормал шароит, нормал температура ва ҳ. к. 2. Рухий жиҳатдан соғлом, эс-ҳуши жойида, расо, мас., нормал одам.

НОРМАЛЛАШТИРИШ. Нормал ҳолатга келтириш, тартибга, тўғри йўлга солиш, мас., дипломатик алоқани нормаллаштириш.

НОРМАЛОВЧИ. Нормировкачи *сўз. айн. ўзи.*

НОРМАЛЬ, *мат.* Эгри чизиқнинг бирор нуқтасидан ўтган уринмага перпендикуляр чизиқ.

НОРМАТИВ. 1. Нормалар ёки нормативлар билан белгиланадиган, мас., деталларнинг норматив запаси. 2. Нормаларни белгилайдиган, мас., норматив грамматика, норматив ҳисоб-китоб ва ш. к.

НОРМАТИВЛАР. 1. Корхона фаолиятининг (таннархнинг, меҳнат унумдорлигининг, оборот маблаг и ва ҳ. к. ларнинг) кўрсаткичлари; ишлаб чиқарилган ёки истеъмол қилинадиган материал ва ҳ. к. ларнинг бир ишчига, бир ўқувчига, битта агрегат, машина ёки маълум бир вақт бирлигига тўғри келадиган миқдори. 2. Технологик процесснинг шарт-шароитларини белгиловчи дастур, материаллар, мас., стандартлар, нормалар ва ш. к.

НОРМИРОВКАЧИ, НОРМАЛОВЧИ. Нормалаш иши билан шуғулланувчи ходим.

НОТА I. 1. Бирор музика товушининг шартли ёзма белгиси, мас., «ре» нотаси, «до» нотаси ва ш. к. 2. Музика ва ашулада товуш, мас., баланд нота. 3. Музика асарининг ёзма тексти ва шундай текст ёзилган қорғоз, дафтар, китоб ва ш. к.

НОТА II. Бир давлатнинг иккинчи давлатга ёзган расмий дипломатик муносабатномаси.

НОТАБЕНА, НОТАБЕНЕ. Текстнинг алоҳида диққат қилиш керак бўлган жойига қўйиладиган NB белгиси.

НОТАРИАЛ. Нотариусга ва нотариатга оид, нотариус томонидан гувоҳлантирилган, тасдиқланган.

◆ **Нотариал контора** — нотариус контораси. **Нотариал акт** — нотариусда гувоҳлантирилган ёзма ҳужжат. **Нотариал копия** — нотариус тасдиқлаган копия.

НОТАРИАТ. Нотариал актлар — юридик ҳужжатларни гувоҳлантириш, асл ҳужжатлардаги ва уларнинг нусхаларидаги имзо-

ларнинг тўғрилигини тасдиқлаш каби ишлар билан шугулланувчи орган.

НОТАРИУС. Нотариал актларни бажарувчи лавозимли киши; қ. *Нотариат*.

НОЯБРЬ. Календарь йилининг ўн биринчи ойи.

НУКЛЕИН: нуклеин кислоталар. Кўп совли нуклеонидлардан иборат, келиб чиқиши биологик бўлган юқори молекулали полимерлар. Нуклеин кислоталар барча жонли системаларнинг доимий ва зарурий компоненти ҳисобланади. Улар оқсил биосинтезида ва организмларнинг ирсий белгиларини ташишда муҳим роль ўйнайди. Тирик табиатда нуклеин кислотанинг рибонуклеин кислота (РНҚ) ва дезоксирибонуклеин кислота (ДНК) деган иккита типи борлиги маълумдир.

НУКЛЕОГЕНЕЗИС. Қимёвий элементлар, яъни табиатда мавжуд бўлган барча атом ядролари турлари — нуклидлар ҳосил бўлган жараёنлар мажмуи.

НУКЛЕОПЛАЗМА. Оқсил табиатига эга бўлган ва ядронинг асосий массасини ташкил этадиган модда.

НУКЛЕОПРОТЕИДЛАР. Протеиннинг нуклеин кислота билан бирикмаси; барча тирик организмлар ва ўсимликларнинг ядроси ҳамда цитоплазмаси таркибига киради.

НУКЛЕТОИДЛАР. Азотли асос, углевод ва фосфор кислота-дан иборат мураккаб органик моддалар.

НУКЛИДЛАР. Ядровий состави билан фарқланадиган, яъни ядрода нуклонлар сони ҳар хил бўлган атомлар.

НУКЛОН. Атом ядросининг таркибига кирадиган зарралар (протон ва нейтронлар)нинг умумий номи.

НУМИЗМАТ. Нумизматика мутахассиси; қадимги чақа-танга ва медалларни тўпловчи, коллекция қилувчи.

НУМИЗМАТИКА. Қадимги чақа-танга ва медалларни тарихий ёдгорлик сифатида ўрганадиган фан.

НЭП (русча «Новая экономическая политика» сўзларининг биринчи ҳарфларидан). Янги иқтисодий сиёсат. Пролетар давлатининг капитализмдан социализмга ўтиш даврида қўллаган иқтисодий сиёсати. Партиянинг X съезди (1921) қарори билан жорий қилинган бу сиёсат раҳбарлик ўринларининг пролетар давлати қўлида бўлиши шarti билан капиталистик элементларга ҳамда эркин савдога вақтинча йўл қўйиб, социалистик элементларнинг капиталистик элементлар устидан ғалаба қозонишини ҳамда социалистик хўжалик, социалистик экономика пойдеворини қуришни кўзда tutар эди.

НЭПМАН. Нэп даврида бойиган савдогар, спекулянт.

ОБЕЛИСК. Юқорига томон ингичкалашиб борадиган тош устун шаклидаги тарихий ёдгорлик.

ОБЕР-МАСТЕР. Металлургия корхоналарининг домна, пўлаз-пазлик ва прокат цехида ишловчи старший мастер.

ОБЕР-ОФИЦЕРЛАР. Революциядан олдинги Россияда ва

чет эл армияларида капитангача (ротмистргача) бўлган офицерлик унвонлари ва шу унвонга эга бўлган кишилар.

ОБЕР-ПРОКУРОР. 1. Революциядан олдинги Россияда сенатда департамент бошлиғи вазифасидаги киши. 2. Революциядан олдинги Россияда министр ҳуқуқига эга бўлган синод бошлиғи.

ОБЕРТОН, муз., физ. Асосий тон (овоз, товуш, оҳанг)га алоҳида тус берувчи қўшимча овоз, товуш.

ОБЗОР. Ўзаро боғланган бир қанча масалага бағишланган маълумотларни хулосалаб қисқача берилган маълумот, мас., халқаро обзор.

ОБИВАТЕЛЛИК. Ижтимоий ҳаётдан четда қолганлик, ўзининг шахсий манфаатлари билан яшаш, тор манфаатпарастлик.

ОБКАТКА. Станок, машина ва ш. к. ларни кам юк билан секин-аста юргизиш чиниқтириш.

ОБКМ. 1. Область комитети. КПСС область комитетлари область партия конференциялари томонидан сайланади ва кейинги сайлов конференциясигача область партия ташкилотига раҳбарлик қилади. 2. Область комитети жойлашган бино.

ОБЛАВА. Таъқиб остига олинган кимсани ёки кимсаларни тутиш мақсадида улар турган ёки бўлиши эҳтимол тутилган жойни қўршаб олиш.

ОБЛАСТЛАРАРО. 1. Областлар ўртасида бўладиган, амалга ошириладиган, мас., областлараро тажриба алмашиш. 2. Бир неча область учун умумий бўлган, мас., областлараро кенгаш.

ОБЛАСТЬ. СССРда — бир неча районлардан иборат йирик маъмурий-территориал бўлима.

ОБЛИГАЦИЯ. Ютуқ ёки процент тарзида даромад келтирадиган қимматдор қоғозларнинг бир тури, мас., давлат заёми облигациялари. СССРда ва бошқа социалистик мамлакатларда облигациялар давлат ютуқли заёмлари тариқасида чиқарилади.

ОБЛОМОВЧИЛИК (атоқли рус ёзувчиси И. А. Гончаровнинг «Обломов» номи романи қаҳрамонининг номидан). Ирода-сизлик, лоқайдлик, танбаллик, фаолиятсизлик. В. И. Ленин бу терминдан ижтимоий тургунликка, эскиликка, гафлат, жаҳолат ва патриархал қоқоқликка қарши қаратилган мақолаларида бир неча бор фойдаланган.

ОБОЯ. Гулқоғоз, читқоғоз, деворга ёпиштириладиган махсус қоғоз.

ОБОИМА. 1. ҳарб. Автоматик милтиқ ёки тўппончанинг мағзини қоробкасига солинадиган, ўқ жойланган рамка; шундай рамкага жойланган маълум миқдордаги ўқлар. 2. тех. Машина, иншоот қисмларини қисиб, тутиб турадиган гардиш шаклидаги деталь.

ОБОРОТ. 1. Бирор процесснинг тўла такрорий айланиш цикли. 2. Пулнинг айланиши, муомалада бўлиши ва маълум даврда муомала натижасида тўпланган пул, маблағ, мас., умумий (ялпи) оборот, йиллик оборот ва ш. к. 3. лингв. Бирлик ҳосил қилган сўзлар гурпаси, гап қурилиши, мас., сифатдош обороти, равишдош обороти ва ҳ. к.

◆ **Капитал обороти** — капиталнинг ишлаб чиқариш процессида товарга айланиб, яна пулга айланиши.

ОБРАЗ. 1. Ташқи кўриниш, қиёфа, мас., хотин образидаги илоҳа (мифологияда). 2. Бирор нарсанинг онгдаги ичкисоси. «Биз»

нинг сезгиларимиз, бизнинг онгимиз, фақат ташқи дунёнинг образидир» (В. И. Ленин). 3. Санъатнинг специфик категорияси — санъаткорнинг воқеликдан олган таассуротларининг конкрет ифодаси, мас., «Шоир мавҳум тасаввурларни тан олмайди: у ижод этар экан, образлар орқали фикр юритади (В. Г. Белинский). 4. Езувчи, рассом, артист ва ш. к. лар яратган тип, характер, мас., саҳна образи, Гофир образи. Унсин образи ва ш. к.

ОБСЕРВАТОРИЯ. Расадхона — астрономик кузатишлар учун махсус жиҳозланган илмий муассаса ва шу муассаса жойлашган бино.

ОБСКУРАНТИЗМ. Умри тугаб бораётган реакцион синфларга хос бўлган жаҳолатпарастлик, илм-маърифатга, тараққиётга душманлик.

ОБСТРУКЦИЯ. Парламент мажлисларида ёқмаган кишининг гапиришига ёхуд бир қарорнинг қабул қилинишига йўл қўймаслик учун бақириб-чақириб, сўзловчининг нутқиغا халақит бериш, тўхтовсиз, узундан-узоқ нутқ сўзлаш, тўполон чиқариш ва ш. к. йўллар билан олиб бориладиган кураш формаси.

ОБШИНА. Асосан ибтидоий жамиятга хос бўлган, ишлаб чиқариш воситаларига қисман ёки тўлиқ эгаллик қилган, тўла ёки қисман ўз-ўзини идора қилган жамоа.

ОБЪЕКТ. 1. *фал.* Биздан ташқарида ва онгимизга боғлиқ бўлмаган ҳолда мавжуд бўлган борлиқ, воқелик, моддий дунё. 2. Қорхона, муассаса, қурилиш ёки киши фаолияти, ҳаракати, диққати қаратилган нарсаси, мас., қурилиш объекти, муҳофаа объекти, текшириш объекти.

ОБЪЕКТИВ I. 1. Онгимиздан ташқарида ва унга боғлиқ бўлмаган ҳолда мавжуд бўлган, мас., объектив борлиқ. 2. Холис, бетараф, бегараз, мас., объектив баҳс, объектив сабаб.

◆ **Объектив идеализм** — идеализмнинг асосий кўринишларидан бири; объектив идеализм бутун борлиқнинг асоси абсолют идея, руҳ, худо деб ҳисоблайди.

ОБЪЕКТИВ II. Оптик асбоб ёки фотоаппаратнинг кўрилаётган ёки суратга олинаётган нарсасига қаратилган ва бир ёки бир неча линза ёхуд ойнадан иборат бўлган қисми: тақ.— *Окуляр.*

ОБЪЕКТИВИЗМ. Ижтимоий ҳаётдаги воқеа, ҳодиса ва фактларни пассив қайд этиш, бузиб талқин қилиш. Объективизм капиталистик тузумни сақлашга, уни абадийлаштиришга қаратилган. Объективизм тарихий тараққиётда синфлар ва партиялар курашининг ҳал қилувчи ролини инкор қилади ва фанни революцион кураш ҳамда халқ манфаатларидан ажратиб қўяди. Марксизм-ленинизм идеологиянинг партиявийлигини буржуа объективизмга қарама-қарши қўяди, ижтимоий ҳаётдаги барча воқеа-ҳодисаларга синфий нуқтаи назардан ёндашиш кераклигини ўргатади.

ОБЪЕКТИВЛИК. 1. Ондан ташқарида ва онга боғлиқ бўлмаган ҳолда мавжудлик, мас., моддий оламнинг объективлиги. 2. Холслик, бетарафлик, бегаразлик, мас., ҳукмнинг объективлиги.

ОВОСКОП. Тухумнинг айниган-айинмаганлигини текширадиган ва инкубация маҳалида тухум ичидаги эмбрионнинг ўсишини кузатишга имкон берадиган электр лампали асбоб.

ОГНЕМЕТ. Душманга ёниб турган суюқлик отадиган қурол; ўтсечар.

ОДА. Бирор муҳим воқеага ёки шахсга аталган таънавали шеърӣ асар, мадҳиянома, қасида.

ОДЕКОЛОН. Муаттар моддаларнинг спиртдаги эритмаси, атир.

ОДЕЛЬСТИНГ. Норвегияда — парламент (стортинг)нинг қўйи палатаси.

ОДОГРАФ. Кеманинг босиб ўтган йўлини харитага автоматик суратда чизиб борадиган электронавигацион асбоб.

ОДОМЕТР. Утилган, босилган масофани аниқлайдиган асбоб.

ОДОНТОЛОГ. Одонтология мутахассиси, врач.

ОДОНТОЛОГИЯ. Стоматологиянинг бир қисми — тиш ва унинг касалликлари ҳақидаги фан.

ОЗОКЕРИТ. Ташқи кўриниши мумга ўхшаш минерал, тоғ муми. Мой, крем ва ш. к. лар тайёрлаш учун ишлатилади.

ОЗОН, хим. Кислороднинг бир кўриниши, ўзига хос ҳиди бўлган газ. Озон суви зарарсизлантириш, мой ва қоғозни оқартириш хусусиятларига эга, кислороддан кўра кучлироқ оксидловчидир.

ОЗОНАТОР. 1. Озон ҳосил қиладиган асбоб. 2. Бузилган ҳавони тозалайдиган асбоб.

ОЗОНОСФЕРА. Ер сатҳидан 40 километрдан баландликда мавжуд бўлган қатлам.

ОКЕАН. Ер шарининг қитъалари ўртасидаги бепоён сув ҳавзалари. Улар қуйидагилардир: Тинч океани, Атлантик океани, Ҳинд океани, Шимолий муз океани; океанининг қуруқлик ичига ёриб кирган қисми денгиз деб аталади. Океанлар Ер шари сатҳининг 71% ини қоплагандир.

◆ **Ҳаво океани** — осмон, кўк, само.

ОКЕАНОГРАФИЯ. Табиий географиянинг океан ва денгизларни ҳар томонлама ўрганадиган бўлими.

ОКЕАНОЛОГИЯ. Океан ва денгизлар ҳақидаги фан.

ОККУПАНТ, ОККУПАЦИЯЧИ. Халқаро ҳуқуқда — ўзга давлат территориясини оккупация қилиб, босиб, эгаллаб олган давлат ва унинг қўролли кучлари, оккупация қатнашчиси.

ОККУПАЦИОН. Оккупацияга онд.

◆ **Оккупацион режим** — оккупация даври учун белгиланган маҳсус тартибот. Оккупацион қўшинлар — ўзга давлатнинг территориясини оккупация қилиб, босиб олиб, эгаллаб турган қўшинлар.

ОККУПАЦИЯ, ҲАРБИЙ ОККУПАЦИЯ. Ўзга давлат территориясини ҳарбий куч билан босиб олиш, ишғол қилиш. Улуғ Ватан уруши даврида СССРнинг Европадаги территориясидан бир қисмининг гитлерчи, фашист қўшинлари томонидан оккупация қилинганлиги ҳарбий оккупациянинг яққол мисоли бўла олади.

ОКОЛИЯ. Болгария халқ республикасида округ составига кирадиган маъмурий-территориал бўлима.

ОКОП. Уқ ва осколкалардан сақланиш мақсадида қавланган ва олдиға тупроқ уйилган чуқур, мас., бўй баравар окоп, тизза баравар окоп ва ш. к.

ОКРУГ. Мамлакат территориясидаги маъмурий-сиёсий, хўжалик, ҳарбий ва ҳоказо бўлима, мас., маъмурий округ, ҳарбий округ, сайлов округи ва ш. к.

ОКСИГЕНЕРАТОР, тех. Домна печларида ва ҳоказо қурилмаларда кислород етказиб берадиган асбоб.

ОКСИДЛАНИШ 1. *хим.* Бирор элементнинг кислород билан бирикиб, оксидга айланиши, оксид ҳосил бўлиши. 2. *махс.* Металл бирикмасининг микроблар ёрдамида сувда эрмайдиган ҳолатдан эрийдиган ҳолатга келиши.

ОКСИДЛАР, *хим.* Кимёвий элементларнинг кислород билан бирикмасидан иборат моддалар.

ОКСИДЛАНИШ, *хим.* Бирор элементнинг оксидини ҳосил қилиш.

ОКСИДЛОВЧИ, *хим.* Атоми электрон бириктириб олувчи элемент.

ОКТАВА. 1. *муз.* Диатоник гамманинг биринчи, саккизинчи парда оралиғи ва саккизинчи парда. 2. Жуда паст йўғон овоз.

ОКТЕТ. 1. Саккиз хонанда ёки саккиз созанда учун ёзилган музика асари. 2. Саккиз ижрочидан иборат ансамбль.

ОКТЯБРЬ. 1. Календарь йилининг ўнинчи ойн. 2. (*бош ҳарф билан*) 1917 йилда бўлган Улуғ Октябрь социалистик революцияси, шунингдек, шу революция шарафига ўтказиладиган 7 ноябрь (эски йил ҳисоби бўйича 25 октябрь) байрами.

ОКТАБРЯТЛАР. Мактабларнинг қўйи синфларида (одатда 1—3 синфларда) ўқийдиган болалар; уларга пионер дружинаси раҳбарлик қилади.

ОКУЛИСТ. Кўз касалликлари врач, мутахассиси.

ОКУЛЯР. Оптик асбобнинг кузатувчига томон қаратилган шишаси; тақ.— *Объектив* II.

ОЛЕОГРАФИЯ. 1. Литографияда кўп бўёқли босиш усули. Ҳозир бу усул эскирган. 2. Шундай усул билан босилган нарса.

ОЛИГАРХИЯ. Бир тўда аристократ — эксплуататорларнинг, капиталистларнинг сиёсий ва иқтисодий ҳукмронлиги; шу ҳукмрон группанинг ўзини ҳам олигархия номи билан юритадилар, мас., *молия олигархияси*.

◆ **Молия олигархияси** — империалистик давлатларнинг иқтисодий ва сиёсий ҳаётида ҳукмрон бўлган йирик капиталистлар, бир ҳовуч миллиардерлар ва миллионерлар, капиталистик монополияларнинг хўжайинлари. Улар бутун халқни эзиш, термоядро урушига тайёргарлик кўриш ҳисобига бениҳоят кўп бойлик тўпламоқдалар. АҚШ молия олигархияси монополистик капитализмнинг асосий кучидир.

ОЛИГОФРЕНОПЕДАГОГИКА. Педагогиканинг ақли заиф болаларни тарбиялашнинг назария ва практикасини ишлаб чиқиш билан шуғулланадиган тармоғи.

ОЛИМПИАДА (қадимги юнонларнинг Олимп деган тоғи номидан. Бу ерда олов тангриси Зевс шарафига ҳар 4 йилда бир марта сайил бўлиб турган). 1. Қадимги юнонларда — олимпия ўйинлари ва байрамлари оралиғидаги 4 йил — йил ҳисоби бирлиги сифатида қўлланилган. 2. Қадимги юнонларнинг олимпия ўйинлари тартибида 4 йилда бир марта ўтказиладиган халқаро спорт мусобақалари; олимпиада программасига спортнинг барча асосий турлари киради. 3. СССРда — республикаларда санъат соҳасида эришилган ютуқларнинг ҳамда бадий ҳаваскорлар тўғаракларининг оммавий кўриклари. 4. Бирор фан соҳаси бўйича ўтказиладиган конкурс, мас., ёш математиклар олимпиадаси, физиклар олимпиадаси ва ш. к.

ОЛИМПИЯ: Олимпия ўйинлари. 1. Қадимги юнонларнинг 4 йилда бир марта Зевс (энг катта худо) шарафига ўтказган миллий байрамлари ва шу байрамдаги чопиш, сакраш, диска отиш, чавандозлик ва кураш мусобақалари. 2. Олимпиада сўз. *айн. ўзи.*

ОМ. Ўтказгич қаршилигининг ўлчов бирлиги.

ОМЕГА. Юнон алифбосининг охирги ҳарфи номи.

ОММЕТР. Ўтказгич қаршилигини ўлчайдиган асбоб.

ОМНИБУС. Эски вақтларда — кўп ўринли, пассажирлар ташийдиган отли экипаж.

ОМОНИМИКА. 1. Бирор тилнинг омонимлар мажмуи. 2. Лексикологиянинг омонимларини ўрганадиган бўлими.

ОМОНИМЛАР, *лингв.* Бир хил талаффуз қилинадиган, лекин маънолари бошқа-бошқа сўзлар, шаклдош сўзлар, мас., ўт (майса) ва ўт (олов).

ОМОНИМИЯ, *лингв.* Шаклдош сўзларнинг маънолари бошқа-бошқа бўлгани ҳолда талаффуздаги ўхшашлиги.

ОНДАТРА, *зоол.* Дарё, денгиз ва қўл ёқаларида яшайдиган, қимматбаҳо мўйна берадиган кемирувчи ҳайвон; шу ҳайвон мўйнаси ва ундан тикилган нарса.

ОНИКС. Оқ, яшил, сарғиш қатламлардан иборат минерал, ҳақиқининг бир тури. Турли буюмлар, мас., заргарлик буюмлари тайёрлаш учун ишлатилади.

ОНКОЛОГ. Онкология мутахассиси, врач.

ОНКОЛОГИЯ. Медицинанинг шишларни ва уларни даволаш йўллариини ўрганадиган бўлими.

ОНОМАСТИКА. 1. Бирор тилда мавжуд бўлган атоқли отлар мажмуи. 2. Тилшуносликнинг атоқли отларини ўрганадиган бўлими.

ОНТОГЕНЕЗ, ОНТОГЕНЕЗИС, *биол.* Ҳайвон ёки ўсимлик организмнинг туғилгандан ўлгунгача рўй берадиган индивидуал ривожланиш процесслари. Шу процесс давомида ҳар бир организм қонуний равишда ва муайян изчиллик билан морфологик, физиологик ва биокимёвий ўзгаришларга учрайди.

ОПЕРА. Вокал музыка, инструмент музыка ҳамда рақс ва тасвирий санъат (декорация санъати) ўзаро узвий боғланган музыкали драматик саҳна асари; шундай асарнинг театрда ижро этилиши, шунингдек, шу асар ижро этилаётган театр, мас., «Гулсара» операси, бугун операда «Майсаранинг иши» қўйилмоқда ва ш. к.

ОПЕРАТИВ. 1. Вазифа ва топшириқларни тез, ўз вақтида бажарадиган, амалий иш олиб борадиган, мас., оператив орган, оператив группа ва ҳ. к. 2. Амалий, тез; дарҳол бажарилиши зарур бўлган, мас., оператив иш, оператив раҳбарлик ва ш. к. 3. Ҳарбий операцияга, уруш ҳаракатларига онд, мас., оператив ахборот, оператив план ва ҳ. к.

ОПЕРАТОР. 1. *махс.* Мураккаб механизмларни бошқарувчи ёки муайян ишлаб чиқариш процессининг бажарилишига жавобгар бўлган юқори малакали ишчи; транспортда диспетчердан буйруқлар олиб ва унга транспортлар ҳаракати тўғрисида маълумот бераётурувчи лавозимли киши. 2. Киносъёмка қилувчи, киного олувчи, кинооператор.

ОПЕРАЦИЯ. 1. Баъзи бир касалликларни ёки организмнинг

шикастланган, жароҳатланган жойини кесиш, ёриш, тикиш ва ш. к. 2. Бирор мақсад ёки топшириқ билан боғланган жанг ҳаракатлари мажмуи. 3. Технологик процесснинг бир ўринда бажариладиган тугал бир қисми.

ОПЕРЕТТА. Комедия характеридаги музика ва гап аралаш сахна асари, операнинг қувноқ музикага, жўн, содда сюжетга асосланган формаси; шундай асарнинг театрда ижро этилиши, шунингдек, шу асар қўйилаётган театр.

ОППОЗИЦИЯ. 1. Ихтилоф, қаршилик, ўз қарашларини, сиёсатини бошқаларнинг қарашларига, сиёсатига қарама-қарши қилиб қўйиш. 2. Бирор партия, жамият, ташкилот, орган ичида шу ташкилотнинг кўпчилиги фикрига қарши чиққан группа, мас., парламентдаги оппозиция.

ОППОЗИЦИЯЧИ. Оппозиция қатнашчиси, оппозиция тарафдори.

ОППОНЕНТ. Илмий даража олиш мақсадида диссертация ёқловчига эътироз билдирувчи, қарши чиқиб сўзловчи, унинг ишига баҳо берувчи шахс.

ОППОРТУНИЗМ. Ишчилар ҳаракатида ва пролетар партияларининг ичида марксизм-ленинизмга душман бўлган, пролетариатнинг синфий манфаатларини буржуазия манфаатларига бўйсундиришни, мослаштиришни, синфий курашдан, пролетар революцияси ва пролетариат диктатурасидан воз кечишни, буржуазия билан муросасозлик қилишни талаб этувчи оқим.

ОППОРТУНИСТ. Оппортунизм тарафдори, оппортунизм сиёсатини юргизувчи.

ОПТАНТ (эр), **ОПТАНТКА** (аёл), *юр.* Бошқа мамлакат граждандлигига ўтиш ҳуқуқига эга бўлган киши.

ОПАЦИЯ, *юр.* Бир давлатдан иккинчи бир давлатга ўтаётган территория аҳолисига одатда бериладиган граждандликини танлаш ҳуқуқи.

ОПТИК. 1. Оптика мутахассиси. 2. Оптик шишалар, асбоблар ясайдиган уста.

ОПТИКА. 1. Физиканинг ёруғлик хусусиятларини, қонуналарини ва унинг бошқа моддалар билан бўлган ўзаро таъсирини ўрганадиган бўлими. 2. Ёруғлиkning қайтиши ва синиши қонуниятларига асосан ясалган ва махсус ишларни бажарадиган асбоблар.

ОПТИМАЛ. Энг қулай, энг ўнгай, энг мувофиқ, мас., оптимал шароит, оптимал экинш муддати ва ҳ. к.

ОПТИМИЗМ. Келажакка ва умуман ҳар нарсага, ҳар ишга ишонч билан қараш, ишнинг муваффақиятли бўлиб чиқишига ишонини ва шунга мувофиқ руҳий кўтаринкилик, қувноқ кайфият. Акси — *пессимизм*.

ОПТИМИСТ. Оптимистик кайфиятдаги одам, оптимизм руҳидаги, ҳар нарсани яхши томондан кўрувчи, келажакка ишонч билан қаровчи одам. Акси — *пессимист*.

ОПТИМИСТИК. Оптимизм билан суғорилган, қувноқ, кўтаринки руҳдаги (акси — *пессимистик*), мас., оптимистик дунёқараш, оптимистик роман ва ш. к.

ОРАНГУТАНГ. Суматра ва Борнео оролларида яшайдиган, қўллари узун одамсимон йирик маймун.

ОРАНЖЕРЕЯ. Усимликларни қишлатиш, совуқдан сақлаш, қишда ҳам ўстириш ва улардан мавсумдан илгари ҳосил етишти-

риш учун ишланган ёпиқ, ойнавон иссиқ бино, парник, теплица.

ОРАТОРИЯ. Хор, симфоник оркестр ва солист ашулачилар учун ёзилган драматик сюжетли йирик музыка асари. Орастория кантатадан ҳажмининг катталиги, драматизми, кенг сюжети билан фарқланади. Орасторияда ариялар, речитативлар, вокал ансамбллар бўлади, лекин хор, айниқса, катта ўринни эгаллайди.

ОРБИТА. Осмон jismlarining (мас., планеталар ва уларнинг йўлдошларининг), шуниндек, Ер сунъий йўлдошларининг, космик кемаларнинг бошқа осмон jismlarига тортилиш кучи таъсири остида фазода ҳаракат қиладиган йўли, мас., Зухра орбитаси, «Восток-1» космик кемасининг орбитаси ва ш. к.

ОРГАН. 1. Организмнинг бир қисми, одам ёки ҳайвоннинг маълум бир аъзоси, мас., эшитиш органлари, нутқ органлари. 2. Бирор ташкилот томонидан нашр қилинадиган ва шу ташкилотнинг қарашларини акс эттирадиган газета, журнал ёки бошқа бир нашр, мас., «Шарқ юлдузи» — Ўзбекистон Совет ёзувчилари союзининг органи ва ш. к. 3. Маълум бир бошқариш системасининг составига кирадиган муассаса, ижтимоий ҳаётнинг бирор соҳасида муайян вазифаларни бажарувчи ташкилот, мас., партия ва совет органлари, қонуи чиқарувчи органлар, суд органлари, касаба союз органлари ва ш. к. 4. тех. Маълум вазифаларни бажарадиган турли механизмларнинг таркибий қисми, мас., бошқариш органи.

ОРГАН. Турли ҳажмдаги бир неча ёғоч, металл трубалар ва ҳаво киритадиган пневматик системалар ҳамда бошқариш кафедрасидан иборат клавишли, жуда катта қолғу асбоби.

ОРГАНИЗМ. 1. Ҳар қандай жонли мавжудот (одам, ҳайвон, жонивор, ўсимлик). 2. Одамнинг jismonий ва руҳий тузилиши, мас., организмнинг бақувватлиги.

ОРГАНИК 1. Организмга, жонли мавжудотларга онд, ҳос: организм билан боғлиқ, жонли, тирик, мас., органик дунё, органик табиат ва ш. к. 2. Ҳайвон ёки ўсимликларнинг чиришидан ҳосил бўлган.

♦ Органик моддалар — таркибида углерод бўлган кимёвий бирикмалар. Органик қолдиқлар — ҳайвонот ва ўсимлик дунёсининг қолдиқлари. Органик бўёқлар — ҳайвонлардан, ўсимликлардан олинадиган ёки уларга мансуб моддалардан тайёрланадиган бўёқлар. Органик ўғитлар — таркибида ҳайвон ёки ўсимлик моддалари бўлган ўғитлар (гўнг, торф ва ш. к. лар). Органик синтез — синтез йўли билан органик моддалар ҳосил қилиш. Тошқўмир ва нефтин органик синтез қилиш йўли билан газлама, чарм, каучук, пластмассалар, совун, бўёқ, дори моддалари ва ҳоказоларни олиш мумкин. Органик химия, органик кимё — кимёнинг органик бирикмаларни (органик моддаларни) ўрганадиган бўлими.

ОРГАНИК II. Ўзвий равишда боғланган, узвий, мас., назария билан практиканинг органик бирлиги.

ОРГАНИСТ, ОРГАНЧИ. Орган чалувчи музикачи.

ОРГАНОТЕРАПИЯ. Қасалликларни ҳайвонларнинг органлари (мас., жигар) дан тайёрланган препарат билан даволаш.

ОРДЕН. 1. СССР орденлари — социалистик қурилиш, мамлакатни муҳофаа қилиш соҳасида кўрсатган жуда катта хизматлари

учун айрим граждaнларга, ҳарбий қўшилмаларга ва ҳарбий қисмларга, айрим корхона, муассаса ёки ташкилотларга СССР Олий Совети Президиуми фармони билан берилadиган олий мукофот, мас., Ленин ордени, Меҳнат Қизил Байроқ ордени ва ш. к. 2 Монах ордени.

ОРДЕР. Езма тарзда берилган фармойиш, буйруқ; бирор нарсани олишга рухсат берадиган ҳужжат.

ОРДИНАРЕЦ. Командир ҳузурида ҳар хил топшириқларни бажарувчи ҳарбий хизматчи.

ОРДИНАТ. мат. Фазодаги нуқтанинг вазиятини аниқловчи уч координатдан бири.

ОРДИНАТОР. Шифохоналарда, даволаш муассасаларида (касалхона, клиника ва поликлиникаларда) беморларни кузатиб-текшириб борувчи ва даволовчи врач; кўпинча — палата врач.

ОРИГИНАЛ I. 1. Асл нусха, мас., портретнинг оригинали — асл нусхаси. 2. Босмахонада босилиши, полиграфия воситалари билан кўп нусха нашр этилиши лозим бўлган текст (қўлёзма), расм, сурат ва ш. к. лар.

ОРИГИНАЛ II. Бировлардан кўчириб олинмаган, ўзлаштирилмаган, таржима ёки ясама (сохта, қалбаки) эмас, мустақил суратда ижод қилинган, мас., оригинал асар.

ОРИЕНТИР. Ҳаракат йўналишини, нишонни мўлжалга олишни осонлаштирадиган, яхши кўриниб турган дарахт, тепалик, катта тош, бино ва ш. к.

ОРКЕСТР. Музика асарини биргаликда, бир бутун бўлиб ижро этувчи музикачилар группаси, мас., духовой оркестр, симфоник оркестр, халқ чолғу асбоблари оркестри ва ш. к.

ОРНАМЕНТ. Бирор нарса ёки ишюотга безак берадиган, маълум тартибда такрорланувчи элементлардан тузилган нақш, гул, безак.

ОРНИТОЗ. Қуш ва паррандаларга (мас., каптар, тўтиқуш, ўрдак ва товуқларга) қирғин келтирувчи юқумли касаллик. Орнитоз одамга ҳам ўтиши мумкин.

ОРНИТОЛОГИЯ. Зоологиянинг қушларнинг ҳаёти, фаолияти, анатомияси ва ҳоказо хусусиятларидан баҳс этадиган бўлими.

ОРНИТОПТЕР. Қанотлари қушларникидек силкинадиган, ҳаводан оғир бўлган учувчи аппарат.

ОРОГРАФИЯ. Табиий географиянинг ер юзаси рельефини ўрганувчи бўлими.

ОРТОДОКС. Ортодоксал йўл тутувчи, бирор маслакка, таълимотга берилган ва унга изчил амал қилувчи, собитқадам киши.

ОРТОДОКСАЛ. Бирор маслакка, дунёқарашга, таълимотга берилган ва ундан сира қайтмайдиган, четлашмайдиган, изчил, собитқадам, мас., ортодоксал марксизм.

ОРТОДОКСИЯ. Ортодоксал изчиллик, ўз принцип ва қоидаларидан қайтмаслик, собитқадамлик.

ОРТОДОНТИЯ. Стоматологиянинг тишлар қатори ва жағ-юз склети деформациясини ҳамда уларни даволаш билан шуғулланadиган бўлими.

ОРТОПЕД. Ортопедия мутахассиси, врач.

ОРТОПЕДИК. Ортопедияга оид; бирор аъзонинг шикастини даволашга ёки уни тузатишга белгиланган, мас., ортопедик машқ, ортопедик пойафзал.

ОРТОПЕДИЯ. Медицинанинг умуртқа, қўл-оёқ суяқларининг қийиқликлари ва уларни даволаш йўллари ҳақидаги бўлими.

ОРФОГРАФИЯ. Имло қоидалари — тилдаги барча сўзларни тўғри ёзиш учун қабул қилинган қоидалар системаси ва уларга амал қилиш.

ОРФОЭПИЯ. Умумий адабий талаффуз, тилнинг талаффуз нормалари системаси ва уларга риоя қилиш.

ОСКОЛКА. Граната, мина, бомба ва ш. к. ларнинг портлашидан отилиб кетган парчаси.

ОСМИЙ. Менделеев даврий системасининг саккизинчи группасига кирадиган кимёвий элемент, жуда қаттиқ, қуланг металл. Осмий қотишмаларидан компас миллари, аниқ асбоблар, авторучка перолари тайёрланади.

ОСМОФОРЛАР. Ҳид тарқатувчи алоҳида атомлар группаси.

ОСМОЦЕПТОР. Ҳид ютувчи махсус кимёвий модда.

ОСТАМ. Синган суякни улаш учун ишлатиладиган пластик масса.

ОСЦИЛЛОГРАММА. Осциллограф ёрдамида ёзиб олинган график.

ОСЦИЛЛОГРАФ. Техника, медицина ва бошқа соҳаларда электр процессларини кузатадиган ва бу процессларни график шаклда ёзиб оладиган асбоб.

ОТЕЛЬ. Мехмонхона.

ОТИАТРИЯ. Медицинанинг қулоқ касалликларини ва уларни даволаш ҳамда профилактика қилиш билан шуғулланадиган бўлими.

ОТКРИТКА. Очиқ хат ёзиш (конвертга солмай юбориш) учун чиқарилган суратли ёки суратсиз почта карточкаси.

ОТОЛОГИЯ, мед. Қулоқнинг тузилиши, функциялари ва касалликларини ўрганадиган медицина илми.

ОТОРИНОЛАРИНГОЛОГИЯ. Медицинанинг қулоқ, томоқ ва бурун касалликларини ҳамда уларни даволаш йўлларини ўрганадиган бўлими.

ОТОСКЛЕРОЗ, мед. Ички қулоқ склерози, кар бўлиб қолишга олиб келадиган хроник касаллик.

ОТОСКОП, мед. Қулоқ ичини текширадиган кўзгули медицина асбоби.

ОТОФОН, мед. Карлар учун товушни кучайтириб берадиган асбоб.

ОТПУСКА. Ишдан, ҳарбий хизматдан дам олиш, даволаниш ва ҳ. к. мақсадларда маълум муддатга бўшаш, бўшатиш ва шу вақтнинг ўзи, мас., меҳнат отпускиси, отпускаи олмоқ, отпускаида курортга бормоқ ва ш. к.

ОТРЕЗ. Кўйлак, костюм ва ҳ. к. лар тикиш учун етарли бир бўлак газмол, мас., атлас отрезини, кўйлаклик отрез ва ш. к.

ОТРЯД. 1. Махсус ҳарбий группа, мас., разведкачилар отряди, сапёрлар отряди ва ш. к. 2. Бирор иш, фаолият ёки хизмат учун тузилган, уюшган кишилар группаси, коллективи, мас., геология қидирув отряди, ишчиларнинг илгор отряди ва ҳ. к. 3. Ўсимликлар ва ҳайвонлар систематикасида — уларнинг бир группаси, мас., кемп-рувчилар отряди. 4. Пионер отряди *сғз. айн. ўзи.*

◆ **Пионер отряди** — пионер дружинасининг одатда бир синфда ўқувчи пионерларни бирлаштирган қисми.

ОТСТАВКА. Ҳарбий хизматдан маълум ёшда ёки маълум йил хизмат қилгандан кейин бутунлай бўшаб кетиш, мас., отставкага чиқмоқ.

ОТТЕНКА. Нозик фарқлилик, ўзгачалик, бошқачалик, мас., сўзнинг маъно оттенкалари.

ОТТИСКА. Босилган мақола, асар ва ш. к. лардан олинган айрим нусха.

ОФИЦЕР. Армия ва флотнинг командирлар составига мансуб ҳарбий хизматчи.

ОФИЦИАНТ (эр), **ОФИЦИАНТКА** (аёл). Ресторан, ошхона ва ш. к. ларда овқат олиб келиб берувчи хизматчи.

ОФИЦИОЗ. Расман ҳукумат ёки ҳукмрон партиянинг органи бўлмаган, ҳақиқатда эса уларнинг қарашларини, нуқтаи назарларини ифодаловчи газета, журнал ва ш. к. лар. Капиталистик мамлакатларда официоз — монополистик капитал манфаатларини ифодаловчи ҳукмрон буржуа партияларининг матбуот органларидир.

ОФОРТ. Металлга ўйилган гравюранинг бир тури; бунда ўйиқ нақшлар металлга кислота едириб ҳосил қилинади.

ОФСЕТ, ОФСЕТ БОСМА. Типографик босиш усули; бунда босма қолипдаги бўёқ оралиқдаги резина юзага, ундан қоғозга ўтказилади.

ОФТАЛЬМОЛОГИЯ, мед. Кўз, унинг касалликлари ва уларни даволаш ҳақидаги фан.

ОФТАЛЬМОСКОП, мед. Кўзнинг ичини текширадиган кўзгули медицина асбоби.

ОФТАЛЬМОСКОПИЯ, мед. Офталмоскоп ёрдамида кўзнинг ичини текшириш.

ОХРА. Сариқ ёки қизил тусли табиий минерал бўёқ.

ОХРАНКА. Революциядан олдинги Россияда махфий полиция ташкилоти.

ОЧЕРК. 1. Автор ўз кўзи билан кўрган ҳаётий фактларни, воқеа, ҳодисаларни, кишиларни тасвирловчи кичик адабий-бадиий асар. 2. Бирор масалани умумий тарзда баён қилиб берувчи илмий асар.

ОЧЕРКЧИ, ОЧЕРКНАВИС. Очерклар ёзувчи адиб, журналист.

ОЧКО. Спорт ўйинларида ютуқ ҳисоби (мас., футбол ўйинида ютган командага 2 очко, дуранг қилган командага 1 очко берилди).

П

ПАВИЛЬОН I. 1. Чакана савдо учун қурилган дўконча, киоска, мас., минерал сувлар павильони. 2. Боғ ёки паркта суҳбатлашиб ўтирадиган кўшк, шийпон.

ПАВИЛЬОН II. 1. Виставка территориясида экспонатлар қўйиш учун махсус жиҳозланган ва архитектура жиҳатидан безатилган бино, мас., ХХЮВда Ўзбекистон павильони. 2. Киностудияда — киносъёмка учун махсус бино ёки фильмнинг бирор кўринишини съёмка қилиш учун ясалган декорация.

ПАВИНОЛ. Полихлорвинил қоплами бўлган сунъий тери. Галантерея ва бошқа буюмлар тайёрланади.

ПАГОДА. Хитой, Япония ва бошқа шарқ мамлакатларида будда ибодатхонаси.

ПАЕК. Бирор кишига маълум вақтга мўлжаллаб бериладиган бир миқдор озиқ-овқат.

ПАЙ. Кооператив, уюшма, акционер, жамият, шеркат аъзоларидан тўпланган маблағга аъзолар қўшган ҳисса, мас., кооператив аъзосининг кириш пайи (взноси).

ПАЙЧИ. Пай қўшган, ҳиссадор, шерик бўлган шахс, мас., уй-жой қуриш кооперацияси пайчилари.

ПАКЎАУЗ. Темир йўл станциялари, порт, таможня кабиларда қисқа муддатга юкларни тушириб қўядиган жой, омбор.

ПАКЕТ. 1. Нарса ёки буюм ўралган халта; нарса ёки буюм солинадиган қоғоз халта. 2. Расмий хат-ҳужжатлар солиб юбориладиган катта конверт ва шундай конвертда юборилган ёки келган хат-ҳужжат.

ПАКТ. Сийёсий аҳамиятга эга бўлган халқаро шартнома, битим.

ПАЛАТА 1. 1. Парламент ёки қонун чиқарувчи органнинг таркибий қисми; СССР Олий Совети иккита палатадан: Иттифоқ Совети ва Миллатлар Советидан тузилган. Уларнинг ҳар иккиси ҳам тенг ҳуқуққа эга; капиталистик давлатларда эса парламентлар тенг ҳуқуқли бўлмаган биринчи (қуйи) ва иккинчи (юқори) палаталардан тузилади, иккинчи палата биринчи палатага нисбатан катта ҳуқуқларга эга бўлади. 2. СССРда баъзи муассасаларнинг номи, мас., Бутуниттифоқ китоб палатаси, ўлчов ва тарози палатаси ва ҳ. к.

◆ **Вакиллар палатаси** — баъзи буржуа мамлакатларида, мас., АҚШ, Япония (1946 йилдан бошлаб), Буюк Британия доминионларида парламентнинг қуйи палатаси. **Депутатлар палатаси** — баъзи буржуа мамлакатларида парламентнинг қуйи палатаси. **Лордлар палатаси** — Англия парламентининг юқори палатаси, консерватив партиянинг макони, йирик ер эгалари ва капиталистик монополияларнинг таянчи; лордлар палатаси аъзоларининг асосий гуруҳини аслзода лордлар ташкил этади; бу палата олий суд функциясини ҳам бажаради. **Умум палатаси** — Англия парламентининг қуйи палатаси. Унинг ижтимоий состави — капиталистлар, йирик ер эгалари, буржуа юристлари ва касаба союзуларининг бюрократларидан иборат; бутун ҳокимият амалда министрлар кабинетининг қўлида бўлади. **Юқори палата ёки иккинчи палата** — буржуа парламентининг палаталаридан бири, кўпчилик буржуа давлатларида, мас., АҚШ, Англия ва унинг доминионларида, Эрон ва бошқа мамлакатларда қонун чиқарувчи орган. Баъзи мамлакатларда юқори палата аъзолари сайланмайди, балки тайинланади, мас., Англияда юқори палата ҳисобланадиган лордлар палатасидаги ўринларнинг бир қисми наслдан-наслга ўтаверади, яъни наслий ҳуқуқ асосида эгалланади, бошқа аъзолари эса қирол томонидан тайинланади. **Қуйи палата ёки биринчи палата** — буржуа парламентининг иккита палатасидан бири, мас., Англияда умум палатаси, АҚШ да вакиллар палатаси ва бошқалар. **Қуйи палата аъзолари юқори палатадан фарқли ўлароқ, сайлаб қўйи-**

лади, аммо буржуа сайлов системасининг турли чеклашлари бу палатага эксплуатация қилинувчи синфлар вакилларининг сайланишига йўл қўймайди. **Бутуниттифоқ китоб палатаси** — СССРда нашр этиладиган барча босма асарларни ҳисобга олиб, уларга библиография тузиб берувчи муассаса. **Улчов ва тарози палатаси** — ўлчов асбобларини текширадиган муассаса.

ПАЛАТА II. Даволаш ва дам олиш муассасаларида беморлар ёки дам олувчилар ётадиган алоҳида бўлма, хона. 2. *эск.* Умуман ҳашаматли катта уй, бино, мас., Кремлдаги грановитая палата, яроғ-аслаҳа палатаси ва ҳ. к.

ПАЛАТКА. Сув ўтказмайдиган қаттиқ матодан ёки теридан тикилган, асосан ёзлик қапа.

ПАЛЕО... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, қадимги, қадимга оид маъноларини билдиради, мас.: *палеолит, палеонтология, палеозой* ва ш. к.

ПАЛЕОАНТРОПОЛОГИЯ. Антропологиянинг одамнинг қадимий қазилма қолдиқларини ўрганадиган бўлими.

ПАЛЕОБОТАНИКА. Палеонтологиянинг қазилма ўсимликларни ўрганадиган бўлими.

ПАЛЕГЕОГРАФИЯ. Ўтмиш геологик даврларда ер юзида мавжуд бўлган физикавий-географик шароитлар (қитъалар ва денгизларнинг тасвири, характери, иқлим, биогеографик жойлар ва ҳ. к.)ни ўрганадиган фан.

ПАЛЕОГРАФ. Палеография мутахассиси; қадимги қўлёзмаларни текширувчи олим, мутахассис.

ПАЛЕОГРАФИСТ. Еғоч ва мисга нақш солувчи rassom.

ПАЛЕОГРАФИЯ. Қадимги қўлёзмалар графикаси ва уларнинг ташқи кўринишини ўрганадиган фан.

ПАЛЕОЗОЙ, ПАЛЕОЗОЙ ЭРАСИ. Ер геологик тарихининг қадимги учинчи эраси. Бу эрада ер юзида папоротниклар, яланғоч уруғли биринчи игнабарглилар, балиқлар, амфибиялар пайдо бўлган.

ПАЛЕОЗООЛОГИЯ. Палеонтологиянинг қазилма ҳайвонларни ўрганадиган бўлими.

ПАЛЕОЛИТ, ПАЛЕОЛИТ ДАВРИ. Тош асрининг энг қадимги даври. Бу даврда ибтидоий одам тошдан турли қуроллар ясай бошлаган.

ПАЛЕОНТОЛОГ. Палеонтология олими, мутахассиси.

ПАЛЕОНТОЛОГИЯ. Ернинг бутун ўтмиш геологик даврларидаги жонли табиатнинг тарихий тараққиётини, Ер қатламларидан топиладиган ҳайвон ва ўсимликларни ўрганадиган фан.

ПАЛЛАДИЙ. Менделеев даврий системасининг саккизинчи группасига кирадиган кимёвий элемент, кумушсимон оқ, қийин эрийдиган металл. Палладий қотишмалари электротехникада, тишини даволаш ишида, заргарликда ва кимё саноатида ишлатилади.

ПАЛУБА. Кеманинг саҳни.

ПАЛЬМА. Жануб томонларда ўсадиган доим яшил, баланд, елпиғичсимон катта баргли дарахт.

ПАМФЛЕТ. Ижтимоий тузумнинг, айрим шахсларнинг ёки ижтимоий ва сиёсий ҳаётнинг айрим иллатларига қарши қаратилган ўткир сатирик бадний-публицистик асар.

ПАН. 1. Буржуа-феодал Польшада ва революциядан олдинги

Украинада, Белоруссияда — помешчик, бой. 2. Шундай кишиларга қилинган мурожаатда «жаноб», «эфанди», «тақсир» маъносида ишлатилган сўз.

ПАН... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, сўзнинг иккинчи қисмида ифодаланган ҳодиса барчасига, ҳаммаси учун тааллуқли эканлигини, бирор нарсанинг умуман барча йўналишларда қамраб олиншини билдиради, мас.: *панорама, пантограф, пантеизм* ва ш. к.

ПАНАМА. Сербар сояволи ёзлик шляпа.

ПАНАМЕРИКАНИЗМ. Латин Америкаси мамлакатларини асо-
ратга солиш ва Ғарбий ярим шарда АҚШ бошчилигидаги агрессив
ҳарбий сиёсий блок тузиш мақсадида АҚШ империалистлари қўлла-
ётган реакцион сиёсий *доктрина*. Панамериканизм Америка конти-
нентдаги барча мамлакатларнинг географик, иқтисодий, маданий
жиҳатдан гўё «муштараклиги» ва «бирлиги» ҳақидаги сохта на-
зарияни тарғиб қилиб, АҚШ империалистларининг Латин Амери-
каси мамлакатларига нисбатан тутган ваҳшиёна агрессив сиёса-
тини ниқоблашга уринади. Латин Америкаси мамлакатларидаги
халқ оммасининг АҚШ империализмининг панамериканизм ниқоби
остида ўтказаетган экспансиясига қарши қаратилган ҳаракати тобора
кучайиб бормоқда. Айниқса, Улуғ Ватан урушидан кейин Латин
Америкасида ташкил топган антиимпериалистик фронт таъсири ости-
да панамериканизм идеологияси емирилиб бормоқда. Қахрамон Куба
халқининг АҚШ империализми қўллагидан озод бўлганлиги бунинг
ёрқин далилидир.

ПАНАФРИКАНИЗМ. XIX асрнинг охирида Америкада юзага
келган сиёсий ҳаракат. Бу ҳаракат бошланғич даврида Африка ва
Америкадаги негрларни бирлаштириб, ирқий камситишга ва мус-
тамлакачиликка қарши чиқишни мақсад қилиб қўйган эди. Иккин-
чи жаҳон уруши (1941—1945) дан кейин панафриканизм Африка-
даги ҳар қандай ирққа мансуб халқларнинг антиимпериалистик
бирлик ҳаракатига айланади.

ПАНГЕРМАНИЗМ. XIX асрнинг охирида герман буржуазияси
ва юнкерларнинг ашаддий агрессив вакиллари томонидан олға
сурилган ва Германиянинг жаҳонга танҳо ҳукмронлигини ўрна-
тишни мақсад қилиб қўйган ўташовинистик сиёсий доктрина. 1891
йилда пангерманизм тарафдорлари пангерман иттифоқини туздилар.
Бу доктрина тарафдорлари герман империализмининг биринчи жаҳон
урушига тортди, иккинчи жаҳон урушини бошлашга фатво берди.
Урушдан кейинги даврда пангерманизм Германия Федератив Рес-
публикасида тарғиб қилинмоқда.

ПАНДЕМИЯ. Бутун бир областга, мамлакатга тарқалган ялли
эпидемия.

ПАНЕЛЛИ. Панеллардан қурилган.

◆ **Ириқ панелли** — ириқ панеллардан қуриладиган, монтаж
қилинадиган, мас., ириқ панелли йиғма уйлар.

ПАНЕЛЬ. Махсус бинокорлик заводида тайёрланадиган, қу-
рилишда, бинокорликда кенг ишлатиладиган темир-бетон плита.
Ириқ панелларни қўлланиш бинокорликини индустрия асосига қу-
ришга имкон беради ва катта иқтисодий фойда келтиради.

ПАНЗООТИЯ. Хайвонлар юқумли касаллигининг кенг терри-
торияга тарқалиши.

ПАНИСЛОМИЗМ. XIX асрнинг иккинчи ярмида Яқин Шарқда пайдо бўлган ва мусулмон меҳнаткашларининг сирий курашини сўндириш мақсадида ислом динидаги барча халқларни бир давлат қилиб бирлаштиришни тарғиб қилиб келган реакцион диний-сиёсий оқим. Панисламизм идеялари Шарқ мамлакатларидаги реакцион феодаллар ҳамда юқори табақа мусулмон руҳонийларининг манфаатларига хизмат қилади. Империалистлар бу реакцион идеологиядан ўзларининг агрессив манфаатлари учун фойдаланадилар.

ПАННО. 1. *архит.* Девор ёки шипининг рамкага олинган ва расм, сурат ёки нақш, лавҳалар билан безатилган қисми. 2. Деворнинг, шипининг ана шундай ҳозирланган жойига маҳкамлаш учун тайёрланган катта сурат, нақш, лавҳа.

ПАНОРАМ: панорам кинотеатр — панорам фильмлар намойиш қилинадиган кинотеатр, мас., Тошкент панорам кинотеатри. **Панорам фильм** — катта ярим доира шаклидаги экранда (ярим доира кинопанорама) ёки томошабинларни ҳар томондан ўраб олган экранда (доиравий кинопанорама) намойиш қилиш учун махсус аппаратлар билан олинган фильм.

ПАНОРАМА. Доира шаклидаги бионинг ички деворларига гир айлана ишланган ва деворларининг этагидаги предметлар билан бирга томошабинга ҳақиқий манзарадай бўлиб туюладиган жуда катта сурат, мас., Севастополь муҳофазасининг панорамаси.

ПАНСИОН. 1. Баъзи чет эл мамлакатларида ва революциядан олдинги Россияда ётоқхона, озиқ-овқат, кийим-бош билан таъминлайдиган ёпиқ ўрта билим юрти ёки ўқув юртлари ҳузуридаги пулли ётоқхона. 2. Баъзи чет эл мамлакатларида ва революциядан олдинги Россияда истиқомат қилувчиларни озиқ-овқат билан таъминлайдиган меҳмонхона. 3. Бирор кишиникида тўла таъминот олиб яшаш.

ПАНСИОНАТ. Истиқомат қилувчиларни тўла таъминотга олувчи ёки ётоқ билан таъминловчи муассаса, санаторий, меҳмонхона ва ш. к.

ПАНТЕИЗМ, фал. Худо билан табиат бир деб ҳисобловчи ва табиатни худонинг мужассамланган ҳолати деб билувчи диний-фалсафий таълимот.

ПАНТЕИСТ. Пантеизм тарафдори.

ПАНТЕИСТИК. Пантеизмга ва пантеистга оид, мас., пантеистик қараш.

◆ **Пантеистик натурфалсафа** — худо билан табиатни бир нарса деб ҳисобловчи диний-фалсафий таълимот.

ПАНТЕОН. Буюк кишилар дафи этилган ёки уларнинг жасади сақланадиган монументал бино, мас., Париждаги пантеон.

ПАНТОГРАФ. Чертёж, план ва ҳоказолардан одатда кичик масштабда нусха кўчирадиган асбоб.

ПАНТОМЕТР. Ўрмон ва торф ботқоқликларининг топографик харитасини тузишда ишлатиладиган, бурчак ўлчайдиган асбоб.

ПАНОТОМИМА. Сўзсиз, фақат қўл, оёқ, бош, тана ҳаракатлари, имо-ишоралар билан ҳаёт лавҳалари, инсон характерлари ва кечинмалари гавдалантириладиган театр томошаси.

ПАНТУРКИЗМ. Турк буржуазияси, помещикларининг XX аср бошларида пайдо бўлган ва туркий тилларда сўзлашувчи барча

халқларни Туркия ҳукмронлигига бўйсундириш, турк давлатига бирлаштириш идеясини тарғиб қилувчи реакция шовинистик назария, Империалистлар бу реакция идеологиядан ўз агрессив манфаатлари учун фойдаланадилар.

ПАНЭРОНИЗМ. Эрон реакция помещиклари ва йирик савдо буржуазиясининг Ризашоҳ Паҳлавий ҳукмронлиги даврида (1925—41) кенг ёйилган шовинистик ирқий назарияси. Панэронизм маддоҳлари эрон тилларида сўзлашувчи халқлар гўё қадим замонлардан бошлаб бир халқ сифатида таркиб топганлар деб, Эрондаги эрон бўлмаган бошқа халқларни зўравонлик билан ассимиляциялаштириш сиёсатини ўтказадилар.

ПАПА. Қатоликлар черковининг Римдаги бошлиғи. қ. *Ватикан*.

ПАПИРОЛОГИЯ. Мисрда ва бошқа жойларда топилган папируслардаги қадимги қўлёзмаларни ўрганувчи илм.

ПАПИРУС. 1. Тропик мамлакатларда ўсадиган қамншсимон ўсимлик. 2. Қадимги мисрликлар ва бошқа халқлар томонидан шу дарахт пўстлогидан тайёрланган ёзиш материали. 3. Шундай материалга ёзилган қадимий текст, мас., Миср папирусларини ўрганиш.

ПАРАБОЛА, мат. Ҳар бир нуқтаси фокус деб аталган нуқтадан ва директриса деб аталган тўғри чизиқдан баравар узоқликда бўлган очиқ эгри чизиқ. Парабола тўғри доғравий конуснинг бирор ясовчисига параллел қилиб ўтказилган текислик билан кесилишидан ҳосил бўлади.

ПАРАБОЛИК. Парабола шаклига эга бўлган, парабола шаклидаги, параболага ўхшаган, мас., параболик пештоқ, кометанинг параболик орбитаси ва ҳ. к.

ПАРАГЕНЕЗИС. Юзага келиш шаронти умумий бўлган минералларнинг ер юзида бирга бўлиши. Рудадан олинадиган, айниқса нодир металллар конини топишда парагенезисни билиш катта фойда келтиради.

ПАРАГРАФ. 1. Кітоб ёки мақола ичида мустақилликка эга бўлган ва § белгиси ҳамда тартиб сон билан белгиланадиган текст қисми. 2. § белгисининг ўзи.

ПАРАД. 1. Ҳарбий қўшинларнинг таитанали кўриги. 2. Меҳнаткашлар, ўқувчилар, ёшлар ва умуман кишиларнинг байрамларда, сайилларда таитанали юриши.

ПАРАДОКС. Умум томонидан қабул қилинган фикрларга, илмий қондаларга, тасаввурларга зид, ақлга тўғри келмайдиган фикр, муҳокама.

ПАРАЗИТ. 1. биол. Бирор организмнинг сиртида ёки ичида туриб, унинг ҳисобига яшовчи бошқа организм, ўсимлик ёки жонивор. 2. *кўчма*. Бошқалар меҳнати ҳисобига яшовчи, текинхўр, ҳаром-томоқ.

ПАРАЗИТЛИК. Паразитларга хос хуқ-атвор, хатти-ҳаракат.

ПАРАЗИТОЛОГ. Паразитология мутахассиси.

ПАРАЗИТОЛОГИЯ. Паразитлар ва паразитизм ҳодисаларини ўрганувчи фан.

ПАРАЛЛЕЛ, мат. Ўзаро ёндашган, сира кесишмайдиган (умумий нуқтаси бўлмаган), мувозий, мас., параллел тўғри чизиқлар, параллел текисликлар.

ПАРАЛЛЕЛИЗМ. 1. *мат.* Тўғри чизиқлар ёки текисликларнинг параллеллиги, мас., текисликлар параллелизми. 2. Икки иш, ҳаракат,

ҳодиса ва шу сингариларнинг айна бир вақтда, баравар давом этиши; характерли хусусиятларнинг бир хиллиги, умумийлиги. 3. Кишилар, ташкилотлар ёки муассасаларнинг бир хил ишни ўзаро келишиб олмасдан бажариши, мас., аппарат ишидаги параллелизм, корхоналар фаолиятидаги параллелизм ва ҳ. к.

ПАРАЛЛЕЛОГРАММ, мат. Қарама-қарши томонлари тенг бўлган тўртбурчак.

ПАРАЛЛЕЛЬ. 1. мат. Ўзаро параллел тўғри чизиқларнинг ҳар бири. 2. геогр. Ер юзидан экваторга параллел қилиб ўтказиладиган шартли чизиқ.

ПАРАЛОГИЗМ, лог. Тасодифий мантикий хато натижасида келиб чиққан нотўғри хулоса, хато, янглиш фикр, хатолик.

ПАРАМЕТР. 1. мат. Математик формулага кирадиган ва ўзининг маълум қийматида шу тенглама билан ифодаланган муносабатлардан муайян бирига олиб келадиган миқдор, мас., $x^2 - y^2 = z^2$ тенгламасида «z» айлана параметридир, чунки «z»нинг маълум қийматида тенглама муайян айланани ифодалайди. 2. физ., тех. Бирор предмет, ҳодисанинг асосий хусусиятларидан бирини характерлайдиган миқдор, мас., электр ўтказувчанлик, кенгайиш коэффициенти жисмнинг параметрларидир.

ПАРАТИФ. Ич терлама касалига ўхшаш оғир юқумли касаллик.

ПАРАФИН. Нефтан ёки торф ва қўнғир кўмир маҳсулотларидан олинадиган оқ ёки сарғиш мумсимон модда. Гугурт, шам, шунингдек, турли мойлар тайёрлаш учун ишлатилади.

ПАРАШЮТ. Учиш аппаратларидан одам сакраш ёки юк тушириш учун белгиланган, ҳавода қубба шаклида соявонсимон очилиб кетадиган мослама.

ПАРИЖ КОММУНАСИ. Париж ишчиларининг 1871 йилда француз буржуазиясига қарши кураши натижасида ўрнатилган, 1871 йилнинг 18 мартдан 28 майгача ҳукм сурган революцион ҳукумати. Париж коммунаси гарчи унча мустақкам ва абадий бўлмасда, биринчи пролетариат диктатураси эди.

ПАРИК. Матога ёпиштирилган ясама соч. Эски вақтларда Россия дворянлари, бой-зодагонлари учун парик кийиб юриш расми эди. Ҳозир фақат театр, кино артистлари ролин ижро этган вақтда киядилар.

ПАРИТЕТ. 1. юр. Жанжалли масалаларни, низо, конфликтни текшириш, бартараф қилишда томонларнинг тенглиги ва баравар ҳуқуқлиги принципи. 2. эк. Турли мамлакатлар валюталарининг олтинга нисбати.

ПАРК I. Йўлчалари, хиёбонлари, ўйин майдонлари дам олиш, кўнгиш очиш мақсадлари учун белгиланган бино ва ҳар хил ускуналар билан манзарали боғ.

ПАРК II. 1. Темир йўл ва трамвай вагонлари, троллейбус, автобус ёки самолётлар турадиган ва ремонт қилинадиган жой. 2. Транспорт ҳўжалигининг бирор соҳасида — транспорт воситаларининг мажмуи, мас., автомобиль парки, трамвай парки, троллейбус парки ва ҳ. к. 3. ҳарб. Ҳарбий машиналар, қурол-яроғлар мажмуи; стационар ёки кўчма ҳарбий анжомлар склади, мас., танк парки, заряд яшиқлар парки ва ш. к. 4. Ишлаб чиқариш корхонасининг ишлаб чиқариш қуроллари мажмуи, мас., станоклар парки.

ПАРКЕТ. 1. Биноларнинг полларига тўшаладиган силлиқ, нақшли тахтачалар. 2. Шундай тахтачалар билан тўшалган пол.

ПАРЛАМЕНТ. Буржуа мамлакатларида бутунлай ёки қисман сайлаб қўйиладиган қонун чиқарувчи олий давлат органи. Сиртдан қараганда парламент гўё демократизмга асосланган, ҳақиқатда эса буржуазия диктатурасини амалга оширади. Буржуа парламенти фақат оғизда қонун чиқарувчи олий орган ҳуқуқларига эга, амалда эса монополияларнинг амри билан иш кўради. Парламент турли мамлакатларда турлича ном билан юритилади, мас., Англияда — парламент, АҚШда ҳамда кўпчилик Латин Америкаси мамлакатларида — конгресс, Финляндияда — сейм, Швецияда — риксдаг, Норвегияда — стортинг, Эрон ва Туркияда — мажлис ва ш. к. лар. Кўпчилик мамлакатларда парламент иккита палатадан тузилади. Англияда биринчи палата — умум палатаси, иккинчиси эса — лордлар палатаси дейилади. АҚШда биринчи палата вакиллар палатаси, иккинчиси сенат номи билан юритилади. Формал жиҳатдан ҳар икки палата ҳам тенг ҳуқуққа эга бўлади.

ПАРЛАМЕНТАР. Парламентаризмга асосланган, мас., парламентар республика, парламентар тузум ва ш. к.

ПАРЛАМЕНТАРИЗМ. Давлат органларига асосий раҳбарлик қилиш роли конституция бўйича формал жиҳатдангина парламентга тааллуқли бўлган буржуа-давлат тузуми. Амалда парламент ижро органларига бўйсунди. Депутатларнинг порахўрлиги, пулга сотилиши буржуа парламентлари учун характерлидир; парламент фаолиятига халқ эмас, монополиялар контроллик қилади.

ПАРЛАМЕНТАРИЙ. Парламент аъзоси, парламент арбоби.

ПАРНИК. Қўчатлар, эртапишар мевалар, резавор ва сабзавотлар ўстириш учун қурилган ойнавон жой. Парник теплицадан кичикроқ бўлади.

ПАРО... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, «пар», «паровой» маъноларини, яъни бугга (парга) оидлигини, буг ҳосил қилишга, буг кучи билан ҳаракатланувчи нарсага оидлигини билдиради, мас.: *пароход, паромер, паропровод, паротурбина* ва ш. к.

ПАРОВОЗ. Темир йўл изидан поезд составини олиб борувчи буг двигателли *локомотив*.

ПАРОВОЗСОЗЛИК. Паровоз ва унинг қисмларини ишлаб чиқариш; транспорт машинасозлигининг паровозлар, паровоз қисмлари ишлаб чиқарадиган соҳаси.

ПАРОДИЯ, адаб. Бирор адабий асарга тақлид қилиб ёзилган ва унинг заиф томонларини ҳажв қилган сағирик ўхшатма.

ПАРОКСИЗМ, мед. Қасаллиқнинг вақти-вақти билан бирдан қаттиқ тутиб қолиши, қайталаши.

ПАРОЛЬ. Ҳарбий хизматда ёки махфий ташкилотларда ўз одамларини билиб олиш учун айтиладиган ва олдиндан (маълум муддатга) белгилаб қўйиладиган шартли сирли сўз.

ПАРОМ. Одамларни, юк, от-арава ва ҳ. к. ларни дарё ёки кўлнинг бир қирғогидан иккинчи қирғоғига олиб ўтадиган ясси кема, сол.

ПАРОМЕТР. Трубопроводдан ўтиб сарф бўлаётган буг миқдорини ўлчайдиган асбоб.

ПАРОПРОВОД. Буг ўтадиган трубалар системаси.

ПАРОТУРБИНА. Буг кучи билан ишлайдиган турбина.

ПАРОХОД. Буг двигатели ёрдамида ҳаракатга келадиган кема.

ПАРОХОДЧИЛИК. Пароход транспортини бошқарувчи, юк ва пассажирлар ташишни амалга оширувчи муассасалар мажмуи, мас., Амударё пароходчилиги.

ПАРТ... Аслида рус тилида ва ўзбек тилларида қисқартма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, партияга (1-маъносида), Совет Иттифоқи Коммунистик партиясига оид деган маъноларни билдиради, мас.: *партком, партташкилот, партактив, партбюро, парткабинет* ва ш. к.

ПАРТАКТИВ, ПАРТИЯ АКТИВИ. Партия раҳбар кадрлари, Совет Иттифоқи Коммунистик партиясининг энг илғор, ишчан ходимлари ва уларнинг йиғилиши, мас., район партактиви, партактив йиғилиши, масалани партактивда муҳокама қилмоқ.

ПАРТБИЛЕТ, ПАРТИЯ БИЛЕТИ. Коммунистик партия аъзосининг партия аъзолиги билети.

ПАРТБЮРО, ПАРТИЯ БЮРОСИ. Бошланғич партия ташкилотининг сайлаб қўйиладиган раҳбар органи.

ПАРТВЗНОС, ПАРТИЯ ВЗНОСИ. Коммунистик партия аъзоларининг ҳар ойда тўлаб турадиган аъзолик ҳақи.

ПАРТЕР. 1. Театрларда томоша залида энг қуйи қаватдаги ўринлар ва бинонинг шу ўринлар жойлашган қисми. 2. *спорт.* Боксёрнинг йиқилиб ётган ёки тиззалари ва икки қўлини ерга тираб турган ҳолати.

ПАРТИЗАН. Партизанлар ҳаракатининг қатнашчиси, партизанлар отрядининг жангчиси.

◆ **Партизанлар ҳаракати** — чет эл босқинчиларига, империалистик зулмга, реакцион ҳукмрон синфларга қарши душманининг орқа томонларида олиб бориладиган, армиядан мустақил оммавий қуролли кураш урушида қатнашувчилар ҳаракати.

ПАРТИЗАНЛИК. Партизанларга мансублик, партизанлар ҳаракатида қатнашиш.

ПАРТИЗАНЧИЛИК. Ишда ўзбошимчалик, бебошлик, ҳар кимнинг ўз бошига ҳаракат қилиши.

ПАРТИЯ. 1. Маълум бир синфнинг сиёсий ташкилот сифатида уюшган ва ўз синфининг манфаатларини ифодаловчи, ҳимоя қилувчи, унинг бошқа синфларга қарши курашига раҳбарлик қилувчи энг актив қисми, мас., Совет Иттифоқи Коммунистик партияси. 2. Бирор мақсад учун бирлашган, бирга иш олиб боровчи кишилар, мас., геологик партия. 3. Маълум миқдордаги мол, товар ва ш. к., мас., магазинга яна бир партия мол келди. 4. *муз.* Кўп овозли музика асарининг якка созанда ёки хонанда ижро этадиган қисми, шундай қисмининг нотаси, мас., «Гулсара» операсидан Гулсара партияси. 5. Бирор ўйинда ўйинчилар состави, командаси; бир қур ўйин, мас., икки партия шахмат ўйнамоқ.

ПАРТИЯВИЙ. 1. Маълум партия, маълум синфнинг идеологиясига мос бўлган, мас., «Икки минг йил илгариги фалсафа сингари ҳозирги фалсафа ҳам партиявийдир» (В. И. Ленин). 2. Коммунистик идеологияга мос, коммунистик идеология билан суғорилган, коммунистик партия принципларини амалга оширадиган, мас., пар-

тиявий-сиёсий ишлар, партиявий совет адабиёти ва ш. к. 3. Коммунистик партия аъзосига оид, хос, мас., партиявий ахлоқ, ишга партиявий муносабатда бўлиш ва ш. к.

ПАРТИЯСИЗ. 1. Партияда бўлмаган, партия аъзоси бўлмаган; бирор партияга мансуб бўлмаган, мас., коммунистлар билан партиясизлар блоки, партиясиз большевик, партиясиз ташкилот ва ш. к. 2. Бирор партия принциплари, программаси ёки мақсадига мос келмайдиган, мас., партиясиз позиция.

ПАРТКАБИНЕТ, ПАРТИЯ КАБИНЕТИ. КПСС комитетлари қошидаги сиёсий оқартув кабинети.

ПАРТКОМ, ПАРТИЯ КОМИТЕТИ. Йирик бошланғич партия ташкилотининг сайлаб қўйиладиган раҳбар органи.

ПАРТАШКИЛОТЧИ, ПАРТИЯ ТАШКИЛОТЧИСИ. Партия группасининг раҳбари.

ПАРФЮМЕР. 1. Парфюмерия саноати ишчиси. 2. Парфюмерия моллари сотувчи.

ПАРФЮМЕРИЯ. 1. Пардоз моллари (одеколон, атир, упа-элик ва ш. к.). 2. Шундай нарсаларни ишлаб чиқариш саноати.

ПАСПОРТ. 1. Эгасининг шахсини ва гражданлигини тасдиқловчи ҳужжат. 2. Корхона, ускуна, хўжалик моли ва ҳ. к. лар тўғрисида асосий маълумотлар қайд этилган гувоҳнома, мас., завод паспорти, телевизор паспорти ва ш. к. 3. Транспорт воситаларининг ҳар биттасига бериладиган гувоҳнома, мас., автомобиль паспорти, вагон паспорти ва ҳ. к.

ПАСПОРТИСТ (эр), ПАСПОРТИСТКА (аёл). Паспортларни прописка қилувчи киши.

ПАСПОРТЛАШТИРИШ. 1. Паспорт системасини жорий қилиш, ҳаммага паспорт бериш, гражданларни паспорт билан таъминлаш. 2. Машина, станок, чорва моллари ва ҳ. к. нинг ҳаммаси учун паспорт тузиш, мас., асбоб-ускуналарни паспортлаштириш.

ПАССАЖ. 1. Икки томонида қатор савдо дўконлари жойлашган ёпиқ бино, раста. 2. Бир хил мол-товар сотиладиган катта магазин, мас., китоблар пассажи. 3. муз. Музыка асарининг баланд пардадан паст пардага ёки аксинча паст пардадан баланд пардага изчил суратда ва тез ўтиб ижро этиладиган бир қисми.

ПАССАЖИР (эр), ПАССАЖИРКА (аёл). Поезд, пароход, самолёт ва ҳоказоларда қатновчи, йўловчи.

ПАССИВ I. Бухгалтерияда — баланснинг буромад, харажат, чиқим қисми, корхона ёки муассасанинг маълум бир муддатдаги қарз ва мажбуриятлари мажмуи. Акси — *актив* III.

ПАССИВ II. Лоқайд, ғайратсиз, юрагида ўти йўқ (акси — *актив* II), мас., пассив одам, пассив кураш.

ПАССИВЛИК. Фаолиятсизлик, ғайратсизлик, мас., пассивлик кўрсатиш, ишдаги пассивлик ва ш. к.

ПАСТА. Медицина, косметика ва ҳоказоларда қўлланиладиган ҳамирсимон дориларнинг номи.

◆ **Тиш пастаси** — тиш тозалаш учун ишлатиладиган паста, антисептик паста ва ш. к.

ПАСТОР. Протестантлар черковида — протестантлар руҳонийсининг номи.

ПАТ. Шахматда юриш гали келган ўйинчининг ўз шоҳини

қарши томон доналаридан бирининг кўзига юришдан бошқа иложи қолмаган вазият. Пат вазиятдаги ўйин дуранг ҳисобланади.

ПАТЕНТ. 1. Ихтирочининг ўз ихтиросига олган ҳуқуқини тасдиқловчи ҳужжат. 2. эск. Савдо-сотиқ ёки ҳунар билан шугулланиш учун берилган ҳужжат.

ПАТЕРНАЛИЗМ. 1. Капиталистик мамлакатлардаги айрим корхона эгаларининг ишчиларни синфий курашдан чалғитиш мақсадида меҳнаткашларга сохта ғамхўрлик кўрсатиш, хўжа кўрсинга «хайр-саҳоват» қилишдан иборат сиёсати. 2. Янги мустамлакачиликнинг бир кўриниши — империалистик давлатларнинг кам тараққий этган ва қолоқ мамлакатларга «оталарча ғамхўрлик» қилишдан иборат сиёсати. Бу хилдаги патернализм ҳақиқатда бундай мамлакатлар бўйнига солинган кишан бўлиб чиқади.

ПАТЕФОН. Махсус пластинкаларга ёзилган музика, нутқ ва ҳоказоларни эшиттирадиган аппарат.

ПАТИССОН. 1. Кулчақовоқ ўсимлиги. 2. Шў ўсимлигининг анжирсимон ҳосили.

ПАТОГЕНЕЗ, мед. Касаллиқнинг ва касаллик процессининг пайдо бўлиши ва тадрижий тақомили, шунингдек, патологиянинг шу процессларни ўрганадиган бўлими.

ПАТОГИСТОЛОГИЯ. Биологиянинг нормал ҳолатда бўлмаган хужайраларни ўрганадиган бўлими.

ПАТОЛОГИК. Патологияга оид, мас., патологик анатомия, патологик физиология. 2. Нормадан четлашган, носоғ организмга хос, мас., патологик ҳодиса.

ПАТОЛОГИЯ. Организмдаги касаллик процессларини ва нормадан чиқиш сабабларини ўрганувчи фан. 2. Нормадан четга чиқиш ҳолати, анормал тузилиш, анормаллик.

ПАТРИАРХ. Православ черковида энг олий ҳуқуққа эга бўлган руҳоний унвони ва шу унвонга эга бўлган руҳоний.

ПАТРИАРХАЛ. 1. Патриархатга оид, мас., патриархал уруғ, патриархал тузум ва ш. к 2. Эски; урф-одатларга берилган, эски урф-одатларни, эскиликни сақлаб қолишга интилувчи.

ПАТРИАРХАТ. 1. Ижтимоий жамиятнинг ота томондан қариндошликка асосланган ва эркаклар оила бошлиғи ҳамда ижтимоий ҳаётда раҳбарлик ролини ўйнаган ибтидоий босқичи. 2. Патриарх қўл остидаги черков.

ПАТРОН. 1. Гильзага жойланган порох заряди, пистон ва отилиб чиқадиган учликдан иборат ўқ, мас., милтиқ патрони. 2. тех. Токарлик ва пармалаш станокларининг ишлов бериладиган детални ёки кесувчи асбобни тутиб турадиган қисқичи. 3. Электр лампочкасига бўраб киритиладиган ва уни электр тармоғига улайдиган қисм.

ПАТРОНАЖ. Кичик ёшдаги болаларга ва касалларга уй шароитида ташкилий суратда медицина ёрдами кўрсатиш.

ПАТРОНТАШ. Милтиқ ёки тўппонча ўқлари сақланадиган махсус ўқдон, ўқ-камар.

ПАТРУЛЬ. Маълум районда ёки маълум бир маршрут бўйича тартиб сақлаш ва хавфсизликни таъминлаш юзасидан назорат олиб боровчи кичик қуролли отряд, самолётлар ёки ҳарбий кема-лар группаси ва шу отряднинг, группанинг иштирокчиси.

ПАУЗА, муз. Куй, ашула орасидаги тўхташ ва унинг нотадаги белгиси.

ПАУПЕРИЗМ. Барча капиталистик мамлакатлардаги меҳнаткашлар оммасининг қашшоқлиги; тобора кучайиб бораётган эксплуатация ва ишсизликнинг авж олиши оммавий қашшоқликни юзага чиқараётган асосий омилдир.

ПАФОС. Кўтаринкилик, жўшқинлик, ғайрат, руҳланиш, завқ-шавқ.

ПАЦИЕНТ. Врачда даволанувчи бемор.

ПАЦИФИЗМ. Ҳар қандай урушни, шу жумладан миллий озодлик, революцион ва бошқа адолатли урушларни ҳам рад этувчи буржуа оқими. Бу оқим капиталистик тузум сақлангани ҳолда доимий тинчлик ўриштириш мумкин деб тарғиб қилади ва шу билан омманинг революцион ҳаракатини бўғиб, меҳнаткашларни алдамоқчи бўлади, буржуазиянинг империалистик урушлар тайёрлашини хаспўшлайди. Пацифистлар сиёсати империалистик, босқинчилик, адолатсизлик урушларига ёрдам беради.

ПАЧКА. 1. Бир турдаги тахланган ёки боғланган нарсаси, мас., бир пачка пул. 2. Уроғлиқ, жойлоглиқ нарсаси, мас., бир пачка чой, бир пачка папирос ва ш. к.

ПЕДАГОГ. Ўқитувчилик ёки таълим-тарбия иши билан шуғullanувчи киши, ўқитувчи, мураббий ва ш. к., мас., мактаб педагоглари, педагоглар совети.

ПЕДАГОГИК. 1. Педагогга ва педагогикага оид, мас., педагогик коллектив, педагогик совет (педсовет) ва ш. к. 2. Педагогика талабларига жавоб берадиган, моҳир педагогга хос бўлган, мас., педагогик талант, педагогик муомала ва ш. к. 3. Педагоглар, ўқитувчилар, мураббийлар тайёрлайдиган, мас., педагогик институт, педагогик техникум ва ш. к.

ПЕДАГОГИКА. Ўсиб келаётган ёш бўғинни жамият ҳаётининг конкрет-тарихий шароити олдинга сурган мақсад ва вазифаларга мос равишда тарбиялаш, таълим-тарбия бериш, ўқитиш ҳақидаги фан.

ПЕДАГОГЛИК. 1. Педагогнинг вазифаси, иши, фаолияти, ўқитувчилик, мураббийлик. 2. Педагогика талабларига жавоб берадиган, моҳир педагогларга хос иш, ҳаракат, хулқ-атвор, мас., педагогик маҳорати.

ПЕДАЛЬ. Машиналар, музика асбоблари ва ш. к. ларнинг тепкиси, мас., велосипед педали, рояль педали ва ш. к.

ПЕДАНТИЗМ. Синчковлик, ўтакетган ҳарфхўрлик, расмиятчилик.

ПЕДИАТР. Педиатрия мутахассиси, болалар врачлари.

ПЕДИАТРИЯ. Медицинанинг болалар касалликлари ва уларни даволаш усуллари ҳақидаги бўлими.

ПЕДИКАП. Пассажирларни ташишга мўлжалланган уч гилдиракли ва енгил кабинали велосипед, велорикша; асосан Осиё мамлакатларида тарқалган.

ПЕДИКОР. Оёқ тирноқларига пардоз бериш, бўяш ва бўртмакларни кесиш ташлаш.

ПЕДИНСТИТУТ, ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ. Ўрта мактаб ўқитувчилари ва болалар муассасалари учун тарбиячилар тайёрлайдиган олий ўқув юрти.

ПЕДОЛОГИЯ. Болаларнинг тақдири уларнинг ирқий наслига, биологик ва социал факторларга боғлиқ, болаларнинг пешонасига

нима битилган бўлса, шу амалга ошади, деб даъво қилувчи реакцияон сохта илм. Америка Қўшма Штатларида кенг тарқалган бу илм ҳукмрон синф болалари ғайри табиий қобилиятларга эга, пировардида улар эксплуататорлик мавқеини сақлаб қолади, меҳнаткаш синф ҳамда «паст ирқли» болалар эса ҳаминша эксплуатация қилиниши керак деб уқдириб келади.

ПЕДОМЕТР. Босилган қадамлар сонини автоматик равишда ҳисоблаб борадиган асбоб. қадам ўлчагич.

ПЕДПРАКТИКА, ПЕДАГОГИК ПРАКТИКА. Педагогика билим юртлари студентларининг практикаси, амалий машғулот.

ПЕДСОВЕТ, ПЕДАГОГИК СОВЕТ. Мактаб ўқитувчиларининг ҳайъати ва уларнинг ўқув, маъмурий ишлари муҳокама ва ҳал қилиш ҳуқуқига эга бўлган мажлиси.

ПЕДТЕХНИКУМ, ПЕДАГОГИКА ТЕХНИКУМИ. Бошланғич синф ўқитувчилари ҳамда болалар муассасалари учун тарбиячилар тайёрлайдиган ўрта билим юрти.

ПЕЙЗАЖ. 1. Манзара, бирор жойнинг умумий кўриниши, манзараси, мас., ўрмон пейзажи, тоғ пейзажи, индустрия пейзажи ва ш. к. 2. Тасвирий санъатнинг табиат манзараларини тасвирлаш билан шуғулланадиган тури; табиат манзараси тасвирланган сурат. 3. Адабий асарларда — манзара тасвири, табиат манзараси, табиат лавҳалари.

ПЕЙЗАЖЧИ. 1. Табиат манзараларини тасвирловчи rassom. 2. Адабиётда пейзаж устаси — табиат манзараларини маҳорат билан тасвирловчи ёзувчи.

ПЕЛЕНГ. Қомпас стрелкаси қараган томон билан кўринган нарса ёки эшитилган овоз томони ўртасидаги бурчак.

ПЕЛЕНГАТОР. Узатувчи радиостанциянинг ўрнашган жойини белгилайдиган (аниқлайдиган) асбоб. Пеленгатор воситаси билан ҳаводаги самолёт, денгиздаги кема, эшиттириш олиб бераётган радиостанция, ердаги артиллерия қуролини ва ҳ. к. ларнинг ўринини аниқлаш мумкин.

ПЕЛЕНГАЦИЯ. Пеленгатор ёрдами билан самолёт, кема, радиостанция ва ш. к. нинг турган жойини, йўналишини аниқлаш.

ПЕЛЛАРГА. Баъзи витаминларнинг, масалан, нитрит кислота-нини етишмаслигидан келиб чиқадиган, руҳиятнинг бузилишидан иборат касаллик.

ПЕНАЛЪТИ, спорт. Футболда ўн бир метр масофадан дарвозага уриладиган жарима (штраф) түпи.

ПЕНИЦИЛЛИН. Баъзи пўпанак замбуруғидан олинадиган, қатор касалликларни, асосан йиринглаш, яллиғланиш билан боғлиқ бўлган касалликларни даволаш учун ишлатиладиган дори, антибиотик.

ПЕНОБЕТОН. Иссиқликни унча ўтказмайдиган, серговак бетон, бинокорлик материали.

ПЕНОГИПС. Гипсдан тайёрланадиган, плита шаклидаги, иссиқликни изоляция қиладиган серговак материал.

ПЕНОМАГНЕЗИТ. Иссиқликни ўтказмайдиган, каустик магnezит қўшиб тайёрланган, серговак материал.

ПЕНОПЛАСТ. Сувдан беш баравар енгил, серговак пластмасса.

ПЕНОСИЛИКАТ. Оҳак ва қумдан тайёрланадиган серговак қурилиш материали.

ПЕНСИЯ. Қариллик, инвалидлик ва ҳ. к. вақтларда давлат томонидан бериб туриладиган нафақа.

ПЕНСНЕ. Бурунга қисиб қўйиладиган кўзойнак.

ПЕНТАГОН. Вашингтонда Америка Қўшма Штатлари ҳарбий министрлиги ўрнашган бешбурчак шаклидаги бинонинг номи; бу ном одатда Америка агрессив доираларининг марказлашган мақоми маъносида қўлланилади.

ПЕНЯ. Бирор мажбуриятни, шартномани, тўловни белгиланган вақтидан кечиктирганлик учун олинадиган жарима.

ПЕОН. Латин Америкаси мамлакатларида ва АҚШнинг жанубий штатларида қулликка соладиган мажбуриятлар туфайли қарздор қулга айланган деҳқон ёки батрак.

ПЕОНАЖ. Латин Америкаси мамлакатларида ва АҚШнинг жанубий штатларида деҳқонлар ёки батракларнинг ер хўжайинларига, помещикларга қарамлиги.

ПЕРГАМЕНТ. 1. Қоғоз ихтиро қилинганга қадар махсус йўл билан тайёрланган ва қоғоз ўрнида ишлатилган ҳайвон териси, териқоғоз. 2. Шу материалга ёзилган қадимги қўлёзма. 3. Сув ва мой ўтказмайдиган пишиқ юпқа қоғоз.

ПЕРГАМИН, махс. Калька (1-маъносида) тайёрлаш учун ишлатиладиган махсус юпқа, шаффоф қоғоз. 2. Том тепасига ёпиш учун ишлатиладиган, махсус моддалар шимдирилган картон.

ПЕРЕВОД, махс. Почта ёки телеграф орқали пул юбориш ва шу йўл билан юборилган ёки олинган пул.

ПЕРЕГОН, т. й. Икки станция тўхташ жойи ораллиғидаги масофа.

ПЕРЕДАТЧИК, с. т. Сигнал, хабар, тасвир ва ҳоказолар узатувчи асбоб, мас., радио передатчиги.

ПЕРЕКЛЮЧАТЕЛЬ, электр. Электр токининг йўналишини ўзгартирувчи мослама.

ПЕРИГЕЙ, астр. Ер атрофида орбита бўйлаб айланувчи жисмининг (мас., суний йўлдош ва ҳ. к. дарнинг) Ер марказига энг яқин нуқтаси.

ПЕРИГЕЛИЙ, астр. Планета ёки комета орбитасининг Қуёшга энг яқин нуқтаси.

ПЕРИКАРД, анат. Юракнинг сиртқи қобиғи.

ПЕРИКАРДИТ, мед. Юрак сиртқи қобигининг яллиғланиши.

ПЕРИМЕТР, мат. Ясси геометрик шаклнинг ҳамма тарафлари узунлигининг йиғиндиси.

ПЕРИМЕТРИК. Периметрга онд.

◆ Периметрик ўлчаш — гир айланасини ўлчаш.

ПЕРИСЕЛЕНИЙ, астр. Ой атрофида орбита бўйлаб айланувчи жисмининг, мас., суний йўлдош, космик кема ва ҳоказоларнинг Ой марказига энг яқин нуқтаси.

ПЕРИСКОП. Бекик жойдан, мас., сув ости кемасидан туриб ташқарини кузатишга имкон берадиган оптик асбоб.

ПЕРИФЕРИЯ. 1. Марказдан четда, узоқда бўлган жой, шунингдек, марказга нисбатан маҳаллий ташкилот ва муассасалар. 2. Бирор нарсанинг марказдан узоқдаги қисми, мас., нерв периферияси (яъни ташқи нервлар).

ПЕРЛОН. Сунъий синтетик толанинг бир тури, шунингдек, шу толадан тўқилган газлама.

ПЕРМАНЕНТ. Узлуксиз давом этадиган, доимий, мас., перманент революция, перманент ривожланиш ва ҳ. к.

ПЕРО. Сиёҳ, тушь ва ҳ. к. лар билан ёзиш учун белгиланган учи ўткир ва тилинган новсимон металл пластинкача.

ПЕРПЕНДИКУЛЯР I. Бирор тўғри чизиқ ёки текислик билан тўғри бурчак ҳосил қилган, унга тик чизиқ.

ПЕРПЕНДИКУЛЯР II. Бирор чизиқ ёки текислик билан тўғри бурчак ҳосил қилган, унга тик, мас., перпендикуляр чизиқ.

ПЕРРОН. Темир йўл станцияларида — вокзалда йўловчилар турадиган платформа, поезд келиб тўхтайдиган ва жўнайдиган жойдаги майдонча.

ПЕРСОНАЖ. Санъат асарида (роман, повесть, пьеса, спектакль, драма ёки кинофильмда) иштирок этувчи киши.

ПЕРСОНАЛ. Қорхона, муассаса ходимлари ёки уларнинг ихтисосига, ишига кўра бир группаси, мас., театр персонали, маъмурият персонали.

ПЕРСПЕКТИВА. Истиқбол, келажак; келажакдан кутилган ёки амалга оширилиши назарда тутилган мақсад, олдиндан қилинган мўлжал, ният, бирор нарсанинг, ишнинг келгусида амалга оширилиши имкониятлари.

ПЕРФОРАТОР. 1. Тоғ жинсларини бурғулайдиган аппарат; бурғу болгаси. 2. Қоғоз, кинолента ва ҳ. к. ларни тешадиган аппарат.

ПЕРФОКАРТА. Перфорация қилиш учун ишлатиладиган махсус қалин қоғоз.

ПЕРФОРАЦИЯ. 1. Махсус машиналар, яъни перфораторлар ёрдамида қоғоз, диск, лента ва ҳоказоларга (мас., фотоплёнкага, почта қоғози чеккаларига) маълум тартибда тешиклар тешиш. 2. Махсус ўйилган тешиклар системаси (мас., блокнотларда, квитанция ва ҳоказоларда). 3. Кончиликда — пневматик бургилагич болгалар билан қаттиқ жинсда, замин (грунт) да ўйиқлар ҳосил қилиш.

ПЕСО. Аргентина, Куба, Мексика ва Уругвай каби мамлакатларда пул бирлиги.

ПЕССИМИЗМ. Рухий тушқунлик; ҳаётга, келажакка умидсизлик билан қараш; пессимизм тугаб бораётган реакцион дунёқарашнинг характерли хусусиятидир. Акси — *оптимизм*.

ПЕССИМИСТ. Тушқунлик кайфиятига тушиб қолган, ҳаётга, келажакка умидсизлик билан қаровчи одам. Акси — *оптимист*.

ПЕССИМИСТИК. Пессимизм билан сугорилган, пессимизм руҳидаги, умидсиз (акси — *оптимистик*), мас., пессимистик дунёқараш, пессимистик кайфият ва ҳ. к.

ПЕТИТ. Майда босма ҳарфлар ва шу ҳарфлар билан терилган, босилган текст.

ПЕТИЦИЯ. Кўпчилик, коллектив томонидан давлат бошлиғига ёки олий ҳокимият органларига берилган расмий илтимоснома.

ПЕТРОГРАФИЯ. Геологиянинг тоғ жинсларини, уларнинг минералогик ва кимёвий составини, тузилишини, тарқалиш қонуниятларини, келиб чиқишини ва бошқа хусусиятларини ўрганадиган бўлими.

ПЕТРОЛОГИЯ. Петрография *сўз. айн. ўзи.*

ПЕЧАТЛАШ. Сургучли печать билан маҳкамлаш, мас., магазинни печатлаш.

ПЕЧАТЬ. Идора, муассаса, корхона ва ш. к. нинг ҳужжатларини тасдиқлаш учун белгиланган, яъни шу ҳужжатларга босадиган тамғаси, муҳри ва унинг қоғозга босилган изи, мас., идора печати, врачнинг шахсий печати ва ш. к.

ПЕЧКА. Бино ва хоналарни иситиш ёки овқат пишириш учун ту누ка, чўян ёки гиштдан ясалган қурилма, мас., чўян печка, гишт печка.

ПЕЧЬ. Материалларни қиздириш, эритиш ёки уларга ишлов бериш учун қурилган махсус иншоот, мас., эритиш печи, Мартен печи, тоблаш печи ва ш. к.

ПИАНИНО. Торлари вертикал қилиб тортилган клавишли музика асбоби, фортепьянонинг бир тури.

ПИГМЕЙЛАР, этн. Марказий Африкада яшовчи жиккак, паст бўй одамлар.

ПИГМЕНТ. Ҳайвон ва ўсимлик организмда ишлаб чиқариладиган ва тўқималарга тус берадиган бўёқ модда.

ПИГМЕНТАЦИЯ. Ҳайвон ва ўсимлик организмнинг пигментлар таъсирида тегишли тусга кириши.

ПИДЖАК. Эркаклар костюмининг бир қисми — қайтарма ёқа-ли ва барлари тугмаланадиган куртка. Жонли тилда «пинжак» тарзида талаффуз қилинади.

ПИЖАМА. Юмшоқ матодан тикилган, уй ичида кийиладиган чолвор ва калта ятак.

ПИКАП. Юк ва одам ташиш учун белгиланган очиқ кузовли кичик автомобиль.

ПИКЕТ. 1. Кичикроқ соқчилар отряди. 2. Капиталистик мамлакатларда иш ташлаган ишчиларнинг завод, корхона ёки фабрика олдида туриб, у ерга *штрекбрейхер*ларнинг киришига йўл қўймайдиган группаси; намоёнчиларни қўриқлаб боровчи бир группа намоёншчилар. 3. Темир йўл линияларининг ўлчов бирлиги (1 км 10 пикетдан иборатдир).

ПИКТОГРАММА, лингв. Қадимги ёзув формаларидан бири — ҳодиса, предмет ва ҳ. к. ларнинг шартли сурати.

ПИКТОГРАФИЯ. Пиктограммага асосланган жуда қадимги ёзув формаси.

ПИЛОРАМА. Ёўла ёғочдан тахта тиладиган машина арра, ёғочни бир йўла арралаб туширадиган бир неча аррали ром.

ПИЛОТ. Самолёт, дирижабль ва ҳ. к. ларни бошқарувчи му-тахассис, учувчи.

ПИЛОТАЖ. Учиш санъати, учиш аппаратларини (самолёт, планер, дирижабль ва ҳ. к. ларни) бошқариш санъати, шунингдек, учиш аппаратларининг парвоз хиллари, мас., олий пилотаж.

ПИЛОТКА. Ҳарбийларнинг ёзлик бош кийими (дастлаб пилотлар кийган).

ПИНГВИН. Антарктидада яшайдиган калта қанотли, сувда яхши сузадиган, лекин уча олмайдиган денгиз қуши.

ПИНЕТКА. Чақалоқларнинг юмшоқ чармсимон оёқ кийими.

ПИНЦЕТ. Медицина ва техникада жуда майда, нозик нарсаларни ушлаш учун ишлатиладиган пружинали қисқич.

ПИОНЕР I. (ўғил бола), **ПИОНЕРКА** (қиз бола). В. И. Ленин номидаги кўнгилли болалар коммунистик ташкилотининг аъзоси. Пионер ташкилоти болаларни марксизм-ленинизм руҳида, ватанпарварлик, меҳнатсеварлик руҳида тарбиялайди.

ПИОНЕР II. Фан ёки техниканинг бирор текширилмаган соҳасини текширган илғор киши ёки, умуман, бирор соҳада йўл очиб, бошлаб берган киши, мас., рус олимлари космосни ўзлаштириш пионерларидир. Мирзачўлни ўзлаштириш пионерлари.

ПИОНЕРВОЖАТИЙ. Пионер отряди ёки дружинасининг раҳбари.

ПИОНЕРИЯ. Пионерлар.

ПИПЕТКА. Дори томизиш учун белгиланган, учли шиша найча ва унга кийдирилган ёпиқ резинка найчадан иборат асбоб.

ПИРАМИДА. 1. *мат.* Асоси ихтиёрий кўпбурчак, ён ёқлари битта нуқтада кесишувчи учбурчаклардан иборат геометрик шакл. 2. Спортчилар бир-бирини кўтариб ҳосил қилган гимнастик ёки акробатик шакл. 3. *ҳарб.* Милтиқлар қўйиладиган станок, шунингдек, оғзи тепага қаратиб бир қилиб қўйилган милтиқлар. 4. Қадимги Мисрда фиръавиларнинг шу шаклда ясалган улкан тош сағанаси, эҳром.

ПИРАМИДОН, *фарм.* Оғриқни босадиган ва ҳароратни туширадиган дори.

ПИРАНОМЕТР. Атмосфера тарқатадиган Қуёш нурланишини ўлчайдиган асбоб.

ПИРГЕЛИОМЕТР. Қуёшдан Ерга келаётган нур энергиясини ўлчайдиган асбоб.

ПИРГЕОМЕТР. Ернинг нурланишини ўлчайдиган асбоб.

ПИРОГ. Ичига гўшт ёки бошқа нарса солиб пиширилган сомса, мас., гўштли пирог, ширин пирог ва ш. к.

ПИРОЖНИЙ. Ширин, ёғли хамирдан пиширилиб, устига кремдан гул қилинган ширин егулик.

ПИРОКСМАНГАНИТ. Ерда маълум бўлмаган, лекин Ойда мавжуд бўлган пироксенсимон, сариқ рангли минерал. Америка космонавтлари томонидан Ойдан олиб келинган намуналардан топилган.

ПИРОКСИЛИН. Кучли портловчи модда. Портлатиш ишларида, шунингдек, тутунсиз порох тайёрлаш учин қўлланилади.

ПИРОМЕТАЛЛУРГИЯ. Юқори температурада металл ва металл қотишмалари олиш жараёнлари мажмуи.

ПИРОМЕТР. Юқори температурани ўлчаш учун ишлатиладиган асбоб. Металлургияда температура режимини кузатиш ва ростлаб туриш учун ишлатилади.

ПИРОМЕТРИЯ, *физ.* Юқори температураларни ўлчаш тўғрисидаги таълимот; пирометрлар ёрдамида температураларни ўлчаш системаси.

ПИРОТЕХНИКА. Техниканинг ёнилғи аралашмалар, сигнал ўтлари, ракета ва ҳ. к. ларни тайёрлаш билан шуғулланадиган соҳаси.

ПИСТОЛЕТ. Яқин масофадан отиш учун белгиланган тўппонча.

ПИСТОН. 1. Милтиқ ўқининг зарядини ёндириш учун зарбдан портлаб кетадиган модда билан тўлдирилган металл тангача. 2. Уйинчоқ милтиқ ёки тўппончада отиш учун белгиланган зарядли қороз тангача. 3. *муз.* Пуфлаб чалинадиган музика асбобининг қўл билан босиб очиб-ёпиб туриладиган тугмаси.

ПИТОМНИК. Ўсимликлар кўпайтириладиган жой, кўчатзор, ш. холхона, мас., мева дарахтлари питомниги.

ПИТОН. Тропик мамлакатларда яшайдиган, бўғма илонлар туркумига мансуб заҳарсиз йирик илон.

ПЛАГИАТ. Адабий ўғирлик, бировнинг асарини ўзлаштириш, ўзиники қилиб кўрсатиш.

ПЛАГИАТОР. Адабий ўғри, бировнинг асарини ўзлаштирувчи, ўзиники қилиб кўрсатувчи.

ПЛАЗМА. 1. *биол.* Қоннинг суюқ таркибий қисми. 2. Прото-плазма матиосида ноўрин қўлланилади. 3. *физ.* Зичлиги деярли бир хил бўлган, тартибсиз ҳаракат қиладиган ва мушбат ҳам ман-фий зарядланган зарралар.

ПЛАКАТ. Агитация, информация ёхуд реклама мақсадларида кўчаларга, жамоат муассасаларига осиб қўйиладиган қисқа тексли расм.

ПЛАН. 1. Жой, нарса ва ш. к.нинг устидан кўриниш тасвир-ланган чизма. 2. Бирор ишнинг, программани, тадбирни, мўлжал ва ш. к.ни баъжариш тартиби, муллатлари кўрсатилган режа, мас., етти йиллик план, халқ хўжалиги плани, ишлаб чиқариш плани ва ш. к. 3. Бирор нарсани баён қилиш тартиби, мас., ишчи плани, дарс плани ва ш. к.

ПЛАНЕР. Ҳаводан оғир, моторсиз учиб апарати. Пастдан юқорига кўтариладиган ҳаво оқимидан фойдаланиб учали.

ПЛАНЕРИЗМ. 1. Планерларда учиб назарияси ва практикаси. 2. Планер спорт.

ПЛАНЕРОДРОМ. Планерлар учуриладиган майдон.

ПЛАНЕТА. Қуёш атрофида айланувчи ва ундан тушган ёруғ-лини акс эттирувчи осмон жисми, сайёра (Меркурий, Венера, Марс, Юпитер, Сатурн, Уран, Нептун, Плутон). Бизнинг Ер ҳам Қуёш систе-масидаги шу планеталардан биридир.

ПЛАНЕТАЛАРАРО. 1. Планеталар ўртасида бўладиган, қилина-диган, мас., планеталараро сафар, планеталараро автоматик стан-ция, планеталараро йўл ва ш. к. 2. Планеталар орасида жойлашган, мас., планеталараро фазо.

ПЛАНЕТАРИЯ. 1. Планеталар ва бошқа осмон жисмларининг ҳаракатини гўмбаз шаклида бино шипидаги ярим шар экранга тушириб кўрсатадиган асбоб, аппарат. 2. Шу аппарат ўрнатилган бино. Планетарияда астрономияга оид лекциялар ҳам ўтказилиб турилади.

ПЛАНИМЕТР. Харитада, планда ва ҳоказо чертёжда майдонни ўлчайдиган асбоб.

ПЛАНИМЕТРИЯ. Элементар геометриянинг текисликдаги шакл-ларни ўқанадиган бўлими.

ПЛАНИСФЕРА, астр. Ер шари ёки осмон гўмбазини текис икки ярим шар шаклида тасвирланган харита.

ПЛАКТОН. Дарё ва денгизларда яшовчи ҳайвон ҳамда ўсимлик организмлари мажмуи.

ПЛАНЛАШТИРИШ. Планини тузиш, планда кўзда тутиш, планга киритиш, план бўйича белгилаб олиш, мас., ишлаб чиқаришни планлаштириш.

ПЛАНЛИ. План асосига қурилган, план асосида қилинган ёки қилинадиган, планда кўзда тутилган, планга мувофиқ, режали, мас., халқ хўжалигининг планли ривожланиши, планли равишда ишламоқ, планли қурилиш ва ш. к.

ПЛАНТАТОР. Плантация эгаси, хўжайини.

ПЛАНТАЦИЯ. Бирор экин, мас., шакарқамиш, пахта, чой, кофе ва ш. к. лар экиб етиштирадиган йирик капиталистик деҳқончилик хўжалиги. Плантациялар, айниқса, мустамлака мамлакатларда кенг ривож олган, уларда ишловчи ишчилар шафқатсиз эксплуатация қилинади. 2. Социалистик хўжаликда — алоҳида парвариш талаб қиладиган махсус қишлоқ хўжалик экинлари, мас., пахта, тамак. чой ва ш. к. лар етиштириш учун банд қилинадиган катта экин майдони.

ПЛАНШЕТ. 1. геод. Жойини планга олишда чертёж қоғози маҳкамланадиган юпқа тўртбурчак тахта. 2. ҳарб. Харита жойлаб ёнга осиб юриладиган юпқа сумка.

ПЛАСТИК. 1. Пластикага, ҳайкалтарошликка, ўймакорликка оид, мас., пластик санъат. 2. Гўзал ва мулоим (тана ҳаракати ҳақида), мас., пластик ҳаракат. 3. Босим таъсирида маълум бир шаклга кирадиган ва босим тўхтагандан кейин ҳам шу шаклини сақлаб қоладиган, мас., пластик масса (пластмасса). 4. мед. Қасал терини олиб ташлаб, соғ терини ямаш билан боғлиқ бўлган, мас., пластик операция.

ПЛАСТИКА. 1. Ҳайкалтарошлик, ўймакорлик санъати. 2. Санъатда ҳажмли шакллар яратишдаги уйғунлик ва ифодалилиқ. 3. Тананинг гўзал ва мулоим ҳаракатлари, шундай ҳаракат санъати (рақсда, гимнастикада).

ПЛАСТИКАТ. Пластик массаларнинг бир тури; қ. *Пластмасса*.

ПЛАСТИЛИН. Лой, мум ва мойдан тайёрланадиган, қури-майидиган материал. Ҳайкалтарошликда ишлатилади.

ПЛАСТИНКА. 1. Патефон ёки граммафоннинг товуш ёзилган дискаси. 2. Темир, чўян, пўлат ва ш. к. ларнинг ясси парчаси. 3. Фотографик расм тушириш учун белгиланган ёруғлик сезгир ойна.

ПЛАСТМАССА, ПЛАСТИК МАССА. Босим остида турли шаклларга кирадиган ва босим тўхтатилгандан кейин ҳам шу шаклини сақлаб қолиш хусусиятига эга бўлган материал. Пластмасса автомобиль, трактор саноати, машинасозлик, электротехника, радиотехника, авиация, кемасозлик, асбобсозлик ва бошқа соҳаларда кенг қўлланиладиган материалдир.

ПЛАТИНА. Менделеев даврий системасининг саккизинчи группасига кирадиган кимёвий элемент, оч кулранг, қийин эрийдиган, қаттиқ, чўзилувчан металл. Ундан кимёвий идишлар, электродлар, юқори температура ҳосил қиладиган электропечларнинг спираллари тайёрланади. Платина безак буюмлар тайёрланадиган асосий хом-ашёдир.

ПЛАТФОРМА 1. 1. Темир йўл станцияларида пассажирларнинг поездга чиқиши, тушиши ёки юк тушириш ва ортиш учун хизмат қиладиган темир йўл изи ёнидаги саҳн, майдонча. 2. Усти очиқ юк вагони.

ПЛАТФОРМА II. Бирор партия ёки группанинг маслаҳи, тутган йўли, иш, ҳаракат программаси, бирор партия, гуруҳ, жамоат ташкилоти томонидан олдинга сурилган сиёсий вазифалар ва талаблар мажмуи, системаси.

ПЛАЦДАРМ. 1. Душманга ҳужум бошлаш учун қулай ва мустаҳкамланган район. 2. Бирор давлатнинг бошқа бир давлатга қарши ҳужум бошлаш учун тайёргарлик кўриш ва унга қарши уруш ҳаракатларини бошлаб юбориш мақсадида база, уруш майдони сифатида фойдаланилган ёки фойдаланиш кўзда тутилган территория.

ПЛАЦКАРТ. Вагонда кетаётган кишига маълум бир жойни ағаллаш ҳуқуқини берадиган билетга қўшимча қвитанция.

ПЛАЦКАРТЛИ. Плацкартга мувофиқ жойлари бўлган, мас., плацкартли билет, плацкартли жой, плацкартли вагон ва ҳ. к.

ПЛАШ. Сув ўтказмайдиган материалдан тикилган пальто.

ПЛЕБИСЦИТ. Умумхалқ овозига қўйиш; бирор масалани умумхалқ ўртасида овозга қўйиб ёки умумхалқ фикрини тўплаб ҳал қилиш.

ПЛЕВРА, анат. Упка ва кўкрак қафасининг ички томонини қоплаб турувчи парда.

ПЛЕВРИТ, мед. Плевранинг яллиғланиши.

ПЛЕКСИГЛАС. Рангсиз, тиниқ пластик масса, органик шиша; самолёт ва автомобиллар ойнаси тайёрланади.

ПЛЕНАР. Бирор ташкилотнинг сайлаб қўйилган барча аъзолари, илмий сессия ва ш. к. ларнинг барча иштирокчилари қатнашган, яъни, умумий, мас., пленар мажлис.

ПЛЕНКА. 1. Махсус материалдан тайёрланган, ёруғ сезгир қатлам билан қопланган тиниқ эластик лента. Фотография ва кинематографияда ишлатилади. 2. Умуман юпқа парда, қоғоз ва ш. к.

ПЛЕНУМ. Бирор партия, жамоат, давлат ташкилотлари ва ш. к. ларнинг сайлаб қўйиладиган ёки раҳбар органлари аъзоларининг умумий мажлиси.

ПЛЕЯДА. Бирор соҳада маълум даврда катта хизмат кўрсатган атоқли арбоблар группаси, мас., революционерларнинг шонли плеядаси.

ПЛИТА. 1. Устида қопқоқлари бўлган уй печкасининг бир тури, мас., газ плита, электр плита, плитада овқат пишириш ва ш. к. 2. Металл, тош ва ҳ. к. ларнинг катта, силлиқ бўлаги, мас., тош плита, мрамр плита, пўлат плита ва ш. к.

ПЛИТКА, ЭЛЕКТР ПЛИТКА. Овқат пишириш, сув қайнатиш ва бошқа мақсадлар учун ишлатиладиган электр иситиш асбоби.

ПЛОМБА. 1. Товарга, бекитилган яшик, эшик ва ш. к. га қўйиладиган қўрғошин тамга. 2. *мед.* Тишда ҳосил бўлган кавакин тўлдириш учун ишлатиладиган қаттиқ модда.

ПЛОМБАЛАШ. 1. Товар ёки бекитилган эшик, яшик ва ш. к. га пломба солиш, печатлаш. 2. *мед.* Тишда ҳосил бўлган кавакка пломба қўйиш.

ПЛОМБИР 1. Қаймоққа мева ёки мева шарбати қўшиб тайёрланган бир нав морожний.

ПЛОМБИР II. Пломба, тамга босадиган, соладиган махсус асбоб.

ПЛУГ. Ер ҳайдаш учун белгиланган металл тишли ёки дискали қишлоқ хўжалик асбоби.

ПЛУТОКРАТ. Ўзининг бойлиги туфайли обрў қозонган ва сиёсий ҳокимиятдан фойдаланувчи одам.

ПЛУТОКРАТИЯ. Бойлар ҳукмронлиги; меҳнаткашлар бутунлай ҳуқуқсиз бўлгани ҳолда сиёсий ҳокимият батамом мулкдор синф вакиллари—плутократлар қўлида бўлган давлат тузуми. Барча капиталистик мамлакатларда, айниқса, АҚШда ҳукмронлик қилувчи модия олигархияси ҳам плутократиянинг бир кўринишидир.

ПЛУТОН I (бош ҳарф билан). Қадимги юнон мифологиясида — Ер ости дунёсининг худоси.

ПЛУТОН II (бош ҳарф билан). Қуёш системасининг Қуёшдан ҳисобланганда 9- ва энг катта планетаси.

ПЛУТОНИЙ, хим. Менделеев даврий системасининг учинчи гуруҳига кирадиган, актиноидларга оид сунъий кимёвий элемент. Плутонийдан атом энергияси ҳосил қилиш учун кенг фойдаланилади.

ПЛЮВНОГРАФ. Ёғиб турган ёмғирнинг шиддатлиги ва миқдорини қайд этиб турадиган автоматик асбоб.

ПЛЮС. 1. мат. Қўниш аломатини ёки сонларининг мусбатли эканлигини билдирадиган белги (+). 2. Икки сон ўртасида келганда, иккинчи сон биринчи сонга қўшилиши кераклигини билдиради, мас., $5+4=9$. 3. Температуранинг поладан юқори эканлигини, яъни иссиқлигини билдиради, мас., бугун плюс ўттиз даража бўлди. 4. Мактаб практикасида ўқувчилар билими ва ҳуқуқининг бирор баҳога нисбатан юқори эканлигини билдириш учун ишлатилади, мас., Пўлат геометриядан плюс 4 баҳо олди.

ПЛЮЖ. Денгиз, дарё, кўл, умуман сув бўйида чўмилниш, қуёш ваннаси олиш учун қулай бўлган ва жиҳозлантирилган маҳеус жой.

ПНЕВМАТИК. Сиқилган ҳаво билан ҳаракат қиладиган, ишлайдиган, сиқилган ҳаво ёрдамида амалга ошириладиган, мас., пневматик насос, пневматик машина, пневматик бурғулаш ва ш. к.

ПНЕВМАТИКА. Сиқилган ҳаво кучи билан ҳаракат қиладиган механизмлар, мосламалар мажмуи.

ПНЕВМОГРАФ. Нафас олиш аъзоларининг ҳаракатини қайд этадиган асбоб.

ПНЕВМАКОКК, мед. Пневмония касаллигини (зотилжамни) қўзғатувчи бактерия.

ПНЕВМОНИЯ, мед. Зотилжам; ўпканинг яллиғланиши.

ПОВЕСТЬ. Романга нисбатан кичикроқ, сюжети соддароқ бадиий асар.

ПОВИДЛО. Мевани қириб шакар билан қайнатиб тайёрланган қуюқ ширин таом, қуюқ ширинининг бир тури.

ПОГОЙ. Ҳарбийларнинг, милиция, суд, прокуратура, темир йўл ходимлари ва ҳ. к. ларнинг форма кийими елкасига тақиладиган ёки тикиладиган узун чорбурчак унвон билдирувчи белги.

ПОГРОМ. Аҳолининг бирор миллий гуруҳпаси ёки элатига қарши қаратилган, қирғин қилиш, мол-мулкни талашдан иборат реакцион-шовинистик ҳаракат.

ПОДБОРКА, *махс.* Газетада умумий сарлавҳа остида босилган бир темага онд қатор хабар, кичик мақола ва ҳ. к.

ПОДБОРШИҚ. Пахта териш машинаси ва комбайнларнинг териб ё ўриб олинаётганда тукилаётган пахтани ёки донни ерга туширмай олиб оладиган қисми.

ПОДВАЛ. 1. Ертўла. 2. Газета саҳифасининг алоҳида мақола босиладиган пастки қисми ва шу қисмда босилган мақола.

ПОДПОЛИЯ. Ҳокимиятга қарши қаратилган, яширин суратда ва конспирацияга амал қилган ҳолда олиб бориладиган ҳаракат, фаолият, шу ҳаракат қатнашчиларининг ҳаёти.

ПОДПОЛКОВНИК. Совет Армиясида катта офицерлар составига бериладиган, майордан юқори, полковникдан қуйи ҳарбий унвон ва шу унвонга эга бўлган офицер.

ПОДПОРУЧИК. Чор армиясида прапоршикдан юқори офицерлик унвони ва шу унвонга эга бўлган офицер.

ПОДСТАНЦИЯ. 1. Электр кучланишини ёки электр токини ўзгартириб берадиган электротехник қурилмалар — аппаратлар, асбоб-ускуналар мажмуи, ёрдамчи электр станцияси. 2. Алоқа линияларининг айрим пунктларида қўлланиладиган қурилмалар — аппаратлар, асбоб-ускуналар мажмуи, ёрдамчи телефон станцияси.

ПОДШИПНИК. Машина ва механизмларда айланадиган вал ёки ўқнинг айланлигини енгиллаштирадиган, равланлаштирадиган ёрдамчи деталь.

ПОДЪЕЗД. Бинога кирадиган катта эшик.

ПОДЪЕМНИК. Юк кўтарадиган установка, машина.

ПОЕЗД. Локомотив ёрдамида ҳаракатга келадиган, бир-бирига уланган темир йўл вагонларидан иборат состав.

ПОЗИВНОЙ. Радиостанция ёки кемани танитадиган шартли сигнал.

ПОЗИТИВ I. Негативдан олинadиган ва нарсанинг ҳақиқий тусини акс эттирадиган фотосурат, тақ.— *Негатив*.

ПОЗИТИВ II. Негативдан олинган ва нарсанинг ҳақиқий тусини акс эттирадиган, мас., позитив сурат.

ПОЗИТИВ III. Тажрибага, фактларга асосланган, ижобий, мас., позитив программа.

ПОЗИТИВИЗМ, *фал.* Объектив борлиқни ва нарсаларининг моҳиятини билиш мумкинлигини инкор этувчи, тажрибани субъектив тасаввурларнинг йиғиндиси деб билувчи, фаннинг родини фактлар, ҳодисаларни тавсифлаш билан чеклаб қўювчи, бу факт ва ҳодисаларни англаш мумкинлигини рад этувчи идеалистик фалсафий оқим.

ПОЗИТРОН, *физ.* Мусбат электрон, массаси электрон массасига, заряди электрон зарядига тенг, аммо ишораси унга қарама-қарши бўлган элементар зарра, тақ.— *Электрон*.

ПОЗИЦИОН. 1. Узоқ муддатли ҳарбий позицияларда олиб бориладиган, мас., позицион жанг, позицион мудофаа ва ш. к. 2. Шахматда аста-секин позицияни яхшилаб боришга асосланган, мас., позицион устуллик, позицион ютуқ ва ш. к.

ПОЗИЦИЯ I. 1. Бирор кимса ёки нарсанинг тутган ўрни, мавқеи, вазияти, мас., қулай позиция, ноқулай позиция ва ҳ. к. 2. Бирор масалада тutilган йўл, нуқтаи назар, фикр, мас., АҚШ империялистларининг зўравонлик позицияси. 3. Шахмат ва шашка ўйинининг бирор пайтида доналарнинг жойлашиши.

ПОЗИЦИЯ II. ҳарб. Жангдан олдин, жанг маҳалида қўшин ўрнашган жой ёки жанг майдони.

ПОКРИШКА. 1. Велосипед, мотоциклъ, автомобиль ва ҳ. к. лар шинасининг ташқи қалин резинка қисми. 2. Волейбол, футбол тўп-ларининг камераси жойланадиган устки чарм қисми, ғилофи.

ПОЛ. Бинонинг, уйнинг оёқ босиб юриладиган паст қисми, мас., тахта пол, паркет пол ва ш. к.

ПОЛЕМИКА. Бирор масала юзасидан бўлган тортишув, дискуссия, мунозара, бирор масалада фикрлар тўқнашуви.

ПОЛЕМИКАЧИ. Полемикага уста ёки полемикани, тортишув-ни яхши кўрадиган одам.

ПОЛИ... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, кўп, кўплик маъноларини билдиради, мас.: *полисемия, поли-техник, полиэтилен* ва ш. к.

ПОЛИАКРИЛОНИТРИЛ. Акрилонитрилни полимерлаш йўли билан олинадиган, тўқимачилик саноатида табиий жун ўрнида иш-латиладиган тола.

ПОЛИВИНИЛХЛОРИД. Пластик массаларнинг бир тури, қўр-ғошинининг ўрнини боса оладиган материал. Ундан водопровод трубалари, грампластинкалар, уй-рўзғор асбоблари ҳам тайёрлаш мумкин.

ПОЛИГЛОТ. Кўп тил биладиган киши.

ПОЛИГОН, ҳарб. Отиш машқлари ўтказиш ва отиш қурооларини синаш учун жиҳозланган махсус жой, майдон.

ПОЛИГРАФИЯЧИ. Полиграфия мутахассиси, полиграфия саноатининг ходими ёки ишчиси.

ПОЛИГРАФИЯ. Техниканинг босма маҳсулот ишлаб чиқариш-нинг барча турларини, мас., китоб, газета, журнал ва ҳ. к. босиб чиқариш ишларини ўз ичига олган соҳаси.

ПОЛИКАРБОНАТЛАР. Фенол билан карбон кислоталарини по-ликонденсациялаб олинадиган синтетик материал. Ундан қаттиқ толалар ва турли пардалар тайёрланади, лок ва бўёқлар тайёрлаш-да ишлатилади.

ПОЛИКЛИНИКА. Аҳолига (ўз биносида ва уйларга бориб) касалликларнинг асосий турлари бўйича медицина ёрдами кўрсата-диган даволаш муассасаси ва унинг биноси.

ПОЛИМЕРЛАНИШ. Полимеризация (2-маъносида) *сўз. айн. ўзи.*

ПОЛИМЕРИЗАЦИЯ, *хим.* 1. Паст молекулали органик бирик-малардан юқори молекулали органик бирикмалар ҳосил қилиш. 2. Паст молекулали органик бирикмалардан юқори молекулали би-рикмалар ҳосил бўлиши.

ПОЛИМЕРЛАР, *хим.* Кимёвий состави бир хил, лекин молеку-ласидаги атомлар сони турлича бўлган моддалар. Пластмассалар ва кўпчилик синтетик материаллар полимерлар группасига киради. По-лимерлар мустақкам, енгил, кимёвий моддалар таъсиринга чидамли, иссиқлик ва товушни, электр токини ўтказмайди. Шунинг учун у халқ хўжалигида ва кундалик турмушда кенг қўлланмоқда. Маса-лан, «ТУ-104» самолётининг бир ўзида полимерлардан ишланган 120 000 та деталь бор.

ПОЛИМЕРЛАШ. Полимеризация (1-маъносида) *сўз. айн. ўзи.*

ПОЛИМЕРШУНОСЛИК. Юқори молекулали бирикмаларни, яъни полимерларни ҳосил қилиш, турмушда татбиқ қилиш, саноат

ва қишлоқ хўжалигида фойдаланиш билан шуғулланадиган илм.

ПОЛИМОРФИЗМ. 1. биол. Ҳайвонлар ёки ўсимликларнинг бир турида бир-биридан кескин фарқ қилувчи формаларнинг мавжудлиги, кўп шаклlilik, мас., ишчи чумоли эркак ва ургочи чумолига нисбатан полиморфизмдир. 2. хим. Бир хил модданинг кимёвий таркиби ўзгармаган ҳолда турли шаклда кристалланиши.

ПОЛИОМИЕЛИТ, мед. Болаларнинг фалаж касаллиги, орқа мия моддаларидан бирининг яллиғланиши туфайли рўй берадиган ва болани паралич (фалаж) қилиб қўядиган оғир юқумли касаллик.

ПОЛИРИТМИЯ, муз Музыка асарларида бир йўла бир қанча ритмнинг бирга олинishi, кўп ритмlilik.

ПОЛИСЕМАНТИК, лингв. Кўп маъноли, кўп маънога эга бўлган, мас., полисемантик сўз ва ш. к.

ПОЛИСЕМИЯ, лингв. Бир сўз ёки иборанинг бир неча маънога эга бўлиши, кўп маъноlilik.

ПОЛИСМЕН. Америка Қўшма Штатлари ва Англияда — полиция хизматчиси.

ПОЛИТЕИЗМ. Кўп худоlilik, бир йўла бир неча худога сизгishi.

ПОЛИТЕИСТ. Политеизм тарафдори.

ПОЛИТЕН, хим. Этилендан полимеризация натижасида олинadиган енгил пластмасса. Водопровод қувурлари ясаш учун ва изолатор сифатида фойдаланилади.

ПОЛИТЕХНИЗАЦИЯ. Политехниклаштириш сўз. айн. ўзи.

ПОЛИТЕХНИЗМ. Ўқувчиларни ишлаб чиқаришнинг асосий тармоқлари билан таништиришга асосланган таълим системаси.

ПОЛИТЕХНИК. 1. Техниканинг турли соҳаларини ўрганиш ва татбиқ этиш билан боғлиқ бўлган, мас., политехник институт, политехник музей ва ш. к. 2. Политехнизмга асосланган.

◆ **Политехник таълим** — ўқиш-ўқитиш процессида умумий маълумот бериш билан бирга ўқувчиларни олган билимлари билан боғлиқ ҳолда ишлаб чиқаришнинг энг асосий тармоқлари билан назарий ва амалий равишда таништирадиган таълим системаси. Политехник таълим коммунистик тарбиянинг узвий қисмидир.

ПОЛИТЕХНИКЛАШТИРИШ. Ўқиш-ўқитиш процессларига политехник таълим системасини жорий этиш, мас., мактабларни политехниклаштириш.

ПОЛИТЕХНИКУМ. Техниканинг бир неча тармоғи бўйича мутахассис техниклар тайёрловчи ўрта техника билим юрти. Революциягача Россияда баъзи олий ўқув юртлари политехникум номи билан аталган.

ПОЛИУРЕТАН, хим. Полимеризация натижасида мономерлардан олинadиган сунъий смолаларнинг бир тури. Ундан балиқ овлаш тўрлари, сув остида ишлатиладиган арқонлар, нам ерларда кўп турадиган материаллар, кимё саноати учун чидамли идишлар тайёрланади.

ПОЛИФОНИЯ, муз. Кўп овозlilik тури; бир неча мустақил қуйининг айни бир вақтда гармоник уйғунлашиб ривожланишига асосланади.

ПОЛИЦИЯ. Капиталистик мамлакатларда ва чор Россиясида — эксплуататорлик тузуми тартибларини сақлаш, ҳукмрон синфларнинг манфаатларини ҳимоя қилиш, меҳнаткашларни эзish, прогрессив.

революцион ҳаракатга қарши кураш олиб бориш учун белгиланган махсус орган ва унинг қуроли кучлари, отрядлари.

ПОЛИЦМЕЙСТЕР. Чор Россияси ва баъзи Ғарбий Европа давлатларида — катта шаҳарлар полициясининг бошлиғи.

ПОЛИЭТИЛЕН. Нефтни қайта ишлаш вақтида олинадиган этиленни маълум ҳароратда қисиб ҳосил қилинадиган рангсиз пласт-масса. Полиэтилендан турли буюмларни штамплаш, эритиб қуйиш, идиш-товоқ, ўйинчоқлар ясаш мумкин.

ПОЛИЭТИЛЕНОКСИД. Этилен оксидини полимерлаш йўли билан олинадиган синтетик материал; фотография ва тўқимачилик саноатида қўлланилади.

ПОЛК. Пиёда ва отлиқ аскарларда, моторлаштирилган, механизациялаштирилган қўшинларда, артиллерия, авиация ва бошқа қўшилмаларда — асосий тактик бирлик, алоҳида ҳарбий қисм. Полк одатда дивизия таркибига киради ва бир неча батальонга (мас., пиёдаларда), эскадронга (отлиқларда), дивизионга (артиллерияда), эскадрильяга (авиацияда) бўлинади.

ПОЛКОВНИК. СССР да катта офицерлар составига бериладиган, подполковникдан юқори, генерал-майордан қуйи ҳарбий унвон ва шу унвонга эга бўлган офицер.

ПОЛО. Командаларга бўлиниб, отга миниб ўйналадиган тўп ўйини.

ПОЛОНЕЗ. 1. Тантанали бал рақси; музикаси уч чоракли такт ўлчовида бўлади. 2. Шундай рақс ритмида ёзилган музика асари, мас., Шопен полонези.

ПОЛОНИЗМ. Поляк тилидан қабул қилинган, ўзлаштирилган сўз ёки ибора.

ПОЛОНИЙ. Менделеев даврий системасининг олтинчи группасига кирадиган радиоактив кимёвий элемент. 1898 йилда физик олма М. Склодовская-Кюри томонидан уран рудасидан топилган. Кимёвий хоссалари жиҳатидан теллур ва висмутга ўхшайди. Полонийнинг хоссалари кам ўрганилгандир.

ПОЛОСА, махс. Терилган ёки босилган текет саҳифаси.

ПОЛОТНО. 1. Газламаларнинг бир тури. 2. Матога чизилган расм, мас., Суриков полотнолари. 3. Кенг ва ҳар тарафлама тасвир берилган адабий асар, мас., ўзбек совет ёзувчиларининг полотнолари.

ПОЛЬКА. 1. Қадимги чех халқ ўйини; куйи икки чорак такт ўлчовида бўлади. 2. Шундай рақс куйи ўлчовида ва характерида ёзилган музика асари, мас., Рахманинов полькаси, Андижон полькаси.

ПОЛЯРИЗАТОР. Қутбланган ёруғлик нури ҳосил қилувчи асбоб.

ПОМАДА. Турли хушбўй моддалар аралашмасидан тайёрланган косметик модда; ёғна, мас., лаб помадаси.

ПОМАДКА. Мева шарбати ва шакардан тайёрланган конфет.

ПОМЕБАРХИТ. Тукли шоҳи мато, майни бархитнинг бир тури.

ПОМЕШЧИКЛАР. Революциядан олдинги Россияда — ер эгалари, дворянлар, феодализм жамиятининг ҳоким синфи. Феодализм жамиятида помещик ерга эгаллик қилиш билан бирга, крепостной деҳқонларга ҳам хўжайинлик қилар ва ҳатто уни сотар, сотиб олар эди. Помешчик ўзига тегишли ернинг бир қисmini крепостнойларга берар эди. Улар эса бунинг эвазига ўз қуроли ва ишчи моли билан

помешчикнинг ерини ишлаб беришга ёки ҳосилнинг анча қисмини беришга мажбур бўлар эдилар. Чор Россиясида помещиклар сиёсий ҳоким синф ва самодержавиеннинг таянчи эди.

ПОМИДОР. 1. Сабзавот ўсимликларидан бири. 2. Шу ўсимликнинг ейишлик думалоқ қизил ҳосили.

ПОМОЛОГИЯ. Мевали дарахт ва буталарнинг навларини ўрғанадиган илм.

ПОМПА, тех. Суёқлик ёки газ насоси.

ПОНИ, зоол. Бичими кичик, пастак от, тоти от, тоти.

ПОНТОН. 1. Вақтинчалик кўприк, иншоот ва ш. к. ни сувда кўтариб туриш учун хизмат қиладиган таги ясси қайиқ; ана шундай қайиқларга ўрнатилган вақтинча кўприк. 2. Сувга чўккан кемаларни кўтариб чиқадиغان ичи бўш яшик ёки цилиндр.

ПОП. Христианлар руҳонийси.

ПОПУРРИ, муз. Турли музика асарларидан тузилган йиғма асар, мас., Дунаевский асарларидан тузилган попурри.

ПОРОХ. Снаряд ва ўқлар тайёрлаш учун ишлатиладиган портловчи модда.

ПОРОШОК. 1. Янчилган, туйилган ёки табиий ҳолидаги қаттиқ жием, мас., тиш порошоги. 2. Янчилган дори, мас., асперин порошоги.

ПОРТ. Сув йўлларида кемалар, пароходлар тўхтайдиган, пасажир, юк олиш ва тушириш учун махсус иншоотлари, тегишли ускуналари ва жиҳозлари бўлган жой.

ПОРТАТИВ. Ихчам, енгил.

♦ Портатив машина — ихчам ёзув машинкаси.

ПОРТЛАНДЦЕМЕНТ. Энг кўп тарқалган, асосан кальций силикатдан иборат қурилиш материалли.

ПОРТРЕТ. 1. Бир ёки бир неча кишининг рассом, ҳайкалтарош ёки фотограф ишлаган тасвири. 2. Адабий асарда персонажлар қиёфасининг тасвири, мас., Пўлчи портрети, Ойқиз портрети.

ПОРТСИГАР. Папирос солиб қўйиладиган қутича, папирос қути.

ПОРТФЕЛЬ. Китоб, дафтар, қоғоз ва ш. к. лар солиб олиб юриладиган тўртбurchакли, илгакли ва дастали сумка, папка.

ПОРУЧИК. Чор армиясида подпоручикдан юқори офицерлик унвони ва шу унвонга эга бўлган офицер.

ПОРЦИЯ. 1. Бирор нарсанин ўлчовли миқдори. 2. Бир кишига мўъжалланган маълум миқдордаги овқат.

ПОРШЕНЬ. Двигатель, насос, компрессор ва ҳ. к. ларнинг цилиндри ичида ҳаракат қиладиган ва унинг ичига мослаб туширилган стакансимон қисми.

ПОСЕЛКА. Олатда асосий қишлоқ ёки шаҳардан узоқда бўлмаган кичик қишлоқ.

ПОСИЛКА. Почта орқали юборилган ёки бирор жойдан олиingan ўроғлиқ, жойлоглиқ нарса.

ПОСТ. 1. Масъудиятли лапозим, ўрин, мас., директорлик пости. 2. Соқчилик, кузатиш, алоқа ва ш. к. учун маълум бир жойга қўйилган бир ёки бир неча киши ва улар назорати остидаги жой, мас., темир йўл пости, ҳарбий пост, милиционер пости, постда турмоқ ва ш. к.

ПОСТАМЕНТ. Устун ёки ҳайкал ўрнатиладиган, ердан баланд зийнатли пойдевор; статуя, ваза ва ш. к.лар ўрнатиладиган таг-курс.

ПОСТАНОВКА. 1. Драматик асарни, пьесани тайёрлаб сахнага қўйиш, мас., пьесанинг постановкаси, пьесани постановка қилиш ва ш. к. 2. Спектакль, томоша, мас., янги постановка.

ПОСТАНОВКАЧИ. Пьеса, фильм ва ш. к.нинг постановкасига раҳбарлик қилувчи (қилган) режиссёр.

ПОСТСКРИПТУМ. Хат охирида, одатда имзодан кейин Р. С. ҳарфларини қўйиб, ундан кейин ёзиладиган текст.

ПОТАШ, хим. Калий карбонат, ишқорий хусусиятларга эга бўлган оқ порошок модда; шиша саноатида, совунгарликда, фотографияда, лабораторияларда ишлатилади.

ПОТЕНЦИАЛ. 1. физ. Электр ёки магнит майдонининг маълум нуқтадаги ҳолатини характерлайдиган миқдор. 2. Имконият, имкониятлар, куч-қудрат даражаси — ишга солиниши мумкин бўлган барча имкониятлар, мас., мамлакатнинг саноат потенциали.

ПОХОД. 1. Бир группа кишиларнинг муайян мақсадда, муайян вазифани бажариш учун уюштирган ташкилий юриши, сафари, мас., туристик поход, пионерлар походи. 2. Бирор мамлакат қўшинининг бошқа мамлакатга қарши юриши, қўшини тортиш.

ПОЧИН. 1. Бирор киши томонидан ёки бирор киши ташаббуси билан бошлаб берилган иш, ташаббус. 2. Бирор ишнинг бошламаси.

ПОЧТА. 1. Хат, газета-журнал, посылка, пул ва ҳ. к.лар қабул қилиб олиб, жўнатадиган алоқа муассасаси, шунингдек, шу муассаса жойлашган бино, мас., почта билан хат юбориш. 2. Шу муассаса орқали юборилган ёки олинган нарса, мас., почта келди.

ПОЧТАМТ. Шаҳардаги марказий почта муассасаси.

ПОЧТАХОНА. Почта (1-маъносида) *сўз. айн. ўзи.*

ПОЧТАЧИ. Хат, газета, журнал ва ҳ. к.ларни адресатга етказиб берувчи почта ходими; хат, почта ташувчи.

ПОЭЗИЯ. 1. Бадий ижодиётнинг шеърий формаси, назм. шеърят. 2. Шеърий асарлар; бирор халқ ёки даврнинг, бирор шоир ёки бир группа шоирларнинг шеърий асарлари йиғиндиси, мас., Пушкин поэзияси, ўзбек поэзияси ва ҳ. к.

ПОЭМА. 1. Эпик шеърий жанр, лирик-эпик характердаги сюжетли шеърий асар, шеърий қисса, ҳикоя, дoston, мас., Ҳ. Олимпонининг «Зайнаб ва Омон» поэмаси. 2. Музика асарларидан баъзиларининг номи — поэтик, жозибатор ва образли музика асари, мас., С. Юдаковнинг симфоник поэмаси.

ПОЭТИК. 1. Поэзияга, шеърятга оид, шеърий, поэзияга, шеърятга хос бўлган, мас., поэтик асар, поэтик форма ва ҳ. к. 2. Шоирларга хос, бадий, шоирона; завқ-шавқли, мароқли, мас., поэтик овоз.

ПОЭТИКА. Адабиёт ҳақидаги фаннинг шеърий (поэтик) асарлар шакли, тузилиши, шеърий формалар, шеър санъатининг приёмлари ва уларни анализ қилиш принциплари ҳақидаги бўлими. Поэтика термини баъзан текшириш объектига нисбатан ҳам қўлланади, мас., Пушкин поэтикаси, Навоий поэтикаси ва бошқалар.

ПРАВА. Автомобиль, мотоцикл ва ҳ. к.лар ҳайдаш ҳуқуқиға эгаллик ҳақидаги гувоҳнома.

ПРАВДАЧИ. РСДРП (б) нинг марказий органи «Правда» газетаси чиқа бошлаган йилларда (1912—1914) большевикларга берилган ном, шунингдек, ҳозирда КПСС Марказий Комитетининг органи «Правда» газетасининг ходими.

ПРАВЛЕНИЕ. 1. Муассаса, ташкилот, корхона ва ҳ. к. ларга бошчилик қилувчи сайлаб қўйиладиган орган ва унинг биноси, мас., колхоз правлениеси. 2. с. т. Шундай органнинг мажлиси, йиғилиши, мас., масалани правлениеда муҳокама қилмоқ.

ПРАВОСЛАВИЕ. Христиан динининг қадимги Византияда пайдо бўлган, юнонлар, шарқий славянлар ва руминлар ўртасида ёйилган мазҳаби. Бу мазҳаб Ғарбда кенг тарқалган Рим католик мазҳабиغا шаклан қарама-қаршидир.

ПРАГМАТИЗМ. 1. Ҳозирги замон буржуа фалсафасида (айниқса Америкада) кенг тарқалган реакцион субъектив идеалистик оқим. Бу оқим объектив воқеликни эмас, балки фақат буржуа манфаатларига мос, уларга фойда келтирадиган идеяларни ҳақиқат деб билади, объектив реалликни инкор этади. 2. Тарих фанида — воқеаларни тарихий тараққиёт қонуниятларига боғламасдан, фақат ташқи боғланиш ва хронологик тартиби нуқтан назаридан тасвирловчи йўналиш.

ПРАЗЕОДИМ. Менделеев даврий системаси учинчи группасининг лантанидлар оиласига кирадиган кимёвий элемент. Бу металл шиша ва чиниларни бўйяшда, махсус пўлат ва иссиққа чидамли магнит қотишмалари тайёрлашда ишлатилади.

ПРАКТИКА. 1. Кишиларнинг табиат ва ижтимоий ҳаётга актив таъсир кўрсатиш процесси, кишиларнинг бутун ижтимоий-тарихий фаолияти, аввало моддий ишлаб чиқаришдаги фаолияти. Илғор фан, назария доимо практика асосида, практика билан чамбарчас боғланган ҳолда ривожланади. КПСС Программаси КПСС фаолиятида назария ва практиканинг бирлигини қайд этади. 2. Назарий йўл билан олинган билимни амалий суратда татбиқ этиш ва мустаҳкамлаш, амалий иш, машғулот, тажриба, малака.

◆ **Ишлаб чиқариш практикаси** — мутахассислар тайёрлашда ўқиш-ўқитиш процессининг корхона ёки муассасаларда ўтказиладиган таркибий қисми. Олий ва махсус ўрта ўқув юртларининг студентлари ишлаб чиқариш практикаси давомида келажакдаги касблари бўйича тажриба ҳосил қиладилар, практик малакаларини оширадилар.

ПРАКТИКАНТ (эр), **ПРАКТИКАНТКА** (аёл). Ишлаб чиқариш практикасини ўтаётган киши.

ПРАКТИКУМ. Бирор ўқув предмети юзасидан ўтказиладиган амалий машғулотлар мажмуи (мас., олий ўқув юртларида).

ПРАПОРШИК. Чор армиясида қуйи офицерлик унвони ва шу унвонга эга бўлган офицер.

ПРЕДИКАТ. 1. лог. Муҳокама предметини, яъни субъектни аниқловчи мантиқий тушунча. 2. Грамматикада — кесим.

ПРЕДМЕТ. Сезиш органлари орқали ҳис этилган, мустақил суратда мавжуд бўлган ҳар қандай конкрет моддий ҳодиса, нарс.

ПРЕЗИДЕНТ. 1. Жамият ёки илмий муассасанинг маълум муддатга сайлаб қўйилган бошлиғи, раиси, мас., ЎзССР Фанлар академияси президенти. 2. Баъзи чет эл республикаларида маълум муддатга сайлаб қўйиладиган давлат бошлиғи.

ПРЕЗИДИУМ. 1. Съезд, мажлис ёки кенгашга раҳбарлик қилиш учун сайланган бир группа кишилар. 2. Давлат ҳокимияти органи, мас., СССР Олий Совети Президиуми, иттифоқчи, автоном республикалар Олий Советларининг Президиумлари ва ш. к. 3. Баъзи ташкилот ва муассасаларининг раҳбарлик органи, мас., КПСС Марказий Комитети Президиуми, ВЦСПС Президиуми, Фанлар академияси Президиуми ва ҳ. к.

ПРЕЙСКУРАНТ. Мол-товарларнинг турлари ва сортлари бўйича нархлари кўрсатилган маълумотнома, справочник.

ПРЕЛЮДИЯ. 1. Музикавий асарнинг кириш қисми, дебочаси, даромади. 2. Чолғу асбоблари ёки оркестр учун ёзилган мустақил музика асари.

ПРЕМЬЕРА. Пьеса, опера, балет ва ш. к. ларнинг биринчи қўйилиши.

ПРЕПАРАТ. 1. Лаборатория ёки фабрикада тайёрланган кимёвий бирикма, доривор. 2. Кимёвий жиҳатдан ўрганиш, текшириш учун тайёрланган модда. 3. Текшириш, кузатиш ёки ўқув мақсадлари учун тайёрланган ўсимлик ёки ҳайвон аъзоси.

ПРЕСС. 1. Материалларга босим йўли билан ишлов берадиган машина, ускуна. 2. Пресс-папье *сўз. айн. ўзи.*

ПРЕССЛАШ. Пресс ёрдамида ишлов бериш, исканжалаш, тахтакачлаш, мас., қипиқни пресслаш, тахтани пресслаш ва ҳ. к.

ПРЕСС-ПАПЬЕ. Восма қоғоз маҳкамланадиган канцелярия асбоби, босма.

ПРЕФЕКТ. 1. Қадимги Римда маъмурий ёки ҳарбий лавозим ва шу лавозимдаги киши. 2. Францияда департамент бошлиғи. 3. Баъзи буржуа мамлакатларида полиция бошлиғи.

ПРЕФЕКТУРА. 1. Рим империясида маъмурий бўлинма. 2. Францияда маъмурий-территориал бўлинма, префект қарамоғидаги маъмурий-территориал бўлинманинг бошқарув органи. 3. Префект канцелярияси, идораси.

ПРИВАТ-ДОЦЕНТ. Қатор ажнабий мамлакатларда ва революциягача Россияда олий мактаб ўқитувчиларига бериладиган илмий унвои ва муаллимлик мансаби.

ПРИЕМНИК. 1. Электр алоқасида, радиотехникада ва телемеханикада сигнал, информация, хабар, сўз, музика, тасвир ва ҳ. к. ларни қабул қилиб оладиган аппарат, мас., приёмник ва передатчик. 2. Радиоприёмник *сўз. айн. ўзи.*

ПРИЗМА. 1. мат. Икки асоси бир-бирига тенг ва параллел кўп бурчаклардан, ён ёқлари эса параллелограммлардан иборат кўп ёқлик. 2. физ. Шундай шаклга эга бўлган, мураккаб ёруғлиқни спектрга ажратиш, ёруғлик нурининг йўналишини ўзгартириш учун, шунингдек, турли оптик, спектрал асбоб ва аппаратларда ишлатиладиган тиниқ жисм.

ПРИЗМАТИК. Призма шаклига эга бўлган, призма шаклидаги, мас., призматик жисм.

ПРИКАЗЧИК. 1. Эски вақтларда дўкон, магазин эгаларига савдо-сотиқ ишларини олиб бориш учун ёлланган хизматчи, гумашта. 2. Помоччи ёр мулкчини идора қилувчи, хўжалик ишларини юритувчи хизматчи.

ПРИМА, муз. 1. Гамманинг биринчи пардаси; бир хил баландликдаги икки парда оралиғи; уч товушдан иборат товушлар сира-

сининг асосий товуши. 2. Музыка асарида асосий партия (4-маъносида).

ПРИМАДОНИА. Опера ва оперетталарда бош рол (партия)ни ижро этувчи артистка.

ПРИМИТИВ. Жуда содда, жўн, оддий, мас., примитив нарсa, примитив асар, примитив қарашлар ва ш. к.

ПРИМУС. Рўзгорда овқат пишириш, сув иситиш учун белгиланган, керосин билан ёнадиган иситиш асбоби.

ПРИНЦИП. 1. Назария, таълимот, фан ва ҳ. к. нинг асосий пойдевори, қонун-қондаси; хатти-ҳаракат, фаолият учун асос қилиб олинган қонун-қондаси, мас., тинч-тотув яшаш принципи, партиявийлик принципи, социализмнинг принципи: «ҳар кимдан қобилиятига яраша, ҳар кимга меҳнатига яраша». 2. Бирор киши қаттиқ ушлаб олган қонда, маслак, нуқтан назар, қараш, фикр, бурд, мас., принципини йўқ одам, бир принципда турмоқ ва ш. к.

ПРИНЦИПИАЛ. 1. Принципга асосланган, асосий принциплардан келиб чиқадиган, асосий, муҳим; жузъий эмас, мас., принципиал масала. 2. Принципли, принципга қаттиқ риоя қилувчи, бир принципда (гапда, фикрда, қарашда) маҳкам турадиган, мас., принципиал одам.

ПРИНЦИПИАЛЛИК. 1. Принципга ондлик, асосланганлик, мас., масаланинг принципиаллиги. 2. Ишда, назария ва практикада ўз принципларини изчиллик билан ўтказиш; принципга асосланиш, бир принципда, яъни бир фикрда, қараш ёки маслакда маҳкам туриш, мас., юксак принципиаллик.

ПРИНЦИПСИЗЛИК. Ҳеч қандай аниқ бир принципга, қатъий, мустақил фикрга эга эмаслик, ҳадеб айнийвериш, маслаксизлик; тутуриқсизлик, бебурдлик.

ПРИСТАВ, ПРИСТУФ. Революциядан олдинги Россияда маҳаллий полиция бошлиғи.

ПРИСТАНЬ. Кемалар тўхтайдиган маҳсуе жой.

ПРИЦЕП. Транспорт воситаларига тиркаладиган арава, моторсиз вагон; тракторга тиркаладиган машина, қурол, мас., пахтаи прицепда ташини.

ПРОБИРКА. Лаборатория ишларида қўлланиладиган бир томонли берк юпка шиша найча.

ПРОБКА. 1. Пўкак дарахти пўстлогидан тайёрланадиган материал, пўкак, мас., пробкадан ясалган қалқовуч. 2. Шундай материалдан ясалган тиқин ва умуман тиқин, мас., шишанинг оғзини пробка билан бекитмоқ. 3. Электр сақлагич (предохранитель) нинг сўзлашув тилидаги номи.

ПРОБЛЕМА. Ҳал қилиниши зарур бўлган муҳим назарий ёки амалий масала, муаммо, мас., халқаро проблемалар, Германия проблемасини бартараф қилиш ва ш. к.

ПРОБЛЕМАТИК. Ҳали проблема бўлган, ҳал қилилмаган, таҳминий; мўлжалдаги.

ПРОБЛЕМАТИКА. Проблемалар (муаммолар) мажмуи.

ПРОВИЗОР. Юқори малакали аптека ходими, фармацевт.

ПРОВИНЦИАЛИЗМ. Шеваларга хос сўз ёки ибора, диалектизм.

ПРОВИНЦИЯ. 1. Қадимги Римда—римликлар забт этиб олган ва Рим ноиблари идора қилган территориялар, мамлакатлар. 2. Рос-

сияда XVIII асрда маъмурий-территориал бўлинма, губернанинг бир қисми. 3. Баъзи давлатларда маъмурий-территориал бўлинма, вилоят (Бельгия, Испания, Италия ва бошқаларда). 4. Пойтахтдан узок жойлар.

ПРОВИТАМИНЛАР, ВИТАМИНДОШЛАР. Одам ва ҳайвон организмда витаминга айлана оладиган моддалар.

ПРОВОДНИК. Пассажирлар вагонига қаровчи ва пассажирларга хизмат кўрсатувчи темир йўл хизматчиси.

ПРОГНОЗ. Мавжуд далиллар, маълумотлар асосида бирор воқеа ёки ҳодисанинг қандай бўлишини, ривожланиши ва оқибатини олдиндан айтиб бериш, олдиндан қилинган хулоса, мас., об-ҳаво прогнози, сиёсий воқеалар прогнози ва ш. к.

ПРОГРАММА I. 1. Бирор фаолият, иш-ҳаракатнинг режаси, мўлжали, плани, мас., мамлакатни индустриалаштириш программаси. 2. Сиёсий партия, жамоат ташкилоти, ҳукумат, айрим давлат ёки жамоат арбобининг дунёқарашлари ва мақсадлари баён қилинган ҳужжат, мас., *КПСС Программаси, программа-максимум, программа-минимум*, коммунизм қуришнинг улғувор программаси ва ш. к. 3. Съезд, конференция ва ш. к. ларнинг кун тартиби. 4. Газета, журнал, альманах ва ш. к. ларнинг плани, режаси. 5. Концерт ёки цирк томошаларининг барча номерлари йиғиндиси. 6. Спектакль, бошқа томошалар мазмунини ҳамда ижро этувчилар, режиссёрлар ва бошқа қатнашувчилар рўйхатини ўз ичига олган брошюра.

◆ **КПСС Программаси** — Совет Иттифоқи Коммунистик партиясининг программаси — КПСС ва барча совет халқининг коммунизм учун кураш, коммунистик жамият қуриш йўллари ва воситаларининг илмий баёни (КПССнинг XXII съездида қабул қилинган).

ПРОГРАММА II. Уқув фани материалларининг ҳажми ва мазмуни, уларни ўз ичига олган варақа, китобча ва ш. к., мас., ўрта мактаблар учун ўзбек адабиёти программаси.

ПРОГРАММА-МАКСИМУМ. Сиёсий партиялар кўзда тутилган энг охириги мақсадлар ва программанинг ана шу мақсадларни ўз ичига олган қисми.

ПРОГРАММА-МИНИМУМ. Программа-максимумни амалга ошириш учун энг олдин бажарилиши зарур бўлган муҳим вазифа ва мақсадлар ҳамда программанинг ана шу мақсадларни ўз ичига олган қисми.

ПРОГРАММЛАШ. 1. Ҳисоблаш математикаси ва техникасининг электрон-ҳисоблағич машиналарда масалалар ечини билан шуғулланидиган бўлими. 2. Электрон-ҳисоблағич машина, станок ва ҳоказолар учун программа тузиш.

ПРОГРЕСС. Юксалиш, ривожланиш процессида камолотга эришни, юқори даражага кўтарилиш, тараққиёт.

ПРОГРЕССИВ I. Тараққийларвар, илгор; тараққиётга, жамиятнинг олға қараб юксалишига ундовчи, ёрдам кўрсатувчи; қолоқлик ва реакцияга қарши курашувчи, тараққиёт йўлига бошловчи, мас., прогрессив инсоният, прогрессив ҳаракат ва ш. к.

ПРОГРЕССИВ II. Ўсиб борадиган, тобора ривожланувчи, мас., прогрессив иш ҳақи.

ПРОГРЕССИЯ. мат. Ҳар бири, ўзидан олдинги сонга белгили

сонни қўшиш (арифметик прогрессия) ёки кўпайтириш натижасида (геометрик прогрессия) ҳосил бўлган сонлар қатори.

ПРОДЮСЕР. Капиталистик мамлакатлардаги кинематографияда кинофирма бошлиғи, фильмни олишга маблағ ажратиб берадиган молиявий группанинг вакили.

ПРОЕКТОР. Техникада расмлар ва ш. к. ларни экранга катта-лаштириб тушириш учун белгиланган асбоб.

ПРОЕКЦИОН. Проекция ҳосил қилувчи, туширувчи, проекцияга оид, мас., проекцион фонарь.

◆ **Проекцион фонарь** — расмларни ва кино кадрларини экранда катта қилиб кўрсатадиган оптик асбоб.

ПРОЕКЦИЯ. 1. мат. Фазовий шаклларнинг текисликдаги тасвири. 2. Экранга оптик асбоблар ёрдами билан туширилган тасвир.

ПРОЖЕКТОР. Шуълани тўплаб бир томонга туширувчи кучли ёритиш асбоби; ҳарбий мақсадларда, транспорт воситаларида йўлни, қурилиш ва ҳ. к. ларда катта майдонларни ёритиш учун қўлланилади.

ПРОЗА. Наср билан ёзилган бадний асар (роман, повесть, ҳикоя, очерк ва бошқалар).

ПРОЗАИК I. Прозачи *сўз. айн. ўзи.*

ПРОЗАИК II. Проза билан ёзилган, проза тарзида, формасида ёзилган, мас., прозаик асар.

ПРОЗАЧИ. Проза асарлари автори, проза (роман, ҳикоя ва ш. к. асарлар) ёзувчи адиб.

ПРОИГРИВАТЕЛЬ, с. т. Радиоприёмник, телевизор, магнитофонларнинг граммофон пластинкасини қўйиб эшиттирадиган қисми.

ПРОКАТ I. Чигирлаш, ёйиш йўли билан металл ва металл қотишмаларидан ясалган лист, рельс, тўснн, сим формасидаги материаллар.

ПРОКАТ II. Нарсаларни (машина, мотоцикл ва ш. к. ни) маълум ҳақ эвазига вақтинча фойдаланиш учун олиш ёки бериш.

ПРОКАТКА, ПРОКАТКА ҚИЛИШ. Металлургияда — металл ва металл қотишмаларини чигирлаш, ёйиш, *прокат* ҳосил қилиш.

ПРОКЛАМАЦИЯ. Сиёсий мазмундаги босма варақа, листовка. Россия коммунистлари томонидан кўплаб тузилган, тарқатилган прокламациялар омма ўртасида агитация олиб бориш, кенг халқ оммасини чоризм ва капитализмни ағдартишга сафарбар қилишда ўткир қурол бўлиб хизмат қилди.

ПРОКУРАТУРА. Мамлакатда қонунга амал қилиниши устидан назорат олиб боровчи ва судда давлат номидан тузилган айбномани ҳимоя қилувчи давлат органи.

ПРОКҲРОР. 1. Прокуратура ходими, давлат қонуларининг тўғри бажарилиши устидан назорат олиб боровчи ва судда давлат номидан тузилган айбномани тасдиқлаб чиқувчи лавозимли киши. 2. Суд процессида давлат қораловчиси.

ПРОЛЕТАР. Капиталистик жамиятда ишлаб чиқариш воситаларидан маҳрум қилинган ёлланма ишчи; йирик саноат ишчиси.

ПРОЛЕТАРИАТ. Капиталистик жамиятда иккита асосий синфдан бири, ишлаб чиқариш воситаларидан маҳрум этилган, буржуазия томонидан эксплуатация қилинувчи ёлланма ишчилар синфи, пролетарлар синфи.

ПРОЛЕТАРЛАШИШ. Пролетар бўлиб қолиш, пролетарга айланиш, камбағаллашиш, қашшоқлашиш.

ПРОЛЕТ. Темир йўл станциялари разъездлари орасидаги участка.

ПРОЛОГ. Адабий-бадий асарларда, мас., драма, роман ва ш. к. да — асарнинг асосий қисмида тасвирланган воқеалардан илгарин бўлиб ўтган воқеаларни тасвирловчи кириш қисми, адабий асарнинг муқаддимаси.

ПРОЛОНГАТОР. Тирик организмда дориларнинг бирор хусусиятини узоқ вақт сақлаб туришга ёрдам берадиган модда.

ПРОМЕТИЙ. Менделеев даврий системаси учинчи группасининг лантанидлар оиласига кирадиган, радиоактив кимёвий элемент. Прометий изотопларидан бири атом бомбаси портлагандан кейин радиоактив заҳарловчи модда ҳисобланади.

ПРОПАГАНДА. Тарғибот, маълум идея, таълимот, билим, назария ва ш. к. ни тушунтириш ҳамда тарқатиш ва шу йўл билан оммага ғоявий таъсир кўрсатиш, мас., марксизм-ленинизм идеяларини пропаганда қилиш, атенстик пропаганда ва ш. к.

ПРОПАГАНДИСТ. Тарғиботчи, пропаганда қилувчи, пропаганда юргизувчи, маълум идея, таълимот, назария ва ш. к. ни тарғиб қилувчи.

ПРОПЕЛЛЕР. Самолётни ҳаракатга келтирадиган ҳаво винти, паррак.

ПРОПИСКА. Бирор кимсанинг яшаб турганлигини уй дафтари-га расмий суратда қайд этиш ва шу ҳақда паспортга қўйилган белги, мас., прописка қилмоқ, пропискадан ўтмоқ ва ш. к.

ПРОПОРЦИОНАЛ. 1. Қисмлари, ўлчамлари ўзаро маълум нисбатда бўлган, эни бўйига мос, мутаносиб, уйғун. 2. *мат.* Бир қанча кўпайса, иккинчиси ҳам шунча кўпаядиган (тўғри пропорционал) ёки бири қанча камайса, иккинчиси ҳам шунча камайадиган (тескари пропорционал) миқдорлар.

ПРОПОРЦИЯ. 1. Қисмларнинг, ўлчамларининг ўзаро нисбати, умуман нарсалар ўртасидаги миқдорий муносабатлар. 2. *мат.* Икки нисбатнинг тенглиги, мас., арифметик пропорция, геометрик пропорция.

ПРОПУСКА. Бирор жойга кириш ёки бориш учун берилган ҳужжат, рухсатнома.

ПРОРАБ (русча «производитель работ» сўзларининг биринчи бўғинидан ясалган). Қурилишда бевосита раҳбарлик қиладиган техник ёки инженер.

ПРОРЕКТОР. Университетда ва олий ўқув юртларида ректорнинг маълум бир соҳа бўйича ўринбосари, мас., илмий ишлар бўйича проректор.

ПРОСПЕКТ I. Шаҳарларда тўғри кетган кенг, катта кўча.

ПРОСПЕКТ II. 1. Нашрга мўлжалланган китоб ёки асарнинг кенг, мукамал плани, мас., адабиёт дарслигининг проспекти. 2. Мол-товарларнинг нархи ва бошқа кўрсаткичлари; реклама учун чиқарилган арақа ёки брошюра.

ПРОТАКТИЙИЙ. Менделеев даврий системасининг учинчи группасига кирадиган, актинидлар оиласига мансуб кимёвий элемент, кулранг-оқниш, ҳавода оксидланмайдиган металл. Сунъий йўл билан бир неча изотоплари олинган.

ПРОТЕЗ. Организмнинг кесилган ёки зарарланган аъзоси ўрнига қўйилган ёғоч ёки металл оёқ, қўл, шиша кўз, сунъий (ясама) тиш ва ш. к. лар.

ПРОТЕЗА, лингв. Сўзни талаффуз этишда унинг биринчи товуши олдида бир товуш орттирилиши, мас., исправка (справка), истакан (стакан) ва ш. к.

ПРОТЕКТОРАТ. Кучли давлатнинг кучсиз давлатга формал ҳомилиги. Протекторат амалда империалистик давлатларнинг кучсиз мамлакатларни бўйсундириш воситасидир, мустамлакачиликнинг бир формасидир, чунки бунда заиф мамлакат ички давлат тузилиши томонидан расман мустақил ҳисобланса-да, ҳақиқатда империалистик давлатга бўйсинади.

ПРОТЕКЦИОНИЗМ. Капиталистик мамлакат саноати ва қишлоқ хўжалигини чет эл рақобатидан ҳимоя қилиш, ўз товарларини ички бозорда балаид нарх билан сотиш, монополияларнинг халқни талаш ҳисобига устама фойда олишига йўл очиб бериш мақсадида чет эллардан келадиган товарларга катта бож солиш тартиби.

ПРОТЕСТАНТ. Протестантизм мазҳабидаги киши.

ПРОТЕСТАНТИЗМ, ПРОТЕСТАНТЛИК. Фарбий Европада XVI асрдан бошлаб католицизмдан ажралиб чиққан турли христиан мазҳабларининг умумий номи. Протестантизм асосан Англияда, АҚШ, Германия, Швеция ва Нидерландияда, шунингдек, Скандинавия мамлакатларида тарқалган.

ПРОТИВОГАЗ. Нафас олиш органларини ҳамда юз билан кўзини заҳарли газ ва бошқа заҳарли моддалардан сақлаш учун хизмат қиладиган, юзга кийиладиган асбоб, маска; газниқоб.

ПРОТИН. Водороднинг учта оғир изотопларидан бири.

ПРОТОКОЛ. 1. Мажлисда, йигилишда ёхуд сўроқ маҳалида айтилган сўзлар ва қабул қилинган қарорлар тўлиқ ёзиб олинган ҳужжат, мас., мажлис протоколи, тергов протоколи ва ш. к. 2. Бирор фактни тасдиқлаш учун тузилган ҳужжат, мас., суд экспертизаси врачн тузган протокол. 3. Жамоат тартиб-интизомини бузганлик тўғрисида тузилган акт. 4. Халқаро битишув, келишувлар ҳақидаги ҳужжат.

ПРОТОН, физ. Атом ядросининг таркибий қисми — мусбат зарядланган зарра, водород атомининг ядроси; протон ҳамма атомларининг ядролари таркибида мавжуддир.

ПРОТОПЛАЗМА. Жонивор ва ўсимликлар организмн хужайраларидаги ҳаётн процесслар учун энг керакли модда.

ПРОТОТИП. Ёзувчиға бадний образ яратиш учун манба бўлган шахс, мас., М. Исмоилийнинг «Фаргона тоғи отгунча» романидаги Ғуломжон образи учун прототип Ҳамза Ҳакимзода Нибзийдир.

ПРОФЕССИОНАЛ. Бирор ишни ўзига касб қилиб олган, мас., профессионал ашулачи, профессионал революционер ва ш. к.

ПРОФЕССОР. Олий ўқув юртларида мустақил курс (фан) бўйича лекция ўқувчиларга, илмий ходимларга, кафедра муайнларига ёки илмий-текшириш институтларида раҳбарлик иши олиб боровчиларга бериладиган илмий унвон ва шу унвонга эга бўлган киши.

ПРОФИЛАКТИКА. 1. Қасалликларнинг олдини олиш, уларнинг тарқалиб кетишига йўл қўймаслик, аҳолининг соғлигини сақлаш ва мустаҳкамлаш мақсадида олдиндан кўриладиган тадбирлар.

системаси. 2. Машина, асбоб-ускуналарни тўзишдан, бузилиб қолишдан сақлаш мақсадида олдиндан кўриладиган чоралар.

ПРОФИЛАКТОРИЙ. СССРда мавжуд бўлган даволаш-профилактика муассасаси; бу жойда меҳнаткашларнинг кунлик иш режимига путур етказмаган ҳолда уларнинг соғлиғи мустаҳкамлантирилади ва меҳнат қобилиятининг пасайишига йўл қўйилмайди.

ПРОФИЛЬ. 1. Хўжалик, ихтисос, соҳа ва ш. к. нинг йўналишини белгилайдиган ўзига хос хусусиятлари, вазифалари, ихтисос, мутахассислик, касб, соҳа йўналиши, мас., колхозимизнинг профили — пахтакорлик. 2. Юзнинг ёки нарсаларнинг ён томондан кўрилиши. 3. Бирор нарсанинг тиккасига (вертикал) кесилгандаги умумий кўрилиши, мас., бинонинг профили, йўлнинг профили ва ш. к.

ПРОФКОМ. Маҳаллий касаба союз комитети.

ПРОХОДКАЧИ. Фойдални қазилмаларни кавлаб олувчи, туннелларни кавлаб ўтувчи мутахассис ишчи.

ПРОЦЕДУРА. 1. Бирор ишни амалга ошириш, расмийлаштириш учун белгиланган тартиб; бирор иш юзасидан ўтказиладиган тадбир-чораларни кўриб чиқиш, муҳокама қилиш ёки амалга ошириш, бажариш тартиботи, мас., протоколни имзолаш процедураси ва ҳ. к. 2. Даволашни учун қабул қилинадиган массаж, ванна ва ш. к.

◆ **Суд процедураси** — судда иш кўришнинг расмий тартиби.

ПРОЦЕНТ. 1. Яхлит бирлик деб қабул қилинган соннинг, миқдорнинг юздан бир ҳиссаси, улуши (% белгиси билан кўрсатилади). 2. Ҳар юз сўм (ёки бошқа юзта пул бирлиги)дан келадиган даромад. 3. Қарздорнинг қарз эгасига ундан олган пулдан фойдалангани учун тўлайдиган фойдаси. 4. Даромадга қараб олиннадиган ёки тўланадиган ҳисса.

ПРОЦЕСС. 1. Нарса ёки ҳодисаларнинг изчиллик билан ўзгариши, алмашиниб туриши; ўзгариш, ривожланиш жараёни, мас., тафаккур процесси, ўсимликларнинг ривожланиш процесси. 2. Бирор мақсадга эришиш учун тадрижий равишда бажариладиган ишлар мажмуи.

◆ **Ишлаб чиқариш процесси** — моддий бойликлар ишлаб чиқаришда, тайёрлашда кетма-кет қилинадиган ишларнинг мажмуи ва тартиби. **Суд процесси** — судда кўрилган иш ёки ишнинг кўрилиши. мас., жиноий процесс, граждан процесси ва ш. к.

ПРОЯВИТЕЛЬ, махс. Сурат олинган пластинка, плёнкани очадиган, очилтирадиган, яъни суратни позитив ҳолига келтирадиган дори.

ПРУЖИНА. Машина, механизм, мослама ва ҳ. к. нинг спиралсимон ўралган ёки ўрам-ўрам қилинган эгилувчан пўлат қисми, детали, мас., соат пружинаси, патефон пружинаси.

ПСИХИАТР. Рухий касалликлар врач.

ПСИХИАТРИЯ. Рухий касалликлар ва уларни даволаш ҳақидаги фан.

ПСИХИЗМ. 1. Ҳиссиётлар, кечинмалар мажмуи. 2. Барча ҳодисаларни руҳ фаолиятига боғлайдиган идеалистик таълимот.

ПСИХИКА. Онда объектив воқеаларнинг акс этишидан ҳосил бўлган руҳий кечинмалар мажмуи, руҳий ҳолат.

ПСИХИСТ. Психизм (2-маъносида) тарафдори, издоши.

ПСИХ(О)... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, психикага оидликни билдиради, мас., психология, психопатология, психиатрия, психотерапия ва ш. к.

ПСИХОЗ. Бош миyanнинг яллиғлавиши ва психик функцияларнинг бузилиши натижасида юзага келадиган руҳий касаллик, савдойлик, телбалик.

ПСИХОЛОГ. 1. Психология олими, мутахассиси. 2. Кишининг психологиясини, аҳвол-руҳиясини жуда яхши биладиган, сезувчан одам.

ПСИХОЛОГИЗМ. 1. Психик ҳолатларни чуқур тасвирлашга, чуқур психологик анализга мойиллик. 2. *фал.* Субъектив психологияга асосланувчи, объектив борлиқни ҳис-туйғулар мажмундан иборат деб қаровчи идеалистик фалсафий оқим.

ПСИХОЛОГИЯ. 1. Психологияга оид, мас., психологик тадқиқот, психологик анализ ва ш. к. 2. Персонажлар психологиясини, руҳий ҳолат ва кечинмаларини чуқур тасвирлаш асосига қурилган, тузилган, мас., психологик роман, психологик драма ва ҳ. к.

ПСИХОЛОГИЯ. 1. Киши психикасини, руҳий ҳолат ва кечинмаларини сезиш, ҳис этиш, идрок, тафаккур сингари психик процессларни ҳамда кишининг ички дунёси, қобилияти, хулқ-атвор сингари психик хусусиятларини ўрганадиган фан. 2. Бирор фаолиятга боғлиқ бўлган психологик процесслар мажмуи. 3. Руҳ, аҳвол-руҳия, руҳий ҳолат, кишининг ички дунёси.

ПСИХОПАТОЛОГИЯ. Руҳий касалликларни ўрганиш ва даволаш ҳақидаги таълимот.

ПСИХОТЕРАПИЯ. Руҳий таъсир қилиш (мас., гипноз қилиш) йўли билан даволаш усули.

ПСИХРОМЕТР. Ҳавонинг намлигини ўлчайдиган асбоб.

ПУБЛИЦИСТ. Ижтимоий-сиёсий темаларда асарлар яратувчи адиб, ёзувчи.

ПУБЛИЦИСТИК. Публицистикага ва публицистга оид, ижтимоий-сиёсий масалаларга бағишланган, мас., публицистик жанр, публицистик мақола, публицистик фаолият ва ш. к.

ПУБЛИЦИСТИКА. 1. Адабиётнинг ўз замонасининг муҳим ижтимоий-сиёсий масалаларига бағишланган тури; ижтимоий-сиёсий масалаларга, сиёсат ва ижтимоий ҳаёт масалаларига доир адабиёт (памфлет, мурожаатнома, прокламация, публицистик мақолалар, очерк, фельетон ва бошқалар). Публицистика сиёсий курашнинг ўткир қуролидир. 2. Шу турдаги асарлар, мас., И. Эренбург публицистикаси, Ҳ. Олимжон публицистикаси ва ҳ. к.

ПУД. Метрик ўлчовлар системаси қабул қилинганга қадар 16 килограммга тенг оғирлик ўлчов бирлиги.

ПУЛЕМЕТ. Кичик калибрли автоматик тезотар қурол.

ПУЛЬВЕРИЗАТОР. Суюқ ёки кукун моддаларни пуркайдиган ёки чангитиб сепадиган асбоб, мас., пульверизатор билан бино, машина ва бошқаларни бўяш, дори сепиш ва ш. к.

ПУЛЬВЕРИЗАЦИЯ. Суюқликларни пульверизатор билан пуркаш, чангитиб сепиш.

ПУЛЬМОТОР. Сунъий тарзда нафас олдирадиган аппарат. Бу асбоб кислородни озгина босим остида ўпкага етказиб беради.

ПУЛЬПОМЕР. Нам тупроқнинг zichлигини аниқлайдиган асбоб

ПУЛЬС. Юракнинг ҳар бир қисқаришида ундан келаётган қон оқими таъсирида қон томирлари деворчаларининг тегиши, уриши. шуниингдек, томир тепкиси сезиладиган жой.

ПУЛЬТ. 1. Ноталар қўядиган баланд, бир томонга нишаб столча. 2. Бошқариш асбоблари, аппаратлари ўриatilган жой, пункт, мас., диспетчерлик пульта.

ПУНКТ. 1. Ер юзидаги маълум бир жой, мас., стратегик пункт, географик пункт. 2. Бирор иш, машғулот учун махсус жиҳозланган жой, мас., телефон станциясининг гаплашиш пункти, кузатиш пункти ва ш. к. 3. Бирор махсус иш учун белгиланган муассаса, корхона, мас., пахта пункти, медицина пункти. 4. Расмий ҳужжат ёхуд бирор текстнинг рақам, ҳарф ва ш. к. лар билан ажратилган айрим қисми. бўлими, параграфи, мас., мажлис кун тартибнинг «б» пункти.

ПУНКТУАЦИЯ. Тилиш белгиларини қўйиш тартиби ва қоидалари мажмуи.

ПУРИЗМ. Тилни неологизм, варваризм ва «авомча» сўзлардан сақлашга интилувчи, тилининг «софлиги» учун курашувчи оқим.

ПУРИСТ. Пуризм тарафдори.

ПУТЕВКА. 1. Бирор жойга, мас., санаторий, дам олиш уйи, пионерлар лагери, ўқув юрти ва ш. к. ларга юборилувчи кишига бериладиган гувоҳнома, йўлланма. 2. махс. Автомашини ва бошқа транспорт воситалари ҳайдовчиларининг қўлига бериладиган, маршрут ва бажарилиши зарур бўлган вазифа ёзиб қўйилган алоҳида ва-рақа.

ПУШБОЛ, спорт. Икки команданинг спорт ўйини. Бу ўйинда диаметри қарийб 1.8 метр бўлган катта конток рақиб дарвозасига киргизилади.

ПЬЕСА. 1. Саҳнага қўйиш учун мўлжалланган драматик асар

2. Кичик музика асари.

ПЬАНИНО. Пианино сўз. айн. ўзи.

ПЭР. Ўрта асрларда Франция ва Англияда жорий бўлган, юқори дворянлар вакиллариининг унвони. Бу унвон 1848 йилда Фран-цияда бутунлай бекор қилинди, Англияда эса ҳозир ҳам сақланиб қолган.

Р

РАБФАК (русча «рабочий факультет» сўзларининг биринчи бўғинидан ясалган). 1919—1936 йилларда ишчи ва деҳқонларини тез суръатлар билан олий ўқув юртларига кириш учун тайёрлаган махсус ўқув юрти.

РАДА. 1. Баъзи славян халқларида турли коллегиял ҳокимият органларининг номи. 2. Украина ва Польшада — совет, мас., қиш-лоқ радаси — қишлоқ совети. 3. Иккинчи жаҳон урушидан сўнг Польшада — гитлерчи фашист оккупантларга қарши кураш жараё-нида яратилган ҳамда Польшани янги типдаги давлатга, халқ де-мократик республикасига айлантиришни таъминлаган янги тип халқ демократияси органлари; бу органлар дастлаб подпольеда иш олиб борганлар. 4. Украина ва Белоруссияда 1917—1918 йилларда ҳукм сурган контрреволюцион буржуа миллатчилари ташкилоти.

РАДАР. Радиолокатор ва радиолокация сўз. айн. ўзи.

РАДИАЛ. Радиус бўйлаб йўнalgан, таралган, жойлашган; шуъ-ласимон.

◆ Радиал тезлик — радиус бўйлаб йўналган тезлик.

РАДИАТОР. 1. Машина, трактор ва ҳ. к. нинг моторларидаги сувни совитувчи асбоб. 2. Катта биноларда ишлатиладиган иситиш асбоби.

РАДИАЦИОН. Радиацияга, нурланишга оид.

◆ Радиацион химия — химиянинг катта энергияли қисқа тўлқинли электромагнитвий тебранишлар, яъни рентген нурлари, гамма нурлар ва электрон, протон, альфа-зарраларнинг кимёвий таъсирини ўрганадиган соҳаси.

РАДИАЦИЯ, физ. Нурланиш, нур сочиш; нур сочилиши, тарқалиши; бирор жисмдан, мас., қуёшдан чиқарилган электромагнит нур энергия.

РАДИЙ. Менделеев даврий системасининг иккинчи группасига кирадиган қумушсимон оқ, радиоактив кимёвий элемент, иссиқлик ва нур энергияси сочадиган металл. Радий уран рудасида учрайди. Радийнинг кашф этилиши (1898) радиоактивлик таълимотининг қарор топишига олиб келди. Радий нурлари медицинада (рак, тери сили ва бошқа касалликларни даволашда), илмий-тадқиқот ишлари олиб боришда кенг қўлланади.

РАДИКАЛ I. 1. Тўб ва қатъий ўзгаришлар тарафдори. 2. Радикализм (2-маъносида) тарафдори. Радикаллар ўз программаларида капиталистик тузумнинг эксплуататорлик характериини ўзгартирмайдиган, меҳнаткашларнинг манфаатларига қарши қаратилган буржуа демократик давлат реформалари ўтказишни талаб қиладилар, бинобарин реакционерлар билан огиз-бурун ўпишиб, буржуазия учун хизмат қиладилар.

РАДИКАЛ II. 1. *мат.* Илдиз чиқариш амалининг белгиси ва шу амалининг натижаси. 2. *хим.* Бир кимёвий бирикмадан иккинчи кимёвий бирикмага ўзгармасдан ўтадиган атомлар группаси.

РАДИКАЛ III. Қатъий, кескин, тўб, мас., радикал чоралар, радикал ўзгаришлар.

РАДИКАЛИЗМ. 1. Назария ва практика масалаларини ҳал этишда тўб ва қатъий чоралар кўришни талаб қилиш ва қўлланиш. 2. Буржуа давлати манфаатлари ва буржуа давлати доирасидагина демократик реформалар ўтказишни талаб этувчи буржуа ва майда буржуа спёсий оқими.

РАДИКАЛ-СОЦИАЛИСТЛАР. Францияда энг эски буржуа партияси.

РАДИКУЛИТ, мед. Орқа миё нерв илдизларининг яллиғланиши.

РАДИО. 1. Узоқ масофаларга сигнал, овоз, тасвир ва ҳ. к. ларини узатиш мақсадида электромагнит тўлқинларини эфирга симсиз тарқатиш ва уларни қабул қилиб олиш воситаси. Радиоини рус олими А. С. Попов (1859—1906) кашф этгандир. 2. *с. т.* Радиопрёмия, радиоқарнай, мас., радио сотиб олдим. 3. *с. т.* Радиоэшиттириш, мас., радио эшитдим. 4. Биринчи таркибий қисми «радио» бўлган қўшма сўз ўрннда ишлатилади (радиотехника, радиоэшиттириш, радиоузел ва ш. к.), мас., радиостанцияда ишламоқ ўрнига радиоа ишламоқ дегандаги каби.

РАДИО... 1. Аслида рус тилида қўшма сўзларининг таркибий қисми бўлиб, радиога (1-маъносида) оидликни, радио билан боғлиқ эканликини билдиради, мас.: *радиоаппарат, радиогазета, радиокомбайн* ва ш. к.

РАДИО.... II. Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, радийга, радиоактивликка, радиацияга оидлигини билдиради, мас.: *радиоизотоплар, радиобиология, радиология* ва ш. к.

РАДИОАКТИВ. Радиоактивликка оид, радиоактивлик хусусиятларига эга бўлган, мас., радиоактив парчаланиш, радиоактив элемент ва ш. к.

◆ **Радиоактив элементлар** — радиоактивлик хусусиятига эга бўлган элементлар, мас., уран, радий, торий, плутоний, нептуний ва бошқалар.

РАДИОАКТИВЛИК. Баъзи бир кимёвий элементлар атом ядроларининг ўз-ўзидан ёки сунъий равишда парчаланиши ва айин вақтда нурланиши, нур сочиши.

РАДИОАЛОҚА. Радио орқали амалга ошириладиган алоқа радио орқали алоқа қилиш.

РАДИОАЛЬТИМЕТР. Учиш баландлигини аниқлайдиган, радиолокация принциpigа асосланган асбоб.

РАДИОАППАРАТ. Радио тўлқинларини қабул қилиб олиш ёки узатиш учун хизмат қиладиган аппарат.

РАДИОАППАРАТУРА. Радиоаппаратлар системаси.

РАДИОАСТРОНОМИЯ. Астрономиянинг осмон жисмларини, улардан тарқалган ёки қайтган радиотўлқинларини қабул қилиб олиб текшириш асосида ўрганувчи соҳаси. Радиоастрономия энг кучли оптик телескоплар билан ҳам кўринмайдиган осмон жисмларининг нурланишини аниқлай олади. Қабул қилинган радиотўлқинлар узоқ оламдаги жисмлардаги физикавий процессларни, температурани, узоқлигини ва бошқа хусусиятларини аниқлашга имкон беради.

РАДИОБИОЛОГИЯ. Биологиянинг бир бўлими; жонли организмларга нурланиш таъсирининг самарадорлигини ўрганади.

РАДИОГАЗЕТА. Радио орқали эшиттириладиган оғзаки газета.

РАДИОГОНИОМЕТР. Қўзғалмас антенна системасида ҳар қандай йўналишдаги радиосигналларини қабул қиладиган ва узатадиган асбоб. Радиогониометр кемаларда, самолётларда уларнинг географик ўринини аниқлаш учун қўлланилади.

РАДИОГРАММА. Радиотелеграф орқали олинган ёки берилган телеграмма.

РАДИОГРАФИЯ. Турли объектларнинг радиоактив элементларнинг нурланиши таъсири билан плёнкага суратини олиш ва шу усулда олинган сурат.

РАДИОЗОНД, тех. Ҳаво шарига боғлаб чиқариладиган ва атмосферанинг юқори қатламларидаги ҳодисалар ҳақида радио орқали автоматик равишда сигнал ва информация бериб турадиган метеорологик асбоб.

РАДИОКАРНАЙ. Радиоэшиттиришларни қабул қилиб олиб, қаттиқ қилиб эшиттириладиган мослама, карнай.

РАДИОКИМЕ. Радиохимия *сўз. айн. ўзи.*

РАДИОКОМБАЙН. Телевизор, радиоприёмник, магнитофон ва проигрыватель қўшилмасидан иборат мураккаб аппарат.

РАДИОКОММЕНТАТОР. Радио комментатори — қундалик воқеаларга доир мақолалар ёки халқаро обзор билан радиода чиқадиган журналист.

РАДИОКОМПАС. Узатаётган радиостанцияга нисбатан самолёт ёки кема курсини кўрсатадиган, йўналма антеннали, радиоприёмникка ўхшаган мослама.

РАДИОКУЗГУ. Йўналма радиотўлқинни акс эттирадиган яхлит ёки панжарасимон металл сирт (юза).

РАДИОЛА. Радиоприёмник ва электр патефондан иборат аппарат.

РАДИОЛАМПА. Радиоприёмник лампаси.

РАДИОЛАШТИРИШ. 1. Радиостанциялар ва радиоустановка-лар тармогини кенгайтириш, кўпайтириш, мас., мамлакатни радио-лаштириш, колхозни радиолаштириш. 2. Бирор нарсани радиоаппаратлар билан жиҳозлаш.

РАДИОЛОГ. 1. Радиология мутахассиси. 2. Радиоактив модда-лар билан даволочи мутахассис, врач.

РАДИОЛОГИЯ, МЕДИЦИНА РАДИОЛОГИЯСИ. Медицина-нинг бир бўлими; диагностик мақсадларда нурланишни, асосан рент-ген нурланишни, радиоактив изотоплар ва зарралар тезлаткичи нур-ланишни қўллаш билан шуғулланади.

РАДИОЛОКАТОР. Узоқдаги объектларни, мас., самолёт, кема ва ш. к. ларни улардан қайтган радио тўлқинлари воситаси билан қаерда эканлигини аниқлаб берадиган асбоб.

РАДИОЛОКАЦИЯ. Узоқдаги объектларни, мас., самолёт, кема ва ш. к. ларни улардан қайтган радио тўлқинлари воситаси билан қаерда эканлигини аниқлаш усули.

РАДИОМАНЕВР. Ердан радио орқали сигналлар бериб, кема ва самолётларга уларнинг турган жойини аниқлаш учун ёрдам беради-ган радиостанция.

РАДИОМАРКАЗ. Радиостанцияларнинг радиоалоқа ва радио-эшиттириш аппаратуралари билан ускуналанган марказий бўлими.

РАДИОМАЧТА. Радиовишка *сўз. айн. ўзи.*

РАДИОМЕТЕОРОЛОГИЯ. Тропосферада радиотўлқинларнинг тарқалишига метеорологик шарт-шароитларнинг таъсири ва радио-тўлқинлар воситасида тропосферани тадқиқ қилиш тўғрисидаги билим соҳаси.

РАДИОМЕТР. 1. *физ.* Радиация интенсивлигини ёки нур энер-гияси миқдорини ўлчайдиган асбоб. 2. *махс.* Нур энергиясининг иссиқлик энергиясига айланишини кўрсатувчи асбоб.

РАДИОМЕТРИЯ. 1. Физиканинг нур энергиясини ўлчаш усул-лари ҳақидаги бўлими. 2. Тоғ жинсларининг хусусиятларини ўрга-нишда ва радиоактив рудалар қидиришда минералларнинг нисбий радиоактивлик қобилиятидан фойдаланиш.

РАДИОМИНОРА. Радиотўлқинларни қабул қилувчи ёки тар-қатувчи антенналар тортилган минора.

РАДИОМОНТАЖ. Радио орқали эшиттириш учун бирор пьеса-дан ёки бошқа бирон адабий асардан тегишли парчалар, эпизодлар танлаб олиб тузилган монтаж.

РАДИОМУТАЦИЯ. Наслдан-наслга ўтувчи (мутация) ҳайвон ва ўсимликлар организмнинг ўзгариши. Радиомутация организмда ионловчи нурланиш (радиация) таъсир қилиши туфайли пайдо бўлади.

РАДИОНАВИГАТОР. Кема ёки самолётнинг турган жойини аниқлаш учун хизмат қиладиган асбоб.

РАДИОНАВИГАЦИЯ. Кема ва самолётларни радиотехника воситалари ёрдами билан юргизиш.

РАДИОПЕРЕДАТЧИК. Нутқ, товуш ва сигналларни радио орқали узоққа узатувчи асбоб.

РАДИОПЕРЕКЛИЧКА. Радио орқали сўзлашиш, бирор ишнинг бориши ҳақида радио орқали бир-бирига ахборот бериш, фикр олишиш.

РАДИОПИЛОТ. Эркин учиб кетаётган, водород билан тўлдирилган, радиотўлқинларни акс эттирадиган нишон (мишень) ўрнатилган шар. Радиопилотнинг ҳолати радиолокатор ёрдамида белгиланади, бу эса булутлар ичидаги ёхул булутлардан ташқаридаги шамолнинг тезлиги ва йўналишини аниқлашга имкон беради.

РАДИОПОСТАНОВКА. Радиостудияда қўйилган ва радио орқали эшиттириладиган сахна асари.

РАДИОПРИЕМНИК. Радиоэшиттиришларни қабул қиладиган аппарат.

РАДИОПРОЖЕКТОР. 1. Проектор схемаси асосида қурилган, сигналларни йўналтирилма тарзида узатувчи радиостанция.

2. Радиолокаторнинг проектор билан қўшиб ясалган хили.

РАДИОРЕЛЕЙ: радиорелей линияси. Ҳар 50—60 километр масофада жойлашган, қабулловчи ва узатувчи радиостанциялар системаси. Бу система оралиғидаги станциялар сигнални қабул қилиб олади, уни кучайтиради ва нариги станцияга узатади. Бу ҳол бир вақтнинг ўзида бир неча юзлаб телефон билан бир йўла гаплашиш, телевизион программалар кўрсатиш ва телеграф алоқаси ўрнатишга имкон беради.

РАДИОРЕПОРТАЖ. Бевосита жойнинг ўзидан (стадион, завод, фабрика ва ҳ. к. дан) олиб берилган радиоэшиттириш.

РАДИОРУБКА. Кема ёки самолётда радиоаппаратура ва унга хизмат қилувчи радиёт жойлашган алоҳида бўлма, хонача.

РАДИОСЕЗУВЧАНЛИК. Ҳайвон, ўсимликлар организми, тўқимаси ва ҳужайраларининг ионловчи нурланиш таъсирига кўрсатган сезувчанлик даражаси. Радиациянинг таъсири қанча кучли бўлса, организм (ҳужайра, тўқима)нинг ҳам радиосезувчанлиги шунча кўп миқдорда ўзгаради.

РАДИОСПЕКТРОСКОПИЯ. Физиканинг бир бўлими — радиотўлқинларнинг турли моддаларда резонансвий ютилишини ўрганади. Радиоспектроскопик метод молекулалар структурасини аниқлашга, атом ядроларининг муҳим характеристикаларини ўлчашга имкон туғдиради.

РАДИОСТАНЦИЯ. Радиотўлқинларни тарқатиш, қабул қилиб олиш мақсадида қурилган техник мослама, аппаратлар мажмуи ва улар ўрнашган жой, бино.

РАДИОСТУДИЯ. Радиоэшиттириш учун махсус жиҳозланган бино.

РАДИОТЕЛЕГРАММА. Радиogramма сўз. айн. ўзи.

РАДИОТЕЛЕГРАФ. Радио орқали ўрнатилган телеграф алоқасининг қабул қилувчи ва узатувчи аппаратлари мажмуи. 2. Шундай алоқа мосламалари жойлашган бино.

РАДИОТЕЛЕГРАФИЯ. Радио воситаси билан шартли белгилардан фойдаланиб ўрнатилган алоқа.

РАДИОТЕЛЕМЕТРИЯ. Маълум масофадаги (мас., космик кема учганда) ҳар хил физикавий, техникавий ва ҳоказо объектларни ўлчаш.

РАДИОТЕЛЕМЕХАНИКА. Радио орқали олисдан туриб сигнализацияни амалга ошириш, контроль қилиш, тартибга солиш ва бошқариш.

РАДИОТЕЛЕСКОП. Ердан ташқаридаги объектларнинг радионурларини қабул қиладиган ва қайд этадиган радиоқабулловчи қурилма.

РАДИОТЕЛЕФОН. Радио воситаси билан ишлайдиган симсиз телефон.

РАДИОТЕЛЕФОНИЯ. Алоқа ва эшиттириш учун сўз, музыка, информация ва ҳ. к. ларни радио орқали узатиш ва қабул қилиш техникаси; симсиз телефон.

РАДИОТЕРАПИЯ. Радий ва бошқа радиоактив моддалар воситаси билан даволаш. Бу хилда даволаш учун таркибида радиоактив элементлар бўлган булоқлардан ҳам фойдаланилади (мас., Пятигорск, Цхалтубо курортларида).

РАДИОТЕХНИК. Радиотехника мутахассиси.

РАДИОТЕХНИКА. 1. Электромагнит тўлқинлари воситаси билан узоққа радиосигналар бериш, радио эшиттириш ва қабул қилиш техникаси. 2. Радиоаппаратлари ясаш техникаси. 3. Юқори частотали электромагнит тўлқинлар ва улардан фойдаланиш йўллари ҳақидаги фан.

РАДИОТОКСЕМИЯ. Организмнинг радиоактив моддалар билан заҳарланиши.

РАДИОТОЧКА. Маҳаллий радиоэшиттириш тармоғидаги айрим репродуктор, радиокарий.

РАДИОТРАНСЛЯЦИОН. Радиотрансляцияга оид, мас., радиотрансляцион линия, радиотрансляцион аппарат ва ш. к.

РАДИОТРАНСЛЯЦИЯ. Радио программаларини қабул қилиб олиб, симли маҳаллий тармоқ орқали эшиттириш.

РАДИОТЎЛҚИН. Радио тўлқини — радиоэшиттиришда сигналларни узатиш учун қўлланиладиган электромагнит тўлқин.

РАДИОУЗЕЛ. Бирор район ёки корхона аҳолисига марказий радиостанциялар программасини олиб эшиттириш ва маҳаллий эшиттиришлар олиб бориш учун қурилган симли радио тармоғи, унинг маркази.

РАДИОФИЗИКА. Физиканинг радиотехника ва унга яқин соҳаларнинг физикавий асосларини ўрганадиган бўлими.

РАДИОФОНИЯ. Радиоэшиттириш техникасининг овоз, музыка эшиттириш техникаси сифатини яхшилаш билан шугулланадиган бўлими.

РАДИОХИМИЯ, РАДИОКИМЕ. Кимёнинг радиоактив элементларнинг физикавий-кимёвий хусусиятларини ўрганадиган бўлими.

РАДИОЭЛЕКТРОНИКА. Радиотехника ва электроника асосида пайдо бўлаётган янги фан соҳаларининг умумий номи.

РАДИОЭЛЕМЕНТ. Радиоактив элемент сўз. айн. ўзи. қ. Радиоактив элементлар.

РАДИОЭШИТТИРИШ. Радио орқали суҳбат, постановка.

концерт ва ш. к. ни эшиттириш, радио орқали олиб борилган шундай эшиттиришларнинг ўзи.

РАДИОҲАВАСКОР. Радиотехника билан — радиоприёмник, телевизор ва ҳ. к. лар қуриш, яшаш, радиоалоқа тажрибалари ўтказиш ишлари билан ҳаваскор сифатида шуғулланувчи киши.

РАДИСТ. (эр), **РАДИСТКА** (аёл). Радиоаппаратни бошқарувчи, радио орқали хабарлар топширувчи ва қабул қилувчи мутахассис.

РАДИУС, мат. Айлана ёки шар марказини уларнинг сиртидаги бирор нуқта билан бирлаштирувчи тўғри чизик ва унинг узунлиги.

РАДОН. Менделеев даврий системасининг нолинчи группасига мансуб кимёвий элемент, инерт газ. Радон 3 та табиий альфа-радиоактив изотопга эга. У илмий-тадқиқий мақсадларда ва медицинада ишлатилади.

РАЗВЕДКА. 1. *ҳарб.* Душман ва унинг қўшинлари, уларнинг жойланиши тўғрисида маълумот тўплаш учун айрим ҳарбий бўлинмалар ёки жангчилар томонидан олиб бориладиган ҳарбий ва оператив иш, мас., ҳаво разведкаси, разведкага чиқмоқ. 2. *ҳарб.* Шундай иш олиб бораётган ҳарбий қисм, бўлинма ёки айрим ҳарбий хизматчи, мас., разведка хабар қилади, разведка командири ва ш. к. 3. Бошқа давлатнинг экономикаси, қўролли кучлари, сиёсий аҳволи ва ш. к. лар ҳақида маълумот тўпловчи давлат органи, мас., ғарб давлатларининг разведкаси. 4. Қидирув (мас., фойдали қазилмаларни).

РАЗВЕДКАЧИ. 1. Разведка (1-маъносида) олиб боровчи жангчи. 2. Разведка (2-маъносида) агенти, ходими. 3. Разведка қилувчи махсус самолёт. 4. Қидирув ишлари олиб боровчи мутахассис, геолог, мас., нефть разведкачилари.

РАЗВЕРСТКА. Бирор нарсанинг планли тақсимоти, мас., НЭП давридаги озиқ-овқат развёрсткаси.

РАЗВОД, *ҳарб.* Постга тарқатишдан олдин қоссвуллариинг тайёргарлигини текшириш мақсадида ўтказиладиган кўрик ва уларни постларга тарқатиб қўйиб чиқиш.

РАЗНОЧИНСЛАР. XVIII—XIX асрларда Россияда дворян бўлмаган табақалардан — савдогарлар, мешчанлар, руҳонийлар, деҳқонлар, шунингдек, майда чиновниклар ичидан чиққан зиёлилар. Разночинслар рус революцияси, адабиёти ва санъатининг ўсишида муҳим роль ўйнаганлар. Чернишевский, Добролюбов каби ёзувчи революцион-демократлар разночинслар вакили эди.

РАЗРЕЗ. Кончиликда фойдали қазилмани очик усул билан олганда ҳосил бўладиган жой, *карьер*, мас., кўмир разрез.

РАЗРЯД. Даража, ихтисос, касб ёки спортчининг даражаси, группа ёки категорияси, мас., ўқишни тамойлаб бешинчи разряд олмоқ, мусобақада ютиб биринчи разряд олмоқ ва ш. к.

РАЗЪЕЗД. 1. Бир изли темир йўлда қарама-қарши томондан келаётган поездларнинг ўтиб кетишига хизмат қиладиган, ўзининг ишчи ва хизматчиларига эга бўлган кичик станция. 2. *ҳарб.* Разведка ёки соқчилик учун юборилган кичик отлик қисм.

РАИЖРОКОМ. 1. Меҳнаткашлар депутатлари район ижроия комитети ва унинг биноси 2. с. т. Меҳнаткашлар депутатлари район ижроия комитетининг раиси.

РАЙКОМ. 1. Район комитети ва унинг биноси. 2. с. т. Район комитетининг секретари.

РАЙОН. 1. СССРда область, ўлка, республика, шунингдек, йирик шаҳарларнинг таркибий қисми бўлган маъмурий-территориал бўлима. 2. Бирор географик, иқтисодий ва бошқа белгилари билан ажралиб турадиган жой, мас., sanoat райони, тоғлик район ва ш. к.

РАЙОНЛАРАРО. Районлар ўртасида бўлган, районлар ўртасида амалга ошириладиган, бир неча районлар учун умумий бўлган, мас., районлараро алоқа, районлараро дам олиш уйи, районлараро гидростанция ва ш. к.

РАЙОНЛАШТИРИШ. Бирор территорияни маъмурий, иқтисодий ва ш. к. га бўлиш, ажратиш.

РАҚ. Одам ёки ҳайвонларнинг ички ёки ташқи органларида пайдо бўладиган бадсифат ўсма, саратон касаллиги.

РАКЕТА. 1. Ичидаги заряди ёнганда осмонга кўтариладиган, мушакбозликда, шунингдек, ҳарбий ишда сигналлар бериш ва маълум жойни ёритиб, кўриб олиш учун ишлатиладиган снаряд, мушак, мас., байрамда ранг-баранг ракета^{лар} отилди. 2. Реактив двигателъ ҳосил қилган куч реакцияси таъсирида ҳаракат қиладиган учувчи аппарат ёки снаряд. Ракета жуда тез ва узоқ масофаларга уча олади. У Ернинг сунъий йўлдошларини учираш, космик учирашларни амалга ошириш, узоқ баландликлардаги температурани, ҳаво босими ва зичлигини аниқлаш, баландга учирилган тирик организмларнинг ҳолатини текшириш учун қўлланилади. Ернинг тортиш кучини енгиб ўтган биринчи космик ракета СССРда яратилгандир. Шундай ракета 1959 йилнинг 2 январиди Ойга учирилди. 1961 йилнинг 12 апрелида ракета ёрдамида инсон биринчи марта космосга чиқди. 3. ҳарб. Реактив куч таъсирида отиладиган снаряд, мас., қитъалараро ракета, ёндирувчи ракета ва ш. к.

РАКЕТА-САМОЛЕТ. Реактив самолёт *сўз. айн. ўзи.*

РАКЕТКА, *спрт.* Теннис ўйинида шар ёки копток урадиган дастали ёғоч куракча ёки тур чамбарак.

РАКЕТНИЦА. Сигнал ёки ёритиш ракеталари отадиган мослама ёки тўппонча.

РАКЕТОДРОМ. Ракеталар учираш ва синаш учун белгиланган махсус жой

РАЛЛИ, *спорт.* Берилган топшириқ (мас., қатъий тезлик, қатъий жадвал) асосида ўтказиладиган автомобиллар (авторалли) ёхуд мотоцикллар (моторалли) мусобақаси.

РАМА I. Ром (I) *сўз. айн. ўзи.*

РАМА II. Машина, қурилма, механизм ва ш. к. ларнинг ҳамма қисмлари ўрнатиладиган қисми.

РАМПА. Саҳнани ёритувчи лампаларни томошабинлар кўзидан паналаш учун авансцена бўйлаб ясалган узун тўсиқ ва ундаги лампалар.

РАНГ. 1. Даража, рутба, унвон, мас., СССРда дипломатия ходимлари учун фавқулодда ва мухтор элчи, ишончли вакил, маслаҳатчи сингари ранглар белгиланган. Буларнинг ичиди энг юқори ранг фавқулодда ва мухтор элчи бўлиб, энг қуйиси атташедир. Ҳарбий-Денгиз Флоти офицерлари учун 1-, 2- ва 3-ранг капитан унвонлари белгиланган. 2. Ҳарбий кемалар категорияси ёки разряди, мас., 1-ранг крейсер.

РАНТЬЕ. Капиталистик жамиятда — банкка қўйилган пулдан, қимматбаҳо қозғозлардан — акция, облигация ва ш. к. дан келадиган даромад ҳисобига яшовчи паразит, судхўр.

РАПОРТ. 1. Идора ёки муассаса бошлиғига ёки ўз раҳбарига бирор нарса тўғрисида хабар, ахборот бериш, шунингдек, шу хабар, ахборотнинг ўзи. 2. Олинган мажбуриятни бажарганлик тўғрисида юқори ташкилотга хабар бериш, доклад қилиш, шунингдек, шу хабар, докладнинг ўзи.

РАПСОДИЯ. Халқ куйлари асосида эркин формада ёзилган чолғу асари.

РАСТРАТ. Давлат пули ёки мол-мулкнинг ўз манфаати учун сарф қилиш ва шу тариқа сарф қилинган пул, мол-мулк.

РАСЧЕТ. 1. ҳарб. Тўп, миномёт пулемёт ва ҳ. к. ларни бошқарувчи жангчилар группаси. 2. тех. Лойиҳалаш маҳалида керакли маълумотларнинг ҳисоблаб чиқарилиши, мас., буғ қозонининг расчёти.

РАСШИФРОВКА, РАСШИФРОВКАЛАШ. Шартли белгилар, шифрлар билан ёзилган хатни ўқиб чиқиш, маъносини аниқлаш.

РАТИФИКАЦИЯ, РАТИФИКАЦИЯЛАШ. Ахдлашувчи давлатларнинг вакиллари тузган халқаро шартноманинг олий давлат ҳокимияти органлари томонидан тасдиқланиши, мас., СССР, АҚШ, Буюк Британия ўртасида тузилган атмосферада, ер устида ва сувда атом синовини тақиқлаш тўғрисидаги шартномани СССР Олий Совети Президиуми ратификация қилди.

РАУНД. Боксда 3 минут давом этадиган бир қўр жанг.

РАФИНАД. Турли шакллардаги тозаланган қанд, оқ қанд.

РАХИТ. Ёш болалар организмда минераллар алмашинуви бузилиши натижасида содир бўладиган касаллик, мечкай, ширзада. Бу касаллик суякларнинг ўз вақтида қотмай, оёқ, қўл суяклари эгриланиб, тоз суякларининг торайиши ва нерв системасининг бузилишига олиб боради.

РАЦИОН. Маълум вақтга мўлжалланган овқат миқдори, састави, мас., чорва моллари учун берилган бир суткалик ем-хашак миқдори ва састави.

РАЦИОНАЛ. 1. Рационализм (2-маъносида)га оид, мас., рационал қараш, рационал оқим ва ш. к. 2. Мақсадга мувофиқ, тўғри, мас., иш вақтидан рационал фойдаланиш.

РАЦИОНАЛИЗАТОР. Рационализация қилувчи, ишлаб чиқариш процессларини рационаллаштирувчи, тақомиллаштирувчи.

РАЦИОНАЛИЗАТОРЛИК. Рационализаторга, рационализацияга оид, мас., рационализаторлик таклифи, рационализаторлик тadbирлари ва ш. к.

РАЦИОНАЛИЗАЦИЯ, РАЦИОНАЛЛАШТИРИШ. Ишлаб чиқариш процессларини тобора тақомиллаштириб, мақсадга энг мувофиқ равишда ташкил этиш; ишлаб чиқариш процессларини ихчамлаштириш, мукаммаллаштириш, арзонлаштириш, шу йўл билан энг юқори меҳнат унумига эришиш.

РАЦИОНАЛИЗМ. 1. Бутун борлиқни билиш мумкинлигига, инсон ақлининг кучи чексиз эканлигига билдирилган фалсафий ишонч, эътиқод. 2. Тафаккурни, абстракт фикрлашни билишнинг бирдан-бир манбаи деб ҳисоблайдиган ва уларни тажрибадан ажратиб қўядиган идеалистик фалсафий оқим.

РАЦИОНАЛИСТ. Рационализм (2-маъносида) тарафдори.

РАЦИОНАЛЛАШТИРИШ. Рационализация *сўз. айв. ўзи.*

РАЦИЯ. Қабул қилувчи ва эшиттирувчи кўчма радиостанция

РЕАБИЛИТАЦИЯ, РЕАБИЛИТАЦИЯ ҚИЛИШ, *юр. 1.* Ноҳақ жазоланган, қораланган кишининг обрўсини тиклаш, тамоман оқлаш. *2.* Суд йўли билан ёки маъмурий тартибда аввалги ҳуқуқларни қайтариб бериш.

РЕАГЕНТ, *хим.* Кимёвий реакцияда қатнашувчи модда.

РЕАКТИВ I. *хим.* Бошқа моддалар билан бирга маълум кимёвий реакцияни вужудга келтирувчи ва шу тариқа реакцияда изланаётган модданинг борлигини аниқлаб берувчи модда.

РЕАКТИВ II. *1.* Кимёвий анализда реактив (1) бўлиб хизмат қиладиган, *мас.,* реактив моддалар. *2.* Сууюқлик, газ процессининг тепки кучи билан ҳаракат қиладиган, *мас.,* реактив ҳаракат, реактив двигател, реактив снаряд ва ҳ. к.

◆ **Реактив двигатель**—ёниғининг ёнишидан ҳосил бўладиган ва шиддат билан отилиб чиқувчи газ тепкиси натижасида тортиш кучи ҳосил қилувчи двигател. Асосан тез учар реактив самолётларда қўлланади. Реактив снаряд—заряднинг ёнишидан ҳосил бўлган газнинг тепкисидан ҳаракатга келадиган артиллерия снаряди. **Реактив самолёт**—реактив двигател ўрнатилган самолёт.

РЕАКТОР. *1. электр.* Ўзгарувчан ток занжирида қисқа туташув содир бўлганда токии чеклаб қўядиган электр аппарат. *2. хим.* Муайян температура ва босим шароитида кимёвий ва биокимёвий реакциялар ҳосил қилиш учун ишлатиладиган аппарат. *3.* Бошқарувчи радиоактив реакция амалга ошириладиган установка, *атом реактори.*

◆ **Ядро реактори**—бошқариладиган ядро реакцияси амалга ошириладиган қурилма.

РЕАКЦИОН. Реакция манфаатлари учун курашувчи, эски, ўлиб бораётган тартибларни сақлаб қолишга ёки тиклашга уринувчи, тескаричи, контрреволюцион; ҳар қандай тараққиётга, янгилликка душман бўлган, *мас.,* реакция сиёсат, реакция матбуот, империализмнинг реакция агрессив ҳаракати ва ш. к.

РЕАКЦИОНЕР. Сиёсий реакция тарафдори, қатнашчиси, ҳар қандай прогрессив, илғор ҳаракатга душманлик билан қаровчи, эски, ўлиб бораётган тартибларни сақлаб қолишга ёки тиклашга уринувчи одам; тараққиёт, янгиллик душмани, тескаричи, контрреволюционер.

РЕАКЦИЯ I. *1. хим.* Икки ёки бир неча моддалар ўртасидаги ўзаро кимёвий таъсир. *2.* Акс таъсир, ташқи таъсирга жавобан кўрсатилган таъсир, *мас.,* организмнинг совуққа бўлган реакцияси.

◆ **Занжир реакция**—ўз-ўзидан авж оладиган ва шиддатли равишда кечадиган физикавий ва кимёвий жараёнлар. **Ядровий реакция**—радиоактивлик жараёнида атомнинг ядроси парчаланиб, бир элементнинг бошқа элементга айланиши.

РЕАКЦИЯ II, СИЁСИЙ РЕАКЦИЯ. Тугаб, ўлиб бораётган ёки революцияда енгилган эксплуататор синфларнинг ўз сиёсий ҳукмронлик ва ҳуқуқларини, эски, умри тугаган тартибларни сақлаб қолиш ёки қайтадан тиклаш йўлидаги ҳаракати, революцияга қарши, ҳар қандай тараққиётга, янгилликка қарши шафқатсиз,

ёвузларча кураши. Реакциянинг империализм давридаги энг қабих формаси фашизмдир. Иккинчи жаҳон урушидан сўнг жаҳон реакциясининг саркардаси ва таянчи сифатида асосий ролни зўравонлик билан бутун дунёда ўз ҳукмронлигини ўрнатишга ури-наётган АҚШ монополистик буржуазияси ўйнаётир.

РЕАЛ. 1. Ҳақиқий, чин, ҳақиқатда мавжуд бўлган, воқеий, мас., социализм реал воқеликка айланди. 2. Амалий; амалга ошадиган, бажарилиши мумкин бўлган, мас., реал план, реал вазифа ва ш. к.

◆ **Реал иш ҳақи** — меҳнаткашларнинг иш ҳақи тарзида оладиган пулига сотиб олишлари мумкин бўлган озиқ-овқат ва бошқа маҳсулотларнинг миқдори.

РЕАЛИЗМ. Адабиёт ва санъатда воқеликни, ҳаётни бадний образларда бутун тўлалиги билан ҳаққоний, тўғри тасвирлаб беришни талаб этувчи бадний метод.

РЕАЛИСТ. 1. Адабиёт ва санъатда реализм издоши, реализмга амал қилувчи. 2. Ўз фаолиятида реал воқелик шарт-шаронтларини, мавжуд имкониятларни ҳисобга олиб иш кўрувчи киши.

РЕАЛИСТИК. 1. Реализмга хос, реализм руҳи билан суғорилган, реализм асосида ёзилган ёки ишланган, мас., реалистик роман, реалистик оқим ва ш. к. 2. Реал, амалий, мас., ҳаётга реалистик қараш, тинч-тотув яшашдан иборат реалистик сиёсат.

РЕАЛИЎИК. 1. Обьектив мавжуд бўлган ҳодиса, воқелик, мас., моддий дунёнинг реаллиги. 2. Ҳақиқийлик, чинлик, амалийлик, амалга ошадиганлик, амалга ошириш мумкинлиги, мас., коммунизм қуриш планининг реаллиги, партия сиёсатининг реаллиги ва ш. к.

РЕАНИМАТОЛОГИЯ. Медицинанинг бир бўлими — клиник ўлим рўй бергандан кейин организмни тирилтириш йўллариини тадқиқ қилади.

РЕАНИМАЦИЯ, мед. Айрим органини ёхуд жами организмни тирилтириш.

РЕБУС. Сўз, ибора, шакл, ҳарф ёки белгилар воситаси билан ифодаланган жумбоқ.

РЕВАКЦИНАЦИЯ, мед. Қайта, такрор эмлаш.

РЕВАНШ 1. Урушда енгилган томоннинг ўч олиши, қаримта қайтариши ёки ўч олиш, қаримта қайтариш ниятидаги ҳаракати. Яна қаранг: *Реваншизм*.

РЕВАНШ II, спорт. Спорт ўйинларида енгилган, ғолибликни қўлдан берган спортчининг ёки команданинг янги мусобақа маҳалида ғолибликни қайтариб олиши, яна ғолиб бўлиши.

РЕВАНШИЗМ. Урушда енгилган томоннинг янги уруш очилиши ва шу йўл билан илгари қўлдан кетган территорияларини қайтариб олишга, илгариги мавқеини тиклашга интилиши. Реваншизм империалистик урушга тайёргарлик сиёсатини ниқоблаш учун хизмат қилади. Гитлерчилар Германияси ҳам ўзининг бутун дунё устидан ҳукмронлик қилиш планларини реваншизм шиори остида ниқоблашга уринган ва шу мақсадда иккинчи жаҳон урушини бошлаб юборган эди. Иккинчи жаҳон урушидан сўнг инглиз ва америка империалистлари СССРга ҳамда тинчлик ва демократия лагерига қарши курашда фойдаланиш мақсадида Ғарбий Германия реакция доираларининг реваншизмдан иборат интилишларини авж олдиришга уринмоқдалар.

РЕВИЗИОНИЗМ. 1. Ишчилар ҳаракатида марксизм-ленинизм-га душман, оппортунистик оқим. Бу оқим «танқид эркинлиги» шиори остида К. Маркс, Ф. Энгельс ва В. И. Ленин таълимотини ревизия қилишни, уни қайтадан кўриб чиқишни талаб этади ва шу баҳона билан марксизм-ленинизмнинг сиёсий, фалсафий ва иқтисодий таълимоти асосларини, синфий кураш ва пролетариат диктатураси ҳақидаги таълимотини бузиб, улар ўрнига капитализм манфаатларига мос гайри илмий назарияларни олдинга суради, буржуазия билан пролетариатнинг синфий манфаатлари бир деган назарияни тарғиб қилади. Коммунистик ва ишчи партиялар вакилларининг кенгашларида (1957 ва 1960 йилларда) коммунистик ва ишчилар ҳаракатининг янада ўсиш манфаатлари, ҳар икки фронтда, яъни асосий хавф бўлиб қолаётган ревизионизмга ҳамда догматизм ва сектантликка қарши кескин кураш олиб боришни тақозо қилади, деб қайд этилади. 2. Умуман бирор оқим ёки назарияни ревизия қилишга қаратилган йўналиш.

РЕВИЗИОНИСТ. Ревизионизм тарафдори.

РЕВИЗИЯ. 1. Муассаса, ташкилот ёки айрим лавозимли киши фаолиятининг қанчалик қонунийлиги, тўғрилиги ва мақсадга мувофиқлигини текшириш, тафтиш қилиш, тафтиш. 2. Бирор таълимот ёки назария асосларини бузиш ёки ўзгартиш мақсадида уларни қайтадан кўриб чиқиш.

РЕВИЗИЯ КОМИССИЯСИ, ТАФТИШ КОМИССИЯСИ. Муассаса, корхона, ташкилот ва ш. к. ларнинг ишини текшириб, тафтиш этиб туриш учун сайланган донмий ёки вақтинчалик контрол органи.

РЕВИЗОР. 1. Ревизия ўтказиш учун тайинланган лавозимли шахс. 2. Темир йўлда контролёр ходим.

РЕВКОМ, гар. Ҳарбий-революцион комитет — 1917 йил Октябрь қўзғолонига тайёргарлик олиб борган ва унга раҳбарлик қилган жанговар орган; революцион ёки ҳарбий-революцион комитет — гражданлар уруши ва интервенция даврида Совет ҳокимиятининг фақуллодда маҳаллий органи.

РЕВМАТИЗМ. Юрак-томир системаси, бўғин, мускул ва нерв системасининг касаллиги, бод.

РЕВОЛЬВЕР. Бир неча ўқ жойлашадиган айланувчи барабанли кўп отар ярим автомат қурол.

◆ **Револьвер станок** — кесувчи асбоблар ўрнатиладиган қисми айланадиган токарлик станогини.

РЕВОЛЮЦИОН. Революцияга оид, унинг идеяларини ифодаловчи; революция руҳи билан суғорилган, революцияни амалга оширишга қаратилган, революция натижасида вужудга келган, революцион туфайли барпо бўлган, илқилобий, мас., революцион ишчилар ҳаракати, революцион назария, революцион ҳукумат ва ш. к.

РЕВОЛЮЦИОНЕР. Революция арбоби, революцион ҳаракатининг актив қатнашчиси, революцион методлар билан иш кўрувчи илғор, прогрессив арбоб, илқилобчи.

РЕВОЛЮЦИЯ. 1. Жамият ҳаётида жуда катта, тубдан бўлган ўзгариш бўлиб, бу ўзгариш эскирган, ўлиб бораётган ижтимоий тузумни ағдариб ташлаб, унинг ўрнига янги, прогрессив тузумни бунёд қиладиган, ҳокимиятни бир (реакцион) синфнинг

қўлидан бошқа бир (прогрессив) синфнинг қўлига олиб берадиган жуда катта, тубдан бўлган ўзгариш, инқилоб. Социалистик революция кишининг киши томонидан эксплуатация қилинишини, эксплуататор синфларни йўқ қилишни, янги, социалистик тузум барпо қилишни ўз олдига вазифа қилиб қўяди. 1917 йил 25 октябрда Россияда бўлган Улуғ Октябрь социалистик революцияси бунинг ёрқин далилидир. 2. *фал.* Миқдорий ўзгаришдан сифат ўзгаришига диалектик сакраб ўтиш; тараққиёт процесси изчиллигидаги узилиш. 3. Умуман тубдан бўлган ўзгариш, мас., ишлаб чиқаришдаги революция.

РЕВТРИБУНАЛ. Революцион трибунал (қ. *Трибунал*).

РЕГАТА, *спорт.* Эшакли, елканли ва моторли қайиқларда ўтказиладиган катта мусобақалар.

РЕГБИ. Тухумсимон узунчоқ тўп билан ўйналадиган, футбол ўйинига ўхшаган (ҳар командада 15 ўйинчи бўлади) спорт ўйини.

РЕГЕНЕРАТ, *тех.* Ишлатилгандан кейин қайта ишга яроқли қилинган, дастлабки хусусиятлари тикланган материал.

РЕГЕНЕРАТИВ. Регенерацияга онд, регенерация учун белгиланган, хизмат қиладиган, мас., регенератив печь.

◆ **Регенератив печь** — трубадан чиқиб кетаётган иссиқ газдан фойдаланиб, ўз ишига керакли ҳавони ўзи иситиб оладиган металл эритувчи печь.

РЕГЕНЕРАТОР, *тех.* Регенератив печнинг печга келаётган ҳавони иситадиган асосий қисми.

РЕГЕНЕРАЦИЯ, 1. *тех.* Ишлатилган материалларни қайта ишга яроқли қилиш, тиклаш. 2. *тех.* Трубадан чиқиб кетаётган иссиқ газдан фойдаланиб печга келадиган газ ва ҳавони иситиш. 3. *биол.* Организмда йўқолган аъзоннинг, тўқима ёки ҳужайраларнинг қайта тикланиши.

РЕГЕНТ. Монархияли мамлакатларда — монархнинг вояга етмаганлиги, узоқ вақт касал бўлиши ёки йўқлиги муносабати билан унинг ўрнида муваққат ҳукмдорлик қилувчи давлат бошлиғи.

РЕГИОНАЛ. Алоҳида областга, мамлакатга ёки чегарадош бир неча мамлакат, давлатга тааллуқли, маҳаллий, мас., «Алпомиш» эпоси бўйича ўтказилган регионал кенгаш, пахтачилик бўйича ўтказиладиган регионал кенгаш ва ш. к.

◆ **Регионал битим ёки регионал пакт** — муайян географик районда жойлашган бир неча мамлакат ўртасида тузилган халқаро битим, шартнома.

РЕГИСТР. 1. Баъзи рўйхат дафтарларнинг номи, мас., регистрга ёзиб қўймоқ. 2. *муз.* Хонанда ёки соз товушларининг маълум оралиқдаги пардалари. 3. *муз.* Клавишли музика асбобларида, мас., орган, фисгармония, аккордеон ва ш. к. да маълум пардаларга мос клавишлар, трубалар. 4. Баъзи машина ва асбобларнинг тақсимлагичи, регулятори; ёзув машинасидаги ҳарфлар қатори.

РЕГИСТРАТОР. 1. Регистрация қилувчи, рўйхатга олувчи. 2. Идораларда — хат-ҳужжатлар, қоғозлар солиб қўйиладиган картон папка, жилд.

РЕГИСТРАТУРА. Муассаса, идора, поликлиника ва ш. к. нинг регистрация қиладиган бўлими.

РЕГИСТРАЦИЯ. Рўйхат қилиш, рўйхатга олиш, қайд этиш, рўйхатдан ўтказиш.

РЕГЛАМЕНТ. Мажлис, кенгаш, сессия ва ш. к. ларни ўтказиш тартиби.

РЕГОЛИТ. Ой устининг мулоийм замини қатлами. У келиб чиқиши вулканик бўлган майда-майда, бир-бирига ёпишиб қолган кристалл жинслардан иборатдир. Унинг таркибида темирсемон метеорит парчалари, турли рангдаги шишасемон майда-майда шариклар ҳам мавжуддир. Ой реголити Ойга қўнган Америка космонавтлари ва совет автоматик аппарати — «Луноход»лар томонидан Ерга олиб келиниди ва таркиби текшириб кўрилди.

РЕГРЕСС. 1. Таназзул, ниқироз, орқага кетиш. 2. юр. Бирор киши ёки ташкилотнинг мажбуриятини бажарган киши ёки идоранинг шу ишни бажариш учун қилинган харажатларни тўлашни талаб қила олиш ҳуқуқи.

РЕГРЕССИВ. 1. Ўз тараққиётида орқага кетган, таназзулга, ниқирозга юз тутган; таназзулга, ниқирозга олиб келувчи, мас., регрессив процесс, регрессив ҳодиса. 2. Реакцион, антидемократик, мас., регрессив ҳаракат.

РЕГУЛЯТОР. Механизмнинг бир текис ишлашини таъминлаб турадиган ёки температура, босим, тезлик ва ш. к. ларни бирдай сақлайдиган асбоб, мослама.

РЕДАКТОР. Бирор тексти таҳрир қилувчи киши, муҳаррир. 2. Нашр ишларида китоб, газета, журнал ва ҳ. к. ларнинг мазмунига жавоб берувчи, мазмуннинг тўғрилигини тасдиқловчи раҳбар.

РЕДАКЦИОН. 1. Редакцияга мансуб, редакциядан чиққан, мас., редакцион мақола. 2. Таҳририй, мас., мақолага киритилган редакцион ўзгариш.

РЕДАКЦИЯ. Нашриёт органларининг нашр ишини олиб боровчи, қўлёзма текстларни ишлаб, нашрга тайёрлаб берувчи, нашр процессида терилган текстларнинг мажмуи ва улар жойлашган бино.

РЕДЕМАРКАЦИЯ. Давлат чегараларини қайта кўриш ва тиклаш.

РЕДИСКА. 1. Резавор ўсимлик. 2. Шу ўсимликнинг ейшли думалоқ ёки чўзиначоқ оқ ёки қизил ҳосили.

РЕДКОЛЛЕГИЯ, РЕДАКЦИОН КОЛЛЕГИЯ. Газета, журнал, китоб ва ш. к. ни биргаликда таҳрир қилувчи коллектив, таҳрир ҳайъати, мас., «Ўзбекистон маданияти» газетасининг редколлегияси.

РЕДУКТОР. 1. Тишли гилдираклар ёрдами билан бир валдан иккинчи валга ҳаракат ўтказадиган механизм. 2. Трубопроводдан оқаётган суюқлик ёки газнинг босимини камайтириш ёхуд бир хилда сақлаб туриш учун белгиланган асбоб, мослама.

РЕДУКЦИЯ. 1. макс. Мураккабдан соддага ўтиш, соддалаштириш, соддалаштириш. 2. биол. Органларнинг ўз функциясини йўқотганлиги туфайли кичрайиши ёки йўқолиши. 3. тех. Бирор миқдорнинг қисқариши, камайиши. 4. хим. Тиклаш, тикланиш; оксиддан тоза элементнинг ажралиб чиқиши ёки чиқарилиши. 5. лингв. Товушларнинг, мас., унлиларнинг маълум позицияда кучсизланиш ҳолати.

РЕЕСТР. Нарса ёки кишиларнинг рўяхати; ҳужжатлар қайд қилиб бориладиган дафтар.

РЕЖИМ. 1. Давлат тузуми, усул-идора, давлатни бошқариш усули, мас., демократик режим, чор режими ва ш. к. 2. Иш, дам олиш ва ҳ. к. учун қатъий белгилаб қўйилган тартиб, низом, мас., санаторий режими. 3. Бирор мақсадни амалга ошириш учун қўриладиган тadbир-чоралар системаси. 4. Иш фаолияти ёки ҳаёт шароити, мас., ўсимликларнинг иссиқлик режими.

◆ **Иқтисод режими** — энг кам куч ва маблағ сарф қилиб энг юқори маҳсул олиншга, ишлаб чиқаришнинг ҳамма резерв ва ресурсларини ишга солишга асосланган хўжаликни бошқариш, олиб бориш усули.

РЕЖИССЁР. Спектаклларни, сахна асарларини ёки кинофильмларни постановка қилувчи (қўювчи) бадий раҳбар, спектакль, кинофильм, концерт программалари ва ш. к. лар тайёрлаш билан боғлиқ бўлган ижодий ишларнинг ташкилотчиси, раҳбари.

РЕЗЕКЦИЯ, мед. Зарарланган ёки шикастланган бирор аъзои операцияда кесиб ташлаш.

РЕЗЕРВ. 1. Янги, ҳали ишга солинмаган куч, маблағ, бойлик манбаи, мас., ишлаб чиқариш резервлари. 2. Зарур бўлиб қолган пайтдагина фойдаланиш учун сақлаб қўйилган эҳтиёт қисми, запаси, мас., озиқ-овқат резервлари. 3. Саноат, қишлоқ хўжалиги, давлат аппарати ва ижтимоий ташкилотларнинг сафини тўлдириш учун тайёрланган кишилар, ишчи ва мутахассислар. 4. ҳарб. Ҳарбий бурчини ўтаб запасга ўтган кишилар. 5. Қўшиннинг зарур пайтда жангга киритиш учун қўмондонлик ихтиёрида қолдирилган қисми.

◆ **Меҳнат резервлари** — ҳунар мактабларида ўқиб ихтисос олаётган ёшлар; комсомол партия сафларини тўлдирувчи резервир ва ш. к.

РЕЗЕРВАЦИЯ. Шимолий Америка, Жанубий Африка ва Австралияда империалистлар томонидан босиб олинган территорияларнинг тўбжой халқлари зўрлаб кўчириб олиб бориладиган жой.

РЕЗЕРВУАР. Сууюқлик ёки газ сақланадиган катта идиш.

РЕЗИДЕНТ. 1. Империалистик давлатнинг протекторатидаги вакили. Резидент амалда протекторатда ҳокимлик қилади. 2. Элчидан бир ранг (даража) қуйи дипломатик вакил. 3. Бирор давлатнинг чет элда доимий яшовчи граждани, чет эл табааси. 4. Чет эл разведкасининг бирор давлат еридаги жосусларига раҳбарлик қилиб турган киши.

РЕЗИДЕНЦИЯ. Давлат бошлиғи ёки ҳукуматининг, шунингдек, катта мансаб эгаларининг доимий қароргоҳи, турар жойи, саройи.

РЕЗИНА. Каучукни вулканизация қилиш йўли билин олинандиган эластик материал.

РЕЗИНКА. 1. Резина сўз. айн. йзи. 2. Езувни ўчириш учун ишлатиладиган махсус резина. 3. Резинадан қилинган ип, шнур ва ш. к.

РЕЗОЛЮЦИЯ. 1. Ингилиш, мажлис ва ҳ. к. ларда муҳокама этилган масала бўйича қабул қилинган қарор, мас., КПСС XXII съезди резолюциялари. 2. Ариза, йўлланма ва ҳ. к. ҳужжатларга раҳбар ходим томонидан ёзилган ёзма буйруқ ёки кўрсатма, мас., аризага қўйилган резолюция.

РЕЗОНАНС. 1. физ., тех. Маълум шаронда jismining мажбурий тебранишлари амплитудасининг кескин ошиб кетиши. 2. Бино-

нинг товушини кучайтириш қобилияти, мас., бинонинг резонанси яхши.

РЕЗОНАТОР, физ., тех. Резонанс ҳодисаси рўй берадиган тебраниш системаси.

РЕЗЬБА, тех. Цилиндр ёки конусдаги винтсимон кертик.

РЕЗЮМЕ. Нутқ, мақола ва ш. к. ларнинг баёни ёки хулоса қисми.

РЕИНФЕКЦИЯ, мед. Юқумли касаллик билан оғриган кишининг яна шу юқумли касаллик билан оғриши, касалнинг қайта юқиши.

РЕЙД I. 1. Жамоат ташкилотлари ёки матбуот органлари топшириғи билан бир группа активлар томонидан тўсатдан ўтказиладиган текшириш. 2. ҳарб. Душмanning ўз территориясида унинг базаларига, штаб ва бошқа объектларига қарши жанговар иш олиб бориш мақсадида аскарлар (кўпинча отликлар) ёки партизан отрядларининг душман орқасига ўтиши.

РЕЙД II. Денгизда портга кираверишда кемаларнинг туриши учун қулай жой.

РЕЙКА. 1. Юпқа узун камбар тахта. 2. геод. Даражаларга бўлинган ва ерининг, сувининг паст-баландлигини аниқлашда қўлланиладиган ҳодача.

РЕЙС. Кема, пароход, самолёт, автобус ва ҳ. к. ларнинг маршрут бўйича бир қатнови.

РЕЙСФЕДЕР. 1. Чизмакашликда тушъ билан чизиқ чизадиган асбоб. 2. Қаламни узайтирадиган металл найча.

РЕЙХ. Германия империяси; учинчи рейх — гитлерчилар Германияси.

РЕЙХСВЕР. Германияда биринчи жаҳон урушидан 1935 йилгача қўролли кучлар номи.

РЕЙХСКАНЦЛЕР. 1945 йилгача Германияда давлат канцлери, ҳукумат бошлиғи.

РЕЙХСТАГ. Германия парламенти (1933 йилгача сайлаб қўйилган, фашизм даврида эса тайинланган) ва унинг биноси.

РЕКВИЕМ, муз. Оркестр ва хор ижро этадиган ҳазин музика асари. Реквием кўпинча чуқур фалсафий мазмунни ва кучли ҳиссиётларни акс эттиради.

РЕКВИЗИТ. Ҳужжат ёки битимнинг юридик кучга эга бўлиши учун уларнинг зарурий элементлари.

РЕКВИЗИЦИЯ, **РЕКВИЗИЦИЯ ҚИЛИШ**. Хусусий кишилар ёки жамоат ташкилотларининг мулкни доимий ёки вақтинча давлат ихтиёрига олиш.

РЕКЛАМА. Ҳаммага маълум, машҳур қилиш; ҳаммanning диққатини тортиш мақсадида қўриладиган чоралар системаси, шу мақсадда газета, радио орқали ёки бошқа йўллар билан эълон қилиш, плакатлар чиқариш, кўз-кўз қилиш ва ҳ. к.

РЕКЛАМАЦИЯ. Молнинг, буюмнинг, маҳсулотнинг сифатсизлиги ва бунинг натижасида қўрилган зарарни тўлаш ҳақидаги даъво.

РЕКОГНОСЦИРОВКА. 1. ҳарб. Разведка қилиш, разведка қилиб аниқлаш. 2. геол. Ерининг планини олишдан олдин жойини текшириб чиқиш.

РЕКОМЕНДАЦИЯ. 1. Ёзма ёки оғзаки равишда тавсия этиш; маслаҳат бериш, таништириш. 2. Ёзма ёки оғзаки тавсиянома.

РЕКОНВЕРСИЯ. Ҳарбий саноатни граждaн саноатига айлан-тириш.

РЕКОНСТРУКЦИЯ, РЕКОНСТРУКЦИЯЛАШ. 1. Такомилаш-тириш, яхшилаш мақсадида қайта қуриш, янгидан қуриш, бутун-лай янгича ташкил қилиш, қайтадан усқуналаш. 2. Қадимги ин-шоот, санъат асарлари ва ш. к. ни уларнинг ҳозиргача сақланиб келган айрим бўлакларига, тавсифлари ёки тасвирларига асосла-ниб қайта тиклаш.

РЕКОРД. Хўжаликнинг бирор соҳасида, ишлаб чиқариш пла-нини ёки айрим топшириқни бажаришда ёхуд бирор мусобақада (мас., спорт ўйинида) эришилган янги катта муваффақият, энг яхши натижа, энг юқори кўрсаткич.

РЕКТОР. Университет ва олий ўқув юртларининг раҳбари.

РЕКТОРАТ. Ректор раҳбарлик қиладиган университет ва ин-ститутларнинг маъмурий-ўқув бошқармаси; шу бошқарма жой-лашган бино.

РЕЛЕ. Маълум ҳодисаларга сезгирлик кўрсатиб, электр то-кини улайдиган ёки узадиган автоматик асбоб.

РЕЛЬЕФ. 1. Ер сиртидаги ҳар хил йотекисликлар — паст-ба-ландлик, тоғлик-нишабликлар мажмуи. 2. Бўртма нақш.

РЕЛЬС. Поезд, трамвай гилдираклари юрадиган пўлат из.

РЕЛЯТИВИЗМ, фал. Билиш назариясида барча билимларни нисбий, шартли билимлардир деб ҳисоблаб, объектив борлиқни би-лиш мумкинлигини инкор этувчи идеалистик оқим.

РЕЛЯТИВИСТИК. Релятивизмга, релятивистга оид, реляти-визмга асосланган, мас., релятивистик қарашлар.

РЕМАРКА. Пьеса авторининг пьеса текстида қавс ичига олиб берган изоҳи, тушунтириши, мас., «Ҳамробуви: (шовқин солиб)...», «Дехқонбой (Ҳафизага)» ва ш. к.

РЕМИЛИТАРИЗАЦИЯ, РЕМИЛИТАРЛАШТИРИШ. Қайтадан қуроллантириш, милитаризация йўлига қайтариш, қуролсизланти-рилган томоннинг, мамлакатнинг армиясини, флотини, ҳарбий саноат ва истеҳкомларини қайтадан тиклаш, мас., Ғарбий Герма-ния ва Япониянинг мавжуд халқаро битимларга энд равишда Америка империалистлари томонидан ремилитаризация қилиниши.

РЕМОНТ. Машина, кийим-кечак, уй-жой ва ҳ. к. ларни туза-тиш, ямаш, тиклаш.

РЕНАТУРАЛИЗАЦИЯ, юр. Бирор сабабга кўра граждaнлик ҳу-қуқини йўқотган кишининг граждaнлик ҳуқуқини тиклаши.

РЕНЕГАТ. Ўз маслагидан қайтиб, душманларнинг лагерига ўтиб кетган одам, муртад, хонн.

РЕНИЙ. Менделеев даврий системасининг еттинчи группасига кирадиган кимёвий элемент, кумушсимон оқ металл, Унинг пла-тина билан қотишмасидан термоэлементлар тайёрланади. Шу қо-тишмадан электр лампочкасининг толалари тайёрланади. Рений бирикмалари органик синтезда катализатор сифатида ишлатилади.

РЕНТА, эк. 1. Капитал, мулк ёки ердан уларнинг эгаси доимий суратда олиб турадиган бемеҳнат даромад. 2. Капиталистик жамият-да — эгаларига доимий даромад келтириб турадиган мулдатсиз давлат заёми.

РЕНТАБЕЛ. Ўз харажатини ўзи қоплайдиган ва фойдали, мас., рентабел корхона, рентабел совхоз ва ш. к.

РЕНТАБЕЛЛИК. Ўз харажатиини ўзи кўтариш, қоплаш, хўжалик жиҳатидан мақсадга мувофиқлик; фойда, даромад келтириш, мас., корхонанинг рентабеллиги.

РЕНТГЕН (немис физиги Рентген исмидан). 1. Рентген нурлари *сўз. айн. ўзи*. 2. Рентген нурлари ёрдами билан кўриш ва шу мақсад учун хизмат қиладиган аппарат.

◆ **Рентген нурлари** — тиниқмас материаллардан ўтиш хусусиятига эга бўлган, қисқа электромагнит тўлқинидан иборат кўзга кўринмас нурлар. Физика, медицина, техника, кимё ва бошқа соҳаларда кенг қўлланилади.

РЕНТГЕНОГРАММА. Рентген нурлари ёрдамида фотопластишка ёки плёнкага олинган тасвир.

РЕНТГЕНОГРАФИЯ. Рентген нурлари ёрдамида тиниқмас предметларнинг ички тузилишини суратга олиш.

РЕНТГЕНОДИАГНОСТИКА. Рентген нурлари ёрдамида аъзо ёки тўқималарнинг касалликларини аниқлаш.

РЕНТГЕНОЛОГИЯ. Медицинанинг касалликларини рентген нурлари ёрдамида даволаш ёки диагноз қўйиш йўллариини ўрганадиган бўлими.

РЕНТГЕНОСКОПИЯ. Жисмларнинг ички тузилишларини текшириш, буюмларнинг ички нуқсонини аниқлаш, касалликларини топиш мақсадларида рентген нурлари ёрдамида махсус экранга уларнинг тасвирини тушириб текшириш.

РЕНТГЕНОТЕРАПИЯ. Рентген нурларидан даволаш мақсадларида фойдаланиш.

РЕНТГЕНОТЕХНИКА. Рентген нурларини ҳосил қилиш ва ундан рационал фойдаланиш; керакли механизм ҳамда асбобларни тайёрлаш усул ва методлари мажмуи.

РЕОСТАТ. Электр занжирига қўшимча қаршилик улаб ток кучини ёки кучланишини ўзгартирадиган асбоб.

РЕПАРАЦИЯ. Урушда кўрилган зарарларини тўла ёки қисман қоплаш учун енгилган ва урушнинг чиқишига сабабчи бўлган давлат томонидан голиб (енган) давлатга тўланадиган товои.

РЕПАТРИАЦИЯ. 1. Ҳарбий ва граждан асирларни, қочоқларни ўз ватанига қайтариш. 2. Тегишли мамлакатларнинг ўзаро келишуви асосида эмигрантларни гражданлик ҳуқуқларини ҳам тиклаб, ўз юртига қайтариш.

РЕПЕРТУАР. 1. Театрда ижро этиладиган (қўйиладиган) пьесаларнинг мажмуи. 2. Бирор артист ёки бадний коллектив ижро этадиган ролялар, музикавий ёки адабий асарлар мажмуи.

РЕПЕТИЦИЯ. Театр коллективининг бирор спектакль ёки концерт программасини саҳнага қўйиш олдида тайёргарлик кўриши, машқ қилиши, ўрганиши, ёдлаши.

РЕПЛАНТАЦИЯ. 1. Оғриган тишини сугуриб олиб даволаб, яна қайтадан ўз ўрнига қўйиш усули. 2. Касалланган бирор органини олиб ўрнига соғлом органини қўйиш.

РЕПОРТАЖ. 1. Маҳаллий хабар, маҳаллий мавзуларда ёзилган мақолача. 2. Бирор ишнинг, ҳодисанинг боришини оғзаки айтиб туриш, мас., футбол мусобақасини радио орқали эшиттириш.

РЕПОРТЕР. Газета, журнал, радио, информацион агентлик ва ҳ. к. ларда маҳаллий мавзуларда хабар ёзиб турувчи мухбир.

РЕПРЕССИЯ. Жазо чораси, жазо.

РЕПРОДУКТОР. Радиокарнай сўз. айн. ўзи.

РЕПРОДУКЦИЯ. Расм, сурат, чертёж ва ҳ. к. лардан полиграфия ёки фотография усули билан нусха олиб кўпайтириш, шундай нусхаларнинг ўзи.

РЕСПИРАТОР. Нафас олиш, кўриш ва эшитиш органларининг зарарли, шунингдек, радиоактив чанглардан, газлардан асровчи протогазга ўхшаган мослама.

РЕСПУБЛИКА. Ҳокимиятнинг олий органлари маълум муддатга сайлаб қўйиладиган давлат тузуми ва шундай тузум ўрнатилган мамлакат. Эксплуататорлар жамиятида республика мулкдор синфлар диктатурасининг давлат формасидир. Совет социалистик республикалари, шунингдек, халқ демократияси республикалари ҳокимиятнинг ҳақиқий демократик формаларидирлар.

◆ **Совет Социалистик республикаси** — бутун ҳокимият меҳнаткашларники бўлиб, бу ҳокимиятни улар давлатнинг сиёсий негизини ташкил этадиган меҳнаткашлар депутатларининг Советлари орқали амалга оширадиган давлатни бошқариш формаси. Халқ демократик республикаси — сиёсий негизини халқ кенгашлари ва халқ мажлислари ташкил этадиган социалистик типдаги давлатни бошқариш формаси. Буржуа-демократик республикаси — ҳақиқий ҳокимият буржуазия қўлида бўлган давлатни бошқариш формаси.

РЕСПУБЛИКАЧИ. 1. Республика тарафдори, республика тузумини ёқловчи. 2. Республикачилар партиясининг аъзоси.

◆ **Республикачилар партияси** — Америка Қўшма Штатларида империалистик агрессив сиёсат олиб бораётган реакцион партия. Иккинчи жаҳон урушидан сўнг бу партия АҚШ монополистик капиталининг партияси бўлган демократик партия билан реакцион блок тузиб, зўр бериб қуролланишга, СССР ва халқ демократияси мамлакатларига қарши империалистик уруш оловини ёқинига ва мамлакатни фашистлаштиришга уринмоқда.

РЕССОР. Автомобил, вагон ва ҳ. к. ларнинг силкинишларини ўзига олиб, уларнинг осойишта (силкинмасдан) юришини таъминлайдиган пружина қисми.

РЕСТАВРАТОР. 1. Реставрация қилувчи, санъат асарларининг, архитектура ёдгорликларини тикловчи, асл ҳолига келтирувчи мутахассис. 2. *сиёс.* Реставрация тарафдори, революция йўли билан ағдариб ташланган тузумни тиклаш учун курашувчи реакционер.

РЕСТАВРАЦИЯ. 1. Даврларнинг ўтиши билан бузилган ёки ўзгартиб қайта-қайтадан ишлаб бузиб юборилган санъат асарларининг, архитектура ёдгорликларини тиклаш, асл ҳолига келтириш ва тикланган асарларнинг ўзи. 2. *сиёс.* Революция йўли билан ағдариб ташланган эски тузумни тиклаш. 3. *тар.* Францияда 1814 йилдан 1830 йилгача бўлган давр. Бу даврда ҳокимият буржуа революциясини ағдариб ташлаган Бурбонларнинг қўлига қайтган, реакция муваққат галаба қилган.

РЕСТОРАН. Овқат, ичимликлар ҳамда ичгуликлар сотиладиган ошхона ва унинг биноси.

РЕСУРС. Зарурият туғилганда фойдаланиш учун мавжуд бўлган имконият, запас, бойлик манбаи, қўр, маблағ мас., хом ашё ресурслари, энергетика ресурслари ва бошқалар

РЕТРАНСЛЯЦИЯ. Марказий радиостанция эшиттиришларининг ёхуд марказий телевидение кўрсатишларининг маҳаллий стан-

циялар томонидан олиб эшиттирилиши ёки кўрсатилиши ва шундай эшиттиришларнинг ёки кўрсатишларининг ўзи.

РЕТУШЬ. Позитив, негатив ёки диапозитив фотосуратни ва умуман босма маҳсулотни тушъ бериб тузатиш, тўғрилаш, шунингдек, ўйма нақшларни тиклаш.

РЕФЕРАТ. 1. Бирор илмий асарнинг қисқача оғзаки ёки ёзма мазмуни. 2. Ўқилган асар, китоб ва бошқалар ҳақидаги қисқача доклад.

РЕФЕРЕНДУМ. Давлат аҳамиятига эга бўлган муҳим масалалар юзасидан умумхалқ фикрини олиш, шундай маслаҳатларни ялпи овозга қўйиш.

РЕФЕРЕНТ. 1. Ўз рефератини ўқиб бераётган киши. 2. Маълум масалалар юзасидан маслаҳатлар берувчи, тегишли маълумотлар тўпловчи лавозимли киши, консультант.

РЕФЛЕКС, физиол. Организмнинг ташқи таъсирга жавобан олий нерв системасининг иштирокида кўрсатадиган реакцияси.

РЕФЛЕКТИВ. Рефлекс орқали рўй берадиган; ғайри ихтиёрий, мас., рефлексив ҳаракат.

РЕФЛЕКТОМЕР. Еруғликни қайтариш коэффициентини аниқлайдиган асбоб.

РЕФЛЕКТОР. 1. Еруғлик манбаидан келаётган нурларни қайтарадиган ботинқи юза, ёруғликни акслантирувчи асбоб. 2. Электр лампа ва акслантирувчидан иборат иситиш асбоби. 3. Ботинқи кўзгу воситасида осмон жисмларининг тасвирини ҳосил қиладиган телескоп.

РЕФОРМА. 1. Ислоҳ қилиш, тубдан ўзгартириш, қайтадан, янгидан қуриш, ислоҳ, ислоҳот. 2. Ҳукмрон синфнинг ўз ҳукмронлигини сақлаб қолиш мақсадида ўтказадиган ва мавжуд давлат тузумини ўзгартирмайдиган ислоҳлари.

РЕМОРАТОР. Реформа (ислоҳ) ўтказувчи, қайтадан қурувчи, тубдан ўзгартирувчи, ислоҳчи, ислоҳотчи.

РЕФОРМИЗМ. Ишчилар ҳаракатида революцион марксизмга, ишчилар синфининг туб манфаатларига душман бўлган оппортунистик оқим. Бу оқим тарафдорлари (реформистлар) ишчилар синфининг капитализмга қарши революцион курашини, пролетариат диктатураси ва социализм учун курашини инкор этиб, буржуазия билан келишиш асосида майда-чуйда реформалар ўтказиш сиёсатини юргизадилар.

РЕФОРМИСТ. Реформизм тарафдори, оппортунист.

РЕФРАКТОМЕТР. Еруғлиkning турли жисмлардан ўтишида синиш кўрсаткичини аниқлайдиган асбоб.

РЕФРАКТОР. Линзалар воситасида осмон жисмларининг тасвирини ҳосил қиладиган телескоп.

РЕФРАКЦИЯ. 1. физ. Еруғлик нурларининг бир муҳитдан иккинчи муҳитга ўтишида синиши. 2. астр. Ер атмосферасидан ўтиб келадиган нурларнинг синиши натижасида осмон жисмларининг ўрнidan силжиганга ўхшаб кўриниши.

РЕФРИЖЕРАТОР. 1. Холодильникларнинг суяқликни буғлатиб, паст температура ҳосил қиладиган қисми, буғлатгичи. 2. Ёш, сўт каби тез бузиладиган маҳсулотларни ташиш учун махсус холодильниклар билан жиҳозлангилган кема, вагон, автомобиль ва ш. к.

РЕЦЕНЗИЯ. Илмий, бадний асарларнинг, спектакль, концерт, кинофильм ва ш. к. ларнинг анализи, уларга берилган танқидий баҳо, тақриз.

РЕЦЕПТ. 1. Беморга врач томонидан ёзиб берилган, дозалари ва қабул вақтлари кўрсатилган дори қоғоз. 2. Бирор нарсани тайёрлаш учун унга кетадиган нарсалар, дориворлар, мас., пиво рецепти. 3. с. т. Тайёр йўл-йўриқ, қолип, андаза.

РЕЦЕПТОРЛАР. Тирик организмларнинг ёруғлик сезгир нерв учлари.

РЕЦЕПТУРА. Дори ёзиб бериш ва тайёрлаш қондалари мажмуи.

РЕЦИДИВ. 1. Бирор нарсанинг, ҳодисанинг такрорланиши, такрор юз бериши. 2. *мед.* Касаллиқнинг қайталаниши, қўзиши, узилиши. 3. *юр.* Жазоланган шахснинг илгари қилган жиноятни такрорлаши ёки яна бошқа бир жиноятни қилиши; такрорланган жиноят.

РЕЦИДИВИСТ, *юр.* Қайта (такрор) жиноят қилган киши.

РЕЦИПИЕНТ. Донорнинг қонини олувчи ёки бошқа бир кишининг тўқимасини ёхуд органини қабул қилаётган бемор.

РЕЧИТАТИВ. Баъзи вокал-музыка асарларининг (асосан операларининг) куй билан айтиладиган ёки бадний оҳангда ўқиладиган сўзлари. Речитатив ўзининг интонацияси ва ритмик тузилиши билан бадний ўқишга яқинлашади.

РЕЭВАКУАЦИЯ. Уруш ҳаракатлари районида ва фронт яқинидаги жойлардан мамлакат ичкарасига кўчириб олиб кетилган кишилар, корхона, муассаса ва уларга тегишли мол-мулкларни аввалги жойига қайтариш.

РИАЛ. Эрон, Камбоджа каби мамлакатларда пул бирлиги.

РИБОЗА. Органик модда; пентозлар группасига кирадиган оддий углевод. Рибоза нуклеопротеидлар, РНК ва қатор биологик актив моддалар таркибига киради.

РИБОНУКЛЕАЗА. Молекуласи 124 та аминокислота қолдигидан иборат оксил-фермент.

РИГСДАГ. Даниянинг икки палатадан: юқори (ландстинг) ва қуйи (фолькетинг) палаталардан иборат парламенти.

РИКСДАГ. Швециянинг икки палатадан иборат парламенти.

РИКША. Шарқий ва Жанубий Осиёнинг баъзи мамлакатларида, шунингдек, Жанубий Африка Иттифоқида — икки гилдиракли аравачада одам ва юк ташувчи ҳаммол.

РИМ: Рим папаси, Католиклар черковининг ва Ватиканнинг бошлиғи.

РИНГ, *спорт.* Арқон билан ўралган бокс майдончаси.

РИНОЛОГИЯ, *мед.* Медицинанинг бурун, бурун бўшлиғи касалликларини ўрганадиган бўлими.

РИНОПЛАСТИКА, *мед.* Жароҳатланган бурунни операция йўли билан тиклаш ёхуд шаклини ўзгартириш.

РИНОСКОП, *мед.* Бурун бўшлиғини кўрсатадиган кўзгули асбоб.

РИТМ. Бирор нарса, ҳодиса элементларининг маълум тартибда ва маълум вақт оралиғида кетма-кет алмашиб келиши, мас., иш ритми — ишнинг бир текисда бориши; поэзияда ритм — вази, музыкада ритм — муқом ва ш. к.

РИТМИКА. 1. Ритм (вази) системаси ва хусусияти, мас.,

шеър ритмикаси. 2. Ритм ҳақидаги таълимот. 3. Ритм билан (бир муқомда) қилинадиган жисмоний ҳаракат.

РИТМОПЛАСТИКА. Тананинг ҳар томонлама гармоник равишда ўсишини таъминлайдиган жисмоний машқлар системаси.

РИТОРИК. Риторикага онд, риторика қондаларига асосланган, мас., риторик нутқ, риторик услуб ва ш. к.

РИТОРИКА. Нотиқлик санъати назарияси, нотиқлик илми.

РИЦАРЛИК, тар. 1. Урта асрларда Ғарбий Европада ҳарбий дворянлар табақаси. 2. Рицарь унвони.

РИЦАРЬ. Европада феодализм даврида ҳарбий-дворянлар табақасига мансуб киши.

РИЧАГ. 1. Таянч нуқтаси атрофида айланиб кам куч билан кўп кучини мувозанатга келтирадиган мослама, мас., юкин ричаг ёрдами билан кўтармоқ. 2. Машина ва механизмларнинг бошқариш дастаси, мас., тезлик ричаги, ҳайдаш ричаги ва ҳ. к.

РНҚ, РИБОНУКЛЕИН КИСЛОТА. Углевод қисми рибоза бўлган нуклеин кислота. РНҚ, асосан, ҳайвон ва ўсимликлар ҳужайралари цитоплазмасида, кам миқдорда ядро ва митохондрияларда бўлиб, нуклеопротендлар таркибига киради ва оқсил биосинтезида қатнашади.

РОБОТ. Мураккаб операцияларни худди одамлардек бажарадиган автомат, машина одам.

РОДИЙ. Менделеев даврий системасининг саккизинчи группасига кирадиган кимёвий элемент, оч кулранг, қийин эрийдиган, қаттиқ ва мўрт металл. Турли қотишмалар ҳосил қилишда ишлатилади.

РОЗЕТКА. Еритиш, иситиш ва ҳ. к. асбобларни электр тармоғига улаш учун вилкага тиқиладиган икки тешикли мослама.

РОКИРОВКА. Шахмат ўйинида — ўйин давомида бир марта рухсат бериладиган, шоҳ ва рухнинг ўрни алмаштиришдан иборат бир юриш.

РОЛИК. 1. Электр симларини девор, шип бўйлаб маҳкамлаш учун ишлатиладиган чинни изолятор. 2. Машина, механизм, деталь ва ш. к. ларнинг цилиндрик қисми мас., подшипник ролиги.

РОЛЬ. 1. Актёр томонидан сахна асарида, кинофильмда яратилган драматик образ. 2. Актёرنинг спектакль давомидаги нутқи мажмуи, мас., ролии ёдламоқ. 3. Вазифа, мас., таржимонлик ролини бажармоқ. 4. Аҳамият, хизмат, тутган ўрин, мас., шахснинг тарихдаги роли, партиянинг раҳбарлик роли ва ҳ. к.

РОМ I. РАМА I. Деразанинг чорчўни. 2. Дераза ойнаси билан бирга. 3. Машина, механизм ва ш. к. ларнинг ҳамма қисмларини тутиб турувчи асосий қисми.

РОМ II. Шакар қамиш шираси ёки ачитмасидан тайёрланадиган кучли спиртли ичимлик.

РОМАН. Ҳажм жиҳатидан катта ва мураккаб, одатда наср билан ёзиладиган бадий асар.

РОМАНИЗМ. Роман тиллари (француз, испан, провансаль, итальян, португал, румин тиллари) дан қабул қилинган ўзлаштирилган сўз ёки ибора.

РОМАНИСТИКА. Роман тилларини, маданиятини ўрганувчи фанлар мажмуи; роман филологияси.

РОМАНС. I. Музикага солинган лирик ёки лирик-драматик

характердаги асар — кичкина лирик ашула ёки якка созда ижро этиладиган кичкина лирик асар. 2. Музыкага солинадиган лирик шеър.

РОМАНТИЗМ. 1. Европа санъати ва адабиётида XIX асрнинг 20—30 йилларида классицизм ўрнига пайдо бўлган бадиий метод. Утмишни, асосан, ўрта асрни идеаллаштириш, воқеликдан ажралиб қолишлик ва ҳоказолар романтизм характерини белгилайди. Романтизм асосан икки оқимга, яъни реакцион романтизмга ва прогрессив романтизмга ажралади. Реакцион романтизм асосан капитализмнинг майда-чуйда камчиликларининг танқид қилиш билан чекланади. Прогрессив романтизм эса революцион характерга эга бўлиб, кенг жамоатчиликнинг буржуазияга, феодал тузумга, сиёсий реакцияга қарши норозилигини ифодалаган эди (масалан, Гейне, Гюго, Байрон, Шопен, Рилеев асарларида). 2. Кишини улугловчи идея ва ҳис туйғуларни ўз ичига олган, кишининг ҳис-туйғуларини кўтариб юборадиган нарса, мас., ижодий изланиш романтизми.

РОМАНТИК I. 1. Романтизм (1-маъносида) тарафдори, мас., XIX аср романтик ёзувчилари. 2. Романтизм (2-маъносида) таъсирга берилган, романтикага мойил одам.

РОМАНТИК II. 1. Романтизм (2-маъносида)га оид, романтизм билан суғорилган, мас., романтик поэзия, романтик шеър ва ш. к. 2. Хаёлпарастлик руҳида бўлган, романтизм (2-маъносида) га мойил бўлган, мас., романтик кайфият.

РОМАНТИКА. 1. Романтизм (1-маъносида) *сўз. айн. ўзи.*, мас., Гоголь романтикаси. 2. Бирор нарсага кучли ҳис-туйғу, зўр кўтаринки ҳис уйғотадиган нарса, мас., революцион кураш романтикаси.

РОМБА. 1. *мат.* Барча томонлари тенг, лекин бурчаклари тўғри бўлмаган параллелограмм. 2. Совет Армиясида 1943 йилгача (погон киритилгунга қадар) олий қўмондонлик составининг шу шаклдаги даража белгиси.

РОТА. Пиёда аскарларда, танк, инженер қўшинларида ва бошқа махсус қўшинларда бир неча взводдан ташкил бўлган ва одатда батальон составига кирадиган аскарый бўлима, мас., ўқчи рота, пулемётчилар ротаси ва ш. к.

РОТАТОР, типогр. Қўлёзма, чертёж, расм ва ҳ. к. ларни кўпайтириб берадиган аппарат.

РОТАЦИОН: Ротацион машина, *типогр.* Газета, китоб ва ш. к. ларни жуда кўплаб босадиган машина.

РОТМИСТР. Чор армиясида отлик қўшин офицерларига бериладиган, пиёда аскарлардаги капитан унвонига тўғри келадиган офицерлик унвони ва шу унвонга эга бўлган киши.

РОТОР. Турбина, электр двигатель кабиларининг айланадиган қисми.

РОЯЛЬ. Торлари горизонтал жойлашган, клавишли музыка асбоби.

РУБЕРОИД. Ёғин-чочин таъсирида бузилмайдиган, махсус состав шимдирилиб картондан тайёрланган, томга ёпиладиган материал.

РУБИДИЙ. Менделеев даврий системасининг биринчи группасига кирадиган кимёвий элемент, ишқорий металл, у асосан фо-

тоэлемент ва неон лампалари тайёрлашда ишлатилади; айрим тузлари медицинада қўлланилади.

РУБИЛЬНИК, *тех.* Электр занжирини узиб-улаб турадиган дастали включатель.

РУБКА. 1. Кемада палуба устига қурилган, кеманинг бошқариш механизмлари жойлашган хона, самолётда, дирижаблда учувчи ва бошқариш органлари жойлашган хона. 2. Ҳар хил бўлимларининг номи, мас., *радиорубка*.

РУБРИКА. Газета, журнал ва Ҳ. к. ларда бўлим сарлавҳаси.

РУДА. Таркибида металл ва унинг бирикмалари бўлган табиий минерал, хом ашё.

РУЛЕТ. Бир қават хамир, бир қават ширинлик солиб пишirilган ўрама пирог.

РУЛЕТКА. Масофа ўлчаш учун ишлатиладиган, сантиметрларга бўлинган пўлат ёки клеёнка тасма шаклидаги асбоб.

РУЛОН. Қогоз, мато ва бошқа материаллар ўрамаси, мас., бир рулон қогоз.

РУЛЬ. Кема, самолёт, автомобиль ва Ҳ. к. ларининг бошқариш механизми.

РУНИК. Қадимги Скандинав халқларининг ва бошқа айрим халқларнинг тошларда, қуролларда, бошқа нарсаларда сақланиб қолган ёзувларига оид, мас., руник ёзувлар.

РУПИЯ. Ҳиндистон, Покистон, Индонезия, Непал, Цейлон каби мамдакатларда пул бирлиги.

РУТЕНИЙ. Менделеев даврий системасининг саккизинчи группасига кирадиган кимёвий элемент, кумушсимон оқ, қаттиқ ва мўрт металл. Рутений баъзи қотишмалар таркибига кирди.

РУЧКА. Перо ўрнатиладиган ёзув асбоби.

РЮНД. Жанубий Африка республикасида пул бирлиги.

РЮКЗАК. Елкага осиб юриладиган юк халта (кўпинча туристларда).

РЮМКА. Спиртли ичимликлар ичиш учун ишлатиладиган пояли шиша идиш, қадаҳ.

РЯДОВОЙ, *ҳарб.*; *с. т.* Командирлар составига кирмайдиган оддий аскар, жангчи.

С

САБОТАЖ. Бирор ишни бажаришдан бош тортиб ёхуд расмият учунгина ўзини гўё ишлаётгандек кўрсатиб, аслида ишни орқага судраш, чўзиш, бўшаштириш, бузиш; бирор ишнинг бажарилишига, амалга ошувига зимдан ёхуд ошкор қаршилиқ кўрсатиш.

САВАННА. Экваторнинг икки томонидаги онда-сонда дарахт ва буталар учрайдиган тропик чўл-биёбонлар.

САКВОЯЖ. Йўловчилар, туристлар учун белгиланган қулфли сумка, йўл сумкаси.

САКСОФОН. Пуфлаб чалинадиган музика асбоби.

САЛАМАНДРА. 1. *зоол.* Ҳам қуруқликда, ҳам сувда яшайдиган калтакесаксимон жонивор. 2. Ўрта аср эътиқоди ва афсунгарлигида гўё ўт-оловда куймайдиган, унда зоҳир бўладиган «руҳ».

САЛАТ. Тўғралган бодринг, помидор, кўкат, гўшт, тухум ва ҳ. к. лардан тайёрланидиган яхна овқат.

САЛОН. 1. Меҳмонхона, зал (буржуа-дворянлар уйида). 2. Дворян ва буржуа жамиятида—сиёсий арбоблар, матбуот, санъат, адабиёт аҳллари ва бошқаларининг бирор зодагон уйида мунтазам суратда тўпланиб турадиган адабий, сиёсий ва ш. к. тўрага. 3. Францияда баҳор, куз маҳалларида ташкил қилинадиган адабиёт виставкаси ва шундай виставка жойлашган бино. 4. Кийим-кечак, оёқ кийимлари, санъат буюмлари ва ш. к. намоён қилинадиган, сотиладиган зал, магазин. 5. Автобус, троллейбус ва ҳ. к. ларда пассажирлар ўтирадиган жой.

◆ **Салон-вагон** — бир томонида пассажирлар учун айрим купелари, хоначалари, иккинчи томонида ҳамма пассажирлар учун умумий бўлган хона.

САЛЮТ. 1. Тантанали воқеа, маросимларда, миллий байрам ёки бирор воқеани нишонлаш маҳалларида ёхуд қутлаш учун бир неча тўпдан, баъзан милятик ва бошқа қуроллардан бир йўла бир неча пахтавон (қуруқ) ўқ узиш, ранг-баранг ракеталар отиш ёки байроқ кўтариш. 2. Пионерларнинг қўлини бошдан юқорига кўтариб қутлови, саломлашуви.

САМАРИЙ. Менделеев даврий системаси учинчи группасининг лантанидлар оиласига кирадиган кимёвий элемент, кумушранг, юмшоқ металл. Унинг бирикмалари светотехникада қўлланилади. Маълум миқдорда шишага қўшилган самарий уни нейтрон нурланишдан сақлайди.

САМБО, спорт. (русча «самооборона без оружия» сўзларидан ясалган). Турли усуллар, ҳатто қаттиқ зарб беришга ҳам йўл қўядиган спорт кураши; кучли ёки қуролли душмандан ўзини ҳимоя қилиш воситаси.

САМО... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, «сам», яъни ўз ёки ўз-ўзидан деган маъноларни билдиради, мас.: *самовар, самолёт, самосвал* ва ш. к.

САМОВАР. Ўтхонасида кўмир, ўтин ёки сув қайнатадиган металл асбоб. 2. с. т. Чойхона.

САМОДЕРЖАВИЕ. Монархнинг чекланмаган ҳокимлиги, шу ҳокимиятга асосланган давлат тузуми, истибдод, мустабид ҳокимият; чор ҳокимияти.

САМОЛЕТ. Моторли ва қўзғалмас қанотли, ҳаводан оғир учуш аппарати.

САМОЛЕТ-СНАРЯД. Учувчисиз, радио орқали бошқариладиган, портловчи моддалар олиб борувчи реактив самолёт.

САМОЛЕТСОЗЛИК. Самолётлар, самолёт қисмлари ишлаб чиқариш ва саноатнинг самолёт ишлаб чиқарадиган тармоғи.

САМОСВАЛ. 1. Юк автомобилининг ағдариладиган кузови ва шундай кузовли автомобиль. 2. Юкни ўзи ағдарадиган транспорт воситаси.

САН... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, «санитарный» маъносини, яъни санитарияга оидликни билдиради, мас.: *санинструктор, санбат* ва ш. к.

САНАТОРИЙ. Беморлар ётиб даволанадиган махсус профилактик-даволаш муассасаси.

САНГВИН I. 1. Рассомликда ишлатиладиган юмшоқ, қизил ёки жигарранг қизил қалам. 2. Шундай қалам билан ишланган расм.

САНГВИН II. Ҳаракатчан, хушчақчақ одам, кайфияти тез, осонликча ўзгарадиган, берилувчан одам; темпераментли одам.

САНИНСТРУКТОР. Санитария инструктори, санитария аҳволини назорат қилиб турувчи ва дастлабки медицина ёрдами кўрсатувчи ҳарбий хизматчи.

САНИТАР (эр), **САНИТАРКА** (аёл). Даволаш муассасаларида, ҳарбий қисмларда кичик медицина ходими.

САНИТАРИЯ. Соғлиқни, тозаликни сақлаш, аҳолининг турмуш шароитини соғломлаштириш, яхшилашга қаратилган ва гигиенанинг илмий талабларига асосланган тадбирлар системаси.

САНКЦИЯ. 1. Тасдиқлаш, тасдиқлаб қонун кучига киритиш. 2. юр. Қонунни, келишувни бузган томонга қарши кўриладиган чора. 3. Халқаро битимларни бузган давлатга нисбатан кўриладиган жазо тадбирлари, мас., иқтисодий санкция, ҳарбий санкция ва ш. к. 4. Рухсат, розилик, ижозат.

САНСКРИТ. Ҳиндларнинг энг қадимги адабий тили; қадимги ҳинд классик адабиёти, диний ва илмий асарларининг кўпчилиги шу тилда ёзилган.

САНСКРИТОЛОГИЯ. Санскрит тили ва шу тилда ёзилган адабиётни ўрганадиган илм.

САНТАНИН, *фарм.* Гиҷжани туширувчи дори.

САНТИ... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, метрик ўлчов системасидаги бирор ўлчовнинг юздан бир улуши эканлигини билдиради, мас.: *сантиграмм*, *сантиметр* ва ш. к.

САНТИГРАММ. Граммнинг юздан бир қисми, граммнинг юздан бир улуши.

САНТИМЕТР. 1. Метрик ўлчов системасида метрнинг юздан бир бўлагига тенг узунлик ўлчов бирлиги. 2. Узунликни ўлчаш учун сантиметрларга бўлиб кўрсатиб қўйилган чизғич.

САПЕР. Инженерлик қўшилларининг солдати, офицери; қ. *Сапёрлар*.

САПЕРЛАР, *ҳарб.* Инженерлик қўшилларининг ҳарбий қисмлари ва ҳарбий қўшилмалар составига кирадиган ҳарбий-инженерлик ишлари, мас., йўл, кўприк, бошпана ва ш. қ. лар қуриш билан шуғулланадиган тури.

САПФИР. Кўк ёки ҳаво ранг қимматбаҳо тош. Ҳозир сунъий йўл билан ҳам ясалади.

САРАФАН. Хотин-қизларнинг енгсиз кўйлаги.

САРЖА. Ипакдан ёки пахта толасидан тўқиладиган астарбоп газлама.

САРЖИН. Метрик ўлчов системаси жорий қилинганга қадар қўлланган, 2,13 метрга тенг узунлик ўлчов бирлиги.

САРПИНКА. Йўл-йўл ёки катак-катак юқа ип газлама.

САТЕЛЛИТ. 1. Бировнинг амри билан иш қилувчи, бировнинг измида бўлган, итоатгўй, тобе, мас., *сателлит давлатлар*. 2. *астр.* Планета йўлдоши. 3. *тех.* Асосий шестерня билан боғланган кичик шестерня.

◆ **Сателлит давлатлар**—формал жиҳатдан мустақил, бироқ амалда бошқа империалистик давлатга бўйсунувчи ва унинг амри

билан иш қилувчи давлат. АҚШ иккинчи жаҳон урушидан сўнг империалистик лагердаги бир қанча давлатларни ўзининг сателлитларига айлантириб олди.

САТИН. Ялтироқ пишиқ ип ёки ипак газмол.

САТИРА. Ҳаётдаги ярамас ҳодисаларни, камчилик ва нуқсонларни қаттиқ масхаралайдиган, қоралайдиган ўткир ҳажвий асар.

САТУРАТОР. Сатурация қиладиган аппарат, мас., ичимликни газлайдиган сатуратор.

САТУРАЦИЯ, САТУРАЦИЯЛАШ. 1. Суюқликларни газ билан тўйинтириш, газлаш, мас., ичгулик сувларни сатурация қилиш. 2. Шакарпазликда — оҳак орқали сузиб ўтказилган шарбатни кимёвий йўл билан оҳакдан тозалаш.

САТУРН I (бош ҳарф билан). Қадимги Рим мифологиясида экин худоси ва ҳосил ҳомийси.

САТУРН II (бош ҳарф билан). Қуёш системасининг Қуёшдан ҳисоблаганда олтинчи планетаси.

САХАРИМЕТР. Эритмадаги шакар миқдорини аниқлайдиган оптик асбоб.

САХАРИМЕТРИЯ, махс. Эритмадаги шакарнинг миқдорини ва сифатини аниқлаш.

САХАРИН. Жуда ширин кристаллик оқ модда, шакар суррогати.

САХАРОЗА. Баъзи ўсимликлар таркибида бўладиган углевод; шакар модда.

СВАСТИКА. Учлари қайрилган бут шаклидаги ишора. Свастика Ҳиндистон ва бошқа мамлакатларда диний белги вазифасини ўтаган. Германия фашизми ундан ўз эмблемаси сифатида фойдалангани учун бутун дунёдаги прогрессив инсоният уни зўравонлик, босқинчилик, жабр-зулм ва таҳқир-ҳақоратнинг симболи деб ҳисоблайди.

СВЕТО... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, «свет», «световой» маъноларини, яъни ёруғликка оидлигини билдиради, мас.: *светомаскировка, светофор, светометрия* ва ш. к.

СВЕТОКОПИЯ. Ёруғлик сезгир қоғозга чертёж, план, расм ва ҳ. к. ларнинг нусхасини кўчириш, шу усулда кўчириб олинган нусха.

СВЕТОМАСКИРОВКА. Душман ҳужум қилиши эҳтимол бўлган объектларни маскировка қилиш, душман кўзидан пана қилиш.

СВЕТОМЕТРИЯ, ҳарб. Уқ узилган пайтдаги аланганинг равшанлигига қараб батареянинг, тўпининг турган жойини аниқлаш.

СВЕТОТЕХНИКА. Техниканинг нузли энергия ҳосил қилиш ва ундан фойдаланиш усуллари билан шугулланадиган бўлими.

СВЕТОФОР. Кўча ҳаракатини тартибга солиб туриш учун турли раиғдаги сигналлар берадиган электр фонарь; баъзи машина ва механизмларнинг ёруғлик сигнали берадиган асбоби.

СВЕЧА. 1. *тех.* Ички ёнғинли двигателларнинг электр учқун чиқариб ёнғин аралашмасини ёндириб берувчи қисми. 2. *физ.* Ёруғлик кучининг ўлчов бирлиги.

СВИТЕР. Жун ипдан тўқилган, тутмасиз иссиқ фуфайка.

СВОДКА. Ишнинг бориши, планинг бажарилиши ва ш. к. ҳақидаги маълумотлар тўпланган, маълум тартибда жойлаштирилган ҳужжат, мас., пахта теринининг бориши ҳақида сводка бериш.

СЕАНС. 1. Бирор ишнинг ҳар бир марта бажарилиши, кино ва бошқа томошаларнинг ҳар бир марта кўрсатилиши, мас., кинонинг кечки сеансига билет олмақ, бир йўла бир неча тахтада (бир неча киши билан) шахмат ўйнаш сеанси ва ш. к. 2. Иш, даволаш ва ҳ. к. ишларни маълум вақт давомида бажариш, қилиш, бирор нарсани бажаришда узлуксиз давом қилган вақт, мас., даволаш сеанси, гипноз қилиш сеанси ва ҳ. к.

СЕАТО (*бош ҳарфлар билан*). АҚШ паноҳида тузилган ва ўзининг асосий мақсади эътибори билан Осиё халқлари ўртасида кучайиб бораётган миллий-озодлик ҳаракатини бўғишга, социализм лагерига қарши қаратилган агрессив ҳарбий-сиёсий иттифоқ.

СЕМЕНТ. 1. *мат.* Айлананинг ёй ва хорда билан чегараланган бир қисми; шарнинг кесувчи текислик билан ажратилган бир қисми. 2. Шундай шаклдаги деталь. 3. *биол.* Кўпбўғиниларга мансуб баъзи жониворлар танасининг ҳар бир бўғини.

СЕГРЕГАЦИЯ. 1. Буржуа давлатларида негрларни ва бошқа туб жойлик халқларни оқ танлилардан ажратиш, уларга таҳқир кўзи билан қараш, камситиш. Мас., АҚШда негрларга оқ танлилар билан биргаликда бир уйда туриш ва ҳатто шаҳарнинг бир жойида яшаш, ресторанларга, мактабларга, меҳмонхоналарга, киноларга, театрларга бориш ман этилган. АҚШнинг кўпгина штатларида негрлар алоҳида маҳаллаларда яшашга мажбур. Улар оқ танлилар билан никоҳдан ўтишга ҳақли эмас. Хитойлар, ҳиндлар ва филиппинларга нисбатан ҳам шундай ирқий камситиш сиёсати қўлланилади. Австралияда, Жанубий Африка иттифоқида туб жойлик аҳоли фақат шаҳардан узоқдаги кўз-кўз қилиш учун қилинган жойлардагина оқ танлилар билан бирга тура оладилар, лекин шаҳарга кириш ҳуқуқидан ва шаҳар транспортида юриш эркинлигидан маҳрумдирлар. 2. *хим.* Металл қотишмалар составининг бир хил эмаслиги.

СЕЙМ. 1. Польша Халқ Республикасида бир палатадан иборат олий давлат ҳокимият органи. 2. Финляндияда бир палатадан иборат қонуни чиқарувчи орган, парламент.

СЕЙСМИК. Ер қимирлашга, zilзилага онд, ер қимирлаш, zilзила ҳодисаларига боғлиқ бўлган.

◆ **Сейсмик станция** — ер қимирлашини қайд қилиб борувчи ва ўрганувчи илмий муассаса. **Сейсмик район** — zilзила кўп бўлиб турадиган район, жой.

СЕЙСМО... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, мазкур сўзларнинг ер қимирлашга, zilзилага онд-лигини билдиради, мас.: *сейсмология*, *сейсмометр* ва ш. к.

СЕЙСМОГРАММА. Ер қимирлашининг сейсмограф ёрдами билан автоматик равишда ёзиб олинган графиги.

СЕЙСМОГРАФ. Ер қимирлашини автоматик равишда қайд қилиб, ёзиб борадиган асбоб.

СЕЙСМОГРАФИЯ. 1. Ер қимирлашини сейсмограф воситасида қайд этиш. 2. *Сейсмология сўз. айн. ўзи.*

СЕЙСМОЛОГ. Сейсмология мутахассиси.

СЕЙСМОЛОГИЯ. Геологиянинг ер қимирлашини, zilзилаларни ўрганадиган бўлими.

СЕЙСМОМЕТР. Ер қимирлаш маҳалида жойларнинг, биноларнинг қанчалик силжишини ўлчаيدиган асбоб.

СЕЙСМОМЕТРИЯ. Сейсмологиянинг ер қимирлашини, zilzilalарни кузатиш методикасини ишлаб чиқадиған бўлими.

СЕЙСМОПРИЕМНИК. Zilzila ўчоғига тушириладиган ва ернинг аҳволи ҳақида маълумот бериб турадиган асбоб.

СЕЙСМОРАЗВЕДКА. Ер бағридаги фойдали қазилмаларни аниқлайдиган асбоб.

СЕЙФ. Пул, ҳужжат ва бошқа қимматбаҳо нарсалар сақланадиган сандиқсимон қулф-қалитли махсус қути, пўлат сандиқ.

СЕКАНС, мат. Тўғри бурчакли учбурчакда гипотенузанинг берилган бурчакка ёпишган катет нисбатига тенг тригонометрик функция.

СЕКВЕСТР, юр. Давлат органлари томонидан бирор хусусий мулкдан фойдаланишни ёки унга эғалик қилиш ҳуқуқини чеклаб қўйиш. 2. *мед.* Органининг ириб тушиб кетган қисми.

СЕКРЕТ, физиол. Одам ёки ҳайвон организмдаги ташқи секреция безлари ишлаб чиқарадиган моддалар (қорин суви, сўлак, ичак суви ва ш. к.).

СЕКРЕТАРИАТ. 1. Идора ёки муассасанинг кундалик ташкилий ёзув-чизув ишларини олиб борадиган бўлими; шундай бўлим ходимлари ва улар жойлашган бино. 2. Мажлис, конференция ва йигилишларда протокол тузиб бориш учун сайланган ҳайъат.

СЕКРЕТАРЬ. 1. Идора ва муассасаларда ёки лавозимли кишилар ҳузурида расмий ёзишмаларни, ёзув-чизув ишларини олиб боровчи ходим, мас., канцелярия секретари, суд секретари ва ш. к. 2. Идора ва муассасанинг секретариатига раҳбарлик қилувчи ходим, мас., газета редакцияси секретари. 3. Мажлисида протокол ёзиб бориш учун сайланган киши. 4. Баъзи ташкилотларининг, хусусан партия ташкилотларининг сайлаб қўйиладиган раҳбари, мас., колхоз партия ташкилотининг секретари, комсомол комитети секретари.

◆ **Давлат секретари** — АҚШ ташқи ишлар министрининг номи. **Илмий секретарь** — илмий-текшириш муассасаларида кундалик ишга раҳбарлик қилувчи масъул ходим.

СЕКРЕЦИЯ, физиол. Организмда безлардан секрет деб аталадиган моддаларнинг ажралиб чиқиш процесси.

СЕКСТА, муз. Диатоник гамманинг олтинчи пардаси ва биринчи парда билан олтинчи парда оралиғи.

СЕКСТАНТ. Денгизчилик ва авиацияда бурчак ўлчаш асбоби.

СЕКСТЕТ, муз. 1. Олти овоз ёки олти соз учун ёзилган музыка асари. 2. Олти ижроқидан иборат ансамбль.

СЕКТА. 1. Динда — мазҳаб, маслак. 2. *қўйма.* Тор группачилик манфаатлари қобигига ўралиб қолган, догматик қарашлари ва фикрлари билан кўпчиликдан ажралиб қолган гуруҳпарастлар, бир гуруҳ кишилар.

СЕКТАНТ. 1. Бирор диний мазҳабга мансуб киши. 2. *қўйма.* Тор гуруҳпарастлик манфаатлари билангина чекланиб қолган, догматик қарашлари ва фикрлари билан кўпчиликдан ажралган одам, гуруҳпараст.

СЕКТОР. 1. *мат.* Айлананинг ёй, икки радиус билан чегараланган қисми ва шу шаклдаги нарса, ер. 2. Радиуслар билан чегараланган жой, участка, мас., мудофаа сектори, стадион сектори, Чилонзорнинг еттинчи сектори ва ш. к. 3. Муассаса ёки ташкилотларининг бўлими, мас., кадрлар сектори, лугат сектори. 4. Халқ хўжалигининг

муайян иқтисодий ва ижтимоий белгилари билан ажралиб турадиган соҳаси, мас., СССР қишлоқ хўжалигининг колхоз сектори.

СЕКУНД. 1. Минутнинг 1/60 қисмига тенг вақт бирлиги. 2. Градуснинг 1/3600 қисмига тенг бурчак ўлчов бирлиги. Езувда рақамнинг устига қўйилган " белги билан ифодаланади. 3. муз. Диатоник гамманинг иккинчи пардаси, икки ёнма-ён парда оралиги. 4. муз. Оркестрда иккинчи, иккиламчи овоз, мас., скрипка-секунд.

СЕКУНДАНТ. 1. тар. Дуэль қатнашчиларидан ҳар бир рақибнинг воситачиси ва гувоҳи: кафили. 2. Бокс, шахмат ва ҳ. к. ўйинларда кураш бошлангунча, кураш оралиғидаги танаффус пайтларида ва курашдан кейин ўйинчидаги хизмат кўрсатувчи киши.

СЕКУНДОМЕР. Жуда қисқа вақт оралиғини ўлчайдиган асбоб. Техникада, спорт ўйинида ва ҳ. к. ларда кенг қўлланади.

СЕКЦИЯ. 1. Ташкилот, муассаса, жамият ва ш. к. нинг бўлими ёки бўлимчаси. 2. Съезд, конференция ва кенгашларда маълум доирадаги ёки маълум соҳага онд масалаларни муҳокама қилиш, ишлаб чиқиш учун бўлиниб чиққан делегатлар группаси, мас., илмий конференцияларнинг ялпи секциялар мажлиси. 3. Бино, машина, техника, иншоот, ускуна, асбоб ва ш. к. нинг маълум бир участкаси ёхуд қисми, мас., бино секцияси, трубопровод секцияси ва ш. к.

СЕЛЕКЦИОН. Селекцияга онд, селекция иши билан шугулланадиган; селекция йўли билан олинган, мас., *селекцион станция*, бугдойнинг селекцион навлари ва ҳ. к.

◆ **Селекция станция** — қишлоқ хўжалик эканларининг, мас., пахтанинг янги навларини яратиш ёки мавжуд навларини яхшилаш, такомиллаштириш иши билан шугулланувчи илмий тажриба муассасаси.

СЕЛЕКЦИЯ. 1. Қишлоқ хўжалик ҳайвонлари, ўсимликларининг мавжуд навларини ёки зотларини яхшилаш, янги нав ва зотларини яратиш. 2. Шу ҳақдаги фан.

СЕЛЕН. Менделеев даврий системасининг олтинчи группасига кирадиган кимёвий элемент; металл. Табиатда олтингургурт билан бирга учрайди. Селен ўзгарувчан электр токини ўзгармас электр токка айлантирувчи асбоблар, яъни тўғрилагичлар тайёрлашда, шиша саноатида, каучукини вулканизация қилишда ва фотографияда ишлатилади. Селенинг электр ўтказувчанлиги нур таъсирида ошиб бориши туфайли оптикавий ва электросигнал асбоблари, термозлементлар ва телевизорлар тайёрлашда фойдаланилади.

СЕЛЕНОГРАФИЯ, астр. Астрономиянинг ойини текшириш ва уни ўрганиш билан шугулланадиган бўлими.

СЕЛЕНОЛОГИЯ. Ернинг табиий йўлдоши бўлмиш Ойни ўрганадиган илм. Селенология фани Ойнинг физикавий-кимёвий хоссаларини, механикавий хусусиятларини, геологиясини, заминини ва ҳоказоларни текширади, Ойнинг ёшини аниқлайди. Бу илм, айниқса, кейинги даврларда, космосни ўзлаштириш бошлангандан кейин тараққий этиб кетди. Ой томон учирилган ҳар хил илмий аппаратлар (луноходлар), сузъий йўлдошлар, ниҳоят Ойга одамнинг қўниши бу фаннинг янада тараққий қилишига олиб келди.

СЕЛЕДКА. Унча катта бўлмаган денгиз балиғи. Тузланган ёки қоқланган ҳолда истеъмол қилинади.

СЕЛИТРА. Азот кислотасининг натрий, калийли ёки аммоний-

ли тузлари, калий, натрий ёки аммоний нитрони; техникада, қишлоқ хўжалигида (ўғит сифатида) кенг қўлланилади.

СЕЛЬМАГ. Қишлоқ магазини.

СЕЛЬПО. Қишлоқ матлубот жамияти ва унга қарашли магазин, кооператив.

СЕМАНТИК. Семантикага, маънога оид, семантика билан боғланган, мас., семантик фалсафа, сўзнинг семантик доираси ва ҳ. к.

◆ **Семантик фалсафа** — ҳозирги замон буржуа фалсафасида сўзни тушунчадан, сўз, тушунчани объектив реалликдан ажратиб қаровчи, фан, фалсафа фақат сўзларни, сўз бирикмалари ва тилнинг структурасининггина ўрганиши керак деган талабни қўювчи субъектив-идеалистик оқим. Бу оқим объектив дунёни, борлиқни ва унинг қонуниятларини инкор этади. Семантик фалсафа намояндалари социал офатлар, сиёсий низолар (конфликтлар) ва бошқа ижтимоий ҳодисалар капиталистик тузум айби билан эмас, балки нутқнинг, тилнинг такомиллашмаганлиги, нотўғри сўз яшаш, сўзларни нотўғри ишлатиш туфайли юзага келади деб даъво қиладилар. Семантик фалсафа Америка Қўшма Штатларида кенг тарқалган.

СЕМАНТИКА, лингв. 1. Маъно, маъно томони, мас., сўзнинг семантикаси, грамматик форманинг семантикаси ва ш. к. 2. Семасиология сўз. айн. ўзи.

СЕМАСИОЛОГИЯ, лингв. Тилшуносликнинг сўз ва ибораларнинг маъноларини, уларнинг ўзгаришларини ўрганадиган бўлими.

СЕМАФОР. 1. Темир йўлда станцияга яқин жойга ўриatilган ва йўлнинг очиқ ёки ёпиқлигини кўрсатиб турадиган ранг-баранг чироғли қурилма. Қанотининг вазияти ва фонарининг ранги машинистга йўлнинг очиқлиги ёки ёпиқлигини билдиради. 2. Денгизчиликда қўлнинг ёки қўлдаги байроқчаларнинг вазиятларини ўзгартириш йўли билан бериладиган сигналлар системаси; қирғоққа ўриatilган сигнал аппарати ва сигналлари.

СЕМЕСТР. Олий ўқув юртларида, ихтисослаштирилган билим юртларида, техникумларда ўқув йилининг ярми.

СЕМИНАР. 1. Олий ўқув юртларида студентларнинг группатруппа бўлиб ўқитувчи раҳбарлигида ўтказадиган амалий машғулотлари. 2. Бирор соҳа бўйича махсус тайёрлик кўриш ёки малакани ошириш учун группа-группа бўлиб ўтказиладиган амалий машғулотлар, мас., КПСС тарихини ўрганувчилар семинари.

СЕМИНАРИЯ. 1. Революциядан олдинги Россияда ўрта педагогика ўқув юрти. 2. Ўрта диний ўқув юрти.

СЕМИОТИКА. 1. Белгилар ва белгилар системасини, шунингдек, табий ва сунъий тилларни белги сифатида ўрганадиган фан. 2. Медицинанинг касаллик аломатларини ўрганадиган бўлими.

СЕНАТ. 1. Революциядан олдинги Россияда олий суд вазифасини бажарган ва ҳукумат аппаратининг ишини кузатиб борган давлат органи. 2. Италия, Бельгия ва Латин Америкасининг кўп мамлакатларида парламентнинг, АҚШда конгресснинг юқори палатаси.

СЕНАТОР. Сенат аъзоси.

СЕНСАЦИЯ. Бирор воқеа, ҳодиса ёки хабар натижасида туғилган ҳаяжон, таассурот, ҳайрат, шов-шув, дув-дув гап; шундай

хаяжон, таассурот, ҳайрат, дув-дув гапларга сабаб бўлган воқеа, ҳодиса, хабар.

СЕНСУАЛИЗМ, *фал.* Билишнинг бирдан-бир манбан сезгидир деб ҳисобловчи фалсафий таълимот. Материалистик сенсуализм сезги объектив реаллиқнинг акс этиши, инъикос этиши деб қарайди, идеалистик сенсуализм эса сезгини объектив реалликдан ажратиб, уни билишнинг соф субъектив ҳолати деб қарайди.

СЕНТИМЕНТАЛ. Сентиментализмга оид, мас., сентиментал оқим.

СЕНТИМЕНТАЛИЗМ. XVIII асрнинг иккинчи ярмида ва XIX асрнинг бошларида пайдо бўлган адабий оқим. Сентиментализмнинг характерли хусусиятлари кишиларга аччиқ, ҳамдардлик, хайрихоҳлик туйғуларини биринчи планга қўйиш, ҳаддан ташқари сезувчанлик, йиғлоқилик, чучмалликдир.

СЕНТО (*бош ҳарфлар билан*). 1955 йилда Англия ва АҚШ ташаббуси билан тузилган агрессив ҳарбий блоклардан бирининг қисқарган номи. Буюк Британия, Туркия, Покистон, Эрон қатнашган бу блок СССРга ва бошқа социализм мамлакатларига қарши қаратилган агрессив блокларни бир-бирига боғлайдиган звенодир. 1959 йилга қадар бу блок тузган пакт «Бағдод пакти» деб аталар эди. Ироқ империализм кишанларидан қутилгач, бу пактдан чиқиб кетди.

СЕНТЯБРЬ. Календар йилининг тўққизинчи ойи.

СЕНЬОР. 1. Урта асрларда Ғарбий Европада ўз тасарруфидаги ерларнинг ҳоқими бўлган феодал, катта ер эгаси. 2. Испанияда «жаноб», «тақсир», «афандим» маъносида мурожаатда ишлатиладиган сўз.

СЕПАРАТ. Бир томонлама, бошқалардан ажраган ҳолда, бошқалар билан келишмай қилинган, мас., *сепарат сулҳ, сепарат кенгаш* ва ҳ. к.

◆ **Сепарат кенгаш** — бир томонлама кенгаш, манфаатдор томонларнинг бир қисmini четда қолдириб ўтказилган кенгаш. **Сепарат сулҳ** — манфаатдор томонларнинг бир қисmini четда қолдириб, улар билан келишмай, душман билан тузилган сулҳ.

СЕПАРАТИЗМ. Ажралиб чиқишга, алоҳида бўлишга интилиш; буржуа давлатларида майда миллатларнинг ажралиб чиқиб, мустақил давлат тузишга интилиши.

СЕПАРАТОР. Суюқ ёки қаттиқ жисмлар аралашмасининг таркибидаги моддаларни бир-бирдан ажратадиган аппаратларнинг умумий номи, мас., суддан қаймоқни ажратиб оладиган сепаратор.

СЕПАРАЦИЯ, *махс.* Бирор жисм ёки моддани таркибий қисмларга ажратиш.

СЕПТЕТ, *муз.* Етти соз ёки етти ашулачи учун ёзилган музыка асари. 2. Етти ижрочида иборат ансамбль.

СЕРВАНТ. Идиш-товоқлар қўйиладиган пастак буфет.

СЕРВИЗ. Овқат ейиш ёки чой ичиш учун белгиланган ва 6,12 ёки 24 кишига мўлжалланган идиш-товоқлар комплекти.

СЕРЕНАДА. 1. Урта асрларда Италия ва Испанияда маъшуқа шарафига, одатда маъшуқа деразаси ёнида айтилган қўшиқ. 2. Сюитага ўхшаш эркин формадаги музыка асари.

СЕРЖАНТ. Армияда, милицияда кичик командирлар составига

бериладиган ҳарбий унвон ва шу унвонга эга бўлган киши. Сержантлик унвонининг даражалари: младший сержант (энг қуйи даражаси); сержант (ўрта даражаси); старший сержант (юқори даражаси).

СЕРИЯ. 1. Бир хил, бир турдаги ёки умумий белгилари, хусусиятлари жиҳатидан бир-бирига узвий боғлиқ бўлган, бир-бирига ўхшаб кетадиган бир қатор нарса, мас., оммабоп брошюралар серияси. 2. Қимматбаҳо қогоз (пул, облигация) ва баъзи бир ҳужжатларнинг рақам ёки ҳарфий белгилар билан кўрсатилган разряди, категорияси. 3. *тех.* Бир нусхада ишлаб тайёр қилинган буюм, деталь, машина ва ш. к. лар, мас., ТЭ сериясидаги тепловозлар. 4. Бир сеанс давомида мустақил суратда намоён қилинадиган катта кинофильмнинг бир қисми.

СЕРОЛОГИЯ. Биологиянинг одам ва ҳайвон қони зардобининг хусусиятларини ўрганадиган бўлими.

СЕРОТЕРАПИЯ. Юқумли касалликларни эмланган ҳайвонлар қонидан тайёрланган зардоб билан даволаш.

СЕРТИФИКАТ. 1. Махсус давлат заёмлари облигацияларининг номи. 2. Давлатнинг қарз тариқасидаги молиявий мажбурияти. 3. Ташқи савдода — товарнинг ассортименти, сифати тўғрисидаги маълумотлар қайд этилган ҳужжат. 4. Қишлоқ хўжалигида — уруғларнинг нави ва сифатини тасдиқлайдиган ҳужжат. Сертификат бўлмаган тақдирда уруғлар навсиз дон қаторида ҳисобга ўтади.

СЕССИЯ. 1. Коллегиал, сайланма органларнинг, суд, илмий ташкилот ва жамиятларининг маълум вақтларда чақириладиган мажлиси, маълум муносабат билан ўтказиладиган йиғилиши, мас., СССР Олий Совети сессияси, Олий суднинг сайёр сессияси, илмий сессия ва ш. к. 2. Олий ва ўрта ўқув юртлирида маълум вақтларда ўтказиладиган имтиҳонлар, шунингдек, шу имтиҳонлар даври.

СЕЯЛКА. Чигит, бугдой, нўхат ва ш. к. ларни экиш, сепиш учун белгиланган қишлоқ хўжалик асбоби.

СИГАРА. Тамаки баргининг ўзидан ўраб тайёрланган папирос.

СИГАРЕТ. Муштуги бўлмаган, яъни бор бўйича тамаки тикилган папирос.

СИГНАЛ. 1. Бирор маълумот, буйруқ ёки хабарни узоқроқ масофага ёки кўпчиликка етказиш учун қўлланиладиган шартли ишора, мас., ёруғлик сигнали, товуш сигнали, тревога сигнали ва ш. к. 2. *қўчма.* Бирор нарса, ҳодиса тўғрисидаги огоҳлантириш, хабар, огоҳлантирувчи хабар, дарак берувчи белги, нишон, аломат, мас., меҳнаткашларнинг матбуотга берган сигналлари текшириб кўрилади.

СИГНАЛИЗАТОР. Сигнализация асбоби ёки шундай асбобнинг сигнал берувчи қисми.

СИГНАЛИЗАЦИЯ. Сигналлар системаси ва сигнал берувчи асбоблар, аппаратлар, мас., автоматик сигнализация, темир йўл сигнализацияси ва бошқалар.

СИЛИКАЛЬЦИТ, *махс.* Қум ва оҳадан тайёрланадиган пишиқ қурилиш материали.

СИЛИКАТЛАР. Таркибида кремний кислотасининг тузлари бўлган минералларнинг (дала шпатлари слюдалар ва ш. к.) ва улардан тайёрланган материалларнинг, шиша, чинни, цемент, гипс ва ш. к. нинг умумий номи. Силикатлар металлургия саноатида ўтга

чидамли материаллар, қурилиш материаллари ва бошқалар тайёрлашда кенг қўлланилади.

СИЛЛОГИЗМ, лог. Икки фикрдан учинчи бир фикрни, хулосани келтириб чиқариш, икки фикрдан чиқарилган учинчи фикр, хулоса, ҳукм.

СИЛЛОГИСТИКА. Формал логиканинг силлогизмлар ҳақидаги бўлими.

СИЛОН. Синтетик толаларнинг бир тури ва ундан тўқилган нарсас, газлама.

СИЛОС. 1. Қишлоқ хўжалик моллари учун кўк ўтлардан, маккажўхори, кунгабоқар, сабзаёт ўсимликларининг поя, палакларидан, бошқа хашак ўтлардан майдалаб қирқиб, босиб ва ачитиб тайёрланадиган тўйимли озуқа. 2. Шундай озуқа тайёрлаш учун қурилган нишоот, силосхона, шундай озуқа босиладиган траншея, чуқур, ўра.

СИЛОСОРЕЗКА. Кўк ўт, маккажўхори, сабзаёт ўсимликлари пояси ва ҳоказоларни қирқиб силос қиладиган машина, жоди.

СИМБИОЗ, биол. Ҳар хил турларга мансуб икки организмнинг бир-биридан фойдаланиб (ризқланиб) биргалишиб яшаши.

СИМВОЛ. 1. Бирор тушунишни, ҳодисани ифодаловчи ёки эслатувчи шартли белги, нишон, рамз; бирор идеяни ўзида мужассамлаштирувчи образ, мас., қизил байроқ — революцион озодлик курашининг симболидир; каптар — тинчлик симболидир. 2. хим. Қимёвий элементларнинг белгиси, мас., Na (натрий), N (азот), U (уран) ва ш. к. лар.

СИМВОЛЛАШТИРИШ. Символлар, рамзлар, тимсоллар воситаси билан тасвирлаш, ифода этиш, символларда, тимсолларда мужассамлаштириш, умумлаштириш.

СИМВОЛИЗМ. 1. Символика *сўз. айн. ўзв.* 2. XIX аср охири, XX аср бошларида буржуа адабиёти ва санъатида символни предмет, ҳодисаларнинг «сирли» моҳиятини ифодаловчи муҳим воситадир деб билган реакцион оқим.

СИМВОЛИКА. 1. Идеяларнинг, тушунчаларнинг ва ҳис-туйғуларнинг шартли белгилар, символлар ёрдами билан ифода этилиши. 2. Символлар йиғиндиси, символлар, рамзлар мажмуи.

СИММЕТРИК. Симметрия қонунлари асосида ясалган, симметрияга эга бўлган, мас., уй жиҳозларини симметрик жойлаштириш.

СИММЕТРИЯ. Бирор нарсанинг маълум нуқта, чизик ёки текисликка нисбатан қарама-қарши томонда турган қисмлари ўртасидаги мутаносиблик, ўхшашлик, мослик, уйғунлик.

СИМПАТИЯ. Майл, итилиш, ҳавас; ёқтириш, яхши (хуш) кўриш; хайрихоҳлик, мас., Ёўлчи образига симпатия билдириш.

СИМПОЗИУМ. Бирор илмий масала бўйича ўтказиладиган халқаро кенгаши, мас., генетика масалалари бўйича ўтказилган симпозиум.

СИМПТОМ, мед. Қасаллиқнинг характерли белгиси, аломати.

СИМПТОМАТИКА. Симптомлар, қасаллиқнинг белгилари, аломатлари ҳақидаги таълимот.

СИМФОНИЕТТА. Унча катта бўлмаган, ўртача симфония.

СИМФОНИЯ. Симфонияга оид, музиканинг симфония формаси билан боғлиқ бўлган, мас., симфоник оркестр, симфоник концерт ва ш. қ.

◆ **Симфоник оркестр**—уч группа чолғу асбоблари: камончали, пуфлаб ва уриб чалинадиган асбоблар бирлашмасидан иборат музикавий коллектив.

СИМФОНИЯ. Оркестр учун ёзилган, одатда 3—4 қисмдан иборат йирик циклий музика асари.

СИМФОНИЯЛАШТИРИШ, *муз.* Симфоник оркестрга мослаштириш; симфоник асарлар услубида қайта ишлаб чиқиш.

СИНГАРМОНИЗМ, *лингв.* Туркий тилларда ва баъзи бошқа тилларда унлилар уйғунлиги, қўшимчалардаги унлиларнинг сўз ўзгаришидаги унлилар билан мослашуви.

СИНДИКАЛИЗМ. XIX асрнинг охири, XX асрнинг бошларида халқаро ишчилар ҳаракатида пайдо бўлган майда буржуа-оппортунистик оқим. Синдикализм тарафдорлари пролетариатнинг синфий курашини, пролетариат диктатурасини ва ишчилар синфи партиясининг раҳбарлик ролини инкор этади, ишчилар фақат касаба союзлар тузиш, иқтисодий кураш олиб бориш билан чекланиши керак деб даъво қилади, касаба союзларининг сиёсий курашда қатнашувига қарши чиқади.

СИНДИКАТ. 1. Капиталистик мамлакатларда ишлаб чиқаришни ва баҳоларни режалаш (регламентация) мақсадида тузиладиган монополистик бирлашмаларнинг оддий бир тури. 2. Францияда ва бошқа баъзи мамлакатларда касаба союзининг номи.

СИНЕМАТОГРАФ. Кинематографнинг дастлабки номи.

СИНЕРАМА. Кенг экранли кино системаларидан бири.

СИНКОПА. 1. *муз.* Музика ургусининг, ритмининг кучли қисмидан кучсиз қисмига ўтиши. 2. *лингв.* Сўз ўртасида икки ундош товуш оралиғидаги унли товушнинг тушиб қолиши.

СИНОД. Революциядан олдинги Россияда рус православ черковининг юқори коллегиал органи; ҳозирги вақтда патриарх қошидаги кенгаш берувчи орган.

СИНОЛОГ. Синология мутахассиси, олим, хитойшунос.

СИНОЛОГИЯ. Хитой тарихи ва маданиятини, шу жумладан хитой тили ва адабиётини ўрганадиган фанлар мажмуи.

СИНОНИМИКА, *лингв.* 1. Лексикологиянинг синонимларини, маънодош сўзларни ўрганадиган бўлими. 2. Бирор тилининг синонимлари мажмуи.

СИНОНИМЛАР, *лингв.* Товуш состави, талаффузи жиҳатидан бошқа-бошқа, лекин англатган маънолари бир, ўхшаш ёки жуда яқин бўлган сўзлар, маънодош сўзлар, мас., «қуёш»—«офтоб»; «ботир»—«қаҳрамон»—«жасур»; «бахт»—«саодат» ва ш. к.

СИНОНИМИЯ, *лингв.* Товуш состави ва талаффузи жиҳатидан ҳар хил сўзларнинг маъно томонидан яқинлиги, бирлиги.

СИНОПТИК I. Синоптика мутахассиси, об-ҳаво ҳақида олдиндан маълумот берувчи мутахассис.

СИНОПТИК II. Метереологияга, об-ҳавога, доир, мас., синоптик харита, синоптик процесс ва ш. к.

СИНОПТИКА. Об-ҳаво ва уни олдиндан билиб, айтиб бериш ҳақидаги илм.

СИНТАКСИС, *лингв.* 1. Гап қурилиши, гапда сўзларнинг бириктириш усуллари, мас., ўзбек тилида қўшма гап синтаксиси. 2. Грамматиканинг гапларнинг тузилиши, турлари, уларнинг қўлланиш доираларини ҳамда сўз бирикмалари, уларнинг тузилиши, сўз ва сўз

бирикмаларининг ўзаро бирикиш қоидаларини ўрганадиган бўлими.

СИНТАКТИК. Синтаксисга оид, мас., синтактик муносабат, синтактик таҳлил ва ш. к.

СИНТЕЗ. 1. Фанда нарсаларни, ҳодисаларни, яхлит, бутун ҳолда олиб, уларнинг таркибий қисмларини ўзаро боғлаб текшириш методи; синтез илмий билиш процессида анализ билан боғлиқдир. 2. Қимёда — содда қимёвий бирикмалардан ёки элементлардан мурраккаб қимёвий бирикмалар ҳосил қилиш. Синтез, айниқса, органик қимёда катта аҳамиятга эга. Саноатнинг бўёқ моддалар, пластмасса ва умуман синтетик материаллар ишлаб чиқарувчи соҳалари синтез негизда вужудга келди ва ривожланди.

СИНТЕТИК. 1. Синтез (1-маъносид) га асосланган, синтезни қўлланишга асосланган, мас., тадқиқотнинг синтетик методи, синтетик муҳокама ва ш. к. 2. *хим.* Синтез (2-маъносид) га асосланган, синтезни амалга оширадиган, мас., синтетик материаллар, синтетик каучук ва ш. к.

◆ **Синтетик каучук** — ацетилен, спирт ва бошқа моддалардан синтез йўли билан ҳосил қилинадиган сунъий каучук. **Синтетик полимерлар** — синтез йўли билан ҳосил қилинадиган материаллар (кўп молекулали бирикмалар); синтетик полимерлар табиий полимерларда (мас., целлюлоза, жун, ипак, пахта, тери, каучук ва бошқаларда) бўлмайдиган пишиқлик, чидамлилиқ, шаффофлик, эритмалар таъсиридан бузилмаслик каби хоссаларга эгадир. Полимерлардан энг нафис, пишиқ тодалар (капрон, нейлон ипаклари), машинасозликда ва электротехникада қимматбаҳо металлларнинг ўрнини босадиган пластмассалар ва бошқа кўпгина маҳсулотлар ишлаб чиқариш мумкин.

СИНТОМИЦИН, *фарм.* Дизентерия, тиф ва бошқа касалликларини даволаш учун ишлатиладиган дори.

СИНТОФИЛ. Поливинил спирти асосида олинадиган ва операция қилинган жойини тиклаш учун қўлланиладиган полимер ип.

СИНУС, *мат.* Тўғрибурчакли учбурчакда бурчак қаршисидаги катетнинг гипотенузага нисбати.

СИНХРОНИЗАТОР. Маълум процессларни ёки механизмларнинг ишини синхронизация қиладиган, ўзаро мувофиқлаштирадиган аппарат, қурилма, мослама.

СИНХРОНЛАШ. Икки ёки бир неча ҳодисани, процессни бири-бирига мос, уйғун равишда баб-барабар бўладиган қилиш, мас., агрегатларнинг ишини синхронлаш — бир-бири билан мослашиб ишлайдиган қилиш, овозли кинони синхронлаш — гапирётган кишининг ёки овоз чиқараётган нарсанинг ҳар бир ҳаракатига мос овоз эшитиладиган қилиш.

СИНХРОФАЗОТРОН. Протон, нейтрон, позитрон ва бошқа зарраларни тезлатувчи улкан иншоот. Бу иншоотда элементлар зарраларининг энергияси бир неча ўн миллиард электрон-вольтга етказилиши мумкин. Тезлатилган бундай зарралар ёрдами билан қатор ядровий реакциялар амалга ошириладики, пировардида, сунъий радиоактив моддалар ҳосил қилиш мумкин.

СИНЬКА. Газлама, кийим-кечак ва ҳ. к. ларга кўкиш тус бериш учун ишлатиладиган кўк бўёқ.

СИНЬОР. Италияда мурожаатда «жаноб», «афандим» маъносида ишлатиладиган сўз.

СИНЬОРА. Италияда мурожаатда «хоним» маъносида ишлатиладиган сўз.

СИОНИЗМ. Европа мамлакатларидаги яҳудийлар буржуазияси ичида пайдо бўлган реакцион буржуа-миллатчилик оқими. Сионизм алоҳида «ягона яҳудийлар миллати» яратиш идеясини, яҳудийларнинг ҳамкорлигини тарғиб қилади, шу билан яҳудий меҳнаткашларини синфий кураш йўлидан чалғитади.

СИР. Махсус йўл билан сутни ачитиб тайёрланадиган озиқ-овқат маҳсулоти, пишлоқ.

СИРЕНА. 1. Кучли товуш сигнали чиқарадиган асбоб ва шу асбоб сигнали. 2. *физ.* Турли баландликдаги товушлар ҳосил қиладиган ва товуш чиқараётган жисмнинг тебраниш частотасини ўлчайдиган асбоб.

СИРЕНЬ, бот. Баланд бўлиб ўсадиган хушбўй, оч бинафша ранг ёки оқ гулли декоратив бута ўсимлик ва унинг гули.

СИРОП. Қуюқ мева қиёми, мева шарвати.

СИСТЕМА. 1. Иш, ҳаракат, меҳнат процесси ва ш. к. лардаги муайян тартиб, усул; бирор иш, нарса таркибий қисмларининг узвий равишда ўзаро боғланганлигига асосланган тартибот, мас., ҳисоб системаси, тарбия системаси ва ҳ. к. 2. Бирор ишни, нарсани уюштириш, ташкил қилиш формаси, принципи, усули, мас., сайлов системаси, солиқ системаси ва ш. к. 3. Ижтимоий тузум, ижтимоий қурилиш формаси, мас., социалистик система, капиталистик система, давлат системаси ва ш. к. 4. *тех.* Тузилиш принципи, мас., Дегтярев системасидаги автомат пулемёт. 5. *зоол., бот.* Классификация, тасниф, мас., Линнейнинг ботаник системаси. 6. Бирор таълимотга асос бўлган принциплар, қарашлар мажмуи, мас., Бедилнинг фалсафий системаси. 7. Бирор нарсани амалга ошириш усуллари мажмуи, мас., даволаш системаси. 8. Таркибий қисмлари бир-бирлари билан узвий боғлиқ ва бир бутунни ташкил қилган нарсалар мажмуи, мас., нерв системаси, қуёш системаси, унлилар системаси ва ш. к. 9. Вазифалари бир-бирига ўхшаш ташкилотлар мажмуи ёки ташкилий жиҳатдан бир бутун бўлиб уюшган муассасалар, мас., Фанлар академияси системаси, партия маорифи системаси ва ш. к.

СИСТЕМАЛИ. 1. Муайян системага асосланган, батартиб, мас., воқеаларни системали равишда баён этиш. 2. Муттасил давом этадиган, такрорланадиган, тўхтовсиз, доимий, мунтазам, мас., физкультура билан системали равишда шугулланиш.

СИСТЕМАТИКА, зоол., бот. Ҳайвон ва ўсимлик организмларини гуруппаларга — тур, жинс, оила, отряд, синф ва типларга ажратиш билан шугулланадиган фан, мас., ҳайвонлар систематикаси, ўсимликлар систематикаси.

СИТИ. Лондоннинг марказий қисми; бу ерда барча йирик банклар, саноат ва савдо монополиялари, кемачилик компаниялари ва биржа жамулжам бўлган. Сити — кўчма маънода Британия молиявий капитали демакдир.

СИТУАЦИЯ. Шарт-шароитлар мажмуи, вазият, ҳолат, аҳвол, мас., революцион ситуация, сиёсий ситуация ва бошқалар.

СИФОН. 1. Юқорида турган идишдаги суюқликни пастроқда турган идишга ўтказиш учун ишлатиладиган букик найча. 2. Газли ёки минерал сув сақланадиган ва шундай найчаси бўлган идиш

идиш. 3. *тех.* Паровоз ўтхонаси дудбуронининг тортишни кучайтирадиган қисми.

СКАЛЬПЕЛЬ. Хирургияда ишлатиладиган ништарларнинг бир тури.

СКАЛЯР, *мат.* Фақат сон қийматигагина эга бўлган, йўналиши бўлмаган миқдор; тақ.— *Вектор.*

СКАНДИЙ. Менделеев даврий системасининг учинчи группасига кирадиган кимёвий элемент, ранги оқ, нодир металл. Скандий медицинада рак шишларини қайтариш учун игна шаклида қўлланилади.

СКАРЛАТИНА. Болалик даврига хос оғир юқумли касаллик. Бу касалликда ҳарорат жуда юқори бўлади, баданга қизилча тошади томоқ оғрийди.

СКАУТ. Ҳарбий сиёсий характердаги буржуа ўсмирлари ташкилотининг аъзоси. Скаут дастлаб XX асрнинг бошларида Англияда вужудга келган.

СКАФАНДР. Сув остига тушишда, шунингдек, стратосферага ва космосга учишда кийиладиган сув ўтмас, нафас олиш учун кислород бериб турадиган аппарати бўлган махсус кийим.

СКВЕР. Унчалик катта бўлмаган ва кўпинча шаҳарнинг марказий қисмидаги жамоат боғи, хиёбон.

СКЕЛЕТ. Одам ёки ҳайвон организмнинг негизини ташкил қилган суяк ва кемирчаклар мажмуи.

СКЕПТИК I. 1. Скептицизм тарафдори. 2. *кўчма.* Ҳеч нарсага ишонмайдиган, ҳамма нарсага шубҳа ва ишончсизлик билан қаровчи одам.

СКЕПТИК II. 1. Скептицизмга (1-маъносида) оид, скептицизмга асосланган, мас., фалсафадаги скептик оқим, скептик идеализм ва ш. к. 2. Скептицизм (2-маъносида) билан суғорилган, мас., кишиларга ишбатан скептик муносабатда бўлиш.

СКЕПТИЦИЗМ. 1. Объектив ҳақиқатни тўғри ва аниқ билиш мумкинлигига ишончсизлик билан қаровчи фалсафий оқим. 2. Ҳамма нарсага шубҳа ва ишончсизлик билан қараш, ишончсизлик.

СКЕРЦО, *муз.* Шўх, жадал темпада ёзилган кичкина музика асари; йирик музика асари (симфония, соната ва ш. к.) нинг шундай темпадаги қисми.

СКИДКА. 1. Бирор нарсанинг нархидан ёки оғирлигидан чегириш, камайтириш, мас., топширилаётган пахтадан намликка 10% скидка қилиш. 2. Нархнинг ёки оғирликнинг чегирилган, камайтирилган қисми, мас., скидка катта суммани ташкил қилди.

СКИПИДАР. Нинабаргли дарахтлар смоласидан олинадиган ҳиди ўткир, туссиз ёки оч сариқ суяқ модда. Медицинада, лок-бўёқ саноатида ишлатилади.

СКЛАД. Материал, товар ва ҳ. к. лар сақлаш учун белгиланган махсус бино, жой, омбор, мас., галла склади, тахта склади ва ш. к.

СКЛЕРО... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, қотганлик, зичлик маъноларини билдиради, мас.: *склерометр, склероскоп* ва ш. к.

СКЛЕРОЗ, *мед.* Турли органларда у ёки бу специфик элементларнинг камайиши ва улар ўрнида қўшувчи тўқималарнинг ўсиб кетиши натижасида орган деворларининг дағаллашувидан иборат касаллик, мас., қон томирлари склерози қариларга хос касалликдир.

СКЛЕРОМЕТР. Металл ва бошқа материалларнинг қаттиқлигини ўлчайдиган асбоб.

СКЛЕРОСКОП. Металлларнинг ва бошқа материалларнинг қаттиқлигини ўлчайдиган асбоб.

СКОТЛЕНД-ЯРД. Лондон полициясининг, сиёсий полиция ва қидирув бўлимининг марказий бошқармаси.

СКРЕПЕР. Қурилиш ишларида ва конларда ишлатиладиган ер кавловчи машина.

СКРЕПКА. Қоғозларни, ҳужжатларни бир-бирига маҳкамлаш, бириктириш учун хизмат қиладиган сим қисқич.

СКРИПКА. Камонча билан чалинадиган тўрт торли музика асбоби.

СКРУББЕР. Водопровод сувини етказиб берадиган, минорага ўхшаш катта идриш-аппарат; унда суюқликлар ёрдамида газнинг айрим компонентлари ажратиб олинади.

СКУЛЬПТОР. Скульптура (ҳайкалтарошлик) билан шуғулланувчи санъаткор, ҳайкалтарош.

СКУЛЬПТУРА. 1. Тасвирий санъат турларидан бири — ҳайкалтарошлик санъати, ҳайкалтарошлик. 2. Шундай санъат асари, мас., чинни скульптура. 3. Шундай асарлар мажмуи, мас., виставкадаги скульптура зали.

СКУПШИНА. Югославия Федератив Социалистик Республикасининг икки палатадан — Иттифоқ вечеси ва Ишлаб чиқарувчилар вечесидан иборат парламенти.

СЛАВЯНШУНОСЛИҚ, СЛАВИСТИКА. Славян халқларининг тиллари, тарихи, маданиятини ўрганадиган фанларнинг мажмуи.

СЛАЛОМ. Тоғдан ва сунъий ясалган тўсиқлардан чангида жуда тез учиб тушиш.

СЛЕСАРЬ. Металл буюмларни қўлда ясаш, тузатиш бўйича мутахассис ишчи, чилангар.

СЛЕТ. Оммавий ташилотларнинг, бир касбдаги кишиларнинг съезди, кенгаши, мас., пахтакорлар слёти, пионерлар слёти ва ш. к.

СЛЮДА. Юпқа қатламларга ажрала оладиган қаттиқ минерал. Техниканинг турли соҳаларида ишлатилади.

СМЕНА. 1. Ўрин алмашиниб ишловчи, ўқувчи, дам олувчи ва ҳоказоларнинг бошқа группа кишилар билан алмашинувига қадар бўлган иш, ўқиш, навбатчилик ва ҳ. к. вақт, мас., икки сменада ишлаш, биринчи сменада ўқиш ва ш. к. 2. Бир вақтда ишлаётган, ўқиётган, навбатчилик қилаётган ёхуд дам олаётган бир группа кишилар, мас., кундузги смена ишдан қайтди, учинчи смена ишга келди.

СМЕТА. Олдиндан тузилган кириш-чиқим ҳисоби.

СМОЛА. 1. Нинабаргли ва бошқа баъзи ўсимликлардан ажралиб чиқадиган, ҳавода қотиб қоладиган ёпишқоқ шира, қатрон. 2. Синтетик йўл билан қилинадиган ва лок, пластмасса олинадиган, шунингдек, изоляция материали сифатида ишлатиладиган бир қатор органик моддаларнинг номи.

СНАЙПЕР. Махсус таълим олган мерган.

СНАРЯД. 1. Артиллерия қуролларидан отиладиган ўқларнинг бир тури. 2. Техникавий қурилма, машина, мас., ер қазувчи снаряд, бурғилаш снаряди ва ҳ. к. 3. Гимнастика асбобларининг умумий номи, мас., снарядда машқ қилиш.

СОВЕТ I. 1. Ишчилар синфининг диктатурасини амалга оширадиган ва социалистик жамиятнинг сиёсий ташкилоты формаси бўлган давлат органи, мас., СССР Олий Совети, район меҳнаткашлари депутатлари Совети, қишлоқ совети ва ҳ. к. 2. Сайлаб ёки тайинлаб қўйиладиган, давлат ҳаётида ёхуд давлат ишининг бирор соҳасида раҳбарлик ролини ўйнайдиган, давлатни бошқариш органларининг номи, мас., СССР Министрлар Совети.

◆ **Иттифоқ совети** — СССР Олий Советининг тенг ҳуқуқли икки палатасидан бири; барча меҳнаткашларнинг манфаатларини ҳимоя қилувчи орган. **Миллатлар совети** — СССР Олий Советининг тенг ҳуқуқли икки палатасидан бири; СССРнинг кўп миллатли давлатлигига, СССР халқларининг тенг ҳуқуқлилиги ва дўстлик сиёсатини амалга ошириш принципларига ҳамда уларнинг миллий манфаатларини ҳимоя қилишга асосланган орган.

СОВЕТ II. 1. Совет (I-маъносида)га оид, Советларнинг ҳокимият органлари сифатида бошқаришга асосланган, мас., Совет ҳокимияти, Совет Социалистик Республикалари Иттифоқи (СССР). 2. Советларнинг ҳокимият органи сифатидаги ишга оид, мас., совет ва хўжалик ходимлари. 3. СССРга, Совет мамлакатига оид, Совет мамлакатига тааллуқли, мас., совет халқи, Совет давлати, совет киноси ш. к. 4. Совет мамлакатига тайёрланган, олинган, қўлга киритилган ва ҳ. к., мас., совет автомобиллари, совет космик кемалари кабилар. 5. Совет мамлакатига хос бўлган, мас., совет демократияси, совет автономияси ва ҳ. к. Совет мамлакати кишиларига хос бўлган, мас., совет идеологияси, совет ватанпарварлиги ва ҳ. к.

◆ **Совет автономияси** — СССР миллий территориялари аҳолисининг ўз ички идора, бошқариш ишларини мустақил суратда ўзи олиб бориш учун ҳал қилиш ҳуқуқи — СССР давлат тузумининг ленинча миллий сиёсатига асосланган энг муҳим принципларидан бири. **СОВЕТ АРМИЯСИ** — қуруқликдаги барча қўшнларини ва Ҳарбий-ҳаво флотини ўз ичига олган, СССР Қурулли Кучларининг 1946 йилдан бошлаб қабул қилинган расмий номи; унгача Қизил Армия номи билан юритилар эди.

СОВЕТЛАШТИРИШ. Бирор жойда Совет ҳокимияти органларини ташкил этиш, Совет ҳокимиятини ўрнатиш.

СОВХОЗ. Совет хўжалиги; илғор қишлоқ хўжалик техникаси билан таъминланган, изчил социалистик типдаги йирик давлат қишлоқ хўжалик корхонаси. Совхозларнинг барча ишлаб чиқариш воситалари, маҳсулоти, ерлари давлат мулкидир, умумхалқ мулкидир.

СОДА. 1. Карбонат кислотанинг бир қатор натрийли тузлари номи. 2. Шу тузларнинг медицинада ва кулинарияда кенг ишлатиладиган бир тури, оқ порошок модда, бикарбонат.

СОЛДАТ. Армияда олдий ҳарбий хизматчи.

СОЛИПСИЗМ, фал. Табиатда фақат ўзини, сезувчи индивидни реал деб билиб, ташқи дунёни унинг сезгилари мажмуи деб қаровчи ўтaketган субъектив идеалистик фалсафий оқим.

СОЛИПСИСТ. Солипсизм тарафдори.

СОЛИСТ (эр), СОЛИСТКА (аёл). Ёлғиз бир овоз ёки якка соз учун ёзилган музика асарини ижро этувчи яккахон ашулачи, якка созанда ёки якка ўйинчи. 2. Хор, оркестр ёки бошқа бирор ансамблда мустақил партия ижро этувчи.

СОЛЛЮКС. Нур билан даволашда ишлатиладиган рефлекторли кучли электр лампа.

СОЛО, муз. 1. Якка созанда, хонанда ёки раққос ижро этиши учун мўлжалланган музика асари ёки музика асарининг бир қисми. 2. Музика, вокзал, номер ёки рақснинг бир ижрочи томонидан бажарилиши, ижро этилиши.

СОЛЯРИЙ. Қуёш ваннаси қабул қиладиган, махсус жиҳозланган майдонча.

СОЛЯРИМЕТР. Қуёшдан Ерга келаётган нур энергиясини ўлчаيدиган асбоб.

СОМАТОЛОГИЯ. Медицинанинг одам танасининг ўлчови ва мутаносиблигини ўрганадиган бўлими.

СОНАТА, муз. Умумий бадний гоя билан бирлашган, бир-бирини тўлдирувчи турли темп ва характердаги бир неча қисмдан (одатда 3—4 тадан) иборат бўлган, икки ёки бир неча чолгу асбоби учун ёзилган музика асари.

СОНАТИНА, муз. Унча мураккаб бўлмаган кичик соната.

СОНЕТ. Икки рубоний ва икки мусаддасдан иборат ўн тўрт мисрали шеърий форма.

СОПОЛИМЕРЛАНИШ, хим. Тўйинмаган бир неча хил молекулаларнинг ўзаро бирикиши реакцияси.

СОПРАНО, муз. 1. Хотин-қизларнинг энг баланд овози ва шундай овоз эгаси. 2. Кўп овозли музика асарида биринчи (энг баланд) овоз.

СОРБЦИЯ, физ., хим. Эритма ёки газдаги модданинг қаттиқ модда ёки суюқликда ютилиши (*Адсорбция, Абсорбция* сўзларига қиёс қилинг).

СОРГО, бот. Бир йиллик чочоқли ғалла ўсимлиги. Гумай, қизил супурги, қўқонжўхори соргонинг турларидандир. Сорго овқат учун чорва молларига ем-хашак сифатида ишлатилади.

СОРОЧКА. Эркакларнинг енгил уст кўйлаги.

СОРТ. 1. Товарнинг сифати, баҳоси, ишланиши ёки материалига кўра категорияси, разряди, нави, мас., биринчи сорт пахта, иккинчи сорт узум ва ш. к. 2. Пахта, буғдой сингари экиларининг хўжалик жиҳатидан фойдаланиш ва бошқа хусусиятларига кўра тури, нави, мас., «Ф-108» сортли пахта, совуққа чидамли буғдой сорти ва ш. к.

СОРТИРОВКА. 1. Ғалла ва сабзавотларни сортлайдиган, саралайдиган, тозалайдиган қишлоқ хўжалик машинаси. 2. Кўмир, руда ва ш. к. ларни сортларга ажратадиган механизм.

СОРТЛАШ, СОРТИРОВКА ҚИЛИШ. Сифати, ҳажми, шакли ва бошқа хусусиятларига қараб сортларга, навларга ажратиш, бўлиш, саралаш, мас., кўмирни сортлаш, пахтани сортлаш ва ш. к.

СОС (SOS — морзе алифбеси бўйича уч қисқа ва узун овознинг тинимсиз такрорланиши. Бунга инглизлар «Save Our Souls» — «Бизнинг жонимизни қутқаринг» деб маъно берганлар). Бирор фалокат юз берганда кема ёки самолёт радиосидан бериладиган сигнал, фалокат сигнали.

СОСТАВ. 1. Мураккаб бутунлиқни ташкил этадиган таркибий қисм ёки предметлар мажмуи, мас., тилнинг луғат состави, жамиятнинг синфий состави ва ш. к. 2. хим. Қимёвий бирикманинг таркибига кирадиган моддалар мажмуи, мас., кислота состави, состав тайёрлаш

ва ш. к. 3. Бирор коллектив ёки ташкилотни ташкил этувчи кишилар мажмуи, мас., артистлар состави, суд состави ва ҳ. к. 4. Хизмати, касбига кўра бирлашган кишилар гуруҳи, мас., ўқитувчилар состави, учувчилар состави ва ш. к. 5. Жуъатишга тайёр қилинган ёки рейсда бўлган, бир-бирига уланган темир йўл вагонлари.

СОСТАВЛИ. Бир неча қисмдан иборат, таркибли, мас., составли сон (математикада), составли кесим (тилшуносликда) ва ҳ. к.

СОФИЗМ. Юзаки қараганда тўғри бўлиб кўринса ҳам, аслида нотўғри, сохта хулоса, натижа; сафсата.

СОФИСТ. 1. Дастлаб қадимги Юнонистонда эраминдан аввалги V асрнинг иккинчи ярмида фалсафа ва нотиқлик санъатидан пуллик дарс берган ўқитувчи. 2. Эраминдан аввалги V аср охири, IV аср бошларидаги қадимги юнон маърифатчилар гуруҳидан бўлган файласуф (Протагор, Горгий ва бошқалар). 3. Софистика тарафдори, асослаш, исботлаш учун софизмдан фойдаланувчи киши.

СОФИСТИКА. 1. Қадимги Юнонистон софистларининг таълимоти. 2. Софизмга асосланган муҳокама, мулоҳаза; сафсата.

СОЦИАЛ. 1. Ижтимоий тузумга алоқадор, ҳаёт билан ва кишиларнинг жамиятдаги муносабатлари билан боғланган, ижтимоий жамиятнинг синфларга бўлинишидан келиб чиқадиغان, мас., социал фаилар, социал прогресс, аҳолининг социал состави, социал группа ва ҳ. к. 2. Ижтимоий ишлаб чиқариш муносабатларини ўзгартиришга қаратилган, мас., социал тўнариш, социал революция, социал кураш ва ш. к.

◆ **Социал страхование** — ишчи, хизматчиларни қариганда, касал бўлиб қолганда ёки меҳнат қобилиятини йўқотган вақтларида ва бошқаларда моддий жиҳатдан таъминлаб туришининг СССР да жорий бўлган системаси.

СОЦИАЛ-ДЕМОКРАТ. Социал-демократия тарафдори; социал-демократлар партиясининг аъзоси.

СОЦИАЛ-ДЕМОКРАТИЗМ. Социал-демократиянинг идеологияси ва тактикаси.

СОЦИАЛ-ДЕМОКРАТИК. Социал-демократияга алоқадор, социал-демократияга оид, мас., социал-демократик партия, социал-демократик қарашлар ва ш. к.

СОЦИАЛ-ДЕМОКРАТИЯ. 1. Халқаро ишчилар ҳаракатида дастлаб капитализмга қарши курашининг мақсад қилиб қўйган, лекин кейинчалик оппортунизм йўлига ўтиб олиб, капитализмнинг революцион ҳаракатга қарши курашида унинг асосий таянчига айланиб кетган сиёсий оқим. 2. XIX асрнинг охириги чорагида пайдо бўлган социалистик партияларнинг умумий номи.

СОЦИАЛИЗМ. 1. Пролетариат революциясининг ғалаба қилиши, буржуазия ҳокимиятини ағдариш, пролетариат диктатурасини ўрнатиш ва эксплуататор синфларни тугатиш натижасида вужудга келган ижтимоий ва давлат тузуми. Социализм коммунистик жамиятнинг биринчи, қуйи фазаси бўлиб, бу тузумда ишлаб чиқариш воситалари давлат (умумхалқ) мулки ва кооператив-колхоз мулки формаларида жамоат мулкига айланади. Социализм даврида «ҳар кимдан қобилиятига яраша, ҳар кимга меҳнатига яраша» деган принцип амалга ошади. 2. Социалистик жамият қуриш ҳақидаги таълимот, мас., илмий социализм, утопик социализм. 3. Турли майда буржуа ва буржуазиянинг капиталистик жамиятнинг антогонистик

қарама-қаршилиқларни «текислаш» ва «бараварлаштириш» асосида реформа қилиш лозим деб ҳисобловчи таълимотларининг умумий номи, мас., христианлар социализми, народниклар социализми ва ҳ. к.

СОЦИАЛ-ИМПЕРИАЛИЗМ. Оппортунизмнинг бир тури — социал-демократларнинг ўз мамлакатларидаги капиталистик ҳукуматни қўллаб-қувватлаш сиёсати.

СОЦИАЛ-ИМПЕРИАЛИСТ. Социал-империализм сиёсатини юритувчи, тарқатувчи.

СОЦИАЛИСТ. 1. Социализм (2-маъносида) тарафдори, издоши, 2. Социалистик партия аъзоси.

◆ **Ўнг социалистлар** — баъзи капиталистик мамлакатларда социал-демократик партияларнинг ишчилар ҳаракатидаги агентураси, II Интернационал оппортунистларининг давомчилари. Улар пролетариат диктатурасини инкор қиладилар, ишчилар ҳаракатига қарши курашда ўз буржуазиясига ёрдам қиладилар. Оппортунизм ва антикоммунизм уларнинг асосий идеологик шиорларидир.

СОЦИАЛИСТ-РЕВОЛЮЦИОНЕРЛАР (эсерлар). Россияда 1902 йилда народниклар қолдиғидан ташкил топган, марксизмга душман контрреволюцион майда-буржуа қулоқлар партияси. Эсерлар революцион марксизмга қарши чиқиб, пролетариат диктатурасини, революцион курашда пролетариатнинг раҳбарлик ролини инкор этган эдилар. Эсерлар Улуғ Октябрь социалистик революциясидан кейин буржуазия ва меньшевиклар билан қўшилиб, Совет ҳокимиятига қарши қуроли кураш олиб бордилар, советларга қарши интервенцияни очикдан-очик маъқуладилар.

СОЦИАЛИСТИК. 1. Социализмга оид, жамиятнинг социализм принциплари асосида қайта қуришга асосланган, социалистик ишлаб чиқариш муносабатларига қаратилган, мас., социалистик революция, социалистик кураш ва ҳ. к. 2. Социализм принципларига асосланган, социализмга хос, мас., социалистик тузум, социалистик давлат ва ш. к. 3. Социализм идеялари билан сугорилган, социализм принципларига жавоб берадиган, мас., социалистик онг, социалистик гуманизм ва ҳ. к. 4. Социал-демократияга доир, мас., социалистик партия.

◆ **Социалистик гуманизм** — пролетариатнинг изчил, чинкам революцион гуманизми бўлиб, эксплуататорларга қарши қатъий, шафқатсиз кураш асосида барча ирқ ва миллат меҳнаткашларини озодликка чиқаришни, ҳақиқий шахс эркинлигини амалга оширишни, инсон қадрини улуғлашни ўз олдига мақсад қилиб қўяди. Социалистик демократизм — демократиянинг Совет Иттифоқида амалга оширилган ва СССР Конституцияси билан мустаҳкамланган олий типи. Яна қ. *Демократия*. **Социалистик реализм** — совет бадий адабиёти ва санъатининг воқеликни ҳаққоний тарихий-конкрет, революцион тараққиётда тасвирлашни ҳамда меҳнаткашларни коммунистик руҳда тарбиялашни мақсад қилиб олган асосий методи.

СОЦИАЛ-ПАЦИФИЗМ. Социал-демократик партияларнинг *пацифизм* байроғи остида ўз мамлакатларидаги империалистик ҳукуматнинг сиёсатини қўллашдан иборат тактикаси, йўли.

СОЦИАЛ-ПАЦИФИСТ. Социал-пацифизм сиёсатини қўлловчи, шу сиёсатни амалга оширувчи.

СОЦИАЛ-ШОВИНИЗМ. Биринчи жаҳон уруши (1914—1918) даврида халқаро ишчилар ҳаракатида юзага келган ва империалистик

тик урушда ўз буржуа ватанини ҳимоя қилиш идеясини олдинга сурган буржуа оқим. II Интернационал лидерлари бошлиқ социал-шовинистлар очикдан-очиқ буржуазия томонига ўтиб олиб, ишчилар синфининг оғинини миллатчилик оғуси билан заҳарлашда империалистик давлатларга ёрдамлашдилар.

СОЦИАЛ-ШОВИНИСТ. Социал-шовинизм сиёсатини юритувчи, шу сиёсатни амалга оширувчи.

СОЦИОЛОГ. Социология билан шуғулланувчи киши.

СОЦИОЛОГИЗМ. Ижтимоий ҳаёт ҳодисаларига буржуа социологияси нуқтан назаридан ёндашиш.

СОЦИОЛОГИЯ. Жамият ҳақидаги фан, жамиятшунослик.

СОЮЗ. Ижтимоий бирлашма, жамоат ташкилоти, мас., касаба союзи, Бутуниттифоқ Ленинчи Коммунистик Ешлар Союзи, Езувчилар союзи, Композиторлар союзи ва ш. к.

◆ **Касаба союзи** — ишчи ва хизматчиларни меҳнат соҳалари бўйича бирлаштирган, уларнинг манфаатларини ҳимоя қиладиган оммавий ташкилот. Совет касаба союзлари коммунизм мактабидир.

СПАРТАКИАДА. Халқаро ёки давлат миқёсида спорт ташкилотлари ўртасида ўтказиладиган катта спорт мусобақалари, оммавий физкультура байрамлари.

СПЕКТАКЛЬ. Саҳнага қўйилган театр томошаси.

СПЕКТР, физ. Мураккаб нурнинг ишчи призма орқали ўтиб, таркибий қисмларга ажралиши натижасида ҳосил бўладиган ранг-баранг чизиқлар, мас., туташ спектр, ютилиш спектри ва ш. к.

СПЕКТРАЛ. Спектрга онд, спектрада бўлган; спектрнинг рангларига қараб бажариладиган, мас., спектрал чизиқлар, спектрал анализ ва ҳ. к.

◆ **Спектрал анализ** — моддаларнинг кимёвий таркибини текшириш усули.

СПЕКТРОГЕЛИОГРАММА. Қуёшнинг бирор монохроматик нурланишида спектрогелиограф ёрдамида олинган сурати.

СПЕКТРОГЕЛИОГРАФ. Қуёшнинг монохроматик нурда фотографик тасвирини оладиган астрономик асбоб.

СПЕКТРОГРАММА. Бирор самовий сайёра ёки кимёвий модда спектрининг расми.

СПЕКТРОГРАФ. Спектрини суратга оладиган ёки ёзиб қайд қиладиган оптиквий асбоб.

СПЕКТРОМЕТР. Нурларнинг узунлигини ўлчайдиган мосламаси бўлган спектроскоп.

СПЕКТРОСКОП. Ёруғлик спектрини кузатиш учун белгиланган асбоб.

СПЕКТРОСКОПИЯ. Спектроскоп ёрдами билан спектрларни ўрганиш, текшириш.

СПЕКТРОФОТОМЕТР. Спектрнинг бирор участкасидаги ёруғлик интенсивлигини таққослаб ўлчайдиган асбоб.

СПЕКТРОФОТОМЕТРИЯ. Фотометриянинг бир соҳаси; спектр чизиқларининг интенсивлигини ўлчаш иши билан шуғулланади.

СПЕКУЛЯЦИЯ 1. 1. Фойда олиш мақсадида нархи ўзгариб турадиган қимматбаҳо қозғоз, акция, нарсаларни олиб сотиш, биржа чайқовчилиги. 2. Олиб сотарлик, чайқовчилик.

СПЕКУЛЯЦИЯ II. Мавҳум фалсафий фикр юритиш, мас., идеалистик спекуляция.

СПЕЦИФИКА. Ўзига хос хусусият, фақат бир нарсга ёки ҳодисанинг ўзигагина хос бўлган хусусиятлар.

СПЕЦИФИКАЦИЯ, тех. Бирор ашё қисмлари ва деталларининг номлари, уларнинг миқдори, материали, оғирлиги, бошқа маълумотлар кўрсатилган ҳужжат.

СПИДОМЕТР. Автомобиль, мотоцикл ва ш. к. ларнинг ҳаракат тезлигини, шунингдек, босиб ўтган масофасини кўрсатадиган асбоб.

СПИКЕР. 1. Англия парламентида — умум палатасининг раиси; палата аъзоларидан сайланиб, қирол томонидан тасдиқланади. 2. Америка Қўшма Штатларида — вакиллар палатасининг сайлаб қўйиладиган раиси. 3. спорт. Бокс мусобақаларида судьяларнинг қарорини томошабинларга эшиттирувчи киши.

СПИРАЛЬ. 1. мат. Текисликдаги нуқта ёки ўқ атрофида шу нуқтадан ташқарига ёки ташқаридан нуқтагача йўналган узлуксиз бурама чизиқ. 2. Винтсимон, винтга ўхшаш чизиқ. 3. Шундай чизиқ шаклида бўлган сим ёки пружина, мас., спираль шаклидаги пружина, электр плита спирали ва ш. к.

СПИРОМЕТР. Ўпканинг ҳажминини, сизимини ўлчайдиган асбоб.

СПИРТ. 1. Крахмал ва шакарга бой маҳсулотлардан (бугдой, картошка ва ҳ. к. дан) ҳайдаб олинадиган, алкогольга бой ёнувчи суюқлик. 2. хим. Ўз составида водород атоми билан кислород атоми бирикмаси бўлган баъзи органик бирикмаларнинг номи.

СПИРТЛАШ, махс. 1. Спирт сингдириш, спиртга тўйинтириш. 2. Ўзум шарбатига вино қувватини ошириш ва унинг таркибидаги шакарни сақлаш учун спирт қўшиш.

СПИРТОВКА. Спирт билан ёнадиган, лабораторияларда ишлатиладиган лампа.

СПОРТ. Соғлиқни мустаҳкамлашга ва жисмоний жиҳатдан ҳар томонлама ўсиш, бақувват бўлишга қаратилган физкультура машқ-лари мажмуи.

СПРАВКА. Бирор киши, иш, нарсга тўғрисида қисқа маълумот берадиган ҳужжат.

СПРИНТ, спорт. Қисқа масофаларга югуриш, сузиш.

СПРИНТЕР. Қисқа масофаларга югурувчи ёки сузувчи спортчи.

СТАБИЛ. Барқарор, мустаҳкам, ўзгармайдиган, мас., стабил баҳо, стабил дарслик.

◆ **Стабил дарслик** — бошланғич, ўрта ва олий мактаблар учун бир неча йил мобайнида фойдаланишга мўлжаллаб нашр этилган дарслик.

СТАБИЛИЗАТОР. 1. Автомобиль, самолёт, дирижабль, ракета, мино ва ш. к. ларнинг ҳаракатини турғулаштирадиган асбоб, мослама. 2. Бирор процессни, мас., электр токининг кучланишини текислайдиган асбоб. 3. Бирор модданинг ўзгаришини, мас., оксидланишини секинлаштирадиган бошқа модда.

СТАБИЛЛАШТИРИШ. 1. Бирор нарсани барқарор, турғун, ўзгармас ҳолатга келтириш; барқарорлик, ўзгармаслик ҳолати, мас., валютани стабиллаштириш, экономикани стабиллаштириш ва ш. к. 2. Ҳаракат қилувчи жисмни қўзғалмайдиган қилиш.

СТАБИЛЛИК. Стабил, барқарор, турғун, ўзгармас ҳолат, мустаҳкамлик, мас., қонунларнинг стабиллиги, тебраниш частотасининг стабиллиги, сўмнинг стабиллиги ва ш. к.

СТАВКА. 1. Ҳарбий қўмондон ёки унинг штаби жойлашган жой, олий бош қўмондон қароргоҳи, штаби. 2. Олий қўмондонлик, олий қўмондон органи, мас., ставка буйруғи.

СТАВИНИЛ. Металлдек мустаҳкам, коррозиядан қўрқмайдиган материал. Пўлат устига юпқа поливинхлорид плёнкаси қонлаб, махсус ишлов бериб тайёрланади. Автомобиль кузови, темир йўл вагонларининг деворлари ва устини, шунингдек, бинолар деворини қоплаш учун ишлатилади. Ставинил металлни коррозиядан яхши асрайди, кислота ва ишқор таъсир эттирмайди, товуш ва электр токини ўтказмайди.

СТАДИОН. Футбол майдони, ҳар хил спорт майдончалари, югуриш йўлчалари билан жиҳозланган ва томошабинлар учун трибуналар билан ўраб олинган, турли спорт ўйинлари ўтказиладиган катта жой.

СТАЖ. 1. Бирор ишда ишлаган ёки бирор ижтимоий ташкилотда аъзо бўлиб турган вақт, муддат, мас., аъзолик стажи, беш йиллик меҳнат стажи ва ш. к. 2. Бирор ишда, вазифада, лавозимда практик тажриба орттириш ёки уни эгаллаш учун шу ишни амалий суратда албатта ўташ муддати.

СТАЖИРОВКА. 1. Махсус билим юртини тугатгач, корхона ёки муассаса штатига қабул қилинишдан олдин синов муддатини ўтиш. 2. Ўқувчиларнинг ўз касбини эгаллаши, тажриба орттириши.

СТАИЕР, спорт. Ўзоқ масофаларга югурувчи, велосипед ҳайдовчи спортчи.

СТАККАТО, муз. Қисқа, жадал (музика товушларини чиқариш темпи тўғрисида). Акс — *легато*.

СТАН, тех. Металл чигирлайдиган, ёядиган машина.

◆ **Трубопрокат стани** — металлни чигирлаб, ёйиб труба қиладиган стан.

СТАНДАРТ. Ашёларнинг сифати, кимёвий состави, физик хусусиятлари, ўлчов ва оғирлиги жиҳатидан маълум шартларга жавоб берадиган бир андазадаги (бир қолипдаги) нусхаси, намунаси, мас., давлат стандартлари, стандартга мувофиқ тайёрламоқ ва ш. к.

СТАНДАРТЛАШ. Стандартга мувофиқ ясаш, бир стандартда, бир қолипда ишлаб чиқариш; бир хилда қилиб тайёрлаш. 2. Бир стандартга, бир хил қолипга келтириш.

СТАНОК. 1. *тех.* Металл, ёғоч ва ҳ. к. ларга ишлов бериш, ҳар хил ашёлар ясаш учун белгиланган машина, дастгоҳ, мас., токарь станогни, босма станогни ва ш. к. 2. Тўп, пулемёт ва ҳоказолар ўрнатилган асос.

СТАНОКСОЗЛИК. Станоклар ишлаб чиқариш ва машинасозлик саноатининг станоклар ишлаб чиқарадиган тармоғи.

СТАНЦИЯ. 1. Темир йўл поездлари ёки бошқа транспорт воситалари тўхтайдиган пункт. 2. Бирор жиҳатдан маълум бир территорияга хизмат кўрсатувчи ёки илмий-текшириш иши олиб борувчи махсус муассаса, мас., телефон станцияси, метеорология станцияси, селекцион станция ва ҳ. к.

СТАРТ. 1. Югуриш, сузиш, пойга ва ш. к. спорт мусобақаларининг бошланиш пайти ва ўрни, мас., стартга келиш, старт олиш. 2. Учиш аппаратларининг учиш пайти ва ўрни, мас., самолёт старт олди (яъни учиш кетди).

◆ **Старт бериш** — мусобақани бошлашга команда бериш.

СТАРТЕР. 1. *спорт.* Стартга сигнал ёки команда берувчи судья. 2. Ички ёнишли двигателни юргизиб юборувчи ёрдамчи двигатель, мослама ёки механизм.

СТАРШИНА. 1. *ҳарб.* Совет Армиясида кичик командирларга бериладиган энг юқори унвон ва шу унвонга эга бўлган киши. 2. Денгиз флотда пиёда аскарлардаги сержантга тўғри келадиган унвон ва шу унвонга эга бўлган матрос.

СТАТИК. 1. Статикага, ҳаракатсизлик ҳолатига, мувозанатга онд, шу ҳолатлар билан боғлиқ бўлган, мас., статик нагрузка, сувнинг статик ҳолати ва ш. к. 2. Ҳаракатсиз, турғун; ҳаракатсиз ҳолатда олинган, мас., статик тасвир.

СТАТИКА. 1. Механиканинг жисмларининг мувозанат қонунларини ўрганадиган бўлими. 2. Тинчлик, осойишталик; мувозанат. Акс — *динамика*.

СТАТИСТИКА. 1. Кишилик жамияти ва халқ хўжалиги тараққиётидаги сон жиҳатидан бўладиган ўзгаришларни сифат томони билан боғлиқ ҳолда илмий ва практик жиҳатдан ўрганадиган фан. 2. Шу фан методлари билан жамият ва хўжаликдаги ўзгаришлар юзасидан олиб борилган ҳисобот, учёт. 3. Бир қатор аниқ фанларда қўлланиладиган махсус текшириш методи, мас., математик статистика.

СТАТС-СЕКРЕТАРЬ. Баъзи мамлакатларда, мас., Англия ва АҚШда баъзи олий лавозимли шахсларнинг, министрларнинг унвони.

СТАТУС. Халқаро ҳуқуқда ҳолат, вазият, мас., дипломатик статус, давлатнинг статус мустақиллиги ва ҳ. к.

СТАТУС-КВО. Халқаро ҳуқуқда маълум пайтда ёки илгари мавжуд бўлган ҳолат, вазият, мас., статус-квони сақламоқ, статус-квони тикламоқ.

СТАТУТ. 1. Устав, низом, низомнома, асосий қонуи-қонда. 3. Ғарбий Европанинг қатор давлатларида бирор нарса тўғрисида чиқарилган қонуи, ҳукумат қарори.

СТАТУЯ. Скульптура санъатининг асосий турларидан бири — одам ёки ҳайвон фигурасини бор бўйича тасвирловчи ҳайкал.

СТАХАНОВЧИЛИК. СССРда 30—40 йилларда кенг тарқалган, янги техника воситаларини эгаллаш ва социалистик мусобақани авж олдириш асосида эски ишлаб чиқариш нормаларини парчалаб ташлашга қаратилган илғор ҳаракат.

СТАЦИОНАР. 1. Дойм бир жойда турадиган, кўчиб юрмайдиган, кўчмас, мас., стационар касалхона. 2. Касалхонада (амбулаторияда эмас) даволанаётган (касал киши ҳақида); шундай касалларга хизмат қиладиган, мас., стационар касал, стационар врач ва ҳ. к. 3. *махс.* Қўзғалмас қилиб ўрнатилган, қўзғалмас, мас., стационар ва кўчма аккумулятор.

СТАЧКА. Капиталистик мамлакатларда ишчилар ва хизматчиларнинг синфий кураш формаларидан бири, иш ташлаш, капиталистик корхоналарда меҳнаткашларнинг ишини қисман ёки бутунлай тўхтатиб қўйишлари; ишчилар синфининг ўз иқтисодий ва сиёсий талабларини амалга оширишда капиталистларга, буржуа ҳукуматларига қарши олиб борадиган кураш воситаси.

СТВОЛ. 1. Милтиқ, тўп ва умуман ўқ, снаряд отиш қуролининг найсимои қисми. 2. *махс.* Вертикал шахтанинг тепадан пасга қадар бўлган қисми.

СТЕАРИН. Оқ қаттиқ мой модда. Шам тайёрлаш учун ва совунгарликда ишлатилади.

СТЕКЛОПЛАСТ. Шиша тодалари ва синтетик смолалар асосида олинадиган материал. Диэлектрик ва кимёвий чидамли бўлган ва ёймайдиган бу материал бинокорлик ишида кенг қўлланилмоқда.

СТЕКЛОТЕКСТОЛИТ. Шиша тўқималари ва тодаларни полиэфир, фенол ва ҳоказо полимерлар билан қориштириб тайёрланадиган синтетик материал.

СТЕЛЛАЖ. 1. Китоб, идини-товоқ, асбоб, материал ва ш. к. териб қўйиш учун устма-уст ясалган токчалар. 2. Бирор нарсани тик ҳолатда сақлаш учун ясалган шкафга ўхшаш нарса.

СТЕЛЛИТ. Таркибда кобальт ва хром бўлган жуда қаттиқ қотишма. Асбобларнинг кесувчи қисмлари ва турли аппаратлар тайёрлаш учун ишлатилади.

СТЕНД. 1. Виставка экспонатлари қўйиладиган жой ёки осяладиган ишчт. 2. Завод ёки лабораторияларда тайёр машиналар синаладиган қурилма.

СТЕНОГРАММА. Стенография усули билан ёзиб олинган доклад, нутқ ва ш. к.

СТЕНОГРАФИСТ (эр), **СТЕНОГРАФИСТКА** (аёл). Оғзаки нутқ, доклад ва ш. к. ларни стенография усули билан ёзиб олувчи киши.

СТЕНОГРАФИЯ. Оғзаки нутқ, доклад ва ш. к. ларни махсус шартли белгилар, қисқартмалар билан ёзиб олиш усули.

СТЕНОКАРДИЯ, мед. Юрак томирларининг сиқилиши, тораёйиши натижасида кўкракнинг қисилиши.

СТЕНОТИПИЯ. Стенографик ёзув машинасида оғзаки нутқни ёзиб олиш.

СТЕРЕО... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, фазовий деган маънони билдиради, мас.: *стереография, стереометрия, стереоскоп* ва ш. к.

СТЕРЕОГРАФИЯ, мат. Геометрик жисмларнинг текисликдаги гиресектив шаклини, тасвирини ҳосил қилиш ва шундай тасвирларнинг ўзи.

СТЕРЕОКИНО, СТЕРЕОСКОПИК КИНО. Ясси экранда нарсаларни бўрттириб кўрсатадиган кино.

СТЕРЕОМЕТРИЯ. Элементар геометриянинг геометрик жисмлар ва фазовий шакллارни ўрганадиган бўлими.

СТЕРЕОСКОП. Бир нарсанинг тасвирини бирга қўшиб, бўрттириб кўрсатадиган оптик асбоб

СТЕРЕОТИП, полигр. Босма қилин, наборнинг қолипга кўчириб олинган ва кўп сонда босиш учун ишлатиладиган нусхаси.

СТЕРЕОТИПИЯ, полигр. Стереотиплар тайёрлаш санъати, улардан фойдаланиб китоб ва ҳ. к. лар босиш усули.

СТЕРЕОТРУБА. Артиллерияда бурчакларни ўлчаш ва кузатиш учун ишлатиладиган оптиквий асбоб.

СТЕРЕОХИМИЯ. Химиянинг атом ва молекулаларнинг фазовий жойлашувини ўрганадиган бўлими.

СТЕРЖЕНЬ, *тех.* Металл ёки бошқа материалдан тайёрланган таёқча ва шундай таёқча шаклидаги деталь.

СТЕРИЛИЗАТОР. 1. Стерилизация (1-маъносиди) қиладиган аппарат, асбоб. 2. Озиқ-овқат саноатининг стерилизация иши бўйича мутахассис ишчиси.

СТЕРИЛИЗАЦИЯ, СТЕРИЛИЗАЦИЯ ҚИЛИШ, *мед.* Кайнатиб, қизитиб (қатрон қилиб) ёки кимёвий моддалар билан юқумли касалликлар тарқатувчи микроблардан тозалаш.

СТЕРЛИНГ. **Фунт-стерлинг** *сўз. айн. ўзи.*

◆ **Стерлинг зонаси**.— Буюк Британия билан қатор капиталистик ва қарам мамлакатлар ўртасида ўрнатилган валюта (пул) системаси. 1931 йилда ташкил топган стерлинг зонаси Буюк Британиянинг кам тараққий этган мамлакатларда ўз иқтисодий позициясини мустаҳкамлаб олишига ва бошқа империалистик давлатлар, биринчи гада АҚШ конкуренциясига қарши кураш олиб боришига хизмат қилади.

СТЕТОСКОП. Юракнинг уришини ва ўпкани эшитиш учун ишлатиладиган медицина асбоби.

СТИЛИСТ. Адабий-бадий санъат услубини мукаммал эгаллаган ёзувчи, услуби яхши адиб.

СТИЛИСТИКА 1. Стилъ, услуб ҳақидаги фан. 2. Адабиёт назариясининг бадий асарлар тили ва унинг ифода воситаларини ўрганадиган бўлими. 3. Бадий асарнинг тили ва унинг ифода воситалари.

СТИЛЬ. 1. Санъаткор ижодининг ёки маълум давр санъати, адабиётининг мазмун ва бадий формаларидаги ўзига хос хусусиятлари, белгилари мажмун, мас., романтик стиль, готика стили ва ҳ. к. 2. Бирор ёзувчининг ёки адабий асарнинг тил бойлигидан, унинг ифода формаларидан фойдаланиш усуллари мажмуи; нутқ қурилишидаги ва сўз ишлатишдаги ҳар ким ёки жанрнинг ўзига хос хусусиятлари, мас., ёзувчи стили, китобий стиль, ҳажвий стиль ва ш. к. 3. Синтаксис ва адабий тил нормаларига мос гап қурилиши, мас., гализ стиль, стиль камчиликлари ва ш. к. 4. Иш-ҳаракат услуби, мас., раҳбарлик стили, сузиш стиллари ва ш. к.

СТИЛЯГА, *салб.* Қийиниш ва юриш-туришда кўпчиликнинг дидига мос келмайдиган моддаларга зеб берувчи, ўтакетган башанг, олифта, сатанг.

СТИМУЛЯТОР. Ўсимликларнинг ўсиши ва ривожланишини тезлаштириш учун қўлланиладиган кимёвий модда.

СТИПЕНДИАТ. Махсус стипендия олувчи студент, мас., Ленин стипендиати.

СТИПЕНДИЯ. СССР ва халқ демократияси мамлакатларида ўрта профессионал, олий ўқув юртларининг ўқувчи ва студентларига, аспирантларга давлат томонидан мунтазам суратда бериб туриладиган нафақа, ёрдам.

СТИХИЯ. 1. Даҳшатли табиий офат, мас., сув тошқини, бўрон, ер қимирлаш ва ш. к. 2. Кишиларнинг продасидан ташқари юзага келадиган, тартибга солиб бўлмайдиган ижтимоий ҳодиса, мас., капиталистик рақобат стихияси.

СТИХИЯЛИ. Кишиларнинг продасидан ташқари, ўзлигича юзага келадиган, ҳеч қандай плансиз ва сиёсий, партиявий раҳбарликсиз, уюшмаган ҳолда бўладиган (ижтимоий ҳодисалар), мас.,

феодализм даврида деҳқонлар оммасининг подшо зулмига қарши стихияли ҳаракати.

СТОЛ. Бир ёки бир неча оёқли горизонтал тахтадан иборат рўзгор ёки иш жиҳози, мебелли, мас., тортмали ёзув столи, йиғма стол ва ш. к.

СТОМАТИТ, *мед.* Оғиз шиллиқ пардасининг яллиғланиши.

СТОМАТОЛОГИЯ. Медицинанинг тиш, жағ, юз, оғиз бўшлиғи ва уларни даволаш ҳақидаги бўлими.

СТОП-КРАН, *т. й.* Вагонга ўришилган ва поездни дарҳол тўхтатадиган ҳаво тормозининг крани.

СТОПОР, *тех.* Механизмларнинг ҳаракатланувчи қисмларини тўхтатадиган ёки маълум ҳолатда тутиб турадиган қисми, мосламаси.

СТОРТИНГ. Норвегия парламенти.

СТРАТЕГ. 1. *ҳарб.* Стратегияни яхши биладиган лашкарбоши. 2. Ижтимоий-сиёсат курашга раҳбарлик қилиш маҳоратини эгаллаган йўлбошчи, доҳий, мас., революция стратеги. Маркс, Энгельс, Ленин — жаҳон пролетариатининг ва ишчилар синфи революцион курашининг буюк стратегларидир.

СТРАТЕГИК. 1. Стратегияга оид, мас., стратегик мулоҳаза, стратегик план ва ш. к. 2. Урушнинг умумий мақсадларини амалга ошириш нуқтан назаридан аҳамиятга молик бўлган, ҳарбий аҳамиятга эга бўлган, мас., стратегик товарлар. 3. Мустақил ҳаракат қилувчи йирик ҳарбий қўшинларга ёки бутунича армияга оид, мас., стратегик резерв, стратегик авиация ва ш. к. 4. Бош, умумий, асосий мақсадни амалга ошириш нуқтан назаридан курашнинг маълум этапларида муҳим аҳамиятга эга бўлган, мас., стратегик шпор.

◆ **Стратегик товарлар** — ҳарбий саноат ёки ҳарбий таъминот учун муҳим хом ашё ва буюмлар.

СТРАТЕГИЯ. 1. *ҳарб.* Йирик ҳарбий операция ва умуман уруш олиб бориш санъати. 2. Уруш олиб бориш ҳақидаги фан, мас., стратегия курси. 3. Пролетариатнинг синфий курашга раҳбарлик қилиш санъати ва илми.

СТРАТИГРАФИЯ. Геологиянинг Ер қобиғи қатламларининг ташкил топиш процессларини тарихий тақомилда ўрганадиган бўлими.

СТРАТИСФЕРА. Ер пўстининг чуқинди тоғ жинсларидан иборат устки қисми.

СТРАТИФИКАЦИЯ. Атмосфера ёки денгиз сувининг қат-қат тузилиши. 2. Баъзи ўсимликлар уруғининг унишини тезлаштириш учун экин олдидан паст температурадаги намликда сақлаш.

СТРАТОНАВТ. Стратостатда ёки стратопланда стратосферага учувчи.

СТРАТОПЛАН. Стратосферага учадиган самолёт.

СТРАТОСТАТ. Стратосферага учиш учун жиҳозланган ҳаво шар.

СТРАТОСФЕРА. Атмосферанинг тропосфера ва ионосфера оралигидаги денгиз сатҳидан 8—12 км. юқори (80 км. гача) қатлами.

СТРАХДЕЛЕГАТ. Касаба союз ташкилотларида социал страхование тадбирларининг амалга оширилиши юзасидан назорат олиб бориш учун сайлаб қўйилган киши.

СТРАХКАССА. Социал страхование кассаси.

СТРАХОВАНИЕ, СУҒУРТА. Табиий офат ёки бахтсизлик ҳодисаларидан зарар кўрган киши ёхуд ташкилотларга ёрдам кўрсатиш, зарарни қоплаш воситаларидан бири. Бу вазифани ўз зиммасига олган социал страхование ташкилоти зарар кўрганларга ўз аъзоларидан взнос тарқасида тўплаган пуллардан ёрдам кўрсатади.

СТРЕЛА, тех. 1. Турли механизмлар, аппаратларининг энсиз ва узун қисми, детали номи. 2. Кўтаргич краннинг оғирликларни кўгарадиган айланма қисми, мосламаси.

СТРЕЛКА. 1. Турли ўлчов асбобларининг ўз ўқи атрофида айланиб, бирор миқдорни кўрсатувчи ингичка, энсиз, ўткир пластинкаси, мас., соат стрелкаси (мили). 2. Темир йўлларда бир изни иккинчи изга улаш учун хизмат қиладиган мослама.

СТРЕПТОМИЦИН, фарм. Сил, зотилжам ва баъзи бошқа касалликларни даволаш учун ишлатиладиган дори, антибиотик.

СТРЕПТОЦИД, фарм. Яллиғланиш билан боғлиқ бўлган касалликларга қарши ишлатиладиган дори.

СТРОНЦИЙ. Менделеев даврий системасининг иккинчи группасига кирадиган химёвий элемент, кумушсимон оқ, енгил радиоактив металл. Стронцийнинг баъзи бирикмалари протехникада—қоронғида ҳам ялтирайдиган бўёқлар тайёрлашда ишлатилади. Атом бомбаларни кўплаб синаш оқибатида атмосфера ва ер юзи стронцийнинг радиоактив изотоплари билан заҳарланмоқда.

СТРУКТУРА. Ички тузилиш, қурилиш, мас., тупроқ структураси, институт структураси.

СТРУКТУРАЛИЗМ. Ҳозирги тилшуносликдаги қатор йўналишларнинг умумий номи бўлиб, уларда лингвистик тадқиқот биринчи галда тил компонентларининг ички муносабатларини ва бир-бирларига боғлиқ томонларини очиб беришга қаратилади. Бу йўналишлар тил бирликлари ўртасидаги структуравий муносабатларининг аниқ методини ишлаб чиқишга уринади.

СТУДЕНТ (эр), СТУДЕНТКА (аёл). Олий ёки ўрта ўқув юртининг ўқувчиси.

СТУДИЯ. 1. Музика, балет ва ш. к. соҳалар бўйича кадрлар тайёрловчи муассаса, мактаб; актёрлар билан ўқув-ўқитув ишлари олиб борувчи театр, мас., балет студияси, опера студияси. 2. Баъзи ижодий коллективлар номи мас., рассом Греков студияси. 3. Радио-телевидение эшиттириш ва кўрсатувлари олиб бориш учун жиҳозланган махсус хона, жой

СТУЛ. Одатда суяничи бўлган бир кишили ўрнидиқ, курси.

СТЮАРДЕССА. Самолётда пассажирларга хизмат қиладиган аёл.

СУБ... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, пастидаги, остидаги, олдидаги, ёнидаги деган маъноларни билдиради, мас.: *субтропиклар, субстратостат, субстратосфера* ва ш.к.

СУБВЕНЦИЯ. Капиталистик давлатнинг айрим хўжалик тармоқларига, корхоналарга ва уларнинг эгаларига берадиган молиявий ёрдам формаси. Субвенция, айниқса, империализм ва капитализмнинг умумий икқирози даврида кучаяди.

СУБСИДИЯ. Пул ёки натура формасида бериладиган ёрдам, моддий (қайтариб бериладиган ёки берилмайдиган) ёрдам.

СУБСТАНЦИЯ, фал. Барча нарса, воқеа, ҳодисаларнинг моҳияти, дастлабки асоси. Илмий материалистик тушунчага кўра, бир-

дан-бир субстанция доимий ҳаракатда ва ўзгаришда бўлган материядир; идеализм руҳин, идеяни, худонин субстанция деб билади.

СУБСТРАТ. 1. *фал.* Воқеа-ҳодисаларнинг умумий асоси, негизи, бир турдаги воқеа-ҳодисаларнинг умумий асоси, негизи ёки ўхшашлиги. 2. *биол.* Микроорганизмлар урчидиган муҳит.

СУБСТРАТОСТАТ. Стратосферанинг қуйи қатламларида — субстратосферада учадиган аэростат.

СУБСТРАТОСФЕРА. Стратосферани тропосферадан ажратиб турадиган атмосфера қатламлари.

СУБТРОПИК. Субтропикларга оид; субтропик мамлакатларда бўладиган ёки ўсадиган, мас., субтропик иқлим, субтропик ўсимликлар ва ҳ. к.

СУБЪЕКТ. 1. *фал.* Онг, ирода эгаси, борлиқни биллиб оладиган ва таъсир кўрсата оладиган киши. 2. Шахс. 3. *грамм.* Эга.

СУБЪЕКТИВ. 1. Шахсий, бир шахснинг, субъектнинг ўзингагина тегишли, мас., субъектив кечинмалар, субъектив сабаблар. 2. Бир тарафлама, бир томонлама, бир кишининг шахсий фикрига, қарашларига асосланган, гаразли, мас., субъектив баҳо, субъектив фикр ва ҳ. к.

◆ **Субъектив идеализм** — идеалистик фалсафанинг иккита асосий оқимидан бири. Субъектив идеализм ташқи дунёнинг, борлиқнинг субъектдан, киши онгидан ташқари, унга боғлиқ бўлмаган ҳолда ва мустақил равишда мавжуд эканлигини инкор қилади, ҳис, тасаввур, индивидуал онгни бирдан-бир реаллик деб билади. Иجتимоий-тарихий практика тарихда ҳамisha реакцион роль ўйнаб келган субъектив идеалистик фалсафани тамомила рад этади. Субъектив идеализм ҳозирги даврда империалистик реакция фалсафасида ҳукмрон оқим бўлиб қолди.

СУБЪЕКТИВИЗМ. 1. Субъектив идеализм *сўз. айн. ўзи.* 2. Субъективлик *сўз. айн. ўзи.* 3. Буржуа социологиясида жамият объектив қонуниятлар асосида эмас, балки субъектив факторлар, яъни айрим шахсларнинг иродаси, хоҳиши билан ривожланади деб ҳисобловчи гайри илмий оқим.

СУБЪЕКТИВЛИК. Бир тарафлама, бир томонлама қараш, ўзининг шахсий фикрига асосланиш, ўзининг ёки ўз синфининг манфатларидан келиб чиқиб, гаразгўйлик.

СУБЪЕКТИВИСТИК. Субъективизмга ва субъективистга оид, мас., субъективистик фалсафа, субъективистик оқим ва ш. к.

СУВЕНИР. Эсдалик, ёдгорлик; эсдалик учун ёки эсдалик бўлиб қолган нарса.

СУВЕРЕН I. Халқаро ҳуқуқда олий ҳокимият эгаси.

СУВЕРЕН II. 1. Суверенитетга, мустақилликка эга бўлган, бошқа давлатлардан мустақил, қарам бўлмаган, мас., суверен давлатлар. 2. Олий ҳокимиятга эга бўлган, олий ҳокимиятнинг амалга оширувчи, мас., суверен ҳоким.

СУВЕРЕНИТЕТ. Халқаро ҳуқуқда давлатнинг ўз ички ишларини ва ташқи сиёсатини олиб боришдаги тўла мустақиллиги.

СУВЕРЕНЛИК. Суверенитетга, мустақилликка эгаллик, мас., давлатнинг суверенлиги, миллатнинг суверенлиги ва ҳ. к.

СУД. 1. Гражданиларнинг даъволарини ҳал этиш, жиноий ишларни кўриш билан шуғулланадиган давлат органи ва унинг биноси. 2. Шу органда ишловчи киши, судья, мас., халқ суди, район суди.

3. Шу орган томонидан ишларнинг кўрилиши; шундай органнинг йиғилиши, кенгаши.

◆ **Уртоқлик суди** — жамоат тартибини бузувчиларни ёки бирор кишининг ҳуқ-атворини муҳокама қилиш ва чора кўриш учун сайлаб қўйилган жамоат органи; шундай ишнинг кўрилиши.

СУДЛАШИШ. Бирор киши билан судда даъволашиш.

СУДЬЯ. 1. Суд органларида суд ишлари бўйича иш кўрувчи, ҳукм чиқарувчи лавозимли киши. 2. *спорт*. Мусобақада спорт ўйинларига ҳакамлик қилувчи киши, ҳакам.

СУЛЕМА. Симоб хлоридан иборат заҳарли оқ порошок; дезинфекция мақсадларида ишлатилади.

СУЛЬФАЗОЛ, *фарм.* Баъзи касалликларга қарши ишлатиладиган дори.

СУЛЬФАТЛАР, *хим.* Олтингургурт кислотасининг тузлари.

СУЛЬФИДИН, *фарм.* Баъзи касалликларга қарши ишлатиладиган дори.

СУЛЬФИДЛАР, *хим.* Олтингургуртнинг металллар билан бирикмалари.

СУЛЬФИТ, *хим.* Олтингургуртли кислота тузлари.

СУММА. Бир миқдор пул, мас., катта сумма.

СУММАТОР. Жамловчи математик асбоб.

СУПЕРМУҚОВА. Китоб муқоваси устидан ўраб қўйилган жилд.

СУПЕРФОСФАТ. Апатитлар ва фосфоритларни олтингургурт кислота билан ишлаб тайёрланадиган сунъий ўғит.

СУРДОКАМЕРА. Девори товуш ўтказмайдиган хона ёки камера. Сурдокамерада космонавтлар товуш таъсир этувчи шароит йўқ бўлган вақтда ҳам ишлашга ўргатилади.

СУРДОПЕДАГОГИКА. Кар-соқов болалар ва ўсмирларни тарбиялаш, ўқитиш илми.

СУРМА, *хим.* Кумушсимон оқ, мўрт металл. Техникада ҳар хил қотишмалар тайёрлаш учун ишлатилади.

СУРРОГАТ. Бирор нарсанинг ўрнида ишлатиладиган, аммо унинг ўрнини боса олмайдиган, сифат жиҳатидан анча паст нарса, мас., сахарин қанднинг суррогатидир.

СУТКА. 24 соатга тенг вақт ўлчов бирлиги, бир кеча ва бир кундүз.

СУТКАЛИК. 1. Суткага оид, суткага тенг, мас., бир суткалик муддат. 2. Суткага тааллуқли, сутка мобайнида, сутка даврида бўлиб ўтадиган, мас., ернинг суткалик айланиши, об-ҳавонинг суткалик ўзгариши ва ш. к. 3. Суткага мўлжалланган, бир суткага бериладиган, мас., суткалик озиқ-овқат запаси. 4. Сутка ичида олинadиган, мас., бир суткалик кўмир қазини нормаси.

СУФИЗМ. Ислom динида VIII—IX асрларда пайдо бўлган ва XI—XII асрларда шаклланган мистик таркидуниёчилик оқими.

СУФЛЕР. Артистга ролининг сўзларини айтиб бериб турувчи театр ходими.

СУФРАЖИЗМ. XIX асрнинг охири, XX асрнинг бошларида хотин-қизларга сайлов ҳуқуқи берилишини талаб қилиб чиққан буржуа хотин-қизлар ҳаракати.

СУШИЛКА. 1. Бирор нарса (мас., пахта) қуритадиган аппарат, қурилма, хона. 2. Бирор нарса (мас., пахта) қуритадиган жой.

СФЕРА. 1. *мат.* Ҳамма нуқталар марказ деб аталувчи нуқтадан баравар узоқлашган нуқталар тўпламидан иборат сирт, шар сирти. 2. Ер шари; осмон гумбази.

СФЕРАВИЙ. 1. Сфера шаклидаги, шар шаклидаги, мас., сферавий юза, сферавий линза ва ш. к. 2. *мат.* Шар сиртида жойлашган, унинг сиртига хос бўлган, мас., сферавий функция. 3. *мат.* Сферада жойлашган геометрик жиёмларининг хусусиятларини ўрганадиган, мас., сферавий геометрия, сферавий тригонометрия ва ҳ. к.

СФЕРОИД, *мат.* Эллипснинг кичик ўқ атрофида айланишидан ҳосил бўладиган сирт.

СФИГМОГРАФ. Қон томирининг уришини ёзиб оладиган асбоб.

СФИГМОМАНОМЕТР. Қон босимини ўлчайдиган аппарат.

СФИНКС. 1. Қадимги Мисрда боши одам, танаси шер шаклидаги ҳайкал, фиръавилар рамзи. 2. Қадимги юнон мифологиясида кўкрагидан юқори қисми хотинларга, танаси шерга ўхшаш қанотли махлуқ.

СХЕМА. 1. Бино, иншоот ва ш. к. нинг умумий тузилиши, қисмларининг ўзаро боғланиши тасвирланган содда чизма. 2. Хомаки режа, мўлжал, тахминий план.

СХЕМАТИЗМ. Конкрет хусусиятларни ҳисобга олмасдан, умумий тарзда юзаки, сийқа ва бир қилипда муҳокама юритиш, тасвирлаш, тавсифлаш, баён этиш.

СХЕМАТИК. 1. Схема шаклидаги, схемадан иборат бўлган, мас., схематик харита, схематик тасвир ва ш. к. 2. Умумий тарзда кўрсатилган, мас., схематик баён, схематик фикр ва ҳ. к.

СХОЛАСТИКА. 1. Урта асрлардаги диний-идеалистик фалсафанинги умумий номи. Тажрибага асосланган илм-фаннынги ашаддий душмани бўлмиш схоластика қуруқ сафсата, формал муҳокамалар билан черков, дин ақидаларини асослашга уринади. 2. *кўчма.* Ҳаётдан, практикадан ажраб қолган формал билим; қуруқ сафсата, ҳарфхўрлик, қироатхонлик.

СЦЕНАРИЙ. 1. Киносценария *сўз. айн. ўзи.* 2. Театрда қўйиладиган пьесанинги плани, сюжет схемаси. 3. Пьесада иштирок этувчиларининг саҳнага чиқиш пайти ва тартиби кўрсатилган рўйхат.

СЧЕТ. 1. Тўланадиган пул суммаси кўрсатилган ҳужжат. 2. Ҳисоб-китоб олиб бориш билан боғлиқ бўлган банк ёки бухгалтерия ҳужжатлари.

СЧЕТЧИК. Техниканинги турли соҳаларида қўлланиладиган ҳисоб қилувчи асбоб, мас., электр счётчиги, газ счётчиги, сув счётчиги ва ҳ. к.

СЪЕЗД. Пирик ташкилот, турли касб ёки соҳа вакилларининг ёхуд аҳоли табақаларининг ижтимоий-сиёсий ёки илмий характерга эга бўлган йиғилиши, қурултойи, мас., КПСС XXIV съезди, касаба союзлари съезди, саноат ходимлари съезди, хотин-қизлар съезди ва ш. к.

СЪЕМКА. 1. *геод.* План ёки харита тузиш учун ердаги нуқта ва линияларининг нисбий ҳолатини аниқлаш. 2. Сураатга олиш (кинода, телестудияда ва ҳ. к. ларда).

СЭР. 1. Англияда дворянларининг унвонларидан бири ва шу унвонга эга бўлган киши. 2. Англияда, АҚШда ва аҳолиси инглиз тилида сўзлашувчи баъзи бошқа мамлакатларда эркакларга мурожаатда «жаноб» маъносига ишлатиладиган сўз.

СЮЖЕТ. Алабий асарининг асосий мазмуни; бадний асарининг асосий мазмуни ва ундаги қаҳрамонларнинг характериини очиб берадиган, ўзаро узвий боғланган воқеалар, ҳодисаларнинг йиғиндиси.

СЮЗЕРЕН. 1. Феодализм даврида *вассаллар* устидан турган катта ер эгаси, вассаллар ҳоқими. 2. Халқаро ҳуқуқда — вассал, қарам давлатга нисбатан ҳукмрон давлат.

СЮЗЕРЕНИТЕТ. 1. Сюзереннинг вассалга нисбатан олий ҳуқуқи, ҳокимлиги. 2. Халқаро ҳуқуқда — сюзерен давлатларнинг ҳуқуқлари.

СЮИТА. 1. Мустақил пьесалар циклидан иборат музика асари — умумий ёки программа билан боғланган мустақил куйлардан иборат музика асари. 2. Қатор рақслардан иборат балет цикли.

СЮРРЕАЛИЗМ, УТАРЕАЛИЗМ. XX асрда Европа мамлакатлари адабиёти ва санъатида пайдо бўлган оқим. Бу оқим «ўтапредметли» оламни, яъни огриқ туғдирувчи галлюцинацияларни, туш кўришларни, нарс ва ҳодисаларнинг нореал боғланишини акс эттиришга уринади. Сюрреализм тарафдорлари дунё одамга ёт бўлган, маъносиз, тартибсиз оламдир, деган назарияни олға сурадилар.

Т

ТАБЕЛЧИ. 1. Қолхоз ва совхозларда бажариладиган иш ҳажмини ҳисобга олиб борувчи киши. 2. Корхона, муассасаларининг ишга келган-кетганларини ҳисобга олиб борувчи ходими.

ТАБЕЛЬ. 1. Бирор нарсани ҳисобга олиш варақаси. 2. Ишчи ва хизматчиларнинг ишга келиш, ишдан кетишларини ҳисобга оладиган доска, варақа. 3. Ўқувчиларнинг ўзлаштиришни қайд этилган варақа.

ТАБЛЕТКА. Тугмача шаклидаги бир ютум дори, ҳаб дори.

ТАБОР. Бирга кўчиб юрган дўнлар оиласи, шунингдек, улар қўнган жой, от-арава улови, кўч-кўрони.

ТАБУ. 1. Ибтидоий кишиларда — ман этилган ҳаракат, сўз, предмет ва ҳ. к. лар. Уларнинг тасаввурида бу одатини бузганларини илоҳий куч жазолар эмиш. 2. *лингв.* Пардали сўз ёки ибора.

ТАБУЛЯТОР. Ҳисоб машинасининг бир тури.

ТАБУРЕТКА. Квадрат ёки доира шаклидаги суяничиқсиз курси.

ТАВТОЛОГИЯ. Бир фикрни, тушунчани бошқа формада ёки бошқа сўзлар билан қайтаравериш; бир фикрни керагидан ортиқ такрорлаш.

ТАЙГА. Европа, Осиё ва Американинг шимолидаги киши ўтолмайдиغان иннабаргли қалин ўрмонлар зонаси.

ТАИМ, спорт. Спорт ўйинларида бир қур ўйин вақти, мас., футбол икки тайм ўйналади, ҳар бир тайм — 45 минут.

ТАЙМОГРАФ. 1. Диаграммада муайян вақтнинг бир қисмини қайд этиб борадиган контрол аппарат. 2. Соат юришини текшириш учун ишлатиладиган асбоб.

ТАКСА. Товарларга, меҳнат ҳақи, хизмат ҳақи ва ҳ. к. ларга қўйилган қатъий баҳолар.

ТАКСИ. Киракеш енгил ёки юк автомобилли.

ТАКСИС, биол. Бактерия, сувўтлар ва бошқа тубан организмларнинг бир томонлама таъсир этадиган муҳитга нисбатан ҳаракатланиши.

ТАКСОМЕТР. Киракаш автомобилнинг қанча йўл юрганини ва қанча ҳақ тўлаш кераклигини кўрсатадиган счётчик.

ТАКСОН, биол. Организмларни маълум бир тартиб бўйича жойлаштирадиган систематик категория, мас., тур, туркум, оила, қабила, сиф, тип ва бошқалар.

ТАКТ. 1. Музыкада вази бирлиги — музыка асарининг баравар вақт давом этадиган ҳар бир бўлаги. 2. тех. Бирор механизм иш иклигининг бир қисми.

ТАКТИКА. 1. ҳарб. Жангга тайёрилик кўриш ва жанг олиб бориш санъати. 2. Жанг олиб бориш ҳақидаги фан, мас., тактика курси. 3. Қўзланган мақсадга эришиш учун олиб бориладиган курашнинг конкрет шариоитига мос йўл ва воситалари, форма ва методлари. Тактика стратегиянинг таркибий қисми бўлгани учун унга бўйсунди. Стратегия курашнинг туб мақсадини амалга оширишни кўздасе, тактика бу курашнинг яқин орадаги вазифаларини кўзлайди.

ТАЛАНТ. 1. Катта қобилият, истеъдод. 2. Талантли, истеъдодли одам, катта истеъдодга эга бўлган киши.

ТАЛЕР, типогр. Босиш машинасининг босма қолип сиқиб қўйиладиган қисми.

ТАЛЛИЙ. Менделеев даврий системасининг учинчи группасига кирадиган кимёвий элемент, кумушсимон оқ, қаттиқлиги ўртача бўлган металл. Таллий оптикавий шишалар ишлаб чиқаришда, махсус термометрларда амальгама сифатида қўлланилади. Таллийнинг тузлари заҳарли бўлганидан медицинада (сочин туширишда), агротехникада (кемирувчиларни қиришда) ишлатилади.

ТАЛМУД. Яҳудийларнинг ишқилининг тавсифидан иборат диний китоблари. Талмуд эксплуататорлар қўлида яҳудий меҳнаткашларини маънавий жиҳатдан эзиш қуроли бўлиб хизмат қилади.

ТАЛОН. 1. Бирор нарса олиш ҳуқуқини берадиган контрол варақча, мас., бензин талони. 2. Хужжатнинг чек, ордер ва ҳ. к. дафтарлар корешогида қолдириладиган дубликати. 3. Акция, аккредитив каби қимматбаҳо қоғозларнинг асосий қисми.

ТАЛЪК. Оқ ёки яшилга мойил рангли қат-қат, юмшоқ тузилган минерал. Техникада ва медицинада одатда порошок ҳолда ишлатилади.

ТАМБУР. Пассажир вагонларининг бир-бирига уланадиган жойдаги ёпиқ даҳлизчаси.

ТАМОЖНЯ. Чегарадан олиб ўтиладиган молларни текшириш, улардан бож ва бошқа йиғимлар олиш, гайри қонуний молларни ушлаш ва чегарадан киритилган, чиқарилган молларни ҳисобга олиш билан шугулланувчи давлат муассасаси, божхона.

ТАМПОН, мед. Қонин тўхтатиш ёки йирингни сўриб олиш учун очиқ яранинг ичига тиқиб қўйиладиган стерилизацияланган дока.

ТАМПОНАДА, мед. Кўзи очиқ ярага тампон киритиш.

ТАНГЕНС, мат. Тўғрибурчакли учбурчакда бурчак қаршисидаги катетнинг шу бурчакка ёпишган катет нисбатига тенг тригонометрик функция.

ТАНГО. Тўрт тактада бажариладиган майин рақс ва шу рақс музыкаси.

ТАНК. Зерҳланган, тўп ва пулемётлар билан қуrollанган, огир йўллардан ҳам юроладиган гусеничали ҳарбий машина.

ТАНКЕР. Нефть, бензин сингари суюқликларни идишсиз ташиш учун мосланган махсус кема, мас., нефть танкери — нефть ташийдиган танкер.

ТАНКЕТКА I. Кичкина танк.

ТАНКЕТКА II. Учидан тоvonга қараб қалинлашиб борадиган тагчарм ва хотин-қизларнинг шундай тагчарм қўйиб тикиладиган енгил оёқ кийими.

ТАНКОДРОМ. Танкларни синаш ва танк машқлари ўтказиш учун жиҳозланган махсус жой, майдон.

ТАНКСОЗЛИК. Танк ишлаб чиқариш ва мудофаа саноатининг танклар, танк асбоб ва ускуналари ишлаб чиқарадиган соҳаси.

ТАНТАЛ. Менделеев даврий системасининг бешинчи группасига кирадиган кимёвий элемент, кулранг, ялтироқ, қаттиқ, қийин суюқланувчан металл. Тантал коррозияга чидамли бўлганидан ундан зангламайдиган медицина асбоблари ва кимёвий идиш-асбоблар тайёрлашда фойдаланилади.

ТАНЦА. 1. Европача рақсларнинг умумий номи, мас., вальс, танго, бал танцалари. 2. Шундай рақслар учун ёки шундай рақслар ритмида ёзилган музыка асари, мас., Брамсининг венгерча танцалари. 3. Қатнашувчилар рақс тушиб кўнгил очадиган кеча, мас., танцага бориш, танца кечаси ва ҳ. к.

ТАРА, махс. Упаковка оғирлиги; товар ташийдиган вагон, автомобиль ва ҳ. к. нинг оғирлик ўлчови.

ТАРАНТЕЛЛА. 1. Италияча шўх халқ рақси ва шу рақс музыкаси. 2. Шундай рақс темпида ёзилган музыка асари, мас., Шопен тарантелласи, Лист тарантелласи.

ТАРИФ. Расмий суратда белгиланган йиғим, солиқ, тўлов, иш ҳақи, кира ҳақи ва ш. к. лар тўплами, мас., темир йўл тарифи, почта тарифи, иш ҳақи тарифи ва ҳ. к.

ТАРИФИКАЦИЯ, ТАРИФЛАШ. Тарифлар белгилаш, аниқлаш, мас., иш ҳақини тарификациялаш (тарифлаш).

ТАТУИРОВКА. 1. Терига игна уриб, ранг бериб баданга нақш, расмлар тушириш. 2. Шундай йўл билан туширилган нақш ва расмлар.

ТАФОНОМИЯ. Палеонтология ва тарихий геологиянинг ер остида организмларнинг кўмилиб қолиш ва сақланиш процессларини ўрганадиган бўлими.

ТАХЕОМЕТР. Теодолитнинг бир тури — горизонтал масофаларни ва жойнинг баландлигини ўлчайдиган геодезик асбоб.

ТАХОМЕТР. Айланиш тезлигини ўлчайдиган асбоб.

ТВОРОГ. Сутни ачитиб, ундан зардобни ажратиш натижасида ҳосил бўлган ейишлик сузмасимон маҳсулот.

ТЕАТР. 1. Актёрларнинг саҳнадаги драматик ҳаракатлари воcитаси билан ҳаётни, ҳаётий ҳодисаларни бадний ифодаловчи санъат соҳаси ва шу санъатга асосланган томоша, спектакль, мас., халқ театри, қўғирчоқ театри, театр кўрмоқ. 2. Шундай томошалар кўрсатиш билан шуғулланадиган муассаса, ташкилот, мас., театрда ишламоқ. 3. Шундай томошалар қўйиладиган бино, мас., театр томошабинлар билан лиқ тўла, театрға бориш ва ҳ. к.

ТЕАТРУШУНОСЛИК. Санъатшуносликининг театр тараққиёти, унинг ижтимоий ҳаётдаги роли ва аҳамияти ҳақидаги соҳаси.

ТЕЗИС. 1. Илмий асар, мақола, доклад ва ш. к. ларнинг қисқа ва лўнда қилиб ёзилган асосий мазмуни. 2. *лог.* Ҳақиқат эканлиги исботланиши лозим бўлган ҳукм, муҳокама, мулоҳаза, фикр. 3. Идеалистик фалсафада — ҳар қандай тараққиёт процессининг дастлабки босқичи, стадияси.

ТЕКСТ. 1. Ёзилган, кўчирилган ёки босилган ижодий асар, нутқ, ҳужжат ва ш. к. ёки уларнинг бир парчаси, мас., Ленин асарларининг текстлари, мақоланинг тексти ва ш. к. 2. *муз.* Музика асарига, мас., опера, романс ва ш. к. ларга ёзилган сўзлар. 3. *типогр.* Пирик шрифтлардан бирининг номи.

ТЕКСТОЛИТ. Смола шимдирилган ва прессланган қат-қат матодан иборат пластик материал. Ролик, шестерня ва ҳ. к. лар тайёрлаш учун ишлатилади.

ТЕКСТШУНОСЛИК, ТЕКСТОЛОГИЯ. Филологиянинг адабий асарлар, ўтмишдан мерос бўлиб қолган тарихий ҳужжат ва бошқаларни ўрганиш, уларнинг турли аниқ вариантларини, нусхаларини бир-бирига солиштириш асосида асл оригиналга энг яқин текстни тайёрлаш билан шугулланувчи бўлими.

ТЕКТОНИК, геол. Ер қобиғи ҳаракатига ва унинг ўзгаришларига оид; шуларнинг натижасида содир бўлган, мас., тектоник процесслар. Ер тузилиши ва ўсишига доир, мас., тектоник харита, тектоник давр ва ҳоказолар.

◆ **Тектоник процесслар** — Ернинг кўтарилиши ва чўкиши, тоғларнинг ҳосил бўлиши ва ш. к. оқибатларга олиб келадиган процесслар.

ТЕКТОНИКА. Геологиянинг Ер қобиғининг ҳаракати ва ўзгаришини ҳамда ундаги процессларни ўрганувчи соҳаси.

ТЕЛЕ... Аслида рус тилида, шунингдек, ўзбек тилида ҳам қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб: 1) узоқ масофаларга томон ҳаракат қиладиган, тарқаладиган маъноларини билдиради, мас., *телеграф, телеграмма, телефотография*; 2) телевизион, яъни телевидениега, узоқдан кўришга алоқадорлигини билдиради, мас., *телеинженеринг, телемарказ, телеочерк, телетомошабин*.

ТЕЛЕАВТОГРАФ. Радиоалоқа воситалари ёрдамида узатилган ва қабул қилиб олинган *автограф*.

ТЕЛЕБИНОКЛЬ, ТЕЛЕДУРБИН. Анча узоқда бўлган предметларни кўришга имкон берадиган махсус бинокль (дурбин).

ТЕЛЕБОШҚАРИШ, махс. Узоқдан туриб бошқариш, машина ва механизмларни алоқа воситалари ёрдамида узоқдан бошқариш.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ. Ҳаракатдаги ёки ҳаракатсиз объектларнинг тасвирини узоққа узатиш ва узоқдан туриб кўриш. Телевидение объектининг ёруғлик тасвирини электр сигналларга айлантириб, телевизион марказда радио ёки ўтказгичлар орқали узоққа узатиш ва телевизорда электр сигналларининг яна ёруғлик воситаси билан кўринадиган тасвирга айланишига асосланган.

ТЕЛЕВИЗИОН. Телевидениега оид, мас., телевизион марказ, телевизион кўрсатиш, телевизион янгиликлар.

ТЕЛЕВИЗИОН МАРКАЗ. қ. Телемарказ.

ТЕЛЕВИЗОР. Телевидение орқали узатилган электр сигналларни тасвир ва овоз равишида қабул қилиб оладиган приёмник.

ТЕЛЕГРАММА. Телеграф орқали юборилган ва олинган хабар, шунингдек, шундай хабар ёзилган бланка.

ТЕЛЕГРАФ. 1. Узоқ масофаларга телеграмма, радиотелеграмма равишида тез хабар етказиш воситаси. 2. Шундай хабарларни юборадиган, қабул қилиб оладиган алоқа муассасаси ва унинг биноси. 3. Шундай хабарларни юборадиган ва қабул қилиб оладиган аппаратлар мажмуи.

ТЕЛЕГРАФИСТ (эр), **ТЕЛЕГРАФИСТКА** (аёл). Телеграммалар берувчи ва қабул қилиб олувчи телеграф ходими.

ТЕЛЕГРАФИЯ. Ёруғлик ва электр сигналлари воситасида узоққа тез хабар етказиш техникаси.

ТЕЛЕЖКА. 1. *тех.* Баъзи машина ва механизмларнинг сурилиб юрувчи қисми. 2. Аравача.

ТЕЛЕИНСЦЕНИРОВКА. Телевидение орқали кўрсатиладиган инсценировка.

ТЕЛЕКАФЕ. Баъзи телевизион кўрсатиш ва унинг қатнашчилари учун уюштирилган кафе, мас., Москва телемаркази кўрсатадиган «Голубой огонёк», Тошкент телемаркази кўрсатадиган ёшлар бала ва ҳ. к. ларда ўз навбатини кутувчи ижрочилар навбатдаги артист чиқишини ана шундай кафед томоша қилиб ўтирадилар.

ТЕЛЕКИНО. Телевидение кўрсатишларини катта кино экранда кўрсатиш.

ТЕЛЕКОМАНДА. Саноатда ва транспортда телевидение воситаси билан узоқдан туриб берадиган товуш, ёруғлик ёки электр сигнали.

ТЕЛЕКОНТРОЛЬ, ТЕЛЕНАЗОРАТ. Контроль (назорат) қилинаётган объектининг ҳолати, ўрни ва иш режими тўғрисида масофага информация узатиш системаси; телемеханиканинг бир қисми.

ТЕЛЕКУРСАТУВ. Телевидение орқали бериладиган ва кўрсатиладиган томошалар.

ТЕЛЕМАРКАЗ, ТЕЛЕВИЗИОН МАРКАЗ. Телевидение кўрсатишлари олиб бориш учун қурилган ва ускуналанган муассаса.

ТЕЛЕМЕТРИЯ. Саноат, энергетика, транспорт ва бошқа соҳалардаги қурилмаларда мавжуд бўлган физикавий, техникавий ва ҳ. к. миқдорларни масофадан туриб ўлчаш усули ва методлари мажмуи.

ТЕЛЕМЕХАНИЗАЦИЯ. Алоқа воситаларини ишлаб чиқариш процессларини узоқдан туриб бошқаришга татбиқ этиш.

ТЕЛЕМЕХАНИК. 1. Телемеханикага, узоқдан бошқаришга онл. шу мақсад учун хизмат қиладиган, мас., телемеханик аппаратура, телемеханик система ва ш. к. 2. Телемеханика воситасида амалга ошириладиган, мас., телемеханик контроль.

ТЕЛЕМЕХАНИКА. Электр ёки радио сигналлари юбориш йўли билан машина ва механизмларни, ишлаб чиқариш процессларини узоқдан туриб бошқариш, назорат қилиш процессларининг техник воситалари ва методлари мажмуи. Телемеханика Совет Иттифоқида кенг қўлланмоқда.

ТЕЛЕМИНИАТЮРАЛАР. Телевидение орқали кўрсатиладиган миниатюралар.

ТЕЛЕОБЪЕКТИВ. Узоқдаги нарсаларни йирик масштабда суратга тушириш, шунингдек, портрет олиш учун ишлатиладиган фотоаппарат объективи.

ТЕЛЕОЧЕРК. Телевидение орқали кўрсатиладиган *очерк*.

ТЕЛЕПАТИК. Узоққа информация бериш ва узоқдан информация олишга оид.

◆ **Телепатик ҳодиса** — кўриш, эшитиш ва сезиш аъзоларининг иштирокисиз тирик организмлар ўртасида масофа оша содир бўладиган биологик радиоалоқа.

ТЕЛЕПАТИЯ. Тирик организмнинг психикавий ҳолати тўғрисида масофага информация узатиш.

ТЕЛЕПЕРЕДАТЧИК. Телевидение сигналларини узатувчи асбоб.

ТЕЛЕПРИЕМНИК. Телевизион аппарати бўлган радиоприёмник.

ТЕЛЕРАДИОЛА. Бир-бирига бирлаштирилган ва бир гилофга жойлаштирилган телевизор, радиоприёмник ва электро-проигрывательлар мажмуи.

ТЕЛЕСИГНАЛИЗАЦИЯ. Контроль (назорат) қилинаётган объектнинг ҳолати, ўрни ва иш режими тўғрисида масофага информация узатиш.

ТЕЛЕСКОП. Осмон jismlарини (планета, ой ва бошқаларни) кузатиш, суратга олиш ва ўрганиш учун белгиланган астрономик оптик асбоб.

ТЕЛЕСКОПИЯ. Осмон ёриткичларини телескоп орқали кузатиш.

ТЕЛЕТАИП. Езув машинкасига ўхшаган клавиатурали телеграф аппарати. Бу аппаратда юборилган телеграмма қогоз лентага автоматик суратда ёзиб олинади.

ТЕЛЕТЕРАПИЯ, ДИСТАНЦИОН ТЕРАПИЯ. Касалликни танадан бирмунча узоқда турган радиоактив манба ёрдамида даволаш.

ТЕЛЕТОМОШАБИН. Телевизион кўрсатувларни томоша қилувчи.

ТЕЛЕФОН. Электр алоқа турларидан бири — узоқдан туриб сўзлашиш қурилмаси, унинг сигнал қўнғироғи ва гаплашиш трубкаси бўлган аппарати.

ТЕЛЕФОН-АВТОМАТ. Алоҳида ҳақ тўлаб гаплашиладиган автоматик телефон аппарати; баъзан таксофон ҳам деб юритилади.

ТЕЛЕФОНИСТ (эр), **ТЕЛЕФОНИСТКА** (аёл). 1. Телефон станцияси ходими. 2. Телефон линияларини ўтказувчи мутахассис, ҳарбий алоқачи.

ТЕЛЕФОНИЯ. Нутқ, музыка ва ҳ. к. ларни электр ўтказкичлар, радио воситалари орқали узоққа эшиттириш ва қабул қилиб олиш техникаси.

ТЕЛЕФОНЛАШТИРИШ. Бирор жойни телефон билан таъминлаш, бирор жойда телефон алоқаси ўриатиш.

ТЕЛЕФОНОГРАММА. Телефон орқали берилган қисқа оғзаки хабар, телеграмма, информация.

ТЕЛЕФОТОГРАФИЯ. Телеобъектив воситасида узоқ масофадан туриб расмга олиш усули.

ТЕЛЕЯНГИЛИКЛАР. Телевидение орқали кўрсатиладиган янги хабарлар, сўнгги ахборот.

ТЕЛЛУР. Менделеев даврий системасининг олтинчи группасига кирадиган, кумушсимон-қулаган, мўрт элемент. Теллур металлларнинг механикавий, антикоррозиявий хусусиятларини яхшилаш учун қўшилади; у каучукни вулканизация қилиш ёхуд ярим ўтказгич сифатида ҳам ишлатилади.

ТЕЛЛУРИЙ. Ернинг Қуёш атрофидаги ҳаракатини ҳамда Ернинг ўз ўқи атрофида суткалик айланишини аниқ тасвирлайдиган асбоб.

ТЕМА. 1. Бадний, илмий, публицистик ва бошқа асарларни тасвирлаш ва ҳ. к. мақсадлар учун олинган предмет, мавзу. 2. Музика асарига ёки унинг бирор қисмига асос бўлган оҳанг, мотив, куй.

ТЕМАТИКА. Темалар мажмуи, мас., ёзувчи ижодида ҳозирги замон тематикаси.

ТЕМБР. Бир баландликдаги, бир пардадаги ҳар бир товушнинг ўзига хос, уларни бир-биридан ажратадиган сифатлари.

ТЕМП. 1. Музика асарини ижро этишнинг тезлик даражаси, мас., ария темпи. 2. спорт. Бир хил ёки такрор ҳаракатларнинг суръати, мас., югуриш темпи, отиш темпи ва ш. к.

ТЕМПЕРАТУРА. Ҳавонинг иссиқ-совуқлик даражаси. 2. Ҳарорат, бадандаги иссиқлик.

ТЕНДЕНЦИОЗ. Маълум тенденцияга, олдиндан ўйлаб қўйилган фикрга, қарорга асосланган, гаразли, бир ёқлама, мас., тенденциоз мулоҳаза, тенденциоз хулоса.

ТЕНДЕНЦИЯ. 1. Интилиш, хоҳиш, майл, рағбат, мас., прогрессив тенденция, хусусий мулкчилик тенденцияси. 2. Асосий ғоя, туб фикр, мас., асарининг тенденцияси. 3. Гараз, қасд, бир ёқлама фикр, мас., маълум тенденцияни олдинга сурувчи пьеса.

ТЕННИС. Тўр тутиб иккига ажратилган майдонда коптокда ракетка билан тўр устидан бир-бирига ошириб ўйнайдиган спорт ўйини.

ТЕНОР, муз. 1. Эркакларнинг энг юқори (энг ингичка) драматик овози. 2. Шундай овозга эга бўлган ашулачи.

ТЕОДОЛИТ. Геодезия, астрономия, артиллерия, авиацияда ишлатиладиган бурчак ўлчаш асбоби.

ТЕОКРАТИЯ. Сиёсий ҳокимият руҳонийлар қўлида бўлган идора усули, мас., Ватикан теократия давлатидир.

ТЕОЛОГ. Теология бўйича мутахассис, илоҳиётшунос.

ТЕОЛОГИЯ. Худо, дин ва диний ақидалар тўғрисидаги диний таълимот, илоҳиёт. Эксплуататор синфлар реакцион фалсафий назарияларни тарғиб қилишда теологиядан фойдаланадилар.

ТЕОРЕМА, мат. Тўғрилиги исбот қилиниши зарур бўлган, аммо ўзи ҳақиқатга асосланган даъво.

ТЕОСОФИЯ. Тасаввуфнинг бир тармоғи — «вариги дунёнинг» борлигини, гўё муроқаб қилиш, фикрлаш йўли билан «худонинг» билиш, у билан бевосита алоқа қилиш, «олами ғайбга» эришиш мумкин деб даъво қилувчи диний-мистик таълимот.

ТЕПЛИЦА. Усимликлар ўстириш учун қурилган ойнавон иссиқ бино, иссиқхона.

ТЕПЛО... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, «тепло», «тепловой» маъносини, яъни иссиқлиқни ёки иссиқликка ондликни билдиради, мас., *тепловоз*, *теплоход*, *тепломер*, *теплоэнергетика* ва ш. к.

ТЕПЛОВОЗ. Ички ёнишли двигатель ёрдами билан юрадиган локомотив.

ТЕПЛОВОЗСОЗЛИК. Тепловозлар ишлаб чиқариш ва транспорт машинасозлигининг тепловозлар, мотовозлар, автотрисалар ишлаб чиқарадиган соҳаси.

ТЕПЛОИЗОЛЯЦИЯ. Турли иншоотлар, қурилмаларни иссиқлик таъсиридан сақлаш ёки иссиқликнинг йўқолишига йўл қўймаслик учун иссиқлик ўтказмайдиган материал билан қоплаш, ўраш.

ТЕПЛОМЕР. Теплофикация тармоғидан истеъмолчи сарф қилаётган иссиқлик миқдорини кўрсатадиган счётчик.

ТЕПЛОПРОВОД. Қайноқ сув, иссиқ ҳаво, буғ ва ш. к. ларни манбалардан истеъмолчиларга етказиб ва тақсимлаб берувчи система.

ТЕПЛОТЕХНИКА. Техниканинг саноат, қишлоқ хўжалиги, транспорт ва маиший эҳтиёжлар учун иссиқлик ҳосил қилиш ва ундан фойдаланиш билан шугулланадиган соҳаси (термодинамика, иссиқлик машиналари, аппарат ва механизмларнинг тузилиши, ишлаши тўғрисидаги фан ва бошқалар).

ТЕПЛОФИКАЦИЯ. Иссиқлик электр станциясида (ТЭЦ да) ҳосил қилинган буғнинг иссиқлигидан уй-жой, бино ва корхоналарни иситиш учун фойдаланиш.

ТЕПЛОФИКАЦИЯЛАШТИРИШ. Уй-жой, корхона ва ш. к. ларни иссиқлик электр станцияларида (ТЭЦ да) ишлаб чиқариладиган иссиқ сув, буғ билан таъминлаш.

ТЕПЛОХОД. Ички ёнишли двигатель ёрдами билан юрадиган кема.

ТЕПЛОЦЕНТРАЛЬ. Теплоэлектроцентраль *сўз. айн. ўз.*

ТЕПЛОЭЛЕКТРОЦЕНТРАЛЬ (ТЭЦ). Ҳам электр энергияси, ҳам иссиқлик ишлаб чиқарадиган, истеъмолчиларни электр, буғ ва иссиқ сув билан таъминлаб турадиган иссиқлик электр станцияси.

ТЕПЛОЭНЕРГЕТИКА. Иссиқлик энергиясини ҳосил қилиш, ундан фойдаланиш назарияси ва практикаси.

ТЕРАПЕВТ. Ички касалликларни аниқловчи ва даволовчи мутахассис врач.

ТЕРАПИЯ. Медицинанинг ички касалликларни аниқлаш ва даволаш йўллариини ўрганадиган бўлими.

ТЕРАТОЛОГИЯ. Организмнинг нормал тузилишдан чекинишларини, яъни тугма бурилиқ, ортиқ ва ш. к. ҳолларни ўрганадиган илм.

ТЕРБИЙ. Менделеев даврий системаси учинчи группасининг лантанидлар оиласига кирадиган кимёвий элемент, металл.

ТЕРМИК. Иссиқлик билан ишлов беришга оид, шундай ишлов бериш учун белгиланган, мас., термик печь, термик ишлов (мас., тоблаш) ва ш. к.

ТЕРМИН. 1. Фалсафий, илмий, техникавий ва ш. к. тушунчаларнинг аниқ, конкрет, бир маъноли ифодаси бўлган сўз ёки сўз бирикмаси, мас., фалсафий терминлар, электротехника терминлари, географик терминлар ва ш. к. 2. лог. Силлогизм составига кирадиган ҳукмнинг субъектив ёки предикати.

ТЕРМИНОЛОГИЯ. Фан ва техниканинг бирор соҳасида қўлланиладиган терминлар мажмуи; лексиканинг таркибий қисми бўлган терминлар мажмуи.

ТЕРМИТ, *хам.* Баъзи металлларнинг оксиди билан алюминий аралашмасидан иборат, ёнганда жуда кучли иссиқлик ҳосил қиладиган порошок модда. Техникада металлларни эритиш, пайвандлаш учун, ҳарбий ишда ёндирувчи модда сифатида ишлатилади.

ТЕРМО... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми

бўлиб, температура, иссиқлик маъноларини билдиради, мас.: *термометр, терморегулятор, термоядро* ва ш. к.

ТЕРМОАКУСТИКА. Қасалланган тўқималарини электр токида қизиган металл билан куйдириб даволаш методи.

ТЕРМОБАРОКАМЕРА. Изоляция қилинган (ажратиб қўйилган) ва ҳар хил температура шароитини ҳамда босимни юзага келтирадиган камера. Унда учувчи аппаратларнинг асбоблари, қисмлари, деталлари синалади, шунингдек, баланд ва космик учини шаронтининг киши организмига таъсири ўрганилади.

ТЕРМОГРАФ. Температура ўзгаришларини автоматик суратда ёзиб борадиган асбоб.

ТЕРМОДИНАМИКА. Физиканинг иссиқлик ҳаракати қонуниятларини, унинг жисм ҳолатига таъсирини, иссиқликнинг бошқа хилдаги энергияга айланишини ва бошқа хилдаги энергиянинг иссиқликка айланишини ўрганадиган бўлими.

ТЕРМОИЗОЛЯЦИЯ. Теплоизоляция *сўз. айн. ўзи.*

ТЕРМОМЕТР. Температура, иссиқлик даражасини ўлчайдиган асбоб.

ТЕРМОМЕТРИЯ. Физиканинг температураларни ўлчаш методлари ҳақидаги бўлими.

ТЕРМОРЕГУЛЯТОР. Лозим бўлган температуранинг автоматик суратда ҳосил қиладиган ва шу температуранинг сақлаб турадиган асбоб.

ТЕРМОС. Ичига қуйилган иссиқ ёки совуқ нарсани (мас., иссиқ чой ёки совуқ сувни) узоқ вақт иссиқлигича ёки совуқлигича сақлайдиган идиш.

ТЕРМОСТАТ. Температуранинг ҳаминша бир хилда сақлаб турадиган асбоб, мослама, аппарат.

ТЕРМОСФЕРА. 80 километр баландликдан кейинги атмосфера қатлами.

ТЕРМОХИМИЯ. Химиянинг кимёвий процессларда содир бўладиган иссиқлик ҳодисаларини ўрганадиган бўлими.

ТЕРМОЯДРО: 1. Термоядро реакцияси. Водород (литий) ядросининг ниҳоятда баланд температура ва жуда кўп энергия ҳосил қилиб оғирроқ элементлар ядросига айланиши. 2. **Термоядро қуроли.** Термоядро реакцияси туфайли портлайдиган қурол; водород бомбаси.

ТЕРПЕН, хим. Игнабаргли ўсимликларда ва эфир мойлар таркибда бўладиган учувчи органик модда; медицина, парфюмерия, लोक-бўёқ саноатида қўлланилади.

ТЕРРЕНҚУР, мед. Курорт ва санаторийларда даволаш мақсадида пиеда юриш ва шундай юриш учун тайёрланган махсус йўл.

ТЕРРИТОРИАЛ. Маълум бир территорияга онд, маълум территорияга тааллуқли бўлган.

◆ **Территориал сувлар** — деңизнинг шу деңгиз бўйидаги давлат территориясига кирадиган қисми. **Территориал қўшинлар** — капиталистик мамлакатларнинг ўзларига қарам бўлган ўлкалардаги аҳолидан тўплаган қўшинлари.

ТЕРРИТОРИЯ. Чегаралари аниқ белгиланган ер, тупроқ, мас., давлат территорияси, Ўзбекистон территорияси, СССР территорияси ва ҳ. к.

ТЕРРОР. Сиёсий душманларга нисбатан куч қўллаш, уриш, ўлдирish, қирish, мас., фашистлар террори.

ТЕРРОРЧИЛИК. Террор сиёсати ва тактикаси.

ТЕРЦЕТ, муз. Уч ижрочида иборат ансамбль, шунингдек, уч ижрочи учун ёзилган музика асари; трио.

ТЕРЦИЯ. 1. *муз.* Диатоник гамманинг учинчи пардаси ва биринчи парда билан учинчи парда оралиғи. 2. *типогр.* Титул шрифтиларидан бирининг номи.

ТЕТРАЛОГИЯ. Умумий мазмунга эга бўлган тўрт бадний ёки музика асари.

ТЕХМИНИМУМ, ТЕХНИКА МИНИМУМИ. Бирор соҳа ишчилари, ходимлари учун энг зарур билимлар мажмуи ва ишлаб чиқаришдан ажралмаган ҳолда шундай билимларни ўрганиш-ўргатиш формаси.

ТЕХНЕЦИЙ. Менделеев даврий системасининг еттинчи гуруҳига кирадиган радиоактив кимёвий элемент. Технеций 1937 йилда сунъий йўл билан ҳосил қилинган; у табиатда учрамайди.

ТЕХНИК. 1. Урта техника маълумотига эга бўлган ва техниканинг бирор соҳасида ишлайдиган мутахассис. 2. Техника соҳасида ишловчи киши.

◆ **Тиш техниги** — тиш протезлари (қопламалари) тайёрловчи мутахассис.

ТЕХНИКА. 1. Ижтимоий ишлаб чиқаришда қўлланиладиган меҳнат қуроллари ва воситалари мажмуи, барча машина, механик қурол ва қурилмалар, шунингдек, кишиларнинг шу қурол ва воситаларни ўрганиш, қўлланиш, такомиллаштириш соҳасидаги фаолияти. 2. Бирор ишда, фаолиятда қўлланиладиган иш олиб бориш усуллари мажмуи, шу усулларни эгаллаганлик, маҳорат даражаси, мас., ишлаб чиқариш техникаси, самолётда учини техникаси, спорт техникаси ва ш. к.

◆ **Хавфсизлик техникаси** — меҳнат шaroитларини яхшилашга қаратилган иш усуллари ва воситалари системаси.

ТЕХНИКАВИЙ, ТЕХНИК. 1. Техникага оид, техника билан боғланган, техникадан фойдаланиш, уни ўрганиш-ўргатиш билан боғлиқ бўлган, техника соҳасидаги ишга тааллуқли, мас., техникавий қолоқлик, техникавий билимлар, техникавий таълим, техникавий фан ва ҳ. к. 2. Машина ва механизмлар ишига доир, бирор нарсани ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлган, бирор ишлаб чиқариш техникасига хизмат қилиш билан боғланган, мас., станокнинг техникавий қуввати, техникавий назорат, техникавий хизмат кўрсатиш ва ш. к. 3. Саноатда ишлатиладиган ёки қайта ишланадиган мас., техникавий металл, техникавий мой кабилар.

◆ **Техникавий экилар, техник экилар** — ҳосили саноат учун ҳам ашё сифатида ишлатиладиган экилар, мас., пахта, зигир, кунгабоқар, каноп, қанд лавлағи, доривор ўсимлик ва бошқалар.

ТЕХНИКУМ. Урта малакали кадрлар тайёрловчи махсус ўқув юрти.

ТЕХНОКРАТИЯ. Америка Қўшма Штатларида (қисман бошқа капиталистик мамлакатларда ҳам) кенг тарқалган ҳозирги буржуазиявий — ижтимоий-иқтисодий назария. Бу назария, капиталистлар ҳукмронлигини ағдариш ва меҳнаткашлар синфи ҳокимиятини ўрнатиш ҳақидаги таълимотга қарама-қарши ўлароқ, ҳокимият сиёсат-

чилар қўлидан инженер-техник ходимлар қўлига ўтади, деган сохта доктринани олға суради.

ТЕХНОЛОГИЯ. 1. Ишлаб чиқариш процесслари, материалларни ишлаш (уларга ишлов бериш) воситалари ва усуллари ҳақидаги билимлар мажмуи. 2. Ишлаб чиқариш процессларини амалга ошириш учун маълум усул ва муайян тартиб билан амалга ошириладиган операциялар мажмуи, мас., металл ишлаш технологияси.

ТЕХРЕДАКТОР, ТЕХНИКАВИЙ РЕДАКТОР. Нашр қилинаётган китоб, журнал ва ҳ. к. ларнинг полиграфия техникасига, уларнинг полиграфия техникаси нуқтаи назаридан тўғри безатилганлигига ва тўғри чиқарилганлигига жавобгар редактор.

ТИМУРЧИЛАР (А. Гайдарнинг «Тимур ва унинг командаси» асарининг бош қаҳрамони исмидан). Фронтвиклар оиласи, қариялар, инвалидлар ва ҳ. к. ларга ёрдам берувчи кўнгилли болалар дружинасининг аъзолари.

ТИП. 1. Бир турдаги нарса, воқеа, ҳодиса ва ш. к. учун умумий бўлган модель, нусха, намуна, мас., хўжалик типлари, ишлаб чиқариш муносабатларининг асосий типлари, самолётларнинг типлари ва ҳ. к. 2. *биол.* Ҳайвонлар ва ўсимликлар систематикасидаги энг йирик тоқсон (категория), мас., бўғиноқдилар тип, гулли ўсимликлар тип ва ш. к. 3. Турли этник гуруҳларга мансуб кишилар учун хос юз тузилиши, бичими, мас., мўғуллар тип. 4. Социал, профессионал, ахлоқий ва бошқа белгилари билан бирлашган кишилар гуруҳининг вакили, мас., совет қишлоқларида деҳқонларнинг янги тип — колхозчилар юзага келди. 5. Ғалати ёки салбий хусусиятларга эга бўлган одам, мас., бу қандай тип, ўзи! 6. Санъат ва адабиётда — бутун бир гуруҳ кишиларнинг, бутун бир синф ёки жамиятнинг хусусиятларини ўзида акс эттирувчи образ, умумлаштирувчи образ.

ТИПИК. 1. Маълум бир типга хос бўлган; маълум типдаги нарса, воқеа, ҳодисаларнинг характерли хусусиятларини ўзида акс эттирган, мутхассамлантирган, мас., типик ҳодиса, типик шарқ шаҳри ва ҳ. к. 2. Характерли, ўзига хос, кўп учрайдиган, мас., типик хато.

ТИПИКЛИК. Санъат ва адабиётда — хусусий ва умумий ҳодиса, воқеаларнинг бадий образлардаги бирлиги, умумлашмаси.

ТИР. Отиш машқлари ўтказиладиган, махсус жиҳозланган очик ёки ярим ёпиқ бино, жой.

ТИРАЖ I. 1. Заём ёки лотереянинг ютуқ ўйини. 2. Заёмлар ёки бошқа хил қиммат қоғозларнинг ҳақини тўлаш.

ТИРАЖ II. Китоб, журнал, газета ва ш. к. ларнинг босилиб чиққан нусхалари сони.

ТИРЕ. 1. Ўзун горизонтал чизик (—) шаклидаги тиниш белгиси. Тире дефис (-)дан узунлиги билан фарқ қилади. 2. Морзе алифбесининг шундай кўринишдаги белгиси, шунингдек, шундай белгига мос келадиган товуш сигнали.

ТИТАН. Менделеев даврий системасининг тўртинчи гуруҳига кирадиган элемент, кулранг-қорамтир металл. Титан табиатда кенг тарқалган бўлиб, турли минераллар ҳолида учрайди. У пўлатни ва айрим қотишмаларни мустаҳкамлаш, коррозияга ва ўтга чидамли қилиш қобилиятига эга. Ундан атом реакторининг айрим қисмлари ҳам ясалади.

ТИТУЛ. Китобнинг биринчи саҳифаси; китобнинг номи, автори, нашр қилинган йили ва нашриёт номи кўрсатилган биринчи бети.

ТИФ, мед. Ич терлама, тепкили терлама, қайтма терлама касалликларининг умумий номи. Тиф — оғир юқумли касалликдир.

ТИФЛОПЕДАГОГИКА. Кўр ва кўзи ожиз болаларни тарбиялаш ва ўқитиш ҳақидаги фан.

ТОВАР. 1. эк. Айирбошлаш учун ишлаб чиқарилган маҳсулот. Товар кишининг бирор эҳтиёжини қондиради, яъни истеъмол қийматига эга бўлади, шу билан бирга, ўз истеъмоли учун эмас, балки айирбошлаш учун ишлаб чиқарилади. Товарнинг бу икки хусусиятини дастлаб К. Маркс очиб берди. 2. Савдода — мол.

ТОВАРДОРЛИҚ, эк. Ўз эҳтиёжидан ортиқ ва айирбошлаш учун маҳсулот ишлаб чиқариш қобилияти, даражаси.

ТОВАРШУНОСЛИҚ. Савдо предмети сифатида бўлган товарнинг хусусиятлари, сортлари, истеъмол учун аҳамияти, сифати тўғрисидаги билимлар мажмуи.

ТОК. Электр заряди оқими; электр қуввати, мас., ўзгарувчан ток, ўзгармас ток ва ш. к.

ТОКАРЛИК. Токаръ иши, касби ва шу касбкорликка оид бўлган, мас., токарлик ҳунари, токарлик станогги, токарлик қилмоқ ва ш. к.

ТОКАРЪ. Металл, ёғоч ва ҳ. к. ларни йўниб, тарашлаб ишлаш бўйича ихтисослашган ишчи, харрот.

ТОКОПРИЕМНИК. 1. Контакт сими ёки рельсидан электр транспорт воситаларининг (электровоз, трамвай, троллейбус ва ҳ. к. ларининг) двигатели ток олиб берадиган мослама. 2. Электр энергиясини бошқа хил энергияга айлантирувчи асбоб ва мосламалар (лампа, печь, двигатель ва ҳ. к. лар).

ТОКСЕМИЯ, мед. Қонга токсинларининг кириб қолиши натижа-сида организмнинг заҳарланиши.

ТОКСИКОЗ, мед. Заҳарли моддаларининг (токсинларининг) таъсирида пайдо бўлган касаллик.

ТОКСИКОЛОГИЯ. Заҳарларининг хоссалари ва уларнинг киши организмига таъсирини ўрганадиган илм.

ТОКСИНЛАР, биол., мед. Баъзи микроорганизмлар, шунингдек, баъзи ҳайвон ва ўсимликлар пайдо қиладиган заҳарли моддалар.

ТОЛ. Артиллерияда ва портлатиш ишларида қўлланиладиган портловчи модда.

ТОЛЬ. Қартонга махсус модда шимдириб тайёрланган қурилиш материалли.

ТОМ. Бирор асарининг айрим қисмини ташкил этган жилд.

ТОМАТ. Помидор пастаси.

ТОН, муз., физ. Маълум баландликдаги овоз, товуш; товушнинг, овознинг характери.

ТОНМЕЙСТЕР. Радио, кино, театрда эшиттиришга ёки постановканинг овоз қисмига раҳбарлик қилувчи мутахассис ходим.

ТОННА. Метрик ўлчов системасида 1000 килограммга тенг оғирлик ўлчов бирлиги.

ТОННАЖ. 1. Кемаларнинг оғирлиги, кеманинг сувга ботиб турган қисми сиқиб чиқарган сувнинг оғирлиги (физика қонунига кўра, сиқиб чиқарилган сувнинг оғирлиги кеманинг оғирлигига тенг келади). 2. тех. Вагон ёки автомобилнинг юк тортиш қобилияти.

ТОННЕЛЬ. Туннель *сўз. айн. ўзи.*

ТОНФИЛЬМ. 1. Кинематография ва радиода — овозни электр воситаси билан киноплёнкага ёзиб олиш усули ва шу усулда овоз ёзиб олинган киноплёнка.

ТОПОГРАФ. Ер сатҳининг, бирор жойнинг планини олувчи, топография мутахассиси.

ТОПОГРАФИК. Топографияга оид.

◆ **Топографик харита** — жойнинг аҳоли яшайдиган пунктлари, йўллари, паст-баландликлари ва бошқа ш. к. муҳим хусусиятлари тўла ва муфассал кўрсатилган йирик масштабли харита. **Топографик съёмка** — жойнинг планини чизиш мақсадида олинган сурат.

ТОПОГРАФИЯ. 1. Геодезиянинг ер сатҳини ўлчаш, план ёки харитага олиш билан шуғулланадиган бўлими. 2. Бирор жойнинг сатҳи ва ундаги пунктлар, қисмларининг ўзаро боғлиқ ҳолда жойлашини.

◆ **Ҳарбий топография** — топографиянинг жойини топографик ва тактик жиҳатдан ўрганиш, баҳолаш ҳамда ҳарбий машқ ва жанг ҳаракатлари маҳалида харита, фотосуратлардан фойдаланиш ишларини ўз ичига оладиган бўлими.

ТОПОНИМИКА. 1. Лексикологиянинг географик номларни ўрганадиган бўлими. 2. Маълум бир территориянинг географик номлари мажмуи.

ТОРИЙ. Менделеев даврий системасининг учинчи группасига кирадиган, активидлар оиласига мансуб кимёвий элемент, кулранг, ялтироқ, оғир, қийин суяқланувчан металл. Атом энергиясидан фойдаланиш йўлга қўйилгандан кейин торийнинг аҳамияти ошиб кетди. Мас., торий реакторининг барпо қилинганлиги шундан далолат беради.

ТОРМОЗ. Машина, механизм ва ш. к. нинг юришини секинлаштирадиган ёки тўхтатадиган механизм, қурилма.

ТОРПЕДА. Сув остида ўз-ўзидан сузиб юрадиган ва бошқариладиган сигра шаклидаги мина; кемаларининг сув ости қисмига шикаст етказиш учун қўлланади.

ТОРПЕДОНОС. Торпедалар билан қуrolланган ҳарбий самолёт.

ТОРТ. Ег, шакар, тухум қўшиб, оширилмаган хамирдан тайёрланган ширин кондитер маҳсулоти.

ТОРФ. Тўқайзор, ботқоқлик ерларда ўсимликларнинг чиришидан ҳосил бўлган зич масса. Ёқилги, ўғит сифатида ҳамда техника мақсадлари учун ишлатилади.

ТОРФОТЕРАПИЯ. Торф лойлари билан даволаш.

ТОРШЕР. Полда турадиган, узун пояли ёритиш асбоби.

TOTAL. Умумий, мас., тотал уруш.

ТОТАЛИЗАТОР (буржуа мамлакатларида). 1. Пойгаларда қайси отга қанча пул тикилганлиги ва унинг умумий суммасини ҳисоблаб турадиган механик счётник, шунингдек, отларга тикилган пулни қабул қилиб олувчи ва ютуқин тўловчи бюро. 2. Пойгада отларга ёки югурувчиларга пул тикиб ўйнаш.

ТОТАЛИТАР. Фашизм методларини қўлловчи, фашизм методлари билан иш кўрувчи.

◆ **Тоталитар давлат** — фашизм идора усулига асосланган буржуа давлати,

ТОТЕМИЗМ. Ибтидоий одамларнинг ҳайвонларни, ўсимлик ва шу кабиларни ғайри табиий равишда ўзига яқин қон-қардош деб билиб, уларга топиниши, сизиниши.

ТРАГЕДИЯ. Драманинг бир тури, ҳаётини кучлар, қарама-қарши характерлар, эҳтирослар ўртасидаги кескин кураш, конфликт асос қилиб олинган ва оқибатда қаҳрамоннинг ҳалокати билан тугайдиган фожиали драматик асар.

ТРАГИКОМЕДИЯ. Фожиали комедия — ҳам трагедия, ҳам комедия элементларини ўз ичига олган драматик асар.

ТРАДИЦИЯ. Наслдан-наслга, авлоддан-авлодга ўтиб келган тусига кирган расм, тартиб, одат, анъана, мас., эски традициялар, янги традициялар, революцион традициялар, классик адабиёт традициялари, Н. В. Гоголнинг рус адабиётидаги реалистик традицияси ва ш. к.

ТРАЕКТОРИЯ. Ҳаракатдаги нуқта ёки жисмнинг текислик ёки фазодаги йўли, изи, мас., снаряд траекторияси, сунъий йўлдош траекторияси ва ш. к.

ТРАКТАТ. 1. Айрим масалага бағишланган илмий асар. 2. Халқаро битим, шартнома.

ТРАКТОР. Қишлоқ хўжалик ва бошқа хил қурооларни, мас., плуг, комбайн ва ҳ. к. ларни тортадиган, юритадиган ўзи юрар машина.

ТРАКТОРСОЗЛИК. Тракторлар ишлаб чиқариш ва машинасозликнинг тракторлар, трактор двигателлари ишлаб чиқарадиган соҳаси.

ТРАЛ. 1. Кемалардан ташлаб балиқ овлайдиган қопсимон тўр. 2. Сув ости юзасини, ундаги ўсимлик ва жониворлар дунёсини ўрганиш учун ташланадиган гидрографик снаряд. 3. Денгиздаги миналарни тониб олиб чиқадиган ва зарарсизлантирадиган молама.

ТРАЛЬШИК. 1. Қўйилган миналарни қидириб топадиган ва ушлаб олиб зарарсизлантирадиган кичик ҳарбий кема. 2. Шундай кемада хизмат қилувчи матрос, офицер. 3. Трал билан балиқ овлайдиган кема ва унда хизмат қилувчи балиқчи.

ТРАМБОВКА. 1. Махсус қурооллар, мас., бирор асбоб ёки машина ёрдами билан тош йўл ва бошқа жойларни шиббалаш. 2. Шиббалайдиган асбоб, машина.

ТРАМВАЙ. 1. Электр кучи билан ишлайдиган шаҳар темир йўли. 2. Шундай йўлда юрувчи бир ёки бир неча вагонлардан иборат поезд.

ТРАМПЛИН. 1. Узоққа ёки баландга сакраш учун ясалган махсус пружиналанувчи тахта супача. 2. *қўчма.* Бирор ишни бошлаб юбориш учун танланган қулай жой, мас., уруш бошлаш учун ўзга мамлакат территориясидан трамплин сифатида фойдаланиш сўрати.

ТРАНЗИСТОР. 1. Электр сигналларни кучайтириб берувчи ярим ўтказгичли асбоб; радиотехникада, электротехникада кўпинча электрон лампа ўрнида қўлланилади. 2. Ярим ўтказгичлардан ясалган портатив радиоприёмник.

ТРАНЗИТ 1. 1. Бир мамлакатдан иккинчи бир мамлакатга ўрталикдаги учинчи бир мамлакатнинг территорияси орқали ёки бир пунктдан иккинчи пунктга учинчиси орқали мол ёки пассажирлар

олиб ўтиш. 2. Оралик станцияларда юкларни туширмасдан, бошқа вагонларга ортмасдан тўппа-тўғри ташиб ўтиш.

ТРАНЗИТ II. 1. Транзит йўли билан юк ташишга оид, мас., транзит поезд, транзит юк, транзит мамлакатлар ва ҳ. к. 2. Йўл айрилишларида пассажирларнинг бир пароходдан иккинчи бир пароходга ёки бир самолётдан иккинчи самолётга кўчиб ўтиши билан боғлиқ бўлган, мас., транзит пассажирлар, транзит билет ва ш. к.

ТРАНСКРИПЦИЯ. 1. *лингв.* Бирор тилдаги нутқ товушларининг талаффузини илмий мақсадда шартли белги ёки ҳарфлар ёрдами билан аниқ ёзиш, фонетик ёзув ва шу ёзув белгилари. 2. **Транслитерация** *сўз. айн. ўзи.* 3. *муз.* Бирор музика асарини қайтадан ишлаш, бошқа овоз ёки бошқа саз учун мослаб, қайтадан ишлаб чиқиш.

ТРАНСЛИТЕРАЦИЯ, *лингв.* Бир халқ ёзувини бошқа халқ ёзуви билан бериш.

ТРАНСЛЯЦИЯ. Музика, тасвир, сўз ва ҳ. к. ларни радио, телевидение ёки сим алоқаси орқали узоқларга узатиш, эшиттириш, кўрсатиш.

ТРАНСМИССИЯ, *тех.* Двигателдан станокларга ёки бошқа механизмларга ҳаракат узатувчи махсус мослама ва механизмлар.

ТРАНСПАРАНТ I. Шиор, расм, сурат чизилган ва рамкага тортилган газлама. Намойиш ёки тантаналарда кўчаларга осилади ёки кўтариб юрилади.

ТРАНСПАРАНТ II. Чизиксиз қоғозга хат ёзганда сатрлар тўғри чиқиши учун унинг тагига қўйиладиган, йўғон қора чизқлар чизилган қалин қоғоз, мистар.

ТРАНСПЛАНТАЦИЯ. Организмнинг бирор тўқимасини ёхуд органини тананинг бошқа жойига ёки бошқа организмга кўчириб ўтказиш.

ТРАНСПОРТ. 1. Халқ хўжалигининг юк ва пассажирлар ташиши иши билан шугулланувчи соҳаси, мас., темир йўл транспорти, сув (дарё ва денгиз) транспорти, ҳаво транспорти ва ш. к. 2. Юк ва пассажир ташиш воситалари, мас., шаҳар транспорти (трамвай, троллейбус, автобус, такси ва бошқалар). 3. *ҳарб.* Озиқ-овқат, қурол-аслаҳа ва бошқа ҳарбий анжомлар ташийдиган кемалар.

ТРАНСПОРТЕР. 1. Юкларни жойдан-жойга тўхтовсиз узатиб турадиган қурилма, конвейер. 2. Огир юкларни ташиш учун қурилган кўп ўқли темир йўл платформаси. 3. **Бронетранспортёр**.

◆ **Ҳаво транспортёри** — пахтани шамол кучи билан бункерга етказувчи қувур.

ТРАНСПОРТИР. Градусларга бўлинган ярим доира ва чизғичдан иборат бурчак ўлчаш, бурчак ясаш асбоби.

ТРАНСФОРМАТОР. Ўзгарувчи электр токининг кучланишини оширадиган ёки пасайтирадиган аппарат.

ТРАНСФОРМАЦИЯ. 1. *физ.* Трансформатор воситасида электр токининг ўзгариши, ўзгартирилиши. 2. Умуман ўзгариш, ўзгартириш.

ТРАНШЕЯ. 1. *ҳарб.* Мудофаа позициясининг барча ўт очини нуқталарини бирлаштирадиган энсиз, чуқур хандақ; снаряд ва бомбалардан ҳимоя қиладиган хандақ. 2. Бирор мақсад учун қурилган, қавланган зовур, хандақ, мас., силос траншеяси, водопровод учун қавланган траншея ва ш. к. 3. Очиқ усулда олинадиган кон.

ТРАПЕЦИЯ, *мат.* Икки томони бир-бирига параллел бўлган тўртбурчак.

ТРАС, *геол.* Туфлар группасига онд вулканик тоғ жинси. Цемент қоришмасига унинг қаттиқлигини ошириш учун қўшилади.

ТРАССА. 1. Ер ёки харитада канал, йўл, темир йўл, водопровод ва ш. к. лар ўтган ёки ўтказиладиган линия. 2. Пўл, мас., мамлакатнинг ҳаво трассалари. 3. *ҳарб.* Махсус из қолдирувчи ўқ ёки снаряднинг ҳавода қолдирадиган ялтироқ тутунсимон изи.

ТРАФАРЕТ. 1. Нақш, гул, безак, лавҳалар, номлар, кўрсаткичлар ва бошқа турли-туман расмлар тушириш учун картон, тушука ёки целлулоиддан ясалган тешик-тешик модель, қолип, ўйма андаза ва шундай андаза билан солинган гул, нақш ва ш. к. 2. *кўчма*. Сийқаси чиқиб кетган қолип, кўр-кўрона тақлид қилинадиган намуна, шаблон.

ТРАХОМА. Кўз жилдининг ариши қийин юқумли касаллик, шилпик.

ТРЕВОГА, *ҳарб.* Хавфли ҳолат, хавф, мас., тревога сигнали. 2. Хавфли ҳолат тўрисида берилган сигнал.

◆ **Хаво тревогаси** — ҳаво ҳужумидан огоҳлантириш сигнали.

ТРЕД-ЮНИОНИЗМ. Ишчилар ҳаракатида ишчиларни сиёсий курашга эмас, балки фақат иқтисодий талаблар учун курашишга, капитализмнинг негизига тегмасдан ўз аҳволини яхшилаш учун курашга чақирувчи оппортунистик оқим.

ТРЕД-ЮНИОНЛАР. Англия ва унинг доминионларида асосан малакали ишчиларни ўз ичига олган касаба союзларнинг номи. Бу союзларнинг буржуазия билан синфий ҳамкорлик қилувчи оппортунистик раҳбарлари ишчилар синфи ўртасида буржуазия таъсирини кучайтириш, ишчилар орасига ихтилоф солиш, уларнинг кучини бўлиб юбориш, революцион руҳдаги ишчиларни союздан ҳайдаш йўллари билан империалистларга уларнинг агрессив мақсадларини амалга оширишда ёрдам берадилар.

ТРЕЙЛЕР. Жуда оғир ва баҳайбат юкларни ташийдиган платформали автомобиль.

ТРЕК, *спорт*. Турли машқ ва пойгалар учун доира шаклида ишланган махсус йўл.

ТРЕЛЬЯЖ. Уч табақали тошойна, кўзгу.

ТРЕНАЖ. 1. *Тренировка сўз. айн. ўзи*. 2. Машқ, тренировка комплекси.

ТРЕНЕР. Машқ, тренировка раҳбари.

ТРЕНИРОВКА. Машқини, ҳавосини олиш учун ўтказиладиган машғулотлар, машқлар.

ТРЕСТ. 1. Совет Иттифоқида — саноатни ташкил этиш формаларидан бири, бир соҳага онд бир неча ишлаб чиқариш корхонасининг бирлашмаси ва шу бирлашманинг раҳбарлик органи. 2. Капиталистик монополия формаларидан бири. Трестларнинг бошқа монополистик бирлашмалардан фарқи шуки, унга кирган корхоналар ўзларининг савдо ва ишлаб чиқариш соҳасидаги мустақиллигини йўқотади ва ёлғиз бир бошқармага бўйсунди. Трестлар империалистик мустамлакачилик сиёсатини ва империалистик агрессив ҳаракатларнинг ҳамда ишчилар синфига қарши курашнинг илҳомчиларидилар.

ТРИАНГУЛЯТОР. 1. Триангуляция (2-маъносида) мутахассиси. 2. Геодезия ишларида қўлланиладиган бир қанча асбобларнинг номи.

ТРИАНГУЛЯЦИЯ. 1. мат. Юзани учбурчакларга бўлиш, тақсимлаш. 2. геодез. Жойларнинг топографик плани, харитасини чизиш учун ер сатҳининг таянч нуқталари ҳолатини аниқлаш.

ТРИБУН. 1. Қадимги Римда — турли лавозимли кишилар номи. 2. Оташнинг потиқ ва публицист, жамоат арбоби, мас., революция трибуни.

◆ **Революция трибуни** — меҳнаткашлар манфаатлари учун, революция ва социализм иши учун тинмай курашувчи атоқли давлат ва жамоат арбоби, оташин курашчи.

ТРИБУНА. 1. Нотиқ чиқиб сўзлайдиган баланд жой, минбар. 2. Спорт ўйинлари ва намоёнликлар бўладиган ерларда, мас., стадионларда томошабинлар ўтирадиган жой.

ТРИБУНАЛ. 1. Франция буржуа революцияси даврининг революцион фавқулодда суди. 2. Оғир ҳарбий ва жиноий ишларни кўриб чиқиш билан шуғулланидиган фавқулодда махсус суд органлари. Яна қаранг: *Ҳарбий трибунал, Революцион трибунал*. 3. Шу органнинг суд мажлиси.

◆ **Революцион трибунал** — СССРда революциянинг дастлабки йилларида Совет ҳокимиятининг кучи ва нуфузини заифлаштиришга қаратилган контрреволюцион жиноий ишларни кўриш учун таъсис этилган суд. **Ҳарбий трибунал** — жиноят қилган ҳарбий хизматчиларнинг жиноий ишларини ва ҳарбий трибуналга қонуни ҳавола қилган баъзи бир ишларни кўриш учун СССР Конституциясининг 102-моддаси ва суд қурилиши ҳақидаги қонун асосида тузилган махсус суд.

ТРИГОНОМЕТРИК. 1. Тригонометрияга оид, мас., тригонометрик функция, тригонометрик жадвал ва ш. к. 2. геодез. Триангуляция (2-маъносида) усули билан бўладиган, геодезик ўлчанга боғлиқ, мас., тригонометрик пункт, тригонометрик белги ва ш. к.

ТРИГОНОМЕТРИЯ. Геометриянинг учбурчак томонлари ва бурчаклари ўртасидаги нисбатларни ўрганадиган бўлими.

ТРИЕР. Ғаллани тозалайдиган ва сортларга ажратадиган қишлоқ хўжалик машинаси.

ТРИКО. Устки кийимлар тикиладиган жимжимадор жуун газлама.

ТРИКОТАЖ. Машинада тўқилган мато ва шундай матодан тикилган кийимлар (кофта, шапка, пайлоқ, кўйлак-лозим ва бошқалар).

ТРИЛЛИОН. Мингта миллиардга тенг сон.

ТРИЛОГИЯ. Бир авторнинг умумий гоя ва сюжет билан боғланган, баъзи қаҳрамонлари ҳам муштарак бўлган учта романи ёки учта драматик асари; шу характердаги учта музика асари, мас., А. Н. Толстойнинг «Сарсонлик ва саргардонликда» номли трилогияси ва бошқалар.

ТРИО. 1. Учта ижроқиланган иборат ансамбль. 2. Уч соз ёки уч овоз (шушлари) учун ёзилган музика асари.

ТРИОД. Уч электродли электрон лампа.

ТРИОЛЕТ, адаб. Саккиз мисрали шеърининг форма. Унда ҳар 4- ва 7- мисра биринчи мисрани, 8- мисра эса 2-мисрани такрорлайди,

шу билан бирга 1-мисра 3- ва 5-мисра билан, 2-мисра эса 6-мисра билан қофияланади.

ТРИПЛАН. Устма-уст уч қанотли самолёт.

ТРИТИЙ. Водороднинг радиоактив изотопи; ундан водород бомба тайёрлаш учун фойдаланиш мумкин.

ТРОЛЛЕЙБУС. Электр кучи билан юрадиган, пассажирлар ташийдиган шаҳар транспорт машинаси.

ТРОМБ. *мед.* Қон томирларида ҳосил бўладиган ва абадий амал қиладиган қон қуйқуми.

ТРОМБОЗ, *мед.* Томирда қон тикилиб қолишидан иборат касаллик.

ТРОПИК I. 1. Ер шаригаги экваторга параллел равишда ўтказилган фарзий доправий чизиқнинг ҳар бири, мадор. Мадори саратон (тропик рака) экватордан $23^{\circ}27'$ шимолдан, мадори жадди (тропик козерога) экватордан $23^{\circ}27'$ жанубдан ўтади. 2. Ер шарининг шу чегарада, экваторнинг икки томонида жойлашган иссиқ иқлимли қисми.

ТРОПИК II. Тропикка онд; тропикда жойлашган, тропикда тарқалган, тропикка хос, мас., тропик минтақа, тропик ўрмон, тропик иссиқлик, тропик касаллик ва ҳ. к.

◆ **Тропик мамлакатлар** — экватор чизиғининг икки томонида тропиклар билан чегараланган жойлардаги мамлакатлар.

ТРОПОСФЕРА. Ер атмосферасининг ўрта кенгликларида 8—12 километр, тропик мамлакатларда эса 15—18 км билан чегараланган пастки қатлами.

ТРОС. Металлдан эшилган арқон, металл арқон.

ТРОТУАР. Қўчанинг икки четида пиёдалар юриш учун ердан баландроқ қилиб ясалган йўлка.

ТРОЦКИЗМ. Импералистик буржуазиянинг ишчилар ҳаракатидаги агентураси, меньшевизмнинг энг мудҳиш турларидан бири, марксизм-ленинизмнинг ашаддий душмани.

ТРУБА. 1. Суюқлик, буг, газ ва ҳ. к. ларни ўтказиш учун ясалган қувур, мас., сопел труба, чўян труба, водопровод трубаси, газ трубаси, канализация трубаси ва ҳ. к. 2. Пуфлаб чалинадиган мис музика асбоби.

ТРУБКА. 1. Ингичка труба, найча. 2. Телефон аппаратининг бевосита эшитиш ва гапириш асбоби. 3. Муштукдан ва тамаки солинадиган косачадан иборат чекиш асбоби.

ТРУБО... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, «труба» маъносини, яъни трубага, қувурга ондликни билдиради, мас., *трубопровод*, *труборез* ва ш. к.

ТРУБОПРОВОД. Узоқ масофага газ, буг, суюқлик ва ш. к. лар етказиб берадиган узлуксиз трубалар линияси ва тармоқларидан иборат иншоот.

ТРУБОРЕЗ. Трубаларни кесадиган дастали ёки механик асбоб.

ТРУППА. Театр ёки цирк артистлари коллективи, мас., балет труппаси, Ҳамза труппаси ва ш. к.

ТРИОМО. Деворга тақаб тикка қилиб қўйиладиган катта тошойна.

ТУЛИЙ. Менделеев даврий системаси учинчи группасининг лантанидлар оиласига кирадиган кимёвий элемент. Тулийнинг сунъий

йўл билан ҳосил қилинган изотопларидан бири медицинада ва техникада қўлланилади.

ТУМБОЧКА. Кичик, пастак шкафча.

ТУНДРА. *Арктика* (қ.) нинг доимо муз билан қопланган ўрмонсиз жанубий зонаси.

ТУПИК. 1. Боши берк йўл ёки кўча. 2. т. й. Боши берк из (йўл).

ТУР, спорт. Мусобақаларда бир сидра ўйин, мас., шахмат мусобақасининг биринчи тури.

ТУРБИНА, тех. Буг, газ ёки сув энергиясини механик энергияга айлантирадиган двигателъ.

ТУРБО... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, «турбинный» маъносини, яъни турбинага оидлигини билдиради, мас.: *турбобур, турбовоз, турбогенератор* ва ш. к.

ТУРБОБУР. Чуқур қудуқларни пармалайдиган гидравлик аппарат.

ТУРБОВОЗ. Буг ёки газ турбинаси билан юрадиган локомотив.

ТУРБОГЕНЕРАТОР. Буг ёки газ турбинасидан ҳаракатга келадиган *электр генератори* (қ.).

ТУРБОРЕАКТИВ. Реактив ҳаракат билан газ турбинаси қўшилмасидан иборат, мас., турбореактив самолёт.

ТУРБОХОД. Буг ёки газ турбинаси билан юрадиган кема.

ТУРИЗМ. Маълум маршрут бўйича ҳам томоша қилиш ва дам олиш, ҳам спорт, ҳам умумий маълумотни ошириш мақсадида уюштирилган саёҳат ва шундай саёҳатлар билан шугулланиш.

ТУРИСТ. Туризм билан шугулланувчи, саёҳатчи, сайёҳ.

ТУРКОЛОГ. Туркология олими.

ТУРКОЛОГИЯ. Туркий халқларнинг тиллари ва адабиётини ўрганадиган фан.

ТУРМА. 1. Суд томонидан озодликдан маҳрум этилган ва қамоққа ҳукм этилган кишилар сақланадиган жой, қамоқхона, хибсхона. 2. *кўчма.* Азоб-уқубат макони, гамхона, гурбатхона, мас., чор Россияси халқлар турмаси эди.

ТУРНЕ. 1. Халқа шаклидаги маршрут бўйлаб қилинадиган саёҳат, айланиб келиш, мас., Европа бўйлаб турнеда бўлиш. 2. Артистларнинг ёки спортчиларнинг гастроль бериш учун шаҳарма-шаҳар юриши.

ТУРНИК. Икки устунга горизонтал ҳолатда ўрнатилган юмалоқ узун стержендан иборат гимнастика снаряди.

ТУРНИР. Шахмат, шашка, футбол ва ҳ. к. лар бўйича қатнашувчиларнинг ҳар бири маълум тартибда барча қатнашувчилар билан бир мартадан учрашадиган мусобақа.

ТУФ, геол. Вулканик ёки чўкма жинслардан пайдо бўлган говак-говак тоғ жинси. Қурилиш материали сифатида ишлатилади.

ТУШЪ. Расм ёки чертёж чизиш учун ишлатиладиган махсус сиёҳ.

ТЮЛЕНЪ. Сутэмизувчи денгиз ҳайвонларидан бири.

ТЮЛЬ. Нафис тўр. Эшник, дераза пардалари, каравот, ёстиқ ёпқичи ва ҳ. к. учун ишлатилади.

У

УВЕРТЮРА. 1. Опера, балет, драма, кинофильм ва бошқаларнинг музикали муқаддимаси. 2. Симфоник оркестр учун ёзилган тугал музика асари.

УГЛЕ... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, «уголь» маъносини, яъни кўмирга, углеродга ондликни билдиради, мас.; *углеводородлар, углерод, углевоз* ва ш. к.

УГЛЕВОДЛАР, хим. Ҳайвонлар ва ўсимликларнинг ҳаёги учун зарур бўлган ва углерод, кислород, водороддан таркиб топган бир қатор органик бирикмалар группасининг номи.

УГЛЕВОДОРОДЛАР, хим. Углерод билан водороддан таркиб топган органик бирикмалар группасининг номи.

УГЛЕВОЗ. Кўмир ташийдиган бир палубали оддий кема.

УГЛЕРОД. Менделеев даврий системасининг тўртинчи группасига кирадиган элемент. Углерод тирик оламда гоят катта роль ўйнайди; у ўсимлик ҳамда ҳайвонлар организмни ташкил қилган асосий моддалардандир. Углерод уч хил аллотропик шаклий ўзгариш ҳолида, яъни олмос, графит ва аморф кўмир ҳолида бўлади. Углерод нефть таркибида ҳам кўп бўлади.

УДАРНИК, ҳарб. Милтиқ ва тўп затворининг пистонни чақувчи қисми, тепкининг учи, мас., затвор ударинги.

УЕЗД. Революциядан олдинги Россияда ва СССРда 1929 йилгача губерна составидаги маъмурий-территориал бўлима.

УЗЕЛ 1. 1. Йўл ва темир йўлларнинг туташган, кесишиб ўтган жойи, айрилиши, мас., темир йўл узели. 2. Бир ерда жойлашган ва вазифаси жиҳатидан бир-бирига боғланган иншоотлар, механизмлар ва ҳ. к. лар мажмуи, мас., радио эшиттириш узели, телевидение узели, гидрониншоотлар узели ва ш. к. 3. тех. Машина, техник мослама ва ҳ. к. ларнинг ўзаро бириккан содда деталлардан иборат мустақил механизми.

УЗЕЛ II. 1,87 километрга тенг узунлик ўлчови. Кемаларнинг тезлиги бир соатда босиб ўтилган узеллар сони билан ҳисобланади, мас., кема 20 узел тезлик билан борар эди.

УКЛАД. эк. Муайян ижтимоий-иқтисодий тузумнинг ўзига хос асосий хўжалик формаси, хўжалик тузуми, мас., майда товар уклади, социалистик уклад ва ҳ. к.

УКОЛ. Тери остига ёки томирга дори юбориш, мас., касалга укол қилиш.

УЛЬТИМАТУМ. Халқаро муносабатларда — қўйилган талаб кўрсатилган муддатда бажарилмаган тақдирда фавқулодда чоралар (мас., уруш эълон қилиш, территорияни босиб олиш, дипломатик алоқани узиш, блокада қилиш ва ш. к. лар) билан қўрқитиб, дўқ уриб, бир давлатнинг иккинчи бир давлат олдида қўйган қатъий талаби.

УЛЬТРА. Иккинчи жаҳон урушидан кейин империалистик мамлакатларда юзага келган фашистик типдаги энг реакцион гуруҳлар иштирокчиси ёки тарафдори. Одам ўлдириш, турли-туман провокациялар уюштириш, сиёсий бандитизмни авж олдириш уларнинг асосий методларидандир. Масалан, француз ультралари Жазонрда

оммавий қонли террор тактикасини юргизиб, мустамлакачилик уруши ёнгинини авж олдирдилар. Франциядаги прогрессив партия ва ташкилотлар жойлашган биноларга ўт қўйдилар, бомбалар ташладилар ва ҳ. к. Америка ультралари (баъзан улар «қутурганлар» деб аталади) эса 1962 йил октябрда Кариб деңғизида рўй берган кризис кунларида дунёни термоядро уруши гирдобига тортишга уриндилар. Улар, шунингдек, АҚШ да советларга қарши жазавани кучайтиришга ҳаракат қилмоқдалар.

УЛЬТРА... Аслида рус тилида, шунингдек ўзбек тилида ҳам қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, гоёғ, ҳаддан ташқари, ўтакетган деган маъноларни билдиради, мас., *ультрамикроскоп*, *ультрақисқа*, *ультратовуш* ва ш. к.

УЛЬТРАБИНАФША: ультрабинафша нурлар, физ. Спектрдаги кўзга кўринадиган бинафша рангдан кейинги кўз илғамас нурлар.

«УЛЬТРАИМПЕРИАЛИЗМ». Империализмнинг янги фазага ўсиб ўтиши истиқболли ҳақидаги ғайри илмий назария. Бу назария бўйича мана шу фазада барча мамлакатлардаги капиталистларнинг манфаатларини умумлаштирадиган ва ишлаб чиқариш анархияси ҳамда урушларга барҳам берадиган жаҳон «ўтатрести» яратилар эмиш. К. Каутский томонидан олға сурилган бу назария В. И. Ленин томонидан ўз вақтида фош қилиб ташланган эди. «Ультраимпериализм» империализмни бежашга, унинг иллатларини инқоблашга ва ишчилар оmmasини чалғитишга хизмат қилади.

УЛЬТРАМАРИН. Тиниқ кўк минерал бўёқ, синька. Рассомчиликда, обой ва газламаларни бўяшда, кийим-кечакларни синькалашда ишлатилади.

УЛЬТРАМИКРОБЛАР. Оптикавий микроскопларда ҳам кўриб бўлмайдиган жуда майда жониворлар. Улар бактериявий филтрлардан ўта олиш ва вируслардан фарқли ўлароқ суғий озиқавий муҳитларда ҳам яшайвериш хусусиятига эгадир.

УЛЬТРАМИКРОСКОП. Оддий микроскоп билан кўриб бўлмайдиган жуда майда зарраларни ҳам кўра олиш имкониятини берадиган микроскоп.

УЛЬТРАТОВУШ. Инсон қулоғи эшитмайдиган, тебраниш частотаси 20 минг герцдан (қ. *Герц*) ортиқ бўлган товуш. Ультратовушлар физикавий, физикавий-кимёвий ва биологик тадқиқот ишларида, техникада кенг қўлланилади.

УЛЬТРАҚИСҚА: ультрақисқа тўлқин. Тўлқин узунлиги 10 м дан кам электромагнит тўлқинлар. Ультрақисқа тўлқин телевидение, радиолокация, радионавигация, радиоалоқа, маҳаллий радио эшитириш, радиореле алоқаси, радиотелемеханика, радиоастрономия ва ҳ. к. ларда кенг қўлланилади.

УНИВЕРМАГ, УНИВЕРСАЛ МАГАЗИН. Турли-туман саноат моллари билан савдо қиладиган катта магазин, мас., Тошкент марказий универмаги.

УНИВЕРСАЛ I. Ҳар қандай ишни бажара оладиган трактор, мас., универсал билан култивация қилиш.

УНИВЕРСАЛ II. 1. Ҳар ишга моҳир, ҳар қандай иш қўлидан келадиган, мас., универсал одам, универсал магазин. 2. Ҳар нарсага ярайдиган, мас., универсал дори.

УНИВЕРСИТЕТ. I. Фан ва маданиятнинг турли соҳалари бўйича юқори малакали мутахассис кадрлар тайёрлайдиган олий ўқув юрти,

мас., М. В. Ломоносов номидаги Москва Давлат университети (МГУ), В. И. Ленин номидаги Тошкент Давлат университети (ТошДУ) ва бошқалар. 2. Умумий таълим берадиган ва илмий-сиёсий билимларни оширадиган баъзи ўқув муассасаларининг номи, мас., кечки марксизм-ленинизм университетлари, халқ университетлари ва ҳ. к.

◆ **Кечки марксизм-ленинизм университетлари** — КПСС шаҳар комитетлари қошида коммунистлар, партиясизлар учун тузилган ва КПСС тарихи, СССР тарихи, диалектик ва тарихий материализм, сиёсий иқтисод, СССРнинг ташқи сиёсати ва бошқа фанлардан маълумот берадиган олий ўқув юрти. Халқ университетлари — фан, адабиёт, санъатнинг бирор соҳаси бўйича жамоатчилик йўли билан таъкил этилган университетлар.

УНИСОН, муз. Бир хил баландликдаги икки ёки бир неча овознинг барабар, бир вақтда келиши.

УНИФИКАЦИЯ, УНИФИКАЦИЯ ҚИЛИШ. Бир шаклга, яхлит формага, умумий бир нормага келтириш, бир хил қилиш.

УНИЯ. 1. Икки давлатнинг бир монарх қўл остидаги иттифоқи. 2. Православ ва католик черковларининг Рим папаси раҳбарлигидаги иттифоқи.

УНТЕР, УНТЕР-ОФИЦЕР. Баъзи давлатларнинг армияларида ва революцияга қадар чор армиясида — кичик командирлар составига берилган унвои ва шу унвоига эга бўлган кичик офицер.

УНТЕРТОН, муз. Мураккаб овоз таркибига кирадиган, асосий овоздан паст тон, шунингдек, қўшимча паст тон.

УОЛЛ-СТРИТ. Нью-Йоркда йирик банклар ва савдо-саноат фирмалари жойлашган кўча. Одатда, АҚШ молия капитали, реакция ва империалистик агрессия макони маъносида қўлланади.

УПАҚОВКА. 1. Ураш, жойлаш. 2. Мол, товар ўраладиган, жойланадиган идиш, мас., қоп, яшик ва ш. к.

УРА. 1. Қўшиннинг атака, ҳужум маҳалидаги жанговар ҳайқириги. 2. Кўтаринки руҳни ифодаловчи ундов сўз, мас., Қизил майдонда ура садолари янгради.

УРАН I (бош ҳарф билан). Қадимги юнон мифологиясида — осмон худоси.

УРАН II (бош ҳарф билан). Қуёш системасининг Қуёшдан ҳисоблаганда еттинчи планетаси.

УРАН III. Менделеев даврий системасининг учинчи группасига кирадиган кумушсимон ҳаворанг элемент. Актинидларга оид бу металлнинг ядро энергиясини олиш ва ундан фойдаланиш йўлга қўйилиши муносабати билан аҳамияти бениҳоя ортиб кетди. Уранининг айрим изотоплари муҳим ядровий ёнилғи ҳисобланади. Уран тузлари фотографияда, шишасозликда кенг қўлланади.

◆ **Уран бомбаси** — уран изотопларидан фойдаланиб ясалган атом бомбаси.

УРАНИТИТ. Уран ва унинг бирикмалари олинадиган кучли радиоактив минерал.

УРБАНИЗАЦИЯ. Капиталистик тузумга хос бўлган, саноат ва аҳолининг йирик шаҳарларга тўпланиш процесси.

УРБАНИЗМ. 1. Моддий ва маънавий маданиятнинг шаҳарлардагина ривожланишини ёқлайдиган ва қишлоқнинг ривожланишига тўсқинлик қиладиган буржуа оқими. 2. Буржуа санъати ва ада-

биётида капиталистик шаҳар ҳаётини куйловчи тушкун формалистик оқим.

УРОЛОГИЯ. Медицинанинг сийдик ва таносил аъзолари касалликларини ва уларни даволаш йўлларини ўрганадиган бўлими.

УРЯДНИК. 1. Чор армияси казак қўшинларининг унтер-офицери. 2. Чор Россияси уезд полициясининг қўйи мансаби.

УСИЛИТЕЛЬ. Электр токини кучайтирадиган асбоб, мослама, кучайткич.

УСТАВ. 1. Бирор ташкилотнинг тузилиши ва фаолиятини белгилаб берувчи қонун-қондалар мажмуи, низоми, мас., Совет Иттифоқи Коммунистик партиясининг устави, қишлоқ хўжалик артели устави. 2. Бирор тартиб белгилувчи қондалар мажмуи, мас., ҳарбий, устав.

УТИЛИЗАТОР. Чиқиндиларни қайта ишлайдиган машина, қурилма, мослама.

УТИЛИЗАЦИЯ. Чиқиндилардан хом ашё сифатида ёки умуман бирор мақсадда фойдаланиш.

УТИЛИТАРИЗМ. 1. Ахлоқнинг асоси «фойда», «манфаат» деб билувчи идеалистик фалсафий-этикавий таълимот. 2. Ҳар нарсадан фойда олишга, манфаат кўришга интилиш, манфаатпарастликка асосланган тор амалиётчилик.

УТИЛЬ, УТИЛЬСИРЬЕ. Хом ашё сифатида фойдаланиш мумкин бўлган чиқинди, ташландиқ нарсалар, мас., эски-туски, латта-путта, суяк, шиша, қоғоз, резина, темир-терсак ва ш. к.

УТИЛЬЗАВОД. Утиллари қайта ишловчи завод.

УТОПИЗМ. 1. Утопик қарашлар, утопик назариялар мажмуи. 2. Хаёлпарастлик, хомхаёллик.

УТОПИК. 1. *фал.* Утопияга (1-маъносида) асосланган, гайри илмий, мас., утопик социализм. 2. Хаёлий, амалга ошмайдиган, мас., утопик тушунча, 3. *адаб.* Утопия (3-маъносида) дан иборат, мас., утопик роман.

◆ **Утопик социализм** — социалистик жамият ҳақида марксистик таълимот яратилмасдан илгари юзага келган, феодализмнинг емирила бошлаган ва пролетариат синфий курашининг ҳали такомиллашиб етмаган бир даврида пайдо бўлган, реал ҳаёт ва синфий кураш шаронтидан ажратилган ҳолда жамиятни қайта қуриш тўғрисида планлар тузиш билан овора бўлган социалистик таълимот ва жамиятнинг объектив тараққиёт йўлини анализ қилишга, тарихий тараққиётнинг объектив қонуниятларга асосланиб эмас, балки идеал жамият ҳақидаги амалга ошмайдиган пуч планлар, хомхаёл ва орзу-тилақларга асосланиб жамиятни социалистик негизларда қайтадан қуриш тўғрисидаги таълимот.

УТОПИЯ (француз социалисти Томас Мор идеал ижтимоий тузум ўрнатилган бир оролни ўйлаб чиқиб, унга Утопия деб ном берган) 1. *фал.* Тарихий тараққиётнинг объектив қонуниятларига асосланиб эмас, балки идеал жамият ҳақидаги пуч планларга, хомхаёлларга асосланиб жамиятни социалистик негизларда қайтадан қуриш тўғрисидаги таълимот. 2. Амалга ошмайдиган, реал бўлмаган ҳаёл, орзу-тилақ, хомхаёл, уйдирма, хаёлпарастлик. 3. *адаб.* Келажак идеал жамиятни куйловчи адабий асар.

УЧАСТКА. 1. Бирор мақсад учун ажратилган, белгиланган ер майдони, мас., сугориш участкаси, қурилиш участкаси ва ҳ. к. 2. Бирор мақсад учун ажратилган маъмурий-территориал ёки ишлаб

чиқариш бўлинмаси, мас., сайлов участкаси, врач участкаси ва ш. к.
3. с. т. Индивидуал тартибда уй-жой қуриш учун ажратилган ер майдони ва унда қурилган уй-жой, мас., участка олмоқ, участка қурмоқ.

УЧАСТКОВОЙ. Маълум участкани назорат қилиб турувчи милиция ходими.

УЧЕТ. Рўйхат, ҳисоб; учётга олиш: 1. с. т. Ҳисобга олиш, ҳисобга киритиш; 2. Қайд қилиш, қайд дафтаридан ўтказиш, мас., комсомол учётга олиш, ҳарбий учётга ўтиш ва ш. к.

Ф

ФАБЗАВКОМ. Фабрика-завод комитети.

ФАБЗАВУЧ. Қорхона қошида ўсмирлардан ишчи кадрлар тайёрловчи фабрика-завод билим юрти.

ФАБКОМ. 1. Фабрика касаба союз ташкилотининг маҳаллий комитети ва унинг биноси. 2. Шу комитет бошлиғи.

ФАБРИКА. Машина ускуналарини қўлланишга асосланган саноат корхонаси. Фабрика кўпроқ енгил саноат корхоналари маъносига қўлланилади.

ФАБРИКАНТ. Фабрика эгаси, капиталист.

ФАБРИКАТ. Ишлов берилган тайёр саноат маҳсулот, тайёр маҳсулот.

ФАБУЛА, адаб. Бадний асарларнинг сюжет схемаси.

ФАГОТЕРАПИЯ, мед. Баъзи юқумли касалликларни бактериофаг билан даволаш.

ФАГОЦИТ, биол. Ёт жисмларни, шу жумладан, бактерияларни ҳам тутиб олиб ҳазм қилиш хусусиятига эга бўлган тирик организм ҳужайраси.

ФАГОЦИТОЗ, биол. Фагоцитлар орқали ёт жисмларнинг, шу жумладан, бактерияларнинг тутиб олиниши ва ҳазм қилиниши.

ФАЗА. 1. Бирор воқеа, ҳодиса ёки процесснинг ривожланишидаги айрим пайт ёки босқич. 2. Тарихий тараққиёт процессида, жамият тараққиётида маълум бир давр, босқич, мас., социализм—коммунизмнинг биринчи фазасидир. 3. Бирор нарсанинг шакли ёки ҳолати ўзгаришидаги маълум бир пайт, давр, мас., миятнинг тебраниш фазаси. 4. *электр.* Генератор ўрамасининг айрим группаси, шунингдек, унга уланган электр симлар.

ФАЗО... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, «фазовий» маъносини, яъни фазога ондликни билдиради, мас., *фазометр, фазотрон* ва ш. к.

ФАЗОМЕТР, электр. Ўзгарувчан ток установкаларида фазалар силжиш бурчагини, яъни занжирдаги ток билан кучланиш фазаларни ўртасидаги фарқни кўрсатадиган асбоб.

ФАЗОТРОН, физ. Зарядланган, оғир зарралар ҳаракатини тезлатадиган қурилма (установка) ларнинг бир тури. Атом ядросини текшириш учун ишлатилади.

ФАЙДЕШИН. Аъло навли юпқа, пишиқ шойилардан бири.

ФАКСИМИЛ. 1. Факсимиле бўлган, мас., факсимил телеграмма. 2. Факсимилени тиклайдиган, мас., факсимил аппарат.

ФАКСИМИЛЕ. Фотомеханик усул билан аслидек қилиб босилган қўлёзма, ҳужжат, имзо ва ҳ. к.

ФАКТ. 1. Объектив воқелик; ҳақиқий, ҳақиқатан бўлиб ўтган воқеа, ҳодиса, ўзгариш; ҳақиқатдан, воқеликдан олинган мисол, далил, материал, мас., тарихий факт, маълум факт кабилар.

2. Бирор назарияга, назарий қарашларга асос бўлган далил, негиз.

ФАКТОГРАФИЯ. Фактларни таҳлил қилмай, умумлаштирмай гасвирлаш, тавсифлаш, фактларни қайд этиш.

ФАКТОР. Бирор процесс ёки ҳодисани юзага келтирувчи, олдинга сурувчи, ҳаракатга солувчи ва бу процесс ёки ҳодисанинг характерини белгиловчи куч, сабаб, омил.

ФАКТОРИЯ. 1. Чет эл савдогарларининг мустамлака мамлакатлардаги савдо корхонаси ва уларнинг шу корхона атрофидаги турар жойлари. 2. СССРнинг Узоқ Шимолида овчиларга хизмат қилувчи савдо-сотик пункти.

ФАКТУРА. Жўнатилган, сотилган ёки берилган молнинг миқдори ва нархи кўрсатилган рўйхат, ҳужжат, счёт.

ФАКУЛЬТАТИВ. Мажбурий бўлмаган, ихтиёрӣ, мас., факультатив лекция курси.

ФАКУЛЬТЕТ. Олий ўқув юртининг маълум ихтисос бўйича кадрлар тайёрлайдиган бўлими, мас., физика-математика факультети, тарих факультети ва ҳ. к.

ФАЛАНГА I. Заҳарли ўргимчакнинг бир хили.

ФАЛАНГА II. Испанияда фашистлар партияси.

ФАЛЬСИФИКАТОР. Фальсификация билан шуғулланувчи, сохталаштирувчи, қаллоб.

ФАЛЬСИФИКАЦИЯ. Чин, ҳақиқий нарсани бўйш, сохталаштириш.

ФАЛЬЦЕТ, муз. Жуда баланд (нигичка) овоз ва шундай овоз билан ашула айтиш усули.

ФАЛЬЦОВКА, ФАЛЬЦОВКА ҚИЛИШ. Босилган листларни маълум тартибда, саҳифа номерлари тўғри келадиган қилиб буклаш.

ФАМИЛИЯ. Отадан ёки онадан ўтадиган ва кишининг исмига қўшиб айтиладиган oilавий ном, мас., Ульянов, Шолохов, Пўлатов, Шамсиева ва ҳ. к.

ФАНАТИЗМ. Ўтакегган мутаассиблик, жоҳиллик, диний эътиқодларга ёки бирор назарий қарашларга тиш-тирноғи билан ёпишиб олиб, бошқа ҳар қандай қарашларни мутлақо рад этиш, мас., диний фанатизм.

ФАНЕР. 1. Жуда юпқа тахта. Мебелларнинг сиртига қоплаш учун ишлатилади. 2. Жуда юпқа тахталардан қат-қат қилиб тайёрланган материал. Бинокорлик, вагонсозлик, кемасозлик, мебель саноати, машинасозлик, радиоприёмник ясаш ва ҳ. к. ларда ишлатилади.

ФАНАЗИЯ. 1. Ижодий тасаввур, фараз; хаёлга, тасаввурга келтириш, мас., ёзувчининг фантазияси. 2. Хомхаёл, хаёлий гап; уйдирма. 3. Эркин услубдаги музика асари.

ФАНТАСТИКА. Хаёлда, тасаввурда туғилган ажойиб-ғаройиб, галати, ғайри табиий воқеа, ҳодиса ва ш. к. Воқеликнинг шундай тасаввурларга асосланган ғайри табиий тасвири, мас., халқ эртаклари фантастикаси.

ФАНФАР. 1. Пуфлаб чалинадиган мис музика асбоби. 2. Шундай асбоб билан бериладиган қисқа сигнал. 3. муз. Шу асбоб билан ижро этиладиган, тантанавор ёки ҳарбий характердаги музикавий фраза.

ФАРА. Транспорт машиналари, трактор ва ҳ. к. ларда йўлни ёритиш учун ўрнатиладиган рефлекторли фонарь.

ФАРАДА (Италия физиги Фарадей исмидан). Электр сигимининг ўлчов бирлиги.

ФАРМАКОГНОЗИЯ, мед. Фармацевтиканинг ўсимлик ва ҳайвонлардан олинадиган дори хом ашёларини ўрганадиган бўлими.

ФАРМАКОЛОГИЯ. Дори моддаларининг организмга таъсирини ўрганадиган, уларнинг қўлланиш методи ва принципларини белгилайдиган фан.

ФАРМАКОПЕЯ. Кишиларга, ҳайвонларга дори-дармон тайёрлаш, уларни сақлаш ва беморларга ёзиб бериш ҳақидаги мажбурий қондалар тўплами.

ФАРМАКОХИМИЯ. Фармацевтик кимё — доривор моддаларининг кимёвий хоссаларини ўрганади.

ФАРМАЦЕВТ. Фармацевтика бўйича ўрта ёки олий маълумотга эга бўлган мутахассис, дорихона ходими.

ФАРМАЦЕВТИКА. Янги дори-дармонлар топиш, дориларни тайёрлаш, уларни стандартга солиш, беморларга бериш масалалари билан шуғулланадиган фанлар мажмуи.

ФАРМАЦИЯ. Дори-дармонларни, препаратларни, профилактика ва даволаш учун зарур бўлган материалларни ҳосил қилиш, қайта ишлаш, асраш, контроль қилиш, тайёрлаш ва беморга бериш воситаларини, усулларини ўрганадиган фан.

ФАРС. Енгил, шўх, баъзан беадаб кичик комедия, водевилъ.

ФАСАД. Бинонинг олд томони.

ФАСОН. 1. Кийим, пойафзал ва ш. к. ларнинг бичими, ташқи кўриниши, шакли, модели. 2. с. т. Башанг, олифта, пўрим.

ФАТАЛ. Албатта юз берадиган, бўлиши муқаррар, мас., ҳозир фатал уруш хавфи йўқ.

ФАТАЛИЗМ. Тақдирга, «худонинг ёзмишига» ишонишдан иборат диний-идеалистик дунёқараш; фатализм фаолиятсизликни, ҳамма нарсага кўникишни, бўйсунини, тақдирга тан беришни, итоаткорликни тарғиб қилади. Фатализм динларга ва кўпчилик идеалистик оқимларга хосдир.

ФАУНА. 1 (бош ҳарф билан). Қадимги Рим мифологиясида — далалар ва ўрмонзорлар маъбудаси. 2. Бирор территория, мамлакат ёки геологик даврга мансуб бўлган барча ҳайвонлар мажмуи, ҳайвонлар дунёси, мас., Ўзбекистон фаунаси, Зарафшон фаунаси, денгиз фаунаси ва ш. к.

ФАУНИСТИКА. Бирор мамлакатнинг, жойининг фаунаси тўғрисидаги илм; зоологик география.

ФАШИЗМ. Империалистик буржуазиянинг энг агрессив элементлари манфаатларини ҳимоя қилувчи энг реакцион сиёсий оқим, шунингдек, монополистик капиталининг революцион ҳаракатни шайқатсиз террор йўли билан бостиришга, капиталистик тузумни сақлаб қолишга, ваҳшиёна агрессия, «ялпи» уруш йўли билан бошқа мамлакатларни босиб олиш ва халқларни асоратга солишга, ўта шови-

низм, ирқчиликни кучайтиришга, барча демократик эркинликларни бўғишга қаратилган очикдан-очик террористик диктатураси.

ФАШИСТ. Фашизм тарафдори, фашистлар ташкилотининг аъзоси, ўтакетган реакционер, меҳнаткашларнинг ашаддий душмани; фашизм сиёсатининг илҳомчиси ва ижрочиси.

ФАЭТОН. Фойтун *сўз. айн. ўзи.*

ФЕВРАЛЬ. Қалендарь йилининг иккинчи ойи.

◆ **Февраль революцияси** — Россияда 1917 йилнинг февралда бўлиб ўтган иккинчи буржуа-демократик революция.

ФЕДЕРАЛ. 1. Федерацияга оид, мас., федерал кенгаш. 2. Федерацияга асосланган; федерация асосида тузилган, мас., федерал республика.

ФЕДЕРАЛИЗАЦИЯ. Бирор мамлакатда федерал тузум ўрнатиш, барпо этиш.

ФЕДЕРАЛИЗМ. 1. Федерация системасига асосланган давлат тузуми, шунингдек, федерация принципига асосланган ташкилий тузилиш. 2. Шундай тузум ўрнатилишини талаб қилувчи сиёсий оқим.

ФЕДЕРАТИВ. Федерацияга оид, федерацияга асосланган, федерация составига кирадиган, федерациядан иборат бўлган, мас., Россия Совет Федератив Социалистик Республикаси (РСФСР), Федератив республика.

ФЕДЕРАЦИЯ. 1. Давлатлар бирлашмаси, давлатларнинг бирлашувлари асосида тузилган яхлит давлат. Буржуа федерациялари миллий ва ихтиёрий принцип асосида эмас, балки территориал ва зўравонлик принципида тузилади, буржуа федерациясида ҳокимият миллий-мустамлакачилик асоратини авжга чиқарувчи капиталистлар қўлида бўлади. Совет федерацияси (СССР, РСФСР) эса иттифоқчи ва автоном совет республикалари ҳамда автоном областларнинг ихтиёрий ягона иттифоқ давлатига бирлашувлари бўлиб, бу бирлашув халқларнинг тенг ҳуқуқлилик принципига асосланади. 2. Иттифоқ уюшма; айрим жамиятлар ёки ташкилотлар уюшмаси, мас., Жаҳон демократик ёшлар федерацияси, Халқаро демократик хотин-қизлар федерацияси.

ФЕЛЬДЕГЕРЬ. Муҳим махфий ҳужжатларни етказиш учун юборилган ҳарбий ёки ҳукумат куръери, чопари.

ФЕЛЬДМАРШАЛ. Чор армиясида, баъзи чет эл армияларида олий генераллик унвони ва шу унвонга эга бўлган киши.

ФЕЛЬДФЕБЕЛЬ. Революциягача рус армиясида, баъзи чет эл армияларида пиёда аскарлар, артиллерия ва бошқа қўшинларнинг старший унтер-офицерларига берилган унвон. Совет Армиясидаги старшинага тўғри келади.

ФЕЛЬДШЕР. Ўрта маълумотли медицина ходими, врач ёрдамчиси.

ФЕЛЬЕТОН. Қундалик ҳаётдаги салбий ҳодисалар танқид ва масхара қилиб ёзилган газета ёки журнал мақоласи.

ФЕЛЮГА. Ўртаер денгизи, Қора денгиз, Азов денгизи, Орол ва Каспий денгизларида — унча катта бўлмаган, балиқ овлайдиган елкали кема.

ФЕМИНИЗМ. Хотин-қизларнинг эркаклар билан тенг ҳуқуқлигига учун курашувчи буржуа сиёсий оқими.

ФЕНАЦЕТИН, *фарм.* Ҳароратни пасайтирадиган ва оғриқни қолдирадиган дори.

ФЕНОЛ, *хим.* Тошқўмир қатронида, бензолдан ёки синтетик йўл билан ҳосил қилинадиган кристаллик модда. Медицинада анти-септик восита сифатида ва дезинфекция учун, техникада турли пластмассалар олиш учун ишлатилади.

ФЕНОЛОГИЯ. Биологиянинг ўсимликлар ва ҳайвонларнинг фасл ўзгаришларига боғлиқ ўзгаришини (ўсимликларнинг гуллаш муддатлари, қушларнинг учиб келишлари, кетишлари ва ҳ. к.) ўрганадиган бўлими.

ФЕНОМЕН, *фал.* Идеалистик фалсафада — гўё фақат онгда мавжуд бўлган ва билишнинг бирдан-бир объекти ҳисобланадиган ҳодисаларни ифодаловчи термин.

ФЕНОМЕНАЛИЗМ, *фал.* Объектив борлиқни билиш мумкинлигини инкор этувчи, фақат феноменларни — ондаги ҳодисаларни билиш мумкин деб даъво қилувчи субъектив идеалистик фалсафий оқим.

ФЕОД, *тар.* Фарбий Европада феодалнинг наслдан-наслга ўтадиган ер-мулки.

ФЕОДАЛ I. 1. Урта асрларда — катта ер эгаси, ҳукмрон ердорлар синфининг вакили. 2. Крепостной помещчик.

ФЕОДАЛ II. Феодалга ва феодализмга оид, феодалга ва феодализмга хос; феодализм принципларига асосланган, мас., феодал тузум, феодал эксплуатация, феодал муносабатлар ва ҳ. к.

ФЕОДАЛИЗМ. Феодалларнинг ишлаб чиқариш воситаларига, биричи гада ер-мулкка ва крепостнойларга бўлган хусусий мулкчилигига, деҳқонларнинг унча тўла бўлмаган хусусий мулкчилигига асосланган, капитализмдан олдинги ижтимоий-иқтисодий формация. Феодализм жамиятнинг асосий синфлари — ердор феодаллар ва деҳқонлардир.

ФЕРМА I. 1. СССРда колхоз ёки совхознинг чорвачилик, паррандачилик ва ш. к. соҳалари билан шугулланувчи хўжалик бўлими ва шу бўлимга жойлашган жой ҳамда шу бўлимга бошлиғи, мас., қўй ферма, фермага бордим, ферма келди, яъни ферма мудир келди ва ҳ. к. 2. Капиталистик мамлакатларда — қишлоқ хўжалик корхонаси, ўзига қарашли ёки ижарага олинган ерда ишловчи фермернинг хусусий капиталистик хўжалиғи.

ФЕРМА II. *тех.* Бир-бирига мустақкам бириктирилган бир неча устун-харилардан иборат ишшоот элементи.

ФЕРМЕНТ, *биол., хим.* Тирик организмнинг ўсиш процессида пайдо бўладиган ва организмда бўлиб турган қимёвий реакцияларни тезлатишга ёрдам берадиган органик модда.

ФЕРМЕНТАЦИЯ. Ферментлар таъсири остида органик моддаларнинг, хусусан, тамаки, чой баргларининг ачиши. Ферментация натижасида чой, тамаки ва ш. к. ёқимли там ва ҳид касб этади.

ФЕРМЕР. Капиталистик мамлакатларда ўзига қарашли ёки ижарага олинган ерда иш юритувчи майда ёки йирик деҳқон, ферма эгаси, хўжайини. Йирик фермерлар ёлланган меҳнатдан ҳам фойдаланадилар.

ФЕРМИЙ. Менделеев даврий системаси учинчи группасининг актинидлар оиласига кирадиган, сунъий йўл билан олинган (1953) радиоактив қимёвий элемент. Қимёвий хоссалари билан эрбитга яқин туради.

ФЕРРИТ. 1. *хим.* Углерод билан темирнинг қаттиқ қотишмаси. 2. Деярли кимёвий соф темир. 3. *физ.* Ферромагнит ярим ўтказгич.

ФЕРРО... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, темир маъносини билдиради, мас.: *ферромагнит, ферротипия* ва ш. к.

ФЕРРОМАГНЕТИЗМ, *физ.* Ферромагнетикларга хос бўлган магнит ҳодисалари ва хусусиятлари мажмуи.

ФЕРРОМАГНЕТИКЛАР, *физ.* Кучли магнит хусусиятларига эга бўлган моддалар, мас., темир, никель, кобальт — ферромагнетиклардир.

ФЕРРОСПЛАВ. Темирнинг бошқа металллар билан қотишмаси.

ФЕРРОТИПИЯ. Металларда фотографик тасвирлар ҳосил қилиш усули.

ФЕСТИВАЛЬ. Санъат кўриги, санъатнинг турли ёки ҳамма соҳалари бўйича вақт-вақти билан ўтказиб туриладиган оммавий кўрик ва шу муносабат билан бўладиган байрамлар.

ФЕТИШ. 1. Ибтидий қабилалар худо деб билиб топинган нарса. 2. Сўзсиз ва кўр-кўрона топиниладиган, худо даражасига кўтарилган нарса, мас., пул фетиши.

ФЕТИШИЗМ. 1. Ибтидий қабилаларда фетишларга — нарсаларга топиниш. 2. Бирор нарсага кўр-кўрона ишониш, сажда қилиш, сиғиниш, мас., пул фетишизми.

ФЕТР, *махс.* Тивитдан босилган юпка, пишиқ ва энг аъло намаг. Шяпалар, пиймалар ва ҳ. к. тайёрлаш учун ишлатилади.

ФИБРА. Кимёвий йўл билан ишланиб прессланган, букилувчан ва жуда пишиқ латта қозоғ; изоляция материали сифатида, тери ўрнида ва бошқа техник мақсадларда ишлатилади.

ФИБРИН, *физиол.* Қон ивиши натижасида ҳосил бўладиган ва толаларга ўхшаб ажралиб чиқадиган эримайдиган оқсил модда.

ФИБРИНОГЕН, *физиол.* Қон плазмасининг ивиши натижасида фибринга айланадиган эрувчан оқсил моддаси.

ФИБРОЗ, *физиол.* Бирор аъзода бириктирувчи тола тўқималарининг ривожланишидан иборат патологик процесс.

ФИБРОЛИТ. Еғоч қипиғи, сомон ва ш. к. ларни пресслаб тайёрланадиган қурилиш материали.

ФИДЕИЗМ. Буржуа фалсафасида — фан ўрнига динни кўтариб чиқувчи, фани динга бўйсундирувчи реакцион идеалистик оқим.

ФИЗИКА. Материянинг тузилиши ва хусусиятлари, унинг ҳаракат қонуниятлари тўғрисидаги фан. Етакчи табийий фанлардан бири бўлган физика ўз ичига механика, иссиқлик ҳақидаги таълимот, электр ҳақидаги таълимот, оптика, молекуляр физика, атом физикаси сингари бир қатор фанларни олади.

ФИЗИКАВИЙ, ФИЗИК. Физикага, физика фани ўрганадиган соҳа ва ҳодисаларга оид, физика фанини ўрганиш учун хизмат қиладиган, мас., жисмларнинг физикавий хусусияти, физикавий кимё, физикавий асбоб ва ш. к.

ФИЗИОЛОГИЯ. 1. Одам ва ҳайвон организмда бўлиб турадиган ҳаётий процессларни, уларнинг ўзаро муҳит билан алоқасини ўрганадиган фан. 2. Организмнинг функциялари, хизмати ва уларни идора қилувчи қонуниятлар, мас., нерв системаси физиологияси.

ФИЗИОНОМИКА. 1. Кишининг юз ҳаракати, мимикаси орқали унинг ички ҳолатини аниқлаш санъати. 2. Кишининг психик ҳолати

билан юз ҳаракатлари, мимикаси ўртасидаги боғланиш ҳақидаги таълимот.

ФИЗИОНОМИЯ. Юзининг бичими, тузилиши, қиёфаси, афт, башара, қиёфа, турқ.

ФИЗИОТЕРАПИЯ. Медицинанинг сув, ёруғлик, ҳаво, электр, нур энергияси ва бошқаларнинг киши организмига таъсирини, улар билан даволаш мақсадида фойдаланиш усулларини ўрганадиган бўлими ва шундай усуллар билан даволаш системаси. *Электротерапия*, *гелиотерапия*, *балчиқ терапияси*, *сув терапияси* ва ш. к. лар физиотерапия турларидандир.

ФИЗКУЛЬТУРА. Жисмоний машқлар ва тўғри режимга риоя қилиш йўли билан организмни ҳар томонлама чиниқтириш ва шу мақсадга қаратилган машқлар; бадантарбия.

ФИКСАЖ. Проявителга солиб чиқарилган фотографик плёнка, пластинка (негатив) даги тасвирни ёки улардан босилган суратни мустаҳкамлаш учун ишлатиладиган кимёвий эритма.

ФИКСАТИВ. Рангсиз смоланинг эфир, спирт ёки бензиндаги эритмаси. Қалам, кўмир ва ҳ. к. билан солинган расмларни ўнгичадан сақлаш учун уларга суртиб қўйилади.

ФИЛАРМОНИЯ. Музика санъатини пропаганда қилувчи ва концертлар уюштирувчи жамият ёки ташкилот. СССРда Давлат филармониялари кенг тармоқ ёйган.

ФИЛАТЕЛИЗМ, ФИЛАТЕЛИЯ. Почта маркаларини ва умуман маркаларни коллекция учун йиғиш.

ФИЛИАЛ. Бирор йирик корхона ёки муассасанинг мустақил бўлими, мас., ЎзССР Фанлар академиясининг Қорақалпоғистон филиали.

ФИЛОГЕНЕТИКА, биол. Филогенезни, яъни органик дунёнинг ва унинг бир группасининг тараққиёт жараёнини ўрганадиган илм.

ФИЛОГЕНЕЗ. Маълум бир организмнинг тарихий тараққиёти ва унда юз берадиган ўзгаришлар мажмуаси.

ФИЛОГЕНИЯ. Организмларнинг чиқиб келиши ва тарихий тараққиётини ўрганадиган фан.

ФИЛОКАРТІЯ. Бадний откриткаларни тўплаш, коллекция қилиш.

ФИЛОЛОГИЯ. Тил ва адабиёт ҳақидаги фанларнинг умумий номи, тил ва адабиёт ҳақидаги фанлар ва билимларнинг мажмун мас., славян филологияси, ўзбек филологияси.

ФИЛОФОНІЯ. Музикавий ёзувларни йиғиш, коллекция қилиш.

ФИЛУМЕНІЯ. Гугурт қутиси этикеткаларини йиғиш, коллекция қилиш.

ФИЛЬМ. 1. Кинофильм *сўз. айн. ўзи.* мас., бадний фильм, ҳужжатли, хроникал фильм, илмий-оммабон ва таълимий фильм. 2. Киноплёнка ва фотоплёнка *сўз. айн. ўзи.* 3. Кинофильмнинг кинотеатрларда кўрсатиладиган бир нусхаси, кинокартина.

ФИЛЬМОКОПИЯ. Кинотеатрларда намоиш қилинадиган кинофильмлар нусхаси.

ФИЛЬМОСКОП. Позитив киноплёнкаларни кўриш ёки пардага тушириш учун ишлатиладиган проекцион аппарат, мас., ўйинчоқ фильмоскоп, ўқув фильмоскопи.

ФИЛЬМОТЕКА. Кинофильмларни тўловчи ва сақловчи фильм.

хона. Кинофабрика, киностудия ҳузуридаги ёки мустақил кинофильмлар архиви.

ФИЛЬТР. 1. Сузгич — суюқ ва газ моддаларни сизиб ўтказиб, қаттиқ зарраларни, бегона моддаларни ушлаб қоладиган материал, асбоб ёки мослама, мас., тўр фильтр, тракторнинг мой фильтри ва ҳ. к. 2. Фақат муайян частотали электр токини, муайян нурни ўтказадиган асбоб, мас., акустик фильтр, электр фильтри, ёруғлик фильтри.

ФИЛЬТРАТ. Филтрдан, сузгичдан ўтказилган суюқлик.

ФИЛЬТРАЦИЯ. 1. Суюқлик ёки газни фильтр орқали ўтказиб тозалаш, сиздириш. 2. Суюқлиқнинг ғалвирак моддалардан сизиб ўтиши.

ФИЛЬТРАШ. Фильтрация (1-маъносид) *сўз. айн. ўзи.*

ФИНАЛ. 1. Музикавий, драматик ёки адабий асарнинг охириги, тугалловчи қисми, хотимаси, мас., опера финали. 2. Спорт мусобақаларининг охириги, ҳал қилувчи қисми, мас., кубок олиш учун футбол мусобақасининг финали, финалга чиқмоқ ва ҳ. к.

ФИНИШ. Югуриш мусобақаларининг, пойгаларнинг охириги, ҳал қилувчи қисми ва шундай мусобақаларнинг охириги пункти, марраси.

ФИРМА. а) СССРда бир турдаги бир печа савдо ёки саноат корхонасидан тузилган ва мустақил юридик ҳуқуқларга эга бўлган бирлашма; б) капиталистик мамлакатларда — капиталистик савдо ёки саноат бирлашмаси.

ФИСГАРМОНИЯ. Органга ўхшаш клавишли музика асбоби.

ФИТИН, хим., фарм. Фосфорнинг кўпгина ўсимликлар таркибида бўладиган органик бирикмаси. Баъзи асаб касалликларини даволаш, организмда модда алмашинувини кучайтириш учун дори сифатида фойдаланилади.

ФИТО... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, ўсимликларга ёки ўсимликлар ҳақидаги фанга оидликни билдиради, мас.: *фитология, фитофаглар* ва ш. к.

ФИТОГЕОГРАФИЯ, УСИМЛИКЛАР ГЕОГРАФИЯСИ. Ўсимликларнинг ер юзиде тарқалишини ҳамда уларнинг шаронтга қараб жойланишини ўрганадиган фан.

ФИТОЛЕЙМА. Ўсимликларнинг геологик қатламларда сақланиб қолган қолдиқлари.

ФИТОМЕЛИОРАЦИЯ. Ўсимлик ёрдами билан ноқулай ерларни ўзлаштириш, мас., кўчма қумларни мустаҳкамлаш, ботқоқларни қуришти, сув ҳавзаларини ўзлаштириш ва ҳ. к.

ФИТОПАЛЕОНТОЛОГИЯ. Ўсимликларнинг қазилма ҳолатдаги қолдиқларини ўрганадиган фан.

ФИТОПАТОЛОГИЯ. Ўсимлик касалликлари ва уларга қарши кураш чоралари тўғрисидаги фан.

ФИТОТОПОЛОГИЯ. Ўсимликларнинг ер юзиде тарқалишини харитада тасвирловчи фан.

ФИТОФАГЛАР, биол. Ўсимликлар билан озиқланувчи ҳайвонлар.

ФИТОФЕНОЛОГИЯ. Ўсимликлар тараққиётини, уларнинг мавсумга қараб ташқи муҳит билан боғлиқ ҳолда ўзгаришини ўрганадиган фан.

ФИТОФИЗИКА. Ўсимликларнинг физикавий хусусиятларини ўрганадиган фан.

ФИТОХИМИЯ, ФИТОКИМЕ. Ўсимликларнинг кимёвий хусусиятларини ўрганадиган фан.

ФИТОЦЕНОЗ. Ўсимликлар қавми, биргалашиб яшовчи ўсимликларнинг табийи гурӯҳи. Бу гурӯҳ ўсимликларнинг ўзига хос турлари, структураси, муҳити билан характерланади.

ФЛАГ-КАПИТАН. Флагман штабининг бошлиғи.

ФЛАГМАН. 1. Ҳарбий кемалар қўшилмаси ёки эскадрильясининг қўмондони ва у бошлиқ олдинги сафда бош бўлиб борувчи кема. 2. 1935—1940 йилларда СССР Ҳарбий-Денгиз флоти олий қўмондонлиги составига берилган ҳарбий унвон ва шу унвонни олган киши.

ФЛАГ-ОФИЦЕР. Флагман штабда адъютантлик қилувчи ва кемада сигнализация ишларини бошқарувчи офицер.

ФЛАГШТОК. Кемада байроқни кўтариш учун хизмат қиладиган тик ёғоч.

ФЛАКОН. Шиша идиш (атир, одеколон ва ш. к. лар учун).

ФЛАНГ, ҳарб. Қўшин сафининг ўнг ёки сўл томони, қаноти.

ФЛАНЕЛЬ. Ип ёки жундан тўқилган дурўя пахмоқ газлама.

ФЛЕЙТА. Ёғочдан ясалган найсимон музика асбоби.

ФЛЕКСИЯ, лингв. 1. Турланишда, тусланишда ёки жинсга (род-га) кўра ўзгаришларда ўзгарувчи сўз қўшимчаси, мас., рус тилидаги «стол», «стол-а», «стол-у», «стол-ов» каби.

◆ Ички флексия — грамматик формалар ясада сўз ўзагида юз берадиган товуш ўзгариши, мас., «убегать-убежать» каби.

ФЛЕКТИВ, лингв. Флексияга оид, мас., флексив тиллар.

◆ Флексив тиллар, лингв. Флексия орқали, шу жумладан, ички флексия ёрдамида сўз формалари ясовчи тиллар группаси. Ҳинд-европа, семит тиллари флексив тиллар группасига киради.

ФЛОРА. 1. Қадимги Рим мифологиясида — гул ва баҳор маъбудаси. 2. Бирор территория, мамлакат ёки геологик даврнинг барча ўсимликлари мажмуи, ўсимликлар дунёси, мас., Ўзбекистон флораси, Зарафшон флораси ва ҳ. к.

ФЛОРИСТ. 1. Флора (2-маъносида)ни ўрганувчи мутахассис. 2. Дарахтлар, буталарнинг баргларида, гулларнинг япроқларида сурат, композиция яратадиган рассом.

ФЛОТ. 1. Муайян бир вазифа бажарадиган ёки маълум бир соҳага, денгизга оид кемалар йиғиндиси; мамлакатнинг барча ҳарбий ва савдо кемалари мажмуи, мас., ҳарбий-денгиз флоти, балиқ овлаш флоти ва ҳ. к. 2. Ҳарбий кемаларнинг йирик бирлашмаси. 3. Ҳарбий денгиз кучлари.

◆ Ҳаво флоти — учир аппаратлари мажмуи, авиация.

ФЛОТАТОР. 1. Флотация процессида ишлатиладиган руда ва минераллар. 2. Флотация мутахассиси; қазилмаларни бойитувчи фабрика ишчиси.

ФЛОТАЦИЯ. Рудаларни бойитиш усулларида бири — тўйинган рудани сувга қориб, ундан ҳаво ўтказилади. Керакли моддалар ҳаво пуфакларига илашиб юзага қалқиб чиқади ва пуфакларга ёпишмайдиган кераксиз жинслар камера тагига чўкиб қолади.

ФЛОТИЛИЯ. 1. Дарё ва кўлларда, баъзан эса денгиз қирғоқларида юрадиган ҳарбий кемалар қўшилмаси, мажмуи, мас., Амур флотилияси, Каспий флотилияси ва ш. к. 2. Кемалар отряди, мас., сув ости флотилияси, кит овловчи флотилия ва ҳ. к.

ФЛОТЧИ. Ҳарбий-денгиз қўшинлари ёки флот қўмондони, денгиз саркардаси.

ФЛЮГЕР. Мачта ёки узун хода устида айланиб, шамол йўналишини кўрсатадиган пластинка, стрела, байроқча ва ш. к.

ФЛЮС I, тех. Металлдан, шлакдан ажратиб чиқариш учун рудага қўшиладиган минерал бирикма.

ФЛЮС II, мед. Тиш оғриғи натижасида бетнинг бирор томонида ҳосил бўладиган шиш.

ФЛЯГА. 1. Елкага ёки белга осиб юриладиган япалоқ идиш, поход идиши, сувдон. 2. Суюқликлар солинадиган дастали катта идиш.

ФОНЕ. Театр ва концерт залларида, кино ва ш. к. жойларда танаффус маҳалларида томошабинлар дам оладиган ёки томоша бошланишини кутадиган жой.

ФОИТУН. Бир ёки икки от қўшиладиган, усти очилиб-ёпиладиган енгил арава, извош.

ФОКСТРОТ. Тўрт тактда ижро этиладиган шўх рақс ва шу рақс музикаси.

ФОКУС I. 1. *физ.* Параллель нурларнинг синдирувчи системадан ўтгач тўпланган нуқтаси; синган ёки акс этган нурларнинг ўзаро кесишув нуқтаси. 2. *физ.* Фокус масофа — синдирувчи ёки қайтарувчи юзадан синган ёки қайтган нурлар тўпланадиган нуқтагача бўлган масофа. 3. Фотографияда сурати олинаётган нарсга энг аниқ ва равшан кўринадиган нуқта. 4. *мат.* Эгри чизиқларнинг исталган нуқтасига нисбатан маълум хусусиятларга эга бўлган муайян нуқта. 5. *мед.* Организмдаги оғриқ манбаи.

ФОКУС II. Найранг, найрангбозлик, ҳуққабозлик, кўзбойлагич.

ФОЛЬГА. Буюмларни безаш, озик-овқат маҳсулотларини ўраш учун, шунингдек, шиша, муқовасозлик, электротехника саноати ва ш. к. ларда кенг қўлланиладиган жуда юпқа металл қоғоз.

ФОЛЬКЕТИНГ. Данияда — бир палатали парламент.

ФОЛЬКЛОР. 1. Оғзаки халқ ижоди — эртак, дoston, қўшиқ, лапар, масал, мақол, матал, топишмоқ ва шунинг кабилар. 2. Халқларнинг урф-одати, расм-русумлари, маросимлари, қўшиқлари ва бошқа турмуш ҳодисалари мажмуи. 3. **Фольклористика** *сўз. айн. ўзи.*

ФОЛЬКЛОРШУНОСЛИК, ФОЛЬКЛОРИСТИКА. Халқ оғзаки ижодини ўрганадиган фан.

ФОН I. 1. Тасвирий санъат асарларида — сурат солинадиган нарсанинг сурат бўёқларидан ажратиб турадиган ранги, туси, таг ранги, мас., оқ фонга солинган қизил гуллар. 2. *кўчма.* Умумий ша-роит, вазият, муҳит.

ФОН II. Товуш баландлиги даражаси бирлиги.

ФОНАРЬ. Шиша ёки шаффоф материал билан ўралган ёритиш асбоби.

ФОНД. 1. Бирор мақсад учун мўлжалланган ёки ажратилган маблағ, пул, мас., иш ҳақи фонди. 2. Запас, бирор мақсад учун ғамлаб ёки эҳтиётдан олиб қўйилган нарсас, мас., колхознинг уруғ-лик фонди. 3. Процентли, қимматбаҳо қоғозлар. 4. Ижодий союзларнинг аъзоларига (архитекторларга, ёзувчиларга ва ҳ. к.) моддий ёрдам берадиган муассаса, ташилот, мас., Ўзбекистон ёзувчиларининг адабиёт фонди.

ФОНЕМА, *лингв.* Бирор тилда сўз ёки морфемаларнинг маъноларини аниқлашда ва уларни бир-бирларидан фарқ қилишда хизмат қиладиган айрим нутқ товуши.

ФОНЕНДОСКОП, *мед.* Стетоскопга қараганда мукаммал бўлган, юрак ва ўпкани эшитиш учун ишлатиладиган медицина асбоби.

ФОНЕТИК. Фонетикага оид; тилнинг товуш томонига доир, мас., ўзбек тилининг фонетик системаси, фонетик ўзгаришлар.

◆ **Фонетик транскрипция** — оғзаки нутқни, сўзларни қандай талаффуз этилса, худди шундай қилиб, транскрипцион белгилар воситаси билан ёзиб олиш усули.

ФОНЕТИКА, *лингв.* Тилшуносликнинг тилни товуш томондан ўрганадиган бўлими; тилнинг товуш состави ҳақидаги таълимот.

ФОНО... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, товушга оидликни ёки товуш чиқарувчи маъносини билдиради, мас., *фонограмма, фонология, фоноскоп* ва ш. к.

ФОНОГРАММА. Овоз, товуш ва ш. к. лар ёзиб олинган пластинка, лента, плёнка ва ҳ. к. лар.

ФОНОГРАФ. Сўз, музика, ашула ва ҳ. к. ларни ёзиб оладиган ва эшиттирадиган аппарат.

ФОНОЛОГИЯ. Фонетиканинг тилларнинг фонемалар системасини ва уларнинг ўзгаришини ўрганадиган бўлими.

ФОНОМЕТР. Товуш кучини ўлчайдиган асбоб.

ФОНОСКОП. Нутқ товушларининг хусусиятини ўрганишда ва талаффуз вақтида лаб-юз мускуллари ҳаракатини кузатиш учун ишлатиладиган асбоб.

ФОНТАН. 1. Труба ёки тешиклардан юқорига қараб отилиб чиқиб турган сув, фаввора. 2. Ўз босими таъсири остида ер остида отилиб чиқиб турган нефть, ёки газ жараёни.

ФОРИНТ. Венгрия Халқ Республикасида пул бирлиги.

ФОРМА. 1. Предметнинг ташқи кўриниши, шакли, мас., шар формаси. 2. Муайян мазмун билан боғлиқ бўлган тузилиш усули, шакли, мас., давлатни бошқариш формаси. 3. *фал.* Мазмуннинг зуҳр этилиш шакли, ички қурилиши, мас., форма билан мазмуннинг ажралмас бирлиги. 4. *адаб., снт.* Бадний асар мазмунини ифодалаш учун хизмат этадиган бадний воситалар системаси; бадний асар шакли, мас., романнинг формаси, поэманинг формаси ва ш. к. 5. Бирор нарсанинг белгиланган нусхаси, мас., бюллетень формаси, справка формаси, протокол формаси ва ҳ. к. 6. Ўқувчилар, ҳарбийлар ва ҳ. к. ларнинг маълум ранг ва бичимдаги кийими, мас., ўқувчилар формаси, ҳарбий форма ва ш. к. 7. *лингв.* Грамматик категория, сўз ва гапларнинг ўзаро муносабатини ифодаловчи восита, мас., сўз формаси, сифат формаси, феъл формаси ва ҳ. к. 2. *мат.* Барча ҳадларни бир хил даражага эга бўлган бир неча ўзгарувчидан иборат кўп ҳад.

ФОРМАЛ. 1. Расмий қонунга тўғри, форма (5-маъносида) бўйича қилинган, мас., формал айблов. 2. Ишнинг асл моҳияти билан ҳисоблашмай, расмийат учун қилинган, формализм (I) билан суғорилган, мас., ишга формал муносабатда бўлиш. 3. Формализм (II) ғоялари билан суғорилган, мазмундан ажратилган, форманинг (4-маъносида) эътироф қиладиган. 4. Формага (7-маъносида) оид, мас., сўзнинг формал маъноси (яъни, грамматик маъноси).

ФОРМАЛИЗМ I. Ишнинг фақат формал томонигагина эътибор бериб, мазмунига зиён етказиш; расмийчилик, масалага қуруқ расмийчилик билан муносабатда бўлишлик, расмийпарастлик.

ФОРМАЛИЗМ II. Санъат ва адабиётда гоявийликни, идеянинг ролини инкор этиб, формага, шаклгагина аҳамият берувчи оқим.

ФОРМАЛИН. Дезинфекция қиладиган, тозалайдиган ўткир ҳидли дори.

ФОРМАСИЗ. Маълум формага, шаклга эга бўлмаган, формаси, шакли бузилган, беформа.

ФОРМАТ. 1. Қоғоз листи, китоб, карточка ва ш. к. ларнинг ўлчами, катта-кичиклиги, мас., катта форматдаги китоб, кичик форматдаги карточка ва ҳ. к. 2. *полигр.* Набор қилинган материалнинг эни ва бўйи.

ФОРМАЦИЯ. 1. Кишилиқ жамиятининг муайян иқтисодий тузум ва унга мувофиқ келадиган устқурма билан характерланган тарихий тараққиёт босқичлари (ибтидий-жамоачилиқ формацияси, қўлдорлик формацияси, феодализм формацияси, капиталистик формация, коммунистик формация). Ҳар бир ижтимоий-иқтисодий формациянинг негизини унга хос бўлган моддий бойликлар ишлаб чиқариш усули ташкил этади. 2. *геол.* Қелиб чиқиши жиҳатидан ўзаро боғлиқ бўлган, юзага келган тор жинслари комплекси.

ФОРМУЛА. 1. Қонун-қоида, идея ва бошқаларнинг ҳамма ҳоллар учун ҳам тўғри бўлган қисқа ва аниқ умумий таърифи. 2. *мат.* Миқдорлар ўртасидаги боғланишнинг математик ифодаси. 3. *хим.* Кимёвий процессларнинг, молекулалар составининг белги ва ишоралар орқали ёзилган ифодаси.

ФОРМУЛИРОВКА. Бирор фикрнинг қисқа ва аниқ ифодаси.

ФОРМУЛЯР. 1. Иишоот, механизм ва ш. к. лардан фойдаланиш, уларнинг бузилиши, ремонт ва ҳ. к. тўғрисидаги маълумотлар батариб ёзиб бориладиган махсус дафтар ёки бланка. 2. Кутубхоналарда ҳар бир китоб ичига солиб қўйиладиган ва шу китоб ҳақидаги маълумотлар ёзиладиган учёт карточкаси.

ФОРПОСТ. 1. *ҳарб.* Олдинги томонга юборилган соқчи қисм, шунингдек, чегаралардаги мустаҳкамланган позиция. 2. *кўчма.* Илгор пост, олдинги, илгор позиция, мас., индустрия форпости.

ФОРСУНКА, *тех.* Суюқликни ёки кукун моддани пуркаб сочиб берувчи мослама.

ФОРТ, *ҳарб.* Қўрғон нишоотлари системасидаги айрим қалъа; кичик қалъа.

ФОРТЕПИАНО. Бармоқ билан босиб чаллинадиган клавишли музика асбоби. Рояль ва пианино фортепианоининг ҳозирги вақтдаги туридир.

ФОРТИФИКАЦИЯ. 1. Ҳарбий истеҳкомлар қуриш, жойларни жанг мақсадларида мустаҳкамлаш тўғрисидаги ҳарбий-инженерлик фани. 2. Ҳарбий истеҳкомлар қуриш ва шундай истеҳкомларнинг ўзи.

ФОРТОЧКА. Деразага ўрнатилган кичкина дарча.

ФОРУМ. 1. Қадимги Римда шаҳарнинг ижтимоий-ҳаётий маркази бўлган майдон. 2. Кенг ваколатли мажлис, анжуман, мас., шарқшуносларнинг халқаро форуми.

ФОСГЕН, *хим.* Нафас олиш органларини зарарлантирувчи туссиз, бўғувчи ва заҳарли газ.

ФОСФАТ. 1. *хим.* Фосфор кислотасининг тузи. 2. Таркибида шундай туз бўлган минерал. Техника ва медицинада, шунингдек, қишлоқ хўжалигида минерал ўғит сифатида ишлатилади.

ФОСФОР. Менделеев даврий системасининг бешинчи группасига кирадиган кимёвий элемент, баъзи минераллар, ҳайвон суяклари, ҳайвон ва ўсимлик тўқималарида бўладиган ёнувчан, қоронғида нур сочиб, ялтираб турадиган модда. Фосфор бирикмалари керамикада, тўқимачилик саноатида, медицинада ва айниқса қишлоқ хўжалигида минерал ўғит сифатида кўп ишлатилади.

ФОСФОРЕСЦЕНЦИЯ, физ. Баъзи моддаларнинг нур таъсирида, шунингдек, нур таъсири тўхтатилгандан кейин ҳам нурланish хусусияти.

ФОСФОРИТЛАР. Таркибида фосфатлар кўп бўлган минераллар. Қишлоқ хўжалигида минерал ўғит сифатида суперфосфат ишлаб чиқаришда кенг қўлланади.

ФОТАРИЙ. Профилактика ёки даволаш мақсадларида бир йўла бир неча кишига ультрабинафша ва иссиқлик нурлари берадиган махсус кабинет.

ФОТО. Фотография *сўз. айн. ўзи.*

ФОТО... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб: 1) «фотографический» маъносини, яъни фотографияга оидликни англатади, мас.: *фотоателье, фотогазета, фотокопия*; 2) ёруғлик таъсири билан алоқадорлик маъносини билдиради, мас.: *фотокимё, фототиз, фотометр.*

ФОТОАЛЬБОМ. Фотосуратлар солиб қўйиладиган альбом.

ФОТОАППАРАТ. Фотография аппарати, фотосурат оладиган аппарат.

ФОТОАТЕЛЬЕ. Фотография усулида портрет, суратлар олиш учун мослаб жиҳозлатилган бино, махсус хона.

ФОТОБОМБА. Кечаси осмондан туриб расм олишда ишлатилadиган ёруғлик берувчи авиация бомбаси.

ФОТОВИТРИНА. Фотосуратлар қўйиладиган витрина, фотосуратлар - кўргазмаси.

ФОТОГАЗЕТА. Фотосуратлардан ва уларга берилган қисқа текстлардан иборат газета.

ФОТОГРАВЮРА. Сурат ёки фотосуратнинг фотокимё усули билан ишланган металл пластинкадан туширилган репродукцияси.

ФОТОГРАММЕТРИЯ. Ҳар хил объектлар фотосуратини ўлчаш асосида уларнинг шаклини, ҳажмини ва ҳолатини аниқлаш билан шугулланадиган фан. У, айниқса, топографик хариталар тузишда қўл келади.

ФОТОГРАФИЯ. 1. Фотоаппарат ёки махсус оптик аппарат воситаси билан ёруғлик сезгир қоғоз, шиша пластинка ёки плёнкага сурат олиш. 2. Шундай усулда олинган сурат. 3. Шундай усулда сурат оладиган ишхона.

ФОТОКАРТЧКА. Фотография карточкаси, фотосурат.

ФОТОКАТОД. Ёруғлик таъсирида эркин электронлар оқимини сочадиган фотоэлемент катода.

ФОТОКИМЕ. Фотохимия *сўз. айн. ўзи.*

ФОТОКОПИЯ, ФОТОНУСХА. Хужжат, асар ва ш. к. ларнинг фотографик копияси, нусхаси, фотография усулида олинган кўчирмаси.

ФОТОЛАБОРАТОРИЯ. Фотосуратларни ишлаш ва кўпайтириш учун махсус жиҳозланган ва кун ёруғлиги мутлақо тушмайдиган алоҳида хона, кабинет.

ФОТОЛАМПА. 1. Фотографик суратларни ишлашда қўлланиладиган қизил шишали лампа. 2. Фотоэлемент *сўз. айн. ўзи.*

ФОТОЛИЗ, физ. хим. Суюқ, қаттиқ ёки жисмларнинг ёруғлик таъсирида парчаланиши, бўлиниши, ажралиши.

ФОТОЛИТОГРАФИЯ. Фотографияни қўлланишга асосланган литография.

ФОТОЛЮМИНЕСЦЕНЦИЯ, физ. Аввал ёритилган жисмнинг кейин нурланиши.

ФОТОМАТЕРИАЛ. 1. Фотосуратлар олиш учун ишлатиладиган бирор материал (фотоқоғоз, фиксаж ва ш. к.). 2. Бирор мақсад учун фойдаланиладиган фотографик материал, мас., виставка учун фотоматериал тайёрлаш.

ФОТОМЕТР. 1. Манбанинг ёруғлик кучини ўлчайдиган оптик асбоб. 2. Юлдузлар ёруғлигини аниқлайдиган оптик асбоб.

ФОТОМЕТРИЯ. Оптиканинг манбаларининг ёруғлик ва ёритиш кучини уларни ўлчаш усулларини ўрнатиладиган бўлими.

ФОТОМЕХАНИКА. Фотография ва кимёвий процесслар асосида суратлардан нусха олиб кўпайтириш усуллари мажмуи.

ФОТОМОНТАЖ. Маълум бир темада олинган суратларни ёки уларнинг айрим қисмларини бир-бирига қўшиб, улаб, яхлит бир ҳолатга келтириш ва шу усулда тайёрланган фотосурат.

ФОТОМУХБИР. Газета ва журналларга актуал масалалар юзасидан фотосуратлар етказиб берувчи мухбир.

ФОТОН. Электромагнит нурланишнинг кванти, нур тўлқини.

ФОТОНУСХА, қ. Фотокопия.

ФОТООБЪЕКТИВ. Фотографик аппарат объективи.

ФОТОРЕЛЕ. Фотоэлемент ёрдамида ишлайдиган реле.

ФОТОРЕПОРТАЖ. Репортаж учун олинган суратлар ва репортаж учун сурат олиш.

ФОТОРЕПОРТЕР. Фоторепортаж билан шуғулланувчи фотограф.

ФОТОСИНТЕЗ, бот. Усимликларда ёруғлик таъсирида карбонат ангидрид ва сувда органик моддаларнинг ҳосил бўлиш процесси. Бу процесс энергиясини хлорофилл деб аталадиган яшил модда ўзига олади.

ФОТОСТАТ. Автоматик суратда фотонусха кўчирадиган машина.

ФОТОСУРАТ. Фотография усулида олинган сурат.

ФОТОСФЕРА. Қуёшнинг кўзга кўриниб турган ёруғ сиртқи қатлами.

ФОТОСЪЕМКА. Фотографик йўл билан бирор территорияни суратга олиш.

ФОТОТЕКА. Фотографиялар ва фотографик негативлар тўпланидиган, сақланидиган жой, фотографик архив.

ФОТОТЕЛЕГРАММА. Фототелеграф орқали юборилган текст, хат, ҳужжат, сурат, харита, чертёж ва ш. к. лар.

ФОТОТЕЛЕГРАФ. Қоғозга туширилган ҳаракатсиз тасвирларни, мас., хат, ҳужжат, харита, чертёж, расм, сурат ва ш. к. ларни телеграф ёки радио воситасида узоқ масофага юборадиган қурилма.

ФОТОТИПИЯ, полигр. 1. Нусха кўчириш ва кўпайтиришнинг фотография воситасида амалга ошириладиган энг аниқ усули. 2. Шундай усул билан босилган нусха, оттиска.

ФОТОУВЕЛИЧИТЕЛЬ. Фотосуратни қоғозга кўчиришда суратни катталаштирувчи проекцион аппарат.

ФОТОХИМИЯ, **ФОТОКИМЕ**. Қимёнинг ёруғлик таъсири остида содир бўладиган кимёвий реакция ва ўзгаришларни ўрганувчи бўлими.

ФОТОХРОМИЯ. Рангли фотография — предметнинг табиий рангини берадиган фотография.

ФОТОХРОНИКА. Фотосуратларда акс эттирилган воқеалар.

ФОТОЭЛЕКТР, физ. Ёруғлик энергиясининг бевосита электр энергиясига айланиш процесси.

ФОТОЭЛЕКТРОН, физ. Ёруғлик энергияси таъсирида пайдо бўлган электрон.

ФОТОЭЛЕМЕНТ. Нур таъсирида модданинг электрланишига асосланган ток манбаи, ёруғлик нурларини электрга айлантирадиган асбоб. Телевидениеда, овозли кино, фотометрия ва ш. к. ларда кенг қўлланилади.

ФОТОҚАРШИЛИК. Ярим ўтказгичли фотоқаршилик — ёруғлик энергиясини электроэнергияга айлантирадиган асбоб.

ФОТОҚОҒОЗ. Ёруғлик сезгир модда билан қопланган, фотосуратлар тушириладиган қоғоз.

ФОТОҲАВАСКОР. Фотография (2-маъносида) ҳаваскори.

ФРАГМЕНТ. 1. Бадний ёки илмий асар парчаси; тугалланмаган, чала қолган асар қисми. 2. Санъат асарининг (тасвирий санъат, архитектура, скульптура ва бошқаларнинг) сақланиб қолган парчаси.

ФРАЗА, муз. Ҳар қандай куй ёки музика асарининг кичик ва тугал бир қисми.

ФРАЗАЛАШ, муз. Музика асарини, унинг ҳар бир фразасини (тугал бўлагини) аниқ ва равшан ажратиб ижро этиш.

ФРАЗЕОЛОГИЯ. 1. Тилшуносликнинг бирор тилга хос барқарор сўз бирикмалари ва ибораларни ўрганадиган бўлими. 2. Бирор тилга хос барқарор сўз бирикмалари ва иборалар мажмуи.

ФРАКЦИЯ 1. 1. Парламент депутатларининг бирор сиёсий партияга мансуб группаси. Бу группа (фракция) парламентда ўз партиясининг сиёсатини амалга ошириш учун кураш олиб боради. 2. Сиёсий партия ичида партиянинг умумий йўлига қарши бўлиб ажралиб чиққан, партия сафида қолган ҳолда унга қарши кураш олиб боровчи гуруҳ.

ФРАКЦИЯ II, хим. Сууюқлик аралашмасидан, эритмадан ва ҳ. к. лардан ҳайдаш натижасида бирин-кетин ажралиб чиқадиган, хусусиятлари ёки бирор белгиси билан бир-бирига яқин бўлган моддалар группаси, мас., бензин, керосин — нефть фракцияларидир.

ФРАКЦИЯЧИЛИК. Партия ичида фракциянинг, фракцион идеологиянинг мавжудлиги, сиёсий партия ичида гуруҳбозлик.

ФРАНК. Франция, Бельгия, Швейцария, Гвинея, Мали каби мамлакатларда пул бирлиги.

ФРАНКЛИНИЗАЦИЯ. Статикавий электр токи ёрдамида доволаш методи.

ФРАНЦИЙ. Менделеев даврий системасининг биринчи группасига кирадиган кимёвий элемент, радиоактив, ишқорий металл. Франций бирикмалари уран рудаларига аралашган ҳолда учрайди.

ФРАУ. Германияда ва баъзи бошқа мамлакатларда эрга чиққан аёллар фамилиясига қўшиб айтиладиган сўз.

ФРЕЗЕР. Айланма ҳаракат қилиб, металл ва ёғоч ашёларга ишлов берадиган кўп тишли кесувчи асбоб.

◆ **Фрезер станог**и — фрезер ёрдами билан металл, ёғоч ва ҳ. к. ашёларни кесиб, уларга ишлов берадиган станок.

ФРЕЙЛИНА. Германияда ва баъзи бошқа мамлакатларда эрга чиқмаган аёлларининг исмига ёки фамилиясига қўшиб айтиладиган сўз.

ФРЕНОЛОГИЯ. Ғайри илмий реакцион назария. Бу назария тарафдорлари одам калла суягининг шакли унинг ақлий ва ахлоқий жиҳатдан камолатга эришувига сабаб бўлади деб ҳисоблайдилар.

ФРОНТ I, ҳарб. Сафнинг олд томони. 2. Жанг ҳаракатлари бўлаётган зонанинг, районнинг олд томони, жанг майдони. 3. Жанг ҳаракатлари кетаётган зонадаги барча қуроли кучлар мажмуи, ҳаракатдаги армия ва у жойлашган территория, мас., фронтга кетмоқ. 4. Уруш вақтида бир қўмондон раҳбарлиги остидаги энг йирик армия группаси, мас., Улуғ Ватан уруши маҳалидаги Ғарбий фронт, Украина fronti ва ҳ. к.

ФРОНТ II. 1. Фаолият соҳаси, жабҳа, бора, соҳа, мас., идеология fronti, маданий фронт, қишлоқ хўжалик fronti ва ш. к. 2. Прогрессив сиёсий партиялар, касаба союз ташкилотлари ва бошқа ташкилотларининг бирор умумий мақсад учун курашини ниятида бирлашувлари; бирор соҳада фаолият кўрсатиш, ҳаракат қилиш учун бирлашган жамият кучлари, мас., тинчлик тарафдорларининг бирдамлик fronti.

◆ **Халқ fronti** — кенг халқ оммасининг реакцияга, фашизмга, урушларга қарши, миллий озодлик, демократия, социал тараққиёт, меҳнаткашларнинг сиёсий ва иқтисодий талабларини қондириш учун ишчилар синфи атрофида жипслашиш формаси. Барча прогрессив кучларнинг бу ҳилдаги бирлашуви дастлаб Францияда (1935) ва Испанияда (1936) рўй берди. Бу бирлик коммунистлар ташаббуси билан пайдо бўлган эди. Иккинчи жаҳон уруши маҳалида қаршилик кўрсатиш ҳаракати рўёбга келдики, бу гитлерчилар асоратида қолган кўпгина мамлакатларда Халқ фронтининг юзага келишига асос бўлди. Халқ fronti социалистик қурилиш вазифаларини бажаришга омманинг барча қатламларини жалб этиш ва уларни бирлаштириш учун ҳаракат қилаётган халқ демократияси мамлакатларида катта роль ўйнамоқда. Капиталистик мамлакатлардаги коммунистик ва ишчи партиялар Халқ фронтининг муваффақиятларини ва бу фронт ишчилар синфининг давлат ҳокимиятини қўлга олиш учун асосий омиллардан бири эканлигини кўриб, ишчилар синфи ва барча меҳнаткашлар ҳаракатини бирлаштириш учун ҳаракат қилмоқдалар.

ФТИЗИАТРИЯ. Медицинанинг ўпка сили ва уни даволаш йўлларини ўрганадиган бўлими.

ФТОР. Менделеев даврий системаси еттинчи группасининг галогенлар оиласига кирадиган кимёвий элемент, рангсиз, заҳарли ва ҳиди

ўткир газ. У турли органик моддалар, полимерлар, кислота ва ишқорларга чидамли тефлон, юқори ва паст температураларга чидамли фторкаучук олишда кенг ишлатилади.

ФУГА, муз. Полифоник (кўп овозли) асарлар формаси.

ФУГАС, ҳарб. Ерга кўмилган ёки сув остига қўйилган портловчи модда заряди.

ФУГАСКА. 1. с. т. Фугас сўз. айн. ўзи. 2. Портловчи авиабомба. 3. Портловчи снаряд.

ФУГАТО, муз. Соната ёки симфониянинг фуга услубида ишланган узвий қисми, баъзан мустақил асар.

ФУНДАМЕНТ. Пойдевор — бино, иншоот, машина, механизм ва ш. к. ларнинг ер ёки сув остида жойлашган қисми, пойдевори.

ФУНДАМЕНТАЛ. 1. Катта, улкан, мустаҳкам солинган, мас., фундаментал бино. 2. қўчма. Пухта, мустаҳкам, асосли; асосий, мас., фундаментал кутубхона.

ФУНИКУЛЕР. Юк ва одамларни тепаликка олиб чиқиш ва олиб тушиш учун ишланган, йўгон сим арқон ёрдами билан юритиладиган темир йўл.

ФУНКЦИОНАЛ. 1. Функцияга онд, мас., функционал нисбат, функционал анализ ва ш. к. 2. Тузилишига эмас, балки фаолиятига, хизматига, функциясига боғлиқ бўлган, мас., меҳнатнинг функционал тақсимоти, юракнинг функционал касаллиги.

ФУНКЦИЯ. 1. Давлатнинг, давлат органи ва муассасаларининг ёки лавозимли кишиларининг вазифаси, иш доираси; вазифа, иш, хизмат, фаолият. 2. биол. Бирор орган ёки организмнинг ўзига хос иши, хизмати. 3. мат. Бошқа миқдорнинг ўзгаришларига қараб ўзгариб турадиган ўзгарувчан миқдор.

ФУНТ I. Фунт-стерлинг сўз. айн. ўзи.

ФУНТ II. Австралия, Миср, Исроил, Ливан, Ливия, Сурия, Судан, Гана, Янги Зеландия каби мамлакатларда пул бирлиги.

ФУНТ-СТЕРЛИНГ. Англияда пул бирлиги.

ФУРАЖКА. Ёракларнинг гардишли ва козирёкли бош кийими.

ФУРҒОН. Соявон арава.

ФУРФУРОЛ, хим. Ёғоч қириндилари, ниета пўчоғи ва ҳ. к. лардан олинадиган туссиз органик суюқлик. Кимё ва нефть саноатида ишлатилади.

ФУТ. 12 дюймга (30, 48 сантиметрга) тенг узунлик ўлчов бирлиги. Англия, Америка Қўшма Штатлари ва бошқа мамлакатларда қўлланади.

ФУТБОЛ. Иккита команда иштирокида қарши томон дарвозасига кўпроқ тўп киритиш учун ўтказиладиган спорт ўйини.

ФУТБОЛКА. Қайтарма ёқали, ени калта трикотаж кўйлак.

ФУТЛЯР. Гилоф, жилд, қўтича, мас., кўзойнак футляри.

ФУТУРИЗМ. XX аср бошларида адабиёт ва санъатда пайдо бўлган формалистик оқим. Футуризм реализмни, шунингдек, маданий меросни ва ўз замонасининг санъатини инкор этиб, эски санъатнинг традиция ва услублари ўрнига гўё замонага мос келадиган янги услуб яратмоқчи бўлган эди.

ФУТУРОЛОГИЯ. Қелажакни ўрганадиган фан, келажакшунослик.

ФУФАЙКА. 1. Белгача тунадиган пахтали қавима куртка. 2. Нисёқ трикотаж уст кўйлак.

ФЮЗЕЛАЖ. Самолётнинг пассажирлар ва юк жойлашадиган, қанот, дум ва баъзи қисмлари ўриатиладиган корпуси.

ФЮРЕР. Гитлернинг ўзига қўйиб олган номи.

Х

ХАБАНЕРА. 1. Куба халқ рақси ва шу рақс музикаси. 2. Шу рақс йўсинида ёзилган музика асари.

ХАЛТУРА. Осонлик билан пул топниш мақсадида қўл учи билан пала-партиш, наридан-бери қилинадиган иш; шундай ишнинг натижаси, шу йўсинида қилинган, ишланган, ясалган нарса, ёзилган асар ва ш. к.

ХАЛЦЕДОН. Кварцнинг бир хили бўлган минерал, ҳақиқ, қимматбаҳо тош.

ХАМЕЛЕОН. 1. зоол. Африка, Жанубий Европа, Ғарбий ва Жанубий Осиёда тарқалган, шароитга қараб танасининг тусини жуда тез ўзгартира оладиган, калтакесакка ўхшаш ўрмалаб юрувчи ҳайвон, буқаламун. 2. кўчма. Бесубут, беқарор одам, ўз фойдасини, бирор манфаат, фойда чиқишини кўзлаб, фикри ва қарашларини тез-тез ўзгартириб турадиган, ҳар онда бир турланадиган беқарор, принципсиз одам.

ХАРАКТЕР. 1. Кишининг хулқи, табиати, феъли, юриш-туришида намоён бўладиган асосий барқарор психик хусусиятлар мажмуи. 2. Кучли ирода, мас., характери бўш одам. 3. Нарса ёки воқеа, ҳодисанинг ўзига хос хусусияти, хислати, сифати, фарқ қиладиган томони, ажралиб турадиган белгиси. 4. Адабиёт ва санъатда бирор группа кишиларнинг типик, умумлашма хусусиятларини ўзида муҷассамлаштирган образ; тип.

ХАРАКТЕРИСТИКА. 1. Бирор кимса, нарса ёки объектнинг хусусиятлари, фазилат ва нуқсонлари тавсифи, таърифи, мас., даврнинг характеристикаси, образнинг характеристикаси ва ш. к. 2. Бирор шахснинг, ходимнинг хизмат ва жамоатчилик фаолияти таърифлаб, баҳолаб ёзилган расмий ҳужжат, мас., ишлаб чиқариш характеристикаси. 3. мат. Ули логарифмнинг бутун сон билан ифодаланган қисми. 4. махс. Бирор ҳодисанинг хусусиятларини тасвирловчи эгри чизик, мас., двигатель қувватининг характеристикаси.

ХАРАКТЕРЛАШ. Бирор кимсани ёки нарсани таърифлаш, тавсифлаш; муҳим белгиларини, хусусиятларини аниқлаш, мас., даврини характерлаш, образини характерлаш ва ҳ. к.

ХАРАКТЕРЛИ. 1. Ўзига хос характерга, хусусиятларга эга бўлган; бирор кимсага ёки нарсага хос бўлган, мас., романининг характери томони унинг ғоявий ишқиқлигидадир. 2. Иродаси кучли, иродали, тутган жойидан кесадиган, мас., характерли одам.

ХАРИТА. Карта сўз. айн. ўзи.

ХАРТИЯ. 1. Қадимги қўлёзма, ҳужжат, шунингдек, улар ёзилган папирус, пергамент каби материаллар. 2. Ижтимоий-сиёсий характерга эга бўлган баъзи ҳужжатларнинг номи, мас., Англия ҳурриятпарварларининг улуғ хартиyasi.

ХАРЧО. Кавказ халқларининг маставага ўхшаш овқати.

ХВОСТИЗМ. Ишчилар ҳаракатида революцион партиянинг илғор ролин, илғор марксистик назариянинг аҳамиятини инкор этиб,

стихияли ҳаракат кетидан эргашишни талаб қилувчи оппортунистик оқим.

ХЕМОСИНТЕЗ. Баъзи микроорганизмларнинг аорганик моддалардан органик моддалар ҳосил қилиш жараёни.

ХЕМОТАКСИС. Бирор кимёвий модданинг таъсирига жавобан организмнинг ҳаракатланиши.

ХЕМОТРОПИЗМ. Усаётган органларнинг кимёвий таъсирларга жавобан ҳаракатланиши.

ХИМИЗАЦИЯ, ХИМИЯЛАШТИРИШ. Кимё фанининг ютуқларини ва нарсаларни кимёвий йўллар билан ишлаш усуллариини сановат ва қишлоқ хўжалигида жорий қилиш, мас., маданий ўғитларни қўллаш, қишлоқ хўжалиги зараркундаларига, ўсимлик касалликларига, бегона ўтларга қарши курашда кимёвий воситалардан фойдаланиш ва ш. к.

ХИМИЗМ, махс. Бирор модда, ҳодиса ёки процесснинг кимёвий табиати.

ХИМИКАТЛАР. Кимёвий препаратлар, маҳсулотлар.

ХИМИОТЕРАПИЯ. Касаллик тарқатувчи микробларга бевосита таъсир кўрсатадиган кимёвий моддалар билан юқумли касалликларни даволаш.

ХИМИЯ, КИМЕ. 1. Табиёт фанининг бир соҳаси — моддаларнинг таркибини, хоссаларини, кимёвий ўзгаришларини ва шу жараёнда содир бўладиган энергия ўзгаришларини ўрганадиган фан.

2. Бирор нарсанинг сифат таркиби, мас., нефть кимёси, қон кимёси.

ХИМИЯВИЙ, КИМЕВИЙ. Кимёга доир; кимёвий усулда тайёрланган, мас., химиявий реакция, химиявий (кимёвий) элемент, химиявий (кимёвий) препаратлар ва ҳ. к.

ХИНИН. Хин дарахти пўстлогидан олинадиган аччиқ, оқ кристалл порошок, безгак дориси.

ХИРУРГИЯ. Касалликларни операция қилиш йўли билан даволаш ва медицинанинг шу ҳақдаги бўлими.

ХИТИН, биол. Бўғимоеқлилар, замбуруғлар, баъзи сув ўсимликлари ва бактериялар ҳужайраларининг пўсти таркибида бўладиган, углеводлар группасига мансуб органик модда.

ХЛОР. Менделеев даврий системаси еттинчи группасининг галогидлар оиласига кирадиган кимёвий элемент, яшил-сарғиш тусли, ўткир ҳидли газ. У қишлоқ хўжалик экинлари зараркундаларига қарши заҳарли органик моддалар, хлорли оҳак, полимерлар олишда, сувни дезинфекция қилишда, газламаларни оқартиришда ва ҳоказо мақсадларда ишлатилади.

ХЛОРАМИН. Органик бирикма, оқ кристалл порошок. Унинг сувдаги эритмаси дезинфекция мақсадларида қўлланилади.

ХЛОРАТОР. Сувни хлорлайдиган аппарат.

ХЛОРАЦЕТОФЕНОН, хим. Кўзини ёшлантирувчи кучли заҳарли модда.

ХЛОРИН. Синтез йўли билан олинадиган синтетик тола ва шу толадан тўқилган нарса. Хлориндан тўқилган кийим радикулит, бод каби касалликларни даволайди.

ХЛОРИТЛАР. Хлор кислотасининг тузлари.

ХЛОРКА, с. т. Эритма ҳолидаги хлорли оҳак.

ХЛОРЛАШ. 1. Хлор воситасида тозалаш, мас., сувни хлорлаш.

2. Органик ва аорганик моддаларни хлор билан тўйинтириш, ишлаш.

ХЛОРОЗ, *бот.* Ўсимликларнинг хлорофилл моддаси етишмаслиги орқасида сарғайиш касаллиги.

ХЛОРОПЛАСТЛАР, *бот.* Ўсимликлар протоплазмаси ҳужайраларининг таркибиде хлорофилл бўлган яшил моддаси.

ХЛОРОФИЛЛ. Ўсимликларнинг баргига ва бошқа органларига яшил тус берадиган, шунингдек, ўсимликларнинг карбонат кислотадан углерод олишига имкон берадиган модда.

ХЛОРОФОРМ. Таркибиде хлор бўлган чучмал ҳидли учувчан суyoқлик. Беҳуш қилиш, огриқсизлантириш мақсадларида ишлатилади.

ХЛОРПИКРИН, *хим.* Рангсиз, ўткир ҳидли суyoқлик. Заҳарловчи модда сифатида ишлатилади.

ХОЗРАСЧЕТ. Социалистик корхоналарда ҳўжаликни план асосида бошқариш методи — давлатдан дотация (ёрдам) олмасдан, ўзидан чиққан даромад ҳисобига ҳўжаликни юргизиш; хозрасчётдаги корхоналар ўз харажатларини ўз даромадлари билан қоплагина қолмасдан, балки давлатга фойда ҳам келтирадилар

ХОККЕЙ. Муз майдонда конькида қарши томон дарвозасига кўпроқ тўп ёки шайба киритишдан иборат спорт ўйини.

ХОЛЕРИК. Темперамент хилларидан бири; холерик темпераментли одам тез, жуда ҳаракатчан бўлади, ўз фикрини турли-туман ишоралар, мимика билан ёрқин қилиб тушунтиришга уринади.

ХОЛЛ. Бирор мақсад учун, мас., оммавий мажлислар ўтказиш, меҳмонхонада, театр, кино ва ҳ. к. ларда дам олиш учун мўлжалланган катта зал.

ХОЛОДИЛЬНИК. 1. Овқат маҳсулотларини совутиб, музлатиб, бузилишдан сақлайдиган корхона. 2. Уй шароитида, ошхона, магазин ва ш. к. жойларда овқат, ҳар хил маҳсулотларни бузилишдан сақлайдиган аппарат.

ХОР. 1. Қадимги юнон трагедия ва комедияларида ашулачи, рақсчилардан иборат ижрочилар группаси. 2. Музика жўрлигида айтиладиган ашулаларни биргаликда ижро этувчи ашулачилар коллективи, группаси, мас., Ўзбекистон Давлат филармониясининг хор кепелласи. 3. Шу тарзда ижро этиш учун ёзилган музика асари.

ХОРЕОГРАФИЯ. 1. Рақс санъатининг барча турларини ўз ичига олган тушунча. 2. Рақс, балет асарлари ва уларнинг саҳнадаги ижроси.

ХОРЕОЛОГИЯ. Рақс санъати ҳақидаги таълимот (билим).

ХОРЕЯ, *мед.* Бештиёр ҳаракатлар, титраш, пиррираш ва ҳ. к. лар билан характерланадиган асабий касаллик.

ХОРМЕЙСТЕР. 1. Хорда дирижёр ёрдамчиси. 2. Операда хор раҳбари.

ХРЕСТОМАТИЯ. Тавлазган асарлар ёки улардан олинган парчалар тўпламидан иборат ўқув китоби, қўллаимаси.

ХРИЗАНТЕМА, *бот.* Декоратив маданий ва ёввойи ўсимлик.

ХРИЗОБЕРИЛЛ, *мин.* Олтиранг ёки яшил қимматбаҳо тош.

ХРИЗОЛИТ, *мин.* Олтиранг ёки яшил қимматбаҳо тошларининг умумий номи.

ХРИСТИАН. Христианлар динидаги киши.

◆ Христиан-демократик партия — Италия католиклари партияси (1945 йилдан бошлаб ҳуқуқсиз партия). Ватикан билан чамбарчас боғланган бу партия Италияда Америка империалистларининг

асосий таянчи бўлиб, мамлакатда уларнинг сиёсатини ўтказишга хизмат қилиб келади. **Христиан-демократик союз (ХДС)** — 1. Германия Демократик Республикасида 1945 йилда ташкил топган демократик партия. 2. Германия Федератив Республикасида йirik монополистик буржуазия ва помещиклар партияси.

ХРИСТИАНИЛИК. Христиан дини — энг кўп тарқалган динлардан бири. Христиан дини осмондан гўё одамзодни сақлаб қолиш учун ерга тушган афсонавий Исони одам қиёфасидаги худо деб ишонишга асосланади. Христианлиkning асосий мазҳаблари: католицизм (католиклар дини), православие (православлар, дини), протестантизм (протестантлар дини).

ХРОМ. 1. Менделеев даврий системасининг олтинчи группасига кирадиган кимёвий элемент. Ялтироқ, оқиш-кулранг бўлган бу металл жуда қийин эрийди. У ҳавода оксидланмайди ва сувда эримайди, коррозияга жуда чидамли. Шунинг учун хромдан коррозияга, оловга, кимёвий таъсирларга чидамли ва мустаҳкам пўлат навлари олинади. Шунингдек, хром бошқа металллар (мас., молибден, никель каби) билан бириктириб мустаҳкам қотишма ҳосил қилади. Асбоб-ускуналарни, жиҳозларни коррозиядан сақлаш учун уларнинг сирти хром билан қопланади, яъни хромланади.

2. Шу металлнинг тузлари билан ишлов бериб тайёрланган юмшоқ, ялтироқ юпка тери. 3. Хроматлардан олинадиган сариқ бўёқ.

ХРОМАТИЗМ. 1. физ. Оқ нурнинг турли рангдаги нурларга бўлиниш, ажралиш хусусияти. 2. муз. Оҳангнинг ярим пардадан пайдар-пай пасайиб ё баландлашиб бориши.

ХРОМАТОФОРЛАР. Бўёқ моддаси бўлган ҳужайралар.

ХРОМАТЛАР. Хром кислотасининг сариқ рангли тузлари.

ХРОМЛАШ. 1. Металл буюмларининг сиртига уларнинг қаттиқ, чидамли ва кўркам бўлиш учун хром (1-маъносида) югуртириш. 2. Хром тузлари билан терини ишлаш.

ХРОМИТ. Таркибида хром ва темир бўлган тўқ рангли минерал. Металлургияда, кимё sanoатида кенг қўлланади.

ХРОМОЛИТОГРАФИЯ. Кўп рангли тасвирларни литография усулида босиш ва шу усулда босилган тасвир.

ХРОМОСОМАЛАР. Ядронинг муҳим қисми ҳисобланадиган, организмнинг барча характерли белгиларини ирсий йўл билан наслдан-наслга ўтказадиган шишиқ, чўзиқ ёки ипсимон тузилмалар.

ХРОМОСФЕРА, астр. Қуёш атмосферасининг Қуёш тутилиши вақтида уни ўраб олган, қизил гардин шаклида кўринадиган қатлами.

ХРОНИКА. 1. тар. Воқеалар хронологик тартибда қайд этилган ёзма асар, солинома. 2. Газета, журнал ва бошқаларда, радио, кинода кундалик воқеаларга бағишланган ахборот характеридаги материал.

ХРОНИКАЛ. Хроника (2-маъносида) дан иборат бўлган, мас., хроникал фильм.

◆ Хроникал фильм — ижтимоий ҳаётдаги муҳим воқеаларга бағишланган ҳужжатли кинокартина.

ХРОНОГРАФ I. Умумий тарих обзориши ўз ичига олган қадimgи қўлёзма ёдгорлиги.

ХРОНОГРАФ II. Қисқа вақт давом этадиган ҳодисаларнинг вақтини ўлчайдиган ва қайд этадиган асбоб.

ХРОНОЛОГИЯ. 1. Воқеаларнинг содир бўлган вақт тартибида бирин-кетин кўрсатилган рўйхати, мас., Улуғ Ватан уруши хронологияси. 2. Тарих фанининг воқеалар ва ҳужжатларнинг хронологик тартибдаги вақтини аниқлаш билан шуғулланувчи ёрдамчи соҳаси.

ХРОНОМЕТР. Вақтни жуда тўғри аниқлайдиган махсус соат.

ХРОНОМЕТРАЖ. Ишининг, меҳнат процессининг бажарилишига сарф бўлаётган вақтни секундомер ёрдами билан аниқ ўлчаш.

ХРОНОМЕТРИК. Хронометр воситаси билан қилинган, бажарилган, ўлчанган, мас., вақтни хронометрик усулда аниқлаш.

ХРОНОМЕТРЧИ. Гимнастика машқлари, спорт ўйинлари ва ҳоказоларнинг қанча вақт давом этишини секундомер ёрдамида қайд этиб борувчи киши.

ХРОНОСКОП. Жуда қисқа вақтни ўлчайдиган электрон асбоб.

ХРУСТАЛ. Хрустал (2-маънода)га оид, хрусталдан қилинган, мас., хрустал идиш, хрустал заводи ва ш. к.

ХРУСТАЛЬ. 1. Кристаллик шаффоф кварц, тоғ биллури, биллур. Оптика, радиотехника ва заргарлик буюмлари ясаш учун ишлатилади. 2. Ярқираб турадиган энг аъло нав шиша. Қимматбаҳо идишлар ясаш учун ишлатилади. 3. Шундай шишадан ясалган идиш.

ХУЛИГАН. Жамоат тартибни бузувчи, хулиганлик қилувчи, безори.

ХУНТА. Испанияда, Латин Америкаси мамлакатларида баъзи ижтимоий-сиёсий ташкилотларнинг, уюшмаларнинг, давлат органларининг номи.

ХУРАЛ. Мўғулистон Халқ Республикасида сайлаб қўйиладиган олий ва маҳаллий ҳокимият органларининг номи, мас., Олий халқ хурали.

ХУТОР. 1. Айрим ер участкасидаги деҳқон хўжалиги ва унга қарашли кўрғон ҳамда ер. 2. Қазаклар яшайдиган кичик қишлоқ.

Ц

ЦЕЗИЙ. Менделеев даврий системасининг биринчи группасига кирувчи кимёвий элемент, кумушсимон, юмшоқ ишқорий металл. Цезий, асосан, фотоэлемент тайёрлашда ишлатилади.

ЦЕЙТЛУПА. Тезлик билан суратга оладиган махсус киносъемка аппарати.

ЦЕЙТНОТ. Шахмат ва шашка ўйинида вақт танглиги, ўйлаш учун вақт етишмай қолган ҳолат.

ЦЕЛЛОН. Шипасимон пластик материал. Целлюлоидга нисбатан оловга чидамлироқ бўлган бу материалдан киноплёнка, лак ва пластмассалар тайёрланади.

ЦЕЛЛОФАН. Целлюлозадан махсус йўл билан ишлаб олинadиган, сув ўтказмайдиган, қоғоздек юпқа шаффоф материал. Нарсалар ўраш учун ва полиграфияда ишлатилади.

ЦЕЛЛУЛОИД. Целлюлозадан тайёрланадиган ва уй ашёлари, фото, кино ленталари ясашда ишлатиладиган эластик, шаффоф материал. Жуда ёнувчан бўлганлигидан унинг ўрнида бошқа материаллар ишлатилмоқда.

ЦЕЛЛЮЛОЗА. 1. Ўсимлик ҳужайралари қобиғининг асосий қисмини ташкил этган юқори молекулали бирикма, углевод. 2. Егочдан ва баъзи ўсимликларнинг поясидан кимёвий йўл билан ишлаб олинadиган модда. Техникада қоғоз, сунъий ипак ва портловчи моддалар ҳамда бошқа нарсалар тайёрлаш учун ишлатилади.

ЦЕЛОСТАТ, *астр.* Ҳаракатдаги осмон ёриткичларини кузатиш учун хизмат қиладиган айланувчи ясси кўзгули астрономик асбоб.

ЦЕЛЬСИЙ (бош ҳарф билан). Сувнинг музлаш нуқтасидан қайнаш нуқтасигача бўлган температуранинг 100 градусга бўлиб кўрсатилган термометр, мас., Цельсий бўйича 15°.

ЦЕМЕНТ, СЕМОН. Сув билан қорилганда ёпишқоқ бўтқа ҳосил қилиб, тез қотадиган порошоксимон минерал модда, қимматли қурилиш материали.

ЦЕМЕНТАЦИЯ. 1. *тех.* Юмшоқ пўлат ёки темирнинг сиртига углерод сингдириб қаттиқ қилиш. 2. *геол.* Тоғ жинсларининг бирор модда ёрдамида жипслашиш процесси.

ЦЕНЗ. 1. Қадимги Римда граждaнларнинг мол-мулкларини ўлпонга олиш учун разрядларга ажратиш мақсадида вақти-вақти билан рўйхатдан ўтказиб туриш ва ўлпон олинadиган мулкнинг ўзи. 2. Бирор ҳуқуқдан, асосан сайлов ҳуқуқидан фойдаланишни чеклайдиган шартлар, мас., мулк цензи.

◆ **Мулк цензи** — белгиланган мол-мулкка эга бўлмаган кишиларнинг сайловга қатнаша олмаслиги.

ЦЕНЗУРА. 1. Босиб чиқариш ёки саҳнага қўйиш учун тайёрланган асарни, ёзишма, хат ва ш. к. ни давлат йўли билан кўздан кечириш. 2. Шундай назоратни амалга оширувчи давлат органи.

ЦЕНТ. 1. Америка Қўшма Штатларида долларнинг 1/100 га баравар пул бирлиги. 2. Голландия ва унинг мустамлакаларида гульденнинг 1/100 га баравар пул бирлиги. 3. Канада, Эфиопия ҳамда Англиянинг бир қанча мустамлакаларида ишлатиладиган майда пул.

ЦЕНТНЕР. Тоннанинг 0,1 қисмига ёки юз килограммга тенг оғирлик ўлчови; Англия, Германия, Швеция ва Данияда қабул қилинган центнер 50 килограммга тенг.

ЦЕНТРАЛИЗМ. Марказлаштирилган идора усули — маҳаллий органлар марказий ҳокимиятга, ягона бир марказга бўйсунadиган усул, идора, бошқариш системаси.

◆ **Демократик централизм** — қ. *Демократик.*

ЦЕНТРИЗМ. II Интернационал партиялари ичида ҳукм сурган энг қабих оппортунизм. Центризм пролетариат манфаатларини майда буржуа манфаатларига бўйсундириш, империалистик буржуазияга хизмат қилиш идеологияси эди.

ЦЕНТРИФУГА. 1. Марказдан қочирма куч таъсири остида суюқликдаги оғир қисмларни енгил қисмлардан ажратадиган машина. 2. Марказдан қочма куч таъсирида кучланиш ҳосил қиладиган мослама, мас., космонавтларни машқ қилдириш маҳалида.

ЦЕППЕЛИН. Мато билан қопланган металл қобирғали дирижабль.

ЦЕРИЙ. Менделеев даврий системаси учинчи группасининг лантанидлар оиласига кирадиган кимёвий элемент, кулранг-пўлатсимон тусли юмшоқ металл. Церий ёйсимон электродлар, зажигалка учун чақмоқ тош тайёрлашда ва металлургияда ишлатилади.

ЦЕХ. 1. Урта асрларда Ғарбий Европада бир касбдаги шаҳар ҳунарамандлари уюшмаси. 2. Саноат корхонасининг асосий ишлаб чиқариш бўлими ва шу бўлим жойлашган бино.

ЦИАН, *хим.* Азот билан углерод бирикмасидан иборат заҳарли, ўткир ҳидли газ. Баъзи кислоталарни ҳосил қилиш учун ишлатилади.

ЦИАНИЗАЦИЯ, *макс.* 1. Рудадаги олтин ва кумушни циан эритмасида ажратиб олиш усули. 2. Пўлат буюмларнинг пишиқлигини ошириш мақсадида уларнинг сиртки қатламини углерод ва азот билан тўйинтириш.

ЦИВИЛИСТИКА. Хўжуқ илмнинг гражданик ҳуқуқлари билан шугулланадиган бўлими.

ЦИКЛ. 1. Муайян вақт ичида такрорланиб турадиган иш, процесс ёки содир бўлган ҳодисаларнинг ҳар бир давраси, мас., ишлаб чиқариш цикли, саноат цикли ва ҳ. к. 2. Муайян фанлар группаси, мас., математика фанлари цикли. 3. Бир-бирига боғлиқ бўлган, бир бутунни ташкил этган лекция, концерт ва ш. к., мас., партия тарихи бўйича лекциялар цикли. 4. Қаҳрамонлари ва воқеалар содир бўлаётган муҳити умумий бўлган бир неча асар, туркум, мас., пахтакорлар ҳақидаги шеърлар цикли.

◆ **Ишлаб чиқариш цикли** — хом ашёдан тайёр маҳсулот чиққунча бажарилган ишлар давраси. Саноат цикли ёки иқтисодий цикл — бир кризисдан иккинчи кризисгача бўлган давр.

ЦИКЛОН. 1. Радиуси бир неча юз, ҳатто бир неча минг километр гача борадиган ҳаво гирдоб. Ҳаво босими циклоннинг тева-ридан марказига томон пасайиб боради. Циклон об-ҳавога жуда катта таъсир кўрсатади. Циклон пайтида кўпинча кучли шамол эсади, ҳаво булут бўлади, ёғин ёғади. 2. Қаттиқ шамол, бўрон, довул.

ЦИКЛОТРОН. Зарядланган протон ва альфа-зарраларнинг тезлигини оширадиган аппарат. Ядро текширишларида ишлатилади.

ЦИКОРИЙ. Сачратқи (талха) ўсимлиги ва унинг қуритилган илдизи (кофега аралантирилади; ундан кофе суррогати ҳам тайёрланади).

ЦИЛИНДР 1. *мат.* Цилиндрик юза ва иккита ўзаро параллел текислик билан чегараланган геометрик жисм. 2. Поршенли двигателларнинг, мас., бур машина ёки ички ёнишли двигателнинг шу шаклдаги асосий детали, поршень юрадиган қисми. 3. Шу шаклдаги идиш.

ЦИЛИНДР II. Эркакларнинг бош кийими.

ЦИНГА. Витаминлар етишмаслигидан келиб чиқадиган, милкларнинг еликиши, тез-тез қонаши, тишларнинг тўкилиши билан характерланадиган касаллик, зангила касаллиги.

ЦИНКОГРАФИЯ. 1. Босмахонада босиш учун рух клише тайёрлаш усули. 2. Шундай клишелар тайёрлайдиган цех, корхона.

ЦИРК. Театр санъатининг акробатика, муаллақбозлик, ҳуққабозлик, масҳарабозлик, чавандозлик каби ўйинларни ўз ичига олган тури; шундай томоша кўрсатиладиган, томошабинлар учун доира шаклидаги ўриндиқлари бўлган бино.

ЦИРКОНИЙ. Менделеев даврий системасининг тўртинчи группасига кирадиган кимёвий элемент, кумушранг оқ, қаттиқ металл. Цирконий табиатда анча кўп тарқалган бўлиб, турли минераллар ҳолида учрайди. Бу металл мустаҳкам пўлат ҳосил қилиш учун иш-

латилади. Шунингдек, ундан атом реакторининг айрим қисмлари ҳам ясалади.

ЦИРКОРАМА. Экрани томоша залини ўраб олган кенг экранли кино системаси.

ЦИРКУЛЬ. Айлана чизиш, тўғри чизиқларни ўлчаш учун ишлатиладиган икки оёқчали чизмачилик асбоби.

ЦИРКУЛЯР. Қуйи ташкилотларга, муассасаларга юбориладиган фармойиш.

ЦИРКУЛЯЦИЯ. Айланиш, айланиб юриш, мас., атмосфера циркуляцияси.

◆ **Атмосфера циркуляцияси** — атмосферадаги ҳаво қатламларининг маълум даврларда такрорланадиган деярли ўзгармас ҳаракатлари мажмуи.

ЦИСТЕРНА. Нефть, керосин, мой ва ш. к. суюқликларни сақлаш ёки ташиш учун ишлатиладиган металл резервуар ва шундай резервуар ўрнатилган катта идиш, автомобиль вагон, мас., нефть цистернаси, вагон-цистерна.

ЦИТАТА. Бирор текстдан, асардан ёки бировнинг сўзидан айна олиб келтирилган парча.

ЦИТОГЕНЕТИКА. Генетиканинг ирсият ҳодисасини цитология жиҳатдан қарайдиган бўлими.

ЦИТОЛОГИЯ. Гистологиянинг ҳужайралар тузилишини, протоплазманинг нозик тузилишини, ҳужайранинг ҳаётий хоссаларини ва келиб чиқишини ўрганадиган бўлими.

ЦИТОПЛАЗМА. Ҳужайра ичидаги бўшлиқларни тўлдирадиган ярим суюқ модда.

ЦИТОХИМИЯ. Жонли тўқимада кимёвий процессларнинг боришидан баҳс этадиган илм.

ЦИТРАЛЬ. Эфир мойи берадиган кориандра ўсимлигидан олинадиган суюқлик. Олтин баҳосида бўлган бу суюқликдан витаминлар, дори-дармонлар ва турғун хушбўй моддалар тайёрланади.

ЦИТРУСЛАР, ЦИТРУС ЎСИМЛИКЛАР, *бот.* Лимон, апельсин, мандарин каби тропик ва субтропик ўсимликларининг умумий номи.

ЦИФЕРБЛАТ. Соат ва бошқа ўлчов асбобларининг стрелкалар айланиб юрадиган, шкалаларга бўлинган, ҳар бир шкаласи рақам ёки ишоралар билан кўрсатилган пластинкаси, мас., соат циферблати, манометр циферблати ва ш. к.

ЦОКОЛЬ. 1. *арх.* Бинонинг ёки устуннинг фундамент устига қурилган ва бино корпусининг устунга таяниб турадиган қисми. 2. *тех.* Электр лампасини патронга бириктириш ва шу лампага ток келиши учун хизмат қиладиган металл қисми.

ЦУНАМИ. Океан остида эпизод рўй беришидан пайдо бўладиган ушкан тўлқинлар.

Ч

ЧАМАДОН. Йўлда нарсалар солиб юриш учун ишлатиладиган, тери, картон ва ш. к. лардан ясалган қопқоқли, дастали қути, жомадон.

ЧАРДАШ. Икки қисмдан иборат венгер халқ рақси.

ЧАРЛЬСТОН. Америкача бал рақси.

ЧАРТИЗМ. XIX асрнинг 30—40 йилларида Англия ишчиларининг сиёсий ҳуқуқлар олиш ва иқтисодий аҳволни яхшилаш учун олиб борган оммавий революцион ҳаракати.

ЧАСОВОЙ, ҳарб. Топширилган жойни қўриқловчи қуроли соқчи.

ЧАСТОКОЛ, махс. Сувнинг буғланишини камайтиришга хизмат қиладиган модда.

ЧАСТОТА, физ. Маълум вақт бирлигида содир бўладиган ҳаракат, тебраниш сони.

ЧАСТОТОМЕР. Тебранишлар частотасини ўлчайдиган асбоб, мас., электромеханик частотомер.

ЧЕК. 1. Банкка пул қўювчининг жорий счёtdан маълум миқдордаги суммани бериш ёки бошқа жойга ўтказиш тўғрисидаги буйруғи ёзилган махсус ҳужжат. 2. Сотувчи томонидан товар учун кассага тўланиши керак бўлган сўм миқдори кўрсатилган талон, шунингдек, сотиб олинadиган товарнинг пули тўлангананини тасдиқловчи квитанция.

ЧЕКА ёки **ЧК** (русча «Чрезвычайная комиссия» сўзларининг биринчи ҳарфлари талаффузидан ясалган). Совет ҳокимиятининг биринчи йилларида контрреволюцияга, саботаж ва олиб-сотарларга қарши кураш олиб борган фавқулодда комиссия.

ЧЕКАНКА. Ўсимликларнинг ортиқча барг ва бачки шохларини олиб ташлаш, хомтоқ қилиш, чилпиш. Чеканка ҳосилдорлигини оширади, ўсимликни тез етиштиради.

ЧЕКИСТ. Чека ходими.

ЧЕМПИОН (эр), **ЧЕМПИОНКА** (аёл). Спорт мусобақасида ғолиб чиққан, биринчилиكنи олган киши ёки командага бериладиган ном ва шу номга эришган киши ёки команда, мас., жаҳон шахмат чемпиони, енгил атлетика бўйича мамлакат чемпиони ва ҳ. к.

ЧЕМПИОНАТ. Биринчилиكنи, чемпион номини олиш учун ўтказиладиган спорт мусобақаси.

ЧЕРВОН. 1. Революциядан олдинги Россияда 5 ва 10 сўмлик тилла пул. 2. СССР да 1922 йилдан 1947 йилгача муомалада бўлган 10 сўмлик қоғоз пул.

ЧЕРЕПИЦА. Томга ёпиладиган, новла сопол ёки тунука материал.

ЧЕРКОВ. 1. Эътиқод ва расм-русумлари жиҳатидан бирлашган руҳонийлар ва илоҳиётга ишонувчиларнинг диний ташкилоти. 2. Христианлар ибодатхонаси.

ЧЕРТЕЖ. Қогоз, тахта ва ш. к. ларга белгиланган тартибда чизилган техник тасвир, чизма.

ЧИЗЕЛЬ. Ёрни чуқур қилиб юмшатадиган қишлоқ хўжалик машинаси.

ЧИНОВНИК. Буржуа давлатларида бирор мансабга эга бўлган лавозимли шахс, амалдор.

ЧИСТАЧИ. Революциядан олдинги Урта Осиёда арзон-гаров сотиб олинган пахтани тозалаб фойдага сотиш билан шуғулланган бой, заводчи.

ЧОР. Подшо бошлиқ монархияга онд, мас., чор режими, чор самодержавияси.

ЧОРИЗМ. Подшонинг, монархнинг чекланмаган ҳокимиятига асосланган давлатни бошқариш формаси, чор режими.

ЧУТ. Қўшиш, олиш, кўпайтириш ва бўлиш амаллари бажариладиган оддий ҳисоб асбоби.

ЧУТКА. 1. Тахта кундага, дастага қаттиқ қил ўрнатиб ясалган, чанг ва ҳ. к. ларни тозалаш учун ишлатиладиган мослама, мас., кийим тозалайдиган чўтка, тиш чўткаси ва ш. к. 2. *тех.* Электр машинасининг айланувчи қисмидан қўзғалмас қисмига ток ўтказувчи қисми.

Ш

ШАБЕР. Металл буюмларнинг юзини тарашлаб силлиқлайдиган ёки ўймакорлик ва литография ишларида суратларни қириб тозалайдиган бир учи ўткир уч ёки тўрт қиррали кесувчи асбоб.

ШАБЛОН. 1. *тех.* Бир шакл ва ўлчамдаги нарсалар тайёрлаш учун ясалган андаза. 2. *тех.* Тайёр буюмларнинг шакл ва ўлчамларини текширадиган мослама, асбоб. 3. *кўчма.* Бир қолипдаги, сийқаси чиққан гап, фикр, тайёр андаза, қолип, мас., ҳикоядаги шаблон иборалар.

ШАБРОВКА, ШАБРОВКАЛАШ, *тех.* Шабер воситасида ишлов бериш.

ШАГРЕНЬ. 1. Қўй, эчки терисидан тайёрланган юмшоқ, гулдор чарм. 2. Муқовасозликда ишлатиладиган гулдор қоғоз мато.

ШАЙБА. 1. *тех.* Гайка остига қўйиладиган ясси металл ҳалқа. 2. Хоккей ўйинларидан бирида тўп ўрнида ишлатиладиган кичкина, оғир резинка дискача.

ШАЙКА. Босқинчилик, жиноий ҳаракатлар қилиш мақсадида бирлашган кишилар гуруҳи, тўдаси, мас., қароқчилар шайкаси, бандитлар шайкаси.

ШАЛАНДА. 1. Баржа типдаги, сувга унча чуқур ботмайдиган кичик кема. Кемалардан юк тушириш, юк ортиш, ер кавлайдиган снарядлардан тош-шағаллар ташиш ва ҳ. к. мақсадлар учун хизмат қилади. 2. Денгизда балиқ овлайдиган елканли ясси қайиқ.

ШАМАНИЗМ. Шомонизм *сўз. айн. ўзи.*

ШАМОТ, *тех.* Юқори температурада пиширилган ўтга чидамли лой ёки каолин.

ШАМПУНЬ. Бош ювиш учун ишлатиладиган суяқ ёки порошок ҳолидаги хушбўй совун.

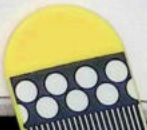
ШАНСОНЕТКА. 1. Революциядан олдинги Россияда ва чет мамлакатлар театрларида мазмунан суяқ эстрада ашуласи. 2. Шундай ашулаларни ижро этувчи аёл.

ШАНТАЖ. Бирор мақсадга эришиш, товлаш, бирор фойда чиқариш мақсадида «сирингни фош қиламан», «айбингни очиб ташлайман» деган зайдда дўқ уриш, қўрқитиш.

ШАПИРОГРАФ. Текстлардан нусха олиб кўпайтирадиган аппарат.

ШАПИТО. Цирк томошалари кўрсатиладиган йиғма (одатда брезентдан бўлган) палатка, шунингдек, шундай палаткада кўрсатиладиган цирк томошасининг ўзи (мас., шапито цирки).

ШАПКА. 1. Телпак. 2. Газетада бир неча мақола учун катта ҳарфлар билан терилган умумий сарлавҳа.

ШАР. 1. *мат.* Айлананинг ўз диаметри атрофида айланишидан ҳосил бўлган геометрик жисм. 2. Шундай шаклга эга бўлган нарсас, мас., бильярд шари.

◆ **Ҳаво шари** — аэростат. **Ер шари** — Ер планетаси. **Синов шари** — атмосфера шаронини аниқлаб олиш учун осмонга чиқарилган, учирилган ҳаво шари.

ШАРЖ. 1. Бирор шахс портретини ёки бошқа бирор нарсани, воқеани унинг характерли томонларини бўрттириб, карикатура шаклида тасвирлаш. 2. Шу залда чизилган портрет ёки расм.

ШАРИК. 1. Кичкина шар, шарча. 2. *физиол.* Қоннинг таркибий қисми, қон таначаси. Яна қаранг: *Лейкоцитлар* ва *Эритроцитлар*.

ШАРИКЛИ. Шариги бўлган; шарик воситаси билан ҳаракат қиладиган, ишлайдиган, мас., шарикли подшипник, шарикли ручка ва ш. к.

ШАРИКОПОДШИПНИК. Шарикли подшипник — айланувчи деталь юзаси билан таянч юза ўртасидаги шариклар қўйилган подшипник.

ШАРЛАТАН. Ўзини илмли, билимдон деб кўрсатувчи, нодон, алдамчи, товламачи.

ШАРМАНКА. Елкага осиб олиб, бураб чалинадиган қутти шаклидаги механик музыка асбоби. Кўчама-кўча юриб машҳур халқ қўшиқларини ижро этиш учун ишлатилган.

ШАССИ. 1. *тех.* Турли машина, механизм ва мосламаларнинг рамаси ёки рамага ўрилатилган кузовидан бошқа ҳамма қисмлари. 2. Самолётнинг қўниш ёки ердан кўтарилиш вақтида уни ерда юргизадиган қисми.

ШАТУН. *тех.* Двигатель валини поршень билан улайдиган деталь.

ШАХТА. 1. Қончиликда фойдали қазилмалар қазиб чиқариш билан шуғулланувчи мустақил ишлаб чиқариш хўжалик бўлимаси, шунингдек, кўмир, руда сингари фойдали қазилмалар қазиб олинadиган жой, қон ва унинг ер ости қисми ҳамда ер устидаги иншоот ва барча ускуналари. 2. Баъзи иншоот ва қурилмаларнинг қудуқ шаклидаги қисми, мас., лифт шахтаси.

ШАШКА. 164, 100 ёки 144 та оқ-қора катакли тахтада 12, 20 ёки 30 та оқ ва 12, 20 ёки 30 та қора доналар билан маълум қондага мувофиқ ўйналадиган ўйин. 2. Шундай ўйиннинг жами доналари. 3. Портлатиш учун ишлатиладиган, прессланган тротил ёки широксилнили қутича-кубик. 4. *ҳарб.* Маскировка мақсадида тутун парда ҳосил қиладиган модда билан тўлдирилган металл қутича.

ШВЕЙЦАР (эр), **ШВЕЙЦАРКА** (аёл). Меҳмонхона, ресторан, муассаса ва ҳ. к. ларнинг ташқари эшигида қоровуллик қилувчи киши.

ШВЕЛЛЕР, *тех.* Кесими «п» ҳарфи шаклида бўлган темир. Тўсин ва ҳ. к. лар учун ишлатилади.

ШЕВИОТ. Жун ёки ярим жун майин газлама. Ўстки кийимлар тикиш учун ишлатилади.

ШЕВРЕТ. Қўй терисидан қилинган юмшоқ кўй.

ШЕВРО. Эчки терисидан қилинган юмшоқ кўй.

ШЕЛЛАК. Лок, сурғуч, пластмасса ва ҳ. к. лар ишлаб чиқаришда ишлатиладиган табиий смола.

ШЕЛУХА. Чигит пўчоғи. Молларга ем сифатида берилади.

ШЕРИФ. Ирландия, Англия, АҚШда маъмурий ва суд ишларини олиб борадиган мансабдор шахс.

ШЕСТЕРНЯ, тех. Ҳаракат узатадиган тишли гилдирак.

ШИМПАНЗЕ. Африкада яшайдиган одамсимон маймун.

ШИНА. 1. Гилдиракка кийгизиладиган, насос билан дам бериладиган резинка тўғи ва унинг резинка камераси. 2. *мед.* Синган ёки чиққан суякни қимирлатмаслик учун қўйиладиган тахтакач.

ШИНЕЛЬ. Орқасида бурмаси ва белбоғчаси бўлган махсус бичимдаги устки форма кийими.

ШИФЕР. 1. Гил тупроқли қора ёки кулранг сланец. 2. Шундай сланецдан ёки асбест билан цементдан тайёрланган бинокорлик материали.

ШИФОН. Юпқа ип ёки ипак газлама.

ШИФОНЕР. Қийим-кечак сақланадиган шкаф, жовон.

ШИФР. 1. Махфий ёзувнинг шартли белгилари, махфий ёзишмалар учун ишлатиладиган, маълум бир система асосида рақамлар ёки ҳарфий белгилардан тузилган, фақат махсус очкич ёрдами билан ўқиладиган шартли алифбе. 2. Кутубхона китобларига, ҳужжат ва ҳ. к. ларга қўйиладиган рўйхат белгиси.

ШИФРАТОР. Алоқа, телемеханика, радиолокация ва ҳоказоларда сигнал берадиган мослама.

ШИФРЛАШ. Шифровка (1-маъносида) сўз. айн. ўзи.

ШИФРОВКА. 1. Шифр билан ёзиш. 2. Шифр ёзилган текст.

ШИФРОГРАММА. Шифр билан берилган ёки олинган телеграмма.

ШИХТА, тех. Металлургия, кимёвий ва бошқа агрегатларда қайта ишланиши лозим бўлган материалларнинг, мас., руда, шлак ва ҳоказоларнинг аралашмаси.

ШКАЛА. 1. Ўлчов асбобларининг даража кўрсаткичлари ёзилган чизгичи ёки циферблати. 2. Бирор катталиқни, миқдорни, хусусиятни ўлчаш ёки баҳолаш учун қабул қилинган сонлар системаси, мас., Цельсий шкаласи.

ШКАФ. Китоб, турли анжом ва ҳ. к. лар солиб қўйиладиган мебель тури, жавон, мас., китоб шкафи, кўзгули шкаф.

ШҚИВ. тех. Бир ўқдан иккинчи ўққа тасма ёки арқон орқали ҳаракат узатадиган икки гилдиракдан бири.

ШҚИПЕР. 1. Савдо кемасининг капитани. 2. Денгиз кемаларида ҳўжалик мудир. 3. Шатакка олиб юриладиган дарё кемасининг командири.

ШЛАГБАУМ. Заставада ёки темир йўлни кесиб ўтган жойларда йўловчиларни текшириб кўриш ёки поезд ўтиб кетиш пайтида поезди йўлига ҳеч кимни қўймаслик учун тўсиб қўйиладиган кўтарма дор.

ШЛАК. 1. Рудадан металл эритиб олишда ҳосил бўладиган ширшасимон ёки тошсимон модда, тошқол, мас., домна шлаки. 2. Учоқда ёнган тошқўмир кули, чиқити; бу ҳам қурилиш материалари (цемент, блок ва бошқалар) тайёрлашда қўлланилади.

◆ **Домна шлаг** — домна печида ҳўян эритишда ҳосил бўладиган чўкинди қурилиш материали; фишт қуйиш учун цемент сунъий тошлар, блоклар тайёрлашда қўшимча материал сифатида ишлатилади.

ШЛАКОБЕТОН. Цемент, қум ва шлак қоришмасидан тайёрланган енгил бетон.

ШЛАКОБЛОК. Шлак билан цемент аралаштириб тайёрланган қурилиш материали.

ШЛАНГА. Сув ўтмайдиган мато ёки резинкадан ясалган ичаксимон труба. Ўт ўчириш ва бошқа ишларда қўлланилади.

ШЛЁМ. 1. Дубулға — қадимги замонларда ва ўрта асрларда зарбдан сақланиш учун бошга кийилган темир қалпоқ. 2. Пулат шлём — жангчининг бошини ўқ ва снаряд осколкаларидан сақлайдиган каска, пулат қалпоқ. 3. Юмшоқ астарли чарм шлём. Авиацияда, бронетанк ва механикалаштирилган қўшнларда, баъзи спорт ўйинларида бошини лат ейишдан, зарбдан сақлаш учун кийилади.

ШЛЕМОФОН. Учувчилар ва танкчилар киядиган, ичига гаплашиш мосламаси ўрнатилган шлём ва шу гаплашиш мосламасининг ўзи.

ШЛИФОВКА, ШЛИФОВКА ҚИЛИШ. Металл, ёғоч ойна ва ҳ. к. ларни силлиқ қилиш, маълум шаклга келтириш мақсадида уларга абразив материаллар ёрдамида ишлов бериш, силлиқлаш.

ШЛЮЗ. 1. Кемаларни дарё ёки каналнинг бир участкасидан сувнинг юзи паст ёки баланд бўлган иккинчи участкасига ўтказиш имконини берадиган, дарвозалар орқали ўзаро туташган гидротехник кемалардан иборат иншоот. 2. Тўғонларнинг очилиб-ёпиладиган дарвозаси.

ШЛЮПКА. Эшаклар ёрдами билан юрадиган, баъзан елканли ёки моторли палубасиз кичкина кема, қайиқ.

ШЛЯХТА. Майда поляк дворянлари.

ШНУР. 1. Эшилган ёки тўқилган боғич ип, мас., ботника шнур. 2. Электр шнур.

ШОВИНИЗМ (Наполеоннинг босқинчилик сиёсати тарафдори бўлган француз солдати Шовин исмидан). Ўтакетган агрессив буржуа миллатчилиги — бир миллат манфаатларини бошқа барча миллатларнинг манфаатларига қарама-қарши қўйиб, халқлар ўртасида миллий низо ва душманчилик туғдириб, уларни забт этиш, асоратга солишга қаратилган реакцион буржуа сиёсати. Ҳозирги вақтда шовинизмнинг илҳомчилари бўлган америка-инглиз империалистлари бутун дунёда ўз ҳукмронликларини ўрнатиш ва халқларни асоратга солиш мақсадида инглиз-сакс ирқининг бошқа барча халқлардан устун туришини тарғиб қилмоқдалар. СССРда ленинча миллий сиёсатнинг амалга оширилиши ва социалистик интернационализмнинг тўла ғалаба қозониши натижасида шовинизм таг-томири билан қуритиб юборилди.

ШОК, мед. Руҳан ёки жисмоний зарба натижасида организмнинг оғир лат ейиши, шикастланиши.

ШОКОЛАД. Какао уруғи, шакар ва резаворлар аралашмасидан тайёрланган бўтқа ёки порошок; шундай бўтқа ёки порошокдан тайёрланган конфет ёки плитка.

ШОМОНИЗМ. Шомон дини. Анимизмга асосланган ибтидоий дин формаларидан бири. Синфий жамият пайдо бўлишидан аввалги даврда юзага келган бу дин Осиё, Океания, Шимолий Америка ва Африка халқлари ўртасида кенг ёйилган. Бошқа динлар сингари шомонизм ҳам реакцион роль ўйнайди.

ШОМПОЛ. Милтиқ стволини тозалаш ва мойлаш ёки оғзидан ўқланадиган милтиққа заряд жойлаш учун белгиланган ингичка металл таёқча.

ШОССЕ. Тош ёки шағал ётқизилган, бетон ёки асфальт билан қопланган катта йўл.

ШОТЛАНДКА. Ип, ярим жун ёки ипакдан тўқилган катак-катак газлама.

ШОФЕР. Автомобиль ҳайдовчи.

ШПАКЛЕВКА. 1. Бўяш ёки пардозлаш олдидан махсус замазка билан тешик-ёриқларни бекитиб текислаш. 2. Шу мақсад учун ишлатиладиган замазка.

ШПАЛ. 1. Темир йўл рельслари остига ётқизиладиган ёғоч, темир-бетон ёки металл тўсин. 2. 1943 йилгача Совет Армиясида старший командирлар составига бериб келинган даража белгилари.

ШПАРГАЛКА. Ўқувчиларнинг имтиҳон маҳалида ўқитувчини алдаш ва ундан бекитиб фойдаланиш учун тайёрлаб олган ёзувлари.

ШПАТ, мин. Силикатларга мансуб баъзи минералларнинг умумий номи, мас., дала шпати.

ШПИЛЬКА. 1. Сочга қадаладиган тўғноғич. 2. махс. Этикдўзлар ишлатадиган махсус мих. 3. тех. Деталларни бириктирадиган икки учи резьбали деталь.

ШПИНДЕЛЬ. 1. Станокларнинг айланма ҳаракат берадиган асосий қисми. 2. Тўқиш машинасининг йиғи (дуги). 3. Бирор нарсанинг, мас., галтакининг ўқи. 4. Конус ёки цилиндр шаклидаги тишли пўлат валик, мас., пахта тергич машина шпиндели.

ШПОНКА, тех. Мослама, механизм, машина ва ҳ. к. ларнинг икки қисмини, мас., ўқ билан гилдирагини бир-бирига айланиб кетмайдиган қилиб маҳкамлайдиган деталь.

ШПРИЦ. Баданга дори юборадиган ёки қон оладиган хирургия асбоби.

ШРАПНЕЛЬ. ҳарб. Питра билан тўлдирилган артиллерия снаряди.

ШРИФТ. 1. Босмахонада турли текстларни териш учун ишлатиладиган ҳарф, тиниш белгилари, математик, кимёвий ва бошқа белгилар *литери*, уларнинг қоғозга босилган изи. 2. Езув шакли, мас., чертёж шрифти.

ШТАБ. 1. ҳарб. Қўшинларнинг бшқарувчи органи, мас., полк штаби, дивизия штаби, бош штаб 2. *а/чма.* Умуман раҳбарлик органи, мас., революция штаби.

◆ Бош штаб — давлат қуроли кучларининг олий штаби.

ШТАБ-КВАРТИРА. Штаб қароргоҳи, штаб ўрнашган жой.

ШТАМПА. 1. тех. Штамповка қиладиган, деталлар ясаيدиган қолип. 2. Расмий алоқа қоғозларига, ҳужжатларга босиладиган тўрт бурчакли муҳр.

ШТАМПОВКА. Металл ва баъзи бошқа материаллардан штамп орасига олиб, уриб деталь тайёрлаш. Бу тарзда ясалган деталь штампа формасини олади.

ШТАНГА. 1. тех. Турли асбоб ва механизмларда ишлатиладиган деталлардан бирининг номи. 2. *спорт.* Икки учига оғир металл шар ёки диска ўрнатилган стержень. 3. *спорт.* Футбол дарвозасининг кўндаланг ёғочи.

ШТАНГЕНЦИРКУЛЬ. Деталларнинг қалинлигини, йўғонлигини ёки диаметрини ўлчайдиган асбоб.

ШТАПЕЛЬ. 1. *махс.* Қалта-калта толалардан иборат сунъий ёки синтетик тола ва шундай толадан тўқилган газлама.

ШТАТ I. Бирор муассасада ишловчиларнинг вазифалари ва маошлари кўрсатилган, тегишли органлар томонидан тасдиқ этилган ҳодимлар состави.

ШТАТ II. Баъзи бир буржуа федератив республикаларида, мас., Америка Қўшма Штатлари, Мексика, Венесуэла ва Бразилияда ўз ўзини идора қилувчи маъмурий территориал бўлима.

ШТАТИВ. 1. Турли асбоб, кимёвий идиш ва ш. к. ни тутиб турадиган таглик. 2. Фото ёки киноаппаратлар, астрономия, геодезия асбоблари ва ҳ. к. лар ўрнатиладиган уч оёқ.

ШТЕПСЕЛЬ. Электр тармоғига турли электр занжирларини, мас., стол лампаси, иситгич, дазмол ва ҳ. к. ни улайдиган металл стержень.

ШТИК. Милтиқ найзаси.

ШТОЛЬНЯ. Кончиликда — ер юзига чиқадиغان қилиб қавланган горизонтал ёки қияроқ йўлак. Бунинг акси — *штрек*.

ШТОПОР. 1. *авиа.* Олий пилотаж шаклларида бири — самолётнинг юқоридан пастга қараб спирал чизиқ бўйлаб шўнғиб учishi. 2. Бошқариш йўқолганлиги туфайли самолётнинг ўз ўқи атрофида гир айланиб ерга йиқилиши.

ШТОРМ. Пўртана, қаттиқ довул (денгизда).

ШТРАФ. Жазо сифатида олинадиган жарима.

ШТРЕЙКБРЕХЕР. Капиталистик мамлакатларда — забастовка, иш ташлаш ва стачка маҳалларида иш ташламай, хўжайинга ёллашиб, ишчилар синфи манфаатига хизмат қилувчи хонн. Буржуазия ҳамisha штрейкбрехерларни қўллаб келади.

ШТРЕК. Кончиликда — ер юзига чиқмайдиган қилиб горизонтал йўналишда қавланган жой. Бунинг акси — *штольня*.

ШТРИХ. 1. Расмнинг асосий элементларидан бўлган чизиқ.

2. Чизмачиликда — ингичка туташ ёки узук-узук чизиқ.

ШТУРВАЛ. Кема, самолёт ва бошқа машиналарининг ҳаракатини бошқарадиган руль чамбари.

ШТУРМ. 1. *ҳарб.* Душман қалъасига, мустаҳкамланган позициясига, таянч пунктига қилинган шиддатли ҳужум. 2. *кўчма.* Астойдил, имкон борича қилинган ҳаракат, қатъий киришиш.

ШТУРМАН. Кема ва самолётларни энг мувофиқ йўл танилаб бошқариб борувчи мутахассис.

ШТУРМЧИ. Жанг майдоннда паст учиб душманининг ердаги, сувдаги кучларини ўққа тутувчи ҳарбий самолёт.

ШТУРМЧИЛИК. Ишни бир ритмда, планли равишда ташкил қилмай, оқибатда бой берилган қулай фурсатнинг ўринини тўлдириш учун бўл-бўлга олиш, жадалга олиш, ҳайбарақаллачилик.

ШУБА. Мўйнадан, турли синтетик толалардан тикилган қишлоқ усти кийим, мас., нейлон шуба.

ШУРУП, тех. Ёғоч ёки металл деталларни маҳкамлаш учун ишлатиладиган бурама миҳ.

ШЧИТ. 1. *тех.* Электр ўлчаш ва контрол асбоблари ўрнатиш мармар тахта. 2. *ҳарб.* Отиш машқлари ўтказишда қўйиладиган катта нишон ёки нишонлар қоқиладиган катта тахта. 3. Гидротех-

никада — тўғоннинг сув сатҳини кўтариш ёки пасайтириш учун хизмат қиладиган сурилма мосламаси. 4. спорт. Баскетбол тўри (халтаси) ўрнатилган тахта. 5. Кўргазма ва ш. к. ларда экспонат қўйиладиган, қоқиладиган тахта.

ШҮОҚҚОР. Фин буржуазияси ва қулоқлари томонидан революцион ҳаракатни бостириш мақсадида тузилган ҳарбийлаштирилган реакцион ташкилот (1917 йилда ташкил этилган). Шюцкор Финляндияда фашизмнинг таянчи бўлган ва СССРга қарши урушда актив қатнашган эди. 1944 йилда СССР билан Финляндия ўртасида тузилган битимга мувофиқ шюцкор тарқатиб юборилди.

Э

ЭБОНИТ. Вулканизация қилинган резина қорималаридан иборат қаттиқ материал. Турли нарсалар (мас., галантерея буюмлари) тайёрлаш учун ва электротехникада изоляция материали сифатида кенг қўлланилади.

ЭВАКОГОСПИТАЛЬ, ЭВАКУАЦИОН ГОСПИТАЛЬ. Уруш маҳалида эвакуация қилинган ярадорларни ва касалларни ётқизиб даволайдиган госпиталь.

ЭВАКОПУНКТ, ЭВАКУАЦИОН ПУНКТ. Уруш маҳалида ярадор, касал бўлганларни эвакуация қилиш, уларга медицина ёрдами кўрсатиш, оёққа турганларни мамлакат ичкарисидagi даволовчи муассасаларга юбориб туриш учун хизмат қилувчи эвакуацион транспорт ва даволаш муассасалари группасини бирлаштирувчи пункт.

ЭВАКУАЦИЯ. 1. Қўшинларни улар эгаллаб турган территория ёки мамлакатдан олиб чиқиш. 2. Аҳолини, ҳарбий мулк-анжом, саноат ускуналарини, асир ва ярадорларни уруш майдонидан, жанг ҳаракатлари кетаётган территориядан, душман ҳужуми ёки табиий офат хавфи остида қолган районлардан мамлакат ичкарисига, беҳатар ерларга олиб чиқиб кетиш.

ЭВАПОРОМЕТР. Сув ҳавзаларида ва заминда бугланаётган сув миқдорини ўлчайдиган асбоб.

ЭВКАЛИПТ, бот. Австралияда ўсадиган донмий яшил дарахт. Эвкалипт СССРнинг жанубида, Қора денгиз бўйларида ўстирилмоқда. Бу дарахтнинг таркибида медицинада ишлатиладиган эфир мойи бўлади.

ЭВОЛЮЦИОН. Эволюцияга оид, узлуксиз ва тадрижий суратда тақомиллашиб, ўсиб, ривожланиб борадиган, эволюцияни, тадрижий ривожланишни ўрганадиган, ифодалайдиган, мас., эволюцион назария, эволюцион процесс, эволюцион физиология ва ш. к.

◆ **Эволюцион назария** — органик дунёнинг тарихий тараққиёти тўғрисидаги таълимот, мас., Ч. Дарвиннинг эволюцион назарияси. Бу назарияга кўра ҳозирги ва ўтмиш даврдаги организмлар ўзларидан аввал ўтган организмларнинг узоқ даврлар мобайнида ўзгариб ва ривожланиб бориши натижасида вужудга келган. Эволюцион назария табиатни диалектик-материалистик асосда тушунишнинг негизини ташкил этади.

ЭВОЛЮЦИОНИЗМ. 1. Барча мавжудот узлуксиз ривожланиб туради деган таълимот. 2. Фалсафа ва фанда ривожланиш процес-

сида сакраш йўли билан бўладиган революцион сифат ўзгаришларни инкор этувчи ғайри-илмий оқим.

ЭВОЛЮЦИЯ. 1. Табиат ва жамиятдаги ҳодисаларнинг ҳаракат, ривожланиш формаларидан бири — узлуксиз, тадрижий, секин-аста содир бўладиган миқдор ўзгариши. Миқдор ўзгаришларининг тўпланиши натижасидаги сифат ўзгаришлари революцион йўл билан содир бўлади. Эволюция, революция ҳаракат ва тараққиётнинг ўзаро чамбарчас боғланган зарурий формаларидир, чин маънодаги ҳар қандай тараққиёт эволюция билан революциянинг бирлигидир. Эволюция революцияни тайёрлайди ва унинг учун замин ҳозирлаб беради, революция эса эволюцияни тугаллаб, бундан кейинги эволюция учун сифат жиҳатидан ўзгача янги имкониятлар яратади, шу йўл билан келгуси тараққиёт учун йўл очиб беради. 2. Армия ёки флотнинг саф тартиб қиладиган тактик ҳаракатлари, маневрлар.

ЭВРИСТИКА. Масалалар қўйиш, уларни текшириш ва ҳал этиш методикаси, ёрдамчи саволлар воситасида ўқитиш усуллари мажмуи.

ЭВФЕМИЗМ. Бирор сабабга кўра ишлатиш ноқулай ёки ноўрин бўлган сўз ёки ибора ўрнига ишлатилган сўз ёки ибора, мас., «туғди» дейиш ўрнига «кўзи ёриди», деб ишлатиш каби.

ЭГОИЗМ. Худбинлик, ўзинигина билиш, ўз манфаатини бошқа кишилар манфаатидан, жамият манфаатидан юқори қўйиш. Эгоизм хусусий мулкчилик ва эксплуатацияга асосланган тузумнинг самарасидир, коммунистик, жамият кишилари учун ётдир.

ЭГОИСТ. Худбин, ўзинигина билувчи, ўз манфаатини бошқаларникидан, жамият манфаатларидан юқори қўювчи одам.

ЭЖЕКТОР. 1. Эжекция (1-маъносиди) ҳодисаси асосида ишлайдиган аппарат, мас., турбина эжектори. 2. Затворни орқага тортганда ёки тепкини кўтарганда отилган ўқ гилзасини автоматик равишда ташқарига чиқариб ташлайдиган механизм. 3. Қуролларнинг стволдаги порох газларини ҳаво ёки буғ оқими юбориб тозалайдиган асбоб.

◆ **Турбина эжектори** — тошқин вақтларида турбинада сув босимини нормал сақлайдиган асбоб.

ЭЖЕКЦИЯ. 1. Турли моддаларнинг бир-бирига, мас., сув билан буғнинг, қум билан сув ва ҳ. к. нинг аралashi процесси. Бунда босим остидаги бир модда иккинчи моддага таъсир кўрсатади ва уни тартиб маълум томонга йўналтиради. 2. *гидр.* Тошқин ёки сел маҳалларида турбиналарнинг нормал ишлаши учун босимни сунъий равишда бирдек сақлаб туриш.

ЭКВАТОР (географик экватор ёки ер экватори). Ер шарининг икки қутби оралигидан ўтган, Ер шарини Шимолий ва Жанубий ярим шарларга ажратган фаразий айлана. Экваторда кун билан тунининг узунлиги доимо тенг бўлади.

ЭКВАТОРИАЛ I. Ҳар қандай осмон jisминини унинг суткалик ҳаракати давомида кузатишга имкон берадиган астрономик асбоб.

ЭКВАТОРИАЛ II. Экваторга онд, экваторда бўладиган, мас., экваториал иқлим, экваториал координат.

ЭКВИВАЛЕНТ. 1. Тенгдош, бирор нарсага ҳар жиҳатдан тенг, мувофиқ, мос келадиган ва унинг ўрнини боса оладиган нарса, мас., эквивалент сўзлар. 2. эк. Спёсий иқтисод фанида — бир товарнинг қийматининг ифодалайдиган иккинчи товар.

ЭЙНШТЕЙНИЙ. Менделеев даврий системаси учинчи группасининг активидлар олчасига мансуб радиоактив кимёвий элемент. 1952 йилда сунъий йўл билан олинган.

ЭЙФОРИЯ, *мед.* Миянинг шикастланиши, фалаж бўлиши ва миёда шиш пайдо бўлиши натижасида кишининг ўз-ўзидан хурсанд бўлавериши, «боқибегамлиги» билан характерланадиган касаллик.

ЭҚЗЕМА, *мед.* Иссиқлик ва пуфакчалар тошириб, йиринглатиб, баданини қаттиқ қичитадиган тери касаллиги.

ЭКЗОГАМИЯ. Ўз қабиласидаги, уруғидаги кишига уйланиш ёки эрга тегишни ман қилувчи одат. Дастлаб ибтидоний жамият даврида вужудга келган.

ЭКЗОСФЕРА. Ер атмосферасидан 800—1000 километр баландликдаги қатлам. Мана шу қатламдан атмосферавий газларнинг атом ва молекулалари жаҳон фазасига тарқалади.

ЭКЗОТЕРМИҚ, *хим.* Иссиқлик чиқариш, бериш билан боғлиқ бўлган, иссиқлик чиқарадиган, мас., экзотермик реакция, экзотермик процесс ва ш. к.

ЭКЗОТИКА. Ўзга юрт, эл-халқларнинг европаликлар учун ғала-ти, қизиқ туйиладиган урф-одатлари, санъат ва бошқа соҳаларга, табиатига онд хусусиятлари.

ЭКИПАЖ. 1. Кема, космик кема, самолёт ёки танк командасида хизмат қилувчилар состави, мас., кема экипажи, самолёт экипажи, космик кема экипажи ва ш. к. 2. *ҳарб.* Ҳарбий-денгиз флотининг флот командасини тўлдириш учун хизмат қиладиган қирғоқдаги пилота қўшини.

ЭҚҚЕР. Ер сатҳида кўпинча 90°, 60° ёки 45° бурчак яшаш учун ишлатиладиган геодезик асбоб.

ЭҚЛЕКТИЗМ. Турли фикр ва қарашларни, бир-бирига зид назария ёки ҳар турли ғоявий оқимларни принципсизлик билан механик суратда қориштириб юбориш, бирлаштириш.

ЭҚЛЕКТИҚ. Эқлектизмга онд, эқлектизм билан суғорилган, мас., эқлектик фалсафа, эқлектик дунёқараш.

ЭҚЛИМЕТР. Жойнинг горизонтга нисбатан қиялигини аниқлайдиган геодезик асбоб.

ЭҚЛИПТИКА, *астр.* Ернинг Қуёш аτροφидидаги йиллик йўли жойлашган фаразий текислик.

ЭҚОГЕНЕЗ. Организмлар экологик хусусиятини тарихий ўзгариш жараёни.

ЭҚОЛОГИЯ. Биологиянинг киши, ҳайвон ёки ўсимлик организм билан атроф-муҳит ўртасидаги ўзаро муносабатни ўрганадиган бўлими.

ЭҚОНОМАЙЗЕР, *тех.* 1. Ташқарига чиқиб кетаётган тутун ёки ишлаб бўлган буг иссиқлигидан фойдаланиб сув ёки ҳавони иситадиган қурилма. 2. Қарбюраторнинг двигател энг катта нагрузка билан ишлаганда ёнувчи аралашмани бойитиб берувчи мосламаси.

ЭҚОНОМИЗМ. XIX асрнинг охири, XX асрнинг бошларида рус социал-демократлари орасида пайдо бўлган ва революцион марксизмга қарши қаратилган оппортунистик оқим. Экономизм тарафдорлари ишчилар фақат иқтисодий кураш олиб боришлари керак деб даъво қилар, ишчилар синфининг сиёсий курашини ва революциядаги раҳбарлик ролини инкор қилар ҳамда ишчилар синфининг мустақил сиёсий партиясини яратишга қарши чиқар эдилар.

ЭКОНОМИКА. 1. Бирор ижтимоий тузумнинг, ижтимоий ишлаб чиқариш кучлари тараққиётининг ишлаб чиқариш муносабатлари мажмуи, ижтимоий тузумнинг базиси, мас., социализм экономикаси, капитализм экономикаси ва ҳ. к. 2. Бирор мамлакатнинг, районнинг халқ хўжалиги, ишлаб чиқариш кучлари аҳволи, мас., халқ демократияси мамлакатларининг экономикаси, Фарғона экономикаси ва ш. к. 3. Мамлакат халқ хўжалиги тармоқларининг тузилиши ва моддий-молиявий аҳволи, мас., саноат экономикаси, қишлоқ хўжалик экономикаси. 4. Халқ хўжалиги тармоқларининг моддий-молиявий томонларини ўрганадиган фан.

ЭКОНОМИСТ. 1. Экономика соҳасининг мутахассиси; халқ хўжалигининг айрим соҳалари бўйича мутахассис киши. 2. Экономизм тарафдори.

ЭКРАН. 1. Кинофильмлар кўрсатиш учун рамкага тортиб қўйилган оқ парда, рамкага олинган оқ девор ва ш. к. 2. *тех.* Турли энергияларнинг нурланишидан сақланиш ёки фойдаланиш мақсадида нурларни ютадиган ёки ўзгартирадиган, акс эттирадиган юзали аппарат, мас., радиоаппаратура экрани. 3. Нур тасвирларни ва сигналларни қабул қилиб олиб кўрсатадиган юза, мас., телевизор экрани. 4. Кино санъати, мас., совет экрани усталари.

ЭКРАНЛАШТИРИШ. 1. Бадний проза ва драматургия асарларини экран учун мослаш, кинога олиб кўрсатиш, мас., «Бой ила хизматчи» драмасини экранлаштириш. 2. *физ.* Асбобларни электр, магнитавий майдон, ҳар хил нурлар ва ҳоказо ташқи таъсирлардан сақлаш, ҳимоя қилиш.

ЭКСГАУСТЕР. Корхоналарда бузуқ ёки зарарли ҳавони, чанг ва ш. к. ларни чиқариб юборадиган, ҳавони тозалайдиган вентилятор.

ЭКСГУМАЦИЯ, мед. Суд-медицина экспертизаси учун мурдани гўрдан қазиб олиш.

ЭКСИКАТОР. Ҳаводаги намликни тез тортиб оладиган моддаларни қуриштиш ва асраш учун ишлатиладиган қалин деворли шиша асбоб.

ЭКСКАВАТОР. Ер қазийдиган ва тупроқ чиқариб ташлайдиган машина.

ЭКСКУРС. Бирор масалани баён қилишда бу масала билан алоқадор бўлмаган бошқа масалаларни ҳам йўл-йўлакай ёритиб ўтиш мақсадида асосий темадан, мавзудан четга чиқиш, аynи мавзуга доир бошқа масалаларни ҳам ёритиб ўтиш.

ЭКСКУРСИЯ. Музей, виставка, корхона, машҳур ёки хушманзара жой ва ш. к. ларни коллектив суратда бориб кўриш, илмий, спорт ёки кўнгил очиш мақсадида саёҳат, сайр қилиш.

ЭКСКУРСОВОД. Экскурсантларга экспонатлар ҳақида тушунтиришлар берувчи, экскурсантларни диққатга сазовор жойлар билан таништирувчи киши.

ЭКСПАНСИОНИЗМ. Агрессив экспансия сиёсати.

ЭКСПАНСИЯ. Империалистик давлатларнинг, капиталистик монополияларнинг ўзга территория, бозорларни, хомашё манбаларини босиб олишга, ўз сиёсий ва иқтисодий таъсир доирасини кенгайтиришга қаратилган агрессив сиёсати. Экспансия иқтисодий (демпинг, савдо кураши) йўллар билан ва ғайри иқтисодий (уруш, бошқа

мамлакатларни иқтисодий ва сиёсий жиҳатдан асоратга солиш) йўл-лар билан олиб борилади.

ЭКСПАТРИАЦИЯ. Ихтиёрий ёки мажбурий тарзда ватанидан чиқариб юбориш. Одатда экспатриация қилинган киши граждaнлик ҳуқуқидан маҳрум бўлади.

ЭКСПЕДИТОР. 1. Корхона ёки муассасада мол-товар, хат ва шу кабиларни жойларга жўнатиш, олиб келиш билан шуғулланувчи ходим. 2. Революциядан олдинги Россияда баъзи муассасаларнинг бўлим бошлиғи.

ЭКСПЕДИЦИЯ. 1. Бирор илмий мақсад ёки алоҳида топшириқ билан уюштирилган сафар ва унинг қатнашчилари, мас., илмий экспедиция, ҳарбий экспедиция. 2. Баъзи муассаса ёки корхоналарнинг, мас., товар, расмий қоғоз ва ёзишмаларни қабул қилиб олиш, жойларга юбориш, тарқатиш билан шуғулланувчи бўлими, мас., газета экспедицияси, почта экспедицияси ва ш. к. 3. Революциядан олдинги Россияда давлат муассасасининг иш юритиш бўлими.

ЭКСПЕРИМЕНТ. 1. Илмий тажриба, бирор илмий мақсадни кўзлаб қилинган тажриба. 2. Умуман тажриба, синов, синаб кўриш, синаш.

ЭКСПЕРИМЕНТАЛ. Экспериментга асосланган, тажриба асосида олинган, эксперимент, илмий, тажриба ўтказиладиган, мас., экспериментал метод, экспериментал фонетика, экспериментал медицина институти ва ш. к.

ЭКСПЕРТ. Тегшли мутахассисларнинг иштирокисиз ҳал қилиб бўлмайдиган қийин, мужмал масалани ҳал этиш, шундай ишлар юзасидан экспертиза ўтказиш учун таклиф этилган мутахассис.

ЭКСПЕРТИЗА. 1. Ҳуқуқ соҳасида — текширилаётган ёки кўри-лаётган иш юзасидан тўғри хулосаларга келиш учун шу материал-ларнинг мутахассис кишилар томонидан текширилиши, кўрилиши, мас., илмий экспертиза. 2. Экспертлар комиссияси.

◆ **Суд-медицина экспертизаси** — тергов, прокуратура, суд ор-ганларида қўзғалган ва ҳал қилиниши учун медицина билими талаб этиладиган масалалар бўйича фикр берувчи врач ёки врачлар томо-нидан олиб бориладиган текшириш. **Врачлар экспертизаси** — қайси даражада меҳнат қобилияти йўқолганлигини, майблик, мажруҳлик даражаси ва бошқаларни аниқлаш учун ўтказиладиган махсус тек-шириш; врачлар экспертизаси (ВКК) врачларнинг маслаҳатлашув комиссияси (ВТЭК) врачлардан иборат меҳнат қобилиятини текши-рувчи эксперт комиссиясида ўтказилади.

ЭКСПЛАНТАЦИЯ, биол. Хужайраларни организмдан ташқари ўстиришнинг экспериментал методи.

ЭКСПЛИКАЦИЯ. 1. План, харита ва ҳоказоларда ҳар хил шартли белгиларни изоҳловчи, тушунтирувчи текст. 2. Драматик спектакль, опера, балет ва ҳикояларни саҳнага қўювчи режиссёрнинг шу асарларни саҳнага қўйиш плани ва ундаги кўрсатмалари.

ЭКСПЛУАТАТОР. Эксплуатация қилувчи, бировларнинг, ёлла-нувчиларнинг меҳнатидан фойдаланувчи хусусий мулкчи, корхона, ишлаб чиқариш воситаларининг эгаси — капиталист, помещик, қулоқ.

ЭКСПЛУАТАЦИЯ 1. Киши кучидан фойдаланиш, ишлаб чиқариш воситаларига эга бўлган хусусий мулкчиларнинг бошқалар қилган меҳнат натижасини, маҳсулини ўзлаштириб олиши. Эксплуатация ҳар

қандай антагонистик синфий жамиятда муқаррар мавжуд бўлади, жамият ўзгариши билан фақат унинг формаларигина ўзгаради.

ЭКСПЛУАТАЦИЯ II. Корхона, машина, транспорт воситалари ва ҳ. к. лардан фойдаланиш, уларни ишлатиш.

ЭКСПОЗИМЕТР. Фото ва киносъемка маҳалида экспозицияни (3-маъносида) аниқлайдиган асбоб.

ЭКСПОЗИЦИЯ. 1. Адабий ёки музикавий асарнинг кириш қисми, асарнинг асосий сюжетида олдин бўлиб ўтган воқеалар баён этилган муқаддимаси. 2. Музей, виставка материалларининг томошабинларга кўрсатиш учун маълум бир системада жойлаштирилиши ва шу материалларнинг ўзи. 3. Фотографияда — суратга олаётганда ёруғлик сезгир материалга тушаётган ёруғлик миқдори.

ЭКСПОНАТ. Саноат, қишлоқ хўжалик маҳсулотлари, санъат асарлари ва бошқаларнинг виставка ёки музейга қўйилган намунаси, умуман музейга, виставкага қўйилган нарсас.

ЭКСПОНЕНТ. Кўргазмага, виставкага ўз экспонатини қўйган киши ёки ташкилот.

ЭКСПОНОМЕТР — қ. Экспозиметр.

ЭКСПОРТ. Чет элларга мол ёки капитал чиқариш ва четга чиқарилган мол, капитал миқдори. Акси — *импорт*.

◆ **Контрреволюция экспорти** — гоёларни, мафкурани, контрреволюцияни тарқатиш, бошқа мамлакатларга зўрлаб сингдириш. **Революция экспорти** — гоёларни, мафкурани, революцияни тарқатиш, бошқа мамлакатларга зўрлаб сингдиришдан иборат марксизм-ленинизмга зид ҳаракат.

ЭКСПРЕСС. Жуда тез юрадиган ва катта-катта станция, пристанлардагина тўхтаб ўтадиган поезд, пароход ва бошқалар.

ЭКСПРЕССИВ. Экспрессияга эга бўлган, маънодор, таъсирли, мас., экспрессив нутқ, тилининг экспрессив воситалари.

ЭКСПРЕССИОНИЗМ. XX аср бошларида буржуа санъати ва адабиётида пайдо бўлган реакцион идеалистик оқим. Бу оқим санъаткорнинг ички дунёсини унинг субъектив кечинмаларини таъвирлашни биринчи ўринга қўяди, индивидуализм, субъективизм ва формализмни қаттиқ ҳимоя қилади.

ЭКСПРЕССИЯ. Ифодалилиқ, ифода кучи, таъсири, бирор ҳис-туйғу, кечинма ва ҳ. к. ларнинг зуҳур этилиши.

ЭКСПРОМТ, муз. Эркин формада ёзилган кичик музика асари.

ЭКСПРОПРИАЦИЯ. Бирор ижтимоий синф ёки табақанинг иккинчи бир ижтимоий синф ёки табақа томонидан ишлаб чиқариш воситаларидан ва илгариги ҳуқуқлардан маҳрум этилиши. СССРда Улуғ Октябрь социалистик революциясидан кейин эксплуататор синфлар экспроприация қилинди — буржуазия ва помещикларга қараши ер-мулк, фабрика, завод ва ҳ. к. лар жамоат мулкига, социалистик мулкка айлантирилди. Халқ демократияси мамлакатларида ҳам асосий ишлаб чиқариш воситалари жамоат мулкига айлантирилган.

ЭКСТЕРН. Бирор мактаб ёки ўқув юртида бевосита ўқимасдан, ўзича тайёрланиб имтиҳон берувчи киши.

ЭКСТЕРНАТ. Ўқув юртида бевосита ўқимасдан ўзича тайёрланиб имтиҳондан ўтиш тартиби.

ЭКСТЕРРИТОРИАЛ, *юр.* Экстерриториаллик ҳуқуқига эга бўлган.

ЭКСТЕРРИТОРИАЛЛИК, *юр.* Давлатлар томонидан дипломатик вакилларга бериладиган алоҳида имтиёзлар — уларнинг маҳаллий судлар томонидан суд қилинмаслиги, солиқлардан озод қилиниши ва ҳ. к.

ЭКСТИРПАЦИЯ, *мед.* Бададаги бирор органи ёки шиши операцияда тамомила олиб ташлаш.

ЭКСТРА. Энг яхши, энг олий (товар сорти ҳақида), мас., экстра ёғ, экстра чой ва ш. к.

ЭКСТРАДИЦИЯ, *юр.* Бирор давлат қонунларини бузган чет элли кишиларни ўз давлатига топшириш.

ЭКСТРАКТ. Бирор эритувчи таъсирида ўсимлик ёки ҳайвон тўқималаридан олинган модда, мас., шарбат, жавҳар, қиём ва ш. к.

ЭКСТРАКТИВ, *хим.* Экстракция йўли билан олинган, экстракт хоссасига эга бўлган, мас., экстрактив моддалар.

ЭКСТРАКЦИЯ. 1. *мед.* Бирор аъзони, мас., тишини олиб ташлаш, 2. *хим.* Қаттиқ ёки суюқ аралашмалардан эритувчилар (спирт, бензол ва бошқалар) ёрдами билан бирор таркибий қисминини ажратиб олиш, мас., мойни экстракция қилиш. 3. *биол.* Ўсимлик таркибидagi керакли моддани суюқликка ўтказиб, ундан шарбат олиш усули.

ЭКСТРЕМИЗМ. Кескин тадбир-чора ва фикрларга тарафдорлик (одатда сиёсатда).

ЭКС-ЧЕМПИОН. Собиқ чемпион, мас., М. Ботвинник шахмат бўйича экс-чемпиондир.

ЭЛАСТИКЛИК. Эластик хоссага эгалик, қайишқоқлик, эги-лувчанлик, чўзилувчанлик, мас., резинанинг эластиклиги.

ЭЛЕВАТОР. 1. Ғаллани туширадиган ва юклайдиган механизмлар билан ускуналанган катта ғалла омбори. Одатда йирик ғалла тайёрлаш пунктларида, темир йўл станциялари ва портларда қурилади. 2. Сочилувчан ва донали юкларни бир жойдан иккинчи жойга кўчириш учун белгиланган, узлуксиз ҳаракат қилиб турувчи транспорт машинаси.

ЭЛЕГИЯ. 1. Қадимги юнон (грек) ва рус классик адабиётида лирик поэзия турларидан бири; ғамгин, аламли, мунгли шеър. 2. Мунгли оҳангда ёзилган вокал ёки чолгу музикавий асар.

ЭЛЕКТР. 1. Зарядланган зарраларнинг, мас., электрон, позитрон, протон ва ҳаказоларнинг ҳаракати ва ўзаро таъсири билан боғлиқ бўлган ҳодисалар мажмуи. 2. Шу ҳодисалар асосида юзага келадиган ва халқ хўжалиги ҳамда маиший мақсадлар учун ишлатиладиган энергия турларидан бири. 3. Шундай энергиядан ҳосил бўладиган ёруғлик.

ЭЛЕКТРАРРА. Электродвигатель воситасида ҳаракатга келадиган арра.

ЭЛЕКТРАСБОБ. Электр асбоби — электр токи ёки двигатели воситасида ишлайдиган электрарра, электропечь, электрбурғи каби асбоблар.

ЭЛЕКТРБУРҒИ. Кон қудуқларини бурғилаш учун ишлатиладиган, электродвигатель билан юргизиладиган машина.

ЭЛЕКТРИК, ЭЛЕКТРИЯВИЙ. Электрга, электроэнергияга оид. мас., электрик мослама.

ЭЛЕКТРИК. 1. с. т. *Электротехник.* 2. *Электротехника*, электр саноати соҳасида ишловчи ёки электротехникани ўрганувчи киши.

ЭЛЕКТРИЧКА. Электрлаштирилган темир йўлда юрадиган поезд.

ЭЛЕКТРКОМБАЙН. Электр токи қуввати билан юрадиган комбайн.

ЭЛЕКТРЛАМПА, ЭЛЕКТР ЛАМПАСИ. Электр токи қуввати билан ёритиладиган ёхуд иситиладиган асбоб, мас., Ильич лампаси (лампочкаси), радиоприёмник лампаси ва ҳ. к.

ЭЛЕКТРЛАШ. 1. *физ.* Жисмга электрзаряд бериш, жисмни зарядлаш. 2. *мед.* Электр билан даволаш.

ЭЛЕКТРЛАШТИРИШ. Саноат ва халқ хўжалигида электр энергиясини қўллаш, турмуш эҳтиёжлари учун электрдан кенг фойдаланиш. Саноат ва қишлоқ хўжалигини электрлаштириш — техника тараққиётининг ишлаб чиқариш жараёналарини механизациялаш ва автоматлаштиришнинг негизидир.

ЭЛЕКТРМАШИНА. Электроэнергия ҳосил қиладиган ёки уни механик энергияга айлантирадиган машина.

ЭЛЕКТРМАШИНАСОЗЛИК. Саноатнинг электрмашиналар ва уларнинг эҳтиёт (запас) қисмларини ишлаб чиқарадиган соҳаси.

ЭЛЕКТРМОТОР. қ. *Электродвигатель.*

ЭЛЕКТРНАСОС. Электр токи қуввати билан ишлайдиган насос.

ЭЛЕКТРО... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, «электрический» маъносини, яъни электрга алоқадорликни билдиради, мас., *электротехника, электростанция, электромеханика, электровоз* ва ш. к.

ЭЛЕКТРОАВТОМАТИКА. Электр токи қуввати билан ишлайдиган автоматик асбоб-ускуналар.

ЭЛЕКТРОАВТОМАТЛАШ. Электр токи қуввати билан ишлайдиган автоматик асбоб-ускуналар ўрнатиш, қуриш.

ЭЛЕКТРОАКУСТИКА. Фан ва техниканинг товуш тўлқинларини электр тўлқинларга ёки электр тўлқинларни товуш тўлқинларига айлантириш ҳамда электрасбоблар воситасида товушларни ёзиб олиш ва эшиттириш билан шугулланадиган соҳаси.

ЭЛЕКТРОАППАРАТУРА. Электр токи қуввати билан ишлайдиган аппаратлар мажмуи.

ЭЛЕКТРОВОДОКАЧКА. Электр токи қуввати билан сув тортадиган (чиқарадиган) махсус насос.

ЭЛЕКТРОВОЗ. Электродвигатель кучи билан юрадиган локомотив.

ЭЛЕКТРОГАСТРОГРАФ. Ошқозон касалликларини аниқлаб берадиган асбоб.

ЭЛЕКТРОГРАММОФОН. Электр токи қуввати билан ишлайдиган граммофон.

ЭЛЕКТРОД. 1. Сууюқлик ёки газга электр ўтказиш учун ишлатиладиган пластинка, стержень, шар ва ҳ. к. лар шаклидаги ўтказгич; электр билан пайвандлаш ёки кесишда ишлатиладиган қисмларга ток ўтказадиган деталь. 2. Тўр ёки пластинка шаклида ишланган, электрон лампа ичига жойлаштирилган ва электрик майдонни юзага келтириш ҳамда токка таъсир қилиш учун қўлланиладиган ўтказгичлар.

ЭЛЕКТРОДВИГАТЕЛЬ, ЭЛЕКТР ДВИГАТЕЛИ. Электроэнергияни механик энергияга айлантирадиган машина, электромотор.

ЭЛЕКТРОДИАГНОСТИКА, мед. Электр токи ёрдами билан асаб ёки мушакнинг ҳолатини аниқлаш.

ЭЛЕКТРОДИНАМИКА. Физиканинг электрзарядлар ҳаракатини, уларнинг ўзаро таъсирини ўрганадиган бўлими.

ЭЛЕКТРОДИНАМОМЕТР. Электр токи қувватини ўлчайдиган асбоб.

ЭЛЕКТРОДРЕНАЖ, тех. Дренаж ишида электр токи қувватидан фойдаланиш.

ЭЛЕКТРОИНКУБАТОР. Электр токи қуввати билан ишлайдиган инкубатор.

ЭЛЕКТРОКАБЕЛЬ, ЭЛЕКТРКАБЕЛЬ. қ. Кабель.

ЭЛЕКТРОКАР. Аккумулятор токидан қувват олиб юрадиган арава; завод, вокзал ва ҳ. к. жойларда юк ташиш учун ишлатилади.

ЭЛЕКТРОКАРДИОГРАММА. Юрак уришининг электрокардиографда ёзиб олинган график тасвири.

ЭЛЕКТРОКАРДИОГРАФ. Юракнинг уриши, тегиши натижасида ҳосил бўлган электроимпульсларни қайд этувчи асбоб.

ЭЛЕКТРОКАРДИОГРАФИЯ. Юракнинг уриши, тегиши натижасида ҳосил бўлган электроимпульсларни график равишда қайд этиш йўли билан юракнинг физиологик хусусиятларини текшириш методи.

ЭЛЕКТРОЛЕТ. Электр токи қуввати билан ишлайдиган учиниш аппарати.

ЭЛЕКТРОЛИЗ, хим. Электролитдан электр токи ўтаётганда моддаларнинг таркибий қисмларга ажралиб электрода ўтириш процесси.

ЭЛЕКТРОЛИНИЯ, ЭЛЕКТР ЛИНИЯСИ. Электр энергиясини бирор жойга етказиб бериш учун ўтказилган сим ва кабеллар системаси.

ЭЛЕКТРОЛИТ, хим. Электр токини ўтказадиган эритмада эриган модда. Кислота, асос ва тузлар шундай моддалар жумласидандир.

ЭЛЕКТРОЛИТИК, хим. 1. Электролизга оид, электролиз ҳодисасига асосланган, мас., электролитик йўл билан магний ҳосил қилиш. 2. Электролиз йўли билан олинган, мас., электролитик қўرғошнинг, электролитик темир.

ЭЛЕКТРОЛИТМАС, хим. Электр токини ўтказмайдиган эритмада эриган модда. Қанд, глюкоза ва қатор органик моддалар ана шундай моддалардандир.

ЭЛЕКТРОЛОМИНЕСЦЕНЦИЯ. Моддаларнинг радиоактив элементлар сочадиган катод ва рентген нурлар таъсири остида нур сочиши.

ЭЛЕКТРОМАГНЕТИЗМ, физ. Электр токи вужудга келтирадиган магнитавий ҳодисалар.

ЭЛЕКТРОМАГНИТ, ЭЛЕКТРМАГНИТ. Устига ўралган, изоляцияланган симдан электр токи ўтказилганда магнитланадиган темир ёки лўлат парчаси, темир ўзакли сим ўралган ғалтак.

ЭЛЕКТРОМАНФИЙЛИК. Элементнинг ҳам электрон бериш, ҳам электрон бириктириб олиш хусусияти.

ЭЛЕКТРОМЕТАЛЛУРГИЯ. Металлургиянинг электр токи

ёрдами билан металл ва металл қотишмалар тайёрлаш билан шуғулланидиган соҳаси.

ЭЛЕКТРОМЕТР, физ. Электр кучланиши, жисмларнинг электрик потенциални ўлчайдиган асбоб.

ЭЛЕКТРОМЕТРИЯ. Электрга оид катталикларни ўлчаш методлари ва усуллари мажмуи.

ЭЛЕКТРОМЕХАНИК. Электромеханика бўйича мутахассис бўлган шахс.

ЭЛЕКТРОМЕХАНИКА. Электротехниканинг электр энергия воситаси билан ишлайдиган электродвигателлар, электромашиналар, электромеханизмларни ясаш ва эксплуатация қилиш билан шуғулланидиган бўлими.

ЭЛЕКТРОМЕХАНИКАВИЙ. Электрик ва механикавий энергиядан фойдаланишга асосланган, мас., металлларга электромеханикавий ишлов бериш, электромеханикавий сут соғиш.

ЭЛЕКТРОМОБИЛЬ. Электр токи қуввати билан юрадиган автомобиль. Бундай автомобилнинг двигатели қувватни троллейбус, трамвай сингари ташқи манбадан эмас, балки унинг ўзига ўрнатилган манбадан олади.

ЭЛЕКТРОМОНТАЖ, ЭЛЕКТРМОНТАЖ. Электрасбобларни, электрускуналарни, электромеханизмларни йиғиш, ўрнатиш.

ЭЛЕКТРОМОНТЕР, ЭЛЕКТРМОНТЕР. Электрасбобларни, электрускуналарни бошқарувчи, шундай асбоб ва ускуналарни йиғувчи, ўрнатувчи, ремонт қилувчи малакали инчи.

ЭЛЕКТРОН I, физ. Манфий электр билан зарядланган заррачалардан бири; электронлар атомнинг таркибий қисми бўлиб, атомнинг муебат зарядланган ядроси атрофида ҳаракат қилади.

ЭЛЕКТРОН II. Магнийли енгил қотишмаларнинг умумий номи. Уларнинг составида магнийдан ташқари алюминий, рух, марганец ҳам бўлади. Самолёт, велосипед, ёзув машинкаси ва ш. к. ларнинг деталларини тайёрлашда ишлатилади.

ЭЛЕКТРОН III. Электронга ва электроникага оид, мас., электрон назария, электрон оптика.

◆ **Электрон лампа** — вакуумли ёхуд сийраклаштирилган газ билан тўлдирилган асбоб. Электрон лампа сим орқали алоқа қилишда, электрометрияда, автоматикада, телемеханикада кенг қўлланади. **Электрон назария** — электронларнинг ўзаро таъсири натижаида вужудга келадиган электрик ҳодисалар тўғрисидаги назария. **Электрон оптика** — физиканинг бир тармоғи; электрон ва ион тарам (даста)ларининг шаклланиши, тарқалиши ва фокусировка қилиниши (жамланиши)ни ўрганади. **Электрон ҳисоблаш машиналари** — Машина сўзига қаранг. **Электрон микроскоп** — электрон тарамлар (дасталар) ёрдамида микрообъектларни жуда катта қилиб кўрсатадиган микроскоп.

ЭЛЕКТРОН-ВОЛЬТ. Атом ва ядровий физикада энергия бирлиги.

ЭЛЕКТРОНИКА. Электротехниканинг вакуум, газ ва ярим ўтказгичлардан электр токи ўтиш ҳодисаларини ўрганидиган, бу ҳодисалар асосида электрон асбоб, ускуналар яратиш каби масалалар билан шуғулланидиган соҳаси.

ЭЛЕКТРОНОГРАФИЯ. Модданинг атом-молекуляр структурасини текшириш методи. Электронлар дифракциясини кузатишга

асосланадиган бу метод кристалларни, турли жисмларнинг сиргини, молекулаларнинг тузилишини ўрганишда қўлланилади. Бу махсус асбоб—электронограф ёрдамида амалга оширилади.

ЭЛЕКТРООПТИКА. Физиканинг моддаларнинг оптикавий хусусиятларига электрмайдоннинг таъсирини ўрганадиган бўлими.

ЭЛЕКТРОПЛАЗМА. Қисман қўзғалган нейтрал газ зарралари, мусбат ионлар ва манфий зарядли зарралар—электронлар ҳамда манфий ионларнинг аралашмаси.

ЭЛЕКТРОПОЕЗД. **ЭЛЕКТРПОЕЗД.** Ташқи тармоқдан қувват олувчи электродвигателли махсус вагонлар секциясидан иборат пассажир поезд.

ЭЛЕКТРОРАЗВЕДКА. Фойдали қазилмаларни, уларнинг таъсирида электрнинг ўзгаришларини ўлчаш асосида қидириш.

ЭЛЕКТРОСКОП. Жисмининг электрланган ёки электрланмаганлигини кўрсатувчи асбоб.

ЭЛЕКТРОСТАНЦИЯ, ЭЛЕКТРСТАНЦИЯ. Бошқа хилдаги энергияни электроэнергияга айлантирадиган корхона, станция.

ЭЛЕКТРОСТАТИКА. Физиканинг мувозанатдаги электр зарядларнинг ўзаро таъсири ва хусусиятларини ўрганадиган бўлими.

ЭЛЕКТРОСТАТИКАВИЙ. Электростатика ҳодисаларига оид, электростатика ҳодисаларидан фойдаланишга асосланган, мас., электростатикавий генератор.

ЭЛЕКТРОСЧЕТЧИК, ЭЛЕКТРСЧЕТЧИК. Маълум муддатда сарфланган электроэнергиянинг миқдорини ўлчайдиган счётчик.

ЭЛЕКТРОТЕРАПИЯ. Касалликларни электроэнергия таъсири билан даволаш.

ЭЛЕКТРОТЕРМИК. Электроэнергияни иссиқлик энергиясига айлантиришга асосланган, мас., электротермик процесс, буюмларни электротермик усулда ишлаш ва ҳ. к.

ЭЛЕКТРОТЕРМИЯ. Электротехниканинг турли моддаларни қизитиш ва эритиш учун улар орқали ток ўтган вақтда ҳосил бўладиган иссиқликдан фойдаланишга асосланган соҳаси.

ЭЛЕКТРОТЕХНИК. Электротехника бўйича мутахассис бўлган шахс.

ЭЛЕКТРОТЕХНИКА. 1. Электроэнергиядан практик мақсадлар учун фойдаланиш йўллариини ўрганадиган фан. 2. Техниканинг электр токини халқ ҳўжалигига татбиқ қилиш билан богланган соҳаси.

ЭЛЕКТРОТЕХНИКАВИЙ. Электротехникага оид, электротехникадан фойдаланишга асосланган, мас., электротехникавий саноат, электро техникавий асбоб.

ЭЛЕКТРОТРАКТОР. Электродвигатель воситасида ҳаракатга келадиган трактор.

ЭЛЕКТРОФИЗИОЛОГИЯ. Физиологиянинг организмда содир бўладиган электр ҳодисаларини, организмга, унинг тўқима ва органларига электр токининг таъсирини ўрганадиган бўлими.

ЭЛЕКТРОФИЛЬТР. Электр токи воситасида газларни чанг ва бошқа қотишма нарсалардан тозалайдиган асбоб.

ЭЛЕКТРОФОР. Индукция йўли билан электр заряд ҳосил қиладиган содда асбоб.

ЭЛЕКТРОФОРЕЗ. Электр токи таъсирида фазанинг бирор электрод томон ҳаракат қилиш ҳодисаси.

ЭЛЕКТРОХИМИЯ, ЭЛЕКТРКИМЕ. Физикавий кимёнинг моддаларда электр токи таъсири остида содир бўладиган кимёвий процессларини ҳамда кимёвий процесслар натижасида электр токининг пайдо бўлиш ходисаларини ўрганадиган бўлими.

ЭЛЕКТРОХИРУРГИЯ. Тўқима ва органларини ёриш, кесиш ёхуд йўқотишдан иборат хирургиявий метод. Бу метод юқори кучланишли ва юқори частотали электр токи ўтадиган махсус металл учлик (мас., ништар, игна, тугмачалар ва ҳ. к.) лар воситасида амалга оширилади. У кўпинча йирингли касалликларини даволаш ва онкологияда қўлланилади.

ЭЛЕКТРОХОД. Электродвигатель ёрдами билан юрадиган кема.

ЭЛЕКТРОЭНЕРГИЯ, ЭЛЕКТРЭНЕРГИЯ. Электр токининг энергияси (қуввати).

ЭЛЕКТРПАЙВАНД. Электр токи ёрдами билан металлларни бир-бирига улаш, пайвандлаш.

ЭЛЕКТРПАЙВАНДЧИ. Электрпайванд билан шугулланадиган ишчи-мутахассис.

ЭЛЕКТРПЕЧЬ. Электроэнергия билан иситиладиган махсус печь; саноатнинг турли соҳаларида қўлланилади.

ЭЛЕКТРПЛУГ. Электр токи қуввати билан ишлайдиган плуг.

ЭЛЕКТРПУЛАТ. Электрпечларда эритиб олинган юқори сифатли пўлат.

ЭЛЕКТРСАНОАТ, ЭЛЕКТР САНОАТИ. Саноатнинг электрик асбоб-ускуналар, материаллар ва ҳ. к. ларни ишлаб чиқарадиган тармоғи.

ЭЛЕКТРСОАТ. Электромагнитавий механизм воситасида ишлайдиган соат.

ЭЛЕКТРУЗАТИШ. 1. Бирор масофага электроэнергияни узатиш. 2. Электроэнергия узатиш мосламалари.

ЭЛЕКТРЮНГТАРОШЛИК. Электромашинака ёрдами билан қўйларнинг юнгини кирқиш.

ЭЛЕКТРУЛЧАГИЧ. Электроэнергияни ўлчайдиган асбоб-ускуналар мажмуи.

ЭЛИТА. Энг яхши, танланган, отбор (мас., отбор уруғлар, қимматбаҳо зотдор моллар ва ҳ. к.).

ЭЛЕМЕНТ I. 1. Бирор нарсанинг мураккаб бир бутуннинг таркибий қисми, мас., пьесада драматизм элементи, эртақдаги фантастик элементлар, ишшоот элементи ва ш. к. 2. Бирор ижтимоий гуруҳ намоиядаси, бирор ижтимоий гуруҳга мансуб шахс, киши, унсур (кўпинча кўплик формада келади), мас., жамиятнинг прогрессив элементлари, реакцион элементлар ва ш. к.

ЭЛЕМЕНТ II. 1. *хим.* Муайян хусусиятлари билан характерланадиган, оддий усуллар билан соддароқ моддаларга ажратиб бўлмайдиган энг содда модда. Ҳозирги вақтда 102 та элемент маълум, улар Д. И. Менделеевнинг даврий системасида маълум тартибда жойлашади. 2. Кимёвий реакция ҳисобига кучсиз электр ток ҳосил қиладиган асбоб, мас., гальвани элементи, қуруқ элемент ва бошқалар.

ЭЛЕМЕНТАР. 1. Бошланғич, ибтидоий, мас., элементар математика, элементар маълумот. 2. Жуда содда, осон, ўз-ўзидан тушунарли, маълум; юзаки, мас., элементар масала, элементар би-

лим ва ҳ. к. 3. *хим.* Таркибий қисмини аниқлаш билан боғлиқ бўлган, мас., элементар анализ, модданинг элементар состави ва ш. к. 4. Энг кичик, энг майда мас., элементар зарра.

ЭЛИКСИР. Спирт ёки мойда эритиб тайёрланган препарат. Медицинада ва косметикада ишлатилади.

ЭЛЛИПС. 1. Конус ёки цилиндрининг уларнинг ўқиға қия бўлган текислик билан кесилишидан ҳосил бўладиган берк эгри чизиқ ва шу шаклдаги нарса. 2. *Эллипсис сўз. айн. ўзи.*

ЭЛЛИПСИС, *лингв.* Назарда тутилган бирор сўзнинг гапда тушиб қолиши.

ЭЛЛИПСОИД, *мат.* Эллипснинг ўз ўқларидан бири атрофида айланишидан ҳосил бўлган геометрик сирт.

ЭЛЛИПТИК. 1. Эллипс шаклида бўлган, эллипс шаклидаги, мас., космик кеманинг эллиптик ҳаракати, эллиптик рессор. 2. *лингв.* Назарда тутилган бирор сўзнинг гапда тушиб қолишига асосланган, мас., эллиптик ибора.

ЭМАЛЬ. 1. Сир, мас., каструлканинг эмали. 2. *анат.* Тиш устини қоплаб турган қаттиқ ялтироқ модда.

ЭМБАРГО, *юр.* 1. Чет мамлакатга мол чиқариш ёки чет мамлакатдан мол киритишнинг давлат томонидан таъқиқлаб қўйилиши. 2. Чет эл кемаларининг мамлакат портларига киришнинг ёки улардан чиқиб кетишнинг таъқиқлаб қўйиш. 3. Чет давлатга қарашли мол-мулкни, мас., кема, ҳарбий анжом ва бошқаларни мамлакат территориясидан чиқармасдан ушлаб қолиш.

ЭМБЛЕМА. Тамга, аломат, бирор тушунча ёки гояннинг шартли ёки символик белгиси, рамзи, мас., ўроқ ва болға ишчилар билан деҳқонлар иттифоқининг эмблемасидир, каптар тишчилик эмблемасидир ва ҳ. к.

ЭМБРИОГЕНЕЗ, *биол.* Эмбрионал ривожланиш процесси.

ЭМБРИОЛОГИЯ. Биологиянинг одам, ҳайвон ва ўсимлик эмбрионларининг ўсишини, ривожланишини ўрганадиган бўлими.

ЭМБРИОН, *биол.* Одам ёки ҳайвоннинг пушти, куртаги, муртаги.

ЭМИГРАЦИЯ. 1. Ўз мамлакатидан бошқа бир мамлакатга кўчиб кетиш, муҳожирлик. 2. Муҳожирликдаги ҳаёт, мас., рус революционерлари эмиграцияда, ўз ватанидан йироқда ҳормай-толмай ишладилар. 3. Эмиграциядаги кишилар, эмигрантлар.

ЭМИРИТОН. Фортепьяно типдаги клавиатурали электр музика асбоби.

ЭМИССАР. Сиесий давлат ташкилоти томонидан махфий топшириқ билан одатда чет мамлакатга юбориладиган киши.

ЭМИССИЯ I. Қимматли қоғозлар, қоғоз пуллар чиқариш.

ЭМИССИЯ II, *физ.* Жисмларнинг сиртидан электронларнинг отилиб чиқиш ҳодисаси. Эмиссия турли сабаблар билан, мас., жисмларнинг қизитилиши, ёруғлик таъсири, электр майдонининг таъсири, зарядланган заррачалар билан бомбардимон қилиш натижасида рўй беради.

ЭМИТЕНТ. Қимматли қоғозлар, блокнотлар ёки қоғоз пуллар чиқарувчи муассаса ёки корхона.

ЭМОЦИОНАЛ. Эмоциялар, ҳис-туйғулар билан тўлган, эмоцияни, ҳис-туйғуларни ифодалайдиган, жўшқин, мас., эмоционал нутқ, эмоционал ибора ва ҳ. к.

ЭМПИРИЗМ, *фал.* 1. Ҳиссий гидрокси, тажрибани билишнинг бирдан-бир манбаи деб биладиган, назарий умумлашмага ва логик тафаккурга етарли баҳо бермайдиган ёки буларни бутунлай рад этадиган фалсафий оқим. 2. Назарий машғулотларга етарли баҳо бермай, фақат тажриба, иш олиб бориш; амалий иш.

ЭМПИРИК. 1. Эмпиризмга оид, эмпиризмга асосланган, мас., эмпирик фалсафа. 2. Тажрибага асосланган, мас., эмпирик хулоса.

ЭМПИРИОКРИТИЦИЗМ, *фал.* XIX аср охирида пайдо бўлган, моддий дунёнинг объектив мавжудлигини инкор этган субъектив идеалистик оқим; махизм. Бу оқимнинг қарашлари В. И. Лениннинг «Материализм ва эмпириокритицизм» номли тарихий асарида тамомила фойда этиб ташланган.

ЭМУЛЬГАТОР, *хим.* Эмульсия ҳосил қилишга ва унинг турғунлигини оширишга ёрдам берадиган модда.

ЭМУЛЬСИЯ. 1. Бир суюқлик заррачалари иккинчи суюқликда эримай муаллақ сузиб юрадиган эритма, мас., сувнинг ёғ ёки ишқор билан қоришмаси эмульсиядир. Кесувчи асбобларни ёки ишланаётган буюмни совутиш учун ишлатилади. 2. Пластика, фотоқоғоз ёки плёнка бетидagi ёруғлик сезгир қатлам.

ЭМФИЗЕМА, *мед.* 1. Бирор орган ёки тўқималарнинг ҳаво кириб кенгайиши. 2. Упканинг кенгайиб қолтишдан иборат касаллик.

ЭПИДЕМИЯ. Бирор жойда юқумли касаллиқнинг муттасил туриб қолиши, муқим бўлиб қолиши.

ЭНДОГАМИЯ. Ибтидоий жамоага хос бўлган, фақат ўз қабиласидаги, уруғидаги, ижтимоий гуруҳидаги кишига уйланиш ёки эрга тегиш одати.

ЭНДОДЕРМА, *бот.* Ўсимлик пояси ва илдизларининг ҳамма ички тўқималарини ўраб олган қатлами.

ЭНДОКАРД, **ЭНДОКАРДИЙ**. Юракнинг ички юзасини ўраб олган парда.

ЭНДОКАРДИТ, *мед.* Юрак ички пардасининг яллиғланиши.

ЭНДОКРИНОЛОГИЯ. Физиология ва медицинанинг ички секреция безларини ўрганадиган ва шунинг безлар тугдирган касалликларни даволаш усулларини ишлаб чиқадиغان бўлими.

ЭНДОСКОПИЯ, *мед.* Ички органларни ва найсимон тузулмаларни бевосита махсус асбоб — эндоскоп воситасида текшириш методи.

ЭНДШПИЛЬ. Шахмат ўйинида ўйиннинг охириги палласи.

ЭНЕОЛИТ, **ЭНЕОЛИТ ДАВРИ**. Археологияда — неолит давридан бронза даврига ўтиш маҳали. Бу маҳалда биринчи мис қуроллар пайдо бўлган.

ЭНЕРГЕТИКА. Энергиянинг ҳар хил турларини ўзгартириш, ҳосил қилиш, масофаларга узатиш ва улардан фойдаланиш масалалари билан шугулланадиган фан, техника ва саноат тармоқлари.

ЭНЕРГИЯ. Материянинг асосий хусусиятларидан бири, материянинг иш бажара олиш қобилиятининг мезони, мас., иссиқлик, электр, нур ва ш. к. энергиянинг турларидир.

ЭНЕРГО... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, «энергия» ва «энергетический» маъноларини, яъни энергияга ва энергетикага оидлиқни билдиради, мас.: *энергомашинасозлик, энергосистема, энергопоезд* ва ш. к.

ЭНЕРГОМАШИНАСОЗЛИК. Энергетика ускуналари ишлаб чиқариш ва саноатнинг энергетика учун машиналар, ускуналар ишлаб чиқарадиган соҳаси.

ЭНЕРГОПОЕЗД. Темир йўл платформаси ёки вагонга ўрнатилган кўча электр станция.

ЭНЕРГОСИСТЕМА. Электр линиялари орқали ўзаро боғланган ва бир марказдан бошқариладиган йирик электростанциялар бирлашмаси.

ЭНТОМОЛОГИЯ. Зоологиянинг ҳашаротларни ўрганадиган бўлими.

ЭНЦЕФАЛИТ, мед. Бош миянинг яллиғланиши.

ЭНЦИКЛОПЕДИСТЛАР. XVIII асрда яшаган, илм-фаннинг кўп томонларини эгаллаган илгор француз файласуфлари, ёзувчилари ва публицистларининг бир гуруҳи (Руссо, Дидро, Гольбах ва бошқалар). Энциклопедистларнинг маърифатпарварлик гоялари XVIII аср Франция буржуа революциясига идеологик жиҳатдан замин тайёрлашда катта роль ўйнаган.

ЭНЦИКЛОПЕДИЯ. Билимнинг ҳамма соҳаларини ўз ичига олган ёки бирор фан соҳасида тўлиқ маълумот берадиган дугат тарзидаги илмий қўлланма, қомус, мас., «Катта совет энциклопедияси» («Большая советская энциклопедия»), «Ўзбек совет энциклопедияси», «Медицина энциклопедияси», «Қишлоқ хўжалик энциклопедияси» ва бошқалар.

ЭПИГРАММА. 1. Қадимги Юнонистонда — ибодатхоналарнинг деворларига, ёдгорлик ва бошқаларга шеър ёки проза билан ёзилган, предметнинг аҳамиятини ифодалаган ёзувлар. 2. Қисқалинган ҳажвий шеър. 3. Бирор кимсанинг шаънига айтилган ёки ёзилган ўткир ҳажвий ибора, шеър ва ш.к.

ЭПИГРАФ. 1. Қадимги Юнонистонда — ёдгорликларга ёзиб қўйилган ёзувлар. 2. Адабий асарнинг ёки унинг бирор қисмининг бошланиш ўрнида тепага ёзиб қўйилган ва шу асар ёки бобнинг мазмунини ифодалайдиган, асарнинг асосий гоясини очиб берадиган цитата, ибора, мақол ёки матал ва бошқалар, мас., ленинчи «Искра» («Учқун») газетаси «Учқун алаига айланади» деган эпиграф билан чиқар эди.

ЭПИГРАФИКА. Қадимги ёзув текстларини, кўпинча тошларга, металл, сопол ва бошқа нарсаларга ёзилган ёзувларни ўрганиш билан шугулланадиган ёрдамчи тарих фани.

ЭПИДЕМИОЛОГИЯ. Юқумли касалликларнинг пайдо бўлиш сабабларини, тарқалиш йўллари ва уларга қарши кураш чораларини ўрганадиган фан.

ЭПИДЕМИЯ. Юқумли касалликнинг кенг тарқалиши.

ЭПИЗОД. 1. Айрим ҳаётий воқеа, ҳодиса. 2. Адабий асарда, пьеса, спектакль, кинофильм ва ш. к. да маълум даражада мустақил сюжетга эга бўлган тугал парча.

ЭПИЗООТИЯ. Ҳайвонларда бирор юқумли касалликнинг кенг тарқалиши.

ЭПИЗООТОЛОГИЯ. Қишлоқ хўжалик ҳайвонлари ўртасида юқумли касалликларнинг пайдо бўлиш сабабларини, тарқалиш йўллари ва уларга қарши кураш чораларини ўрганадиган илм.

ЭПИКА. Эпик асарлар, эпослар мажмуи

ЭПИКАРД, ЭПИКАРДИЙ. Юракнинг ташқи пардаси.

ЭПИКАРДИТ, *мед.* Юрак ташқи пардасининг яллиғланиши.

ЭПИЛОГ. 1. Адабий асарнинг якуловчи ва кўпинча асар қаҳрамонларининг тақдири билан таништирувчи хотима қисми. 2. *муз.* Операнинг хотима қисми.

ЭПИМАРКАЗ, **ЭПИЦЕНТР**. Зилзила маркази — гипоцентр устидаги Ер сатҳи, мас., зилзила эпицентри, водород бомбасининг портлаш эпицентри ва ҳ. к.

ЭПИТАФИЯ. 1. Қабрга, қабр тошига ёзилган ёзув. 2. *адаб.* Бирор кишининг вафоти муносабати билан ёзилган адабий асар.

ЭПИТЕТ, *адаб.* Нарса, воқеа, ҳодиса ва ҳ. к. ларнинг сифат-фазилатларини яққол кўрсатиш, тасвирли қилиб таърифлаш учун уларнинг номига қўшиб ишлатиладиган сўз ёки ибора, мас., *олтин куз*, *оқ олтин (пахта)* кабилар.

ЭПИФИТЛАР, *бот.* Бошқа ўсимликлар тавасида ўсадиган, лекин паразитлардан фарqli ўлароқ асосий ўсимлик танасидан эмас, балки атрофдаги муҳитдан озиқланадиган ўсимликлар.

ЭПОЛЕТ. Революциядан олдинги Россия ва чет мамлакатлар офицерларининг парад кийимига тақадиган алоҳида зар поғони.

ЭПОПЕЯ. Муҳим тарихий воқеаларни, халқ ҳаракати ва халқнинг бой, ранг-баранг ҳаётини тарихий ва кенг планда ёритган йирик асар, мас., Гомернинг «Одиссея» эпопеяси, Л. Н. Толстойнинг «Уруш ва тинчлик» эпопеяси.

ЭПОС. 1. Халқ оғзаки ижодиётида — қаҳрамонлик ва қаҳрамонлар ҳақидаги халқ дostonлари мажмун. 2. Адабиёт назариясида баён тарзидаги асар: повесть, роман, эпоея.

ЭРА. 1. Бирор йил ҳисобининг бошланган пайти ва шундай йил ҳисоби системасининг ўзи, мас., христианларнинг мелодий йил ҳисоби афсонавий «Христининг туғилиши»дан бошланади, мусулмонларнинг ҳижрий йил ҳисоби Муҳаммаднинг Маккадан Мадинага ҳижрат қилган маҳалидан, яъни мелодий 622 йилдан бошланган. қадимги римликларда йил ҳисоби Римнинг барпо қилинган маҳалидан — эрамизгача 753 йилдан бошланади ва ҳ. к. 2. Ернинг геологик тарихида — тоғ жинсларининг пайдо бўлиши билан характерланадиган жуда катта, бир неча ўн миллион йилларга тенг келадиган давр, мас., палеозой эраси, мезозой эраси, кайназой эраси ва ш. к. 3. Тарихий тараққиётда илгариги даврлардан тамомилан фарқ қиладиган давр, мас., социализм эраси.

ЭРБИЙ. Менделеев даврий системаси учинчи группасининг лантанидлар оиласига кирадиган кимёвий элемент; металл.

ЭРГОГРАФ. Одамнинг жисмоний иш қобилиятини график тарзда ёзиб оладиган асбоб.

ЭРИТРОЦИТЛАР, *физиол.* Қизил қон таначалари — қоннинг таркибий қисмларидан бири. Соғлом одамнинг 1 мм³ қонда 4—5 миллионгача эритроцит бўлади; тақ — *лейкоцитлар*.

ЭРМИТАЖ. Шаҳардан четдаги уй, парки бўлган павильон ва ҳ. к. XVIII асрдан бошлаб Петербургдаги Қишқи саройда барпо қилинган ва бадний коллекциялар тўпланган айрим заллар.

◆ **Давлат эрмитажи** — СССРдаги энг йирик бадний ва маданий-тарихий музей (Ленинградда жойлашган).

ЭРОЗИЯ. 1. *геол.* Ер қобиғининг сув, муз ёки шамол таъсирида емирилиш процесси. 2. *тех.* Металл сиртининг механик куч ёки электр заряди таъсирида емирилиши. 3. *мед.* Шиллиқ парданинг чақаланиши

ЭРУДИЦИЯ. Бир ёки бир неча фан соҳасида ва ҳаётда кўп билим, тажрибага эгалик, билимдонлик, заковат.

ЭСЕР. Социалист-революционер *сўз. айн. ўзи.*

ЭСКАДРА. 1. Ҳарбий-денгиз ёки ҳаво флотининг йирик қўшилмаси, мас., Қора денгиз эскадраси, броненослар эскадраси, эскадра миноноси ва бошқалар. 2. Иккинчи жаҳон уруши маҳалида баъзи чет эл армияларида, мас., Германия ва бошқа мамлакатларда ҳарбий-ҳаво кучлари қўшилмаси.

ЭСКАДРИЛЬЯ. Бир неча звено ёки отряддан иборат ҳарбий авиация бўлими.

ЭСКАДРОН. Отлиқ аскарларда полк ёки дивизиянинг 3—4 взводдан иборат бўлими. Пиёда қўшиндаги ротага тенг келади.

ЭСКАЛАТОР. Ўзи юрар зина. Метро, магазин ва ш. к. ларда одамларни юқорига чиқариш ва пастга тушириш учун хизмат қилади.

ЭСКИЗ. Хомаки, дастлабки, тахмин сурат, расм, лойиҳа ва ш. к. Шундай эскиз асосида сурат, лойиҳа ва ш. к. лар кейинчалик такомиллаштириб ишланади, мас., сурат эскизи, лойиҳа эскизи, механизм ёки айрим деталнинг эскизи ва бошқалар.

ЭСКОРТ. Ҳарбий конвой, қоровуллик, кузатиб бориш, мас., фахрий эскорт.

ЭСПЕРАНТО XIX асрнинг 80-йилларида варшавалик врач Л. Заменгоф томонидан таклиф этилган ва асосан роман тилларига асосланган халқаро сунъий тил. Бошқа сунъий тиллар сингари эсперанто ҳам кенг тарқалмай қолиб кетган бўлсада, сўнгги вақтларда унга қизиқиш бирмунча кучайди.

ЭССЕНЦИЯ. Бирор учувчан модданинг қуюқ, кучли эритмаси. Озиқ-овқатда ва фармацевтика саноатида, парфюмерияда ишлатилади, мас., сирка (уксус) эссенцияси, мева эссенцияси.

ЭСТАКАДА. Кўприкка ўхшатиб қурилган нишоот, юк ортиш ва тушириш, темир йўл ўтказиш, темир йўл устидан пиёда юриш, кемалар тўхташиш ва ҳ. к. мақсадлар учун қурилади.

ЭСТАФЕТА. 1. Чопувчилар, чапгичлар, сузувчилар, велосипедчилар ва ҳ. к. командаларнинг бир-биридан маълум масофада турган аъзолари белгиланган нарсани, мас., таёқчани бир-бирга етказиб, қўлдан-қўлга узатиб ўтказадиган мусобақаси. 2. Шундай мусобақаларда қўлма-қўл узатиладиган нарсанинг ўзи.

ЭСТЕТ. 1. Эстетизм (1-маъносида) тарафдори; гўзаллиқни, нафис санъатини, етук бадний формаларни сезувчи киши. 2. Гоясиз «соф санъат», эстетизм (2-маъносида) тарафдори.

ЭСТЕТИЗМ. 1. Эстетика талабларига жавоб берадиган нарсаларни, гўзаллиқни, нафис санъатини, етук бадний формаларни сезиш. 2. Санъатда мазмунни, гоявийлиқни бир чеккага йиғиштириб қўйиб, ортиқ даражада ташқи формаларга, «соф санъат»га берилиш; эстетикада формализм.

ЭСТЕТИКА. 1. Санъат ва бадний ижодиёт ҳақидаги, уларнинг формалари, қонуниятлари ҳақидаги, санъатнинг воқеликка муносабати ва ижтимоий роли ҳақидаги фалсафий таълимот. Марксча-ленинча эстетика санъатни ижтимоий онг формаларидан бири деб ҳисоблайди. 2. Бирор кишининг санъатга бўлган қарашлари системаси, мас., Н. Г. Чернышевский эстетикаси, Ҳамза эстетикаси ва ҳ. к. 3. Гўзаллик, нафосат, латофат, мас., ҳулқ-атвор эстетикаси.

ЭСТРАДА. 1. Саҳна санъатининг музика, ашула, бадий ўқиш, рақс, кичик-кичик драматик, кулгили асарлар, пародия ва ш. к. ларини ўз ичига олган кичик формаси. 2. Шундай концертлар кўрсатиладиган саҳна, театр.

ЭСЭСЧИ. Немис-фашист соқчи отрядларида ёки фашист-герман армиясининг махсус қисмларида хизмат қилган фашист, калла-кесар.

ЭТАЖЕРКА. Қитоблар тахлаб қўйиш учун белгиланган пол-кали, тўрт оёқли мебель тури.

ЭТАН, *хим.* Нефть газлари таркибида бўладиган туссиз ёнувчи газ.

ЭТАП. 1. *ҳарб.* Қўшинлар йўлидаги дам олиш ва таъминот пункти. 2. Революциядан олдинги Россияда сургунга олиб кетилаётган кишилар тўдаси, улар йўлидаги қўйиш жойи ва сургун жойигача босиб ўтилган йўл. 3. *спорт.* Югуриш мусобақалари ва пойгада умумий масофанинг айрим бўлаклари.

ЭТИКА. 1. Ахлоқни ижтимоий онг формаларидан бири сифатида ўрганадиган фалсафий таълимот. Марксизм ахлоқни (этикани) идеология формаларидан биридир ва у синфий жамиятда синфий характерга эга деб ўргатади. 2. Бирор синф, ижтимоий ташкилот ёки бирор касб эгаларига хос ахлоқ ва ахлоқ нормалари. «Ахлоқ ёки этика кишилик жамияти бунёдга келгандан бери мавжуддир» (М. И. Калинин).

ЭТИКЕТКА. Товар ёки жойланган нарса устига ёпиштириб қўйиладиган ва молнинг номи, фирма ёки фабрикаси, нархи ва ш. к. маълумотлар ёзиб қўйилган ёрлиқ, тамга қогоз.

ЭТИЛ, *хим.* Кўпгина органик бирикмалар таркибига кирадиган углевод ва водород атомларидан иборат кимёвий группа.

ЭТИЛЕН, *хим.* Углевод ва водороддан иборат, ҳаво билан биргаликда портловчи қоринша ҳосил қиладиган ёнувчи туссиз газ.

ЭТИМОЛОГИЯ, *лингв.* 1. Тилшуносликнинг сўзларнинг келиб чиқишини ўрганадиган бўлими. 2. Сўзларнинг келиб чиқиши ва уларнинг бошқа сўзлар билан муносабати.

ЭТИМОН, *лингв.* Бирор сўзнинг келиб чиқишига асос бўлган сўз, мас., «партия» сўзининг этимони латинча *pars* сўзидир.

ЭТИОЛОГИЯ, *мед.* 1. Касалликларнинг келиб чиқиш сабаблари ва шароитлари ҳақидаги билим. 2. Бирор касалликнинг пайдо бўлиш сабаби.

ЭНИК. Келиб чиқиш жиҳатидан бирор халққа мансуб бўлган, бирор халққа ва унинг маданиятига онд, мас., аҳолининг этник состави.

◆ **Аҳолининг этник состави** — аҳолининг қандай халқлардан ташкил топганлиги.

ЭТНО... Аслида рус тилида қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, элат, халқ ёки элатга, халққа онд деган маъноларни билдиради, мас.: *этнография*, *этногенез* ва ҳ. к.

ЭТНОГЕНЕЗ. 1. Халқнинг ёки халқларнинг келиб чиқиши. 2. Этнографиянинг халқларнинг келиб чиқишини ўрганадиган бўлими.

ЭТНОГРАФИЗМ. Қитоб, пьеса, роман ва ҳ. к. лардаги этнографик хусусият, тавсиф, деталь ва ш. к. лар.

ЭТНОГРАФИЯ. 1. Халқларнинг составини, келиб чиқишини, тарқалишини, турмуш ва урф-одатларини, моддий ва маънавий маданиятини, маданий-тарихий алоқаларини ўрганадиган тарих фани. Этнография тарих фанлари билан, айниқса археология билан ҳамда тилшунослик ва антропология фанлари билан мустаҳкам боғлиқдир. 2. Бирор халқнинг турмушига, маданияти ва урф-одатларига хос хусусиятлар мажмуи.

ЭТЮД. 1. Тасвирий санъатда бирор нарсанинг ўзига, аслига қараб ишланган дастлабки сурат, эскиз, скульптура ва ш. к. лар. Этюд, одатда, бирор катта асар яратиш учун материал бўлиб хизмат қилади. Этюд мустақил бадий асар тусини олиши ҳам мумкин. 2. *муз.* Ижрочилик маҳоратини ошириш учун ёзилган музикавий машқлар, чолғу асбобларига мослаб ёзилган пьеса. 3. Бирор масалага бағишлаб ёзилган, унчалик катта бўлмаган адабий асар. 4. Музика, театр, шахмат-шашка ўйини ва ҳ. к. ларда машқ қилишнинг бир тури.

ЭФИР. 1. Қадимги юнон мифологиясида — энг баланддаги соф, тиниқ ҳаво қатлами. 2. Радиотўлқинлар тарқаладиган ҳаво, фазо. 3. *хим.* Ўсимликлар таркибида бўладиган хушбўй суюқ органик моддаларнинг умумий номи, иффор мой. Медицина, парфюмерия ва техникада ишлатилади.

ЭФФЕКТ. 1. Зўр таъсир, кучли таассурот, натижа, фойда. 2. *физ.* Физикавий ҳодиса.

ЭФФУЗИЯ, геол. 1. Магмаларнинг ер юзига отилиб чиқиб қотиши. 2. *физ.* Газларнинг ғовак тўсиқларидан сизиб ўтиши.

ЭХОЛОТ. Деңизнинг чуқурлигини ўлчайдиган электронavigацион асбоб.

ЭШЕЛОН. 1. *ҳарб.* Кетма-кет саф тортган қўшинларнинг биринкетин жойланган қисми, мас., биринчи эшелон, учинчи эшелон ва ш. к. 2. Махсус юк, одам ёки аскар ортиб бораётган поезд состави, автомобиллар, мас., эшелон станциядан ўтди, янги эшелон келди ва ҳ. к.

Ю

ЮАНЬ. Хитой Халқ Республикасида пул бирлиги.

ЮБИЛЕЙ. Туғилган, бунёдга келган, ташкил топган ёки бўлиб ўтган кунга маълум йил (кўпинча ўн, йигирма беш, эзлик, юз ва ҳ. к. йил) тўлиши муносабати билан тантанали суратда ўтказиладиган қутлаш маросими, мас., шоир юбилеи, 50 йиллик юбилей, Ўзбекистон ССР ва Ўзкомпартиянинг 50 йиллик юбилеи ва ҳ. к.

ЮЛИАН: Юлиана календари. Эрамиздан олдинги 46 йилда Рим императори Юлий Цезарь томонидан таъсис этилган йилинома системаси.

ЮМОР. 1. Кишиларнинг характери ва хатти-ҳаракатидаги турли ҳаётий зиддиятларнинг кулгилн томонларини кўра билиш, уларни бегараз ҳажв қилиш, ҳазиломуз тасвирлаш. 2. Шу залда ёзилган адабий асар.

ЮМОРЕСКА. Юмор билан суғорилган кичик бадий асар.

ЮМОРИСТИКА. Юмористик адабиёт, юмористик бадний асарлар мажмуи.

ЮНГА. Кемада денгиз ишларини ўрганувчи ва матросликка тайёрланувчи ўспирин, шунингдек, кичик матрос.

ЮНЕСКО (бош ҳарфлар билан). Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг маориф, фан ва маданият масалалари билан шуғулланувчи ташкилотининг қисқартилган номи. ЮНЕСКО 1954 йилда ташкил этилган халқаро, ҳукуматлараро ташкилотдир. ЮНЕСКО уставининг биринчи моддасида қайд этилишича, бу ташкилот маориф, фан ва маданиятни тараққий эттириш орқали тинчлик ва хавфсизликни таъминлашга кўмаклашиш каби вазифаларни бажаради.

ЮНКЕР. 1. Феодал Пруссияда йирик ер эгаси, дворян; умуман йирик немис помещици. 2. Революциядан олдинги Россияда офицерлар тайёрлайдиган ҳарбий ўқув юртининг ўқувчиси. 3. XIX асрнинг 60-йилларигача Россияда маълум муддат хизмат қилиб, имтиҳон топширгандан кейин офицерлик унвонини олиш ҳуқуқига эга бўлган дворян боласи.

ЮПИТЕР I (бош ҳарф билан). Қадимги Рим мифологиясида худолар худоси. Қадимда уни Рим давлатининг ҳомийси деб билганлар ва қадимги юнон мифологиясидаги Зевс билан тенглаштирганлар.

ЮПИТЕР II (бош ҳарф билан). Қуёш системасининг Қуёшдан ҳисоблаганда бешинчи планетаси.

ЮПИТЕР III. Кинога олиш маҳалида ишлатиладиган жуда кучли электр ёриткич асбобларининг умумий номи.

ЮРА, ЮРА ДАВРИ. Ер тарихи мезозой эрасининг иккинчи даври. Бу даврда узун думли қушлар, игнабаргли ўсимликлар ва бошқалар пайдо бўлган.

ЮРИДИК. Ҳуқуқшуносликка ва ҳуқуққа оид, ҳуқуқий, ҳуқуқ нормалари билан боғлиқ бўлган; ҳуқуқшуносликни ва юриспруденцияни ўрганиш билан шуғулланадиган, мас., юридик факультет, юридик фаилар, юридик асос кабилар.

◆ **Юридик консултация** — аҳолига ҳуқуқ масалалари бўйича ёрдам кўрсатиш, маслаҳат бериш билан шуғулланувчи адвокатлар коллегияси бўлими.

ЮРИСДИКЦИЯ. 1. Суд қилиш, ҳуқуқ масалаларини кўриш ва ҳал қилиш ҳуқуқига эгалик. 2. Шундай ҳуқуқлардан фойдаланиб кўриладиган ишлар доираси, мас., халқаро юрисдикция, суд юрисдикцияси ва ҳ. к.

ЮРИСКОНСУЛЬТ. Муассаса ёки корхонанинг ҳуқуқ масалалари бўйича маслаҳат берувчи, суд ва бошқа ташкилотларда ўз муассасаси ёки корхонасининг манфаатларини ҳимоя қилувчи, унинг ҳуқуқий ва суд ишларини олиб борувчи доимий консултант, юристи.

ЮРИСПРУДЕНЦИЯ. Ҳуқуқ тўғрисидаги фаиларининг, ҳуқуқ нормаларининг амалий суратда қўлланиши билан алоқадор бўлган билимларининг мажмуи.

ЮРИСТ. Юридик маълумотга эга бўлган киши, ҳуқуқшунос; ҳуқуқ соҳасида амалий ёки илмий-текшириш иши олиб борувчи шахс.

ЮСТИЦИЯ. 1. Барча суд муассасалари, суд муассасалари мажмуи. 2. Адлия, адлия иши, мас., совет юстицияси.

Я

ЯГУАР, зоол. Жанубий ва Шимолй Америкада яшайдиган йўлбарссмон йиртқич ҳайвон.

ЯДРО I. 1. Бирор нарсанинг марказий қисми, ўзаги, мас., атом ядроси. 2. спорт. Итқитиш учун ишлатиладиган металл шар.

ЯДРО II. Марказий, ўзак қисмига оид, атом ўзагида бўладиган, ўзак энергиясидан фойдаланиш билан боғлиқ бўлган, мас., ядро физикаси, ядро энергияси, ядро реактори ва ҳ. к.

◆ **Ядро физикаси** — физиканинг атом ядросини ва унда бўладиган процессларни ўрганадиган бўлими.

ЯКОБИНЧИ. XVIII аср Франция буржуа революцияси даврида француз буржуазиясининг революцион-демократик табақаси вақили. Париж радикал снсьий клубининг аъзоси.

ЯНВАРЬ. Календарь йилининг биринчи ойи.

ЯНКИ. Америкада туғилган америкаликларнинг лақаби; Америка имперналистлари ҳам кўпинча шу ном билан аталади.

ЯРД. Англияда узунлик ўлчов бирлиги. Ярд 3 футга — 36 дюмга — 0,9144 метрга тенг.

ЯРИМАВТОМАТ. Мустақил суратда бир иш циклини бажарадиган, лекин бу цикли такрорлаш учун кишининг иштирок қилишини талаб этадиган машина, аппарат, механизм ва ҳ. к.

ЯРМАРКА. Мунтазам равишда маълум вақтда уюштирилдиган катта бозор. Ярмарка маҳалида ўйин-кулги, сайр-томошалар ҳам бўлади.

ЯРОВИЗАЦИЯ. Экинни тез ўсадиган, барвақт етиладиган қилиш ва унинг ҳосилдорлигини ошириш мақсадида уруғлиққа экиш олдида бериладиган агротехник ишлов.

ЯРУС. Театр биносидаги устма-уст жойлашган ўриндиқли ҳар бир қават, мас., биринчи ярус, тўртинчи ярус ва ш. к.

ЯХТА. Спорт ёки туристик мақсадлар учун белгиланган моторли ёки елкакли кема.

ЯХТ-КЛУБ. 1. Сув спорти билан шуғулланувчи спортчилар ташкилоти. 2. Шундай ташкилотнинг сув станцияси, шунингдек, шундай ташкилот жойлашган бино.

ЯЧЕЙКА. 1. Бирор йирик ташкилот составига кирган кичик ташкилий группа, мас., комсомол ячейкаси, партия ячейкаси. 2. ҳарб. Бир кишилик окоп.

◆ **Комсомол ячейкаси** — ВЛКСМ бошланғич ташкилоти (1934 йилгача шундай деб аталган). Партия ячейкаси — ВКП(б) бошланғич ташкилоти (1934 йилгача шундай деб аталган).

ЯШИК. Бирор нарса олиб (асраб) қўйиш учун ишлатиладиган тўртбурчакли қути.

АББРЕВИАТУРА ВА ҚИСҚАРТМА СЎЗЛАР РЎЙХАТИ

Ушбу рўйхат ҳозирги замон ўзбек матбуоти саҳифаларида, шунингдек, ижтимоий-сиёсий ва илмий асарларда ишлатиладиган 300 дан ортиқ аббревиатура ҳамда қисқартма сўзларни ўз ичига олади. Дугат қисмида изоҳ қилинган *вуз, загс, комсомол, колхоз, санбит, диамат* сингари аббревиатура ва қисқартма сўзлар бу рўйхатга такрор киритилмади. Русча формада ўзлаштирилган аббревиатура ва қисқартма сўзлар айнан ўзича олиниб, ёнима-ён уларнинг ўзбекча таржималари берилди. Ўзбек тили асосида тузилган аббревиатура ва қисқартма сўзларда эса уларнинг русча таржималари ва тегишли русча эквивалентлари келтирилди. Масалан:

МАСК — марказий армия спорт клуби — Центральный спортивный клуб армии — ЦСКА; **машремс** — машина-ремонт станцияси — машиноремонтная станция — МРС, **Тошду** — Тошкент давлат университети — Ташкентский государственный университет — **ТашГУ**. Ҳарфий қисқартмалар ҳар икки тилда ҳам бир хил бўлса, ундай ҳолларда фақат ўзбекча изоҳ берилди, мас., **РТС** — ремонт-техника станцияси. Ажиабий аббревиатуралар эса, аввал ўзбекча изоҳ қилиниб, сўнг манба-тилда кўрсатилди (**ФАИ, ФИФА, МЕН** аббревиатураларидаги сингари).

Бош сўзлардан кейин квадрат қавс ичида аббревиатура ва қисқартма сўзларнинг талаффузи кўрсатилди. Юлдузча шакли эса уларнинг тарихий ёки эскирган аббревиатура ёхуд қисқартма сўз эканлигини билдирувчи ишорадир.

А

ААССР, Абхазия АССР — Абхазия Автоном Совет Социалистик Республикаси.

агрофак [а-гро-фак] — агрономия факультети.

АДТ [а-де-те] — Америка давлатлари ташкилоти (русчада: Организация Американских государств — **ОАГ**).

АДН [а-дэ-эн] — Бутунгерман телеграф агентлиги (немисчадан) [ГДР да].

АМП [а-эм-пэ] — Албания меҳнат партияси (русчада: Албанская партия труда — **АПТ**).

АМФ [а-эм-фэ] — Америка меҳнат федерацияси (русчада: Американская федерация труда — **АФТ**).

Ан (-) ва АН (-) [ан ва а-эн] — 1. Антонов (самолётлар марказида), масалан, АН-2, АН-10. 2. О. К. Антонов яратган самолёт.

АНЗЮС [анзюс] — Австралия, Янги Зеландия ва АҚШ ўртасидаги ҳарбий блок (инглиз тилидан).

АНСА [анса] — Бирлашган миллий матбуот агентлиги (итальян тилидан).

АП [а-пэ] — АҚШ информациион агентлиги (инглизчадан).

АПА [а-пэ-а] — Австрия матбуот агентлиги (немис тилидан).

АПН [а-пэ-эн] — Агентство печати «Новости» — «Новости» матбуот агентлиги (янгилликлардан хабардор қилиб турувчи матбуот агентлиги).

АПП [а-пэ-пэ] — Покистон телеграф агентлиги (инглиз тилидан).

АРМС [армс] — автоматик радиометеорология станцияси.

АрмССР, Арманистон ССР — Арманистон Совет Социалистик Республикаси.

АСК [а-эс-ка] — Армия спорт клуби (русчада: Спортивный клуб армии — СКА).

АССР [а-эс-эс-эр] — Автоном Совет Социалистик Республикаси.

АТС [а-тэ-эс] — автоматик телефон станцияси.

АФП [а-фэ-пэ] — Франция информациион агентлиги (французчадан).

АХР [а-хэ-эр] — Албания Халқ Республикаси (русчада: Народная Республика Албании — НРА).

АЭС [а-эс] — атом электростанцияси.

Б

БАССР, Бошқирдистон АССР — Бошқирдистон Автоном Совет Социалистик Республикаси.

БАССР, Бурятия АССР — Бурятия Автоном Совет Социалистик Республикаси.

БАФ [баф] — Бирлашган Араб Федерацияси (русчада: Объединенная Арабская Федерация — ОАФ).

БГТО [бэ-гэ-тэ-о] — «Будь готов к труду и обороне» — «Меҳнатга ва мудофаага тайёр бўл» (*физкультура комплекси*).

Би-би-си — 1. Британия радиоэшигтириш корпорацияси (инглизчадан). 2. Шу корпорация радиостанцияси.

БИП [бип] — Бирма Ишчи партияси (русчада: Бирманская Рабочая партия — БРП).

биофак [биофак] — биология факультети.

БКП [бэ-кэ-пэ] — Болгария Коммунистик партияси.

БМТ [бэ-эм-тэ] — Бирлашган Миллатлар Ташкилоти (русчада: Организация Объединенных Наций — ООН).

бошбух [бошбух] — бош бухгалтер (русчада: главный бухгалтер — главбух).

БСМ [бэ-эс-эм] — болалар спорт мактаби (русчада: детская спортивная школа — ДСШ).

БССР, Белоруссия ССР — Белоруссия Совет Социалистик Республикаси.

БТС [бэ-тэ-эс] — болалар техника станцияси (русчада: детская техническая станция — ДТС).

БХР [бэ-хэ-эр] — Болгария Халқ Республикаси (русчада: Болгарская Народная Республика — БНР).

БХСР* [бэ-хэ-сэ-рэ] — Бухоро Халқ Совет Республикаси (1920—1924).

В

ВАК [вак] — Высшая аттестационная комиссия — Олий аттестация комиссияси.

ВАРНITCO* [варнитсо] — Всесоюзная ассоциация работников науки и техники для содействия социалистическому строительству — Социалистик қурилишга қўмаклашувчи фаи ва техника ходимлари умумиттифоқ ассоциацияси.

ВДНХ [вэ-дэ-эн-ха] — Выставка достижений народного хозяйства — Халқ хўжалиги ютуқлари выставкаси.

ВДР [вэ-дэ-эр] — Вьетнам Демократик Республикаси (русчада: Демократическая Республика Вьетнам — ДРВ).

ВИА [виа] — Вьетнам информацион агентлиги.

ВКК [вэ-ка-ка] — Врачебно-консультативная комиссия — Врачларнинг маслаҳат комиссияси.

ВКП(б)* [вэ-кэ-пэ-бэ] — Всесоюзная Коммунистическая партия (большевик) — Бутуниттифоқ Коммунист (большевиклар) партияси (1925—1952).

ВЛКСМ [вэ-лэ-кэ-сэ-эм] — Всесоюзный Ленинский Коммунистический Союз Молодёжи — Бутуниттифоқ Ленинчи Коммунистик Ешлар Союзи.

ВМП [вэ-эм-пэ] — Вьетнам Меҳнаткашлар партияси (русчада: Партия Трудящихся Вьетнама — ПТВ).

ВОКС [вокс] — Всесоюзное общество культурной связи с заграницей — Чет эллар билан маданий алоқа қилувчи умумиттифоқ жамияти (1925—1958).

ВСИП [вэ-сэ-и-пэ] — Венгрия социалистик ишчи партияси (русчада: Венгерская социалистическая рабочая партия — ВСРП).

ВСНК* [вэ-сэ-эн-ка] — Всероссийский Совет Народных Комиссаров — Умумроссия Халқ Комиссарлари Совети (1917—1932).

ВТЭК [втэк] — Врачебно-трудовая экспертная комиссия — Даволаш муассасалари қонида меҳнат қобилиятининг йўқолиши даражасини аниқлайдиган медицина комиссияси.

ВХР [вэ-хэ-эр] — Венгрия Халқ Республикаси (русчада: Венгерская Народная Республика — ВНР).

ВЦСПС [вэ-цэ-эс-пэ-эс] — Всесоюзный Центральный Совет Профессиональных Союзов — Умумиттифоқ Қасаба Союзлари Марказий Совети.

ВЧК* [вэ-чэ-ка] — Всероссийская чрезвычайная комиссия по борьбе с контрреволюцией и саботажем — Умумроссия контрреволюция ва саботажга қарши кураш фавқулудда комиссияси (1917—1922).

Г

ГАИ [гаи] — государственная автомобильная инспекция — давлат автомобиль инспекцияси.

ГАЗ [газ] — 1. Горький автомобиль заводи (автомобиллар маркасида, масалан, ГАЗ-53). 2. Шу завод чиқарган автомобиль.

ГБСП [гэ-бэ-эс-пэ] — Германия Бирлашган Социалистик партияси (русчада: Социалистическая Единая партия Германии — СЕПГ) [ГДР да].

ГДР [гэ-дэ-эр] — Германия Демократик Республикаси.

генплан [генплан] — генеральный план — бош план.

генштаб [генштаб] — генеральный штаб — бош штаб.

ГКП [гэ-кэ-пэ] — Германия Коммунистик партияси [ГФР да].

ГЛАВКА [главка] — главный комитет (главк) — бош комитет.

ГОСПЛАН [госплан] — Государственный плановый комитет СССР — СССР Давлат План Комитети.

ГОСТ ва **гост** — государственный общесоюзный стандарт — умумиттифоқ давлат стандарти.

ГОЭЛРО* *гоэлро* — государственная комиссия по электрификации России — Россияни электрлаштириш бўйича давлат комиссияси (1920).

ГрузССР, Грузия ССР — Грузия Совет Социалистик Республикаси.

ГРЭС [грэс] — государственная районная электростанция — давлат район электростанцияси.

ГСДП [гэ-сэ-дэ-пэ] — Германия социал-демократик партияси (русчада: Социал-демократическая партия Германии — СДПГ). [ГФР да].

ГСО [гэ-сэ-о] — «Готов к санитарной обороне» — «Санитария мудофаасига тайёр» (*санитария тайёргарлиги комплекси нормалари*).

ГТО [гэ-тэ-о] — «Готов к труду и обороне СССР» — «Меҳнат ва СССР мудофаасига тайёр» (*физкультура комплекси*).

ГТС [гэ-тэ-эс] — городская трансляционная сеть — шаҳар трансляция тармоғи.

ГУМ [гум] — Государственный универсальный магазин — Давлат универсал магазини.

ГФР [гэ-фэ-эр] — Германия Федератив Республикаси.

ГЭК [гэк] — государственная экзаменационная комиссия — давлат имтиҳон комиссияси.

ГЭС [гэс] — гидроэлектростанция.

ГЭЦ [гэц] — гидроэлектроцентральный.

Д

ДАССР, Доғистон АССР — Доғистон Автоном Совет Социалистик Республикаси.

ДЕФА [дэ-фа] — ГДР киностудияси (немисчадан).

ДЕЖФ [дэ-йо-жэ-фэ] — Демократик ёшларнинг жаҳон федерацияси (русчада: Всемирная федерация демократической молодёжи — ВФДМ).

ДЗОТ [дзот] — деревянно-земляная огневая точка — ёғоч, тупроқ, лой, шағал ва ҳ. к. дан мустаҳкам қилиб қурилган отиш нуқтаси (*ҳарбий истеҳком*).

ДНЕПРОГЭС [днепрогэс] — В. И. Ленин номидаги Днепр гидроэлектростанцияси.

ДОС [дос] — долговременное огневое сооружение — узоқ муддатга мўлжаллаб қурилган ўт очиш иншооти (*ҳарбий истеҳком*).

ДОСААФ [досааф] — Всесоюзное добровольное общество содействия Армии, Авиации и Флоту СССР — СССР Армияси, Авиацияси ва Флотига кўмаклашувчи умумиттифок кўнгиллилар жамияти.

ДОСАВ* [дсав] — Всесоюзное добровольное общество содействия Авиации СССР — СССР Авиациясига кўмаклашувчи умумиттифок кўнгиллилар жамияти (1948—1951).

ДОСАРМ* [досарм] — Всесоюзное добровольное общество содействия Армии СССР — СССР Армиясига кўмаклашувчи умумиттифок кўнгиллилар жамияти (1948—1951).

ДОСФЛОТ* [досфлот] — Всесоюзное добровольное общество содействия Флоту СССР — СССР Флотига кўмаклашувчи умумиттифок кўнгиллилар жамияти (1948—1951).

ДОТ [дот] — долговременная огневая точка — узоқ муддатга мўлжалланган ўт очини нуқтаси (*ҳарбий истеҳком*).

дошфак [дошфак] — факультет дошкольного воспитания — мактабгача тарбия факультети.

ДПА [дэ-пэ-а] — ГФР телеграф агентлиги (немисчадан).

ДСО [дэ-сэ-о] — қаранг: КСЖ.

Ё

ЕАССР, Екутистон АССР — Екутистон Автоном Совет Социалистик Республикаси.

Ж

ЖКСФ [жэ-кэ-эс-эф] — Жаҳон касаба союзлари федерацияси (русчада: Всемирная Федерация профсоюзов — ВФП).

ЖХДР [жэ-хэ-дэ-эр] — Жазоир Халқ Демократик Республикаси (русчада: Народная Демократическая Алжирская Республика — НДАР).

З

завгар [завгар] — заведующий гаражом — гараж мудири.

завком [завком] — завод комитети (касаба союз ташкилоти).

завмаг [завмаг] — заведующий магазином — магазин мудири.

ЗИЛ [зил] — 1. Московский автомобильный завод имени И. А. Лихачева — И. А. Лихачев номи Москва автомобиль заводи (автомобиллар маркасида), масалаи, ЗИЛ-150. 2. Шу завод чиқарган автомобиль.

И

ИЖ [иж] — 1. Ижевск мотоцикл заводи (мотоцикллар маркасида), масалаи, ИЖ-56, ИЖ-56 К — коляскали — аравачали. 2. Шу завод чиқарган мотоцикл.

ижроком [ижроком] — ижрония комитети (русчада: исполнительный комитет — исполком).

ИКП [и-кэ-пэ] — Италия Коммунистик партияси.

ИЛ (-) ва **ИЛ** (-) С. В. Ильяшини яратган самолётлар маркаси, масалаи, ИЛ-14, ИЛ-18.

ИЛТФ [ил-тэ-фэ] — Халқаро теннис федерацияси (инглиз тилидан).

Инпрос* [инпрос] — Институт просвещения — тўрт йиллик билим юрти (1918).

Интурист [интурист] — Всесоюзное акционерное общество по иностранному туризму в СССР — СССР даги чет эл туризми бўйича умумтифок акционерлар жамияти.

ИСК [иск] — ГФР информацийон агентлиги (немисчадан).

Истфак [истфак] — исторический факультет — тарих факультети.

ИТТФ [-тэ-тэ-эф] — Халқаро стол теннис федерацияси (инглиз тилидан).

ИШУ [ишу] — Халқаро отиш спорти союзи (инглиз тилидан).

ИЯРУ [и-йа-ру] — Халқаро елканли спорт союзи (инглиз тилидан).

К

К° — компания.

КАРУ [кару] — колхозлараро ремонт устахонаси (русчада: межколхозная ремонтная мастерская — МКРМ).

КАССР, Карелия АССР — Карелия Автоном Совет Социалистик Республикаси.

КБ [кэ-бэ] — конструкторлар бюроси.

КБАССР, Кабардин-Балкар АССР — Кабардин-Балкар Автоном Совет Социалистик Республикаси.

квт — киловатт.

квт - с — киловатт-соат.

КЕС [кэ-йо-эс ва кэ-йос] — Коммунистик ёшлар союзи, масалан, Венгрия КЕСи (русчада: Коммунистический союз молодёжи, КСМ); *яна қаранг: КСМ.*

КИМ [ким] — Коммунистический Интернационал Молодежи — Ёшлар Коммунистик Интернационали (1919—1943).

КМК [кэ-эм-ка] — Куба меҳнаткашлари конфедерацияси (русчада: Конференция трудящихся Кубы — КТК) [касаба союз бирлашмаси].

КМП [кэ-эм-пэ] — Корея Меҳнат партияси (русчада: Трудовая партия Кореи — ТПК) [КХДР да].

КП [кэ-пэ] — Коммунистик партия (масалан, Ўзбекистон КП Марказий Комитети, Украина КП Марказий Комитети).

КПСС [кэ-пэ-эс-эс] — Коммунистическая партия Советского Союза — Совет Иттифоқи Коммунистик партияси.

КСМ [кэ-сэ-эм] — Коммунистический союз молодёжи — Коммунистик ёшлар союзи (масалан, Венгрия КСМ и, Куба КСМ и). *Яна қаранг: КЕС.*

КТФ [кэ-тэ-фэ] — колхоз товар фермаси.

культмаг [культмаг] — магазин культтоваров — маданият моллар магазини.

КХДР [кэ-хэ-дэ-эр] — Корея Халқ Демократик Республикаси (русчада: Корейская Народно-Демократическая Республика — КНДР).

Л

ЛатвССР, Латвия ССР — Латвия Совет Социалистик Республикаси.

ЛДУ [эл-де-у] — А. А. Жданов номидаги Ленин орденли Ленинград давлат университети (русчада: Ленинградский ордена Ленина государственный университет имени А. А. Жданова — ЛГУ).

ЛКСМ [лэ-кэ-сэ-эм] — Ленинский Коммунистический Союз Молодёжи — Ленинчи Коммунистик Ешлар Союзи (масалан, Ўзбекистон ЛКСМи, Белоруссия ЛКСМи).

М

МАЗ [маз] — 1. Минский автомобильный завод — Минск автомобиль заводи (автомобиллар маркасида), масалан, МАЗ-200, МАЗ-300.
2. Шу завод чиқарган автомобиль.

МАР [мар] — Миср Араб Республикаси.

Марказком [марказком] — Марказий Комитет (русчада: Центральный Комитет).

МАСК [ма-эс-ка] — Марказий армия спорт клуби (русчада: Центральный спортивный клуб армии — ЦСКА).

МАССР, Мари АССР — Мари Автоном Совет Социалистик Республикаси.

машремс [машремс] — машина-ремонт станцияси, яъни машиналар ремонт қилинадиган станция (русчада: машиноремонтная станция — МРС).

МДУ [эм-дэ-у] — М. В. Ломоносов номидаги Ленин ордени ва Меҳнат Қизил Байроқ ордени Москва давлат университети (русчада: Московский ордена Ленина и ордена Трудового Красного Знамени государственный университет имени М. В. Ломоносова — МГУ).

мединститут [мединститут] — медицина институти.

медтехникум [медтехникум] — медицина техникуми.

медфак [медфак] — медицина факультети.

местком [местком] — местный комитет — маҳаллий комитет (казба союзи ташкилоти).

мехфак [мехфак] — механика факультети.

МИК [мик] — Марказий Ижроия Комитети.

микрогэс [микрогэс] — микрогидроэлектростанция.

МК [эм-ка] — Марказий Комитет (русчада: Центральный Комитет — ЦК).

МОК [мок] — миллий олимпиада комитети (русчада: национальный олимпийский комитет — НОК).

МОПР* [мопр] — Международная организация помощи борцам революции — Революция курашчиларига ёрдам кўрсатиш халқаро ташкилоти (1922—1947).

МРС [эм-эрс] — машина-ремонт станцияси; *яна қаранг: машремс.*

МССР, Молдавия ССР — Молдавия Совет Социалистик Республикаси.

МТС [эм-тэ-эс] — машина-трактор станцияси (1928—1958).

МХАТ [мхат] — Московский орденов Ленина и Трудового Красного Знамени Художественный академический театр СССР имени М. Горького — СССР М. Горький номи Ленин ордени ва Меҳнат Қизил Байроқ ордени Москва Бадиий академик театри.

МХР [эм-хэ-эр] — Монголия Халқ Республикаси (русчада: Монгольская Народная Республика — МНР).

МХРП [эм-ха-эр-пэ] — Монголия Халқ Революцион партияси (русчада: Монгольская Народно-Революционная партия — МНРП).

МЧС [эм-чэ-эс] — машина-чорвачилик станцияси (русчада: машино-животноводческая станция — МЖС); *яна қаранг: чорвамаши.*

Н

НСО [эн-сэ-о ва энсо] — научное студенческое общество — студентлар илмий жамияти.

НТО [эн-тэ-о ва энто] — научно-техническое общество — илмий-техникавий жамият.

НЭП* [нэп] — новая экономическая политика — янги иқтисодий сиёсат.

оближроком [оближроком] — область ижроия комитети (русча та: областной исполнительный комитет — облисполком).

облисполком [облисполком] — *қаранг: оближроком.*

О

ОБХС (С) [о-бэ-хэс] — Отдел борьбы с хищениями социалистической собственности и спекуляцией — Социалистик мулкни талон-торож қилишга ва спекуляцияга қарши кураш бўлими.

ОДО [одо] — окружной дом офицеров — округ офицерлар ўйи (масалан, Тошкент ОДО си).

ОзарССР, Озарбайжон ССР — Озарбайжон Совет Социалистик Республикаси.

Осоавиахим* [осовиахим] — Общество содействия обороне и авиационно-химическому строительству СССР — СССР мудофааси, авиацияси ва кимёвий қурилишига ёрдам кўрсатиш жамияти (1927—1948).

ОТК [о-тэ-ка] — отдел технического контроля — техника контроли бўлими (*корхонада*).

П

ПААС [па-ас] — планеталараро автоматик станция (русчада: автоматическая межпланетная станция — АМС).

ПАП [пап] — Польша матбуот агентлиги (поляк тилидан).

Партгосконтроль [партгосконтроль] — Партийно-государственный контроль — Партия-давлат контроли.

ПБП [пэ-бэ-и-пэ] — Польша Бирлашган Ишчилар партияси (русчада: Польская Объединенная Рабочая партия — ПОРП).

пединститут — педагогика институти.

педтехникум — педагогика техникуми.

педфак [педфак] — педагогика факультети.

политрук [политрук] — политический руководитель — сиёсий раҳ-

бар.

ПТИ [пэ-тэ-и] — Ҳиндистон телеграф агентлиги (инглиз тилидан).

ПУРС [пурс] — Ягона социалистик революцион партия (испан тилидан). [Куба республикасида].

ПХР [пэ-хэ-эр] — Польша Халқ Республикаси (русчада: Польская Народная Республика — ПНР).

Р

рабкооп [рабкооп] — рабочая кооперация — ишчилар кооперацияси.

Рабкрин* [рабкрин] — Рабоче-крестьянская инспекция — Ишчи-деҳқон инспекцияси (1920—1934).

райбанк [райбанк] — Давлат банкининг район бўлими.

райкомпартия [райкомпартия] — район партия комитети.

райкомхоз [райкомхоз] — районное коммунальное хозяйство — район коммунал хўжалиги.

раймаг [раймаг] — район магазини.

райсобес [райсобес] — районный отдел социального обеспечения — район социал таъминот бўлими.

райсовет [райсовет] — районный Совет депутатов трудящихся — Меҳнаткашлар депутатлари район Совети.

РАПП* [рапп] — Российская ассоциация пролетарских писателей — Россия пролетар ёзувчилар уюшмаси (1925—1932).

Реввоенсовет* [реввоенсовет] — Революционный военный совет — Революцион ҳарбий кенгаш (1918—1934).

ревком* [ревком] — революцион комитет

РЕМС [ремс] — ремонт-механика станцияси.

РКП [рип] — Руминия Коммунистик партияси.

РИК [рик] — район ижроия комитети, райиждоком.

РКП(б) [эр-кэ-пэ-бе] — Российская Коммунистическая партия (большевиков) — Россия Коммунистик (большевиклар) партияси (1918—1925).

РЛС [рэ-эл-эс] — радиолокацион станция.

РМС [рэ-мэ-сэ *ва* эр-эмс] — *қаранг*: **РЕМС**.

РОСТА* [роста] — Россия телеграф агентлиги (1918—1935).

РСДРП* [рэ-сэ-дэ-рэ-пэ] — Российская социал-демократическая рабочая партия — Россия социал-демократик ишчилар партияси.

РСДРП(б)* [рэ-сэ-дэ-рэ-пэ-бэ] — Российская социал-демократическая рабочая партия (большевиков) — Россия социал-демократик ишчи (большевиклар) партияси (1912—1918).

РСФСР [рэ-сэ-фэ-сэ-эр] — Россия Совет Федератив Социалистик Республикаси.

РТС [эр-тэ-эс] — ремонт-техника станцияси.

РСР [эр-ха-эр] — Руминия Социалистик Республикаси.

РЭС [рэс] — район электростанцияси.

С

САГУ [сагу] — Среднеазиатский государственный университет имени В. И. Ленина — В. И. Ленин номли Ўрта Осиё давлат университети (1920—1961). Ҳозир ТошДУ (*қаранг*).

САЗПИ [сазпи] — Среднеазиатский политехнический институт — Ўрта Осиё политехник институти (ТошПИ нинг аввалги номи).

САКУ [саку] — Среднеазиатский рабоче-крестьянский коммунист.

тический университет имени В. И. Ленина — В. И. Ленин номли Ўрта Осиё ишчи-деҳқон коммунистик университети.

СамДУ [самду] — Алишер Навоий номли Самарқанд давлат университети.

СамМИ [самми] — И. П. Павлов номли Самарқанд медицина институту.

санбат [санбат] — санитария батальони [ҳарбий қисм].

САНИИРИ [саниири] — Среднеазиатский научно-исследовательский институт ирригации — Ўрта Осиё ирригация илмий-тадқиқот институту.

САНИИШ [санииш] — Среднеазиатский научно-исследовательский институт шелководства — Ўрта Осиё ипакчилик илмий-тадқиқот институту.

санфак [санфак] — санитария факультети.

сельмаг [сельмаг] — сельский магазин — қишлоқ магазини.

сельпо [сельпо] — сельское потребительское общество — қишлоқ матлубот жамияти.

СКА [эска] — қаранг: **АСК**

СМУ [сму] — строительно-монтажное управление — қурилиш монтаж бошқармаси.

СНХ [эс-эн-ха] — қаранг: **ХХК**.

Совинформбюро [совинформбюро] — Совет информации бюроси.

СОПС [сопс] — Совет по изучению производительных сил — Ишлаб чиқариш кучларини ўрганувчи совет.

СоюзНИХИ [Союз-нихи] — Всесоюзный ордена Ленина научно-исследовательский институт хлопководства — Ленин ордени Бутуниттифоқ пахтачилик илмий-тадқиқот институту. [Тошкентда].

Средазхиммаш [средазхиммаш] — Среднеазиатский завод химического машиностроения — Ўрта Осиё кимёвий машинасозлик заводи.

ССР [эс-эс-эр] — Совет Социалистик Республикаси (мас., Ўзбекистон ССР, Грузия ССР).

СССР [эс-эс-эс-эр] — Совет Социалистик Республикалари Иттифоқи.

СТФ [эс-тэ-эф] — сут-товар фермаси (русчада: молочно-товарная ферма — МТФ); яна қаранг: **сутферма**.

сутферма [сутферма] — сут-товар фермаси; яна қаранг: **СТФ**.

СХК [эс-хэ-ка] — Совет хотин-қизлар комитети (русчада: Комитет советских женщин — КСЖ).

СХМ [эс-хэ-эм] — собиратель хлопка механический — механикавий усулда (машина билан) пахта терувчи (масалан, СХМ-48).

СЭВ [сэв] — Совет экономической взаимопомощи — Ўзаро иқтисодий ёрдам кенгаши (социалистик мамлакатлар ўртасида).

Т

ТАГ [таг] — Телеграф агентлиги, мас., ЎзТАГ, АрмТАГ.

ТАНИЮГ [танюг] — Телеграфное агенство новой Югославии — Янги Югославия телеграф агентлиги.

ТАО [тао] — Тошкент астрономия обсерваторияси.

ТАСС [тасс] — Телеграфное агентство Советского Союза при Совете Министров СССР — СССР Министрлар Совети қошидаги Совет Иттифоқи телеграф агентлиги.

ТАССР, Татаристон АССР — Татаристон Автоном Совет Социалистик Республикаси.

Ташавтомаш [ташавтомаш] — Ташкентский машиностроительный завод по сборке автомобилей и прицепов — Тошкент автомобиллар ва прицеплар йиғиш машинасозлик заводи.

ТашГУ [ташгу] — қаранг: **ТошДУ**.

Таширмаш [таширмаш] — Ташкентский завод ирригационных машин — Тошкент ирригацион машиналар заводи.

Ташсельмаш [ташсельмаш] — Ташкентский завод сельскохозяйственных машин — Тошкент қишлоқ хўжалик машиналари заводи.

Таштекстильмаш [таштекстильмаш] — Ташкентский завод текстильных машин — Тошкент тўқимачилик машиналари заводи.

Таштрам [таштрам] — Ташкентское трамвайно-троллейбусное управление — трамвай-троллейбус бошқармаси.

ТИИМСХ [тиимсха] — Ташкентский институт ирригации и механизации сельского хозяйства — Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалиғини механизациялаш институти.

ТожССР, Тожикистон ССР — Тожикистон Совет Социалистик Республикаси.

ТошДУ [тошду] — В. И. Ленин номли Тошкент давлат университети.

ТошДПИ [тош-дэ-пэ-и] — Низомий номли Тошкент давлат педагогика институти.

ТошМИ [Тошми] — Тошкент давлат медицина институти.

ТошХИ [Тош-хи] — Тошкент халқ хўжалиғи институти.

ТТС [тэ-тэ-эс] — Тошкент телевидение студияси.

ТССР, Туркменистон ССР — Туркменистон Совет Социалистик Республикаси.

ТуркВО [туркво] — Туркестанский военный округ — Туркистон ҳарбий округи.

ТошПИ [тошпи] — Тошкент политехника институти.

Турксиб [турксиб] — Туркистон-Сибирь темир йўли (1930).

ТЭС [тэс] — теплоэлектростанция — иссиқлик электр станцияси.

ТЭЦ [тэц] — теплоэлектроцентраль — иссиқлик электр маркази.

ТЮЗ [тюз] — театр юного зрителя — ёш томошабинлар театри.

ТЯ [тэ-йа] — телевизион янгиликлар.

У

УАССР, Удмурдистон АССР — Удмурдистон Автоном Совет Социалистик Республикаси.

УзНИТО* [узнито] — Узбекское научное инженерно-техническое общество — Ўзбекистон илмий ва инженер-техника ходимлари жамияти.

УССР, Украина ССР — Украина Совет Социалистик Республикаси.

Ф

Фабзавком [фабзавком] — фабрика-завод комитети.

Фабком [фабком] — фабрика комитети.

ФАИ [фай] — Халқаро авиация федерацияси (француз тилидан).

ФарПИ [фар-э-пэ-и] — Улугбек номли Фаргона давлат педагогика институти.

ФЕН [фэн] — Халқаро от спорти федерацияси (француз тилидан).

ФЗК [фэ-зэ-ка] — Фабрика-завод комитети (*касаба союзи ташилотти*).

ФЗО [фэ-зэ-о] — фабрично-заводское обучение — фабрика-завод таълими.

ФЗУ [фэ-зэ-у] — фабрично-заводское училище — фабрика-завод билим юрти.

ФИА [фина] — Халқаро автомобиль федерацияси (француз тилидан).

ФИАН [фиан] — Халқаро бошлангич мактаб ўқитувчилари федерацияси (француз тилидан).

ФИВБ [фивб] — Халқаро волейбол федерацияси (француз тилидан).

ФИЖ [физ] — Халқаро гимнастика федерацияси (француз тилидан).

Физмат [физмат] — физика-математика факультети.

Физфак [физфак] — физика факультети.

Филфак [филфак] — филология факультети.

Ф.и.о. — фамилияси, исми, отасининг исми.

ФИПЕЗО [фипезо] — Халқаро ўрта мактаб ўқитувчилари федерацияси (француз тилидан).

ФИС [фис] — Халқаро чанги спорти федерацияси (француз тилидан).

ФИФА [фифа] — Халқаро футбол федерацияси (француз тилидан).

ФКП [фэ-кэ-пэ] — Франция Коммунистик партияси (русчада: Коммунистическая партия Франции — КПФ).

ФМАК [фмак] — Умумжаҳон уруш ветеранлари федерацияси (француз тилидан).

ФМЖД [фэ-мэ-жэ-дэ] — Умумжаҳон шашка федерацияси (француз тилидан).

ФП [фэ-пэ] — Франция информатсион агентлиги (француз тилидан).

ФХДИ [фэ-хэ-дэ-и] — Финляндия Халқ Демократик Иттифоқи.

ФЭД [фэд] — Фотоаппарат маркаси.

Х

ХВС [хэ-вэ-эс] — Хлопкоуборщик вертикально-шпиндельный самоходный — ўзиюрар вертикал-шпинделли пахта териш машинаси, масалан, ХВС-1, 2).

ХДЮА [хэ-дэ-ю-а] — Халқаро демократик юристлар ассоциа-

цияси (русчада: Международная ассоциация юристов-демократов — МАЮД).

ХКП [хэ-кэ-пэ] — Хитой Коммунистик партияси (русчада: Коммунистическая партия Китая — КПК).

ХМТ [хэ-эм-тэ] — Халқаро меҳнат ташкилоти (русчада: Международная организация труда — МОТ).

хозмаг [хозмаг] — хозяйственный магазин — хўжалик моллари магазини.

ХОК [хок] — Халқаро олимпиада комитети (русчада: Международный олимпийский комитет — МОК).

ХСИ [хэ-эс-и] — Халқаро студентлар иттифоқи (русчада: Международный союз студентов — МСС).

ХХК [хэ-хэ-кэ] — Халқ хўжалик кенгаши (русчада: Совет народного хозяйства — СНХ).

ХХР [хэ-хэ-эр] — Хитой Халқ Республикаси (русчада: Китайская Народная Республика — КНР).

ХХСР* [хэ-хэ-сэ-рэ] — Хоразм Совет Социалистик Республикаси (1923—1924).

ХХЮВ [хэ-хэ-ю-вэ] — Халқ хўжалиги ютуқлари виставкаси (русчада: Выставка достижений народного хозяйства — ВДНХ).

Ц

Центросоюз [центросоюз] — Центральный союз потребительских обществ СССР — СССР матлубот жамиятларининг марказий совети.

цехком [цехком] — цех комитети.

ЦСКА [цэ-эс-ка] — қаранг: **МАСК**.

Ч

ЧАССР, ЧУВАШ АССР — Чуваш Автоном Совет Социалистик Республикаси.

ЧИАССР, Чечен-Ингуш АССР — Чечен-Ингуш Автоном Совет Социалистик Республикаси.

ЧКП [чэ-кэ-пэ] — Чехословакия Коммунистик партияси (русчада: Коммунистическая партия Чехословакии — КПЧ).

ЧОН* [чон] — части особого назначения — алоҳида хизматдаги қисмлар (1918—1924).

ЧССР [чэ-сэ-сэ-рэ] — Чехословакия Социалистик Республикаси. **чорвамаш** [чорвамаш] — машина-чорвачилик станцияси; *яна қаранг: МЧС*.

ЧТК [чэ-тэ-кэ] — Чехословакия телеграф агентлиги (чех тилидан).

Ш

ШАТС [ша-тэ-эс] — шаҳар автоматик телефон станцияси (русчада: городская автоматическая телефонная станция — ГАТС).

ШОАССР, Шимолий Осетин АССР — Шимолий Осетин Автоном Совет Социалистик Республикаси.

ШТС [шэ-тэ-эс] — шаҳар телефон станцияси (русчада: городская телефонная станция — ГТС).

Э

ЭССР, Эстония ССР — Эстония Совет Социалистик Республикаси.

Ю

ЮКС [ю-ка-эс] — Югославия Коммунистлар союзи (русчада: Союз Коммунистов Югославии — СКЮ).

ЮПИ [юпи] — АҚШ информацион агентлиги (инглиз тилидан).

ЮСИА [юсиа] — АҚШ информацион агентлиги (инглиз тилидан).

ЮФИ [юфи] — ФКП информацион агентлиги (французчадан).

ЮФСР [ю-фэ-сэ-рэ] — Югославия Федератив Социалистик Республикаси (русчада: Социалистическая Федеративная Республика Югославии — СФРЮ, 1963 йилдан).

Я

ЯЭС [ја-эс] — ягона энергетика системаси (русчада: единая энергетическая система — ЕЭС).

У

УзДУ* [ўзду] — Алишер Навоий номли Ўзбекистон давлат университети (1961 йилгача). Хозир СамДУ (қаранг).

Ўзкомпартия [ўзкомпартия] — Ўзбекистон Коммунистик партияси.

ЎзКП [ўз-кэ-пэ] — Ўзбекистон Коммунистик партияси.

ЎзЛКСМ [ўз-лэ-кэ-сэ-мэ] — Ўзбекистон Ленинчи Коммунистик Ешлар Союзи.

ЎзФА [ўзфа] — Ўзбекистон ССР Фанлар академияси.

ЎзФАН* [ўзфан] — Ўзбекский филиал Академии наук СССР — СССР Фанлар Академиясининг Ўзбекистон филиали (1940—1943).

ЎзССР, Ўзбекистон ССР — Ўзбекистон Совет Социалистик Республикаси.

ЎзСЭ [ўз-сэ] — Ўзбек совет энциклопедияси.

ЎзТАГ [ўзтаг] — Ўзбекистон ССР телеграф агентлиги.

Қ

ҚирғизССР, Қирғизистон ССР — Қирғизистон Совет Социалистик Республикаси.

ҚозССР, Қозоғистон ССР — Қозоғистон Совет Социалистик Республикаси.

ҚҚАССР, Қорақалпоғистон АССР — Қорақалпоғистон Автоном Совет Социалистик Республикаси

МУНДАРИЖА

Биринчи нашрига ёзилган сўз бошидан	5
Иккинчи нашрига сўзбоши	8
Луғатнинг тузилиши ва ундан фойдаланиш тартиби тўғрисида	10
Шартли қисқартмалар рўйхати	16
А	18
Б	53
В	72
Г	82
Д	103
Е	123
Ж	124
З	125
И	128
Й	143
К	143
Л	184
М	196
Н	223
О	232
П	242
Р	278
С	301
Т	332
У	351
Ф	355
Х	372
Ц	376
Ч	379
Ш	381
Э	387
Ю	405
Я	407
Аббревиатура ва қисқартма сўзлар рўйхати	408

На узбекском языке

Алим Усманов
Ренат Данияров

ТОЛЬКОВЫЙ СЛОВАРЬ РУССКО-ИНТЕРНАЦИОНАЛЬНЫХ СЛОВ

Редактор С. Абдукаримов
Рассом М. З. Гумаров
Бадий редактор Н. Н. Пирогов
Техредактор А. Бахтиёров ва Г. П. Палашченко
Қорректорлар А. Қурбонов, Р. Солижонов.

Теришга берилди 4/VI-71 й. Босишга рухсат этилди 15/V-1972 й. Қоғоз формати 84×108¹/₃₂ № 1. Бос. л. 13,25. Шартли бос. л. 22,26. Нашр. л. 33,25. Тиражи 15000. «Ўзбекистон» нашриёти, Тошкент, Навоий, 30. Шартнома 233—69.

ЎзССР Министрлар Совети Матбуот Давлат комитетининг Тошкент полиграфкомбинатида босилди, Навоий кўчаси, 30. Заказ № 1069. Баҳоси 90 т.

Р 92 Олим Усмон ва Дониёров Ренат.

Русча-интернационал сўзлар изоҳли луғати.
Тузатилган 2-нашри. Т.,
«Ўзбекистон», 1972.

422б.

І. Соавт.

Усманов А. и Данияров Р. Толковый сло-
варь русско-интернациональных слов.

4(03)

№ 70—72

Навоий номли ЎзССР
давлат кутубхонаси.

7—1—5

1972

